

Ж И В А А Н Т И К А

ПОСЕБНА ИЗДАЊА

КЊИГА I

ФАНУЛА ПАПАЗОГЛУ

МАКЕДОНСКИ ГРАДОВИ У РИМСКО ДОБА

СКОПЈЕ
1957

Ж И В А А Н Т И К А

ПОСЕБНА ИЗДАЊА

КЊИГА I

ФАНУЛА ПАПАЗОГЛУ

МАКЕДОНСКИ ГРАДОВИ У РИМСКО ДОБА

СКОПЈЕ
1957

ANTIQUITÉ VIVANTE

MONOGRAPHIES

№ 1

LES CITÉS MACÉDONIENNES
À L'ÉPOQUE ROMAINE

par

FANOULA PAPAZOGLOU

Rédacteur

MIHAIL D. PETRUŠEVSKI

Professeur à l'Université
de Skopje

SKOPJE

1957

*Успомену
незаборавног брата*

д-ра ДИМИТРИЈА ПАПАЗОГЛУ
(† 6 јула 1956)

1890.

1890. 1890. 1890.

1890. 1890. 1890. 1890. 1890.

1890.

ПРЕДГОВОР

Проучавање римских провинција претставља већ одавно један од главних задатака историчара антике. Осветљавање утицаја римске владавине у земљама разнородног етничког састава, различите привредне и друштвене структуре и специфичних политичких и културних традиција, као и, обрнуто, утврђивање доприноса који су ваниталски делови Римског царства дали његовом развиту и његовој структури јесте једини пут којим се може постићи целовита слика овог циновског и сложеног политичког организма и дубље продрети у законитост његовог постанка и његове пропасти. У животу римских провинција градовима припада најистакнутије место: економски процват и културни домет појединих области мере се према развиту градског живота у њима. Али, градови нису само привредни и културни центри провинција. Они су и њихове основне административне јединице. Стога изучавање муниципалних институција у појединим провинцијама може највише допринети схватању суштине административног система и друштвене структуре римске државе.

Македонија као римска провинција није досада била проучавана. Налазећи се на граници грчког и римског света она, међутим, поставља пред истраживача многе интересантне проблеме. Мој избор је пак пао на њу нарочито због тога што од свих наших источних области она пружа највише материјала за истраживања ове врсте.

Од првобитне жеље да се позабавим историјом муниципалног уређења у Македонији морала сам у току рада све више да отступам. Показало се, наиме, да су многа питања из историске географије и топографије Македоније још увек нерешена и тако замршена да је без њиховог расветљавања немогуће предузети даља истраживања. Било је потребно пре свега да се пречисти питање етничких и административних граница Македоније у римско доба, односно да се утврде географски оквири самом раду. Требало је, затим, установити који су градови заиста постојали у римско доба, који су стари градови нестали, а који се нови појавили и, најзад, колико су то извори дозвољавали, констатовати који су од тих градова имали статус самоуправне општине а који не.

Размере које су моја истраживања у том правцу током времена узела навела су ме на то да у решењу ових питања видим свој главни задатак и да се задовољим засада једном

студијом која ће бити претежно историско-географског карактера, али ће дати сигурну основу за даља проучавања. Намерно сам избегавала све оно што ми се чинило да није непосредно везано за предмет мог рада. Тако је изостало сликање природне средине и описивање положаја појединих насеља, као и њихових остатака, сем у случајевима где је то задирало у суштину проблема. Иако би све то несумњиво оживело излагање, сматрала сам да није потребно да поновим оно што је познато, не само нама већ и странцима, из многих географских дела и археолошких публикација о Македонији, ако, као што сам рекла, то није било неопходно за решење оних питања која сам себи поставила. Конфигурација терена и природна богатства утицала су неоспорно на то да се један град појавио овде а не онде, да је једна област била мање или више густо насељена. Али, управо са тог становишта посматран, временски размак који нас интересује изгледа и сувише кратак да би се у њему природни услови могли толико изменити да изазову сами за се повећање или смањење броја градских насеља. Јачање градског живота у доба Раног царства и његово опадање пред крај антике било је у Македонији, као и у осталим провинцијама, много више резултат општег друштвено-економског развитка империје као целине него промене локалних услова. Уосталом, циљ ми није био у овом раду да дам историју македонских градова, већ да установим да ли је и у којој мери градски живот у Македонији био развијен у доба Римљана и како се кретала линија његовог развитка. А то се могло постићи само исцрпним претресањем свих појединачних случајева и покушајем њиховог, ма и шематског, обухватања у једну целину.

Рад садржи у свом првом делу, поред кратког прегледа досадашњег рада на овом питању и критичког приказа извора, неколико поглавља у којима се проучавају развитак градског живота у Македонији пре доласка Римљана, уређење које су Римљани завели 168/7 г., подела Македоније те године и границе Македоније у времену од 167 пре н. е. до краја антике. У другом, главном делу, обрађени су по областима сви градови Македоније за које се зна из литерарних или епиграфских извора. Ради боље прегледности исписани су на маргини масним великим словима градови који су постојали током целог римског периода; обичним великим словима, они градови који су посведочени у римско доба, али за које не знамо да ли су се одржали до краја антике; курзивом, градови чији статус није сигурно утврђен, а обичним малим словима, сва остала места о којима се расправља у раду. На крају дат је закључак у коме су повучене линије развитка градске организације у римској Македонији како се оцртавају после извршеног истраживања. На приложеним картама ће се најлакше уочити резултати нашег рада.

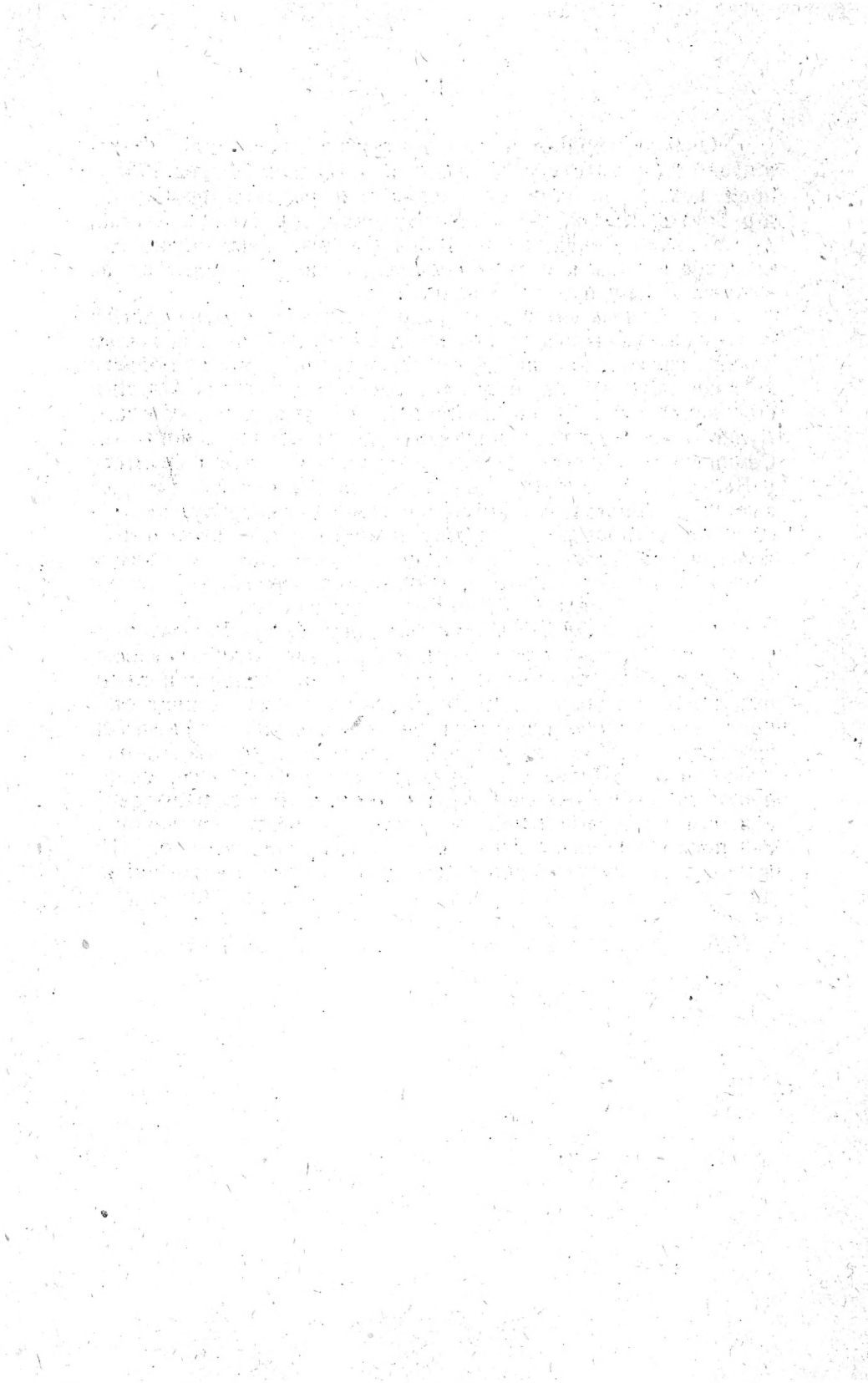
Овај рад поднет је као докторска дисертација Филозофском факултету у Београду и одбрањен 24 јуна 1955 г. пред комисијом коју су сачињавали редовни професори д-р Виктор Новак, д-р Милан Будимир, д-р Милош Ђурић, д-р Михаило Динић и д-р Илија Синдик. Свим члановима комисије и овом приликом изражавам своју захвалност за њихову велику предусретљивост.

Недостатак литературе и извора била је основна сметња на коју сам наилазила у свом раду. Стога желим да истакнем да ни овај рад, као ни било који опсежнији рад из области античке историје наше земље, не би могао бити израђен код нас без богате библиотеке коју је пок. проф. Никола Вулић пред смрт тако широкогрудно и племенито поклонио Семинару за историју старог века Филозофског факултета у Београду. За набавку новије литературе највише имам да захвалим Универзитетској библиотеци у Београду, која је одлично организовала службу позајмљивања књига и снимања микрофилмова. Најзад, са захвалношћу се сећам и свих оних страних научника, у првом реду грчких, који су ми тако љубазно послали сепарате својих радова.

Редакцији „ЖИВЕ АНТИКЕ“ дугујем највећу благодарност што је примила да штампа мој рад као посебно издање. При познатим условима који данас свуда владају у погледу штампања специјалне литературе, објављивање једног оваквог немалог дела показује интересовање које овај наш већ признати орган има за унапређење античких студија код нас. Највише сам обавезна главном редактору часописа, своме пријатељу д-ру Михаилу Петрушевском, који је са њему својственом пожртвованошћу и експедитивношћу организовао сав посао око штампања и зналачки руководио њиме. Не желим да пропустим прилику да му и на овом месту још једном топло захвалим на уложеном труду и свесрдној помоћи.

У Београду, априла 1956.

Фанула Пајазоглу

У В О Д

Било да су самоникли, израсли из привредних услова средине у којој се јављају, било да су створени вештачки, вољом неког владара или као колонија неког већ постојећег насеља, градови обележавају у античко доба самом својом појавом прелаз на један виши привредно-друштвени и културни ступањ. У првом случају због тога што градови ничу као природна последица развитка занатства, робне производње и трговине у недрима примитивног друштва, у другом, зато што стварање једног таквог центра пресељавањем туђег становништва постаје узроком све бржег и најзад потпуног раскидања и последњих племенских веза у датој средини. Тамо где постоје градови, домаћи или од туђинаца основани, постоје у антици мање-више развијени робовласнички односи производње, а тамо где њих нема, може се са сигурношћу говорити о примитивном племенском уређењу — под претпоставком наравно да нам извори допуштају да утврдимо када су у питању прави градови (занатско-трговачки центри) а када обична племенска утврђења.

У хеленистичко и римско доба, када су се културне тековине класичног света незадрживо изливале у периферне области настањене примитивнијим или чак потпуно варварским племенима, ширење градског уређења условљавало је и уједно пратило у стопу овај процес разграђавања грчко-римске цивилизације. За време Раног царства градови су ницали и у најзабаченијим крајевима римских провинција; а и тамо где прави градски центри нису могли или нису стигли да се развију, муниципално (градско) уређење пресађивало се на више мањих насеља: до те мере су градови постали основне ћелије у оном огромном организму који се зове Римско царство. Римске градске општине су последњи изданци у којима се исцрпљује моћ античког полиса и довршава друштвено-политички преображај који је он био позван да изврши.

Градови су у римским провинцијама стециште оних слојева и елемената који гурају друштво напред, они су културна жаришта у којима се гаји и преноси на доцнија по-

кољења богато наслеђе прошлости. Однос друштвених снага у држави није ништа друго до резултанта друштвених односа у појединим градовима. Тек у позној антици село предњачи испред града као носилац нових друштвено-напредних снага. Али и тада, иако губе своју економску основу, градови се одржавају као упоришта и заклони у борби против најезда варвара и као последње прибежиште онога што је остало од изумрлог друштва.

Проучавање градова и градског уређења поставља се због тога као један од најпречих и најважнијих задатака у историји римске државе, нарочито у доба Царства. Када се у току XIX в., са образовањем националних држава и, у вези с тим, све живљим интересовањем за античку прошлост сопствене земље, археолошка делатност развила у разним деловима некадашње римске империје, када су избили на површину безбројни споменици — сведоци бујног живота у наизглед забаченим крајевима, бескрвна и неверна слика римске државе коју нам је сачувала античка литерарна традиција променила се из основа: постало је јасно да историја римске државе и римског друштва — а то није исто што и историја римских царева и римског двора — не може бити написана без темељног познавања живота провинција. Крупни проблеми распадања робовласничког система и пропаст античке цивилизације, који су наводили на размишљање највеће умове човечанства, не могу се поставити правилно без познавања привредних и друштвених прилика у провинцијама. А кључ за истраживање провинција су градови, не само зато што су они били јединице административног уређења римске државе, већ и зато што за њихово испитивање постоје реалне могућности, јер се изворни материјал повећава из дана у дан захваљујући новим откопавањима.

* * *

Међу римским провинцијама Македонија није заузимала неко нарочито место. Откако је под крај Републике престала да буде једина римска провинција на Балкану и главна војна база за даље надирање Римљана према Дунаву и Истоку, Македонија се није више ничим истицала у очима савременика. Кроз њену територију пролазила је најважнија саобраћајна веза са Истоком — што је свакако благотворно деловало на њен привредни развитак, — али она је била по страни од великих политичких струјања и савремени историчари немају ништа нарочито да нам саопште о њој. Њено име изазивало је код њих углавном реминесценције на њену славну прошлост, и та прошлост господарице света засењивала је још више њену скромну садашњост. Споменувши Македонију у својој Географији, Плиније не може а да од-

мах не дода: „*duobus incluta regibus quondamque terrarum imperio*“. И пошто је набројао градове, планине и реке македонске, он се на крају поново враћа на оно што га при помену имена Македоније највише импресионира: „*Haec est Macedonia terrarum imperio potita quondam, haec Asiam, Armeniam, Hiberiam, Albaniam, Cappadociam, Syriam, Aegyptum, Taurum, Caucasum transgressa, haec in Bactris, Medis, Persis dominata toto oriente possesso, haec etiam Indiae victrix per vestigia Liberi Patris atque Herculis vagata, haec eadem est Macedonia, cuius uno die Paulus Aemilius imperator noster LXXII urbes direptas vendidit: tantam differentiam sortis praestitere duo homines*“.¹⁾

И модерне историчаре Македонија је мање привлачила него многе друге римске провинције, на пример, источне провинције са њиховим друштвеним и културним специфичностима. Стога, док је Македонија као независна држава постала предмет многобројних посебних студија и општих прегледа, Македонија у римско доба спада међу најмање проучене римске провинције. Многи истакнути историчари, примамљени личношћу Александра Великог, испробали су се у приказивању његовог дела и његове епохе, као и епохе његових наследника, када се историја Македоније стапа са светском историјом.²⁾ Најстарији период македонске историје до Филипа II обрађен је такође у низу добрих дела.³⁾ Изврсне монографије постоје и о неким владарима династије Антигонида.⁴⁾ Насупрот томе, римски период македонске историје је потпуно запостављен: нема ниједног дела које би било посвећено Македонији као римској провинцији.

Свакоме је јасно да после кобне 168 г., односно после два неуспела покушаја збацивања римске власти 149 и 142 г. пре н. е., Македонија нема више своје историје. У њој се не одигравају више такви политички и војни догађаји у којима се видљиво, на самој површини, манифестује живот једне

¹⁾ Plin. IV, 39.

²⁾ Нема потребе да овде набрајамо дела Дројзена, Вилкена, Радеа, Тарна, Низеа, Белоха, Керста, Ростовцева и др., која се баве историјом Александра Великог и хеленизма, јер су она свакоме добро позната.

³⁾ Ова су дела за нас од веће важности јер су ограничена на Македонију. Да споменемо само: O. Abel, *Makedonien vor König Philipp*, Leipzig, 1847; Г. Кацаров, *Цар Филип II Македонски*, Софија, 1922; F. Geyer, *Makedonien bis zur Thronbesteigung Philipps II.*, München 1930; A. Momigliano, *Filippo il Macedone, Saggio sulla storia greca dell IV sec. a. C.*, Firenze 1934; Д. Канацулис, *Ὁ Ἀρχέλαος καὶ αἱ μεταρρυθμίσεις τοῦ ἐν Μακεδονίᾳ*. Солун 1948.

⁴⁾ W. W. Tarn, *Antigonos Gonatas*, Oxford 1913; M. Piraino, *Antigono Dosone, re di Macedonia*, Palermo 1954; F. W. Walbank, *Philipp V of Macedon*, Cambridge 1950; P. Meloni, *Perseo e la fine della monarchia macedone*. Roma 1953. Жао ми је што нисам могла да користим последња два дела, која познајем само из критика.

државе. Само се у том смислу може примити као тачна духовита и помало заједљива примедба Момзенова „да се о Македонцима, после 142 г.,... једва има шта да каже, сем да су настали да и даље броје своје празне (tatenlose) године од године коначног претварања земље у провинцију“.⁵⁾ Нестајући као држава, Македонија је престала да има и своју праву историју. Али македонски народ није нестао: он је наставио да живи у оквиру нове политичке заједнице — римске државе, задржавши своје етничке одлике, језик, веру и обичаје. Претворена у римску провинцију, Македонија је сада, као део једне простране и сложене целине, много мање могла да испољава своју индивидуалност на културном пољу него раније, али је ипак и она дала свој допринос ономе што се назива римском цивилизацијом и стога и она може допринети њеном бољем разумевању. Оскудност литерарних извора на чије смо узроке указали и о којима ће још бити речи, као и веома ограничена археолошка делатност у Македонији до Првог светског рата (због неповољних политичких прилика) могу делимично објаснити зашто је интересовање у науци за римску Македонију било слабије него за остале римске провинције. Међутим, величанствени резултати систематских ископавања у Стобима и Филипима, као и безбројни споменици нађени на површини или приликом случајних и мањих ископавања, показали су да је овај став неоправдан и да Македонија крије у својим недрима немало блага и из римског периода.

У историјама грчких земаља под римском влашћу, Македонија се обично обрађује као део Грчке — иако то она никад, па ни у римско доба није била, — и тиме доводи у другостепени положај, а понекад сасвим игнорише. Истина, ми и немамо неке праве историје Грчке под римском влашћу (после старих и потпуно застарелих дела Финлеја и Херцберга⁶⁾ у којој би био искоришћен обиман нови материјал који је крајем прошлог и у току овог столећа откривен.⁷⁾ Писац најновијег приручника из грчке историје Бенгтсон признаје да је римски период дао само у основним линијама због недостатка неопходних претходних студија.⁸⁾

⁵⁾ Mommsen, Röm. Gesch. II, стр. 41.

⁶⁾ G. Finlay, Greece under the Romans, I (1844); G. Hertzberg, Die Geschichte Griechenlands unter der Herrschaft der Römer, I (1866), II (1868).

⁷⁾ Талијанско дело: S. Accame, Il dominio romano in Grecia dalla guerra asaila ad Augusto, Roma 1946, није ми доступно и не знам да ли је у њему поред Грчке обухваћена и Македонија.

⁸⁾ H. Bengtson, Griechische Geschichte von den Anfängen bis in die römische Kaiserzeit, München 1950. — Чак и кад се има у виду уски оквир који је писцу наметнуло савремено стање истраживања грчких земаља у римско доба, ипак пада у очи колико је Македонија у његовом излагању запостављена. Тако, например, у прегледу грчких провинција под Августом и његовим наследницима о Македонији нема

И у општим прегледима развитка римске империје Македонија заузима исто тако једно споредно и прилично неодређено место. То долази донекле од самог њеног положаја у римској држави: Македонија се издваја с једне стране од подунавских провинција које обухватају илирски Балкан, с друге стране, од источних провинција грчког језика, у које се убраја и Тракија. У делима која обрађују источне римске провинције нећемо наћи Македонију, још мање у онима која се тичу западних делова Царства. Она заједно с Грчком има своје посебно место и своје специфичне проблеме. Ипак у оквиру општих прегледа Римског царства дато је неколико одличних приказа основних линија политичког и административног развитка провинције Македоније у доба принципата. На првом месту треба споменути сажети преглед у класичном V тому Момзенове Римске историје, и исто тако класично Марквартово дело о римском државном уређењу.⁹⁾ Од новијих синтеза много је похвала добило поглавље о Македонији у доба Раног царства које је у оквиру Кембричке старе историје написао Кајл.¹⁰⁾ У знаменитој Економској и друштвеној историји Римског Царства Ростовцева Македонија има сасвим безначајно место.¹¹⁾ Истина у садржајним примедбама којима писац пропраћа текст налазе се сакупљени најинтересантнији и у своје време најновији подаци за економску историју Македоније, али они нису у тексту довољно искоришћени.¹²⁾ Најисцрпније улази у проблеме провинциске управе у Македонији, односа градског и племенског уређења, односа локалне и провинциске власти, положаја градова грчког и римског уређења и у многа друга питања из социјалне и економске историје Македоније под римском влашћу, Larsen у својим коментарима уз изворе за привредну историју Грчке у римско доба.¹³⁾ То је, узимајући у обзир карактер колекције у којој је овај рад објављен, најбоље постављање појединих проблема и најпотпунији приказ стања у коме се налази њихово решавање.

ни речи. На стр. 495, где се говори о овом раздобљу, добија се најпре утисак да се под „griechisches Mutterland“ или чак под „Hellas“ подразумева не само Грчка у ужем смислу, већ и Македонија (јер се спомињу и Филипи) али доцније нема ниједног податка о Македонији, а за Грчку (Griechenland) се каже да је претворена у провинцију Ахају.

⁹⁾ Th. Mommsen, *Römische Geschichte*, V (1894)⁴, стр. 274—277; J. Marquardt, *Römische Staatsverwaltung*, I, II. Leipzig 1881, 1884.

¹⁰⁾ J. Keil, *Epirus and Macedonia*, CАН XI (1936), с. XIV.

¹¹⁾ M. Rostowtzeff, *The Social and Economic History of the Roman Empire*, Oxford, 1926, стр. 233—234. — Славноме научнику промакла је и једна грешка. Он каже да су Тесалоника, која је била *civitas libera* и тек средином III в. постала римска колонија, и Берија, која је била седиште македонског коинона, добиле статус римских муниципија.

¹²⁾ Ibid. стр. 560—561.

¹³⁾ J. A. O. Larsen, *Roman Greece* (T. Frank, *An Economic Survey of Ancient Rome*, IV), 1936.

Као што смо рекли, Македонија се обично не обрађује у делима која се специјално баве подунавским или источним римским провинцијама.¹⁴⁾ Уколико је пак и обухваћена, Македонија се сматра делом грчког копна и у поређењу са самом Грчком потиснута је у други план. То је случај с прегледом источних римских провинција од I до III в. наше ере који је дао совјетски научник Ранович. Ранович је правилно истакао друштвено-економску разлику која одваја Грчку и Македонију (и Тракију, требало би додати) од источних провинција израслих на тлу некадашњих источних деспотија, односно хеленистичких монархија. Римска доминација значи, по његовом мишљењу, за Грчку (и Македонију) период опадања, док је за источне земље доба напретка. Македонија је у његовом делу обухваћена заједно с Грчком у једном поглављу, и тиме као да се прикривају крајње мршава обавештења о њој. У погледу економских и друштвених односа у Македонији у римско доба, Ранович не доноси ништа ново и понавља старо мишљење да су у Македонији преовладавали племенски односи.¹⁵⁾

Посебно место заузима одлична Пачова студија о надирању Римљана и ширењу романизације на Балкану.¹⁶⁾ Посматрајући са модерног становишта Југоисточну Европу као једну геополитичку целину, Пач је у својој студији обухватио, поред подунавских (илирских и трачких) области, и Македонију. Он даје досад најисцрпнији приказ свих ратова који су за време Републике вођени на територији или са територије Македоније и прати процес романизације ове мало романизоване римске провинције.

Од дела која се баве специјално градском организацијом у римској империји, на првом месту треба споменути опсежан

¹⁴⁾ Тако, на пример, Македоније нема у познатом делу J. Jung, *Die romanischen Landschaften d. römischen Reiches*, Innsbruck, 1881, упркос мишљењу многих научника да је романизација у Македонији узела доста маха; ипак, Ростовцев, н. д., наводи ово дело међу основном литературом за Македонију у римско доба. Македоније нема ни у делу A. Jones, *The Cities of the Eastern Roman Provinces*, Oxford 1937.

¹⁵⁾ А. Ранович, *Восточные провинции римской империи*. Москва 1949, поглавље: Греция (Ахaya, Македония). Уп., на пример, стр. 234, где стоји да се земља углавном налазила у рукама племена, да грчко-римска цивилизација није захватила унутрашњост, где се одржавају стари аграрни односи. Претерана нам изгледа и тврдња, да је само у великим приморским градовима — Коринту, Атини, Тесалоники, Дирахону — „било нешто живота“. И у овом погледу, чини ми се, не треба Македонију подвргавати истом суду коме и Грчку, код које се све мери према веку Темистокла и Перикла који је наравно бесповратно прошао.

¹⁶⁾ C. Patsch, *Beiträge zur Völkerkunde von Südosteuropa V*, 1. Aus 500 Jahren vorrömischer und römischer Geschichte Südosteuropas. Bis zu Festsetzung der Römer in Transdanuvien. Wien 1932 (нарочито стр. 154—162: Verbreitung des Römer- und Romanentums in Mazedonien).

и темељит рад Куна.¹⁷⁾ Кун истиче значај Македоније за проучавање проблема ширења градског уређења. У Македонији је, према Куну, градска организација грчког типа постојала пре доласка Римљана само на приморју и у Доњој Македонији, док је у Горњој Македонији владало племенско уређење које ни до краја антике није било потпуно потиснуто од градског. Основна Кунова теза да је у римској Македонији поред правих градова-полиса било и племена са муниципалним уређењем, без већег градског центра, и да је саживљавање ове две врсте локалне самоуправе чинило основну нит друштвеног развоја Македоније, запажена је у науци и остаје и данас интересантна, иако је његов рад у појединостима потпуно застарео.

У свом обимном раду о градовима у источним римским провинцијама, који уствари претставља збирку материјала која треба да послужи као основа за даља истраживања, Џонс није обухватио Македонију.¹⁸⁾ Због тога материјал из Македоније није дошао до изражаја ни у његовом другом, више теоретском делу, у коме се проучава судбина грчких градова од Александра Великог до Јустинијана.¹⁹⁾ Од велике су користи његови апендикси о Плинију, Птолемеју и Хијероклу; у којима резимира своја запажања о карактеру и вредности топографских података ове тријнице географа, који су и за Македонију као и за многе друге провинције, један од главних извора за изучавање градова.

Материјал о муниципалним институцијама у Македонији искоришћен је природно и у опсежним делима Маркварта, Либенама, Ебот—Џонсона и других о римској провинциској управи, али у релативно ограниченој мери.²⁰⁾ Недостатак једне систематске студије о разним проблемима друштвене и привредне историје римске Македоније, која би се заснивала на целокупном литерарном, епиграфском, нумизматичком и археолошком материјалу, осећа се сваки даном све више. У свим горенаведеним делима дате су само основне линије живота Македоније као римске провинције и смернице развоја градске организације у њој. Погледи далековидих и проницљивих научника погађају понекад на основу незнатних

¹⁷⁾ E. Kuhn, Die städtische und bürgerliche Verfassung des römischen Reiches bis auf die Zeiten Justinians, I-II, Leipzig, 1864, 1865 (поглавље: Macedonische Gemeinde, II, стр. 386—431).

¹⁸⁾ A. H. M. Jones, The Cities of the Eastern Roman Provinces, Oxford 1937; Appendices I-III.

¹⁹⁾ A. H. M. Jones, The Greek City from Alexander the Great to Justinian, Oxford 1938.

²⁰⁾ J. Marquardt, н. д., I, стр. 316 и д.; H. Liebenam, Die Städteverwaltung im römischen Kaiserreiche, Leipzig 1900; F. F. Abbott — A. C. Johnson, Municipal Administration in the Roman Empire, Princeton 1926. Није ми приступачно дело: J. Reid, The Municipalities of the Roman Empire, Cambridge 1913.

мрвица суштину ствари. Али многа њихова схватања остају само утисци чија се тачност мора проверити и потврдити специјалним истраживањима. У погледу развитка градског живота у Македонији основна мисао која се провлачи кроз сва поменута дела јесте да је Македонија претежно земља сељака и сточара, земља у чијој унутрашњости градски живот није никад успео да потисне племенску организацију. Да ли је та мисао тачна, то може да покаже само једна систематска студија у којој ће доћи до израза богати новопронађени материјал. Случајни епиграфски налази показују понекад да је неко насеље у чије се постојање сумњало имало уређење полиса, а археолошка ископавања откривају нам развијене градове у забаченим крајевима где се то најмање могло очекивати. У сваком случају, нови материјал се толико умножио у току последњих деценија да се намеће потреба проверавања традиционалног мишљења о степену развитка градског живота у Македонији.

* * *

Задатак који сам себи поставила, да, колико ми извори дозвољавају, утврдим број градова и других самоуправних јединица у Македонији на почетку, у току и на крају римског периода, да бисмо могли да повучемо линију развитка — пораста или опадања — градског живота у њој, није досада био предмет посебне студије. Шта више, у сразмерно богатој литератури која се бави питањима античке географије Македоније нема ниједног дела које би било специјално посвећено македонским градовима — уопште или у једној одређеној епохи. Упркос томе, у мом раду има релативно мало појединачних питања о којима није већ раније писано и исправљано, јер, иако се у њему проблеми посматрају под једним новим углом и са једним одређеним циљем, историско-географска и топографска истраживања чине његову основу. А таквим истраживањима бавили су се, у општим делима, посебним студијама или узгредним напоменама, и путописци, и археолози, и филолози и историчари. Њихова запажања на терену, њихова тумачења извора, њихове претпоставке и закључци, користили су ми код проучавања сваког појединог града. Код толиких славних претходника изгледало је скоро смело поново се латити решавања питања у више махова претресаних, али ново постављање проблема и његова систематска обрада у целини, као и бројни новопронађени епиграфски материјал, обећавали су постизање нових резултата.

Међу путописцима XIX в. који су обишли целу или већи део Македоније једно од првих места и по времену и по значају припада енглеском официру Leake-у. Описујући у

виду дневника своја четири путовања по северној Грчкој,²¹⁾ Leake је највише пажње посветио античкој географији и историји. Код њега, као и код већине научника XIX в., изненађује свестрано и темељно познавање античких литерарних извора и свежина којом одишу његова дела, можда због тога што су мање оптерећена бескрајном специјалном литературом која данас често заклања видик научницима и удаљује их од извора уместо да их њима приближи. Крстарећи по дотле неиспитаном терену, с љубављу и отвореним погледом и за савремени живот који су карактеристични за све путописце, Leake је бележио сваки траг антике на који би наишао, утврђивао је положаје старих насеља и чинио прве покушаје њиховог идентификовања. С много ерудиције, оштрим запажањем и трезвеним расуђивањем он је податке античких писаца везивао за одређене локалитете и споменике. Многе његове претпоставке показале су се тачнима.

Неколико година раније, 1831 г., објавио је Кузинери своја Путовања по Македонији, као плод дугогодишњег боравка у овој земљи.²²⁾ У својству француског конзула у Солуну, Кузинери је предузео низ путовања по Македонији, прикупљајући успут античке споменике и нарочито новац, јер је нумизматика била његово омиљено занимање. Он одлично познаје места о којима говори и зналачки употребљава античке писце у својим историским истраживањима.

Пратећи *Via Egnatia* на целој њеној дужини од Дирахијона и Аполоније до Кипселе, Тафел је, у својим двома студијама посвећеним овој важној магистрали, истражио многа питања из топографије Македоније и знатно унапредио наше познавање античке географије ове земље.²³⁾ И његова изврсна монографија о Тесалоники, у којој излаже судбину овог града у античко и византиско доба и описује његове институције и споменике, садржи, нарочито у поглављу о црквеној дијецези, многа топографска истраживања која иду унатраг до антике.²⁴⁾ Иако написана пре више од сто година, студија овог ретко паметног и ученог човека, одлично познаваоца античких и византиских писаца, од велике је користи и данас.

Прву систематску студију о античкој географији Македоније дао је шездесетих година прошлог века Desdevises-du-Dézert.²⁵⁾ Врло широко постављена, његова теза обухвата

²¹⁾ W. M. Leake, *Travels in Northern Greece*, I-II, London 1835—1841.

²²⁾ E.-M. Cousinéry, *Voyage dans la Macédoine*, Paris 1831.

²³⁾ Th. L. Fr. Tafel, *De via militari Romanorum Egnatia, qua Illyricum Macedonia et Thracia iungebantur, dissertatio geographica. I Pars Orientalis. II Pars Occidentalis*. Tübingen 1841, 1842.

²⁴⁾ Th. L. Fr. Tafel, *De Thessalonica eiusque agro dissertatio geographica*. Berlin 1839.

²⁵⁾ Th. Desdevises-du-Dézert, *Géographie ancienne de la Macédoine*, Paris 1862.

просторно не само Македонију већ и „грчку Илирију“ до изнад Ризонског Залива, Дарданију, и велики део Тракије и северне Тесалије, временски пак иде од самих почетака, тј. од проблема хронологије појединих сеоба до краја антике. Desdevises обрађује и физичку географију и историску односно политичку. Иако је у своје време била „l'étude la plus complète ... sur l'ensemble de la géographie et de l'ethnographie de la Macédoine“²⁶⁾, ова замашна студија није могла а да не остане површна. Недогледан материјал није у њој савладан, композиција јој није јединствена. Многа питања се само додирују, а не решавају. Анализа извора није увек исцрпна, а њихово тумачење не увек оштроумно.²⁷⁾ Четврта глава — „Историска географија у римско доба“ и пета глава — „Политичка географија“ по својој замисли морале би да обухвате оно што чини предмет нашег рада. Међутим, Desdevises-du-Désert сматра да „о последњим вековима Македоније постоји исто тако мало сведочанстава и споменика као и о првима“ због декаденције која захвата Македонију после битке код Филипа. Наравно, квалитет овог опсежног рада не зависи само од личних способности писца, већ донекле и од недостатка предуслова за једну овакву синтезу. Довољно је бацити поглед на географску карту која је приложена његовом раду, па да се уочи велики напредак који је у истраживању географије Македоније постигнут од тог времена до данас.²⁸⁾

Друкчије је по карактеру и по своме домету дело француског археолога Heuzeу-a о археолошкој мисији у Македонији која му је била поверена од стране Наполеона III.²⁹⁾ Heuzeу је, како сам каже, насупрот првим путописцима који су „ужурбано трчали од једних рушевина до других тражећи да све виде и не налазећи времена да ишта проуче“, први почео да систематски истражује и ископава она места која су обећавала резултате. Његово дело задивљује ерудицијом и оштроумношћу, очарава лепотом и јасноћом излагања. Примена строго научне методе код археолошких истраживања чини да је оно и данас корисно. Добро познавање римског провинциског административног система и римских

²⁶⁾ Heuzeу, стр. 286.

²⁷⁾ Уп. например, како Desdevises-du-Désert објашњава Страбонув податак о томе да Via Egnatia чини јужну границу Македоније (Str. VII frg. 11): „Via Egnatia divise les Grecs et les Macédoniens des Péoniens, des Illyriens, des Thraces. Ainsi comprise la division a sa raison d'être, il est certain par exemple qu'à l'exception des pays entre Thessalonique et Amphipolis la civilisation et la langue des Grecs n'ont jamais pénétré bien profondément au delà de la voie Egnatia“ (стр. 184).

²⁸⁾ Например, Пеонија је око извора Еригона, Добер код Дебра, Стубера код Битоља, Аиана код Гребена итд.

²⁹⁾ L. Heuzeу — H. Daumet, Mission archéologique en Macédoine. Paris 1876 (књига је изашла око 15 година после археолошких истраживања Heuzeу-ових).

институција омогућило је Heuzeu-у правилније решавање проблема него многим другим савременим па и познијим писцима. Многе његове претпоставке потврђене су новим налазима. За области које је темељно истражио — Пиерија³⁰⁾, Елимеја (Аиана), Палатица и Филипи — могао је само нови материјал да створи потребу ревидирања неких његових закључака.³¹⁾

Седамдесетих година прошлог века описао је Хан два своја пута која су га добрим делом водила кроз Македонију — од Београда до Солуна и долинама Дрима и Вардара.³²⁾ У њима он је обратио пажњу и на античке остатке и реписивао је натписе на које би наишао.

Неопходно је на овом месту споменути и познатог истраживача старих Трачана Томашека, чије се мисцеле из античке географије, плод минуциозне филолошке анализе античких географа и критике текстова, делом односе на Македонију.³³⁾

Са нарочитим симпатијама истичемо и велике заслуге које има за истраживање античке Македоније, нарочито њене географије и њених споменика, Димица. Македонац (родом из Охрида), живећи и радећи у Македонији, Димица је цео свој живот посветио прошлости своје земље. Резултат његовог дугогодишњег рада су поред осталог два дебела тома у којима је на основу текстова и личних истраживања на терену обрадио географију Македоније и његов општепознати зборник натписа и других споменика Македоније, у коме је сакупио сав у то време расположиви епиграфски материјал, распоредивши га по областима и пропративши литерарним вестима о појединим градовима на које се односи и прегледом стања њихова археолошког испитивања.³⁴⁾ Димица нема научничке акрибије, он није ни археолог ни епиграфи-

³⁰⁾ Резултате својих истраживања у Пиерији објавио је Heuzeu у књизи: *Le Mont Olympe et l'Ascaranie*, Paris 1860.

³¹⁾ Иако не могу прихватити његову тезу о односу Хераклеје и Пелагоније, јер су нови натписи показали да су у питању два одвојена града, ипак сам са уживањем и дивљењем читала његово излагање о овом предмету и оштроумно и одмерено аргументисање. Уп. шта каже о његовом делу P. Collart, *Philippes*, стр. 20: „Aussi bien l'ampleur et la qualité d'une telle étude eussent rendu la nôtre inutile si l'abondance des documents nouveaux mis au jour à Philippes depuis soixante ans n'eût impérieusement réclamé une nouvelle mise en oeuvre. Qu'on veuille donc considérer le présent ouvrage comme la refonte, devenue nécessaire, de la première partie de la Mission archéologique en Macédoine et comme un hommage d'admiration et de respect à l'oeuvre de Léon Heuzeu“.

³²⁾ J.-G. v. Hahn, *Reise von Belgrad nach Salonik*, Wien 1861; *Id.*, *Reise durch die Gebiete des Drin u. Wardar*, Wien 1867, 1869.

³³⁾ W. Tomaschek, *Miscellen aus der alten Geographie*. *Ztschr. f. d. österr. Gymn.* Wien 18 (1867), 691—721; 25 (1874), 645—667.

³⁴⁾ М. Димица, *Ἀρχαία γεωγραφία τῆς Μακεδονίας*, I—II. Атина 1870, 1871; *Id.*, *Ἡ Μακεδονία ἐν λίθοις φθεγγόμενις καὶ μυθικοῖς σωζομένοις*. Атина, 1896.

чар у правом смислу, његове транскрипције натписа узете из других издања нису увек тачне, али ово његово дело, једино у својој врсти, и данас је врло корисно. Он је одлично познавао терен и с много љубави и поштења сакупио је из извора и литературе све чиме је могао да обогати своју компилацију.

У археолошком испитивању Источне Македоније особито место припада француском научнику Perdrizet-у. У многобројним чланцима он је забележио своја запажања са два путовања 1894 и 1898 г., објавио масу новог епиграфског материјала из стримонске и пангајске области и радио разна питања из верског и културног живота ових крајева у антици.³⁵⁾ Радећи на прелазу из XIX у XX в., као достојни настављач Heuzeu-а, Пердризе уствари по методи рада припада групи млађих научника који су се у првим деценијама XX в. посвећивали исцрпном истраживању једне области и објављивању целокупног њеног археолошког материјала.

Међутим, у XX в. појављују се и домаће археолошке школе у трима земљама које су после протеривања Турака поделе територију Македоније. Од старијих балканских научника истакли су се у истраживању Македоније Папагеоргиу, који је објавио много споменика из Солуна, Пападакис, који је проучавао горњомакедонске области, и Кацаров, који је први обишао потпуно неиспитану мориховску област. Много се бавио испитивањем старомакедонских насеља и њихове културе познати грчки археолог Керамопулос, радећи првенствено у леринском крају и у Елимеји.³⁶⁾

Најистакнутије место међу овим истраживачима античке Македоније у првој половини XX в. свакако припада нашем Вулићу. Обилазећи из године у годину у току скоро две деценије све, па и најзабаченије крајеве нашег дела Македоније, Вулић је прикупио материјала за неколико збирки античких споменика, које чине основу сваког истраживања Македоније. То се исто може рећи и за његове археолошке карте, које могу послужити као узор за даљи рад. Но Вулић није био само археолог, већ и историчар. Поред низа већих и мањих расправа, од основне важности за мој рад биле су његове две студије посвећене северној граници и географији Македоније у античко доба.³⁷⁾

³⁵⁾ P. Perdrizet, Voyage dans la Macédoine Première, BCH 19(1895) 514 и д. и низ других чланака у истом часопису, в. списак литературе; Id., Cultes et mythes du Pangée, Annales de l'Est 24 (1910), 1.

³⁶⁾ В. списак литературе.

³⁷⁾ Н. Вулић, Антички споменици наше земље, Споменик СКА 71, 75, 77 и Споменик САН 98; Id., Географија Ј. Србије у античко доба, Гласник СНД 19 (1938) 1—15; Id., Северна граница античке Македоније, Strena Buliciana, стр. 237—247.

Одличне студије Геблера из македонске нумизматике и његов зборник македонског и пеонског новца бацају светлост на многа питања из топографије Македоније, као и на друге проблеме у вези с провинциским уређењем Македоније.³⁸⁾ За утврђивање почетка македонских ера, и тиме омогућавање датовања многих споменика римске Македоније, заслуга припада истакнутим научницима Кубичеку и Тоду.³⁹⁾

Топографијом античке Македоније бавио се много Оберхумер, који је између осталог написао и највећи број чланака у енциклопедији Pauly-Wissowa о појединим македонским градовима, најалост не увек најпоузданијих. Одличан познавалац старомакедонске историје, Гајер је у истој Енциклопедији дао темељан и савестан чланак о Македонији.⁴⁰⁾ У њему, међутим, римски период и по обиму и по садржају даје утицај апендикса. Гајер је обрадио и историску географију Македоније по областима и саставио списак македонских насеља са ознаком извора и литературе. Списак је азбучни и садржи, једно поред другог, насеља која су нестала у архајско или класично доба и она која се појављују тек у хеленистичко или римско доба. Списак није потпун јер нису искористиени сви извори: то нарочито важи за натписе, Списак делфиских теородоха и Хијерокла. Осим тога у списку су изостављена из неразумљивих разлога она места која су позната само из итинерарија. Упркос овим замеркама, поглавље о топографији Македоније у Гајеровом чланку олакшава у многоструком рад на том пољу.

Истраживање античке Македоније данас је у знаку великих археолошких ископавања. У току две деценије вршила је Француска археолошка школа у Атини ископавања у Филиппима која су дала одличне резултате. Ванредно богати материјал откривен током тих радова дао је солидну основу за сјајне монографије Колара и Лемерла о овом значајном македонском граду.⁴¹⁾ Не мање сензационална била

³⁸⁾ H. Gaebler, *Die antiken Münzen Nordgriechenlands*, III. *Makedonia und Paonia*, I (1906) II (1936) и низ чланака у *Zeitschrift für Numismatik*.

³⁹⁾ W. Kubitschek, *Jahrzählung u. Jahrenfang im römischen Makedonien*. *Arch.-epigr. Mitt.* XIII, стр. 120 и д.; M. N. Tod, *The Macedonian Era*. *BSA* 23 (1918—1919) стр. 206 и д., 24 (1919—1921), стр. 54 и д.; id., *The Macedonian Era Reconsidered*. *Studies presented to D. M. Robinson* II, 382—397.

⁴⁰⁾ За Оберхумер-а, в. списак литературе; F. Geyer, *Makedonia*. *RE* XIV (1928) 638—771 (нарочито: II. *Topographie*, стр. 647 и д.).

⁴¹⁾ P. Collart, *Philippe, ville de Macédoine, depuis ses origines jusqu'à la fin de l'époque romaine*. Paris 1937. P. Lemerle, *Philippe et la Macédoine orientale à l'époque chrétienne*, Paris 1945. Оба научника објавили су велики број грчких и латинских натписа из Филипа у *Bulletin de correspondance hellénique*. Колар је осим тога написао и низ расправа у вези с новопронађеним материјалом у Филиппима, које су објављене у истом часопису.

су открића у Стобима, већином из позноантичког периода, на чијем су истраживању и објављивању учествовали многи домаћи и страни научници (Дигве, Егер, Петковић, Мано-Зиси). Посебно место међу овима припада Сарији, коме дугујемо за откопавање античког стобског позоришта и његову публикацију.⁴²⁾ У центру пажње налази се у последње време Солун, где су већ пре рата, а нарочито после рата предузета систематска истраживања комплекса Галеријеве палате (Дигве, Макаронас).

Више младих грчких научника ради на објављивању богатог епиграфског и археолошког материјала који је за време рата откривен у Солуну и Берији (Калиполитис, Лазаридис, Андроникос и др.), као и на обрађивању разних проблема у вези с уређењем Македоније у римско доба (Канацулис). Врло интересантан материјал из најсевернијих крајева Источне Македоније објављују бугарски археолози (Дечев, Димитров и др.).

Најзад, да наведемо као последњег у овом кратком прегледу, иако далеко не последњег по значају свога доприноса познавању топографије античке Македоније, америчког епиграфичара и историчара Едсона. Радећи на припремању зборника македонских натписа у оквиру X свеске *Inscriptiones Graecae* — чији је недостатак морао осетити ко год се бавио македонском историјом — Едсон је дао низ успешних студија које га стављају у ред најбољих познаваца македонске топографије.

Немогуће је на овом месту споменути све оне који су својим истраживањима, археолошким или филолошким, епиграфским или историским, допринели унапређењу нашег познавања Македоније у римско доба. Списак литературе нека допуни овај приказ.

⁴²⁾ Б. Сарија, Позориште у Стобима. Годишњак музеја Ј. Србије I (1937) 1—68.

КРИТИЧКИ ОСВРТ НА ОСНОВНЕ ИЗВОРЕ

Извори за топографију Македоније у римско доба су крајње оскудни. То се још више осећа кад се зна да је у античко доба постојао приличан број историских и географских дела посвећених Македонији, што је потпуно разумљиво с обзиром на улогу коју је Македонија одиграла у античком свету. Већина тих дела односила се бесумње на најстарији период македонске историје и на доба Александра Великог и његових наследника, једном речју на доба македонске независности, али она би била од велике користи и за наш рад да су нам се сачувала.

Нарочито треба жалити губитак разних Μακεδονικά — дела с наглашеним етнографским карактером, јер је у њима морало бити много података о животу Македонаца и структури њихове земље, који нам тако недостају. Међу писцима тих Μακεδονικά било је и Македонаца, што чини још осетнијим њихов губитак.

Најпознатији писац Μακεδονικά је Теаген (Θεαγένης), кога Стефан Византиски спомиње десетак пута као извор за своје податке о македонским градовима. Мисли се да је његово дело обрађивало најстарију историју Македоније до IV в. пре н. е., али се не зна када је живео.¹⁾ Μακεδονικά су написала и два писца по имену Марсије. Марсија (Μαρσύας) Старији био је родом из Пеле и пријатељ Александра Великог; за Млађега не знамо сигурно када је живео, знамо само да је био пореклом из Филипа.²⁾ Вероватно у позна-

¹⁾ St. Casson, Macedonia, Thrace and Illyria, Oxford 1926, стр. 277. Мишљење да се Теагеново дело односило на најстарији период македонске историје заснива се на запажању да се сви градови које Стефан Византиски нотира по Теагену, а који се могу идентификовати, налазе у Доњој Македонији и Мигдонији. Код Фотија се Теагеново дело зове Πάτρια Θεσσαλονίκης. Таква дела, у којима се описују најстарије македонске институције, нису могла да настану после укидања македонске самосталности; cf. R. Laqueur, s. v. Theagenes, Nr. 10, RE Zw. R. V (1934) 1348.

²⁾ Док је дело Марсије Старијег почињало с митским прецима македонских краљева и допирало до Александра Великог, дотле је књига Марсије Млађега имала антикварски или периегетски карактер; из малобројних фрагмената који су нам сачувани види се од какве би користи ова књига била за наш рад, нарочито с обзиром на то да је Марсија живео у римско доба, можда чак на почетку Царства, в. R. Laqueur, s. v. Marsyas, Nr. 9, RE XIV (1930) стр. 1998 и д.

хеленистичко доба написао је Балагро (Βάλαγρος) своју Македонску историју.³⁾ Граматичар Лукил из Таре (Λούκιλλος ὁ Ταρραῖος) на Криту — I-II в. н. е. — дао је, како се мисли, широке оквире својем делу о Тесалоники.⁴⁾ Далеку прошлост ове македонске метрополе опевао је у делу Πάτρια Θεσσαλονίκης (у 25 књига према Суду) и Христордор из Копта у Египту за владе Анастасија (491—518).⁵⁾ Али сва ова дела, као и многа друга која су нам позната само по имену и која често не можемо ни временски одредити,⁶⁾ остају за нас само празни наслови без икаквог садржаја. Споменула сам их само зато да не би изгледало чудно што је традиција о свему што се тиче унутрашњег живота Македоније тако сиромашна. Нестанак те специјалне литературе разлог је што нам, поред осталог, ни македонски градови нису довољно познати.

Основни писани извори за проучавање топографије Македоније у римско доба су следећи:

За период римског надирања у Македонију, поред Списка делфиских теородоха с почетка II в. пре н. е., Полибије и Ливије; за Августово доба — Страбон и Плиније; за рано-царско доба, поред релативно бројног епиграфског материјала, Птоlemeј; за III и IV в. н. е. — итинерарији; за позно-античко доба — Хијероклѐ, Прокопије, акта црквених сабора и notiције епископија; најзад, временски неопредељено — Стефан Византиски и неки византиски извори.

Сви ови извори, сем једног дела епиграфских споменика у који спада и значајни Списак теородоха, одавно су познати и њихови су подаци много искоришћавани у специјалној и општој литератури по питањима историје и географије Македоније. Тешко се може наћи у нашем раду податак из литерарних извора који није већ био употребљаван од стране овог или оног познатог научника. Чинило се на први поглед да и нема шта да се ради у овом браздама изораном пољу. Ипак све шире и дубље познавање предмета отвара све јасније видике, примена све строжије и прецизније методе истраживања омогућава све тачније резултате: поставивши проблем на шире основе и обухвативши га свестрано као једну целину, користећи се уједно резултатима

³⁾ Schwartz, s. v. Balagros. RE II (1896) 2815.

⁴⁾ Gudeman, s. v. Lukillos, RE XIII (1926) 1790; cf. Tafel, Thess. p. III.

⁵⁾ F. Baumgarten, s. v. Christodoros, RE III (1899) 2450 i d.; cf. Tafel I. c.

⁶⁾ Димица, стр. 2 и д., набраја 14 Македонаца за које се зна да су написали македонску историју или Μακεδονικά и 11 других Грка. О карактеру списка „Μακεδονικά“ v. Jacoby, Über die Entwicklung der griechischen Historiographie, Klio IX (1909), стр. 105, пр. I. Кратак преглед литерарних извора, за историју и географију Македоније, сачуваних и изгубљених, од Хекатеја до Стефана Византиског, даје Casson, н. д., стр. 260 и д. На нека његова тврђења осврнућемо се на одговарајућем месту.

стеченим заједничким напорима ранијих научника, успела сам да и из ових већ овешталих података извучем понешто ново, да дођем до сигурнијег и бољег њиховог тумачења.

Коришћење горепомнутих литерарних дела везано је пре свега за утврђивање вредности, порекла и веродостојности њихових података. О свим тим делима постоје додуше многобројне исцрпне критичке студије, често од непроцењиве вредности. Да споменемо само Нисенову студију о изворима Ливијеве V декаде, истраживања Клоца, Детлефсена и Кунца о Плинију, Кубичека о итинераријима и Птолемеју, Хонигманове чланке о Страбону и Стефану Византиском и његове коментаре уз Хијероклов Синекдем, Милерове коментаре уз Птоlemeјеву Географију.⁷⁾ Проучити сву ту специјалну литературу и истражити критички сваки од поменутих извора у целини, прелазило је границе мог рада.⁸⁾ Узимајући, међутим, безброј пута у руке те изворе ради проверавања којег податка, упоређујући њихова сведочанства о појединим градовима, контролишући их на основу сигурнијих епиграфских и археолошких налаза, ја сам и сама дошла до извесних запажања о њима и њиховом карактеру, утврдила сам како им треба прилазити и како користити њихове податке. На тај начин, полазећи од суда о појединим изворима који је ранијим истраживањима створен у науци, а примењујући њихове податке на једном конкретном историско-географском проблему, могла сам у којечему тај суд да исправим или допуним. Тек на крају мог истраживања искристалисало се у мени једно одређено мишљење о сваком од искоришћених извора. Резимираћу укратко ова своја запажања, која су ближе образложена код расправљања о појединим градовима.

За период римско-македонских ратова *Полибије* је наш најпоузданији извор. Нажалост, сачувано нам је код њега свега неколико података који се могу искористити за топографију Македоније почетком II в.,⁹⁾ док је управо онај

⁷⁾ H. Nissen, *Die Quellen des Livius in der 4. und 5. Dekade*. Berlin 1863; A. Klotz, *Zu den Quellen der vierten und fünften Dekade des Livius*. Hermes 50 (1915), стр. 481 и д.; Id., *Quaestiones Plinianae geographicae*, Quellen u. Forschungen 11 (1906). O. Cuntz, *Agrippa u. Augustus als Quellenschriftsteller des Plinius*, Supplbd. 17, *Jahrbücher f. klass. Philologie* 1890; Kubitschek, RE s. v. *Itinerarien*; Honigmann, RE s. vv. *Strabon*, *Stephanos Byzantios*.

⁸⁾ Код нас нема услова за истраживања ове врсте. Не само да је немогуће набавити сву модерну литературу, већ недостаје и основни предуслов за такав рад: добра критичка издања текстова. Из списка литературе и извора који доносим на почетку књиге види се да су многа од употребљених издања стара, нека чак и сасвим стара. То није сметало, или врло мало, код обраде задатка који сам себи поставила, али је унапред искључивало сваку помисао на неки критички рад на изворима.

⁹⁾ Pol. V, 97; V, 108; XXVIII, 8; XXXIV, 7; XXXI, 1.

део његове Историје који би за нас био од интереса изгубљен. Тај губитак донекле се може надокнадити тиме што је код *Ливија* сачуван у оригиналном тексту приказ Другог и Трећег македонског рата, а зна се да је за ове догађаје — бар што се тиче саме Македоније — Ливије препричавао Полибија. Тамо где смо у могућности да га контролишемо, видимо да је Ливије верно преносио свој извор (уп., на пример, ниже, у глави о подели Македоније на четири дела 167 г., подударање извештаја Ливија и Диодора). Међутим, као и сваки извод, Ливијев текст је често недовољно јасан и прецизан у описивању кретања војске и ратних операција, па су и покушаји локализовања појединих места која се само код њега спомињу, обично несигурни (в. гл. о Деуриопу, пр. 58). Читајући његове извештаје не смемо никад изгубити из вида да он препричава и скраћује свој извор (у случајевима који нас интересују по свој прилици искључиво Полибија), и да га преводи: јер се превођењем може понекад објаснити неки недовољно јасан обрт реченице или мало чудна употреба предлога (в. гл. о Линкестиди, пр. 42). Описујући односе Филипа V и Персеја са северним македонским суседима, разним илирским и трачким племенима, Ливије нам даје врло драгоцене податке о приликама које су почетком II в. пре н. е. владале у најзабаченијим областима северне Македоније. Њему имамо да захвалимо скоро за све што знамо о уређењу које је Македонија добила 167 г. Али, и за топографију Македоније он остаје један од основних наших извора; из табеле коју доносимо на крају ове књиге види се да је код њега споменуто око пола од укупног броја познатих градова Македоније у доба доласка Римљана.

За почетак II в. пре н. е., управо за време када Римљани надиру у Македонију, *Списак делфиских теородоха* претставља извор прворазредног значаја за утврђивање развитака градског живота у Македонији. Веродостојност документа чини га сретством за проверавање података литерарних извора, нарочито што се тиче статуса појединих градова, јер делфиски списак доноси имена само полиса, односно самоуправних градова. Овај списак доказује да је пре доласка Римљана систем градске самоуправе био развијен у Македонији и да је градова било не само на приморју већ и дубоко у унутрашњости (в. пр. 24 у след. гл.). Постоје у оквиру Македоније, свега два случаја која могу довести у сумњу мишљење да су делфиски θεοροί посећивали само полисе: 1) Иза Лете, а испред Антигонеје и Касандреје на Халкидику, наведен, је у делфиском списку град Аианеа (ἐν Αἰανέᾳ). На основу места који овај град има у списку, опште је мишљење да је то Αἰνέα на западној обали Халкидика,¹⁰⁾ који се доиста налазио северно од Касандреје и

¹⁰⁾ Plassart, Théorodoques, BCH 45 (1921), стр. 17.

Антигонеје, а јужно од Лете и Тесалоники. Међутим, познато је да је Аинеа била обухваћена синоикизмом Тесалоники и да је према томе изгубила статус полиса. Да ли се посета делфиских посланика овом граду има објаснити тиме да је он временом поново стекао самоуправу и одвојио се од Тесалоники, или можда традицијом насталом пре оснивања Тесалоники која се одржава и доцније иако Аинеа није више полис?¹¹⁾ 2) На крају списка међу македонским градовима читамо и ἐν Σάλας. Σάλας су познато трачко племе. Ни ранији ни познији извори не дају основе за претпоставку да је оно имало градско уређење. Штета је да ни у једном од ова два случаја нисмо у могућности да дамо одређенији одговор на питање, и да тиме допринесемо сигурнијем утврђивању карактера градова забележених у делфиском списку теородоха.

Страбонова VII књига, чак и у онаквом фрагментарном стању у коме нам је сачувана, садржи најцеловитији географски опис Македоније којим располажемо. За свакога ко се бави историском географијом Македоније губитак највећег дела VII књиге, управо оног дела који се односи на Македонију, претставља велику штету, коју само делимично надокнађују фрагменти из двеју епитама, *Epitome Vaticana* и *Epitome edita*. У оригиналном тексту сачуван је само онај део који говори о *via Egnatia*, о епирским и илирским племенима у западном делу провинције Македоније и о Горњој Македонији.

Страбон није из аутопсије познавао Македонију; он је своје податке узимао из дела старијих историчара и географа. Фрагментарност текста не допушта да се установи који су то писци. Полибија цитира Страбон у два три маха, говорећи о римском освајању и о стању које је настало у оним областима где су Римљани ратовали с Македонцима. Нема сумње да је он код Полибија нашао много географских података. Упоредо с њим он користи очигледно и друге старије историчаре и Хомерове коментаторе, али и новије, савремене писце из којих узима податке који се односе на његово време.¹²⁾ Одвојити старо од новог било је за мене основни проблем код коришћења Страбона. У много случајева није било могуће утврдити да ли је неки град који он спомиње постојао у његово време или не.

Дати суд о вредности Страбоновог географског приказа Македоније није лако, с обзиром да је, у стању у коме се налази његова VII књига, тешко установити шта би била његова грешка, а шта грешка епитоматора. Ипак чини

¹¹⁾ На натпису стоји ἐν Αἰανέαι. Није ли посреди конфузија с елимејским градом Аиане (Αἰανή)?

¹²⁾ О Страбону в. одличан чланак Е. Honigmann-а у RE s. v.

ми се да се претерује у потцењивању овог извора, нарочито његових фрагмената. Ако се ставимо у положај онога који преписује односно ексерпира, ако схватимо технику његовог рада, онда ће нам многе „грешке“ постати јасне, а оригинални текст који се иза њих крије постати убедљивији. У више случајева могла сам да се уверим у веродостојност правилно схваћених података из епитома. Није потребно да их овде поновим, о њима ће бити речи на одговарајућем месту.

Радећи стално с фрагментима и упоређујући податке о истом предмету у једној и другој Епитоме, дошла сам до уверења да се не може без даљег дати предност једној Епитоме испред друге. Ипак у већини случајева Епитоме Vaticana учинила ми се не само исцрпнијом, него и вернијом. Тако сам дала предност frg. 21 E. (= Епитоме Vaticana), у коме се говори о синоикизму Тесалоники, испред frg. 24 Erit. (= Епитоме edita) по истој ствари. Претпоставила сам frg. 20 E. (о Пиерији) frg. 22 Erit. У frg. 20 E. покушала сам да реконструишем искварени текст у вези с Пелагонијом и тиме добила драгоцену сведочанство о овом граду. Потпунији је и самим тим тачнији frg. 35 E. (о трачкој пиериској обали и Филипима) од frg. 33 Erit., јер у њему стоји да су Галепс и Аполонија били порушени од Филипа II, док тога у frg. 33 нема, па се добија утисак да су та места *roleis* и у Страбоново доба. Детаљна анализа frg. 36 E. показала је да су подаци о Парорбелији и Бисалтији код Страбона тачни. Само frg. 10 Erit., који говори о границама провинције Македоније, је опширнији од одговарајућег frg. 9 E. Морам приметити узгред да се у овом последњем фрагменту налази облик *Θεσσαλονίμεια*, за који сам утврдила да је аутентичан, страбоновски (в. погл. Мигдонија). Истина је да су границе које нам даје Страбон према овим фрагментима врло шематизоване, да не почивају на познавању терена и да одају прилично нејасну претставу која је у географнијој тог времена постојала о изгледу појединих области. Али, оне не заслужују критику St. Casson-а да у њима тобоже долази до израза некаква Страбонова теорија, која може да задовољи његов математички дух али не и историчара.¹³⁾ Уствари, Casson је тај који не зна да је источна граница Македоније икада допирала до Хебра (there is no historical evidence at all to show that it ever reached as far east as the Hebros!); он мисли да Јадранско приморје, иако једно време под контролом Македоније, није никад било Македонија (was never Macedonial). Њега буну што код Страбона није забележена као северна граница, „стварна“ граница — Дунав и што се тиме одузима Тракији (није јасно шта ће ту Тракија, кад је реч о Македонији) добар део њене територије. Једном речју,

¹³⁾ Casson, н. д., стр. 42 и д.

сматра да су границе које даје Страбон шире него што је била територија „двеју провинција“. Каквих двеју провинција није јасно, јер се зна да Тракија није била провинција у Страбонско доба.

Код *Плинија* помешани су у опису Македоније подаци узети из званичних статистика с подацима из перипла и других географских списа. Комбиновање ова два битно различита извора доводи често до понављања, до грешака и нелогичности. Иако је писао у доба Флавијеваца, *Плиније* је употребио за свој рад попис провинција састављен у доба Августа, такозване коментаре уз *Агрипину* карту римског царства, па се и његови подаци узети из тог званичног извора односе на то време. Тачност ових података је ван сваке сумње. Они се лако могу одвојити од осталих података по томе што су у њима имена градова дата у етнику.¹⁴⁾ Насупрот њима, подаци узети из старијих географских списа крајње су непоуздани: не само да *Плиније* набраја имена многих градова који у његово време нису више *civitates* и не би могли да стоје упоредо с градовима чија су имена у етнику, већ, преписујући старе изворе, он спомиње и понеко место кога одавно више није било. Колико су поуздани подаци узети из званичне формуле, толико су несигурни ови други.

У опису Македоније постоје две листе с градовима у етнику. *O. Cuntz* мисли да у њима може распознати два *conventus iuridici*, иако ови нису изричито споменути. *Детлефсену* се пак чини да је распоред градова у овим листама узет из неког географског извора.¹⁵⁾ Ја не видим ни једно ни друго. Прва листа, додуше, као да даје само градове западно од *Аксија*. Она садржи најпре неколико општина северне *Пиерије* и *Ботијаје*, а затим долазе градови на *Аксију*, од којих први, *Стоби*, судећи по томе што је назначен његов статус (*oppidum Stobi civium Romanorum*), такође потиче из званичног списка, али се то не може рећи и за остале градове који су вероватно узети из неког другог извора (*mox Antigonea, Europus ad Axium amnem, eodemque nomine per quod Rhodias fluit, Scydra, Eordaea, Mieza, Gordyniae, mox*

¹⁴⁾ Jones, *The Cities of the Eastern Roman Provinces*, App. I: *Pliny*, стр. 492 и д., истиче четири карактеристике по којима се могу распознати подаци из званичних листа од осталих: 1) општине су распоређене по конвентима; 2) класифициране су по статусу; 3) њихова имена су у етнику; 4) места су наведена не по географском, већ по алфабетском реду. У одељку о Македонији само је трећа карактеристика лако уочљива.

¹⁵⁾ Према *O. Cuntz*, *Göttingische gelehrte Anzeigen*, 1910, № 1, стр. 55 (приказ *D. Detlefsen*-ова дела: *Die Geographie Afrikas bei Plinius und Mela und ihre Quellen*). Његову расправу *Agrippa und Augustus als Quellenschriftsteller des Plinius*, *Jahrbücher f. klass. Philologie* 1890, Suppl. 17, у којој анализира *Плиније*ве податке о Македонији и распознаје у њима конvente, нисам могла да добијем.

in ora Ichnae, fluvius Axius). Код друге, дуже листе, алфабетски ред највише пада у очи, али ни он се не придржава строго. У њој већина градова је из области источно од Аксија, са Халкидика (Аретуса, Антигонеја [= Antiochenses?], Морили и Тороне), из Мигдоније (Ксилопољ), Синтике (Скотуса, Хераклеја на Стримону), Парорбелије (Гареск), Источне Пеоније (Добер и Астраион), али их има и из западне Македоније (Аударист, Линкести, Орести), па су међу њима чак и колонија Дион и Тимфеја која се налази на крајњем југу Македоније. Узимајући ове податке из званичне листе, Плиније је унео у овај списак и неке општине из илирског дела провинције Македоније (Отриони, Амантини, колонија Byllis), које не спадају у Македонију у ужем смислу.¹⁶⁾

Не само да се ту не може установити никакав ни политичко-административни, ни географски ред, већ пада у очи да Плиније не води рачуна ни о границама Македоније, и меша административне границе провинције с историским границама земље. Прва реченица, којом почиње поглавље о Македонији: *Macedonia postea CL rorulorum*,¹⁷⁾ вероватно је узета из званичног пописа провинција и односи се на провинцију Македонију која се протезала од јадранске обале до Хебра. Међутим, Плиније завршава ово поглавље са реком Стримоном, која је по њему граница Македоније.¹⁸⁾ Филипи и остали градови источно од Стримона наводе се у поглављу о Тракији, наравно према старим изворима.¹⁹⁾ Изгледа да је Плиније претпостављао своје географске узоре званичним списковима и да је ове употребљавао само онда када му први нису били довољни.²⁰⁾ А пошто се првенствено служио периплима, то се и обраћао Августовој формули само кад је хтео да наброји градове у унутрашњости, најпре у унутрашњости између Халиакмона и Аксија, а затим, чини се, источно од ове реке, али није био у стању да одабира, па је због тога и дошло до приличне збрке. У другој листи наведени су, као што смо видели, *Othryonei*, *Amantini* и *Bullidenses*²¹⁾ заједно

¹⁶⁾ Casson, н. д., стр. 273, не зна да се Плиније служио званичним листама, због тога је могао да напише следеће: „His group of cities in the Haliakmon—Axios plain (прим. Heraclea, Pydna, Oloros) is followed by a survey of the tribes behind those cities“; он је схватио етнике као племенска имена и није видео да су Aloritae исто што и Oloros. Он даље убраја међу „entirely new place-names“ Миезу и Ксилопољ, који су и у другим изворима посведочени.

¹⁷⁾ Plin. IV, 33.

¹⁸⁾ Plin. IV, 38.

¹⁹⁾ Plin. IV, 42.

²⁰⁾ Истог је мишљења и Jones, н. д., стр. 492. За источне провинције, за које је постојало обиље незваничног материјала у делима старијих географа, Плиније је претпоставио ове литерарне изворе званичним листама.

²¹⁾ Plin. IV, 35.

с другим македонским општинама, иако се о илирским крајевима македонске провинције говори на другом месту, тамо где се описује јадранска обала.²²⁾ Због оваквог система рада настала су с једне стране понављања, с друге стране празнине. Питање је да ли је Плиније уопште тежио ономе што би нас највише обрадовало да нађемо код њега: да његов списак градова-општина буде потпун. Он је уствари хтео да да географски опис земље и служио се званичним статистикама само по нужди.

За топографију Македоније у доба Раног царства основни наш литерарни извор је *Птоlemeј*. Код њега су градови распоређени по историским областима, при чему и он најпре описује приморје а онда унутрашњост. Ни Птоlemeјејев списак македонских градова није потпун. Многи градови који су нам на натписима сигурно посведочени у то време (на пример, Стубера, Арг, Аиана, Еордаја, Сер и др.) не налазе се код Птоlemeја. С друге стране, код њега има градова за које је мало или нимало вероватно да су претстављали самоуправна тела, као што су Берга, Миеза, Пидна, Газор, иако, додуше, немамо ниједан потпуно сигуран пример из Македоније да би се ово мишљење могло сматрати доказаним. Међутим, примери из других провинција показују да је Птоlemeј говорио о градовима као географ, да су њега интересовала насеља и њихов положај, а не њихов административни статус.²³⁾ Стога, ако код њега нађемо име неког места, можемо бити уверени да је такво насеље заиста постојало, али не и да је то насеље било полис—самоуправна општина.

За III и IV в. н. е. — ако изузмемо натписе и случајне спомене неких места у литерарним изворима — једини наш извор су *итинерарији*. Кроз Македонију је пролазила једна од главних саобраћајних артерија римског царства *via Egnatia*, која је забележена у свим итинераријима. Осим ње, *Itinerarium Antonini* има пут Лариса—Тесалоника, а *Tabula Peutingeriana* путеве Тесалоника—Стоби—Скупи, Стоби—Хераклеја и Стоби—Пауталија.

Кубичек је показао да је *Itinerarium Antonini* извод или препис неке карте римског царства на којој су били обележени путеви и да нема званичан карактер. Иста карта по-

²²⁾ Plin. III, 145: A Lisso Macedonia provincia, gentes Partheni et a tergo eorum Dassaretæ, montes Candaviæ a Dyrrachio LXXVIII p., in ora vero Dendra civium Romanorum, Epidamnnum colonia propter inauspicatum nomen a Romanis Dyrrachium appellata, flumen Aous a quibusdam Aeas nominatum, Apollonia quondam Corinthiorum colonia IIII p. a mari recedens, cuius in finibus celebre Nymphaeum accolunt barbari Amantes et Buliones.“

²³⁾ Тако, на пример, он у Атици наводи као *poleis*, поред Атине, Рамнунт, Маратон и др. И Jones, н. д., App. II: Ptolemy, стр. 497, наглашава да Птоlemeјево дело није од користи за политичку географију, јер Птоlemeј не покушава да разликује *civitates* од осталих насеља.

служила је као узор оном итинерарију са кога су преписали своје податке састављач Табуле и Географ Равенски.²⁴⁾ *Itinerarium Hierosolymitanum* има такође много подударности са *Itinerarium Antonini*, али не тако да би се могло помислити на исти извор. Он је сигурно датован са 333 г., док је извор осталих итинерарија потицао из времена Каракале.

Подаци итинерарија од користи су за локализовање појединих насеља, под претпоставком да се зна како се кретао римски пут и да се ти подаци међусобно слажу. Дешава се, међутим, често да се отстојања у миљама која нам дају итинерарији не подударају. У том случају, ако није посредни очигледна грешка при преписивању или мање неслагање које је могло настати приликом сабирања бројева мањих станица, немогуће је без других помоћних извора утврдити који је итинерариј тачан.²⁵⁾ Нарочито је много грешака у Табули. Има случајева да је у њој нека станица изостављена (Стубера, Арасон), да су погрешно повезани путеви (пут долином Стримона везан за Филипе уместо за Амфипол, в. погл. Бисалтија), да су отстојања са једног пута пребачена на други (пут Стоби—Скупи и пут Скупи—Наисус, в. гл. о границама Македоније, прим. 72, 73). Догађа се опет да су отстојања која даје Табула исувише дуга (пут Дион—Бероја) или, напротив, краћа него што треба (Тесалоника—Стоби).

Ни *Itinerarium Antonini* ни *Tabula Peutingeriana* не означавају правни положај градова. Са тог становишта од користи нам може бити само *Itinerarium Hierosolymitanum*, где су сва места обележена као *civitates*, *mansiones* и *mutationes*. *Mutatio* може бити обична станица без насеља (на пример: *mutatio Gephira*, *mutatio Ad Decimum* и др.), али *mansio* свакако обележава насеље. И у Табули може нека станица да не означава насеље (напр.: *Stenas* код Темпе и *Stenas* код Демир-Капије), на што се досада није обратила пажња *Itinerarium Hierosolymitanum* има на *via Egnatia* у Македонији ове *civitates*: Хераклеју, Едесу, Пелу, Тесалонику, Амфипол и Филипе. Као *mansiones* обележени су градови Келе (*Cellae*), Аполонија и Аконтисма. Сведочанство итинерарија мора бити пресудно у сва три ова случаја. Чини ми се да на основу њега можемо тврдити да Келе, Аконтисма и Аполонија нису

²⁴⁾ Kubitschek, Eine römische Straßenkarte, Jahresh. VI (1902) стр. 20 и д. Уп. и његов исцрпан чланак о итинераријима у RE IX (1914), стр. 2308 и д.

²⁵⁾ Леп пример о томе како погрешна претстава о кретању античког друма може утицати на наш суд о тачности података овог или оног итинерарија даје Ch. Edson, The Location of Cellae and the Route of Via Egnatia in Western Macedonia, Class. Phil. 46 (1931) 2 и д. Отстојања која даје *Itinerarium Hierosolymitanum* показала су се на основу милијарија тачна за овај део пута.

у то време биле *civitates*. Тим пре, што немамо ниједан други извор који би доказивао да је Аполонија у доба Раног царства била *civitas*, док се Келе и Аконтисма пре тога уопште не спомињу.

Хијероклов Синекдем садржи хронолошки последњи по реду попис македонских градова којим располажемо. У њему се Македонија појављује подељена у две провинције: Прва Македонија има 32 града, Друга Македонија 8 градова. Данас важи као доказано да Хијероклов Синекдем није састављен на основу црквених notiција, већ на основу званичних пописа провинција, што повећава његову вредност.²⁶⁾ Текст који имамо извод је из опширнијег дела. Што се тиче времена када је састављен Синекдем, сматра се да је Хијерокле писао под Јустинијаном, а да му је као извор послужио неки попис из времена Теодосија II, тј. из средине V в., и да према томе његов списак градова одражава стање у то доба.²⁷⁾ За Македонију је ово питање од нарочите важности због тога што је управо крајем V в. Македонија била изложена великим пустошењима од стране Источних Гота, којима је већи број македонских градова морао бити препуштен. У историји многих македонских градова V век је свакако био судбоносан. Треба ли стварним нестанком градова, њиховим уништењем или бар делимичним опустошењем објаснити чињеницу да се у Хијероклову списку не налазе многи градови за које се поуздано зна да су постојали као самосталне *civitates* у доба Раног царства (Кир, Алор, Вала, Алантион, Елимеја, Стубера и др.)? Можда, али то би говорило против датовања Хијероклова списка у доба Теодосија II. За раније датовање Синекдема не може се употребити, као што чини Хонигман, податак о Диоклецијанопољу код Касторије, јер се, по нашем мишљењу, и после Јустинијанове рестаурације овај град звао Диоклецијанопољ, а не Јустинијанопољ.²⁸⁾ Ако је град разорен за време готских најезда осамдесетих година V в. онда је Хијероклов податак могао да потиче из неког извора из времена Теодосија II, али је исто тако могао бити унет и после Јустинијанове обнове. У сваком случају материјал из Македоније, због велике оскудности осталих извора, не пружа елементе за сигурније решење питања хронологије Хијероклова Синекдема.

²⁶⁾ Ramsay је и сам напустио тезу коју је дуго бранио да је Хијерокле црпао своје податке из црквених notiција, уп. Jones, н. д., App. III, стр. 508 и E. Honigmann, *Le Synekdemos d'Hiérokles*, стр. 2 и д.

²⁷⁾ Ibid.

²⁸⁾ Honigmann, н. д., убраја и Диоклецијанопољ код античког Колептона на Костурском језеру међу оних двадесет градова који су променили име под Јустинијаном и били названи Јустинијанопољ, а које Хијерокле не спомиње под новим именом. За изворе Хијерокла в. *ibid.* стр. 5 и д.

За наш рад било би нарочито важно знати шта заправо значи *polis* код Хијерокла: да ли је Хијерокле унео у свој списак само *civitates*? Да ли полис код њега значи увек насеље, варош? У његовом списку налазимо неколико градова за које знамо да раније нису имали статус полиса: Неапољ, Берга, Аконтисма, Аполонија, Келе. Значи ли то да су се ови градови у међувремену осамосталили, или су у његов списак ушли као седишта епископије (јер се за неке од њих може претпоставити да су то постали)? С друге стране, сме ли се искључиво на основу његовог сведочанства тврдити да је постојао град (насеље) Алмопија, а да тим именом није код њега обележена *civitas* састављена од више мањих насеља? Нисам могла доћи до одређеног мишљења у овом питању.²⁹⁾

Црквена документација — *notitiae episcopatum* и листе присутних и потписника у *Acta conciliorum* дају врло непотпуну слику о ширењу црквене организације у Македонији. На екуменским саборима појављују се, поред солунског митрополита, само неки епископи из Македоније, и на основу аката тих сабора не може се ни приближно добити право стање. Нотиције пак су потпуни пописи епископских седишта распоређених по провинцијама, али нажалост немамо старих нотиција које би обухватале и Илирик. Најстарија међу њима, *Notitia cod. Paris. Graec. 1555 A*, која се датује у VIII в., показала се при пажљивој анализи као прилично произвољна компилација која се не може тачно датовати ни искористити за истраживања.³⁰⁾ Списак македонских епископија који нам она даје не одговара правом стању ни пре ни после доласка Словена. Интересантно је да ова нотиција показује извесне специјалне подударности са Хијерокловим Синекдемом. Три града који се код Хијерокла први пут појављују као самосталне *civitates*, Келе, Аполонија и Неапољ, налазе се и у нотицији као епископије. Затим, епископ $\delta \text{ Νικης}$ из нотиције свакако има везе са иначе непознатим местом Νικηδης код Хијерокла, $\delta \text{ 'Αλαβοῦ}$ је можда исто што и 'Αρσλοῦ . И ова нотиција зна за епископију Диоклецијанопоља. Те подударности указују свакако на заједнички извор; питање је да ли су посредни заиста нове епископије, које су можда управо као такве ушле у Хијероклов списак. У поменутој нотицији налазе се и неколико иначе непознатих места, а спомиње се

²⁹⁾ Jones, н. д., стр. 502 и 510, као да сматра да код Хијерокла полис значи увек град-насеље, а да су све остале административне јединице обележене одговарајућим изразом: $\delta \eta \rho \iota \sigma$, $\kappa \alpha \tau \alpha$, $\kappa \alpha \sigma \tau \rho \alpha$, $\kappa \lambda \iota \rho \alpha \tau \alpha$, $\chi \omega \rho \iota \alpha$.

³⁰⁾ Уп. V. Laurent, Byzantion VII (1932) 521: „une compilation arbitraire, tardive et où le seul caprice d'un érudit amateur a accumulé les additions et les corrections les moins justifiées“.

и Китрос, средњовековно име Пидне, што се може сматрати познијим уметком.³¹⁾

Упркос своје оскудности, ова званична црквена акта била су нам у многим питањима од примарне користи. Да укажемо само на сложено питање односа Хераклеје и Пелагоније³²⁾ и нарочито на питање провинција *Macedonia salutaris* и *Macedonia secunda* и стобиске митрополије, која без података из аката Халкедонског и Цариградског екуменског сабора не би могла бити решена.

Прокопије је последњи писац кога можемо звати античким и код кога налазимо података за топографију Македоније пре оног великог преокрета који ће изазвати досељење Словена. Нажалост, његов списак градова и кастела обновљених у Македонији садржи већим делом имена која се не могу идентификовати, али има случајева код којих је његово сведочанство врло драгоцено (в. под Запара). Многи од тих кастела претстављају вероватно нова утврђења подигнута на великим имањима или крај порушених старих насеља.³³⁾ Како нисмо у могућности да разликујемо градове од таквих утврђења, то се и његов списак не може употребити за обогаћење топографије Македоније, тим пре што су многа имена вероватно деформисана па се не могу ни препознати.

Много врло специфичних тешкоћа поставља пред нас коришћење *Стефана Византиског* за топографију Македоније. Састављено на самом измаку антике, у Јустинијаново доба,³⁴⁾ дело Стефана Византиског *Περὶ πόλεων* временски се не може везати ни за који период; јер у њему стоје један поред другог подаци о појединим градовима узети из разних писаца класичног, хеленистичког и римског доба. Сматрати да је неки град постојао у VI в. н. е. зато што га спомиње Стефан Византиски, наивност је о којој не вреди расправљати.³⁵⁾ Напротив, списак македонских градова код Стефана Византиског може много боље да се употреби за класично доба (V—IV в. пре н. е.), него за доцније, римско, јер је већина извора које је екскерпирао Стефан из тог времена или се односи на то време.

³¹⁾ Непознате су епископије: ὁ Κάστρων, ὁ Εἰδοῦσιον πόλεως, ὁ Καλίκου, ὁ Κυπέρου, ὁ Δελέβου. Од укупно 20 градова које набраја *Notitia cod. Paris. graec. 1555 A*, 14 се налазе код Хијерокла, уп. *Hönigmann*, н. д., стр. 4.

³²⁾ В. мој чланак „Хераклеја и Пелагонија“, ЖА 4 (1954) 308 и д.

³³⁾ *Patsch, Beiträge zur Völkerkunde von Südosteuropa V*, 1, стр. 156, сматра да су Κάνδιδα, Πρινιάνα, Πλακιδιάνα у Прокопијевом списку имена вила италских великопоседника.

³⁴⁾ *Hönigmann, Stephanos Byzantios, RE Zw. R. III* (1929) стр. 2373, ставља постанак овог дела између 528 и 535 г.

³⁵⁾ Тако чини понекад Димица.

Као и код осталих извора, основну тешкоћу и у овом случају чини стање у коме нам је сачувано Стефаново дело. Имамо уствари у рукама не оригинални текст, већ изводе састављене од разних људи, с различитих становишта, услед чега су неки подаци потпунији, ближи оригиналу, док су други сасвим кратки. Сем тога у делу постоје веће и мање лакуне. Ни сам текст није увек поуздан.³⁶⁾

Код Стефана Византиског налазимо много македонских градова који нам из других извора нису познати. Нажалост, мало који од тих градова долази у обзир за списак македонских градова у римско доба, јер, или се уопште не каже одакле је Стефан црпао свој податак, или је тај извор стар. Читав низ градова забележен је код Стефана са једином oznакom πόλις Μακεδονίας: Airai, Akesai, Baloion, Dindryme, Emporion, Pamphylia, Praxilos. Нити знамо у ком делу Македоније су били ти градови, ни када су постојали, ни да ли су били poleis. Још је већи број градова, код којих се као извор наводи Теаген, Теопомп или неки други стари писац, а који су нам иначе такође непознати, те према томе не можемо знати да ли су се они одржали и у римско доба: Akesamenai у Пиерији, Parthenopolis и Tirsai у Мигдонији, Eleutheriskos, Misetos, Olobagra — према Теагену; Baition, Olyka, Skithai, према Теопомпу; Grastillos, према Еуполиду; Galadrai у Пиерији, према Ликофрону и Полибију. Само за последњи град, Galadrai, можемо тврдити да је постојао у доба римских освајања јер се спомиње код Полибија, вероватно у вези с тим ратовима. Иначе сви остали остају за нас само имена места, чији је број од интереса због тога што показује колико је градски живот у Македонији и у најстарије време ипак био развијен.

Чињеница да се Стефан Византиски служио изворима из разних епоха имала је за последицу неуједначеност географских појмова код њега.³⁷⁾ Нису македонски градови само они градови за које он каже да су πόλις Μακεδονίας, већ и многи за које стоји да су πόλις Θράκης. Ако се не зна из ког времена потиче Стефанов податак, не може се знати да ли неки иначе непознати град, за који он каже да је трачки, није био на Халкидику или у оном делу трачког приморја које је у V в. постало део Македоније. Стефан не уноси неко своје схватање македонско-трачких граница, већ преписује извор, а кад их има неколико, не пропусти да каже и друга мишљења. Тако, на пример, он каже за Терму да је

³⁶⁾ Honigmann, н. д.

³⁷⁾ Стефан цитира у вези са градовима Македоније ове изворе: Хекатеја, Херодота, Тукидида, Еуполида, Теопомпа, Филеу (атински географ, савременик Хеланика), Андртиона (IV в.), Еудокса са Рода (III в.) Теагена, Балагра, Еуфориона (III в.), Лукила из Таре (I в.) и Епафродита (I в. н. е.).

полис Тракије, али додаје да је по Аполодору и Тукидиду македонски град. Није ту у питању неодређеност граница између Македоније и Тракије у V в., нити несигурност Стефана Византиског, како мисли Casson.³⁸⁾ Стефан је вероватно нашао податак о Терми код Хекатеја, у чије је време појам Тракије обухватао цео Халкидик, па и добар део Термајског Залива. Што се тиче Тукидида, он је имао у виду политичке границе, а Терма се у његово време налазила под македонском влашћу; Аполодор је пак писао у доба када је цео Халкидик припадао Македонији. Инструктиван је за метод рада Стефана Византиског и за начин како се сме користити његово дело и овај пример. О граду Оисими на пиериском приморју Стефан каже: Οἰσίμη, πόλις Μακεδονίας Θουκυδίδης τετάρτη, ἢ νῦν Ἠραδία. Тукидид није могао да стави Оисиму у Македонију, јер је она у његово време изван граница македонских. Он није могао да каже да се Оисима зове Ематија, јер је она то име добила после Филипових освајања. Лако се можемо уверити да код Тукидида нема ни једног ни другог податка.³⁹⁾ Према томе, Стефан је нашао град Оисиму код Тукидида, али подаци πόλις Μακεδονίας и ἢ νῦν Ἠραδία морају потицати из времена када се Оисима звала Ематија (адверб νῦν нема иначе никаквог смисла за Стефаново време). Он их је могао наћи, на пример, код Псеудо-Скилакса. Само тако, чини ми се, може се објаснити и зашто је Газор πόλις Μακεδονίας а Галепс πόλις Θράκης, зашто су Еупорија или Филипи градови македонски, а Датон — трачки, итд.

Кад се све то има у виду, постаје јасно зашто је скоро немогуће саставити списак македонских градова према Стефану Византиском. Casson, који сматра да је Стефан наш најбољи извор за топографију Македоније и који је специјално истраживао његове податке о Македонији, избројао је седамдесет македонских градова код њега.⁴⁰⁾ Пошто га интересују само стари градови централне Македоније, он није

³⁸⁾ Casson, н. д., стр. 39, 41 и стр. 280 правилно оцењује Стефанове податке као верне изводе из старих писаца. Али његово тумачење разних неконсеквенности код Стефана несигурношћу која је постојала код антиких писаца о граници Македоније и Тракије није тачно. Тако, на пример, податак о Касандреји, Κασσάνδρεια, πόλις Μακεδονίας, πρὸς τῇ Θράκη, ἢ ποτὲ Πोटίδαα λεγόμενῃ он објашњава несигурношћу да ли Халкидик спада у Тракију или у Македонију. Уствари Касандреја је могла бити само град Македоније, као што је њена претходница Потидеја, могла бити само град Тракије, јер није преживела македонско освајање. Податак о Потидеји потиче од прехеленистичког извора, онај о Касандреји, од доцнијег. Њихова контаминација дала је горе цитирани податак. На стр. 38, Casson греша јер не зна да је сем Еиона на Стримону постојао и Еион на Халкидику.

³⁹⁾ Thuk. IV, 107, 3.

⁴⁰⁾ Casson, н. д., 81.

узео у обзир оне градове који су код Стефана обележени као трачки. Ових седамдесет градова за које стоји да су македонски, Casson је груписао овако: за осам градова се сигурно зна да су били источно од централне Македоније (међу њима је и Стрепса!); дванаест градова је сигурно локализовано, а шест градова је настало у хеленистичко или римско доба.⁴¹⁾ Пошто је издвојио два понављања, Casson-у је остало 42 града која су по његовом мишљењу морала бити такође у централној македонској равници (међу њима је Деуриоп, који је северно од Пелагоније, Бева у Линкестиди и Каларна на Халкидику!). Ни метод рада ни рачунање Casson-ово није правилно. Не можемо поћи од онога што Стефан каже, ако не знамо његов извор: за неке градове он каже да су илирски, али ми знамо из других извора да су они били у Македонији (на пример, деуриопски град Алкомене и пеонски Астраион). За друге он каже да су македонски, али знамо да то они нису били (Деметриас, Хомолион). И све се то објашњава коришћењем извора који одражавају разне епохе.

Међутим, не би било без интереса да се ипак покуша саставити списак македонских градова према Стефану. Прегледности ради ја сам груписала градове у неколико рубрика. У I рубрику одвојила сам градове који су познати и из других извора; у II — градове који се спомињу само код Стефана; у III — градове на Халкидику који се не спомињу у римским изворима; у IV — градове за које се сигурно зна да нису више постојали у римско време и топониме за које није вероватно да обележавају градове; у V — градове обележене као македонске који су били изван Македоније, и у VI — понављања.

Иза сваког имена дат је укратко податак о припадности града према Стефану: M = πόλις Μακεδονίας; Thr. = πόλις Θράκης; III. = πόλις Ἰλλυρίας; Pel. = πόλις Πελαγονίας; Raion = πόλις Ραιονίας; Ath. = πόλις περὶ τὸν Ἀθῶν; Chalk. = πόλις Χαλκιδικῆς; † = нетачан податак; — = нема податка о земљи којој припада град.

Због специфичног положаја Халкидика у односу на осталу Македонију у погледу развитка градског живота, издвојила сам у посебну рубрику халкидикске градове. Велики број тих старих градова, за које не можемо утврдити да ли су постојали у доба доласка Римљана, деформисао би општу слику. Само оне халкидикске градове који су сигурно посведочени у римско доба ставила сам у I рубрику.

I

1. Azoros, Pel.	5. Alindoia, M.	9. Amphipolis, M.
2. Aiane, M.	6. Alkomenai, III.	10. Anthemus, M.
3. Aineia, Thr.	7. Allante, M.	11. Antigoneia, M.
4. Akanthos, Thr.	8. Aloros, M.	12. Apollonia, M.

⁴¹⁾ Casson рачуна међу „definitely and indisputably identified“ градове Aigai и Alindoia, а међу неидентификоване ставља Deuriopos!

13. Argilos, Thr.	27. Elimeia, M.	41. Ordaia, M.
14. Argos Orestikon, —	28. Euporia, M.	42. Paroreia, M.
15. Argos, M.	29. Europos, M.	43. Pella, M.
16. Astraia, Ill.	30. Herakleia, M.	44. Pydna, M.
17. Balla, M.	31. Thessalonike, M.	45. Sirra, Thr.
18. Beroia, M.	32. Idomene, M.	46. Skydra, M.
19. Bolbe, M.	33. Ichnai, M.	47. Stratonikeia, M.
20. Bryanion, †	34. Kassandreia, M.	48. Strepsa, M.
21. Gazoros, M.	35. Kydrai †	49. Strobos, M.
22. Galepsos, Thr.	36. Lete, M.	50. Torone, M.
23. Gordynia, M.	37. Mende, M.	51. Tragilos, Thr.
24. Dion, M.	38. Mieza, M.	52. Phagres, Thr.
25. Doberos, Paion.	39. Myrkinos, M.	53. Phila, M.
26. Douripos, M.	40. Oisyme, M.	54. Philippi, M.

II

1. Agessos, Thr.	11. Brygias, M.	21. Norakos, Paion.
2. Agnoneia, Thr.	12. Brygion, M.	22. Olobagra, M.
3. Airai, M.	13. Bymazos, Paion.	23. Olyka, M.
4. Akesai, M.	14. Galadrai, M.	24. Pamphylia, M.
5. Akesamenai, M.	15. Grastillos, M.	25. Parthenopolis, M.
6. Alponos, M.	16. Dindryme, M.	26. Praxilos, M.
7. Andria, M.	17. Eleutheriskos, M.	27. Sintia, M.
8. Apsis, M.	18. Emporion, M.	28. Tirsai, M.
9. Baition, M.	19. Misetos, M.	29. Tritonos, M.
10. Baloion, M.	20. Nikaia, Ill.	

III

1. Athos, Thr.	10. Eion, †	19. Sane, Thr.
2. Aisa, Thr.	11. Kalarna, M.	20. Semylia, Ath.
3. Akrothynoi, Thr.	12. Kapsa, Chalk.	21. Skempsa, Thr.
4. Arne, Thr.	13. Kobrys, Thr.	22. Skithai, Thr.
5. Assa, Ath.	14. Mekyberna, Thr.	23. Skione, Thr.
6. Assera, Chalk.	15. Olophyxos, Thr.	24. Smila, Thr.
7. Aphyte, Thr.	16. Pallene, Thr.	25. Spartolos, M.
8. Gigonos, Thr.	17. Piloros, Ath.	26. Phlegra, Thr.
9. Dia, Thr.	18. Rhakelos, M.	27. Stageira, —

IV

1. Altos, —	9. Eion, —	17. Olynthos, Thr.
2. Amydon, Paion.	10. Emathia, M.	18. Oresia, M.
3. Antisara, —	11. Therme, Thr.	19. Pieria, —
4. Beve, M.	12. Krenides, †	20. Pisaion, Pel.
5. Bisaltia, M.	13. Kreston, Thr.	21. Potidaia, Thr.
6. Bormiskos, M.	14. Linkos, †	22. Tripolis, M.
7. Daton, Thr.	15. Methone, Thr.	23. Chalastra, Thr.
8. Draveskos, Thr.	16. Olbelos, M.	

V

1. Demetrias	2. Homolion	3. Phytion

VI

1. Abydon = Amydon	3. Eidomene = Idomene	5. Kidna = Pydna
2. Aisyme = Oisyme	4. Eloros = Aloros	6. Oropos = Europos

Ако се пажљиво погледа овај списак, онда се види како је тешко ове податке употребити за једну конкретну, временски утврђену статистику. Узмимо као пример место *Abydon*, које се код Хомера зове *Amydon*. Код Стефана стоји под *Ἀβυδών: χωρίον Μακεδονίας ὡς Στράβων...*, док се за *Ἀμυδών* каже да је *πόλις Παιονίας*. Да није првог податка и Страбоновог текста не бисмо знали да ли *Amydon*, као пеонски град, треба рачунати у Македонију и када је он постојао. У горњи списак унели смо неколико градова за које Стефан каже да су илирски, зато што из других извора знамо да су се налазили у Македонији. Не можемо, међутим, бити сигурни да нема и других градова у Стефанову списку који су обележени као илирски а припадали су Македонији. То исто важи и за градове који су означени као *πόλις Θράκης* без ближе одредбе и без навођења извора. С друге стране, морамо избацити из списка градове као Деметриас, за које стоји да су *πόλις Μακεδονίας*, а знамо да се нису налазили у Македонији у ужем смислу. Према томе, ако не знамо извор Стефанов податак нам говори врло мало, јер га не можемо временски одредити.

Већина писаца које цитира Стефан Византиски у вези с градовима Македоније није нам сачувана. Утолико је интересантније испитати однос Стефана према Страбону, чије дело добро познајемо. Пада у очи, пре свега, да Стефан не цитира много Страбона у вези с Македонијом. Али је доказано да се он непосредно служио Страбоновом Географијом.⁴²⁾ То нас наводи на мисао да је Стефан Византиски екскерпирао најпре старије писце (Хекатеја, Херодота, Тукидида, итд.), а затим је своје листе постепено попуњавао новим, дотле неспоменутим именима из дела познијих географа. При томе је сваки пут кад би приметио неку интересантну појединост о неком већ забележеном граду ову дописивао. Тако је поступио код Тесалонике, где је сматрао за потребно да дода да се код Страбона зове *Θεσσαλονίκηα*, или код Берге, коју је по неком старом извору био забележио као *πόλις Θράκης*, а доцније додао да је Страбон назива *ἑβριν*.

Највише новог материјала нашао је Стефан код Страбона у вези с Горњом Македонијом, која је старијим писцима била мало позната. С обзиром да нам је тај део Страбонове VII књиге сачуван у оригиналном тексту, у могућности смо да контролишемо Стефана Византиског. Страбон се цитира као извор код градова *Dourioros*, *Elimeia*, *Lynkos* и *Kydrai*.

⁴²⁾ Honigmann, s. v. *Stéphanos Byzantios*, RE Zw. R. III (1929) 2386. Niese је доказао непосредну употребу Страбона на основу погрешног цитата из Хомера под „*Abydon*“. За директно коришћење његовог дела говоре и подаци о Тесалоники и Берги, в. ниже.

Код овог последњег текст је искварен: *Kúðrai: pólis tōn δωτ Στράβων β.* Требало би, чини ми се, исправити према *Str. VII, с. 327: Kúðrai: pólis tōn Βρύων, Στράβων ζ'.* Интересантно је да Стефан Византиски, позивајући се на Страбона, зове Деуриоп, Елимеју и Линк градовима (*πόλις*), док Страбон говори уствари, како се види из нашег текста VII, с. 326, само о истоименим областима. Не изгледа вероватно да је Страбон и на другом месту говорио о Горњој Македонији. Стога морамо претпоставити да Стефан није добро схватио свој извор, било да су му изгледали необични облици Деуриоп и Линк као називи области, било да је речју *polis* хтео да обележи области Линкеста, Деуриопа и Елимејаца као самоуправне јединице. Али то је мање вероватно, јер претпоставља извесно разумевање старих институција, које Стефан није имао. Код Деуриопа он додаје: *οὕτω καὶ ἡ χώρα*, вероватно због тога што је видео из даљег Страбонова текста да су Деуриопи имали више градова.⁴⁸⁾ За Линк каже Стефан да је град Епира. Могло би се помислити да податак потиче од неког старијег извора, да Стефан није цитирао изричито Страбона: уствари код површног прелиставања овог Страбоновог поглавља могао је Стефан Византиски стећи утисак да су горњомакедонска племена била епирска или илирска. Од осталих области које Страбон спомиње на овом месту, нема код Стефана *Eratyre*. За Пелагонију (коју пише са *η*) Стефан каже да је *ροῖρα Μακεδονίας* и не позива се на Страбона. Значи да је податак узет из другог извора; због тога се разликује од осталих и не стоји у њему да је Пелагонија полис. Али зато под *Τρίπολις*, налазимо податак *ἐστὶ καὶ ἑτέρα Μακεδονίας, καὶ ἄλλη Περραιβίας*, који показује да је Стефан читао овај Страбонев текст и схватио Триполис као име града у Македонији (Пелагонији) и у Перебији. Код ове анализе и упоређења Стефанових података са Страбоним текстом не треба заборавити да имамо само изводе, често врло лоше, које можда не преносе тачно Стефанову мисао. Најзад, Стефан не цитира Страбона ни код речи *Orestai*, јер је ово племе забележио, према Хекатеју, као *ἔθνος πολοσσίκον*. Али он има град *Oreste* или *Orestia*, и то нас доводи у недоумицу како треба да схватимо овде реч *πόλις*, јер се иначе о неком граду Орестији не зна ништа. Изгледало би као да су сва ова горњомакедонска племена имала истоимене градове, од којих су се неки одржали а други временом нестали.

Има свега два податка у којима се Стефан позива на Страбона, а која нису сачувана у нашим фрагментима. Они

⁴⁸⁾ *Str. VII 327.* *Alkomenai* спомиње Стефан као *πόλις Ἰλλυρίδος*; за *Bryanion* стоји свакако погрешно да је *πόλις Θρακῶν*; Стубере уопште нема. Можда је то *Σύβρος, πόλις Ἰλλυρίδος*?

се не односе на Македонију: то су frg. 16b о магнетском граду Хомилиону и frg. 48a о Тетрахоритима. Frg. 16 a (према Стефану), напротив, подудара се потпуно са крајем frg. 14 E. и frg. 16 Erit.

Интересантно је да се неки Стефанови цитати потпуно подударају с нашим текстом Страбонове VII књиге, односно фрагментима из те књиге. Смемо ли из тога закључити да је Стефан Византиски имао Страбоново дело у оном стању у коме га ми имамо, тј. да је већ у његово време један део VII књиге био изгубљен? Томе можда сметају поменути фрагменти 16b и 48a, који се не налазе ни у једној од наших епитама. У сваком случају ово подударање повећава веродостојност наших фрагмената.

* * *

И византиски литерарни извори пружају нам ту и тамо по који драгоцен податак о градовима Македоније у античко доба. Не само рановизантиски историчари, као Зосим, Малх и Малала, који се могу временски убројити и у античке, него и познији хроничари, као Скилица у XI и Зонара у XII в., или историчари XIII и XIV в., као Грегора и Кантакузен, доприносе појединим узгредним напоменама осветљавању судбине неких античких градова у средњем веку. Мало је градова који су преживели велике сеобе Словена и одржали се под старим именом и у средњем веку. Већина их нестаје раније или доцније и, после двовековног периода о коме наши извори ћуте, појављују се под новим именима. Али традиција о античким насељима који су нестали чува се и даље. Она живи у црквеној администрацији, где се нове епископије јављају као наследнице старих, и код учених византиских писаца, који воле да називају античким именима савремене градове.

Узгредне податке за античку топографију Маледоније наћи ћемо код већег броја византиских писаца (в. списак извора). Познато дело Константина Порфирогенита *De Thematibus*, у коме су у опису тема Македоније и Тесалонике побројани сви градови позноантичке провинције Македоније, не даје ништа ново, јер је учени цар преписао уствари списак македонских градова из Хијероклова Синекдема (са неким малим изменама које се не могу објаснити).⁴⁴⁾ То показује не само подударање Константинова и Хијероклова списка, већ и мешање античког и средњовековног појма Македоније које је тако упадљиво код Константина.

Од већег интереса за античку топографију Македоније су такозвани *Спискови градова који су променили имена*.

⁴⁴⁾ Уп. Honigmann, *Le Synekdèmos d'Hiéroklès*, стр. 5.

Коришћење ова три мала византиска списа претпоставља познавање и разумевање њиховог карактера. Ако се њихове идентификације схвате буквално, оне ће у многим случајевима морати бити одбачене. Али ђмаловажавање ових списа, које иде понекад до њихова игнорисања, није оправдано.⁴⁵⁾ Кад се има у виду да су ти списи настали тек око XII в. и да су састављени од непознатих писаца који нису ни умели ни могли да користе аутентичне изворе, неће нас зачудити ако у њима нађемо грешке које данас вређају нашу ученост. Али те грешке нису случајне, оне имају свој разлог, и њихово објашњење открива нам ону истину коју тражимо. Ако, на пример, у тим списима стоји да се Охрид раније звао Саритис, или Превелис, не смемо из тога закључити да је античко име насеља код Охрида било Саритис или Превелис,⁴⁶⁾ већ ћемо у томе видети јаку везу која је постојала између Лихнида и Дасарета, с једне стране, Лихнида и Превалитане, с друге стране, везу која је могла да дâ основе за традицију забележену код нашег анонимног писца. Идентификација указује понекад на то да је средњовековни град наследио значај античког града, иако не постоји континуитет насеља.⁴⁷⁾ У њој се други пут крије наслеђивање епископског седишта.⁴⁸⁾ Најзад, неки податак може бити потпуно тачан, али је тумачење које му савремени научници дају, пројицирајући га у антику, погрешно.⁴⁹⁾ Све то треба имати у виду да би се правилно искористио овај позновизантиски извор.

* * *

Најпоузданији наши писани извори су свакако натписи. Њих има много, из дана у дан све више. Односе се углавном на период Раног царства.

Њихово је искоришћавање отежано због тога што не постоји збирка македонских натписа, а публикације у којима

⁴⁵⁾ Ch. Edson, Notes on the Thracian „Phoros“, Class. Phil. 42 (1947), стр. 102, пр. 104: „The entries in the Nomina urbium mutata . . . have no value“.

⁴⁶⁾ App. I, 3: ἡ τῆς Ἀχρίδος λίμνη πρῶτην Λυχνὶς ἑκαλεῖτο, ἡ πόλις Σαρίτης πρῶτην καλουμένην ὁ Καίσαρ εὖς Προκόπιος γράφει περὶ πόλεως τινος, καὶ οἶμαι ὅτι Πρέβελις ἑκαλεῖτο ἡ Ἀχρίδα.

⁴⁷⁾ На пример: Амфипол—Хрисопол; Терма—Тесалоника; cf. I. Robert, Hellenica I, стр. 88; „Ajoutons que dans ces identifications byzantines de villes antiques les erreurs sont fréquentes et que, d'autre part, on ne se préoccupe pas tant d'y déterminer quels noms se sont succédés exactement sur le même site, mais quelle ville, plus ou moins proche, a tenu le rôle de la ville ancienne.“

⁴⁸⁾ Такав случај имамо у Македонији можда са идентификацијом мигдонске Аполоније са Јерисом.

⁴⁹⁾ На пример, случај Хераклеја—Целагонија.

су објављени често су тешко доступне.⁵⁰⁾ То нарочито важи за натписе из грчког и бугарског дела Македоније, јер су натписи са наше територије, сем најновијих, углавном скупљени у збиркама „*Антички споменици наше земље*“, које је Н. Вулић објављивао у *Споменицима САН*.

Огромну већину македонских натписа из римског доба чине надгробни споменици. Они ретко кад садрже елементе који се могу непосредно искористити за топографију. Ипак, баш због свог великог броја, ти споменици, груписани по спољном изгледу, врсти и стилу орнамента, језику натписа и другим одликама, могу послужити за утврђивање културних граница, које се понекад подударају с административним границама провинција, односно градских територија. Много су ређи, али још увек прилично бројни почасни натписи, на којима скоро по правилу налазимо било етникон личности у чију је част споменик подигнут, било име града или друге заједнице која је тај споменик поставила, било и једно и друго. Такви натписи откривају понекад име непознатог насеља или потврђују постојање неког града, о коме су нам у литерарним изворима сачувана нејасна или несигурна сведочанства. И војнички натписи, нађени у самој Македонији или ван ње, интересантни су за истраживача топографије, нарочито због тога што садрже, поред имена места одакле потиче војник, и трибу којој је припадао тај град или сам војник. Најдрагоценији су, али и врло ретки, они натписи у којима сем имена места налазимо и податке који осветљавају уређење града или омогућавају утврђивање његове територије. Најзначајнији међу њима је свакако велики натпис из Ватине у Орестиди.

Читање ових натписа ретко пружа тешкоћа. Исто тако и њихово датовање. Сразмерно бројни натписи, датирани по једној или другој македонској ери, олакшавају сврставање и осталих натписа на основу палеографских или садржајних индиција.

⁵⁰⁾ Издавање Corpus-а македонских натписа у оквиру X тома IG поверила је Берлинска академија професору Ch. Edson-у још пре рата. Ненормалне прилике омеле су излагање на време ове изванредно важне публикације. Како се види из извештаја који је поднео на II међународном конгресу за епиграфију, Едсон припрема за издавање само натписе из грчког дела Македоније (Actes du IIe Congrès International d'Épigraphie grecque et latine, Paris 1953, стр. 42). Једини зборник натписа из целе античке Македоније остаје засада застарело и некритичко, али још увек неопходно дело М. Димице, *Ἡ Μακεδονία ἐν Ἀἰοῖς φθγγομένοις* ..., Атина 1896.

РАЗВИТАК ГРАДСКОГ ЖИВОТА У МАКЕДОНИЈИ ПРЕ ДОЛАСКА РИМЉАНА

Кад год се говори о економској и социјалној структури Македоније, без обзира да ли се она сматра грчком земљом или не, Македонија се упоређује с Грчком и истиче као њен контраст, као типично аграрна земља чије је становништво живело растушено по мањим насељима и селима и која је тек позно, и то само у приморским, хеленизираним областима, упознала градски живот. Из ове само делимично тачне констатације изводи се, међутим, понекад теориски неправилан закључак да су градови нешто несвојствено и туђе Македонцима, нешто што не одговара њиховом духу, и да, уколико их је и било у Македонији, њихову појаву треба приписати свесној делатности хеленизираних владара, који су их такође наметнули своје народу, а не природном друштвено-економском развитуку.¹⁾

Ако посматрамо развитаку градског живота у Македонији у свој његовој сложености и разнообразности кроз разна временска раздобља — класично, хеленистичко и римско — пред нас ће се поставити три основна питања: 1) да ли

¹⁾ Cf. U. v. Wilamowitz-Möllendorff, Staat und Gesellschaft der Griechen, стр. 154: „die Städte, die doch eigentlich etwas Unmakedonisches sind“; стр. 140: „denn die griechisch-römische Weise, nach der das Land in Stadtgebiete zerfällt, war und blieb den Makedonen im wesentlichen fremd“. Th. Mommsen, R. G. V, стр. 275; „... die griechische Ordnung, wenigstens die städtische, (ist) bei diesen Stämmen (тј. код северномакедонских) wohl wie in der früheren so auch in der Kaiserzeit nur in beschränktem Maße eingeführt worden“; *ibid.*: „Die griechische Politie selbst ist in diesem Königsland nicht so wie in dem eigentlichen Hellas aus sich selber erwachsen, sondern durch die Fürsten eingeführt worden, die mehr Hellenen waren als ihre Untertanen“; *ibid.* pp. 1; „Die städtischen Gründungen in diesen Gegenden außerhalb des eigentlichen Makedoniens tragen ganz den Charakter eigentlicher Colonien...“ Mommsen, као што се види, далеко је уздржанији у своје суду о слабом развитуку градског живота у Македонији од Виламовица и ограничава га само на горњомакедонске области. Као пример за тврдњу да су градови у трачким и илирским областима Македоније били основани као колоније, Mommsen наводи Филипе и Деуриоп (одн. Персеиду у Деуриопу, према Liv. 39, 53). Могле би се додати и обе Хераклеје (у Линкестиди и Синтици), Антигонеја на Аксију и др. Али постоје и самоњики градови који су доживели јак процват, као што су Стоби, Стубера, Сер и многи други.

је Македонија знала за политеју, тј. оно политичко уређење грчког типа у коме град с територијом чини аутономну политичку јединицу; 2) да ли у Македонији долази до образовања градова као трговачко-занатских центара, када и у којој мери; 3) да ли се муниципално уређење, које Римљани заводе у свим својим провинцијама, надовезује у Македонији на локалне традиције, или другим речима, да ли се систем градске самоуправе развио у Македонији пре доласка Римљана?

На прво питање није тешко одговорити. Оно се поставља само у класичном периоду. Македонска држава развијала се у друкчијим друштвено-економским условима него грчке државице, њено образовање претходило је појави градова као занатско-трговачких центара. У оквиру централизоване монархије патријархалног типа каква је била Македонија, с претежно сеоским становништвом и јаким траговима племенског уређења, није било места за полисе.

Овом закључку не смета недавно изнето мишљење да су Метона и Пидна биле македонски градови, а не грчке колоније, јер су се и Пидна и Метона у доба образовања македонске државе налазиле изван њене територије и имале према томе посебан развитак.²⁾ Али, ако би се доказало да су Метона и Пидна биле од почетка македонски градови, а да их нису основали грчки колонисти, то би свакако оповргло принципијелно неправилну поставку да је политеја нешто урођено грчком духу, туђе Македонцима. Уосталом, чини ми се да разлику између Македонаца и Грка у питању политеје треба посматрати и објаснити друкчије него што се обично чини: у оно доба када се у Грчкој појављују полиси у Македонији није било услова за развитак градског живота; недостатак пак градова и градског уређења упутио је Македонце друкчијим политичким развитаком: они су остали по страни од грчког света и нису се развили у праве Грке.

Али, Македонија није остала трајно без градова. У хеленистичко доба у њој постоји знатан број већих градова. Када су настали ти градови и шта се зна о њиховом уређењу?

Тридесетих година V в., када је одриски краљ Ситалк кренуо са трачком војском у Македонију, било је у Македонији мало утврђених места где су се Македонци могли склонити. Тек је доцније, прича Тукидид, краљ Архелај подигао многа утврђења и изградио путеве, чиме је повећао одбранбену моћ државе³⁾. Ипак, и у доба Ситалковог похода помиње се неколико градова у долини Аксија и у Ботијаји, који су се

²⁾ Ово је мишљење изнео недавно U. Kahrstedt, *Städte in Makedonien*, *Hermes* 81 (1953) 85.

³⁾ Thuk. II, 100, 1—2.

одржали кроз целу македонску историју до краја антике.⁴⁾ Пола века доцније, влада Филипа II значила је и у погледу развитка градског живота у Македонији одлучну прекретницу. Истичући у свом говору пред побуњеним војницима заслуге свога оца, Александар је рекао да је Филип II учинио да су се Македонци спустили са планина где су чували малобројну стоку у равнице и да их је он научио да живе у градовима и да се служе ваљаним законима и обичајима.⁵⁾

Филип II је подизао градове и у граничним областима своје државе да му послуже као војне и цивилизаторске базе. На развитак градског живота у Македонији од великог је утицаја било присаједињење градовима начичканог Халкидика, извршено под истим краљем. Неки од халкидичких градова збрисани су са земљине површине, али је већина ипак надживела македонску окупацију. Тиме што су постали део македонске краљевине, халкидички полиси изгубили су политичку независност. Не зато што би „политеја била у суштини туђа Македонцима“, већ зато што се њихово присаједињење под влашћу македонског краља није могло друкчије извести. Преставши да буду полиси у класичном смислу речи, грчки градови на Халкидику задржали су већу или мању локалну самоуправу. Управо у то време, у другој половини IV в., и у Македонији поједини градови иступају као самосталне административне јединице.⁶⁾

Македонија до Филипа II и Александра Великог могла је имати привреду затвореног натуралног типа и одговарајуће друштвене односе, али у новој епоси коју отвара влада ове двојице великана, политички, привредни и културни саобраћај са Грчком и земљама Старог Истока извршили су трајан и снажан утицај на целокупан живот Македоније. У то време настаје процес нивелисања између области с типично градским животом и аграрних земаља: већина грчких полиса, некада славних и моћних држава, изгубивши основну одлику суверене државе — спољнополитичку независност, претварају се у обичне градове са локалном самоуправом; новоосновани градови широм пространог царства задржавају само спољни изглед полиса са скупштинама, саветима и магистратима;⁷⁾ и у Македонији градови постају све број-

⁴⁾ Пела, Кир, Еуропа, Идомена, Гортинија, Аталанта (Thuk. II, 100, 3—4).

⁵⁾ Arr. VII, 9, 2: „παράλαβὸν ὅρας πλανήτας καὶ ἀπόρους, ἐν διφθέραις τοὺς πολλοὺς νέμοντας ἀνὰ τὰ ὄρη πρόβατα... χαλαρῶδες μὲν ὅραιν ἀντὶ τῶν διφθερῶν φορεῖν ἔδωκεν, κατήγαγε δὲ ἐκ τῶν ὀρῶν εἰς τὰ πεδία, ... πόλεων τε οἰκίτορας ἀπέφηνε καὶ νόμοις καὶ ἔθουσ χρηστοῖς ἐκδόσησεν“.

⁶⁾ W. Tarn, Antigonos Gonatas, стр. 183 и д.

⁷⁾ О односу хеленистичких монархија и полиса и о изменама којима је изложен грчки полис у хеленистичко доба в. Ferguson, The large State and the Polis, CAH VII, стр. 22 и д.

нији и све већи, и све мање се разликују од савремених грчких градова. Управо чињеница да су привредни и политички услови за развитак градова сазрели у Македонији тек средином IV в., у доба када грчки полис доживљава дубоку кризу, разлог је што политеја није могла да никне у Македонији ни да ухвати корена. Али то не значи да се и градски живот није развио уопште, и то не само као последица колонизаторске делатности појединих владара, већ и због тога што су то привредни услови захтевали. Уосталом, живот новооснованих градова није могао да зависи од интенција њихових оснивача, већ од реалних услова за њихов развитак: док су једни градови доживели сјајан процват и трајали вековима или трају још и данас (Филипи, Филипопољ, Тесалоника, Касандреја), дотле се другима губи траг још одмах после њиховог оснивања (на пример, Александрија у Медици, Филипопољ у Орбелији и др.).

Не верујем да се већ 382 г., када Олинт покушава да отргне од власти македонског краља Аминте Пелу и неке друге македонске градове, може говорити о аутономији ових градова.⁸⁾ Али, крајем IV в. и у III в. појављују се у литерарним споменицима и на натписима, уместо општег етника *Μακεδόν*, етници састављени према граду, што указује на извесно осамостаљење градова. Александрови официри обележавају своје порекло већином етником града: *Pellaios*, *Beroiaios*, *Aigaïos*, *Alorites*, *Alkomeneus*, *Miezeus*.⁹⁾ На натписима се јавља, поред ових простих етника, и облик *Μακεδών ἐκ Βεροίας* или *Εὐρωπαϊῶν Μακεδόνι*,¹⁰⁾ који показује, с једне стране, да ови градови нису никад претстављали самосталне политичке јединице, с друге стране, да се свест о припадности једном народу брижно чувала. Али и код припадника грчких градова на трачкој обали и Халкидику појављује се ова врста етника (*Ἀρεθουσίῳ Μακεδόνι*, *Μακεδ[ό]νι ἐξ Ἀρ[φ]ιπόλεως*), из чега се види да су ти градови потпуно асимиловани. О значају македонских градова у Александрово време речито говори чињеница да су македонски колонисти у Предњој Азији пренели на многе тамошње већ постојеће или новоосноване градове имена својих родних места.¹²⁾

⁸⁾ Xen. Hell. V, 2, 12—13; cf. Tarn, н. д., стр. 183.

⁹⁾ Arr. Ind. XVIII, 3—7. Уп. и етнике *Πελλαῖων*, *Ἐδεσσαίων*, *Ἰχναίων* у делфском декрету о давању проксеније из средине III в. G. Daux, *Fouilles de Delphes*, III fasc. 3, п. 207 (према L. Robert, Hell. II, стр. 85).

¹⁰⁾ Уп. Тарн, н. д., стр. 184, пр. 57.

¹¹⁾ На натписима из Делфа с краја IV в., према Тарн, н. д., стр. 185, пр. 59.

¹²⁾ Међутим, војска је у доба Александра Великог расподељена по областима (Ботијаја, Елимиотис, Тимфаја и др.), а не по градовима. Само грчки градови са приморја иступају са посебним одредима.

Мисли се да је крајем III в., за владе последњих Антигониди, Македонија већ била подељена у општине са градском самоуправом, бар у оним крајевима где је градски живот био јаче развијен. Ова административна реорганизација, којом је требало да се Македонија што више приближи грчким узорима — савезима градова, приписује се Антигону Досону, јер он први почиње да издаје акта не само у своје име као βασιλεὺς Ἀντίγονος Μακεδών, већ и у своје и у име Македонаца βασιλεὺς Ἀντίγονος καὶ Μακεδόνες.¹³⁾ На једном натпису подигнутом у част краља Филипа V посведочен је и κοινὸν Μακεδόνων.¹⁴⁾ Не верујем да се тај коинон сме схватити као савез градова грчког типа: да потсетимо само да се κοινὸν τῶν Παθόνων појављује на једном нешто старијем натпису у част пеонског краља Дропиона (из времена после галске најезде), када није могло бити речи о некаквом савезу градова.¹⁵⁾ Чињеница да је Филип V дозволио неким македонским областима да кују новац, које право оне задржавају и под Персејем, показује да су последњи македонски краљеви настојали да на једној више уставној основи уреде односе са својим поданицима.¹⁶⁾ Немамо, међутим, никаквих директних доказа да је систем градске самоуправе био у њихово време спроведен у целој Македонији.

На административно уређење Македоније под последњим Антигонидима бацају извесну светлост малобројни и недовољно прецизни подаци у Ливијевом извештају о последњем римско-македонском сукобу. Познато је место у коме Ливије прича како је Персеј, 171 г., пошто је растурио збор војника на коме је одлучено да треба ратовати, примио у аудијенцију делегате македонских градова-општине (contione dimissa ad audiendas legationes civitatum Macedoniae se contulit); који су дошли да му понуде помоћ у новцу и житу:

¹³⁾ Jones, *The Greek Cities*, стр. 103 и пр. 15, сматра да је Антигон Досон ликвидирао архајску монархију на племенској основи у Македонији и да је њеним општинама дао потпуни статус полиса. Cf. и Rostovtzeff, *The Social and Economic History of the Hellenistic World*, I, стр. 251: „Малобројне информације које имамо о овом предмету показују да су Пела и други македонски градови постали нормални грчки полиси са нормалним грчким уређењем“. Али, Ростовцев сматра, *ibid.* стр. 250, „да је у социјалном и економском погледу Македонија остала оно што је била у прошлости, земља племенске, или, боље феудалне структуре“. Није јасно како се те две ствари могу довести у склад.

¹⁴⁾ Syll.³ 575, (мени недоступно).

¹⁵⁾ Syll.² 208. — Постоји мишљење да коинон може у оваквим случајевима обележавати стару скупштину војске. Вероватније је мишљење Fougeres-а (*Daremborg-Saglio*, s. v. Koinon, стр. 844, п. 7) да монархиске државе узимају име коинона у смислу *ἔθνος*-а.

¹⁶⁾ Најновији рад о овом владару: F. W. Walbank, *Philip V of Macedonia*, Cambridge 1940, није ми доступан.

Краљ се захвалио и одбио помоћ, изјављујући да су краљевске резерве довољне. Тражио је само да му се ставе на расположење кола за превоз машина и остале опреме.¹⁷⁾ Није јасно на које се *civitates Macedoniae* ту мисли. Тарн сматра да се овај податак Ливијев не може употребити у потврду мишљења да је систем градске самоуправе био заведен у Македонији пре доласка Римљана: *civitates* које су дошле да понуде помоћ Персеју могле су бити приморски грчки градови.¹⁸⁾ Мало је вероватно, заиста, иако код Ливија не стоји да су *неки* градови послали своје делегације, већ уопште *civitates Macedoniae*, да су у питању све македонске општине, јер се онда не види на чему се заснивала краљевска моћ, ако је краљ одбио помоћ свих својих општина. С друге стране, међутим, исто је тако мало вероватно да су у оквиру једне те исте македонске државе могли једни градови (некадашњи грчки полиси који су с потчињењем Македонији изгубили независност) уживати локалну самоуправу, а други (главни македонски градови: Берија, Пела, Едеса и др.) бити лишени тих права. Мислим да је помоћ коју су неки градови Македоније понудили краљу на почетку рата претстављала нешто изванредно и да се из тога не сме закључити да су ти градови имали привилегисан положај у држави и да нису учествовали у редовним дажбинама и давању војске. Исто тако је јасно да *legationes civitatum* не претстављају редован орган администрације у Македонији, па је мало вероватно, као што смо већ рекли, да је *κοινὸν Μακεδόνων* био савет претставника градова.

Civitates Македоније спомиње Ливије још неколико пута у вези с победом Емилија Паула и уређењем које је он заузео у Македонији. Када су стигли сенатски легати, Емилије Паул је сазвао у Амфипољу поглавице македонске, по десет из сваке *civitas* (*ubi dies venit, quo adesse Amphipoli denos principes civitatum iusserat...*), и ту им је јавно прочитана одлука сената.¹⁹⁾ Нешто доцније, говорећи у сенату о својој победи и о потчињавању Македоније, Емилије Паул каже: *civitates omnes Macedoniae se dediderunt*.²⁰⁾ И један и други податак показују да је Македонија била подељена на *civitates*, или бар да су Римљани, збацујући македонског краља и враћајући Македонцима „слободу“, диктирали своју вољу претставницима самоуправних јединица, које називају *civitates*, а које наравно не морамо замислити као праве градске општине, јер је у великом делу Македоније племенско уре-

¹⁷⁾ Liv. XLII, 53, 1-4.

¹⁸⁾ Tarn, н. д., стр. 184, пр. 54.

¹⁹⁾ Liv. XLV, 29, 1.

²⁰⁾ Liv. XLV, 41, 6; уп. и *ibid.* XLV, 1, 9: „*civitates omnes Macedoniae in dicionem populi Romani venisse*“.

ђење у то доба имало још јаке корене.²¹⁾ Очигледно је да би Римљани, и да није раније постојала та локална самоуправа, морали да је уведу, јер је она претстављала базу њиховог система провинциске управе. По ономе маломе што знамо, изгледа, међутим, да су они у Македонији наишли на извесну традицију у том погледу. Већи градови — не само некадашњи грчки полиси потчињени Македонији, или хеленистичке творевине као Тесалоника и Касандреја, — већ и стари македонски градови, као Пела, Берија, Едеса и многи други, имали су свакако уређење полиса, према тадашњем схватању, тј. скупштину, савет и магистрате, али и краљевског чиновника као претставника централне власти. У горњо-македонским областима су племенске везе биле још доста јаке, тако да се под *civitas* тамо могла подразумевати само племенска област. Ако би се доказало да је институција политарха, која је у римско доба посведочена у многим македонским градовима, постојала већ пре доласка Римљана,²²⁾ имали бисмо још једну потврду за то да муниципално уређење није новина коју су Римљани донели у Македонију, већ да постоји континуитет у развоју административног уређења у хеленистичком и римском времену.

Драгоцен извор за питање развоја политеје у Македонији у хеленистичко доба пружа нам Списак делфиских теородоха из прве четврти II в. пре н. е.²³⁾ У њему је забележено тридесетак македонских градова.²⁴⁾ Овај документ је досада мало искоришћаван за топографију и историску географију Македоније. Природно је, међутим, претпоставити да оно што важи за остале области које су заступљене у њему важи и за Македонију. Мисли се да су у овом списку забележени само градови којима су делфиски посланици пред магистратима, саветом и народом, упућивали свечан позив да пошаљу своје претставнике у Делфе на светковине.²⁵⁾ У Македонији, наравно, не може бити говора о правим, независним градовима-државама, већ

²¹⁾ Larsen, Cl. Phil. 44 (1949), стр. 85, примећује да *civitates* о којима говори Ливије не морају све бити *poleis*, да неке од њих могу бити и племена; али та су племена морала имати самоуправу која је све више потсећала на градску. Уп. и Larsen, Roman Greece, стр. 298.

²²⁾ Тако мисли С. Пелекидис, 'Ἀπὸ τῆν πολιτεία καὶ τῆν κοινῶνια τῆς ἀρχαίας Θεσσαλονίκης, стр. 23 и д.

²³⁾ A. Plassart, Liste delphique des théorodoches, BCH 45 (1921) стр. 1 и д., за Македонију: стр. 17 и коментар стр. 54 и д.

²⁴⁾ То су: Хераклеион, Либетра, Дион, Пидна, Берија, Миеза, Едеса, Пела, Еуропа, Ихне, Алантеион, Тесалоника, Идомене, Астраион, Брагиле, Харакома (непознато у Македонији!), Лета, Аиана (или Аинеа?), Антигонеја, Касандреја, Амфиопољ, Филипи, Оисима, Неаполис, Сапаи (племе, а не град!), Мориле, Клите, Акант и Асар.

²⁵⁾ L. Robert, Villes de Carie et d'Ionie dans la liste des théorodoches, BCH 70 (1946) 506 и д.; cf. ibid. стр. 510.

о самоуправним општинама које претстављају одвојена административна тела. Овај делфиски списак може се, према томе, сматрати неоспорним доказом постојања оваквих општина у Македонији пре доласка Римљана.

Интересантно би било кад бисмо могли знати откада постоји обичај да се македонски градови позивају на делфиске празнике. L. Robert, који је истраживао градове Карије и Јоније према овом списку теородоха, констатовао је да су делфиски посланици посећивали само приморске малоазиске градове. Он мисли да се у томе види традиција настала пре него што је Александар Велики отворио Грцима унутрашњост Мале Азије.²⁶⁾ Овом се традицијом, по његовом мишљењу, може објаснити зашто се позиви за учешће у делфиским свечаностима упућују старим градовима, макако они безначајни били, а не шаљу многим новим, иако моћним градовима. Овај закључак се не може применити на Македонију. Стање градова које нам даје делфиски списак одговара свакако стању после Филипа II и Александра; не због тога што у њему има градова који су хеленистичка творевина, већ због тога што у погледу Македоније традиција о којој говори Робер није могла да настане пре хеленистичког времена. Тако се може објаснити да у списку нема многих грчких градова на Халкидику, који су с Филипом изгубили самосталност. Шта више, чињеница да делфиски посланици нису у Македонији обилазили само приморске градове, већ залазили и дубоко у унутрашњост (Едеса, Идомене, Астраион у Пеонији) указује можда на то да је обичај да се и македонски градови позивају да учествују на делфиским празницима уведен тек у III в., у доба када је спроведена, по општем мишљењу, административна реорганизација, Македоније под Антигоном Досоном.

²⁶⁾ Robert, н. д., стр. 515.

УРЕЂЕЊЕ МАКЕДОНИЈЕ 167 И 148 Г. ПРЕ Н. Е.

Трећи Македонски рат завршен је потпуним поразом македонске војске код Пидне у лето 168 г. Краљ Персеј је у бегству заробљен. Најпре Пела, његова престоница, затим један за другим остали македонски градови предали су се Римљанима. Земља Филипа II и Александра Великог, некадашња господарица света, престала је да постоји као самостална држава.

Сломом македонских фаланга отклоњен је најозбиљнији противник римски на Балкану и створене су нове могућности за даљу експанзију Римљана у источном средоземљу. Македонија није одмах анектирана. Према принципима којима се у то време руководила римска спољна политика на Истоку, Емилије Паул, диктирајући услове под којима је још смела да постоји, поклатио је Македонији „слободу“ у име сената и римског народа. Ова сенка независности није дуго трајала. Двадесет година доцније, после неуспелог покушаја Лажнога Филипа да обнови македонску краљевину, осиромашена и распарчана Македонија претворена је у римску провинцију (148).

Само још једном, 142 г., забележен је покушај свргавања туђинске власти. Од тога времена па све до краја антике Македонија нема више своје историје, она не постоји као политичко биће. Са првим генерацијама које су памтиле римско завојевање као да је нестало и сећање на пљачке и убиства освајача. Македонија се постепено саживела са заједницом којој је на силу присаједињена. Само онај јединствени политичко-административни систем који су Римљани развили прилагођавајући га стално новим приликама и новим потребама, систем који је, маколико био суров, остављао увек отшкринута врата за изједначење перегрина са господарећим слојевима, који је Хелене постепено претворио у Ромеје, не мењајући им језик и не дирајући у њихове етничке и културне одлике, једино тај систем могао је да одржи вековима на окупу толике разнородне народе и да временом избрише у њима осећање да је римска власт туђинска окупација. Као и у осталим грчким земљама, које су имале своју културну традицију, своју писменост и књижевни језик, романизација није могла ни у Македонији да ухвати корена. Чак и у македонским областима с илирско-трачким становништвом које

нису хеленизиране у доба македонске независности одржао се и преовладао је на писаним споменицима грчки језик.

Романизација Македоније није никад била у програму римских властодржаца, као уосталом ни романизација Грчке. Бројне колоније римских грађана које је Август основао у Македонији имале су за циљ да збрину његове испужене војнике у једној цивилизованој и не густо насељеној провинцији.¹⁾ У тим колонијама, као и у једином муниципију римском у Македонији — Стобима, званични језик био је латински. Али, чак и у Филипима, где је до средине III в. латински био скоро једини језик, у позној антици поново је преовладао грчки. После Августа немамо више ниједне нове колоније у Македонији (Тесалоника добија титулу колоније у III в. само фиктивно). Стога ми изгледа незасновано мишљење да су римски цареви тежили појачавању латинског елемента на значајној саобраћајној линији Морава—Вардар.²⁾ Ветерани се насељавају у масама на територији Скупџа и у другим местима суседне провинције Мезије, која је тек била освојена и која се налазила изван грчке утицајне сфере, али не и у Македонији. Не видим какве би користи могла имати римска држава од померања језичке границе у Македонији, односно на Балкану, у корист латинског елемента.³⁾ Као што ћемо видети, северна граница Македоније поклапала се са језичком и етничком границом. Унутар тих граница постојале су у колонијама јаче или слабије латинске енклаве, али су оне временом такође асимиловане.⁴⁾

* * *

„Omnium primum liberos esse placebat Macedonas atque Illyrios, ut omnibus gentibus appareret arma populi Romani non liberis servitutem, sed contra servientibus libertatem adferre...”

¹⁾ Уп. Mommsen, R. G. V, стр. 276. Момзен истиче да је Тесалоника остала грчки град и седиште римског намесника, што показује да Римљани нису никад намеравали да Македонију увуку у италску културну сферу. C. Patsch, Beiträge zur Völkerkunde von Südosteuropa, V, 1, стр. 154—162: Verbreitung des Römer- und Romanentums in Mazedonien, наглашава исувише романизацију Македоније.

²⁾ R. Egger, Die städtische Kirche von Stobi, Jahresh. 24 (1928) стр. 84 и д.

³⁾ B. Saria, Die Inschriften des Theaters von Stobi, Jahresh. 32 (1940), стр. 32: „Bestrebungen Roms diese Grenzen zugunsten des lateinischen Elements zu verändern, waren gewiß vorhanden...”

⁴⁾ Многобројна римска имена на натписима из доба Царства у Македонији не могу бити доказ праве романизације, нарочито не у III в. када су име Aurelius добиле аутоматски масе нових грађана. Уп. и Сарија, н. д., стр. 27, где се говори о именима на седиштима стобског позоришта, која су била претежно римска (2:1), али исписана грчким словима. Сарија увиђа, ibid. стр. 29, да латински елеменат није био јак у Стобима.

Овим речима почиње Ливије главу у којој излаже одлуке сената 167 г. о судбини Македоније и Илира.⁵⁾ Сенат је за регулисање статуса побеђене Македоније изабрао десет легата, међу којима два бивша цензора и три конзулара, у које се могао потпуно уздати, па ипак је ствар била тако озбиљна да је морала бити претресена у самом сенату. Легати су пошли са одређеним инструкцијама како да с императором Емилијем Паулом утврде нов устав Македоније. На збору у Амфипољу, пред окупљеним претставницима македонских општина, Емилије Паул је поновио жељу сената: да Македонци остану слободни.⁶⁾

Шта се овде подразумева под слободом види се јасно из даљег Ливијевог текста: слобода се супротставља краљевству, монархиској власти. Слободни народи могу уживати слободу под заштитом (*sub tutela*) народа римског, а они народи који још живе под краљевима могу се надати слободи ако једном дође до рата њихових краљева с Римљанима.⁷⁾ Према Ларсену, појам *libertas* је већ раније био добио специфичну антимонархистичку ноту, и прокламација слободе Македонцима и Илирима означавала је уствари само укидање краљевства у овим областима.⁸⁾ Чини ми се, међутим, да се овим не исцрпљује суштина слободе коју су Римљани даровали двома земљама потчињеним њиховој власти (*in potestate populi Romani*⁹⁾: они ће им дати устав, каже се у прокламацији, прописати законе, наметнути трибут, а затим ће их пустити да живе слободни. У чему се састојала та слобода? Да ли само у збацивању краљева? Саопштавајући и тумачећи претставницима Илира, окупљеним у Скодри, одлуку сената да Илири буду слободни, Л. Аниције је рекао: *senatum populumque Romanum Illyrios liberos esse iubere: praesidia ex omnibus oppidis, arcibus, castellis sese deducturum. Non solum liberos, sed etiam immunes fore Issenses*, итд.¹⁰⁾ *Libertas*, како показује последња реченица, не мора у себи обухватати имунитет, ослобођење од дажбина, али она обавезно и првен

⁵⁾ Liv. XLV, 18, 1.

⁶⁾ Liv. XLV, 29, 4: „*omnium primum liberos esse iubere Macedonas*.“

⁷⁾ Liv. XLV, 18, 2: „*ut et, in libertate gentes quae essent, tutam eam sibi perpetuamque sub tutela populi Romani esse, et, quae sub regibus viverent, et in praesens tempus mitiores eos iustioresque respectu populi Romani habere se crederent et, si quando bellum cum populo Romano regibus fuisset suis, exitum eius victoriam Romanis adlaturum, sibi libertatem*.“

⁸⁾ J. A. O. Larsen, *Representation and Democracy in Hellenistic Federalism*. Class. Phil. 40 (1945), стр. 88 и д.; Исти, *Consilium in Livy XLV, 18, 6—7 and the Macedonian Synedria*, Class. Phil. 44 (1949), стр. 85.

⁹⁾ Liv. XLV, 18, 7: „*... cum Macedonia atque Illyrico in potestate populi Romani essent*“; cf. ibid. XLV, 41, 5: „*Macedoniam in potestatem populi Romani redegi*“; ibid. XLV, 1, 9: „*civitates omnes Macedoniae in dicionem populi Romani venisse*“; итд.

¹⁰⁾ Liv. XLV, 26, 12.

ствено значи, и по схватањима Римљана, независност од туђинских војних власти. Дајући слободу, Римљани су уствари обећавали да ће повући своје посаде из побеђене земље. Протекторат римски није искључивао извесну, макар и теоретску самосталност, уколико се она не би косила с интересима римске међународне политике. Пошто Ливије на неколико места наглашава да су, после победе над Персејем и Генцијем, Римљани применили на Македонце и Илире исте, или бар сличне одредбе, у праву смо да претпоставимо да је и у погледу Македоније „libertas“ значила исто што и за Илирију: Римљани су, према томе, 167 г., после окончања рата, повукли из Македоније своје трупе, посаде и остале органе. Због тога се и могло говорити о слободи Македоније. То је био последњи акт Рима у духу политике интервенције на Истоку; још није био сазрео моменат за територијалну експанзију и анектирање побеђених земаља.

Дарујући Македонцима слободу, римски сенат се побригао да Македонији онемогући поновно јачање, економско и војно. Незапамћено благо из краљевских ризница и много другог плена пренето је у Рим; стотине истакнутих Македонаца, сви они који су на било који начин учествовали у управи земљом, морали су под претњом казне смрти заједно с мушком децом преко петнаест година да напусте земљу: то је било, каже Ливије, у интересу саме македонске слободе, јер су ти људи били навикли да понизно служе краљу, а другима гордо да заповедају;¹¹⁾ забрањено је даље искоришћавање златних и сребрних рудника;¹²⁾ утврђен је трибут у висини половине износа који су Македонци раније плаћали краљу. Али, најтежи удар за Македонију била је свакако наредба да се земља има поделити на четири дела, који ће имати своје посебне органе власти, и међу којима не сме постојати ни *coniubium* ни *commercium*: и то је сенат мудро предвидео ради обезбеђења великодушно дате слободе, да се не би десило да је неки демагог злоупотреби, до чега би могло да дође у случају да постоји заједнички *concilium* за целу земљу.¹³⁾ Македонија је изгледала као рашчережена, каже Ливије; уствари, додаје он, ни самим Македонцима није било јасно колико је она велика и како се лако могла поделити а да сваки њен део остане себи довољан.¹⁴⁾

¹¹⁾ Liv. XLV, 32, 4: „servire regi humiliter, aliis superbe imperare adsueti.“

¹²⁾ Liv. XLV, 29, 11: „metalla quoque auri atque argenti non exerceri (nec) ferri et aeris permitti.“

¹³⁾ Liv. XLV, 18, 6—7. В. цитат у тексту мало ниже.

¹⁴⁾ Liv. XLV, 30, 2: „regionatim commercio interruptis ita videri lacerata Macedonia, tamquam animali in artus alterum alterius indigentis distracto: adeo quanta Macedonia esset, quam divisui facilis, quam se ipsa quaeque contenta pars esset, Macedones quoque ignorabant.“

Уређење које је Емилије Паул дао Македонији 167 г., иако није било другог века, интересно је не само за проучавање даљег развоја Македоније, већ и са ширег становишта, као пример државе организоване под римским протекторатом. Прилично детаљан Ливијев извештај о организацији Македоније 167 г., који допуњују неколико узгредних података код Полибија, Диодора, Јустина и Плутарха, не даје нам јасан одговор на сва питања која се постављају у вези са овом „формулом“ Македоније. Због тога, мада су ови извори у више махова претресани, неслагања постоје и даље у свим битним проблемима: док једни сматрају да су четири македонске републике биле организоване на федералној основи, као савези самоуправних градова, други виде у њима унитарне територијалне државе; по мишљењу једних, главни органи власти у свакој од тих република биле су примарне скупштине, по мишљењу других — репрезентативна тела; најзад, супротно уверењу већине, браћена је недавно теза да је и у периоду између 167 и 148 г. постојао у Македонији један централни орган власти. За наш рад нарочито је важно прво питање, али ћемо се задржати укратко и на осталима.

Мишљење да четири македонске републике нису биле ни градови-државе ни савези градова-држава већ унитарне територијалне државе, изнео је први Тенеј Франк, истичући да је традиција строге централне владе постојала вековима у Македонији и да се, по његовом схватању, одржала и после реорганизације последњих краљева када је „из административних разлога“ држава подељена на градске територије.¹⁵⁾ Ларсен, напротив, сматра да су македонске републике биле федеративне државе, иако није сваки члан тога савеза морао нити могао бити потпуно урбанизован. Ларсен указује на чињеницу да су Македонци којима је на конгресу у Амфипољу Емилије Паул саопштио одлуку сената о новом уређењу Македоније били уствари претставници *civitates* и да су по новом уставу свакако *civitates* биле те основне јединице које су бирале претставнике за федералне скупштине.¹⁶⁾

У претходном поглављу навели смо неколико места из Ливија која показују да су Римљани, укидајући монархију и враћајући Македонцима привидну слободу, рачунали као другу страну са којом преговарају *civitates*, односно њихове претставнике. *Civitates* су постојале у Македонији у доба римског освајања, а и да нису постојале, оне би биле створене као локалне самоуправне јединице без обзира на то да ли су и у којој мери њихове области урбанизоване. Ларсен је у томе потпуно у праву. Међутим, чини ми се да се његово

¹⁵⁾ Tenney Frank, *Representative Government in the Macedonian Republics*, Class. Phil. 9 (1914) стр. 57 и д.

¹⁶⁾ Larsen, *Roman Greece*, стр. 298 и д.

мишљење само по форми и терминологији, можда и по тенденцији, супротставља Франковом, али не и у суштини. Франк жели да у Македонији, односно њеним меридама види прве у историји забележене државе са репрезентативним системом на унитарној, територијалној, а не федеративној бази, сличне модерним, али он не одриче постојање административне поделе на градске територије. Суштина његовог схватања изражена је мишљу да су у погледу грађанства (citizenship) становници Македоније остали увек Македонцима.¹⁷⁾ Говорећи о томе да македонске републике нису биле савези градова-држава, Франк има у виду праве грчке градове — *poleis*, који су својеволјно улазили у савезе и могли увек иступити из њега као суверене државе које су се само извесних својих права (углавном спољнополитичких) одрекле у корист федералних органа. О таквим градовима не може бити ни речи у Македонији. Њих није никад било нити могло да буде у оквиру македонске државе. Никаких разлога Римљани нису имали да их створе, нити су се они могли створити декретом. Али, Ларсен не мисли на такве градове кад каже да су македонске мериде претстављале федеративне државе, већ има у виду *civitates* као локалне самоуправне јединице, каквих је било у Македонији и пре доласка Римљана. Питање, је према томе, да ли се за овакву државу, састављену од општина са локалном самоуправом, може употребити израз федерација. Римске провинције биле су такође организоване на бази локалне, муниципалне самоуправе, али врховна власт је била ипак у рукама централне (провинциске) власти и стога се њихово уређење не може назвати федеративним. С друге стране, ни упоређење македонских република с модерним унитарним државама није правилно, јер игнорише локалну самоуправу. Структура македонских мерида била је свакако најближа структури римских провинција, која се не може обележити ни као федеративна, ни као унитарна. Према томе ниједан од ова два термина није адекватан.

Да су *civitates* заиста биле основне административне ћелије подељене Македоније, показује поред осталог и прва и најзначајнија реченица Паулове прокламације како нам је преноси Ливије: „*omnium primum liberos esse iubere Macedonas, habentis urbes easdem agrosque, utentes legibus suis, annuos creantis magistratus.*“¹⁸⁾ Одредба о бирању годишњих магистрата могла је, према реченичкој конструкцији, да се односи на Македонце уопште, али је логичније претпоставити, како то чини Ларсен, да се односи на градове.¹⁹⁾

¹⁷⁾ Frank, н. д.

¹⁸⁾ Liv. XLV, 29, 4.

¹⁹⁾ Larsen, Roman Greece, стр. 298.

Плутарх отклања сумњу у тачност овог тумачења. Он каже за Емилија Паула: *Μακεδόσι μὲν ἀπέδωκε τὴν χώραν καὶ τὰς πόλεις ἐλευθέρως οἰκεῖν καὶ αὐτονόμους.*²⁰⁾ Из тога се види да ће градови бити слободни и аутономни, тј. да ће имати своје магистрате и друге органе власти, а самим тим ће и цела Македонија уживати слободу. Одредба о сопственим законима (*utentes legibus suis*) односи се, према томе, такође на градове и њихову локалну самоуправу. Инструктиван је у овом погледу случај пиериског града Agassae: када се 169/8 г. предао Римљанима, Емилије Паул му је — да би придобио и друге Македонце — обећао имунитет и аутономију: „*ut reliquorum Macedonum animos sibi conciliaret, obsidibus contentus sine praesidio relinquere se iis urbem immunesque ac suis legibus victuros est pollicitus*“ (Liv. XLIV, 7). Римљани су Agassae сматрали самоуправном општином (а то је био случај и са осталим градовима македонским) која је имала своје законе и обећали су да ће јој те законе оставити. Агасе су се доцније одметнуле и због тога биле разорене (в. погл. *Пиерија*), али је очигледно да је Емилије Паул, пружајући Македонцима у целини „слободу и аутономију“ у првом реду имао у виду управо ту локалну самоуправу.

Мало је теже, чини ми се, дати правилно тумачење израза *τὴν χώραν καὶ τὰς πόλεις*. Да ли се ту *χώρα* супротставља градовима, или се мисли на области које немају градско уређење, или је *χώρα* територија административно прикључена градовима? Код Ливија — *habentes urbes easdem agrosque* — акценат лежи на речи *easdem*, као да се тиме жели нагласити да Римљани неће одузети земљу Македонцима, да неће дирати у њихове поседе, али можда и да неће мењати границе градских територија. У сваком случају, подаци Ливија и Плутарха, узети заједно, јасно показују да Римљани супротстављају монархији не неку јединствену централистичку републику, већ државу засновану на локалним самоуправним јединицама.

На челу сваке републике, уз главног магистрата (*ἀρχηγός*, Diod. XXXI, 8, 7), налазило се једно шире тело које неки сматрају саветом, а други примарном скупштином. Два су основна места код Ливија на чијој интерпретацији почива цела дискусија по овом питању. На првом месту Ливије каже да Римљани нису хтели да допусте образовање заједничког органа за целу Македонију из страха да га неки узурпатор не искористи у своје сврхе, већ су свакој мериди дали посебан *concilium*: *denique ne, si commune concilium gentis esset, improbus vulgi adsentator aliquando libertatem salubri moderatione datam ad licentiam pestilentem traheret, in quattuor regiones describi Macedoniam, ut suum quaeque con-*

²⁰⁾ Plut. Aem. 28.

cilium haberet, placuit . . .²¹⁾ Неки научници придавали су много важности изразу *consilium*, тврдећи да се њиме обележавала искључиво примарна скупштина, док се саветодавно репрезентативно тело звало *consilium*. Међутим, у једином рукопису у коме нам је сачуван овај део Ливијеве историје стоји, како је то Ларсен недавно утврдио, управо *consilium*, а не *consilium* како имају сва досадашња издања.²²⁾ Уосталом, то и није нарочито важно, јер се ова два израза често мешају у изворима. Тако сам Ливије назива *consilium* конгрес у Амфипољу коме су присуствовали само претставници македонских општина а не сви грађани и који према томе нема ништа заједничког с примарном скупштином.²³⁾ Очигледно је да се на основу термина *consilium* и *consilium* не може ништа закључити о карактеру основних органа власти на челу македонских република.²⁴⁾

На другом месту Ливије говори о образовању македонских синедриона. Када је по други пут сазван конгрес македонских претставника у Амфипољу (*Macedonum gursus advocatum concilium*), стављено је Македонцима до знања и ово: „ . . . quod ad statum Macedoniae pertinebat, *senatores, quos synhedros vocant, legendos esse, quorum consilio res publica administraretur*“.²⁵⁾ Да ли је ова одредба претстављала нешто ново, или је само понављала и прецизирала раније саопштење? М. Фејел, кога је овај податак навео на помисао да је сем примарних скупштина у појединим републикама (*concilia*) постојао и један заједнички синедрион (*consilium*) за целу Македонију, види у образовању овог синедриона уступак којим су Римљани хтели да ублаже незадовољство изазвано поделом Македоније прокламованом на првом конгресу у Амфипољу. По његовом мишљењу, овај се уступак не коси са инструкцијама које је сенат дао својим легатима, а према којима се забрањивало образовање заједничког концилија (уп. Liv. 45, 18, 6: . . . ne, si *commune concilium gentis* esset, *improbis vulgi adsentator* . . .), јер је интенција сената била да спречи образовање заједничке скупштине, а не и сената.²⁶⁾

Фејел се у својој расправи између осталог позива и на познати натпис из Бороје на коме се спомињу *synedrioi* и

²¹⁾ Liv. XLV, 18, 6—7.

²²⁾ J. A. O. Larsen, *Consilium in Livy XLV. 18. 6—7 and the Macedonian Synedria*. *Class. Phil.* 44 (1949), стр. 81 и д.

²³⁾ Liv. XLV, 32, 1.

²⁴⁾ Уп. и Liv. XLV, 29, 9: „capita regionum, ubi *concilia* fierent, primae regionis Amphipolim, secundae Thessalonicens, tertiae Pellam, quartae Pelagontiam fecit. Eo *concilia suae cuiusque regionis* indici, pecuniam conferri, ibi magistratus creari iussit“.

²⁵⁾ Liv. XLV, 32, 2.

²⁶⁾ M. Feyel, *Paul-Emile et le synédriion macédonien*. BCH 70 (1946) стр. 190 и д.

περίδες.²⁷⁾ Тумачење овог јако фрагментарног натписа из I в. н. е. је врло несигурно и, што је у овом случају важно, не види се јасно да ли је у њему реч о једном синедриону у коме су заседавали претставници свих мерида или пак о синедрионима сваке од тих области.²⁸⁾ Фејел мисли да је Римљанима било лакше да имају посла с једним органом него са четири и да је дужност тог општемакедонског синедриона била да се брине о спровођењу у живот новог устава и нових закона, о њиховом поштовању, о решавању спорова између република и о прикупљању пореза. Такав централни орган био је, по његовом мишљењу, неопходан посредник између Рима и локалних власти: „*A moins de placer un gouverneur à la tête de la Macédoine, comme on le fit en effet vingt ans plus tard, il fallait bien confier toutes ces obligations à un organisme central*“.²⁹⁾ Али, према Фејелу, овај централни орган одржао се и доцније, све до царског доба (из ког је времена горепоменути натпис), па се морамо питати зашто би он после 148 г. постојао поред редовне провинциске управе, ако је његов *raison d'être* био управо да је замени.

Larsen и Aymard претресли су, после Фејела, поново питање уређења Македоније 167 г.³⁰⁾ Ларсен побија све Фејелове аргументе и износи низ нових потврда у прилог мишљењу да је Македонија после пораза код Пидне била подељена у четири дела међу којима није било никаквих политичких, па чак ни привредних веза. Aymard указује на реченицу „*quoque consilio res publica administraretur*“ из које се види да је синедрион био један перманентан орган са стварном влашћу, а не „*l'ombre d'un pouvoir central*“, како га је назвао Фејел. Скупљање пореза вршило се, како се види из извора, у главном граду сваке области, а надзор над извршавањем наређења римске комисије тешко да би се препустио неком македонском централном органу. Најзад, Aymard подвлачи да код Ливија нема никакве алузије на неко накондно попуштање Римљана, исто тако ни у другим изворима.³¹⁾

²⁷⁾ М. Ростовцев, Натписи из Македоније. Изв. РАИ IV, 2 (1899), стр. 167.

²⁸⁾ Уп. Larsen, *Class. Phil.* 44 (1949), стр. 89 и Д. Канацулис, *Τὸ κοινὸν τῶν Μακεδόνων καὶ τὰ συνέδρια τῶν περιδῶν*, стр. 296 и д.

²⁹⁾ M. Feyel, н. д., стр. 197.

³⁰⁾ J. A. O. Larsen, *Representation and Democracy in Hellenistic Federalism*. *Class. Phil.* 40 (1945), стр. 65—97; *Id.*, *Consilium in Livy XLV. 18. 6—7 and the Macedonian Synedria*. *Class. Phil.* 44 (1949) 73—90. A. Aymard, *L'organisation de la Macédoine en 167 et le régime représentatif dans le monde grec*. *Class. Phil.* 45 (1950) 96—107.

³¹⁾ Aymard, н. д., стр. 101 и д.

Теза М. Фејела о постојању једног централног органа власти у Македонији 167 г. остала је, дакле, усамљена. Већина научника сматра да су се Римљани бојали да у ма ком виду одрже јединство Македоније. Према томе, није образован један синедрион, већ четири, у свакој републици по један.

У каквом је односу био синедрион према *concilium*-у? По Т. Франку синедрион (савет) био је репрезентативно тело са законодавном влашћу, док је *concilium* био скупштина са изборном влашћу.³²⁾ Larsen и Aymard, напротив, мисле да су синедрион и *concilium* једно те исто и да је у свакој републици постојао само један орган — савет састављен од претставника општина, а да није било скупштине.³³⁾ Питање постојања примарне скупштине је од теориског значаја. Фејел је тврдио да се *libertas* у то доба није могла замислити без скупштине и да се избори магистрата нису могли обавити изван скупштине.³⁴⁾ Али, Ларсен је изнео један изузетак од онога што се сматрало правилом у грчком свету: у Ликиској лиги изборни орган, *ἡ ἀρχαιρεσιακὴ ἐκκλησία*, била је репрезентативно тело.³⁵⁾ Нема сумње да су у Грчкој током II в. синедрији, састављени од претставника градова-чланова савеза, замењивали све више примарне скупштине преузимајући од њих основне функције у управљању савезом.³⁶⁾ Постојање таквих савета — синедриона — у Македонији је сигурно посведочено, али не знамо да ли је поред њих било и примарних скупштина у главним градовима сваке мериде. Како је Аумард с правом истакао, ништа не доказује њихово постојање, али ништа не говори ни против тога. Полибије карактерише уређење које су Македонци добили 167 г. као „*δημοκρατικὴ καὶ συνεδριακὴ πολιτεία*“.³⁷⁾ Израз *συνεδριακὴ* је јасан и слаже се с оним што Ливије каже о образовању синедриона. Да ли, међутим, *δημοκρατικὴ πολιτεία* значи нешто више него републиканско уређење као антитеза монархиском? По свој прилици не, јер је мало вероватно да би Римљани дозволили Македонцима да се окупљају у масама и да сви одреда учествују у управљању државом.

Резимирајући што је напред речено, придружићемо се мишљењу које су бранили Ларсен и Аумард: Македонија је 167 г. подељена на четири републике које нису имале никаквих међусобних веза, ни политичких ни економских;

³²⁾ Frank, н. д., стр. 49 и д.

³³⁾ Larsen, н. д.; Aymard, н. д.

³⁴⁾ Feyel, н. д. стр. 191.

³⁵⁾ Larsen, *Class. Phil.* 40 (1945), стр. 69 и д., 81 и д.

³⁶⁾ Feyel, н. д., стр. 198.: „En donnant à la Macédoine entière un *synédriou* plutôt qu'une assemblée primaire, ils s'inspiraient d'une réforme qui, à cette même époque se répandait dans la Grèce centrale et le Péloponnèse, comme j'espère le montrer bientôt en étudiant le remplacement des *βουλαὶ* par des *συνέδρια* au IIe siècle a. n. è.“

³⁷⁾ Pol. XXXI, 2: *συνέβαινε γὰρ τοὺς Μακεδόνας ἀήδεις ὄντας δημοκρατικῆς καὶ συνεδριακῆς πολιτείας στασιάζειν πρὸς αὐτοὺς.*

основне административне јединице тих република биле су градске општине (*civitates*); на челу сваке републике налазио се синедрион — репрезентативно тело састављено од претставника *civitates*.

* * *

Уређење које је Македонија добила 167 г. није се показало трајним. Македонци нису послушали савет Емилија Паула да чувају слободу која им је великодушно поклоњена и да буду сложни.³⁸⁾ Ненавикнути на нов систем управе они су се често бунили,³⁹⁾ док није најзад покушај Псеудс-Филипа да обнови македонску монархију 149 г. довео до оружаног сукоба с Римљанима и до претварања Македоније у римску провинцију.

У изворима нећемо наћи никаквих појединости о том судбоносном по Македонију догађају. Не знамо конкретно ништа о променама које је тада претрпело уређење Македоније. Ипак, чини ми се неоправдано убеђење које се провлачи у литератури да је конституција Емилија Паула и после 148 г. остала на снази.⁴⁰⁾ Организовање македонске провинције дошло је као последица угушивања побуне, покушаја ослобођења од римске власти. Без обзира на то што Андриск није наишао на спонтану и одушевљену подршку Македонаца и што је његов покрет остао пре акт узурпирања власти него устанак за ослобођење земље, ипак је било очигледно да уређење из 167 г. није издржало пробу и да су Римљани претварајући Македонију у провинцију приступили њеном коначном потчињавању и укидању сваког трага неке самосталности. Уосталом, средином II в. општа политичка линија Римљана на Балкану и на Истоку била је друкчија него на почетку тога века: престало се са протекторатима и прешло на отворену политику анексије.

Изгубивши дефинитивно слободу, Македонија је 148 г. добила не само сталног римског намесника са целим штабом његових органа, већ и сталну римску војску. Македо-

³⁸⁾ Plut. Aem. 29: ... παρακαλέσας τοὺς Μακεδόνας πεινῆσαι τῆς δεδωμένης ὑπὸ Ῥωμαίων ἐλευθερίας σώζοντας αὐτὴν δι' εὐνομίας καὶ ὁρμῆς, ἀνέβυσθαι (sc. ὁ Αἰμίλιος Παῦλος).

³⁹⁾ Уп. Pol. XXXI, 2 (в. пр. 37), XXXI, 17, 2 и XXXV, 4.

⁴⁰⁾ Уп., например, Larsen, Roman Greece, стр. 303 (Македонија је постала провинција у том смислу што је од тог времена у њој редовно био један римски намесник; међутим, није било опште реорганизације; закони Емилија Паула остају на снази и они чине готово *lex provinciae* Македоније); стр. 440 (у Македонији траје и у доба Царства уређење Емилија Паула). Уп. и Gaebler Z. f. N. 1902, стр. 155; Geyer, стр. 764 (Die vier Teile wurden wieder vereinigt und einem Praetor, ... unterstellt, wenn auch die vier Merides bestehen blieben. ... Sonst blieb die Verfassung, die Paullus den Teilen gegeben hat, unverändert).

нија је постала главна база за вођење даљих операција на Балкану и у Предњој Азији. Боравак римских легија и непрекидни ратови вођени на њеној територији повећали су осетно терете и невоље подјармљеног становништва. Већ и због тога се не би могло рећи да се претварање Македоније у провинцију огледало само у томе што је она добила римског намесника.

Али, и у чисто административном погледу морале су настати мање-више крупне промене приликом преуређења Македоније у провинцију. Извори нам додуше изричито наглашавају да су закони које је Емилије Паул дао Македонији били тако добри да су се одржали кроз све републиканско време.⁴¹⁾ Али то се не може односити, чини ми се, на опште уредбе које су 167 г. Македонију признавале независном државом, а 148 г. подвргавале је римској провинциској управи. Систем римске провинциске управе, ма колико се прилагођавао приликама појединих земаља, био је у суштини свуда исти. Зато мислим да закони, за које извори кажу да су се одржали неизмењени и после претварања Македоније у провинцију, могу бити само закони који су регулисали уређење градова и њихових територија, основних административних ћелија Македоније од времена Емилија Паула до краја антике.⁴²⁾

Међутим, Ларсен сматра да Македонија није имала нормалну структуру римске провинције из два разлога: због тога што је, упркос томе што је имало значајних градова, локална самоуправа у њој почивала претежно на племенским основама, и зато што су се између провинциске управе и локалних власти одржали обласни органи (синедриони) четирију мерида.⁴³⁾

Један од задатака ове наше студије јесте да покаже да ли је тачно мишљење да је у Македонији преовладало племенско уређење и да ли се у том погледу Македонија разликовала од нормалних римских провинција састављених од муниципалних јединица. Што се тиче друге Ларсенове примедбе да су у Македонији између локалне и провинциске управе постојали обласни синедриони, она полази од општег убеђења да је подела на четири мериде остала на снази и после организовања провинције, у оном виду у коме је и раније постојала. Мислим да ово уверење није довољно основано.

⁴¹⁾ Liv. XLV, 32, 7: „leges Macedoniae dedit cum tanta cura, ut non hostibus victis, sed sociis bene meritis dare videretur, et quas ne usus quidem longo tempore, qui unus est legum corrector, experiendo argueret.“ Justin. XXXIII, 2: „magistratibus per singulas civitates constitutis libera facta est, legesque quibus adhuc utitur a Paulo accepit“.

⁴²⁾ Cf. Niese, III, стр. 335.

⁴³⁾ Larsen, Roman Greece, стр. 441 и д.

Раније цитирани натпис из Бероје, на коме се спомињу синедрион, мериде и коинон Македонаца, неоспорно је сведочанство да су мериде постојале још у доба Флавијеваца. Не можемо, међутим, то исто рећи и за обласне синедрионе, јер није сигурно да ли је на натпису реч о синедриону једне мериде или о синедриону македонског коинона. Питање је утолико сложеније што нам није познато када је образован македонски коинон, да ли тек у царско доба, као провинциска организација која има да се брине о царском култу, или раније, надовезујући се на стари коинон из времена македонске независности, у ком би случају могао имати везе с уставом из 167 г., односно бити састављен од претставника четирију обласних синедриона.⁴⁴⁾

Не изгледа ми ни мало вероватно да су Римљани дозволити постојање македонског коинона 148 г. Указивање на Грчку, где су савези, растурени 146 г., ускоро обновљени, није оправдано. Однос Римљана према Македонцима, с једне стране, и Грцима, с друге стране, није био у то време истоветан. Грчка није 146 г. претворена у провинцију и она још дуго то неће бити. С њом су Римљани и даље играли дво-струку игру слободе и протектората, као што су то чинили с Македонцима 167 г., и због тога су им могли дозволити обнову *κοινά*, као што су и Македонцима 167 г. дали обласне синедрионе. Али, 148 г., када су Римљани преузели директну управу у Македонији, није више постојала потреба за посредовањем ових обласних тела, ни код прикупљања пореза ни код осталих послова, јер су те дужности сада обављали римски чиновници. Стога не верујем да су синедриони мериде задржани после 148 г. С друге стране, не постоји никаква карика која би везивала синедрионе из 167 г. с македонским коиноном из Царског доба. Подела на мериде која се одржала до у то време могла је имати у најбољем случају судско-административни карактер.⁴⁵⁾ Уосталом, мериде су обухватале само један део провинције Македоније, јер је она у прва два века свога постојања стално расла и мењала границе. И то говори против претпоставке да су старе мериде могле имати икакав политички значај у оквиру провинције Македоније.⁴⁶⁾

⁴⁴⁾ Последњи је, колико је мени познато, писао о македонском коинону и његовом односу према синедрионима четирију мериде Д. Канацулис, *Τὰ κοινὰ τῶν Μακεδόνων καὶ τὰ συνέδρια τῶν μερίδων*. Проσφορά εἰς Στάλωνα Π. Κυριακίδη. Солун 1953 (где је наведена и сва литература); уп. и његову студију *Τὰ κοινὰ τῶν Μακεδόνων*. Μακεδονικά III (1954) стр. 1—76 (сепарата), нарочито стр. 6 и д.

⁴⁵⁾ Уп. Bengtson, *Griechische Geschichte*, стр. 474 (Gerichtsprenzel).

⁴⁶⁾ Супротно мишљење: Larsen, *Roman Greece*, стр. 452 (The reference to the synedrion — у натпису из Бероје — shows that the four parts did not merely continue as administrative districts but retained their old organs of government. The reference to the Macedonian koinon suggests that the later organization was superimposed on the four republics).

ПОДЕЛА МАКЕДОНИЈЕ 167 Г.

О томе како је извршена подела Македоније у четири области (*regiones*, μέρη¹⁾) говоре нам наша два извора, Ливије и Диодор, готово истим речима, служећи се очигледно истим извором.²⁾ Ипак, како се могло очекивати код таквог, скоро дословног препричавања заједничког извора, појављују се у њиховим текстовима на изглед незнатне разлике, које, међутим, понекад погађају суштину ствари.

У разграничавању Прве области Ливије и Диодор се потпуно слажу. Овој области, која је обухватала територију између реке Стримона и Неста, присаједињена су, по Ливију, сва она насеља источно од Неста која је држао Персеј, сем Аина, Маронеје и Абдере (*qua Perseus tenuisset, vicis, castella, oppida, praeter Aenum et Maroneam et Abderam*). По Диодоровој пак формулацији придодата су Првој области сва утврђења источно од Неста, око градова Абдере, Маронеје и Аина (καὶ τὰ πρὸς ἀνατολὴν τοῦ Νέστου ἐρύματα καὶ τὰ πρὸς Ἀβδηράν καὶ Μαρώνειαν καὶ Αἶνον πόλεις). Према томе, Македонија је задржала све своје поседе источно од Неста све до Хебра (Марице), на чијем се ушћу налазио Аинос, најисточнији од три споменута града који су сачували независност. Израз ἐρύματα (који стоји место Ливијевих „*vicis, castella, oppida*“) употребљен је код Диодора у смислу поседа (база) на туђој (трачкој) територији. Западно од Стримона, Прва македонска област обухватала је целу Бисалтију и град Хераклеју Синтику.

За Другу област Ливије каже да су њој припале територије између Стримона на истоку — осим Хераклеје и Бисалтије — и Аксија на западу, и да су јој придодати Пеонци који живе источно од Аксија (*additis Paeonibus, qui prope Axium flumen ad regionem orientis colerent*). Диодоров текст је у овом случају краћи. По њему, у Другу област улазила је територија чију границу чини на истоку Стримон, а на за-

¹⁾ Диодор (XXXI, 8, 7) употребљава израз μέρος за области (τὴν δὲ χώραν ὅλην διέδιλον εἰς τέτταρα μέρη); исто и Страбон VII frg. 48 (Παῦλος μὲν οὖν . . . εἰς τέτταρα μέρη διέταξε τὴν χώραν). Израз μέρος, који се одомаћио за означавање четири македонске републике 167—148 г., посведочен је на новцу из тога времена и на једном натпису из царског доба.

²⁾ Liv. XLV, 29; Diod. XXXI, 8, 7 ed. Dindorf-Müller, Parisiis 1855.

паду Аксиј, и суседни јој крајеви (δεύτερον μέρος ὅπερ ἀπὸ μὲν ἀνατολῆς ὁρίζει ὁ Στρυμόν ποταμός, ἀπὸ δὲ δυσμῶν ὁ καλοῦμενος Ἀξιὸς ποταμός καὶ οἱ παρακείμενοι αὐτῷ τόποι). Скраћујући свој извор, Диодор је постао нејасан. Да нема Ливијевог паралелног текста, тешко би се могла правилно протумачити његова реченица „καὶ οἱ παρακείμενοι αὐτῷ τόποι“, јер се заменица αὐτῷ може граматички односити како на Ἀξιὸς ποταμός, тако и на ὅπερ, одн. τὸ δεύτερον μέρος. Међутим, из Ливија сазнајемо да се под тим мисли на Пеонце „који живе крај Аксија, с источне његове стране“.

Ако је у погледу првих двеју области Ливијев текст прецизнији од Диодорова, то се не може рећи и кад се има у виду Трећа и Четврта област. Ливијев текст на овом месту није нејасан, како се обично мисли, већ нетачан, и због тога се у њему јављају противуречности које је тешко отклонити претпоставкама. Ливије каже да је Трећа област обухватала територију од Аксија на истоку до Пенеја на западу и планине Боре на северу, и да јој је припојена и Пеонија која се пружа западно од Аксија. Њој су уступљени такође и градови Едеса и Бероја.³⁾ Четврта пак област пружала се с оне стране планине Боре све до граница Епира и Илирије.⁴⁾ У Четврту област, како сазнајемо из следећег поглавља код Ливија, улазила су племена Еордаји, Линкести и Пелагонци и области Атинтанија, Тимфаја и Елимеја.⁵⁾

Трећа област обухватала је, дакле, углавном Доњу Македонију, а Четврта осим Горње Македоније, са областима Елимејом, Линкестидом и Пелагонијом, Еордају, Тимфају и илирску област Атинтанију. Не знамо тачно коју планину Ливије назива Вога. То може бити или планина Докса, западно од Бероје, антички Бермион,⁶⁾ или Нице планина, која иначе није документована у античким изворима.⁷⁾ И у једном и у другом случају остаје нејасно зашто се у тексту специјално подвлачи да су Трећој области уступљени градови Едеса и Бероја, као да се они налазе изван речене области у ужем смислу. Трећој области припојена је, према

³⁾ Liv. XLV, 29: *Tertia pars facta est, quam Axium ab oriente, Peneus amnis ab occasu cingunt; ad septentrionem Bora mons obicitur; adiecta huic parti regio Paconiae, qua ab occasu praeter Axium amnem porrigitur; Edessa quoque et Beroea eodem concesserunt.*

⁴⁾ Liv. XLV, 29: *Quarta regio trans Boram montem, una parte confinis Illyrico, altera Epiro.*

⁵⁾ Liv. XLV, 30, 6: *Quartam regionem Eordaei et Lyncestae et Paelagones incolunt; iuncta his Atintania et Tymphaeis et Elimiotis.*

⁶⁾ Oberhummer, s. v., RE III (1901) 295, идентификује планину Бора (Βέρρον код Диодора) са Бермионом, исто и Leake III, 295 и д., Geyer, стр. 671. То што Ливије каже да се планина Бора налазила на северу Треће мерида не мора се узети дословно, јер код њега стоји да је и Пенеј био на западу ове области. Уп. Кацаров, Пеония, стр. 85.

⁷⁾ Kiepert, FOA XVII; уп. Вулић, Географија, стр. 5.

Ливију, и Пеонија западно од Аксија, тако да се ова област протезала од Пенеја на југу до северних граница Пеоније на северу.

Међутим, нешто даље, говорећи о дозволи коју су Римљани дали Македонцима да на граници држе војне посаде, Ливије каже: „*regionibus, quae adfines barbaris essent — excerpta autem tertia omnes erant, — permisit, ut praesidia armata in finibus extremis haberent.*“ Трећа област је остала ненао-ружана због тога што није граничила са страним, непријатељским земљама. Овде се јавља она противуречност која је одавно запажена у Ливијевом тексту: како је Трећа област могла да не граничи с Дарданцима, ако јој је припојена Пеонија?

Мишљење да је Пеонија била подељена између Друге и Треће македонске мериде, засновано на Ливијевом тексту, укоренило се у науци,⁸⁾ а решење поменуте противречности, уколико је тражено, наложено је у различитим интерпретацијама Ливијева текста. Међутим, нико није довео у сумњу тачност овог текста и стога нико није покушао да га исправи на основу другог извора, Диодора. Вулић, коме су Ливијеве речи у многоме изгледале нејасне, помишљао је на могућност да је Пеонија приликом поделе Македоније била организована као слободна држава, али је и сам увиђао, да за такву претпоставку немамо никаквог ослоња у изворима.⁹⁾ Не само да нам ништа није познато о некој „независној“ Пеонији, већ Ливије говори о присаједињењу Пеоније Другој, одн. Трећој области на исти начин као и о припајању Бисалта и територије источно од Неста Првој мериди.

Венедиков, који је о том питању, колико је мени познато, последњи расправљао, налази, напротив, да је Ливијев текст потпуно јасан и тачан.¹⁰⁾ Он у самом тексту не види никакве противречности, већ сматра да је традиционална погрешна претстава о простирању Пеоније и Пелагоније разлог што нам Ливијево казивање изгледа контрадикторно. Ако се Пелагонија стави тамо где је стварно била, а не у области Битоља, како се обично чини, онда ће, по његовом мишљењу, противречност отпасти сама од себе.¹¹⁾ Уствари, решење које он предлаже састоји се у томе што се цело западно Повардарје проглашава Пелагонијом и као такво, сходно Ливију, припаја Четвртој области. На тај начин Трећа македонска област нема граница са непријатељским зем-

⁸⁾ Уп., на пример, Niese, III, 180; Geyer, стр. 762 и 763 и B. Lenk, s. v. Paionien, RE XVIII (1942) 2407.

⁹⁾ Вулић, н. м.

¹⁰⁾ Венедиков, стр. 28 и д.

¹¹⁾ Венедиков, стр. 31: „Тђй катo, споредъ Ливий, третата област се е простирала само въ пеонски и македонски земи и не е вклучвала части отъ Пелагония, тя не е могла да граничи съ дарданцитѣ.“

љама, јер са Дарданијом западно од Аксија граничи Пелагонија. Међутим, ма колико да је вероватна његова теза да је Пелагонија обухватала доњи ток Еригона (в. гл. *Пелагонија*), извори нам не дају права да целу западну Пеонију назовемо Пелагонијом, а да Пеонију (како то Венедиков чини на својој карти на стр. 20) спустимо јужно од ње у област Алмопије и средњег тока Еригона.¹²⁾ Истина је да су се према Птоlemeју Стоби налазили у Пелагонији, али немамо разлога да Птоlemeјев податак о Стобима и Пелагонији претпоставимо Ливију односно његовом извору Полибију, од кога је Птоlemeј удаљен око три и по века: у истом тексту о коме овде расправљамо Ливије каже да су се *Стоби налазили у Пеонији* и да су Дарданци тражили Пеонију за себе, јер је тобоже раније њима припадала, што неоспорно показује да је *Пеонија граничила са Дарданијом*.¹³⁾ Према томе, Венедиковљево решење поменуте противуречности код Ливија не може се прихватити.

Ако су се Стоби налазили у Пеонији, а Пеонија се граничила с Дарданијом — те две чињенице, за време о коме је реч, стоје изван сваке сумње — ако нам се изричито каже да Трећа македонска област није имала граница с туђим немакедонским племенима, онда постоји само једно објашњење: најсевернији део западне Пеоније није ушао у Трећу област, већ је припао Четвртој.

Ако упоредимо Ливијев податак о простирању Треће мериде са одговарајућим Диодоровим текстом, приметимо да се они у извесној мери разликују. Код Диодора стоји да су овој области, која је обухватала територију између Аксија и Пенеја, додати „и неки делови Пеоније“: „τρίτον, δ̄ περιέχει κατὰ δυσμὰς μὲν ὁ Πηνειὸς ποταμὸς, κατὰ δὲ ἄρκτον

¹²⁾ На овој Венедиковој карти средиште Пеоније око доњег тока Брегалнице (в. погл. *Пеонија*) остало је изван Пеоније и Македоније! Та карта је и у другом погледу нетачна. На њој је граница између III и IV мериде обележена готово правом линијом од Преспанског Језера према Еригону и Аксију. На тај начин остају у Трећој области Еордаја, Елимеја, Атинтанија и Тимфаја, за које код Ливија изричито стоји да су припадале Четвртој области. Није тачно да се Четврта област налазила северно од планине Бора (Венедиков, стр. 88, пр. 72), јер у том случају она не би могла да граничи са Епиром. Бора се налазила на северу Треће области („ad septentrionem Bora mons...“), што не значи да је она захватала целу северну границу те области. Четврта пак област пружала се „trans Boram montem, una parte confinis Illyrico, altera Epiro“, тј. с оне стране те планине, све до Илирије и Епира.

¹³⁾ Liv. XLV, 29, 12: „Dardanis repetentibus Paeoniam, quod et sua fuisset et continens esset finibus suis, omnibus dare libertatem pronuntiavit, qui sub regno Persei fuissent. Post non impetratam Paeoniam salis commercium dedit; tertiae regioni imperavit, ut Stobos Paeoniae deveharent, pretiumque statuit.“ Уп. и Pol. V, 97, где се за пролазе код Билазоре, највећег града *Пеоније*, каже да су затварали пут из Дарданије у Македонију.

τὸ λεγόμενον Βέρνον, ὅρος, προστεθέντων καὶ τινῶν τόπων τῆς Παιονίας, ἐν οἷς καὶ πόλεις ἀξιόλογοι "Εδεσσα καὶ Βέροια". Интересантно је да ни Вулић, који наводи то место из Диодора, ни Венедиков, који цитира дословце Вулићево излагање о овом питању (изостављајући додуше управо тај цитат), нису обратили пажњу на значај Диодорова податка, у коме имамо решење целог питања. Трећој области није припојена цела Пеонија западно од Вардара, како се на основу Ливија мислило, већ само извесни њени делови. То могу бити само њени јужни делови, јужно од Стоба низ десну обалу Вардара, док је северна Пеонија припала Четвртој области. Тако се може схватити и наређење Трећој области да извози со у Дарданију преко *Πεονских* Стоба.

Истина, могло би се помислити да изразом „προστεθέντων καὶ τινῶν τόπων“ Диодор искључује источну Пеонију, која је припала Другој области. То је само по себи могуће. Али, ако нам управо тај нијансирани његов израз даје кључ за разумевање Ливијева текста, мислим да не треба ствар и даље компликовати. Не смемо заборавити да Ливије и Диодор преписују, односно препричавају заједнички извор, и да су код таквог начина ексерпирења непрецизности неизбежне. Кад имамо, међутим, као у овом случају, два паралелна текста, онда је лако утврдити првобитну мисао. Ливијева стилизација: „adiecta huic parti regio Paeoniae, qua ab occasu praeter Axium amnem porrigitur“ не противуречи нашем тумачењу одговарајућег места код Диодора. Могла је и цела Пеонија западно од Аксија да припадне Трећој области, али исто тако и део те Пеоније, једна њена област која је у извору по свој прилици била тачније опредељена.

Код препричавања извора могу се понекад испустити и битне ствари, али свакако не и додати. Ако Ливије, говорећи о областима које граниче с варварима, изричито каже „exserta autem tertia omnes erant“, онда можемо бити уверени да је он тај податак нашао у своме извору, иако га код Диодора нема.¹⁴⁾ Исто тако, када Диодор каже да је било четири главна магистрата, по један у свакој републици, односно њеном главном граду (ἐν ταύταις ἀρχῆγοι τέσσαρες κατεστάθησαν καὶ οἱ φόροι ἡδροῖζοντο), онда је он прецизнији од Ливија, према чијем тексту се може помислити да их је било и више („eo concilia suae cuiusque regionis indici, pecuniam conferri, ibi magistratus creari iussit“).

Остаје нам још да се осврнемо на оно друго, већ споменуто место код Ливија (в. прим. 5), у коме се као становници Четврте области наводе Еордајци, Линкести, Пела-

¹⁴⁾ Код Диодора, I. с., стоји само: Ἐν δὲ τοῖς ἐσχατοῖς τῆς Μακεδονίας τόποις διὰ τὰς τῶν παρακειμένων ἐθνῶν ἐπιβολὰς . . .

гонци, Атинтани, Тимфаји и Елимејци, али не и Пеонци. Да ли овај податак, који нисмо у могућности да контролишемо помоћу Диодора, противуречи нашем закључку да је у Четвртој области било и Пеонаца? Мислим да не. У њему нису наведени ни Деуриопи, за које се сигурно зна да су припадали Четвртој области, ни Параваји, за које је то врло вероватно. Ливију на овом месту није био циљ да поброји сва племена, односно области ове мериде — као што то није учинио ни за остале (говорећи о Првој мериди он је споменуо само Бисалте и Амфипол) — већ само најважније. Он је хтео, како сам истиче, да покаже оно што ни сами Македонци нису знали: како је лако било поделити Македонију, а да сваки њен део остане довољан сам себи.¹⁵⁾ Због тога је, говорећи о Четвртој области, могао да изостави Пеонце; подељени између три области, они ни за једну од њих нису били од нарочитог значаја.

Пеонија је, дакле, 167 г. била формално распарчана: њени делови припојени су не само I и II мериди, како се досада мислило, већ и IV мериди, како сам, верујем, горе показала. Раздвајајући на тај начин Пеонце, Римљани су поступили промишљено и с одређеним циљем — да ослабе ову највећу и најмоћнију етничко-политичку групацију Македоније. Подела Пеоније не може се објаснити жељом римских власти да даду меридама природне границе, јер су, напротив у осталим случајевима, кад се радило о мањим етничким групама (на пример, о Бисалтима, в. погл. *Бисалтија*) Римљани настојали да оставе нетакнутим племенске границе, без обзира на њихов однос према природним границама. Са Пеонијом се поступило не као са осталим македонским племенима и областима, већ као са Македонијом узетом у целини. Требало је разбити њено политичко и економско јединство, уништити традицију политичке самосталности. Римљани су постигли и премашили свој циљ: од тога времена Пеонија нестаје не само као политички, већ и као етничко-географски појам (в. погл. *Пеонија*). Пеонци су се дефинитивно претопили у Македонце.

¹⁵⁾ Liv. XLV, 30, 2: „adeo, quanta Macedonia esset, quam divisui facilis, quam se ipsa quaeque contenta pars esset, Macedones quoque ignorabant.“

ГРАНИЦЕ МАКЕДОНИЈЕ

Македонија коју су Римљани 168 г. освојили није претстављала етнички хомогену целину: Пеонци на северу, трачка племена на истоку, Орести на југозападу још увек су имали извесну етничку самосталност. Ипак, дуг заједнички живот у оквиру македонске државе допринео је томе да су ове области и доцније сматране нераздвојним делом Македоније у историском, географском па и етничком смислу.

Римска провинција Македонија, у доба Републике и Раног царства, имала је, међутим, далеко шире границе него ова Македонија у ужем смислу. Као прва римска провинција на Балкану, Македонија је дуже времена окупљала око себе све новоприсаједињене области, које, иако обухваћене појмом провинције Македоније, у географском и етничком смислу никад нису сматране македонским. Већ на почетку Царства неке од тих области издвојиле су се као посебне провинције. У доба Позног царства распала се провинција Македонија на неколико административних јединица, па је и сама Македонија у ужем смислу подељена у две провинције.

Иако су се од 167 г. пре н. е. до краја антике административне границе Македоније често мењале, ипак, како ће се из даљег излагања видети, у римско доба постоји један прилично одређени географско-етнички појам Македоније. Настojeћи да утврдимо, колико нам извори то допуштају, границе провинције Македоније у разним етапама њеног развика под римском влашћу, ми ћемо стално указивати на поменуте етничке и културно-историске границе Македоније у ужем смислу, које и чине оквир ове наше студије.

Груписаћемо материјал у три раздобља: 1) границе Македоније 167 г., после пада под римску власт; 2) границе Македоније као римске провинције од 148 г. пре н. е. до 297 г. н. е.; 3) границе Македоније у доба Позног царства.

* * *

У прилично опширној литератури из области историје и географије античке Македоније постоји, колико ми је познато, само једна расправа посвећена границама Македоније. То је чланак Н. Вулића о северној граници античке Маке-

доније (Булићев Зборник, Загреб 1924, стр. 237—247). Временски широко постављен, јер почиње с најстаријим вестима код Херодота и Тукидида, овај рад има за циљ, како се и из наслова види, да установи докле је на северу допирала Македонија у разним етапама своје историје. Вулић није могао 1924 г. да користи оне многобројне епиграфске споменике које је он сам објавио у току следећих двеју деценија, а захваљујући којима ми можемо данас много прецизније и тачније да повучемо северне македонске границе у римско доба. Позноантички период, с интересантним проблемом поделе Македоније у више провинција и, нарочито, с проблемом провинција *Macedonia salutaris* и *Macedonia secunda*, само је додирнут код Вулића, као уосталом и у расправама свих осталих научника који о њему у било којој вези говоре.

Користећи се поменутиим Вулићевим чланком, као и резултатима осталих научника који су се ту и тамо, узгред, дотицали појединих питања у вези с границама Македоније, морала сам, да би дошла до колико толико јасне и поуздане слике о етничким и историским границама Македоније, као и о променама њених административних граница у римско доба, да из основа претресем поново сав изворни материјал и проучим проблем у целини. Резултате својих истраживања на том пољу покушала сам да прикажем на приложеним картама (I и II): упоређење тих карата с другим картама римске Македоније најбоље ће показати напредак који је у том погледу постигнут.

Границе Македоније 167 г.

Западна граница Македоније 167 г. поклапала се с етничком границом македонских и илирских племена. Велика илирска племена Дасарета, око Охридског и Преспанског језера, и Пенеста, око изворишта Црне Реке и Вардара, остала су 167 г. изван граница Македоније.

Налазећи се на граници македонске и илирске државе, ова су племена често мењала господаре. А кад су се Римљани учврстили на источној обали Јадрана, она су увучена у њихову политичку и дипломатску игру. Схватајући да им је Македонија главни непријатељ на Балкану, Римљани су подржавали повремено илирске владаре у њиховој борби против Македонаца. Тако су, како нам каже Ливије, 196 г., после Фламининове победе, уступили илирском краљу Плеурату територију Партина (који су живели западно од Пенеста, око горњег тока Дрима све до залеђа Дирахиона)

и град Лихнид на истоименом језеру.¹⁾ Међутим, Лихнид је ускоро, за владе илирског краља Генција, опет дошао под македонску власт.²⁾ У Трећем македонском рату Лихнид је поново римска база³⁾. И Пенести се налазе у то време у римској сфери. Када је 169 г. краљ Персеј заратио на њих, он је у њиховом главном граду Ускани наишао на јаку илирско-римску посаду. Земља Пенеста није остала трајно у Персејевим рукама. Ускоро после повлачења македонске војске, Римљани су повратили највећи део ове области.⁴⁾ По завршетку рата Пенести су вероватно, слично Дасаретима и њиховом главном граду Лихниду, остали изван граница Македоније, јер их Римљани нису сматрали легитимним поседом Персејевим.⁵⁾ Иако немамо директног доказа за ово тврђење, изгледа сигурно да илирска племена (сем Атинтана на крајњем југу), без обзира да ли су сматрана делом раније Генцијеве државе или су непосредно била подвргнута римској власти, нису 167 г. обухваћена границама македонских република.

Приказ Персејевих ратова против Пенеста код Ливија је једини наш извор за утврђивање области овог племена. Ускана, за коју Ливије каже да је била највећи град Пенеста (*Penestianae terrae ea maxima urbs est*) и да се налазила недалеко од Лихнида, а на три дана хода од Стубере (данас Чепигово), може се са прилично сигурности локализовати код Кичева.⁶⁾ С тим се слаже и оно што Ливије прича о другом Персејевом походу у пенестинску земљу, када су

¹⁾ Pol. XVIII, 47, 12: Ἐδωκαν δὲ καὶ Πλευράτοι Λυχνίδα καὶ Πάρθον οὖσας πρὶν Ἰλλυρίδας, ἐπὶ Φίλιππον δὲ ταττομένους. Liv. XXXIII, 34: „Pleurato Lychnidus et Parthini dati; Illyriorum utraque gens sub dicione Philippi fuerant“. Niese, III, 15, 3, с правом одбија Ципелово мишљење да Λυχνίς код Полибија обележава неко илирско племе које би живело даље на северу у близини Партина, а не град Лихнид (Охрид). Cf. Fluss, RE XIII (1926) 2112, s. v. Lychnidus.

²⁾ То се закључује на основу бакарног новца из тог времена, македонског типа са натписом „ΛΥΧΝΙΔΙΟΝ“, уп. K. Regling, Z. f. N. 35 (1925) 264.

³⁾ Liv. XLIII, 9. И Партини и Басанија, 5 миља јужно од Љеша, су римски савезници.

⁴⁾ Liv. XLIII, 21. Ускану, у којој се била учврстила македонска посада, нису Римљани успели да врате, али су од осталих пенестинских градова узели таоце.

⁵⁾ Уп. Liv. XLV, 29 и 30. Zippel, стр. 95 сл., мисли да су јужно-илирски крајеви између Војуше и Дрима, који су већ раније били под контролом Рима, припојени 167 г. осталим илирским областима из побеђене Генцијеве државе, и да су они образовали први илирски округ који Ливије спомиње (XLV, 26: „inam (sc. partem) eam fecit quae supra dictam est“; Madvig исправио „quae supra Issam est“, Zippel, „quae supra Dyrrachium est“).

⁶⁾ Н. Вулић, Ратовање македонског краља Персеја с Римљанима у нашој земљи 170 и 169 г. пре Хр., Глас СКА 160 (1934) 38 и д. Мање је вероватно да се други пенестински град који се спомиње у том походу, Оапеум, налазио чак око Тетова (Вулић, н. м.), јер је пут преко Шар Планине за Скадар, Генцијеву престоницу, ишао по свој прилици преко најјужнијих огранака ове планине.

Македонци освојили град Оаeneum на реци Артату, одакле је преко Скадра и пустих илирских предела водио пут у Генцијеву државу.⁷⁾ Према томе, 167 г. област око изворишта Еригона и најјужнијих огранака Шар-Планине, настањена Илирима⁸⁾, остала је изван граница Македоније.

Етничку границу Илира и Македонаца у могућности смо да установимо само на једној тачки: између Лихнида и Хераклеје, на *via Egnatia*, место Пилон обележавало је, према Страбону, односно његовом извору Полибију, границу Илирије и Македоније: *ἡ μὲν οὖν πᾶσα Ἑγνατία καλεῖται, διὰ Λυχνιδοῦ πόλεως καὶ Πυλῶνος τόπου ὀρίζοντος ἐν τῇ ὁδῷ τὴν τε Ἰλλυρίδα καὶ τὴν Μακεδονίαν. Ἐκεῖθεν δ' ἐστὶ παρὰ Βαρνοῦντα διὰ Ἡρακλείας...*⁹⁾ Овај податак односи се, с обзиром да се у њему говори о *via Egnatia*, на време после претварања Македоније у провинцију, када је отпочета изградња овог друма.¹⁰⁾ Вратићемо се мало ниже на питање да ли ту може бити речи и о административној граници између провинције Македоније и Илирије у доба после организовања македонске провинције (148 г.). Сада можемо без даљегга сматрати Пилон као место на етничкој међи Илира и Македонаца. Незгода је само што не можемо ближе локализовати ни Пилон ни следеће место на *via Egnatia* — Барнунт (о овоме в. погл. *Линкеспида*). Из Страбона излагања се види, међутим, да се Пилон налазио ближе Лихниду него Хераклеји. Према томе, 167 г. граница је почињала негде источно од Лихнида и ишла на север према Кичеву (Ускана), остављајући, као што смо рекли, по свој прилици овај град изван Македоније.

И на северу, на граници према Дарданцима, позната нам је само једна тачка у доба римских освајања. То је место Билазора. Овај „највећи град Пеоније“, који је Филип V отео Дарданцима 217 г., да би им отежао упаде у Македонију, налазио се 168 г. у македонским рукама (*Liv. XLIV, 26, 8*). 167 г. затражили су Дарданци од Римљана да им „врате“ Пеонију, јер је она тобоже од раније њима припадала — мислили су свакако на северни део Пеоније који је често долазио под њихову власт. Римљани су их, међутим, одбили изјављујући да ће дати „слободу“ свим земљама које су биле под Персејем.¹¹⁾ То је значило да ће Пеонија остати

⁷⁾ *Liv. XLIII, 18—20.*

⁸⁾ *Liv. XXXIX, 53: „Erigonum flumen, qui ex Illyrico per Pe(lag)onium fluens...“; Str. VII, 327: ὁ δὲ Ερίγων πολλὰ δεξιέρηνος βέβηκα ἐκ τῶν Ἰλλυρικῶν ὁρῶν καὶ Λυκηστῶν καὶ Βρύγων...*

⁹⁾ *Str. VII, 323.*

¹⁰⁾ Полазећи од претпоставке да је у питању административна граница између Илирије и Македоније, а сматрајући да су 148 г. ове области уједињене у једну провинцију, Вулић, Северна граница, стр. 241, ставља овај податак у време пре 148 г. Међутим, он мора бити доцнији, пошто се односи на *via Egnatia*.

¹¹⁾ *Liv. XLV, 29.*

сва у склопу македонске државе, односно њених мерида, које су проглашене аутономним и аутархичним републикама. Билазора (код данашњег Титова Велеса) била је њена нај-севернија тачка у Повардарју.

Даље на истоку, у области између Аксија и Стримона, Пеонија је обухватала доњи ток реке Астибос (Брегалнице), у чијим је водама некада обављано обредно крунисање пеонских краљева, и долину Струмице све до области Синта, нај-севернијег племена на Стримону које је 167 г. припало Македонији.¹²⁾ Пеонија, а према томе и Македонија, граничила је овде с трачким племеном Меда, које је живело око горњег тока Брегалнице и средњег Стримона.¹³⁾ Нисмо у могућности да установимо докле је територија Синта допирала у то време на север уз долину Стримона.

Само приближно можемо утврдити границу између Стримона и Неста. Власт Македонаца није никад продрла дубоко у унутрашњост ове области, која је својим баснословним богатствима привукла Филипа II. Трачка племена настањена на брдима северно од серске равнице и Пангајске горе нису никад била сасвим покорена. Чак и у приморским крајевима власт Македонаца није увек била чврста. У том погледу карактеристичан је један Ливијев податак који се односи на последње деценије постојања македонске државе. Говорећи о повратку римске војске Гаја Манлија са Хелеспонта 188 г., Ливије опширно описује њен пут преко грчких колонија Лисимахије, Кипселе и Маронеје, а затим наставља: „Hinc per Abderitarum agrum Neapolim perventum est. Hoc omne per Graecorum colonias pacatum iter fuit; reliquum inde per medios Thraecas dies noctesque, etsi non infestum, tamen suspectum, donec in Macedoniam pervenerunt.“¹⁴⁾ Дакле, изван граница Македоније налазе се не само градови источно од Неста, већ и Неапољ, који се уосталом, како изгледа, не разликује од њих по свом статусу, као и трачка племена кроз чију територију пролази римска војска на путу од Неапоља до Македоније. Не треба нарочито нагласити да израз „Македонија“ није овде употребљен у етничком смислу, већ у политичком. Да су трачка племена била под македонском влашћу,

¹²⁾ Ibid.

¹³⁾ Меди су у више махова били приморавани да признају македонску власт. Зна се да је Александар Велики освојио њихово главно место и тамо основао град који је назвао својим именом. И за Филипа V се прича да је освојио главно медско утврђење Iamphorupna (Liv. XXVI, 25). Али, ти су походи предузимани више из освете и ради застрашивања ових сталних нападача Македоније, него у циљу освајања. Територија Меда не може се тачно утврдити. Да ли су живели само око средњег Стримона, где су били суседи Синта, или и у кочанско-кратовском крају, где су се додиривали са Дарданцима? Нешто више средстава за утврђивање овог дела македонске границе имамо у царско доба, в. ниже.

¹⁴⁾ Liv. XXXVIII, 41, 10.

Филип V, који се приказује као савезник Римљана, не би смео да их наводи на то да нападају римску војску. Римљани пролазе кроз Македонију мирно. И грчке колоније могле су да им обезбеде спокојан пролаз преко њихове територије. Једино трачка племена у унутрашњости, ако су и признавала македонски суверенитет, била су довољно независна да на своју руку ступе у акцију против Римљана.

Иако настањена трачким елементом, ова је област временом ипак сматрана македонском. Томе је не мало допринело римско освајање, које је одржало на окупу све територије на које је извесно право полагао Персеј. Област између Стримона и Неста образовала је 167 г. Прву македонску мериду. Ливије истиче њено богатство у житарицама и рудницима¹⁵⁾, мислећи свакако на долину Стримона и страну серску равницу, чувене по својој плодности, и на Пангајску гору с њеним још славнијим рудницама сребра и злата. Од племена у овој области Ливије помиње Синте, чији је град Хераклеја, западно од Стримона, такође припао Првој области. У суседству Синта живели су Одоманти, у чијем је главном граду Серу једно време улогорио војску Персејев победник Емилије Паул.¹⁶⁾ Јужно од њих, у долини Стримона, живели су Бисалти, а даље према истоку Едонци, око Пангајске горе. У приморју пружао се узани појас Пиерије који се нешто шири према ушћу Неста. То су области које се са сигурношћу могу приписати Македонији тога времена. Високи гробени Боз-Дага претстављали су природну северну границу према Тракији¹⁷⁾.

Међутим, река Нест није у то доба чинила источну границу Македоније. Римљани нису 167 г. одустали од македонскихседа источно од ове реке, већ су их прикључили македонској држави, изузимајући грчке градове Абдеру, Маронеју и Аинос, који су, због лојалног држања према Римљанима за време римско-македонског сукоба, добили слободу.¹⁸⁾ Докле су на истоку допирали Персејеви поседи, па према томе и границе Македоније 167 г., можемо отприлике утврдити на основу поменутог податка о градовима чије су територије остале изван македонске граице. Најисточнији од тих градова, Аинос, налазио се на ушћу Хебра (Марице). Према томе ова река се може сматрати источном границом Македоније 167 г. Уосталом, то нам каже и Страбон изричито (VII, frg. 48): εἰς τὸν Εὐβροῦς ἀνάπλους ἔχων εἰς Κύψελα ἑκατὸν εἰκοσι τῆς Μακεδονίας φησὶ τοῦτο ὄριον, ἣν ἀφείλοντο Περσέα Ῥωμαῖοι καὶ μετὰ ταῦτα τὸν Ψευδοφίλιππον.

¹⁵⁾ Liv. XLV, 30: „... multas frugum proprietates et metalla...“

¹⁶⁾ Liv. XLV, 4.

¹⁷⁾ И доцније граница Македоније није ишла преко ове планине. Уп. P. Collart, *Philippe*, 279.

¹⁸⁾ Liv. XLV, 29.

Острво Тас (Θάσος), матица грчких колонија на пиерском приморју, вековима економски и културно везано за суседно копно, проглашено је 168/7 г. слободним^{18a)} и остало је изван граница Македоније. Мада се од Филипа II до Персеја морао у више махова покоровати македонским владарима, Тас се упорно одупирао македонској доминацији и, насупрот Пиерији, није никад асимилован. Због тога га Римљани нису сматрали делом Македоније^{18b)}.

Јужна граница Македоније почињала је код ушћа реке Пенеја, које је раздвајало македонску област Пиерију од тесалске Магнесије. Према Ливију, Трећа македонска област простирала се од Пенеја на југу до Аксија на северу.¹⁹⁾ Међутим, једино се ушће Пенеја налазило на граници. Недалеко од ушћа, кланац Темпе већ је улазио у Тесалију.²⁰⁾

Северно од Пенеја пробија се између Пиерије и Елимеје тесалска област Пераибија, чији је најсевернији део, тзв. Пераибиски Триполис, обухваћен Олимпом и Камбуниским горама, једно време припадао Елимеји.²¹⁾ У доба римско-македонских ратова Триполис дели судбину остале Пераибије. 196 г. Квинт Фламинин дарује слободу овој области, тј. ослобађа је македонске власти. У Трећем македонском рату Триполис је, заједно са осталом Пераибијом, изван македонских граница и тако остаје и после Персејева пораза.²²⁾

Граница између Пераибије, с једне стране, и Пиерије и Елимеје, с друге стране, може се утврдити само на основу података из познијег времена; а како ништа не указује на неку промену већег обима на овом сектору македонске границе, ти се подаци могу употребити ретроспективно и за ово доба. Из једног натписа нађеног у селу Кесарији, на левој обали Халиакмона (Елимиотида), сазнајемо да је Долихе, један од градова пераибиског Триполиса, припадао под крај Републике Тесалији.²³⁾ То је доказ више да је у римско доба Триполис улазио у Тесалију, а не у македонску Елимеју.

^{18a)} Pol. XVIII, 44, 4; 48, 2. Liv. XXXIII, 30, 35.

^{18b)} И доцније Тас не улази у састав македонске провинције. Према Птолемеју (III, 11, 8), он је спадао у Тракију. Једино у позноримско доба Хијерокле га наводи међу градовима Прве Македоније.

¹⁹⁾ Liv. XLV, 29.

²⁰⁾ Cf. F. Stählin, s. v. Thessalia, RE Zw. R. VI (1936), стр. 102.

²¹⁾ Уп. на делфиској листи проксена из 222 г. (P. Perdrizet, BCH 21 (1897) 102 и д.): Φιλάρχων Ἑλληνιστὸς Μακεδόνι Ἑλληνιστῆτι ἐκ Πεδίου. Мислим да се на основу овога може говорити не само о политичкој припадности града Питиона Македонији, већ и о племенској припадности Питиона, а вероватно и целог Триполиса, Елимеји. (Пераибиски Триполис сачињавали су градови: Azoros, Doliche и Pythion, cf. Liv. XLII, 53, 6, Str. VII, 327. О локализовању ових места в. F. Stählin, н. д., стр. 100).

²²⁾ Уп. B. Lenk, s. v. Perriaebi, RE XIX (1937) 908 и д.

²³⁾ А. Керампулос, Ἀνασκαφαὶ καὶ ἐρευνᾶι ἐν τῇ Ἀνω Μακεδονίᾳ. Ἀρχ. Ἐφ. 1933, стр. 45. Исти, Изв. БАИ IX (1935) 411: „Φιλίφτας [...] μὲν Δολιχαῖος [ἀπὸ] Θεσσαλίας...“

Према томе, граница је ишла западним обронцима Олимпа на север, пролазећи између места Пителиона (Тесалија) и Петре (Македонија), а затим се спуштала Камбуниским планинама, које су јужно од Халиакмона раздвајале Елимеју од тесалске Пераибије.²⁴⁾ На овој граници само је једна тачка сигурно утврђена: недалеко од села Карија, на подножју Олимпа, нађен је in situ натпис из времена Трајана, којим је била обележена граница између пераибиског града Олосона и пириске колоније Diim.²⁵⁾

За утврђивање јужне и југозападне границе Македоније немамо сигурних индиција. 167 г. Елимеја није била најјужнија македонска област. Јужно од Елимеје, јужно од Камбуниских гора, које су, раздвајајући сликове Халиакмона и Пенеја, чиниле природну границу Македоније, налазила се област Тимфаја, за коју Ливије каже да је 167 г. ушла у IV македонску мериду.²⁶⁾ Остављајући засада питање да ли Тимфају треба сматрати македонском облашћу или не (в. о томе поглавље *Горна Македонија*), задовољићемо се поменутим Ливијевим сведочанством, у које немамо разлога да сумњамо. Територија Тимфаје може се само приближно утврдити. Страбон каже да су Тимфаји живели око изворишта Пенеја, а да је њихов главни град Аигинион био недалеко од тесалског града Трике.²⁷⁾ Аигинион се спомиње више пута и код Ливија у вези са римско-македонским ратовима. Он је 168 г., по налогу Емилија Паула, разорен, али је доцније морао бити обновљен јер се спомиње у познијим изворима.²⁸⁾ Положај Аигиниона је тачно утврђен, захваљујући налазу једног натписа са именом тога града код места Каламбаке, на горњем току Пенеја.²⁹⁾ Према томе, Тимфаја је обухватала земље јужно од Камбуниских гора до града Трике (Трикала данас), другим речима, између места Велимисти и Каламбаке.³⁰⁾

На југозападу, горњи ток Халиакмона — област Гревена, Сиатисте, Анаселице — припадао је, по мишљењу већине

²⁴⁾ Cf. Liv. XLII, 53, 6: „Postero die in Elimeam ad Haliacmona fluvium processit. Deinde saltu angusto superatis montibus, quos Cambunios vocant, descendit ad Azorum, Pythoum, Dolichen: Tripolim vocant incolentes“.

²⁵⁾ Ath. Mitt. LII, стр. 90 и д.: „...fin[is] dere[xit int]er Diens[es et Olosson]ios...“

²⁶⁾ Liv. XLV, 30: „quartam regionem Eordaei et Lyncestae et Pelagones incolunt; iuncta his Atintania et Tymphaeis et Elimiotis.“

²⁷⁾ Str. VII, 327: Αἰγίνιον δὲ Τυμφαίων, ὁμοῖον Αἰδικτῶ καὶ Τρίκην Ibid.: ... καὶ τοῦ Πηνειοῦ πηγῶν, ὅν ἀφισβητοῦσι Τυμφαῖοι τε καὶ οἱ ὑπὲρ τῆς Πίνδαο Θερταῖοι.

²⁸⁾ Liv. XLV, 27; cf. XLIV, 46. За утврђивање положаја Аигиниона в. Liv. XXXII, 15 и XXXVI, 13. Аигинион се спомиње код Ptol. III, 12, 41, међу градовима Хестијотије.

²⁹⁾ IG IX, 2, бр. 329 (цит. према Wace-Woodward, BSA 18 (1911/2) стр. 181, бр. 1).

³⁰⁾ Тако и Wace-Woodward, н. м.

научника, Елимиотиди.³¹⁾ Једино Wase и Woodward рачунају ову област у Паравају.³²⁾ Не знамо да ли је и Параваја улазила у IV македонску мериду, јер је Ливије не спомиње у своме списку, али је врло вероватно да је улазила. (Већ смо и раније нагласили да Ливије не наводи имена свих области.) Због тога је важно да на овом месту покушамо да решимо питање њеног положаја.

У низу извора име Параваја доводи се у везу са именом реке Аоус (Војуша) — „καλοῦνται δ' ἀπὸ τοῦ παρὰ τὸν Αἰὸν ποταμὸν οἰκεῖσθαι“, каже Стефан Византиски,³³⁾ — те због тога већина научника сматра да су Параваји живели западно од Пинда, око горњег тока реке Војуше. Међутим, Wase и Woodward указали су на неке податке из извора, према којима је Параваја морало бити и источно од Пинда.³⁴⁾ Тако се зна да је Александар Велики, крећући из Еордаје за Тесалију, прошао кроз Елимеју и граничне области Тимфаје и Параваје (παρὰ τὰ τῆς Στυφαίας καὶ Παραναίας ἄκρα).³⁵⁾ Ако се има у виду да је тим путем дошао у тесалску Пелину, јасно је да се граница Параваје и Тимфаје не може тражити чак око Пинда, већ да је Параваја захватала и области источно од Пинда. Параваја се, према томе, налазила западно од Тимфаје, чију смо област приближно утврдили. Поставља се питање, докле се она простирала на север. Wase и Woodward подвлаче да је она граничила с Орестима³⁶⁾ и због тога рачунају у ту област и земље око Халиакмона (Гревена—Сиатиста), ограничавајући Елимиотиду на територију око средњег Халиакмона (Калијани—Сервиа—Велвендос). Ако се прими ово мишљење, не видим како је из Еордаје пут за Орестиду могао да води преко Елимеје, јер се зна да су Римљани 199 г. после операција у Пелагонији, кренули у Еордају и, пошто су ову опустошили, даље у Елимеју, а одатле су извршили напад на Орестиду и освојили град Келетрон.³⁷⁾ Уосталом, чини ми се да се споредна улога коју су Параваји имали у историји Македоније не би могла објаснити да су они држали изванредно плодну долину Халиакмона. Стога

³¹⁾ Димица, 216 и д.; Leake III, 304 и д.; Geyer, 651; Пападакис, *Ἀθηνά*, 25 (1913) 445 и д.; Κεραμούλος, *Ἀρχ. Ἔφ.* 1933, 79 и д.; Καναцулис, *Μακεδονικά* II (1949) стр. 1 (сепарата), в. ниже поглавље *Ελιμεја*.

³²⁾ Wase-Woodward, н. м.

³³⁾ Steph. Byz. s. v. Παραναίσι; Plut. Qu. gr. 23: „... ἐκείθεν τῆς Μολοσσίας τὴν παρ' Αἰὸαν χώραν κατέσχον“ ὅθεν φωνοεισθησαν Παραναίσι.“

³⁴⁾ Wase-Woodward, н. м.

³⁵⁾ Arr. Anab. I, 7, 5.

³⁶⁾ Thuk. II, 80.

³⁷⁾ Liv. XXXI, 40: „Ita angustiae minore certamine, quam quod animis proposuerant, superatae et in Eordaeam perventum, ubi pervastatis passim agris in Elimiam consul se recepit. Inde impetum in Orestidem facit et oppidum Celetrum est adgressus...“ И према Кромајеру, Antike Schlachtfelder. II стр. 27 (в. и карту бр. 1), овај је пут водио из Еордаје, преко Сиатисте и Лапсисте, долином Халиакмона у Орестиду.

мислим да се под Паравајом мора обухватити само планинска област између Тимфаје и Орестиде, источно од Пинда, можда све до области Гревена, а да је сама долина Халиакмона била у Елимиотиди.

На закључак да је и Параваја заједно с Тимфајом ушла у IV македонску мериду наводи нас чињеница да је, према Ливију, и Атинтанија, територија најјужнијег илирског племена на граници Епира, које је још у току првог илирског рата признало власт Римљана, такође остала 167 г. у оквиру македонске државе.³⁸⁾ Да није Параваје, Атинтанија не би имала директних граница са Македонијом. Зашто су Атинтани одвојени од осталих јужноилирских племена, није јасно, јер, док су Тимфаја и Параваја у то доба сматране македонским земљама, Атинтанија то није никад била.

Према томе, југозападна граница Македоније 167 г. прелазила је преко природне и етничке границе коју је претстављала планина Пинд, и обухватала је део илирске територије на граници Епира. С овим податком о Атинтанији као да противуречи оно што Ливије каже, на самом почетку свога излагања о подели Македоније у четири дела, поводом четврте области, да се, наиме, она простирала до Илирије и Епира (*quarta regio trans Boram montem, una parte confinis Illyrico, altera Epiro*).³⁹⁾ То исто каже и Диодор.⁴⁰⁾ Напротив, Страбон вели да је Емилије Паул припојио Македонији и епирска племена и онда је поделио у четири дела (*Παῦλος μὲν οὖν ὁ τὸν Περσέα ἐλάν συνάψας τῇ Μακεδονίᾳ καὶ τὰ Ἰπειρωτικά ἔδνη εἰς τέτταρα μέρη διέταξε τὴν χώραν . . .*).⁴¹⁾ Ови противуречни подаци чине нејасном слику југозападне границе Македоније 167 г.

На северозападу Елимеја је граничила са Орестидом, македонском облашћу која је већ 196 г., због тога што је сама прешла на страну Римљана, била проглашена слободном.⁴²⁾ Пошто се не спомиње међу областима Четврте македонске области, а и доцније је посведочена као слободна, вероватно је да је Орестида 167 г. остала изван граница Македоније. Према томе, западна граница Македоније 167 г. почињала је негде на горњем току Халиакмона, јужно од Костурског језера, и кретала се у правцу севера Неречком планином, која је раздвајала Орестиду од Еордаје и Дасарепију од Линкестиде, све до места Пилона на *via Egnatia*.

³⁸⁾ Liv. XLV, 30, в. напред прим. 26.

³⁹⁾ Liv. XLV, 29.

⁴⁰⁾ Diod. XXXI, 8, 8.

⁴¹⁾ Str. VII, frg. 48.

⁴²⁾ Liv. XXXIII, 34: „Orestis, ... quod primi ab rege defecissent, suae leges redditae“.

Границе Македоније од 148 пре н. е. до 297 г. н. е.

Границе Македоније 148 г., када је претворена у провинцију, нису могле битно да се разликују од граница 167 г., сем можда на западу, где су, по мишљењу већине научника, јужноилирске области већ тада присаједињене новообразованој римској провинцији. Али, ово мишљење не почива на директним исказима извора, већ на домишљањима и претпоставкама: прво изричито сведочанство које потврђује ово стање — проширење провинције Македоније до Јадранског Мора — потиче тек из Цицеронова времена.⁴³⁾ Претпоставка да су јужноилирске земље припојене провинцији Македонији већ 148 г., приликом њеног образовања, образлаже се обично потребом да се ова прва провинција на Балкану повеже што чвршће с матицом земљом и чињеницом да се одмах после дефинитивног покорјења Македоније отпочело с изградњом *via Egnatia*.⁴⁴⁾

Нажалост, немамо довољно материјала за решење питања западне границе Македоније 148 г. Ципел је, чини ми се, с правом скренуо пажњу на раније поменуто Страбонову вест о месту Пилону који на *via Egnatia* раздваја Илирију од Македоније (в. напред стр. 66 и д.), као на податак који говори против тога да је граница Македоније 148 г. проширена до јадранске обале. Израз *τόπου ὁρίζοντος ἐν τῇ ὁδῷ τῇ τε Ἰλλυρίᾳ καὶ τῇ Μακεδονίᾳ*, којим се ближе одређује Пилон, заиста као да указује на то да је приликом грађења овог друма, а и једно време после тога, на том месту постојала административна или политичка граница; он звучи исувише одређено, приметио је Ципел, да би се сматрао обичним обележавањем етничке границе Илира и Македонаца.⁴⁵⁾ Међутим, треба имати у виду да илирско приморје ни доцније, када је улазило у провинцију Македонију, није сматрано делом Македоније у ужем смислу. То се лепо види из следеће реченице Цицеронова говора против Пизона, у којој се набрајају разна недела која је Пизон починио у својој провинцији (у њој се налази и поменути најстарији податак о томе да су Аполонија и Драч били потчињени македонском намеснику): „*Achaia exhausta, Thessalia vexata, laceratae Athenae, Dyrrachium et Apollonia exinanita, Ambracia direpta, Parthini et Bulidenses illusi, Epirus excisa, Locri, Phocii, Boeotii exusti, Acarnania, Amphilochia, Perraebia, Athamanum-*

⁴³⁾ 57/6 г., када је Пизон био намесник Македоније, под његовом влашћу налазили су се и градови Аполонија и Дирахијон, *Cic. in Pis.* 86 и 96.

⁴⁴⁾ Уп. Niese III, стр. 335; Marquardt, *Staatsverwaltung* I², стр. 318; Mommsen, *Röm. Gesch.* II, 41; Larsen, *Roman Greece*, стр. 303.

⁴⁵⁾ Zippel, стр. 194 и д.

que gens vendita, *Macedonia condonata* barbaris, Aetolia amissa, Dolopes finitimique montani oppidis atque agris exterminati“.⁴⁶⁾ Све овде споменуте области улазиле су, по нашем схватању у провинцију Македонију, тј. потпадале под надлежност македонског намесника; међутим, многе од њих сматране су слободним и само их је похлепност и безобзирност Пизонова учинила подложним: „Optinuisti provinciam consularem finibus iis, quos lex cupiditatis tuae, non quos lex generi tui pepigerat. Nam lege Caesaris iustissima atque optima populi liberi plane et vere erant liberi, lege autem ea, quam nemo legem praeter te et collegam tuum putavit, omnis erat tibi Achaia, Thessalia, Athenae, cuncta Graecia addicta.“⁴⁷⁾ Македонија као провинција је нешто друго него она широка област која се у било ком виду налази у надлежности македонског управника, а Македонија у ужем смислу (то се јасно види из првог Цицеронова цитата), опет нешто друго него провинција Македонија у коју су улазили Драч и Аполонија. Тако се има схватити и Дион Касије, када каже да се у његово доба, као и у доба о коме пише (тј. 49 г. пре н. е. када је Помпеј прешао у Драч), сматрало да се Драч налази у Македонији: Τὸ δὲ Δυρράχιον ἐν τῇ γῇ τῇ πρότερον μὲν Ἰλλυριῶν τῶν Παρθινῶν, νῦν δὲ καὶ τότε γέ ἤδη Μακεδονίας νενομισμένῃ κεῖται.⁴⁸⁾ Да се под Македонијом ту мисли на провинцију, види се из даљег излагања: Ἐν γὰρ τῷ αὐτῷ τούτῳ χρόνῳ ᾧ τὸ Δυρράχιον ἐπολιορκεῖτο, Λούκιος τε Κάσσιος Λογγίνος καὶ Γναῖος Δομίτιος Καλούϊνος ἐξ τε τὴν Μακεδονίαν καὶ ἐξ τὴν Θεσσαλίαν ὑπ’ αὐτοῦ πεμφθέντες...“⁴⁹⁾ Дирахион није улазио у Македонију у ужем смислу.

Према томе, јужноилирске области могле су да дођу 148 г. под надлежност македонског управника, онако како се то догодило са Ахајом две године доцније, а да нису избрисане границе између Илирије и Македоније. Из извора се, међутим, не види када је извршено њихово присаједињење Македонији, и стога је немогуће изаћи из круга претпоставки. Ово питање не може се дефинитивно решити и због тога што нам није познато ништа конкретно о судбини некадашње Генцијеве државе. Не видимо зашто би Римљани потчинили македонском намеснику јужноилирске крајеве, док би средиште раније илирске државе оставили и даље у некој полунезависности. Ципел мисли да су све илирске земље које су од раније признавале римску власт, рачунајући ту и јужноилирске, задржале статус из 167 г. све до отприлике 129 г., када су јужне присаједињене Македонији, а северне дошле

⁴⁶⁾ Cic. in Pis. 96.

⁴⁷⁾ Cic. in Pis. 37.

⁴⁸⁾ Dio Cass. XLI, 49. Marquardt, н. м., узима ову реченицу као доказ да су Драч и Аполонија увек рачунати у Македонију.

⁴⁹⁾ Dio Cass. XLI, 51.

под надлежност намесника Цисалписке Галије.⁵⁰⁾ Није искључена, међутим, ни друга могућност, да су све илирске области које су признавале врховну власт Римљана потпале 148 г. под јурисдикцију македонског управника. У сваком случају остаје отворено питање када је извршено разграничење у илирским областима између управника провинције Македоније и управника Цисалписке Галије, другим речима, када је Македонија добила на северозападу оне границе које је имала у доба Царства: Љеш — средњи ток Дрима — јужни огранци Шар Планине.

У доба Републике границе Македоније, те једине провинције коју су Римљани имали на Балкану, тако се често мењају да је управо немогуће пратити и приказати то кретање.

Пре свега, већ 146 г., исте године када је угушен Псеудо-Филипов устанак у Македонији, покорили су Римљани Грчку. Тада је цело Полуострво јужно од Македоније дошло под власт македонског намесника.⁵¹⁾ Истина, било је грчких државица којима су Римљани великодушно оставили „слободу“, али та је слобода, као што смо видели, зависила од поштења и добре воље оних којима су римски народ и сенат поверили управу у овом делу римског света. Интересантно би било с нашег становишта знати да ли је 146 г. дошло до промена на граници Македоније и Тесалије, да ли је, например, Тимфаја, која је 167 г. улазила у IV македонску мериду, а доцније се јавља као део Тесалије, већ тада издвојена из Македоније.⁵²⁾ Нажалост, извори су искупили оскудни да би се макар и приближно знало када је до те промене дошло.

Највише је била изложена изменама северна граница провинције Македоније, услед сталних напада ближих и даљих варварских суседа, Дарданаца, Скордиска, Меда, Дентелета, Беса и других трачких племена, који су често дубоко продирали у Македонију, допирући понекад и до саме Грчке. Стога се могло без претеривања рећи да се граница Македоније налазила тамо где се осећала снага римског оружја („semper Macedonicis imperatoribus idem fines provin-

⁵⁰⁾ Zippel, стр. 194.

⁵¹⁾ Уп. Brandis, s. v. Achaia, RE (1894) 192 и д., где су наведена сва места из извора која говоре за то да је Ахаја 146 г. претворена у провинцију и потчињена македонском намеснику. В. и Larsen, Roman Greece, стр. 306 и д.

⁵²⁾ Код Птолемеја, например, Аигинион, град Тимфаја, наведен је међу градовима Хестијотије (III, 12, 41), а и сама област Тимфаја налази се међу тесалским областима. Али и код Цезара на једном месту стоји да Халиакмон у свом средњем току раздваја Македонију од Тесалије (flumen Aliaestonem, quod Macedoniam a Thessalia dividit, b. civ. III, 36, 3). Овај податак, ако се узме дословце, говори такође за то да Тимфаја није у то време припадала Македонији.

ciae fuerint qui gladiatorum atque pilorum“.⁵³) Бранећи се од ових нападача и учвршћујући границу, македонски претори и проконзули су са своје стране предузимали походе у суседне земље. Осамдесетих година I в. римска војска допрла је до Дунава и потчинила градове на Понту. Међутим, све до Красових похода 29/28 г., римски подухвати у Тракији остали су без трајних последица. Тек је Марко Крас, изазван инвазијом Бастарна, успео да у два похода покори Меде, Сарде, Мезе, Трибале и Дарданце и да прошири границе провинције Македоније на северу до Дунава. Македонија се тада граничила на истоку са вазалним одриским краљевством, коме је једно време било потчињено и понтско приморје.⁵⁴)

Те исте 27 г. пре н. е., када је Крас прославио заслужени тријумф, дошло је до образовања провинције Ахаје и до одвајања јужног дела Балканског Полуострва од Македоније.⁵⁵) О томе како је извршено разграничење између Македоније и новообразоване провинције постоје различита мишљења, јер је различито тумачен Страбонов податак који нам о томе говори. Набрајајући провинције које је 27 г. Август препустио сенату, Страбон помиње и Ахају: „... Ἀχαΐαν μέχρ' ἑταλίας καὶ Αἰτωλῶν καὶ Ἀκαρνάνων καὶ τινῶν Ἠπειρωτικῶν ἐθνῶν ὅσα τῇ Μακεδονίᾳ προσώριστο.“⁵⁶) Момзен је на основу овога закључио да је Тесалија остала у склопу Македоније, а исто тако Етолија, Акарнанија и део Епира, док је остали Епир, по његовом мишљењу, припао провинцији Илирику.⁵⁷) Међутим, други епиграфски и литерарни извори⁵⁸) јасно говоре да су ове области биле обухваћене Ахајом и стога је очигледно да је Страбонов текст искварен. Од предложених емендација најубедљивија је она која иза речи ὅσα убацује једно рђ, тако да предлог μέχρ' добија значење „до укључујући“.⁵⁹) Према томе, провинција Ахаја је обухватала све области које набраја Страбон, и само су нека епирска племена остала у оквиру Македоније. Јужна граница Македоније вратила се на стару линију од пре 146 г.

Северна граница се и даље мењала. 16 г. пре н. е., после једног похода Дентелета и Скордиска, Римљани су покорили територију Дентелета, а следеће године, у оквиру панонских ратова, Тиберије је освојио и земљу Скордиска. Између 2

⁵³) Cic. in Pis. 38.

⁵⁴) О ратовима за потчињавање Мезије, в. Geyer, стр. 766 и Zipfel, стр. 253 и д.

⁵⁵) Brandis, н. д., стр. 193 и д. Приликом поделе провинција, Август је дао сенату провинције „Ἑλλὰς μετὰ τῆς Ἠπείρου καὶ τῶ Μακεδονικῶν“ (Dio LIII, 12, 4).

⁵⁶) Str. XVII, 840.

⁵⁷) Mommsen, Röm. Gesch. V, 234, пр. 1.

⁵⁸) Cf. Larsen, Roman Greece, стр. 438 и пр. 3.

⁵⁹) H. v. Gaertringen, s. v. Thessalia, RE Zw. R. VI (1936) 134.

и 6 г. н. е. издвојила се од Македоније Мезија, као посебна војна управа, и Македонији је враћена њена стара граница на северу. Није, међутим, јасно да ли је војна управа Мезије обухватала и трачка племена Меда и Дентелета, или су она до 44 г. н. е., када су ушла у провинцију Тракију, остала у оквиру Македоније.

На ово време и ово стање односе се границе провинције Македоније, како нам их Страбон, VII frg. 10, описује: "Οτι ἡ Μακεδονία περιορίζεται ἐκ μὲν δυσμῶν τῇ παραλίᾳ τοῦ Ἀδρίου, ἐξ ἀνατολῶν δὲ τῇ παραλλήλῳ ταύτης μεσημβρινῇ γραμμῇ τῇ διὰ τῶν ἐκβολῶν Ἐβρου ποταμοῦ καὶ Κυψέλων πόλεως, ἐκ βορρᾶ δὲ τῇ νοουμένῃ εὐθείᾳ γραμμῇ τῇ διὰ Βερτίσκου ὄρους καὶ Σκάρδου καὶ Ὀρβήλου καὶ Ῥοδόπης καὶ Αἴμου . . . Ἐκ νότου δὲ τῇ Ἐγνατίᾳ ὁδῷ ἀπὸ Δυρραχίου πόλεως πρὸς ἀνατολὰς ἰοῦσιν ἕως Θεσσαλονικείας· καὶ ἔστι τὸ σχῆμα τοῦτο τῆς Μακεδονίας παραλληλογράμου ἑγγίστα.⁶⁰⁾ Западну границу Македоније чини, према овом Страбоновом податку, Јадранско Море, а источну — линија, паралелна с јадранском обалом, која спаја ушће Хебра с градом Кипсело. Посумњало се да источна граница, како нам је овде дата, претставља анахронизам, јер је тобоже по Страбону источну границу Македоније чинила река Нест.⁶¹⁾ Али то није тачно. Када говори о Несту као граници Македоније, Страбон увек има у виду не своје време, већ време Филипа II и Александра Великог: тада је ова река постала граница Македоније.⁶²⁾ Што се пак тиче Страбонова схватања Македоније у ужем смислу, њене етничке, а не административне границе, оно се може извести из овог податка: Τινὲς δὲ καὶ τὴν ἀπὸ Στυρμόνος μέχρι Νέστου τῇ Μακεδονίᾳ προσνέμουσιν, ἐπειδὴ Φίλιππος ἐσπούδασε διαφερόντως περὶ ταῦτα τὰ χωρία ὥστ' ἐξειδίωσασθαι . . .⁶³⁾ За Страбона, права етничка и историска граница Македоније је Стримон, али има историчара и географа, каже нам он, који рачунају у Македонију и област између Стримона и Неста, због Филипове политике асимилирања ових трачких крајева. Административна граница провинције Македоније била је пак у Страбоново доба на реци Хебру.

Северну и јужну границу Страбон даје у виду двеју замишљених паралелних линија које воде од Јадранског Мора до реке Хебра, тако да је по његовој претстави Македонија имала облик сличан правоугаонику. Овај Страбонов пода-

⁶⁰⁾ Уп. и frg. 9.

⁶¹⁾ Cf. Lenk, Thrake, RE Zw. R. VI (1936) 35 и д.

⁶²⁾ Str. VII frg. 33: Εἴτα τὸ Νέστου σῶμα τοῦ διορίζοντος Μακεδονίαν καὶ Θράκην, ὡς Φίλιππος καὶ Ἀλέξανδρος ὁ τοῦτου παῖς διώριζον ἐν τοῖς κατ' αὐτοὺς χρόνοις . . . Ibid. frg. 35: . . . μέχρι Νέστου τοῦ ποταμοῦ τοῦ ἀφορίζοντος τὴν κατὰ Φίλιππον καὶ Ἀλέξανδρον Μακεδονίαν.

⁶³⁾ Str. VII, 323.

так није сачуван у оригиналу већ у фрагменту епитоматора. Међутим, одговарајући фрагменат другог епитоматора,⁶⁴⁾ показује да се у оригиналном тексту заиста говорило о правоугаоном облику Македоније и о реци Хебру и граду Кипсели на источној њеној граници. Ипак, како објаснити да је код Страбона *via Egnatia* узета као јужна граница Македоније? Шта је с областима јужно од Тесалонике и Дирахијона? Или се у оригиналу говорило о некој замишљеној линији, паралелној с овим друмом, или су заиста претставе о географском положају појединих области и места биле у то доба сасвим нетачне.

Што се тиче северне границе, и кад се узме у обзир да она треба да претставља замишљену а не реалну линију, подаци које нам Страбон даје о њој не могу се довести у склад с оним што о њој знамо из других извора. Планина Бертиск се више нигде не спомиње и стога се не може идентификовати. За Скард се обично сматра да је то Шар Планина, али је врло вероватно да се имају у виду њени најјужнији огранци око извора Аксија. Орбел се и код Птолемеја помиње као планина на северу Македоније, те се, без обзира на њено локализовање, овај Страбонев податак може прихватити као тачан. Међутим, како ставити Родопе на север Македоније, сем ако се тим именом не мисли на планину Пирин? А како тек проширити Македонију до Хема? Тиме би добар део Тракије припао Македонији, а одриско краљевство било би ограничено на њен источни део. Очигледно је да су границе које нам даје Страбон јако шематизоване. Искварени још кроз перо епитоматора, његови подаци не могу бити поуздан извор. Ипак они појачавају нашу сумњу да у Страбоново доба, тј. у време када је створена војна команда Мезије и када још није постојала провинција Тракија, Македонија није имала на северу своје историске границе.

Тек с образовањем провинције Тракије, 44 г. н. е., Македонија добија на истоку мање-више трајне границе: земље источно од Неста, које су око двестотине година биле у оквиру македонске провинције, припале су новообразованој провинцији Тракији и тако је Нест поново постао гранична река. По свој прилици су тим поводом прикључена Тракији и племена Меда и Дентелета, која Птолемеј ставља у провинцију Тракију. Недалеко од места Парадисос (Индзес), западно од Неста, нађена су два натписа из времена цара Клаудија (41—56), на којима се спомињу „стратеи Тракије“.⁶⁵⁾ Из овога би се дало закључити да гранична линија између

⁶⁴⁾ Str. VII, frg. 9.

⁶⁵⁾ Један од тих натписа објавио је Г. Бакалакис, *Παρανέστοι αρχαιοίτης, Θρακικά* 9 (1936) II и д., други је необјављен, в. X, Макаронас, *Χρονικά αρχαιολογικά, Μακεδονικά* II, стр. 65.

провинције Македоније и провинције Тракије није ишла коритом саме реке у њеном доњем току, већ је трачка територија прелазила на десну обалу. Стога не треба буквално схватити Птоlemeјев податак да је Нест на граници ових двеју провинција. И према *Itinerarium Burdigalense* граница провинције Родопе и Македоније — „*finis Rhodopeae et Macedoniae*“ — налазила се на 9 миља од кланца (и станице) Аконтисма, тј. западно од Неста (в. о томе опширније у погл. *Едониди и Пиерија*).

* * *

Главни литерарни извор за утврђивање македонских граница у доба Раног Царства је Птоlemeјева Географија. Међутим, њени подаци су често неодређени и не увек тачни. Захваљујући епиграфском материјалу у могућности смо да их прецизирамо и да на неким секторима границу повучемо са прилично сигурности. Епиграфски споменици пружају нам понекад врло поуздане и јасне елементе за разграничење појединих области. То могу бити пре свега директни помени провинције или њеног намесника, као што је случај са значајним натписом из Радање код Штипа, који је показао да је ова област крајем IV в. припадала Средоземној Дакији. Сем тога, натписи датовани по македонској провинциској ери, нађени у пограничним местима, сигуран су путоказ за утврђивање простирања македонске територије. А тамо где се провинциска граница подударала с језичком, као на северу према Дарданији, сам језик на коме су натписи састављени показује и кретање границе. Не сме се занемарити свакако ни ономастички материјал, ма да се не може очекивати да је етнички моменат био увек уважен код повлачења провинциских граница. Најзад, и стил споменика, често врло карактеристичан за једну ужу област, може такође бити од користи.

Северна граница Македоније у свом западном делу од Јадранског Мора до Вардара није се по свој прилици мењала откако су илирски крајеви припојени провинцији Македонији.⁶⁶⁾ Подвргавајући Птоlemeјеве податке о овом делу

⁶⁶⁾ M. Fluss, s. v. Lychnidus, RE XIII (1926) 2113, наводи као доказ да је Лихнид био у провинцији Македонији средином II в. н. е. један натпис из Беневента (CIL IX 1602), у коме између осталог стоји: „*provinc(iae) M[ace]donia Lychnidu[m]*“. Уствари овај доказ је сувишан, јер се и по Птоlemeју знало да је у II в. Македонија допирала на западу до Јадранског Мора. Није ми јасно шта Флус хоће да каже следећим: „*Die Verschiebung der Provinzialgrenzen im Laufe der Zeit erklärt die Zuteilung der Stadt bald zu Makedonien (CIL IX 1602), bald zu Epeiros (Proc. arc. 18, 12), bald zu Illyrien (Steph. Byz.)*.“ Податак о припадности Лихнида Македонији је из II в. н. е., Прокопијев пак из VI в. (после образовања провинције Нови Епир). Што се тиче Стефана Византиског, он говори о Илирији као о етничком појму и ту не може бити речи о неком померању границе.

македонске границе детаљној анализи, Вулић је дошао до закључка да је граница почињала северно од Драча, „отприлике на средокраћу између Драча и Љеша, и да се кретала јужно од места Erisagia, за које се зна да је улазило у провинцију Далмацију.“⁶⁷⁾ Што се тиче планине Скарда, која је, по Птоlemeју, била на тромеђи Далмације, Мезије и Македоније, Вулић није могао да реши питање да ли се код Птоlemeја под Скардом мисли на саму Шар-Планину или на њене јужне огранке око изворишта Вардара.⁶⁸⁾ Чини ми се да је немогуће тражити од античких географа тако прецизна знања из орографије наших крајева. Решење питања да ли се Македонија пружала на северу до Шар-Планине мора се наћи на другој страни. Тетовски крај изгледа да је у античко доба био настањен Дарданима и јаче повезан за скопску област него за југ. Могло би се навести у прилог овом мишљењу да је једини познати натпис из Тетова латински.⁶⁹⁾ Нажалост, овај северозападни део данашње Македоније је, као и суседна Албанија, у археолошком погледу terra incognita. До новијих, конкретнијих налаза, морамо остати код претпоставке да је област Тетова улазила у провинцију Мезију, а да је граница Македоније ишла јужним огранцима Шар-Планине.

На Вардару граница је пролазила северно од Велеса. У велешком срезу, село Новачани, крај самог Вардара, и североисточно од њега, село Рудник имају грчке споменике.⁷⁰⁾ Северно од њих, Блаце и Катланово (нешто источније), припадали су латинској сфери и свакако улазили у Дарданију.⁷¹⁾

Доказ да овај наш закључак није произвољан пружа нам Табула Појтингеријана, која, као што ћемо видети, такође ставља на ово место границу између Дарданије и Македоније. Заиста је срећна околност што смо у овом случају у могућности да контролишемо заснованост наших принципа код употребе епиграфског материјала за утврђивање граница. Према Табули Појтингеријани, друга по реду станица на путу Стоби—Скупи, ad Cephalon, удаљена је од Стоба 21 миљу, тј. око 34 км.⁷²⁾ Ово отстојање одговара отприлике раздаљини Градско—Новачани (око 8 км северно од Велеса). Сле-

⁶⁷⁾ Вулић, Северна граница, стр. 245 и д. Птоlemeј каже да граница почиње од Драча, али тиме се не мисли на сам град, већ на његову територију.

⁶⁸⁾ Ibid. стр. 243 и д.

⁶⁹⁾ Вулић, Споменик 98 (1948), бр. 471.

⁷⁰⁾ Вулић, Споменик 71 (1931), бр. 82 (Новачани), бр. 85—86 (Рудник); Споменик 75 (1933), бр. 37.

⁷¹⁾ CIL III 8237 (Блаце); Споменик 98 (1948), бр. 437—439 (Катланово).

⁷²⁾ Tab. Peut. VII, 5—VIII, 1: „Stopis — VIII — Gurbita — XIII — ad Cephalon — VIII — Praesidio“. Између Президија и Скупа уметнуте су у Табули неке станице које не припадају овој релацији, в. след. прим.

дећа станица *Praesidium*, која је, како њено име показује, била на граници Дарданије, била је 9 миља, одн. око 13 км удаљена од станице *ad Cephalon*, и налазила се, према томе, негде северно од ушћа Пчиње, можда око Катланова.⁷³⁾ Натпис из села Блаце јужно од Катланова⁷⁴⁾ показује да је тамо постојала бенефицијарна станица. Граница између двеју провинција пролазила је, дакле, између *Praesidium*-а и *ad Cephalon*-а, тј. јужно од Катланова, а северно од Новачана. Ако бисмо смели да се ослонимо само на један натпис, могли бисмо границу на Вардару спустити на југ до села Сопота, између ушћа Пчиње и Новачана, јер је једини познати натпис из тога села латински.⁷⁵⁾

Почињући између Сопота и Новачана, граница се кретала у правцу севера, пролазећи између Катланова и Рудника, Којнара и Крушице.⁷⁶⁾ Источно од те границе, Овче

⁷³⁾ Исправка овог пута у Табули Појтингеријани коју је предложио Н. Вулић, Територија римског Скопља, Гласник С. Н. Д. I (1925), стр. 2 и д., не може бити прихваћена у целости. Реконструкција пута Скупи—Наисус, са идентификовањем вињете купатила са Врањском бањом, је потпуно убедљива. Међутим, пут Скупи—Стоби, како га је Вулић реконструисао, је око 14 км дужи него што је право отстојање Скопље—Градско. Вулић је уметнуо између станице *Praesidium* и Скупа, на отстојању од 8 миља од првога, вињету купатила, идентификујући га са Катлановом (Вулић, н. д., стр. 3: *Scupis* — XXI — бања — VIII — *Praesidio* — VIII — *ad Cephalon* — XIII — *Gurbita* — VIII — *Stopis*; укупно 59 римских миља, или око 90 км, уместо 76 колико је Градско удаљено од Скопља), и оправдава ту исправку тиме што је код Катланова могла бити бања. Међутим, он не узима у обзир да му отстојање од бање до Стоба постаје око 14 км, одн. 9 миља дуже него што је треба, управо за ту једну станицу коју је уметнуо. Полазећи од тога да се по нашем рачуну *Praesidium* морао налазити негде код Катланова, а с обзиром да прво отстојање које даје Табула иза Скупија (XXI миља) одговара тачно отстојању Скопље—Катланово (око 30 км), сматрамо да је уметање станице на отстојању од XXI миље од Скупа немогуће. Ако се задржи ова цифра као тачна — код Катланова је нађен милиариј, Споменик 98 (1948), бр. 438 на коме је означено отстојање од XX миља од колоније Скупа — онда је пут Скупи—Стоби морао изгледати овако: *Scupis* — XXI — *Praesidio* — VIII — *ad Cephalon* — XIII — *Gurbita* — VIII — *Stopis*. (K. Miller, *Itin. Rom.* стр. 555 и д., уметнуо је потпуно произвољно између Скупа и Президиума, на отстојању од 9 одн. 8 миља, једну непознату станицу; укупно отстојање од 17 миља (око 25 км) је нешто краће него раздаљина Скопље—Катланово).

⁷⁴⁾ В. напред прим. 71.

⁷⁵⁾ Вулић, Споменик 71 (1931), бр. 90. — В. Saria, *Die Inschriften des Theaters von Stobi*, *Jahresh.* 32 (1940) стр. 30, такође сматра да се у овој области провинциска граница поклапала с језичком границом и узима апроксимативно долину Пчиње као граничну линију. — У крупним потезима границу латинске и грчке културне сфере на Балкану повукао је већ К. Jireček, *Die Romanen in den Städten Dalmatiens* I, стр. 13 и д.

⁷⁶⁾ Село Којнаре, на левој обали Пчиње, дало је неколико латинских натписа, Вулић, Споменик 98 (1948), бр. 446—448. Један примитиван натпис из тог села, *ibid.* бр. 449, показује чудну, варварску мешавину грчког и латинског. Село Крушица, напротив, у Овчем Пољу, има искључиво грчке натписе, в. прим. 78.

Поље улазило је сигурно у провинцију Македонију, јер не само да су споменици нађени у тој области. изразито македонског типа, с грчким натписима и грчко-македонским именима,⁷⁷⁾ већ је на неколико места нађено натписа датованих по македонској ери, што недвосмислено показује да је ова област припадала македонској провинцији.⁷⁸⁾

Теже је решити питање како се кретала граница даље на истоку. Са средствима којима располажемо немогуће је утврдити да ли је кратовско-кочански крај улазио у Македонију или у Тракију. Село Пчиња (Војник) на Пчињи и Нагоричино, источно од Куманова,⁷⁹⁾ дала су грчке натписе, док мало даље на северу, Челопек припада латинској сфери.⁸⁰⁾ Међутим, док нам је према Дарданији језик натписа могао да послужи као средство за повлачење границе,⁸¹⁾ то није случај и са границом према Тракији, где су споменици такође грчки. Стога би најприродније било претпоставити да су локалитети код Пчиње, а нарочито Нагоричино, припадали Тракији. Међутим, један од два мала фрагмента нађена у Нагоричину изгледа да је био датован на македонски начин.⁸²⁾ Ако је то тачно, онда би то била најсевернија тачка провинције Македоније и ту би негде била тромеђа између Дарданије, Тракије и Македоније.

Североисточно од Овчег Поља, брдовити кочанско-кратовски крај и земље око средњег и горњег тока Брегалнице, биле су у римско доба насељене трачким елементом. То јасно показује археолошки материјал којим располажемо, ма колико да је још оскудан. На малобројним натписима из ових крајева налазимо трачка лична имена, имена места и етнике; рељефне претставе имају своје најближе аналогije у суседним трачким налазиштима, а надгробне могиле испи-

⁷⁷⁾ Поред римских, наравно. Супротно суседној кратовској области, на споменицима из Овчег Поља нема трачких имена.

⁷⁸⁾ *Ђурички Манастир*: Споменик 77 (1934), бр. 59 (датован), бр. 60; Споменик 98 (1948), бр. 395 (датован). — *Ранчица* (код Св. Николе): Споменик 77 (1934), бр. 62. — *Малино*: Споменик 75 (1933), бр. 156 (уп. Споменик 77 (1934), бр. 32), бр. 157; Споменик 98 (1948), бр. 402 и 403. — *Крушица*: Споменик 77 (1934), бр. 64; Споменик 98 (1948), бр. 396, 397, (датован), 398, 399, 401. (датован), 401. — *Преош*: Споменик 98 (1948), бр. 404 (датован) и 406.

⁷⁹⁾ Споменик 98 (1948), бр. 210, *ibid.*, бр. 219 и 220.

⁸⁰⁾ Споменик 71 (1931), бр. 201. На фрагменту се види свега неколико слова, али оквир украшен лозом и гроњем припада типу надгробних споменика који се не среће у Македонији.

⁸¹⁾ Спорадични налази грчких натписа дубље у унутрашњости Дарданије (познат нам је само један случај, Споменик 98 (1948), бр. 432, из села Доње Водно код Скопља, при чему је тип ове надгробне плоче потпуно дардански) и, обрнуто, латинских у Македонији, не мењају важност овог правила.

⁸²⁾ Споменик 98 (1948), бр. 220. Виде се остаци троцифреног броја који није могуће реконструисати.

тане на више места у целој тој области, такође су типично трачке.⁸³⁾ Литерарни извори потврђују ове археолошке податке: негде око Кочана или Кратова треба, према Табули Појтингеријани, тражити станицу Тгапирга, која носи трачко име; на средњем току Брегалнице налазио се, како је један натпис показао, град Баргала (по свој прилици такође трачког имена), познат из Хијерокловог Синекдема и аката Халкедонског сабора; нешто мало источније био је вероватно и други град са трачким именом Запара, познат из истих извора.⁸⁴⁾ Према старијим изворима — Полибију, Ливију, Страбону и Плинију — изгледа да су у овој области живели Меди.⁸⁵⁾ Они су на истоку, на средњем Стримону, граничили са Синтима, а на западу с дарданским племенима Туната (и Галабрија?).⁸⁶⁾ Пошто се пак, како смо видели, око средњег тока Пчиње преплићу елементи латински и грчки, то је вероватно да је ту негде ишла граница Дарданаца и Трачана.

Према Птолемеју, Медика је била прва трачка стратегија на западу која је граничила с Македонијом (северно од ње била је Дентелетика, а још даље Сердика). Ова најзападнија трачка област могла је да обухвата само крајеве око горњег и средњег тока Брегалнице. Поменути натпис из Баргале, који је објавио И. Венедиков, само потврђује овај закључак: из њега сазнајемо да је Баргала 371 г. припадала провинцији Средоземној Дакији,⁸⁷⁾ а врло је вероватно да ни раније ни Баргала, ни цела трачка област северно од ње, о којој је реч, нису улазиле у Македонију, већ су најпре припадале Тракији, а после образовања Аурелијанове Средоземне Дакије, припојене су овој последњој.

⁸³⁾ Споменик, 77 (1934), стр. 71 и д. из Кочана, са трачким именима *Ἐλταίνωνδος* и *Μέστρολος*; Споменик 75 (1933), бр. 153, из Плешинаца (Кратово) са етником *Κασαρσηνός*. И. Венедиков, Баргала. Разкопки и проучавања I. София 1948, стр. 85, упоређује претставу Зевса и Хере на поменутом споменику из Кочана са релефом од истог мајстора(?) из околине Густендила, Капаров, Изв. БАИ 4 (1914) стр. 80. О надгробним могилама из тога краја в. ниже.

⁸⁴⁾ О Транупари, Запари и Баргали, в. поглавље *Пеонија*.

⁸⁵⁾ Сва места из литерарних извора која се односе на Mede прикупио је Müller, Ptol. стр. 478, на кога упућујемо.

⁸⁶⁾ На десну обалу Стримона ставља Mede Plin. IV, 40. Меди као суседи Синта: Thuk. II, 98 и Str. VII frg. 36. О граници њиховој са Дарданцима: Str. VII, 316: „Τῶν δὲ Δαρδανιατῶν εἰς καὶ οἱ Γαλάβριοι, παρ οἷς... πόλις ἀρχαία, καὶ οἱ Θουράται, [οἱ] Μαίδοις ἔδναι Θρακίῳ πρὸς ἑὸν συνάκωνται.“ Вулић, Северна граница, стр. 243, расправљајући о овоме каже: „Ништа не стоји на путу да узмемо да су Меди живели на Брегалници. У том случају поменута два дарданска племена нису била на тој реци. Могло би се, међутим, претпоставити обрнуто: да су они били на Брегалници, а Меди да су почињали источно одатле“. Археолошки материјал, доказујући трачки карактер ове области, чини немогућом ову другу претпоставку.

⁸⁷⁾ Венедиков, н. д., стр. 84. Текст овог важног натписа доносимо ниже, погл. *Пеонија*, прим. 66.

Археолошки материјал који је Венедиков проучио и објавио у своме интересантном чланку у вези с натписом из Баргале пружа нам могућност да боље прецизирамо своје закључке о овоме сектору македонске границе. Венедиков је испитао две врсте античких гробова у брегалничкој области, од којих једни потичу из II в. н. е. и имају типично трачки карактер, док су други отприлике из V. в. пре н. е. и имају најближе аналогије у гробовима из пеонских налазишта на доњем Вардару. На основу тога је Венедиков закључио да се у периоду између V в. пре н. е. и II в. н. е. морало извршити извесно померање становништва и доћи до промена његовог етничког састава у овом крају. Он мисли да су Пеонци, изгубивши политичку самосталност, били потиснути са севера од трачких племена Меда и Дентелета, и да су ови преовладали у поменутој, брегалничкој области. Запажања Венедикова су врло интересантна: мешања становништва је свакако морало бити и његова претпоставка да су у рано-историско доба Пеонци обухватили на северу и кочанско-кратовски крај је врло вероватна. У прилог Венедикове претпоставке може се навести и податак Тукидидов да је било пеонских племена и око горњег тока Стримона (Агријани, Лајаји),⁸⁸⁾ док познији литерарни извори помињу као најсеверније тачке Пеоније у историско доба места Билазора и Астибос. Међутим, чини ми се да археолошки материјал који објављује Венедиков није довољан да би се његов закључак о миграцији трачких племена са севера на југ сматрао доказаним. Ако се погледа карта локалитета коју Венедиков прилаже своме чланку, приметитиће се да не постоји укрштавање између двеју култура и два типа сахрањивања. Трачке могиле испитане су, према Венедикову, на средњем току Брегалнице, код села Таринци, Баш Тепе, Аргулице. Такве могиле постоје и код села Оризаре (срез кочански) и у кратовском и кумановском крају.⁸⁹⁾ Све су оне из римског времена (II в. н. е.).⁹⁰⁾ Венедиков констатује да се не зна кад почиње у овом крају обичај подизања надгробних могила. Старијег археолошког материјала засада нема. Нешто јужније од поменутих села, ближе Штипу, код села Радање, откривена је пеонска некропола,⁹¹⁾ чији материјал има своје аналогије у налазиштима Чаушица (Дојранска област), Пател

⁸⁸⁾ Thuk. II, 95, 3; уп. и Str. VII, frg. 36.

⁸⁹⁾ Венедиков, н. д., стр. 86 и д. Село Адилар нисам могла да нађем на карти. Можда је то локалитет Хачалар на десној обали Пчиње, преко пута села Ср. Којнаре? То би одговарало оној прелазној дарданској-трачкој зони на Пчињи коју смо напред констатовали.

⁹⁰⁾ У једној од пет могила код Беш Тепе нађен је новац града Пауталије, што такође указује на везу са Тракијом.

⁹¹⁾ Некрополу су открили и откопали сељаци, тако да је Венедиков могао да испита само садржај гробова и да се ослони на исказе сељака.

(Острово) и Боемица (доњи Вардар) из VI — V в. пре н. е. Да нису ови налази из епоха тако удаљених временски могла би се између поменутих двеју група повући граница, тако да би област Радање претстављала најсевернију археолошки утврђену тачку пеонске културне области. Међутим, да би се сматрало доказаним да су се Пеонци раније простирали и даље на северу, потребно је у ареји трачких могила у коченско-кратовском крају открити пеонске гробове. За римско (царско) доба које нас интересује, материјал који је објавио Венедиков је од изванредне важности, јер се на основу њега може повући прилично тачно граница између македонске (пеонске) и трачке (медске) територије: она се кретала северно од Штипа и Радање и ишла према истоку вероватно Пљачкавицом ка средњем току Стримона.

У долини Стримона, већи број натписа датованих по македонској ери показује докле је допирала на северу македонска провинција.⁹²⁾ Област око ушћа Струмице у Струму (Петрич, Мелник) припадала је Синтици: код места Св. Врач, где су нађени трагови великог античког насеља, локализује се са много вероватноће град Партикопол (в. ниже поглавље *Синтика*). Даље на северу, код села Сушице, на западној обали Стримона у близини изворишта Брегалнице, нађен је натпис датован по Августовој ери, што значи да је и ова област улазила у Македонију.⁹³⁾ Не знамо да ли је сва ова територија припадала Синтици; вероватније је да је овај најсевернији део Македоније био насељен Медима, с обзиром да је код села Белице (нешто јужније од Сушице) забележен етникон *Πετραδηνός*, који може имати веза с градом Петра у Медици.⁹⁴⁾

Планински венци Пирина и Боз-Дага претстављали су по свој прилици природне границе Македоније и Тракије у области између Стримона и Неста. Долина Неста припадала је Тракији: *Nicropolis ad Nestum* (данашњи Неврокоп) био је трачки град.

На јужној граници провинције Македоније настала је средином II в. н. е. велика промена: Тесалија, која је од 27 г. пре н. е. улазила у провинцију Ахају, прикључена је Македо-

⁹²⁾ Д. Дечевъ, *Едно дарение отъ областъта на срѣдна Струма*, Изв. БАИ 13 (1939), стр. 190 и д., доноси мапу свих места, на средњој Струми, где су нађени натписи датовани на македонски начин. Дечев је објавио већи број споменика из овог краја у Изв. БАИ 12 (1938), стр. 290 и д., *Jahresh.* 29 (1934), *Bbl.* 171, 30 (1936), *Bbl.* 69 и д., 31 (1939), *Bbl.* 122 и д.

⁹³⁾ Треба, међутим, напоменути да на карти код Дечева има једно село Сушица и источно од Св. Врача, тако да није јасно одакле управо потиче натпис.

⁹⁴⁾ Д. Дечевъ, Изв. БАИ 12 (1938), стр. 287, бр. 8. *Liv.* XL, 22, 12: „... in Maedicam regressus, urbem, quam Petram appellant, oppugnare est adortus (sc. Philippus).“

нији. Овај се догађај ставља у доба Хадријана или Антонина Пија, јер код Птолемеја Тесалија већ чини саставни део Македоније.⁹⁵⁾ Не знамо ништа о разлозима који су довели до ове административне реорганизације. Ово стање остаје на јужној граници све до позноантичког доба.

Границе Македоније у позноримском царству

Година велике административне реформе Диоклеција-нове (297) узима се обично као година када је и провинција Македонија смањена тиме што су из ње издвојене две нове провинције — Тесалија и Нови Епир.

Ово стање појављује нам се први пут у попису провинција познатом под именом *Laterculus Veronensis*, који, према Момзену, даје слику царства после Диоклецијанове реформе.⁹⁶⁾ Међутим, новија истраживања Е. Schwartz-а показала су да је *Laterculus Veronensis* настао много доцније, тек после 358 г., а да је у њему употребљен за источне делове царства неки старији попис из времена после Константинове реформе.⁹⁷⁾ Допушта се такође могућност да су неке промене из Диоклецијановог времена биле укинуте и доцније поново уведене.⁹⁸⁾ Ако се то има у виду, онда је јасно да се на основу овог документа не може ни приближно установити када су образоване провинције Тесалија и Нови Епир. Остали пописи провинција којима располажемо, а у којима се налазе Тесалија и Нови Епир, су сви познијег датума (Фестов Бревијариј састављен је око 372 г., Полемије Силвије служи се пописом од око 386 г., *Notitia dignitatum* настала је крајем IV в.). Међутим, у литератури се стереотипно понавља да је провинција Тесалија образована 297 г., а нико и не помишља да ову констатацију поткрепи каквим доказима.⁹⁹⁾ Очигледно је да је сви заснивају на Момзеновом

⁹⁵⁾ Brandis, s. v. Achaia, RE I (1893) стр. 194; Geyer, стр. 767 и д.; Hiller v. Gaertringen, s. v. Thessalia RE Zw. R. VI (1936) стр. 135. Larsen, *Roman Greece*, стр. 438 и д. Прво епиграфско сведочанство о прикључењу Тесалије Македонији даје нам натпис из Берије с почетка III в., Arch. Anzeiger 57 (1942) стр. 176, бр. 9, cf. L. Robert, *Hellenica* V, стр. 29 и д.

⁹⁶⁾ Mommsen, *Verzeichnis der römischen Provinzen*. Ges. Schriften V, стр. 561 и д.

⁹⁷⁾ E. Schwartz, *Ueber die Bischofslisten der Synoden von Chalcedon, Nicaea u. Konstantinopel*, Abhandl. d. bayer. Akad. 1937, стр. 79 и д.; A. H. M. Jones, *The Date and Value of the Verona List*, JRS 44 (1954) 21 и д. мисли да је *Laterculus Veronensis* морао да буде компилиран између 312 и 320 г.

⁹⁸⁾ Cf. W. Ensslin, *The Reforms of Diocletian*, CAH XII, стр. 392.

⁹⁹⁾ У великом и темељном чланку о Тесалији у RE (F. Stählin, Hiller v. Gaertringen, G. Lippold), римско доба, а нарочито позноримско, претставља један appendix. Све је тежиште бачено на класични и хеленистички период, исто као и у чланку о Македонији (Geyer) и Епиру (Kaerst).

датовању поменутог пописа провинција. Ипак постоји један моменат, досад незапажен, који говори за то да је Тесалија доиста одвојена од Македоније под Диоклецијаном.

Позноантички извори помињу два града Диоклецијанопоља на територији некадашње Македоније: једно време, иако изгледа краткотрајно, носила је то име стара македонска престоница Пела, а тако се звао и град који је Диоклецијан подигао код Касторије.¹⁰⁰⁾ Чини ми се да би у најмању руку било чудно, ако не и немогуће, да у истој провинцији два града добију истовремено исто име. Било је наравно истимених градова у Македонији (Аполонија, Хераклеја, Антигонија), али они су припадали областима које су у доба оснивања града политички биле још одвојене, или су редовно носили уз име и неки епитет за распознавање. Тако бисмо и за Диоклецијанопоље (Пелу и Касторију) очекивали да буду нечим разликовани један од другог, ако су се налазили у истој провинцији, али тога у нашим, додуше оскудним изворима нема. Зато мислим да се на основу тога што се Диоклецијанопољ-Касторија помиње доцније у провинцији Тесалији може закључити да је већ приликом његовог оснивања територија на којој је подигнут била одвојена од Македоније и припадала Тесалији, тј. да је један Диоклецијанопољ био подигнут у Тесалији, а други у Македонији. То значи, даље, да је Тесалија као самостална провинција била образована већ под Диоклецијаном. У доба Константина посведочена нам је митрополија у Лариси.¹⁰¹⁾ И то говори за то да је у то доба Тесалија била посебна провинција.

Приликом одвајања Тесалије од Македоније, прикључене су новообразованој провинцији јужне и југозападне области Македоније. Према Прокопију, град Каисареја, који је Јустинијан обновио, налазио се у Тесалији. Керамопулос и Веис доказали су да је овај град био код данашњег села Кесарије, на левој обали Халиакмона, у раније македонској области Елимиотиди.¹⁰²⁾ Прокопије ставља у Тесалију и малопре поменути Диоклецијанопољ код језера Касторија. Међутим, и област Касторије припадала је раније Македонији, односно македонској области Орестиди.¹⁰³⁾ Тафел објашњава ове Прокопијеве податке мешањем старе номенклатуре са новом,

¹⁰⁰⁾ В. за Пелу поглавље *Βοθιαία*, за Диоклецијанопољ-Касторија погл. *Ορεστίδα*.

¹⁰¹⁾ Cf. Lequien, *Or. Chr.* II, p. 103.

¹⁰²⁾ *Proc. de aed.* IV, 274 (ed. Haury, p. 113). N. Bees, *Zum mazedonischen Bistum Kaisareia. Byz.-Neugriech. Jahrbücher* 10 (1938), стр. 436 и д. А. Керамопулос, *Wo lag die Καίσαρεια des Procopius?* *Actes du IV Congrès International des Etudes byzantines* (Изв. БАИ), София, 1935, стр. 407 и д. В. и поглавље *Ελιμεја*.

¹⁰³⁾ *Proc. de aed.* IV, 273 (ed. Haury, p. 112). А. Керамопулос, 'Ορειστικὸν Ἀρχαῖον — Διοκλητιανοῦπολις — Καστορία. *Byz.-Neugriech. Jahrbücher* 9 (1932), стр. 56 и д. В. и поглавље *Ορεστίδα*.

која ће доцније преовладати, а према којој се име Тесалије протегло и на већи део Македоније.¹⁰⁴) Али Прокопије није једини који ставља Диоклецијанопољ и Каисареју у Тесалију. И код Хијерокла имамо то исто.¹⁰⁵) Погледамо ли пажљивије Хијероклов списак градова Прве Македоније, приметићемо да у њему нису заступљене ниједним градом ни Орестида, ни Елимеја, управо оне области у којима су се налазили Диоклецијанопољ и Каисареја. Према томе, не може бити речи о грешци ни код Прокопија, ни код Хијерокла. Напротив, намеће се закључак да се у Јустинијаново доба граница између провинције Македоније и провинције Тесалије није подударала са њиховим етничким и историским границама, већ је Тесалија обухватала и раније македонске области Елимеју и Орестиду.

Али, и за V в. располажемо једним сведочанством о томе да је Каисареја припадала Тесалији: на Ефеском концилу (449) потписао се „Theoctistus Caesariae Thessaliae episcopus“¹⁰⁶). Пошто је, међутим, Диоклецијанопољ од самог почетка, тј. од свог оснивања, био у провинцији Тесалији, то је вероватно да су Елимиотида и Орестида припојене Тесалији приликом њеног издвајања као засебне провинције и да је већ од тог времена граница између Тесалије и Македоније изгледала онако као и под Јустинијаном.

Прилично сигуран *terminus ante quem* за образовање провинције Нови Епир даје нам *Itinerarium Burdigalense*, који је настао 333/4 г., али има, према Кубичеку, додатака и из времена после Константинове смрти (337)¹⁰⁷). У том итинерарију забележен је источно од Лихнида (603, 3) „*finis Macedoniae et Ephyri*“. У другом итинерарију (*Itinerarium Antonini*), који је, како се мисли, настао у Диоклецијаново доба али има као узор неку старију карту¹⁰⁸), Македонија се пружа од Драча и Аполоније до Топира на реци Несту. Тесалија је, међутим, одвојена.

У исто време кад и у *Itin. Hier.* посведочен је Нови Епир и на једном натпису из Охрида, на коме се спомиње „*Sofronius v(ir) p(erfectissimus) [pra]eses prov(inciae) Nova[e] Epiri Dalmatorum*“.¹⁰⁹) Почетак натписа Вулић чита овако: *D(ominis) n(ostris) (duobus) [Co]nstantio Aug(usto) Constantio [Caes(ari)] ...*“. Иза тога долазе два избрисана реда. Међу-

¹⁰⁴) Tafel, *Via Egn.* стр. 45, 46.

¹⁰⁵) Hier. 642, 11—12.

¹⁰⁶) Lequien, *Or. Chr.* II, p. 135.

¹⁰⁷) Kubitschek, s. v. *Itinerarien*, RE IX (1914) 2354.

¹⁰⁸) Ibid. 2337 и д. Cf. *Itin. Ant.* 317, 3; 324, 1—2; 329, 3. Провинција *Epirus Vetus* спомиње се у *Itinerarium Maritimum*, ed. O. Cuntz, 488, 3, али је датовање овог списка исто тако несигурно, cf. Kubitschek, n. m., 2350 и пр. 48.

¹⁰⁹) Вулић, *Споменик 71* (1931), бр. 260 и 75 (1933), бр. 174 са фотографијом.

тим, комбинација два цара Констанција, једног августа и једног цезара, није постојала. Према слици коју је Вулић приложио своје издању, могло би се помислити да место „Constantio“ стоји у првом, а можда и у оба два реда „Constantino“, са лигатуром Θ. У том случају могуће су ове комбинације: 1) ако је у питању Константин I, као август, и Константин II, као цезар, натпис би био из времена између 317 г., када је Константин II постао цезар, и 324 г., када је и његов брат Констанције добио исту титулу; 2) с обзиром да су два реда избрисана, није искључено да је у четвртном реду стајало још једно име, а у првом реду, са сваке стране посвете „D. D. N. N.“ још по једно „D“ и „N“. Натпис би онда могао бити посвећен Константину I Августу, Константину II Цезару и Констанцију II Цезару, тј. потицати из времена између 324 и 333 г., када је и најмлађи брат Констанс добио титулу цезара; или је могао бити и из времена када су сва три брата, Константин II, Констанције II и Констанс били августи, тј. између 337 и 340 г. Није ми јасно шта значи реч „Dalmatorum“ на крају натписа. У сваком случају, овај натпис сведочи да је двадесетих или тридесетих година IV в. постојала провинција Нови Епир и да је она обухватала и територију Лихнида.

С овим закључком у противуречности је податак, свега неколико година млађи од најнижег датума који допушта поменути охридски натпис, да је концилу у Сардици (343) присуствовао епископ „Dionysius de Macedonia de Lychnido.“¹¹⁰⁾ Не знам како се ово може довести у склад с оним што је напред речено. Да ли је Лихнид из било којих разлога био враћен провинцији Македонији, или је црквена администрација задржала застарелу политичку номенклатуру? Ово је друго вероватније и говорило би у прилог мишљењу да је заиста тек у Константиново време, а не 297 г., како се обично узима, била образована провинција Нови Епир, услед чега, у доба Сардичког концила, та још сасвим скорашња промена није била спроведена и на црквеном пољу.

Издвајањем Новог Епира Македонији је враћена њена стара етничка граница на истоку. Иако су више од четири века били у оквиру македонске провинције, илирски крајеви су културно и економски одувек били оријентисани према западу, према Далмацији. Једино најисточнији њихови делови око Лихнида који су још за време македонске самосталности повремено улазили у састав македонске државе, били су у културном погледу зависни од Македоније.

У V и VI в. граница између Македоније и Новог Епира ишла је изгледа исто тако источно од Лихнида. „Ἀντώνιος ἐπίσκοπος Λυχνίδου“ потписао је писмо које је са синода Новог

¹¹⁰⁾ Lequien. Or. Chr. II, p. 285.

Епира послато цару Лаву (457—474).¹¹¹⁾ И према Хијероклу Лихнид се налази у овој провинцији.¹¹²⁾ Исто тако и према Прокопију.¹¹³⁾ С тим се не слаже једино овај податак: у једном извештају који је „Andreas episcopus Praevalitanus“ послао папи Хормизду 519 г. појављују се и *Lignidoneses*.¹¹⁴⁾ Уколико се „episcopus Praevalitanus“ схвати као „митрополит Превалитане“, могло би се из овог закључити да је Лихнид тада улазио у Превалитану. На везу Лихнида са Превалитаном указује и податак из Спискова градова који су променили име: καὶ οἱ αἱ οὗτοι Πρέβελης ἐκαλεῖτο ἡ Ἀχρίδα.¹¹⁵⁾ По свој прилици, у питању је нека црквено-административна веза, јер се зна да је доцније драчка митрополија имала под своју јурисдикцију епископије како Превалитане тако и Новог Епира.

Негде крајем IV в. Македонија је подељена у две провинције. У *Notitia dignitatum* (Or. p. 3) *Macedonia* (у ужем смислу или *Macedonia Prima*) налази се међу провинцијама префектуре Илирика које имају конзулара за намесника, док се на челу провинције *Macedonia salutaris*, *ibid.* p. 5, налази *praeses*. У старијим пописима провинција римског царства¹¹⁶⁾ провинција *Macedonia salutaris* се не спомиње. Према Момзену она је могла да буде образована око 386 г., када се појављују и друге провинције на Истоку са епитетом *salutaris*.¹¹⁷⁾

У истом извору у коме нам је први пут забележена *Macedonia salutaris* се јавља, на другом месту, као већ укинута провинција: *Not. dign. Or. p. 14* нема провинцију *Macedonia salutaris* као засебну провинцију, већ је један њен део повезан за Нови Епир, други за Превалитану, тако да један улази у македонску, а други у дачку дијецезу.¹¹⁸⁾ Чињеница да се она спомиње као подељена, а није једноставно изостављена, указује на то да тај податак потиче из времена одмах после њеног укидања. На основу саме *Notitia dignitatum* не може се установити када се то догодило, јер је овај спис, настао вероватно у последњој деценији IV в., трпео измена и допуна све до око 425 г.¹¹⁹⁾ Можда треба видети један *terminus ante quem* у писму папе Иноћентија I из 402 г., упућеном солунском митрополиту Анисију, у коме се набрајају све провинције Источног Илирика које треба да

¹¹¹⁾ *Ibid.*

¹¹²⁾ *Hier.* 653, 8.

¹¹³⁾ *Proc. anecd.* 18.

¹¹⁴⁾ *Mansi VIII*, 449 sq.

¹¹⁵⁾ *Hier. ed. Burckhardt*, App. I, 3.

¹¹⁶⁾ Датовање ових списа није сигурно; в. напред стр. 87.

¹¹⁷⁾ *Mommsen, Verzeichnis der römischen Provinzen*, *Ges. Schr. V*, стр. 509.

¹¹⁸⁾ *Not. dign. Or. p. 14*: „*Praevalis et pars Macedoniae salutaris*“, „*Epirus Nova et pars Macedoniae salutaris*“.

¹¹⁹⁾ Cf. *Polaschek*, s. v. *Notitia dignitatum*, *RE XVII* (1936) 1085, 1096.

буду потчињене солунској архиепископији и у коме нема Македоније *salutaris*.¹²⁰⁾ 412 г. Иноћентије понавља то исто новом солунском епископу Руфу. У сваком случају ова *Macedonia salutaris* није била дуга века.

Доцније је Македонија опет подељена и у изворима се поново појављује провинција *Macedonia secunda*. Не знамо, међутим, када је дошло до те нове поделе. У актима Халкедонског сабора (451), на коме је поред Квинтила Хераклејског, заменика солунског митрополита, било заступљено још шест македонских епископија (Филипи, Добер, Сер, Стоби, Партикопољ, Баргала), забележена је поред имена епископије сваки пут и њена припадност провинцији Македонији *Prima (Μακεδονίας α')*.¹²¹⁾ Из тога, међутим, не следи обавезно да су у то време биле две македонске провинције: обележавање *Μακεδονίας α'* могло се вршити по традицији.¹²²⁾ У том случају пак мора се допустити да су побројана места раније, приликом прве поделе Македоније, улазила у Прву Македонију.

Две Македоније спомиње под 482 и 517 г. *comes* Марцелин.¹²³⁾ Према томе, крајем V в. Македонија је већ била поново подељена. У Новели XI цара Јустинијана из 535 г. *Macedonia secunda* је једна од провинција које цар ставља под црквену власт новоосноване архиепископије *Iustiniana Prima*.¹²⁴⁾ Међутим, десет година доцније у Новели CXXXI из 545 г. ње опет нема.¹²⁵⁾

Једини извор који нам сем имена даје и конкретних података за утврђивање територије Прве и Друге Македоније јесте Хијерокле. Хијероклово сведочанство односи се на крај V и почетак VI в.¹²⁶⁾ Покушаћемо најпре да на основу

¹²⁰⁾ Zeiller, *Les orig. chrét. dans les prov. danub.*, стр. 369 и д.

¹²¹⁾ E. Schwartz, н. д., стр. 10.

¹²²⁾ Сличан случај имамо и Mansi IX, 892 A: „*Amphipoleos primae Macedoniae*“ (в. поглавље Едонида и Пиерија, прим. 42). У доба V екуменског сабора (553), из чијих је аката узет овај податак, није више постојала *Macedonia secunda*, па ипак се за Амфилољ каже да је у Првој Македонији.

¹²³⁾ Marc. Com., *Chronicon*, p. 933: „*utramque Macedonia depopulatus est*“, и p. 939: „*duae tunc Macedoniae*“.

¹²⁴⁾ Nov. XI: „*Ut Primae Iustinianae patriae nostrae pro tempore sacrosanctus antistes non solum metropolitanus, sed etiam archiepiscopus fiat, et certae provinciae sub eius sint auctoritate, id est tam ipsa mediterranea Dacia quam Dacia ripensis nec non Mysia prima et Dardania et Praevalitana provincia et secunda Macedonia et pars secundae Pannoniae, quae in Bacensis est civitate*“.

¹²⁵⁾ Nov. CXXXI, cap. III: „*Τὸν δὲ κατὰ καιρὸν μακαριώτατον ἀρχιεπίσκοπον τῆς Πρώτης Ἰουστινιανῆς τῆς ἡμετέρας πατρίδος ἔχειν ἀπὸ τῶν οἰκίσαν δικαιοδοσίαν τοῦς ἐπισκόπους τῶν ἐπαρχιῶν Daciae mediterraneas καὶ Daciae ripensis, Praevalensis καὶ Dardaniacae καὶ Μυσίας τῆς ἀνωτέρας καὶ Παννονίας, καὶ παρ' αὐτοῦ τοὺς χειροτονεῖσθαι*...“

¹²⁶⁾ О датовању Хијерокловог списка, в. Honigmann, *Le Synekdèmos d'Hiérokles* p. 1 и д.

њега одредимо, колико је то могуће, границе Друге Македоније, па ћемо се онда осврнути на питање да ли је исте границе могла имати и *Macedonia salutaris*, која нам је позната на прелазу из IV у V в.

Од осам градова које Хијерокле ставља у Другу Македонију, тачно су локализовани само Стоби, на ушћу Еригона, и Баргала, на средњем току Брегалнице.¹²⁷⁾ Приближно се могу локализовати Арг, јужно од Велеса (село Скачинци), Пелагонија, на доњем Еригону, и Астрадаон, око изворишта Струмице.¹²⁸⁾ Келенидин и Армонија су потпуно непознати градови, а Запара је позната још само по томе што је њен епископ Сабинијан одбио да учествује на V екуменском сабору.¹²⁹⁾ Венедиков ставља сва три ова града, према реду како су наведена код Хијерокла, североисточно од Баргале, што је вероватно тачно.¹³⁰⁾ Према томе, *Macedonia secunda* обухватала је, колико се из Хијероклова Синегдема може видети, средњи ток Вардара (Арг, Стоби, Астрадаон), доњи ток Еригона (Пелагонија) и цео брегалнички слив (Баргала, Келенидин, Армонија и Запара). У Првој Македонији остају као најсевернији градови: Хераклеја (код Битоља), Добер (у долини Струмице), Партикопољ (код Св. Врача, у долини Струме). Није јасно како ствар стоји са западним делом северне Македоније. Пелагонија се протезала на истоку до Линкеста и Деуриопа. Можда је она у то време обухватала и ову последњу област, чији се главни град Стубера (Чепигово код Прилепа) не спомиње у Хијерокловом списку.¹³¹⁾

Области око горњег и доњег тока Брегалнице, настанене трачким елементом, нису улазиле за време Раног царства у провинцију Македонију (в. стр. 83 д.). Оне су најпре сачињавале део Тракије, а доцније, после образовања Средоземне Дакије, прикључене су овој провинцији. Град Баргала, најјужнији од градова ове области, припадао је 371 г. још увек Дакији. Доцније, судећи по актима Халкедонског сабора, он улази у Прву Македонију: вероватно

¹²⁷⁾ О локализовању ових градова, в. поглавље *Пеонија*.

¹²⁸⁾ В. поглавља *Пеонија* и *Пелагонија*.

¹²⁹⁾ Mansi, IX р. 199 D.: „...ad Sabinianum reverendissimum ep. Zaparenae civitatis, Illyricianae dioeceseos... Non posse venire eo quod pop praesto est archiepiscopus Benenatus.“

¹³⁰⁾ Венедиков, Баргала. Разкопки и проучвања I (1948) стр. 83 и д.; в. ниже поглавље *Пеонија*.

¹³¹⁾ Венедиков, н. м., овако повлачи границе Друге Македоније: северно од Битоља и Милеткова (Идомена на Вардару), западно од Ћустендила (Пауталија) и јужно од Скопља. Све је то тачно, али недовољно одређено. Уз Вардар, граница је допирала бар до Демир-Капије, јер је цела долина Струмице била је у Првој Македонији. Затим, он локализује Запару у области Дупнице, а ова се налази источно од Ћустендила!

је приликом поделе Македоније граница Прве Македоније померена према северу. Не знамо да ли је она обухватала и целу брегалничку област (са Запаром, Армонијом и Келе-нидином).

Ако је ова област — која се у Хијерокловом списку налази у Другој Македонији — приликом прве поделе Македоније припала Првој Македонији, онда је очигледно да провинција *Macedonia salutaris* с краја IV в. није била истоветна са провинцијом *Macedonia secunda* с краја V в. На тај исти закључак нас наводи и чињеница да је приликом укидања прве провинције, њена територија припала делом Превалитани, а делом Новом Епиру, како се види из *Notitia dignitatum*. То, међутим, није могуће претпоставити за провинцију *Macedonia secunda*. Како замислити да су Стоби, или чак Баргала и Запара, могли бити прикључени Превалитани или Новом Епиру? Каквог смисла је могла имати та уска трака која се средином Балкана пружала од Јадранског Мора до Стримона? *Macedonia salutaris* крајем IV и на почетку V в. морала је обухватати земље на северозападном делу Македоније. Шта више, мени се чини да су сем македонске територије у њен састав морали ући и делови суседних провинција Новог Епира, Превалитане, а можда и Дарданије (у случају да није раније постојала заједничка граница између Македоније и Превалитане). После укидања Македоније *salutaris* враћени су поједини њени делови провинцијама којима су раније припадали, при чему је, наравно, могло доћи и до померања граница.

Када је последњих деценија V в. поново образована друга Македонија (*Macedonia secunda*), у њу су укључене оне земље које смо малопре према Хијерокловом списку утврдили. А када је између 535 и 545 г. ова северна македонска провинција поново укинута, успостављено је, вероватно, раније стање, тј. трачке области око Брегалнице припале су поново Средоземној Дакији, а остало Македонији.

Иако се сваки пут када је реч о овој другој македонској провинцији — која се безразлично назива *secunda* или *salutaris* — у научној литератури наглашава њена нестабилност,¹³²⁾ ипак нико није помишљао на то да она није морала да се по други пут, после више деценија, појави поново у истом виду. Рачунајући са једном те истом провинцијом, научници су досада комбиновали податке из *Notitia dignitatum* с подацима из Хијероклова Синекдема, иако се они, како се мени чини, односе на два не само временски, већ и територијално различита стања. Тако је, на пример, Томашек, због тога што је према *Notitia dignitatum* један део провинције *Macedonia salutaris* припао Новом Епиру а други Пре-

¹³²⁾ Cf. Zeiller, н. д., стр. 164 и пр. 1; E. Stein, *Histoire du Bas-Empire*, стр. 662, пр. 1.

валитани, закључио да је и *Macedonia secunda*, коју он као и сви остали научници сматра идентичном са *Macedonia salutaris*, обухватала само узани појас према Епиру и Дарданији.¹³³⁾ Примењујући на ту Македонију Хијероклове податке, он је локализовао места Армонија и Запара у близини Битоља (Армонија = Араманти између Битоља и Острова, Запара = Цапари, 13,5 км западно од Битоља), тако да, према његовом схватању, граница између Прве и Друге Македоније иде јужно од Битоља и цео ток Еригона улази у *Macedonia secunda*. Треба наравно признати да се, у време када је писао овај заслужни научник, коме толико дугујемо за унапређење македонске топографије, једва знало где се и Стоби налазе, док је данас, захваљујући новим налазима и археолошким ископавањима, много шта постало јасније.

Задржавајући Томашекову идентификацију Запаре са данашњим Цапари код Битоља као сигурну и стављајући Пелагонију код Битоља, Хонигман је у своме издању Хијерокла, на карти *Forma Imperii Byzantini II*, такође повукао границу између двеју Македонија јужно од Битоља — прикључујући Другој Македонији и Преспанску област — али ипак северно од Лерина где он локализује Хераклеју. Хонигман не прихвата, али и не одбија Томашеково идентификовање Армоније са Араманти, а исто тако наводи и немогуће Оберхумерово идентификовање места Келенидин са средњовековним Клеидион, данас Кључ, на подножју Бела-сице, иако се на карти потпуно правилно долина Струмице налази у Првој Македонији.¹³⁴⁾

И код Штајна Друга Македонија има увек исти облик, и на почетку V в. и сто година доцније под Јустинијаном¹³⁵⁾. Она се пружа од граница Новог Епира до Тракије, обухватајући и средњи ток Стримона. Није ми јасно како је Штајн замишљао поделу ове провинције између Превалитане, с којом она, на његовој карти, нема чак ни заједничких граница, и Новог Епира. Процес укидања Друге Македоније (*salutaris* и *secunda*) био је, по његовом мишљењу, и у првом и у

¹³³⁾ Tomaschek, *Miscellen aus der alten Geographie*. Ztschr. f. österr. Gymn. 18 (1867), стр. 717.

¹³⁴⁾ Honigmann, *Le Synekdèmos d'Hieroklès*, p. 16. О локализовању Запаре, Армоније, Келенидина в. погл. Пеонија; о Пелагонији, в. погл. Пелагонија.

¹³⁵⁾ E. Stein, *Geschichte des spätromischen Reiches*, I (1928), карта *Imperium Romanum anno 390 p. Chr. n.* (нема Македоније *salutaris*, која је у то време вероватно постојала) и *Imp. Rom. anno 454 p. Chr. n.* (по мом мишљењу, в. напред стр. 91, и д., тада није било Друге Македоније). Исти, *Histoire du Bas-Empire*, карта III (*Imp. Rom. circa annum 560 p. Chr. n.*), коју је нацртао издавач овог посмртног дела J.-R. Palanque. Морамо напоменути да је на овој мапи Македонија *secunda* погрешно убележена, јер ње у то време, око 560 г., није више било, cf. *ibid.*, стр. 662, пр. 1.

другом случају исти.¹³⁶⁾ Да је део Македоније у VI в. припао Превалитани закључује он не само по аналогiji с ранијом поделом, посведоченом у *Notitia dignitatum*, већ и по томе што је епископ *Phocas Staliensis*, који на V екуменском сабору заступа архиепископа Бенената из *Iustiniana Prima*, био, судећи по једном податку из аката тога сабора, из провинције Превалитане.¹³⁷⁾ Међутим, да ли је емендација речи *Staliensis* (у једном рукопису *Istaliensis* и *Stadiensis*) у *Stobensis*, који је предложио Зелер,¹³⁸⁾ а прихватио Штајн, а којом се идентификује Фокино седиште са Стобима, тако сигурна? Зар не би било једноставније, иако палеографски можда теже, претпоставити да је Фока био епископ *Scodrensis* и тиме природно припадао Превалитани, него повезати Стобе и земље источно од њих све до Стримона са Превалитаном?¹³⁹⁾ Штајн указује ради поткрепљења своје претпоставке на билингвни карактер Стоба. Али он се исто тако може објаснити и суседством Дарданије, као и чињеницом да су Стоби римски муниципиј. Уосталом, двојезичност и није тако изразита у Стобима, како се мисли, нарочито не у рановизантиско доба, када поново долази до преваге грчког језика. С друге стране, никакве културне везе ни утицаји између Македоније и илирског (данашњег црногорског) приморја, које је обухватала Превалитана, нису констатовани.

Код Прокопија, који пише средином VI в., *Macedonia secunda* није споменута. Интересантно је да у његовом списку обновљених и новоподигнутих утврђења у области Пауталије налазимо град Запару.¹⁴⁰⁾ То потврђује нашу претпоставку да је један део Друге Македоније после њеног укидања враћен Средоземној Дакији.

¹³⁶⁾ Stein, *Histoire du Bas-Empire*, стр. 662, нр. 1.

¹³⁷⁾ Mansi, IX 191 A.

¹³⁸⁾ Zeiller, н. д., стр. 163.

¹³⁹⁾ *Stobensis* има прва два слова заједничка са *Staliensis*, али и једно слово мање (правилнија је *Stobensis* него *Stobiensis*). У рукописима концилских аката може се наћи доста примера замењивања „с“ са „t“, а „odr“ у *Scodrensis* могло је лако да да „ali“ у *Staliensis*.

¹⁴⁰⁾ *Proc. de aed.* IV, 4, (ed. Hauray, p. 122), в. погл. Пеонија, прим. 80.

ПРЕГЛЕД МАКЕДОНСКИХ ГРАДОВА ПО ОБЛАСТИМА

ДОЊА МАКЕДОНИЈА

Пространа равница између доњих токова Халиакмона и Аксија претставља централни део Македоније, језгро македонске државе око кога су се временом окупила суседна горњомакедонска племена и одакле је потекло освајање земаља на средњем Вардару и с оне стране Вардара до Струме и Месте. У средини ове равнице налази се велико али плитко језеро Јенице, које са севера прима слив Могленице, а отиче реком Лудијом у море. Мочварни терен око језера показује да је некада његова површина била већа. Она је морала допирати до подножја планина Бермиона и Пајака, који га са запада и севера окружују. Положај старомакедонских градова дуж овако замишљене линије потврђује ову претпоставку.

Појам Доње Македоније јасно нам је опредељен код Тукидида: то је Македонија којом влада Пердика у доба када је Ситалк извршио напад на њега, то је Македонија коју су освојили Александар, Пердикин отац, и његови преци и која је обухватала Пиерију, Ботијају, део старе Пеоније око доњег Аксија, Еордају, Алмопију, Мигдонију, Крестонију и Бисалтију (Thuk. II, 99). Тих се граница држим и ја у овоме раду, с том разликом само што сам Бисалтију, која је после македонске експанзије захватила и земље источно од Стримона, ставила међу источномакедонске, а не доњомакедонске области.

У Доњој Македонији градови су самоникли, настали природним развитком економско-социјалних односа. У оквиру македонске државе они се нису могли развити у полисе, без обзира на свој значај и величину. Тек хеленистичко доба донело им је локалну самоуправу, која у то време у свим монархијама замењује праву политеју.

Пиерија

Пиерија је уски приморски појас дуж Термајског залива од ушћа Пенеја на југу до ушћа Халиакмона на северу, затворен са запада високим венцем Олимпа и нижим обронцима Пиериских планина.¹⁾ Са овако утврђеним границама

¹⁾ Уп. Geueg, стр. 650.

Пиерије не слажу се сви антички извори. Код Птолемеја, например, бар у већини његових рукописа, Пиерија почиње на северу од ушћа Аксија, тако да Ботијаја нема уопште приморја.²⁾ И код Страбона на једном месту стоји да се пиериско приморје, у коме се налазе градови Пидна, Метона и Алор, пружа на северу до реке Аксија. Али том његовом податку противуречи други податак према коме је Пидна пиериски, а Алор ботијајски град.³⁾ И Страбон и Ливије рачунају у Пиерију само северни део ове области од Диона до ушћа Халиакмона.⁴⁾

По традицији, Пиеријци су били трачко племе које су Македонци, спуштајући се из Горње Македоније, протерали из овог краја. Они су се тада настанили на подножју Пангајске горе.⁵⁾ На везе с Тракијом указују култови Орфеја, Муза и Диониса, јако раширени у овој области.

Већ самим тим што је приморска, Пиерија је била врло рано изложена грчком утицају. На њеној обали основане су изгледа као грчке колоније Метона и Пидна. Оне у V в. постају предмет борбе и отимања између македонске државе и Атине, док нису најзад под Филипом II потпуно присаједињене Македонији.⁶⁾

Да је Пиерија имала развијен градски живот, видимо већ и по томе што нам извори, поред грчки организованих градова као што су биле Метона и Пидна, спомињу читав низ других градова: Дион, Пимплеју, Леибетру, Хераклеион и Филу у приморју, Филаке и Валу у унутрашњости, и др. Неки

²⁾ Ptol. III, 12, 11 sq.: ... 'Αξιόν ποταμὸς ἐκβολαί. Πιερίας· Λυδίων ποταμὸς ἐκβολαί, Πύδνα, Ἀλιάκμωνος ποταμὸς ἐκβολαί, Δίον κολωνία, Βαφείρου ποταμὸς ἐκβολαί, Πηνειὸς ποταμὸς ἐκβολαί. У једном рукопису наслов Πιερίας долази иза Λυδίων ποταμὸς ἐκβολαί. Неколико рукописа немају прва два реда, тако да иза Πιερίας долази одмах Ἀλιάκμωνος ποταμὸς ἐκβολαί, cf. Müller, Ptol. 500.

³⁾ Str. VII, frg. 22: "Ὅτι μετὰ τὸ Δίον πόλιν ὁ Ἀλιάκμων ποταμὸς ἐστίν, ἐκβάλλων εἰς τὸν Θερμαῖον κόλπον· καὶ τὸ ἀπ' τοῦτου (тј. од Диона) ἢ πρὸς βορρᾶν τοῦ κόλπου παραλία Πιερία καλεῖται ἕως τοῦ Ἀξιοῦ ποταμοῦ, ἐν ᾗ καὶ πόλις Πύδνα. И мало даље: ἢ μὲν οὖν Πύδνα Πιερικὴ ἐστὶ πόλις, ἢ δὲ Ἀλωρος Βορταϊκή, уп. и frg. 20.

⁴⁾ Liv. XLIV, 8, 1: ... consul ab Dio ad Philan ducit... Ea profectio famam haudquaquam secundam habuit. Nam alii metu recessisse eum ab hoste ferebant, quia manenti in Pieria proelio dimicandum foret, alii...; XLIV, 9, 10: Et consul capto iam Heracleo castra eo promovit, tamquam Dium atque inde summoto rege in Pieriam etiam progressurus. Уп. и XLIV, 7 (конзул, који се налази у Диону, верујући да ће у Пиерији наћи доста жита, креће у правцу севера).

⁵⁾ Cf. Thuk. II, 99, 3. О области Пиерији под Пангајском гором в. ниже погл. *Пиерија и Едонида*.

⁶⁾ U. Kahrstedt, Städte in Makedonien, Hermes 81 (1953) 85 и д., изнео је мишљење да Метона и Пидна нису биле грчке колоније већ македонски градови са самоуправом; оне воде самосталну политику према македонском краљевству и показују сепаратистичке тенденције које Атина искоришћава у своје интересе. (Овај рад ми није доступан; цитирано према Hist. Zeitschr. 175 (1954), стр. 619).

од ових градова нису постојали у римско доба, бар не као самосталне општине. С друге стране, пред крај антике појављују се у итинераријима нека иначе потпуно непозната места, која се не могу идентификовати ни локализовати.

Главни извор за познавање топографије Пиерије у доба римског освајања је Ливије. У његовим приказима последњих сукоба између Македонаца и Римљана, који су претходили покореној Македоније, помињу се многа мања и већа насеља у овој области — Пиерија је била главно поприште тих ратова — али често без ближих података помоћу којих би се могао одредити карактер и положај тих насеља.

Један од најстаријих полиса Пиерије и Македоније уопште, Метона (Μεθώνη) не помиње се ни код Ливија ни код осталих историчара и географа римског времена, сем код Страбона. Метона се одржала до владе Филипа II као аутономан град, узимајући учешћа у сукобима Атињана и Македонаца око северне егејске обале. Због савезништва с Атином она је 353 г. разорена по наређењу Филипа II а њено становништво расељено.⁷⁾

Метона

Страбон говори о Метони као о постојећем граду, наводећи отстојање које је дели од Алора, с једне стране, и Пидне, с друге: Εἴτα Πύδνα, Μεθώνη, Ἀλῶρος... Μέσση δ' οὕσα ἢ Μεθώνη τῆς μὲν Πύδνης ὅσον τετταράκοντα σταδίων ἀπέχει, τῆς Ἀλῶρος δὲ ἐξδομήκοντα.⁸⁾ На основу овога могло би се помислити да је Метона обновљена и да је постојала и доцније. Међутим, против тога говори чињеница да се та некада тако славна лука не налази у Списку делфских теороδοха с почетка II в.,⁹⁾ да је нема ни код Плинија ни код Птолемеја, ни у итинераријима, а поготову не код Хијерокла и у другим позноантичким изворима. Уколико се пак о њој и говори у изворима из римског времена, то се чини увек у вези с неким догађајем из прошлости.¹⁰⁾ Стога је природније претпоставити да Страбон податак репродукује неки старији извор, него на основу тог јединог податка, коме противурече сва остала сведочанства, закључити да је Метона постојала и у римско доба.¹¹⁾ Код места Лефтерохори, где је Neuzey

7) Уп. RE XV (1932) 1385-7 (Lenk).

8) Str. VII frg. 20; уп. и frg. 22.

9) Plassart, Théorodoques, BCH 45 (1921) стр. 17.

10) Diod. XVI, 31, 34, 35; Plut. Quaest. gr. 11; Ael. p. an. IX, 7; Polyae. IV, 2, 15.

11) Lenk, н. д., такође је мишљења да Метона није постојала у римско доба. — Код Јордана, Get. 288 и д., помиње се међу македонским градовима који су 478 г. уступљени Теодориховим Готима и Медиана: „loca eis iam sponte, quae incolerent, tradidit, id est Cerru, Pellas, Europa, Mediana, Petina, Bereu et alia quae Sium vocatur.“ Момзен је у критичком апарату записао: „significatur Methona eiusdem provinciae“. Иако се Mediana не може идентификовати, Момзенова белешка је несумњиво погрешна, јер Метона у то време није постојала.

локализовао античку Метону, није уопште нађено трагова античког насеља.¹²⁾

Акесамене
Галадре
Два стара пиериска града, о којима иначе ништа не знамо, помиње Стефан Византиски: Акесамене (Ἀχεσαμέναι), према Теагену, и Галадре (Γαλάδραι), према Ликофрону и Полибију. Пошто је Теагеново дело о Македонији обухватало најстарији период македонске историје до IV в. пре н. е., остаје отворено питање да ли су Акесамене уопште постојале у доба доласка Римљана. Напротив, Полибијево сведочанство односи се по свој прилици на доба римско-македонских ратова те можемо сматрати да су Галадре постојале у то доба.

Пидна
Најзначајнији град Пиерије у доба македонске независности била је Пидна (Πύδνα). Ни за Пидну се не зна, као ни за Метону, да ли је првобитно била грчка колонија или је то македонски град са самоуправом који је почев од V в. настојао да одбрани своју независност од македонске државе.¹³⁾ Краљ Архелај преместио је 410 г. град са обале у унутрашњост (на око 20 стадија), али је после његова убиства првобитно насеље крај мора обновљено.¹⁴⁾ Пидна се одупирала Филиповој експанзији. Ипак је он није разорио, већ, присајединивши је македонској држави, напротив још више учврстио. За време ратова с Римљанима Пидна је била моћно упориште Македонаца. У њеној непосредној близини одиграла се судбоносна битка 168 г. Пидна је тада опљачкана¹⁵⁾ и после тога почиње постепено да опада.

Пидна се спомиње у римско доба код Страбона, Плинија, Птолемеја и у *Itinerarium Antonini*, али ниједан од ових извора нам не даје одговор на питање које нас највише занима, наиме, да ли је Пидна и у царско доба сачувала положај самоуправног града. Страбон говори о Пидни као о полису, али се у његов податак не можемо уздати, јер се у њему, као што смо видели, и о Метони говори као о постојећем граду. Плинијев податак о Пидни није узет из Августове формуле провинција, већ из неког перипла, и такође нам не може користити. Код Птолемеја статус града, као што знамо, не игра улогу, и његово сведочанство не каже нам ништа више до да је Пидна као насеље стварно постојала у царско доба. То исто видимо и из *Itinerarium Anto-*

¹²⁾ Уп. Lenk, н. д., 1387.

¹³⁾ В. прим. 6. Heuzeu, стр. 240 (опширније о томе у Le Mont Olumpe et l'Acarnanie, стр. 160), сматра да је Пидна била грчког порекла, а да је у доба Персиских ратова постала македонска лука.

¹⁴⁾ Diod. XIII, 49, 2.

¹⁵⁾ Liv. XLIV, 45: „oppidum deditum militibus datur diripiendum.“ Док су се остали македонски градови — Бироја, Тесалоника, Пела и др. — сами предали Римљанима, Пидна, у коју су се склониле масе бегунаца после битке, не само да је затворила, већ је и зазидала врата да би спречила улазак Римљана.

нини, у коме је Пидна забележена као једина станица између Диона и Берије.¹⁶⁾

У позноантичким изворима (итинерарији, Хијерокле) Пидна се не спомиње.¹⁷⁾ У средњем веку појављује се у њеном суседству насеље Китрос, које се одржало до данас.¹⁸⁾

Положај Пидне још није тачно утврђен. Пидна се свакако налазила на самој обали (нова Пидна коју је основао Архелај није се дуго одржала). Неузеу је локализовао Пидну код Палео-Китроса, око 5 км североисточно од данашњег Китроса и рта Атераде, јер је на обали између поменутог рта и Палео-Китроса констатовао античке остатке (тумбе, некрополу).¹⁹⁾ Недавно је Едсон предложио да се Пидна тражи код места Макријалос, око 2 км северно од Палео-Китроса, где је нашао археолошке и епиграфске споменике који указују на античко насеље.²⁰⁾

Нешто јужније од Китроса, у селу Микрон-Аиани нађен је један латински натпис који је навео Неузеу-а на закључак да је и ова област улазила у састав колоније Диона те да је према томе и Пидна била коме (vicus) ове колоније.²¹⁾ Иако недовољно заснован — јер није сигурно да је област Микрон-Аиани припадала Пидни — овај Неузеу-ов закључак добија у вероватноћи кад се има у виду да, као што смо малопре рекли, ни у једном извору из царског времена Пидна није забележена као civitas.

Стари свети град Македонаца у Пиерији, земљи Муза, на дион подножју Олимпа, центар верског и културног живота Македоније откако је краљ Архелај установио у њему одржавање Олимпијских игара, Дион (Διον) је под Римљанима превазишао по значају остале градове ове области и временом окупио око себе територије многих дотле аутономних општина. Дион је једини пиериски град који се помиње у позноантичким изворима, што поткрепљује претпоставку да се његова територија ширила на рачун других.

¹⁶⁾ Str. VII, frg. 20 и 22; Plin. IV, 34: „In ora Heraclea, flumen Apilas, oppida Pydna, Oloros, amnis Haliacmon“; Ptol. III, 12, 12 (треба поново истаћи да се у неколико рукописа Пидна не спомиње, в. прим. 2); Itin. Ant. 378, 2—5: „Dio — XXXIII — Pudaia — XVIII — Bergea“.

¹⁷⁾ Код Јордана, н. м. (в. прим. 11), помиње се и град Retina (у неким рукописима Retina), који Момзен идентификује с Пидном. Ова идентификација не изгледа нам оправдана.

¹⁸⁾ Уп. Str. VII, frg. 22 (прим. 3), где имамо интерполацију епитоматора: ἡ ὑβν Китрос καλεῖται; затим, византиске Спискове градова који су променили име, Hier. ed. Burckhardt, App. I, 43a: Πῶδνα τὸ Κῆτρος, App. II, 67: Πῶδνα τὸ ὑβν Κῆτρος, App. III, 117: Πῶδνα τὸ Κῆτρος.

¹⁹⁾ Heuzey, стр. 241. У црквама Китроса нађено је више натписа из римског времена, који су вероватно довучени из суседне Пидне, в. Димица, стр. 129 и д., бр. 155—162.

²⁰⁾ Edson, The Tomb of Olympias, Hesperia 18 (1949), стр. 84 и д.

²¹⁾ Натпис: Димица, бр. 188 (C. Helvium Maximianum filium C. Helvius Maximus); Heuzey, стр. 271.

Када су Римљани дошли у Македонију, Дион је био „urbis non magna“.²²⁾ Поставши римска колонија, Дион се уздигао изнад осталих пиериских градова, бар по простирању своје територије. Ископавања која су тридесетих година овог века вођена под руководством грчког археолога Сотиадиаса код места Малатрија потврдила су локализовање Диона на том месту и изнела су на видело многе архитектонске споменике, претежно из хеленистичког времена.²³⁾

Дион је постао колонија под Августом.²⁴⁾ На новцу се зове *Colonia Iulia Augusta Diensis*.²⁵⁾ Као колонија Дион се наводи код Плинија и Птолемеја, а према Дигестам, Дион је уживао италско право (*ius Italicum*), тј. највеће привилегије које је један провинциски град могао имати, квинритску својину на земљу, имунитет и независност у односу на провинциског намесника.²⁶⁾ Званични језик колоније био је латински, али су грчки натписи на њеној територији чешћи него латински.²⁷⁾

Дион се одржао до краја антике, судећи по томе што је забележен у Хијерокловом Синекдему²⁸⁾, и то као једини град у целој овој области. Ипак, изгледа да је и он био у опадању, јер, колико нам је познато, није постао епископско седиште. Можда је страдао од Гота, којима је 479 г. био

²²⁾ Liv. XLIV, 7, 3: Ipse urbem ingressus, sicut non magnam, ita exornatam publicis locis et multitudine statuarum munitamque egregie...

²³⁾ Г. Сотиадиас је о својим истраживањима подносио извештаје у *Πρακτικά της Αρχαιολογικής Εταιρείας* за године 1928 до 1931 (мени недоступна). Главна му је сврха била да пронађе храм Зевса, по коме се град био прочуо, уп. X. Макаронас, *Νέαι εὑρίσκεις ἐκ Δίου τοῦ Πιερικοῦ*. *Η θεσις τοῦ ἱεροῦ τοῦ Διός*, *Αρχ. Έφ.* 1938, 527. У близини Диона откопан је и једна раскошно украшена гробница, Г. Сотиадиас, *Ἐπετηρίς της Φιλοσοφικῆς σχολῆς Ὁνίκης II* (1932) 7. Рушевине античког насеља код Малатрије (Μαλατριά), на речици Вафира (Ποτοκι), које јасно показују простирање старог града и облик зидина, први је идентификовао Leake, III, 408, а за њим Heuzey, стр. 267. Многе натписе из области Диона објавио је Г. Иконому, *Ἐπιγραφαὶ Μακεδονίας*, 1915.

²⁴⁾ Пошто се спомиње као колонија већ код Плинија (в. ниже прим. 26), Дион је морао бити колонизиран под Августом, и то на почетку његове владе, вероватно после битке код Акција, када су основане и остале колоније у Македонији.

²⁵⁾ Дион кује новац од Августа до Галијена, в. Gaebler, *Antike Münzen*, II, стр. 60 и д.

²⁶⁾ Plin. IV, 35: „... coloniae Bullidenses et Dienses, Xylopolitae...“; Ptol. III, 12, 12: Διον κολωνία; Dig. L, 15, 8. Обична је омашка, наравно, када Г. Иконому, н. д., стр. 30, и Н. Копас (Κοτζίτσ), *Διεβλѳρα, Πιρπλεια, Πιεриа, ή πατρίς τοῦ Ὀρφῆως*. *Αρχ. Έφ.* 1948—1949, стр. 37, пишу да је према наведеном месту из Дигеста Дион био „provincia senatoria“, тј. колонија на чију је управу постављан сенатор!

²⁷⁾ Натписе из Диона, према Leake-у и Heuzey-у, в. код Димице, стр. 139 и д., бр. 163—191; затим, Г. Иконому, н. д.; X. Макаронас, н. д.

²⁸⁾ Hier. 638, 5. Налази се и у Itin. Ant. 328, 2, Tab. Peut. и Geogr. Rav.

уступљен.²⁹⁾ Не знамо када је нестao. У средњем веку на његовом месту не спомиње се никакав град.³⁰⁾

Епиграфски налази у ближој и даљој околини Диона пружају елементе за утврђивање простирања ове колоније. Још од самог почетка била су, како се чини, припојена колонији два мала градића, јужно од Диона, Пимплеја и Леибетра, чувена по култу Диониса и Муза. За Пимплеју каже Страбон да се налази близу Диона и да је кома (ἔχει δ' ἡ πόλις τὸ Δίον κώμην πλησίον Πιπλειαῖαν, ἐνθα Ὀρφεὺς διέτριβεν.³¹⁾ Она је вероватно то била и пре организовања римске колоније, јер је нема у Списку делфских теороδοха, док је Леибетра у то време (почетак II в. пре н. е.) још постојала као самосталан град.³²⁾ Паузанија каже на једном месту да је Леибетра настрадала од поплаве бујица.³³⁾ Тај се догађај не може датовати али је згодно послужио за локализовање овог малог насеља. Положаје Пимплеје и Леибетре утврдио је, изгледа, Н. Коцас, откривши остатке старих зидина код Аја Параскеви (Пимплеја) јужно од Малатрије, и у близини места званог Каналиа (Леибетра), још даље на југу, на подножју Олимпа.³⁴⁾

Пимплеја
Леибетра

У непосредној близини Диона локализује се градић Пиерида или Пиерија (Πιερίς); уколико је заиста раније постојало такво насеље, оно се у римско доба није разликовало од самог Диона.

Пиерида?

Југозападно од Леибетре, с оне стране Каналиа, код места Карија на јужним обронцима Олимпа, нађен је натпис из времена Трајана, којим се утврђују границе између Диона и тесалског града Олосона (inter Dienses et Olossonios).³⁵⁾ Натпис показује да је Леибетра у царско доба улазила у састав колоније Диона.

Јужно од Диона постојала су на пиериском приморју два града: Хераклеион и Фила. Најстарији помен Хераклеиона сачуван нам је код Псеудо-Скилакса (с. 66), код кога је Хераклеион наведен као први по реду македонски град на Термајском заливу кад се дође из Тесалије. Хераклеион спомињу у неколико махова Полибије и Ливије у вези с

Хераклеион

²⁹⁾ Jord. Gef. 287 и д. (в. прим. 11): Sium треба исправити у Dium.

³⁰⁾ Edson, Strepas, Class. Phil. 50 (1955), стр. 187, прим. 63, каже да је приликом ископавања у Малатрији нађено византиских цигаља са жигом ΔΙΟΥ. Мисли свакако на рановизантиске?

³¹⁾ Str. frg. 17; cf. frg. 18.

³²⁾ Plassart, Théorodoques, BCH 45 (1921) стр. 17.

³³⁾ Paus. IX, 30, 9 sqq.

³⁴⁾ Н. Коцас, н. д., 'Αρχ. Έφηρ. 1948—1949, стр. 25 и д. — Edson, Notes in the Thracian „Phoros“, Class. Phil. 42 (1947), стр. 97, прим. 70, наглашава да се Леибетра није налазила на обалском путу Хераклеион—Дион, иако се спомиње у Списку теороδοха, већ дубље у унутрашњости, на самим падинама Олимпа.

³⁵⁾ Димица, стр. 159, бр. 197.

Персејевим ратовима. Leake и Heuzeу локализовали су Хераклеион код Платамона, на месту познатог византиског града, седишта епископије. Опис Хераклеиона који нам дају извори потпуно одговара овом положају. У зидинама средње-вековног платамонског града узидани су фрагменти античких споменика, а јужно од самог кастра нађени су остаци античких и средњевековних грађевина.³⁶⁾

Хераклеион се спомиње само још код Плинија и Стефана Византиског,³⁷⁾ те не знамо да ли је и у римско доба, односно после оснивања колоније Диона, остао самосталан град. Код Плинија и Стефана Византиског име Хераклеиона дато је у женском роду — Ἡράκλεια. Овај облик јавља се и на једном надгробном натпису из римског времена (?), нађеном у Китросу: Πατήρ δ' Ἡράκλεια καὶ Ἀρτερίδωρος ὁ τεύξας.³⁸⁾ Уколико није у питању нека друга Хераклеја, овај натпис може послужити као доказ да је Хераклеион постојао у римско доба, али не и да је био самоуправна општина.

Фила

Град Фила (Φίλα) изграђен је средином III в. пре н. е. Према Стефану Византиском подигао га је Димитрије II (240—229), син Антигона Гонате, и назвао га по мајци Фили.³⁹⁾ Фила се спомиње на неколико места код Ливија у вези с последњим македонско-римским сукобима; изгледа као да је у питању прави град, а не само кастел (уп. XLIV, 7, 12: „castella super Tempe et circa Philam“).⁴⁰⁾ Ливије каже да је био удаљен око 5 миља од Хераклеиона.⁴¹⁾ Никаквих других података о њему немамо. Тражи се близу Пенеја и Темпа, али његов положај није сигурно утврђен.⁴²⁾

Према свему што смо рекли о Хераклеиону и Фили, могли бисмо прихватити Heuzeу-ово мишљење да су и ова два града у доба Царства улазила у састав колоније Диона,

³⁶⁾ Leake, III, 404; Heuzeу, стр. 88 и д., 91 и д.; А. Бакалопулос Τὸ κάστρο τοῦ Πλαταμόνα, Μακεδονικά I (1940) 60 и д.

³⁷⁾ Plin. IV, 33: „... et in regione quae Pieria appellatur a nemore Aeginium, in ora Heraclea, flumen Apilas...“; Steph. Byz. s.v. Ἡράκλεια... ἰς Πιερίας.

³⁸⁾ Димица, стр. 131, бр. 160. Димица објављује овај натпис према Leake-у и не каже ништа о његовом датовању. Он је убеђен да је у питању пиериски Хераклеион, а не неки други.

³⁹⁾ Steph. Byz. s. v. Φίλα, πόλις Μακεδονίας, κτίσμα Δημητρίου τοῦ Ἀντιγόνου παιδός, τοῦ Гонатᾶ καλουμένου, ὃς ἀπὸ τῆς μητρὸς Φίλας...

⁴⁰⁾ Liv. XLII, 67; XLIV, 2, 3, 7, 8 и 34.

⁴¹⁾ Liv. XLIV, 8: „Heracleum — abest a Phila quinque milia ferme passuum“.

⁴²⁾ Kromayer, Antike Schlachtfelder, II, стр. 7, ставља Филу код места Кастри, на обали близу ушћа Пенеја; Heuzeу, Mont Olympe, стр. 82, Kierpert, FOA, и Димица, стр. 156, траже овај град више у унутрашњости, код места Ликостомион или Пиргетос, на излазу Пенеја из кланда Темпе. Heuzeу је у Пиргету нашао и један латински натпис на коме су исписана имена трију жена из породице Бебија, и на основу тога је закључио да је и ова област улазила у територију колоније Диона.

која се на тај начин простирала до Пенеја, односно до саме границе провинције. Ипак, без сигурнијих епиграфских налаза то мора остати само претпоставка.

На северу територија колоније допирала је до Пидне, обухватајући можда и овај град. Нажалост, цела је Пиерија археолошки мало испитана те се закључцима Heuzeu-a о простирању колоније Диона и данас не може скоро ништа додати.⁴³⁾

Западно од Диона, на излазу из кланца који из Пераибије води у Пиерију, налазило се утврђено место Петра, које је Персеј заповео 168 г. да би затворио пут Емилију Паулу.⁴⁴⁾ Петра се не спомиње у доцнијим изворима. Али, у средњем веку позната је епископија тога имена и она је посведочена на једном натпису из XII в. нађеном на месту где се локализује античка Петра.⁴⁵⁾ Са тако оскудним материјалом тешко је ма шта претпоставити о карактеру овог насеља. Међутим, сам положај Петре на месту где, према Кромајеру, не може да стане више од тридесетак кућа⁴⁶⁾ говори против претпоставке да се Петра у античко доба развила у прави град.⁴⁷⁾ По свој прилици је и она улазила у састав колоније Диона.

Петра

Северно или северозападно од Диона налазио се у доба римског освајања град Agace (Agassae). Он се помиње само код Ливија у вези с операцијама римске војске 169/8 г. Agace су се најпре предале Римљанима, али су се доцније одметнуле, па су после битке код Пидне по наређењу Емилија Паула разорене.⁴⁸⁾ Ливије нам је сачувао интересантан податак да су Римљани, приликом прве предаје, обећали овом граду аутономију и имунитет: *obsidibus contentus sine praesidio relinquere se iis urbem immunesque ac suis legibus victuros est pollicitus* (sc. Емилије Паул). То показује да су Agace претстављале за Римљане самосталну општину.

Agace

⁴³⁾ Heuzeu је значајне и трајне резултате својих археолошких истраживања Пиерије објавио у делу *Le Mont Olympé et l'Acarnanie*, Paris, 1860, које нисам могла да употребим. У *Mission archéologique en Macédoine* он се често позива на ово своје дело.

⁴⁴⁾ Liv. XLIV, 32, 9: „*Quinque milia Macedonum missa ad praesidium Pythoi et Petrae, quibus praepositi erant Histiaeus et Theogenes et Midon.*“ Cf. XLV, 41, 4: „*...inter praesidia eius saltum ad Petram evasi et ad Pudinam regem acie vici* (говори Емилије Паул). Међутим, код Плутарха стоји (Aem. 15): *ρίαν εισβολήν ἐπὶ μόνον ἀπολείπεσθαι, τὴν δὲ Περραιβίαν παρὰ τὸ Πίδιον καὶ τὴν Πέτραν...*

⁴⁵⁾ Г. Иконому, н. д., стр. 37 и д.

⁴⁶⁾ Kromayer, *Antike Schlachtfelder*, II, 305, пр. 2.

⁴⁷⁾ На натпису из Долихе у Пераибији (Wace—Thompson, *A Latin Inscription from Perrhaebia*, BSA 17 (1910/11), стр. 193 и д.), којим се утврђују границе овог града с Елимејом, помињу се „*Petraeas in Dolichis*“. Чини ми се да овај локалитет не може имати везе с пиериским Петром, мада ова није много удаљена од Долихе. О овом натпису в. поглавље *Емилија*.

⁴⁸⁾ Liv. XLIV, 7; XLV, 27, 1.

Не знамо да ли су Агасе после 168 г. обновљене, али то није искључено, јер је и тимфајски град Аигинион, који је био доживео исту судбину, доцније обновљен, како показују сведочанства из римског доба.⁴⁹⁾

Положај Агаса није могао бити утврђен. Ливије каже да је конзул, кренувши с војском из Диона, истога дана (eo die) стигао до реке Митиса, а сутрадан (postero die) до Агаса. Одатле је једнодневним маршем дошао до реке Аскорда. Ни једна ни друга река нису сигурно идентификоване, а не постоји сагласност ни у погледу отстојања између Диона и Агаса. Неузеу и Кромајер локализују Агасе код места Палеостенес, где су нађени незнатни антички остаци, а Хиршфелд, много јужније код Катерини, између Диона и Пидне.⁵⁰⁾ У овом другом случају Агасе су морале ући у састав колоније Диона (уколико су постојале у римско доба).

ФИЛАКЕ

У унутрашњости Пиерије, у њеном северном делу, налазили су се, према Плинију и Птолемеју, градови Филаке и Вала. О граду Филаке (Φυλακαί) имамо мало података. Птолемеј каже да се налазио у Пиерији, и то у њеној унутрашњости, а то се слаже и с Плинијевим податком: *intus Aloritae, Vallaei, Phylacaei, Cyrestae* . . .⁵¹⁾ Етникон *Phylacaei*, узет из званичне Августове статистике, као и етникон *Φυλακαῖος* на једном натпису из Берије,⁵²⁾ доказују да су Филаке биле самоуправна општина. Немамо никаквих елемената за њихово ближе локализовање. Неузеу их је локализовао код места Палиогратијано, између Сервије и Велвендоса, проширивши на тај начин границе Пиерије и с оне стране Фламбуриске горе до долине Халиакмона.⁵³⁾ У области Сервије, ближе кланцу Volustana, траже Филаке и други научници.⁵⁴⁾ Пошто је, међутим, накнадним налазима утврђено да је ова област припадала Елимеји (в. ово поглавље), град Филаке треба тражити северније.

⁴⁹⁾ Уп. Liv. XLV, 27, 1: „Q. Maximum filium ad Aeginium et Agasas diripiendas mittit. . .“ Изван сваке је сумње да Ливије има у виду тимфајски град Аигинион, о коме је у његовом излагању римско-македонских ратова било неколико пута говора (XXXII, 15; XXXIV, 13; XLIV, 46). Град се налазио на граници Тесалије, Македоније и Епира, па није увек јасно коме је припадао. Његов положај код Каламбаке утврђен је епиграфским налазом. Плиније спомиње један град Aeginium у Пиерији (IV, 34): „et in ea regione quae Pieria appellatur a nemore Aeginium“. Мора бити да је по среди грешка и да је у питању исти Аигинион.

⁵⁰⁾ Kromayer, *Antike Schlachtfelder*, II, 286, пр. 2; Hirschfeld, RE s. v.

⁵¹⁾ Ptol. III, 12, 37: Πισπίας Φυλακαί, Οβάλλα. Пиериско приморје описују Птолемеј III, 12, 12; Plin. IV, 34.

⁵²⁾ Димица, стр. 67, бр. 56. Не види се из ког би времена могао бити овај натпис.

⁵³⁾ Neuzeu, *Le Mont Olympe*, стр. 216 и д. (према Димици стр. 173).

⁵⁴⁾ Cf. Oberhammer, s. v. Phylakai, RE XX (1941) 980 и A. Керамопулос, дело наведено у прим. 58.

У суседству Филака и Алора Плиније спомиње, као што смо видели, и град Вала (Οὔλλα, Βάλα). Од Птолемеја сазнајемо да је Вала град Пиерије и да се налазила у унутрашњости ове области (в. прим. 51). Оно што је Стефан Византиски прибележио о овом граду указује на његову старину.⁵⁵⁾ Никаквих других података немамо о њему. Идентификовање Вале са станицом Βαδα (Βατα), коју познатоантички итинерарији бележе у северној Пиерији, није сигурно. Судећи по Плинију и Птолемеју град се звао Вала, а не Бала (упркос Стефану Византиском који има тај облик Βάλλα), те је и сличност са станицом Βαδα можда само привидна.

Heuzeu је помишљао на могућност да се Вала локализује код села Палатице крај Халиакмона, југоисточно од Верије, где је сам вршио ископавања с врло богатим резултатима.⁵⁶⁾ Поред раскошних хеленистичко-македонских грађевина и гробница, нађено је на том месту и много остатака из познијег времена, што показује да је ово велико насеље постојало и у римско доба. Међутим, Heuzeu је сам приметио да је у средњем веку област Палатице била потчињена у црквеном погледу епископији у Верији и на основу тога закључио да је ова област и у античко доба по свој прилици припадала Ематији, а не Пиерији.⁵⁷⁾ Према томе, град Вала, који извори стављају у Пиерију, требало би тражити на другом месту. Идентификовање насеља код Палатице с Валом и иначе не почива на чврстим основама, јер је нађено свега неколико, доста безначајних натписа, који не осветљавају ово питање. Ипак, у последње време иступио је у корист овог решења и Едсон, полазећи од идентичности Вале и станице Βαδα (в. ниже).

Κεραμοπούλος је име града Вала приближио имену теснаца Volustana (Liv. XLII, 2) протумачивши ово име као Βάλλας Στενά.⁵⁸⁾ На основу тога он локализује град Вала на јужном улазу овог теснаца (данашњи Сарандопорос), код места Вувала, јер се, по његовом мишљењу, на северном излазу из кланца налазио град Филаке. Ово духовито решење не може се, међутим, прихватити из простог разлога што, како ће један поглед на карту одмах показати, област Вувале, близу реке Еуропа, не може никако да се рачуна у Пиерију. Вувала се налази југозападно од Питиона и Долихе, пераибиских градова, далеко на запад од Карије, где је пролазила македонско-тесалска граница. Видели смо; да

⁵⁵⁾ Steph. Byz. s. v. Βάλλα· πόλις Μακεδονίας, ὡς Πέλλα, ὁ πολίτης Βαλλαῖος. Θραγέντης ἐν Μακεδονίᾳ (sic): Βαλλαῖους μεταγαγὼν εἰς τὸν νῦν λεγόμενον Πέδιον τόπον.

⁵⁶⁾ Heuzeu, стр. 180 и д.; Димица стр. 175 и д.

⁵⁷⁾ Heuzeu, стр. 271.

⁵⁸⁾ Α. Κεραμοπούλος, Volustana — Βάλλας Στενά, Πρακτικά Ἀκ. Ἀθην. 6 (1931) 314 и д.

се за области Сервије и Палеограција утврдило да нису улазиле у Пиерију: утолико мање се то онда може претпоставити за област јужно од Камбуниских гора.

Напоменули смо на почетку овог поглавља да се у познантичким итинераријима појављује низ места у Пиерији која су иначе потпуно непозната и која се стога не могу ни идентификовати ни локализовати. То су станице на путу Темпе-Тесалоника, забележене у Табули Појтингеријани и код Географа Равенског, према једном заједничком узору. Између кланца Темпе и Диона имамо само једну станицу Sabatium (Tab. Peut.: Stenas — XV — Sabatium — XII — Dium), коју Miller ставља код данашњег места Поле, северно од Платамона.⁵⁹⁾ Северно од Диона Табула Појтингеријана наводи ове станице: Dium — XII — Hatera — XII — Anamo — VII — Bada — XX — Argulos — XV — Acerdos — XII — Beroae.⁶⁰⁾ Отстојања која даје Табула између Диона и Берије скоро су два пута дужа него у стварности. Сем станице Argulos која се без двоумљења може идентификовати с градом Алором у Ботији, недалеко од ушћа Халиакмона, све су остале станице потпуно непознате. Врло је вероватно да су облици који су нам сачувани искварени, али досадашњи покушаји емендирања нису убедљиви. По Милеровом схватању пут је водио из Диона у правцу севера преко Халиакмона до Алора, а одатле скретао на југ натраг у Пиерију па преко Вале ишао у Берију, прелазећи још једном реку Халиакмон.⁶¹⁾ То је једно решење које може мало кога придобити за себе. Много је вероватније Струково мишљење да су у Табули помешане станице са два пута, од којих је један водио из Диона право у Тесалонику, док је други скретао према Берији и одатле настављао даље такође за Тесалонику.⁶²⁾ Ову идеју прихватио је и разрадио у свим појединостима Едсон, покушавши да идентификује и локализује поједине станице.⁶³⁾ Он врло убедљиво доказује да је тек у доба Позног царства из војничких разлога изграђен краћи, али технички тежи и скупљи пут из Диона директно за Тесалонику, док је раније, још од хеленистичког времена, постојао пут који је код Пидне скретао у правцу Берије и одатле настављао преко Пеле у Тесалонику. Директан пут за Тесалонику прелазео је Халиакмон јужно од Алора, где је изграђен велики мост, чији, се импозантни остаци и данас виде код места званог Камара. На том путу налазиле су се станице Hatera, Anamon,

⁵⁹⁾ K. Miller, Itin. Rom., стр. 575. Код. Geogr. Rav., 195, 5: Sabatum; 374, 7: Sabation.

⁶⁰⁾ Tab. Peut. VIII, 1. Географ Равенски има облике Imera (место Hatera), Anamon и Bata (Geogr. Rav. 195, 4; 374, 6).

⁶¹⁾ Miller, Itin. Rom., стр. 574.

⁶²⁾ Struck, Makedonische Fahrten, II. Die makedonischen Niederlande, стр. 95 и д.

⁶³⁾ Edson, Strepsa, Class. Phil. 50 (1955), стр. 173 и д.

Sabatium

Hatera

Anamo

Bada

Acerdos

Arulos (= Aloros) и Acerdos, док је станица Bada (= Valla) била на другом путу, који је ишао преко Берије. Едсон идентификује Hatera с реком Βαφύρας код Диона, а Апатон са Халиакмоном.⁶⁴⁾ Маколико да су духовите ове идентификације, мислим да нису реалне. Зашто би на путу од Диона до Алора биле наведене само прва станица, у непосредној близини Диона, и последња, непосредно испред Алора? И зашто је испала из ових итинерарија Пидна, једина станица коју Itinerarium Antonini бележи на путу Дион—Берија? Она се морала налазити на оба пута, и на оном који је водио директно у правцу севера и на оном који је скретао према Берији. Мислим да је питање ових станица са расположивим материјалом нерешљиво и да се не може изаћи из оквира мање или више вероватних претпоставки.⁶⁵⁾

Ботијаја

Ботијаја је обухватала средишни део Доње Македоније, између Пиерије и Елимеје на југу, Еордаје на западу, Алмопије на северу и Амфакситиде на истоку. Доњи ток Халиакмона и планински венци Бермиона и Пајака претстављали су њене природне границе. У њој су се налазиле некадашње престонице Едеса и Пела и седиште провинциског коинона Берија.¹⁾

Има научника који западни део ове области (са градовима Едесом и Беријом) сматрају посебном облашћу — Ематијом.²⁾ Међутим, Ематија се ни у једном извору не појављује као назив једне одређене области: то је или старо име Македоније³⁾ или назив који се употребљавао за обележавање Доње Македоније уопште, односно њеног приморја.⁴⁾ Код

⁶⁴⁾ Ibid. стр. 181.

⁶⁵⁾ Према Едсону, н. д., стр. 182, Acerdos је била станица иза Алора, у Ботији. Ово име, међутим, јако потсећа на име реке Аскордос у северној Пиерији, документовано код Ливија (в. стр. 106).

¹⁾ Врло сликовит и упечатљив опис ове области (данашње Кампање), њених села и градова, античких становника и савременог живља, привредних богатстава и лепота, дао је A. Struck, *Makedonische Fahrten*, I. Die makedonischen Niederlande. Сарајево 1908. Струц говори опширно и о споменицима и историји појединих античких насеља. Детаљна мапа на крају књиге олакшава сналажење свакоме ко није лично упознат с овим крајевима.

²⁾ Уп. Geyer, 648 сл. Иако сам сматра да поред Ботије и Амфакситиде нема места за посебну област Ематију, Гајер ипак ставља Ематију под засебан број у своме списку македонских области, у коме, узгред буди речено, нема Пелагоније.

³⁾ Str. VII frg. 11: ὅτι Ἡραθία ἐκαλεῖτο πρότερον ἢ νῦν Μακεδονία; Justin. VII, 1, 1: „Macedonia ante a nomine Emathionis regis ... Emathia cognominata est“; ibid. VII, 1, 11: „Caranus ... cum in Emathiam venisset, urbem Edessam occupavit...“

⁴⁾ Cf. Hom. XIV, 226: Ἡραθίαν ἐρατεινήν; Pol. XXIII, 10, 4 (= Liv. 40, 3): ... εἰς τὴν νῦν μὲν Ἡραθίαν, τὸ δὲ παλαιὸν Πατριαν προσαγορευομένην, где се Ематијом назива и област око доњег тока Аксија, настањена некада Пеонцима.

Херодота и Тукидида Ематија се уопште не спомиње, већ само Ботијаја. Један Тукидидов податак даје, чини ми се, прилично јасан одговор на питање треба ли Ематију сматрати посебном облашћу или не. То је оно познато место из II књиге Тукидидове Историје у коме се говори о Ситалковом походу на Македонију 429 г. Тукидид прича да су се Трачани из Добера спустили у Македонију, освојили неке градове у долини Аксија и затим продрли даље: *ἐπειτα δὲ καὶ ἐς τὴν ἄλλην Μακεδονίαν προυχώρει τὴν ἐν ἀριστερᾷ Πέλλης καὶ Κύρρου*. "Ἐσὼ δὲ τούτων ἐς τὴν Βοττιαίαν καὶ Πιερίαν οὐκ ἀφίκοντο..."⁵⁾ Ако се има у виду да су Трачани долазили са истока или северо-истока и да су допрли до Пеле и Кира, онда реченица „ἔσῳ δὲ τούτων ἐς τὴν Βοττιαίαν καὶ Πιερίαν“ показује да Ботијаја није обухватала само област поменута два града, како се обично мисли, већ и земље западно и јужно од њих све до Пиерије. Уосталом немамо ниједан директан доказ да су Едеса и Берија припадале Ематији, а не Ботијаји. Напротив, у једном оракулу који нам је сачуван код Диодора Сицилиског, делфиско пророчиште саветује Пердики, оснивачу македонске државе, да крене у Ботијају и да тамо где угледа снежнобеле козе сребрних рогова подигне град.⁶⁾ Реч је о оснивању града Αἰγαί, старе македонске престонице, која је, као што ћемо видети, или идентична с Едесом или се налазила у њеној близини. Према овом пророчанству она је била у области Ботијаје.

Једини писац код кога је назив Ботијаја замењен именом Ематија је Птоlemeј. Код њега Ематија обухвата све земље од Халиакмона до Аксија, тј. целу Доњу Македонију сем Пиерије.⁷⁾

Ботијаја је била средиште македонске државе и у њој се релативно рано развио градски живот. Поред Едесе, Пеле и Берије, у римско доба постојали су градови Кир, Скидра, Миеза, Ихне, Алор и Тириса, а помињу се и нека друга места која се не могу тачно идентификовати.

ЕДЕСА

Едеса је била, када су Римљани освојили Македонију, један од најистакнутијих градова македонских.⁸⁾ По традицији она је била прва македонска престоница до владавине краља Архелаја, који је државни центар преместио у Пелу. Али и после тога, Едеса задржава свој значај и углед.

⁵⁾ Thuk. II, 100, 4.

⁶⁾ Diod. VII, 16 (ed. Fr. Vogel, Teubn. 1890): *ἀλλ' ὡς ἐπαγγέμενος Βοττιδα πρὸς πολύμηλον | ἐνθα δ' ἄν ἀργυρέωτας ἰδὴς χιονώδεις αἰγας | εὐνηθέντας ἴππων, κείνης χθονὸς ἐν δαπέδοισι | θύε θεοῖς μακάρεσσι καὶ ἄστυ κτίξε πόληος*. Cf. Geyer, 649; Steph. Byz. s. v. Αἰγαί... Μακεδονίας, ἥτις καὶ μηλοβοττεια ἐλέγετο.

⁷⁾ Ptol. III, 12, 36.

⁸⁾ Liv. XLV, 29, 30: *tertia regio nobilis urbes Edessam et Berocam et Pellam habet*.

Традиција идентификује Едесу са старим краљевским градом Аиге (Αἶγαί),⁹⁾ у коме су у IV и III в. одржаване свечаности македонског двора и приређиване општемакедонске игре, и где су по старом обичају сахрањивани македонски владари.¹⁰⁾ Идентификовање ова два града није још нико довео у сумњу. Ипак се оно, по мом мишљењу, не може сматрати сигурним. Пре свега, у Едеси, где су констатовани трагови позоришта, нису нађени никакви остаци гробница.¹¹⁾ Напротив, приличан број раскошних гробова македонског типа нађен је јужно од Едесе, у околини Наусе (в. ниже). Затим, Птолемеј наводи Аиге поред Едесе, као посебан град.¹²⁾ Најзад, што је нарочито важно, етникон Αἰγαῖος појављује се на споменицима IV и III в. упоредо с етником Ἐδεσσαῖος.¹³⁾ То све, чини ми се, недвосмислено показује да су у питању два насеља, а не једно. Друго је питање да ли се град Аиге одржао и у римско доба као засебна општина. Имамо разлога да сумњамо у то.

Едеса се појављује у литерарним изворима тек у III в.¹⁴⁾ Али чињеница да је један град у Сирији добио име по њој (Steph. Byz. s. v.) показује да је у ранохеленистичко доба македонска Едеса не само постојала већ и претстављала град од извесног значаја.

Сведочанства о Едеси у римско доба су врло малобројна. Сем код Ливија и Диодора, који говоре о њој као о једном од значајнијих градова Треће македонске области, Едеса се спомиње још само код Страбона (Полибија), као станица на *via Egnatia*, код Птолемеја и у итинераријима, и најзад, у позноримско доба, код Хијерокла и Малха.¹⁵⁾

⁹⁾ Justin. VII, 1, 10: „Urbem Edessam ob memoriam muneris Aegaeas, populum Argeadas vocavit“. Cf. Diod. XXII frg. 23: τὰς Αἰγέας... ἥτις ἦν ἐστὶα τῆς Μακεδονικῆς βασιλείας.

¹⁰⁾ Diod. XVI, 92: τῶν ἀγῶνων καὶ γάμων συντελουμένων ἐν Αἰγέαις τῆς Μακεδονίας (свадба Клеопатре, ћерке Филипа II); Arr. I, 11, 1: τὸν ἀγῶνα ἐν Αἰγαῖς διέδθηκε τὰ Ὀλύμπια (sc. Александар); Diod. XIX, 52: ἐδάψεν (Κασανδρὰ) ἐν Αἰγαῖσι, καθάπερ ἔθος ἦν τοῖς βασιλεῦσι; Plin. IV, 33: „Oppida Aegae, quo mos sepeliri reges erat...“

¹¹⁾ A. Struck, н. д., 62 сл.

¹²⁾ Ptol. III, 12, 36: „... Ἐδεσσα, Βέροια, Αἰγαία...“. Müller, Ptol. 518 сматра да је Птолемеј погрешно одвојио Аиге од Едесе.

¹³⁾ Arr. Ind. XVIII, 6: Λεοννάτος Αἰγαῖος; Plut. Alex. 41: Εὐρύλοχος Αἰγαῖος; Curt. V, 2, 5: Augaeus (Beloch, Gr. G. III², 326 доводи у везу овај етникон с градом Aigaia код Птолемеја; има ли везе с тим Λευγαία Ἰλν, Arr. Anab. II, 9, 3?). На натписима из III в. пре н. е. налазимо: Ἀμύντας Μένωνος Μακεδῶν ἐξ Αἰγέων, IG XII, 1187, и Κλεοπάτρα Κασσάνδρου Μακετῆ ἐξ Ἐδεσσης, IG XII, 1135 (Ова два примера, као и неколико других сличних, које сам нашао у литератури, нисам могла да проверим, пошто ми велике збирке натписа нису приступачне).

¹⁴⁾ Plut. Pyrrh. 10, 12; Polyae. II, 29, 2; Pol. V, 97; уп. и списак теородоха Plassart, Théorodques, BCH 45 (1921) 17, 54.

¹⁵⁾ Str. VII, 323 = Pol. XXXIV, 12; Ptol. III, 12, 36; Itin. Ant. 319, 3. 330, 5; Itin. Hier. 606, 4 (civitas Edissa); Tab. Peut. VIII, 1; Hier. 638, 8; Malch. 18 (FHG IV p. 127).

Археолошка истраживања нису вршена у Едеси. Релативно малобројни споменици и натписи нађени у самом граду и околини не дају јасну слику о томе колики је и какав био овај град у римско доба.¹⁶⁾ Ипак чињеница да је Едеса ковала новац у доба Раног царства¹⁷⁾ довољно је речита: Едеса је морала бити прилично велик и напредан град.

Едеса је имала типично грчко-македонско градско уређење са политарсима на челу.¹⁸⁾ Два натписа са списковима ефеба могу се узети као сведоци релативног благостања и развијеног културног живота.¹⁹⁾ Неколико латинских надгробних споменика,²⁰⁾ а нарочито натписи који су у част Петроније Стратиле, ћерке Луција Петронија Баса, подигли „ἡ πόλις καὶ οἱ συνταγματούμενοι Ῥωμαῖοι“ показују да је у Едеси постојала јака римска насеобина, која је имала свој конвент²¹⁾.

У позноримско доба Едеса се одржава као *civitas*, али нам није посведочена као епископија.²²⁾ Изванредан положај на обронцима Бермиона, на главној саобраћајној артерији — један миљоказ из времена Лицинија нађен код села Ризари источно од Едесе, са ознаком прве миље на путу за Тесалонику, показује да је Едеса била град одакле је почињало рачунање миља²³⁾ — омогућило је овом граду да одоли свим најездама и да настави живот и у средњем веку, задржавши чак, поред новог словенског имена Бодена, и старо име Едеса.

И друга македонска престоница — од почетка IV в. до 168 г. пре н. е. — Пела (Πέλλα), домовина Филипа II и Александра Великог и ризница македонских владара, налазила се у римско доба у сталном опадању.²⁴⁾ После битке код Пидне

¹⁶⁾ Од старијих издавача, натписе из Едесе објавили су Leake, Böckh (CIG), Hahn, Bormann (Arch.-Epigr. Mitt. XII) и други. Сви ти натписи ушли су у зборник Димице, бр. 1—49. У XX веку објавили су натписе из ове области: A. Struck, *Inscriptionen aus Makedonien*, Ath. Mitt. 27 (1902) 305 сл., бр. 18—26; A. Plassart, *Inscriptions de Piérie, d'Emathie et de Bottiée*, BCH 47 (1923) 186 сл. Новије публикације ми нису познате. Случајни налази нотирани су у хроникама археолошких часописа, уп. и X. Макаронас, *Χρονικά αρχαιολογικά. Μακεδονικά* 2 (1952) 47 сл.

¹⁷⁾ Gaebler, *Antike Münzen*, II стр. 62.

¹⁸⁾ Уп. натпис Димица, бр. 2: ... πολιταρχοῦντων τῶν περὶ... Исти израз налазимо и на натпису из Деуриопа, Вулић Споменик 71 (1931) бр. 500. Градски савет βουλὴ спомиње се на натпису из Едесе, Димица, бр. 1.

¹⁹⁾ Димица, бр. 1 и 2.

²⁰⁾ Struck, Ath. Mitt. 27 (1902), бр. 19—21.

²¹⁾ Димица, бр. 3. Уп. Kornemann, s. v. *Conventus*, RE IV (1901) 1185.

²²⁾ Сем у итинераријима, код Хијерокла и Малха (уп. прим. 15), Едеса се спомиње у једном епиграму из III или IV в. (Димица бр. 5: Πατρίς μὲν ποὶ Ἐδεσσα...) и на једном врло позном натпису из Берије, Perdrizet, *Inscriptions de Roumélie*, BCH 24 (1900) 542 (in civitatē Idissensi).
²³⁾ BCH 76 (1952) str. 228 (*Chronique des fouilles*).

²⁴⁾ Cf. s. v. Pella RE 19 (1937) 346 сл. (Oberhummer). Пела се спомиње већ код Херодота (VII, 123) и Тукидида (II, 99, 4; II, 100, 4). Архелај преноси престоницу из Едесе у Пелу, в. интересантну монографију Д.

она је постала центар Треће македонске области.²⁵⁾ Према Псеудо-Скимну (v. 625), она је заједно с Беројом најугледнији град у унутрашњости Македоније. Међутим, доцније, под Августом, када је образован македонски коинон, за седиште овог провинциског тела није изабрана Пела, већ Бероја. Додуше, може се као разлог за то навести чињеница да је Пела већ 30 г. пре н. е. постала римска колонија, док је коинон образован доцније.²⁶⁾ Као римска колонија, Пела свакако није могла да учествује у животу коинона, а још мање да постане његов центар. Међутим, већ и само насељавање колонијата у Пелу указује на извесно опадање овог града, јер у напредним, густо насељеним градовима није било места за колонисте.

Могло се очекивати да ће се колонизирањем дати нов импулс овом македонском граду, као што је, на пример, био случај са Филипима. Међутим, Пела је и даље опадала. Кад Дион Хрисостом, који је Пелу посетио негде на прелазу из I у II в. н. е., каже да се на њеном месту не види ни траг неке вароши (εἰ τις διέρχοντο Πέλλαν, οὐδὲ σπριεῖον ὄψεται πόλεως οὐδέν) и да она личи на гомилу разбијених црепова (πολὺν κέραρον συντετριμένον), то је свакако реторски претерано. Али, немамо разлога да посумњамо у веродостојност Лукијанових речи да је Пела у његово време имала „ταπεινὸς καὶ ὀλιγίστους οἰκήτορας“.²⁷⁾ Овај утисак наметао се још више због некадашње славе и богатства Пеле.

Пела је колонизирана под Августом (30 год. пре н. е.), када и остале колоније у Македонији—Дион, Касандреја, Дирахијон и Филипи. На њеној територији насељени су италиски сељаци којима је Август одузео земљишне поседе у Италији да би их поделио својим војницима.²⁸⁾ Пела је уживала италиско право (ius Italicum), као и остале поменуте колоније, вероватно већ од оснивања колоније.²⁹⁾

Канацулис, 'Ο 'Αρχέλαος καὶ αἱ μεταρρυθμίσεις του ἐν Μακεδονίᾳ, Солун 1948, стр. 77 сл. Почетком IV в. Пела је била највећи град Македоније (Xen. Hell. V, 2, 13). Као престоница Филипа V и Персеја, Пела се спомиње више пута код Полибија и Ливија у вези с римско-македонским ратовима.

²⁵⁾ Liv. XLV, 30, 5; Diod. XXXI, 8, 8; Str. VII, frg. 48.

²⁶⁾ Д. Канацулис, Τὰ κοινὸν τῶν Μακεδόνων. Μακεδονικά, 3 (1954) стр. 12 сл.

²⁷⁾ Dio Chrys. XXXIII. p. 402. Lucian. Alex. 6: Πελλαία δὲ ἦν ἐκείνη, πάλαι μὲν εὐδαίμονος χωρίου κατὰ τοὺς τῶν Μακεδόνων βασιλεῶς, γυνὴ δὲ ταπεινὸς καὶ ὀλιγίστους οἰκήτορας ἔχοντος („Πελλαία“ је етникон, односи се на једну жену о којој се говори у претходној реченици. Код Оберхумера, н. д., 347: „Πελλαία — ἐκείνη πάλαι εὐδαίμονος...“ (као да је име града!), скраћивање и погрешна интерпункција чине реченицу неразумљивом). Mela II, 34, кад каже за Пелу да је „et maxima et inlustris“, претискује свакако неки стари извор.

²⁸⁾ Dio Cass. LI, 4; Plin. IV, 34: „Pella colonia“; cf. Kornemann, s. v. Coloniae, RE IV (1901) 549.

²⁹⁾ Dig. L, 15, 8, 8.

Као римска колонија — Colonia Iulia Augusta Pella — Пела је ковала новац у току прва три века Царства (до Гордијана III)³⁰). Њен је положај сигурно утврђен код места Алаклиси (Аји Апостоли), југоисточно од паланке Јенице, на мочварној ивици истоименог језера, где су констатовани остаци старог насеља. Ту су Пелу локализовали већ први истраживачи (Leake, Delacoulonche, Cousinéry) на основу података античких писаца, а и због тога што се у близини тог локалитета налази велики број тумула из македонско-хеленистичког времена. То мишљење прихватају данас сви³¹). Иначе је тамо нађено релативно мало споменика³²). Налази из римског времена су тако малобројни да се не може донети никакав закључак о томе колико је латински елеменат био јак у овој колонији. Треба, међутим, скренути пажњу на фрагменте два латинска натписа, од којих је један, према Димици, нађен у селу Агалари, око сат и по западно од Пеле, а други у селу Куфалову, североисточно од Пеле, на истом отстојању од једног и по сата. Врло је вероватно да су ови локалитети улазили у територију колоније, иако се наравно може рачунати и с одвлачењем споменика³³).

Пела се налазила на *via Egnatia*. Отстојања која нам дају итинерарији не могу се искористити за тачније утврђивање њеног положаја, пошто се не подударају потпуно. *Itinerarium Burdigalense* ставља Пелу на средину пута између Едесе и Тесалонике (30 миља с једне и с друге стране,

³⁰) Gaebler, *Antike Münzen* II, 93—100.

³¹) За утврђивање положаја Пеле основни извори су Liv. XLIV, 46 и Str. VII frg. 20, 22 и 23, в. Tafel, *Via Egn.* 52 сл., Struck, *Makedonische Niederlande*, стр. 84 и сл., 92, Oberhummer, н. д., 342 сл. Ниска и мочварна област око језера Јенице изгледала је у античко доба друкчије него данас. Мишљење Струка, н. д., стр. 95, да је језеро Јенице још у V в. пре н. е. претстављало велики залив који је допирао до подножја Пајака и Бермиона и који се временом због речних талоба све више смањивао и сузио, не може се одржати, в. Канацулис, *Македоника релативата*, I. Τοπογραφία τῶν Ὁσρναϊκῶν κόλπου τὸν 5-ον αἰῶνα π. Χ., Солун, 1955, стр. 1—8. Уп. и Edson, *Strepsa*, *Class. Phil.* 50 (1955), стр. 174 и пр. 77.

³²) Димица, стр. 100 и д., преноси извештаје првих истраживача ове области (Cousinéry, Leake, Delacoulonche и др.) о споменицима које су тамо видели. Код Димице су сакупљени и сви натписи из Пеле који су у његово време били познати, *ibid.* бр. 128—154. Од тога времена, колико је мени познато, било је мало налаза: A. Struck, *Inscriptionen aus Makedonien*, *Ath. Mitt.* 27 (1902) стр. 311; A. Plassart, *BCH* 47 (1923) стр. 185. Ископавања која је вршио 1914 г. Г. Икономос дала су лепе резултате: материјал је из хеленистичког времена и показује развитак уметничког занатства у престоници македонској (*Bronzen von Pella*, *Ath. Mitt.* 51 (1926) 75 и д.).

³³) Димица, бр. 153 и 154. Struck, н. д., стр. 93, каже да је и у селу Мисир-Баба, један сат источно од Пеле, све грађено од античких фрагмената. О локалитету Куфалово в. ниже стр. 122 и д.

односно 10 миља од станице Gephira на Аксију).³⁴⁾ Itinerarium Antonini даје на једном месту (319, 3—320, 1) отстојања 27+28 миља, на другом (330, 5—7), 30+29 миља. У Табули Појтингеријани пак имамо отстојања 45 (1) + 27 миља. Прва цифра је свакако погрешна и настала је понављањем претходног отстојања (Cellis—Edessa).³⁵⁾ Од Пеле се издвајао пут који је водио у Бероју и даље према Пиерији³⁶⁾.

У Itin. Ant. 330, 6 уместо Пеле забележена је станица Dioclitianopolis. Пошто се на другом месту ово име више не појављује, мора се закључити да је Пела под Диоклецијаном названа Диоклецијанопољем — можда је и Диоклецијан покушао да обнови овај град у опадању — али се ново име није дуго одржало, већ га је поново потисло старо³⁷⁾.

У позноантичко доба Пела се спомиње код Јордана као један од македонских градова који су 478 г. препуштени Теодориховим Готима³⁸⁾. Последњи помен Пеле имамо код Хијерокла.³⁹⁾ Пела није постала седиште епископије. Она је постепено изумирала, али се ипак одржала до самог краја антике.

Супротно Едеси и Пели, трећи велики град Ематије — Бероја, доживела је у римско доба велики процват и постала центар културног живота провинције. Бероја је у доба римских освајања већ имала лепу прошлост⁴⁰⁾ и важила као један од најугледнијих македонских градова. Ливије је назива

ДИОКЛЕЦИЈАНОПОЉ
(= ПЕЛА)

БЕРОЈА

³⁴⁾ Itin. Burd. 605, 4—606, 4: „civitas Thessalonica — X — mutatio ad Decimum — X — mutatio Gephira — X — civitas Polli, unde fuit Alexander Magnus Macedo — XV — mutatio Scurio — XV — civitas Edissa“.

³⁵⁾ Tab. Peut. VIII, 2.

³⁶⁾ Бар тако изгледа према Табули Појтингеријани, уп. и Geogr. Rav. 194, 15 и 374, 1. Itin. Ant. 328, 4—5 не наводи између Бероје и Тесалоније ниједну станицу.

³⁷⁾ Тако мисли и W. Kubitschek, s. v. Itinerarien RE IX (1914) 2337. По Geyer-у, стр. 678, уколико није грешка у итинерарију, онда је у питању неки други Диоклецијанопољ о коме не знамо ништа. И Tafel, Via Egn., 44, сматра да без других доказа не можемо примити идентификање Пеле са Диоклецијанопољем. Оберхумер у чланку о Пели у RE не спомиње Диоклецијанопољ. Miller, Itin. Rom. 521 и д. и Philippson s. v. Diocletianopolis RE V (1903) 658, идентификују Диоклецијанопољ из итинерарија са Диоклецијанопољем код Прокопија (de aed. IV, 3) и Хијерокла (642, 12), с том разликом што Miller сматра да се тај Диоклецијанопољ налазио код Пеле (јер⁴¹⁾ је и Пела била на језеру), док га Филипсон ставља код Касторије. Уствари то су два града, један у Македонији, други у Тесалији, в. напред стр. 88.

³⁸⁾ Iord. Gef. 287 и д. (ed. Mommsen, MGH): „loca eis iam sponte, quae incolerent tradidit, id est Cerru, Pellas, Europa, Mediana, Petina, Bereu et alia quae Sium vocatur“. Момзен у критичком апарату каже: „intelleguntur Cyrrhus et Pella oppida Macedoniae primae sibi vicina“.

³⁹⁾ Hier. 638, 3 (од њега преузима податак Const. Porph. them. 49).

⁴⁰⁾ Није сигурна традиција текста Thuk. I, 61, 4, где се спомиње Бероја. Крајем IV в. појављује се Бероја на једном натпису, а у III в. се спомиње више пута у вези са Пировим ратовима, cf. Oberhummer s. v. Beroia RE III (1899) 305. Бероја се налази и у делфиском списку теородоха, Plassart, Théorodoques, BCH 45 (1921) стр. 17.

„nobilis urbs“⁴¹⁾). Да нови политички услови нису негативно утицали на развитаk града — Бороја је била први македонски град који се предао Римљанима после битке код Пидне⁴²⁾ — види се по Псеудо-Скимну (v. 624—625), који каже да су Пела и Бороја два најистакнутија града у унутрашњости Македоније (ἐν τῇ μεσογείῳ δ' εἰσὶ μὲν πολλαὶ πόλεις, ἡ Πέλλα καὶ Βέροια δ' ἐπιφανέσταται).

Бороја је била по страни *via Egnatia* (отуда код Цицерона, *In Pis. 89: oppidum devium Beroeam*), али кроз њу, или поред ње, пролазио је исто тако важан пут који је везивао Тесалију с Тесалоником.⁴³⁾ Без тога би тешко било објаснити њен економски процват и културну улогу коју је одиграла у животу провинције. У Бороји је живело много странаца, нарочито Јевреја и Римљана. Јеврејска општина у Бороји посведочена је на почетку хришћанске ере: у њој је, као што је познато, проповедао Апостол Павле⁴⁴⁾. О досељавању пак римских грађана, које је морало узети маха нарочито после грађанских ратова чије је поприште била Македонија, и њиховом сталном настањивању у Бороји, говори нам натпис из Августова времена у коме се спомиње конвент римских грађана (οἱ ἐνκεκτημένοι Ῥωμαῖοι)⁴⁵⁾.

Да је Бороја заиста расла и цветала, доказ је и то што је приликом образовања македонског коинона она изабрана као његово седиште, иако, додуше, није јасно зашто је мимоиђена Тесалоника, која је ипак била највећи и најбогатији град Македоније. Разлог који се обично наводи, да је наиме Тесалоника, као слободан град, била изван провинције у ужем смислу, не може се прихватити јер је било и других слободних градова који су били центри провинциског коинона и узимали живог учешћа у његовом раду (в. погл. *Миздонија*, прим. 80). Могло би се помислити и на то да је Тесалоника била главни град једне провинције чије су границе биле далеко шире од етнички и историски утврђених граница македонског коинона и да због тога није изабрана да буде метропола Македонаца. У сваком случају Бороја се појављује као центар коинона у доба Флавијеваца, када нам је први пут на натписима и новцу посведочено његово постојање, и она то остаје све до средине III в., када имамо

⁴¹⁾ Liv. XLV, 29, 30, в. напред пр. 8.

⁴²⁾ Liv. XLIV, 45, 2.

⁴³⁾ То је утврдио Edson, *Strepsa*, *Class. Phil.* 50 (1955), стр. 173 и д.

⁴⁴⁾ *Acta Apost.* 17, 10. 13; 20, 4.

⁴⁵⁾ Димица, бр. 58. Споменик је подигнут у част Л. Калпурнија Пизона. То ће бити пре Л. Calpurnius Piso, проконзул 13—11 г. (Gaebler, *Antike Münzen* I, стр. 6), него озлоглашени Л. Calpurnius Piso Caesoninus из 59—57 г. пре н. е. Међу многобројним епиграфским споменицима из Бороје има свега неколико надгробних плоча на латинском, тако да о некој романизацији не може бити ни речи.

последњи помен овог провинциског савета⁴⁶⁾. Ако се прихвати опште мишљење да је македонски коинон образован под Августом, у време када су и у другим провинцијама обновљени или изнова организовани провинциски органи са задатком да се брину о царском култу⁴⁷⁾, онда немамо разлога да сумњамо да је Бероја од самог почетка била одређена за његово седиште⁴⁸⁾.

У доба цара Нерве (96—98), Бероја је већ имала неокорију, тј. право одржавања храма ради обављања царског култа, и носила титулу метрополе. Из једног натписа сазнајемо да је К. Попилије Питон, ἀρχιερεὺς τῶν Σεβαστῶν καὶ ἀγωνοθέτης τοῦ κοινοῦ Μακεδόνων, посредовао код цара Нерве ὑπὲρ τοῦ μόνῃν αὐτῇν ἔχειν τὴν νεωκορίαν τῶν Σεβαστῶν καὶ τὸ μητροπόλεως ἀξίωμα. Он је то постигао и захвални грађани Бероје подигли су споменике и њему и цару, који је у међувремену био умро⁴⁹⁾. Пошто је Нерва владао свега две године, вероватно је да је Бероја неокорију и титулу метрополе добила од неког његовог претходника, можда у доба Флавијеваца, када нам је, као што смо видели, први пут посведочен, и на натписима и на новцу, коинон и Бероја, као седиште тог коинона. Титулу метрополе, која је по праву припадала Тесалоники као главном граду провинције (в. погл. *Мидонија*, прим. 84), добила је Бероја као седиште коинона. Очигледно је да је Тесалоника била онај град који је под Нервом покушао без успеха, како нам показује горепоменути натпис, да присвоји и сам привилегије које је уживао његов ривал Бероја.

У првим вековима Царства Бероја је била „велик и многољудан град“⁵⁰⁾. У њој се одржавају сваке године велике свечаности у вези с царским култом и с времена на време приређују игре (τὰ Ὀλύμπια), на којима учествују такмичари из разних делова грчког света⁵¹⁾. Њен трг су укра-

⁴⁶⁾ Канацулис, Τὸ κοινὸν τῶν Μακεδόνων, стр. 6, 12 сл. Познати натпис из Бероје на коме се спомињу Μακεδόνων τὸ κοινὸν, συνέδριον и четири мереде (Ростовцев, Надписи из Македони, Изв. РАИ IV, 2 (1899) стр. 167) је најстарији епиграфски помен коинона. На новцу се коинон појављује први пут у доба Домицијана, иако су Македонци ковали новац још од цара Клаудија.

⁴⁷⁾ Geiger, стр. 767; Gaebler, Antike Münzen I, стр. 11; Kornemann, RE Suppl. IV, 930.

⁴⁸⁾ Канацулис, н. д., стр. 13.

⁴⁹⁾ Ростовцев, н. д., стр. 170 и д., бр. 2; А. Орландос, Βεροίας ἐπιγραφαὶ ἀνέκδοτοι, Ἀρχ. Δελт. 2 (1916) стр. 148, бр. 4. Натпис у част цара Нерве: Димица, бр. 55; Cormack, JRS 30 (1940) стр. 51, је у првом реду прочитао Θεὸν Νέρουαν, а у другом [συντη]ρήσαντα τὸ τῆς μητροπόλεως δῶρα место [συνχω]ρήσαντα, чиме је цео натпис постао јаснији (према REG 57 (1944) стр. 214, мени недоступно). Уп. о целом питању Канацулис, н. д., 14 сл.

⁵⁰⁾ Lucian. Asin. 603.

⁵¹⁾ Уп. Канацулис, н. д., 68 и д.

шавали многобројни почасни споменици, на којима су била исцлесана имена оних који су своје богатство и углед ставили у службу своје шире и уже домовине — Македоније и Бероје. Мало је који град Македоније — сем Тесалоники — дао такво мноштво случајних налаза као Бероја⁵²⁾.

У итинераријима Бероја је забележена на путу који је из Тесалије преко Диона водио у Тесалонику. *Tabula Peutingeriana* ставља између Диона и Бероје пет мањих, иначе непознатих станица с укупним отстојањем од 78 римских миља, тј. скоро два пута већим него што је у стварности. Немамо реалних могућности да исправимо податке које нам даје Табула. Можда су доиста контаминисана два пута, како мисле Струк и Едсон.⁵³⁾

О територијалном распрострањењу Бероје не знамо ништа. Као епископско седиште Бероја се јавља доста рано, али у старије доба не игра неку важнију улогу.⁵⁴⁾ Слично Едеси, и Бероја се одржала кроз цео Средњи и Нови век с истим именом, што указује свакако на континуитет насеља. Међутим, јасно је да, као ни остали македонски градови, ни Бероја није била поштеђена напада варвара у последњим вековима античког периода. Једно недавно пронађено писмо цара Галијена (253—268) садржи одговор на молбу грађана Бероје да их цар заштити од напада Херула и других германских варвара⁵⁵⁾. Као и у већини македонских градова, рановизантиске зидине Бероје изграђене су великим делом од архитектонских фрагмената, почасних стела и других споменика који су раније украшавали агору⁵⁶⁾. И старохришћанска некропола дала је у секундарној употреби масу старијих надгробних споменика⁵⁷⁾.

⁵²⁾ Већ Delacoulonche говори о обиљу античких споменика у Бероји, какво се ретко среће у македонским градовима. Он је објавио много натписа, које је Димица преузео за своју збирку (бр. 50—111). После њега натписе из Бероје су у већем броју објавили: М. Ростовцев, н. д., стр. 166—188; А. Орландос, н. д., стр. 144—163; А. М. Woodward, *Inscriptions from Beroea in Macedonia*, BSA 18 (1911—1912) 133—165; М. Андроникос, *Ἀρχαὶ ἐπιγραφαὶ Βεροίας*. Солун, 1950. Новији налази објављени су у *Arch. Anz.* 1942, стр. 172—183 и *ibid.* 1940 (*non vidi*), cf. X. Макаронас, *Χρονικὰ ἀρχαιολογικὰ. Μακεδονικά* 2 (1951), стр. 37 сл. Ископавања већих размера у Бероји нису вршена.

⁵³⁾ *Tab. Peut.* VIII, 1: „Dium — XII — Hatera — XII — Anapo — VII — Bada — XX — Arulos — XV — Acerdos — XII — Beroea“. Cf. и *Geogr. Rav.* p. 194, 16 sqq. О покушајима да се исправе подаци Табуле, в. стр. 108.

⁵⁴⁾ Епископ „*Gerontius a Macedonia de Brevi*“ (codd de Beroi, de Beroe) присуствовао је концилу у Сардици (343). Познати су и епископи из Бероје на Ефеском, V екуменском и VIII екуменском сабору, *Le Quien. Or. Chr.* II, p. 71.

⁵⁵⁾ *Arch. Anz.* 1942, стр. 172 и д.; Макаронас, н. д., стр. 38.

⁵⁶⁾ *Ibid.* Многобројни познати натписи у којима се спомињу македонијарси, синедри, агонотети итд. потичу из једне куле коју је истраживао Н. Коџас.

⁵⁷⁾ *Ibid.*

На пола пута између Едесе и Пеле, 15 миља удаљена од једне и друге, налазила се, према Itin. Hier. 606, 3, mutatio Scurio. Ова станица се с правом идентификује с античким градом Киром (Κύρρος), чије постојање можемо пратити од најранијих времена до позне антике, иако иначе о њему не знамо скоро ништа⁵⁸). Тукидид, код кога се Кир најраније спомиње, ставља овај град у Ботијају, у близини Пеле⁵⁹). Од Страбона и Стефана Византиског сазнајемо да се по њему назвао један македонски град у Сирији⁶⁰). Кир се спомиње код Плинија и Птолемеја⁶¹) и најзад код Јордана, као један од градова које су 478 г. окупирали Готи. У њему је умро Теодорихов отац Тиудимир.⁶²) Можда је у то време Кир нестао као самостална civitas, јер га не налазимо у Хијерокловом списку. Према Прокопију, de aed. IV, 4, обновљен је под Јустинијаном кастел Кир. Кир се локализује код места Градиште (Палеокастро), између Едесе и Јеница, северно од пруге, где има античких остатака⁶³).

Јужно од Едесе, на путу за Наусу, код села Епископе, локализује се град Скидра (Σκύδρα).⁶⁴ У селу Епископе и у суседним селима нађено је неколико натписа који указују на постојање насеља. На једноме од њих забележен је етникон Σκυδρῆσιος, што је и дало повода овој локализацији.⁶⁵) Два друга натписа претстављају документе о ослобођењу робова путем посвећивања храму богиње Артемиде Газорије.⁶⁶) Скидра се спомиње код Плинија, Птолемеја и Стефана Византиског.⁶⁷) У позноантичким изворима нема овог места.

Неколико километара јужно од Наусе налазио се старомакедонски град Миеза (Μιέζα).⁶⁸) Delacoulonche је ло-

МИЕЗА

⁵⁸) Према Diod. XVIII, 4, 5 Александар Велики је подигао храм у овом граду.

⁵⁹) Thuk. II, 100, 4, в. напред стр. 110.

⁶⁰) Strab. XVI с. 751; Steph. Byz., s. v.

⁶¹) Plin. IV, 34; Ptol. III, 12, 36.

⁶²) Iord. Get. 287, уп. напред прим. 38. Рукописи имају искварене облике „cerrupellas“, „ceropellas“, „Cerra pallas“. Момзен је исправио у „Cerru“ (=Cyrhus), Pellas“. — Ibid. 288: „... et rex Thiudimer in civitate Cerras fatali aegritudine occupatus ... rebus humanis excessit“.

⁶³) Struck, н. д., 70. Уп. и Müller, Ptol. p. 518, који мисли да би отстојање између Пеле и mutatio Scurio требало исправити од XV на X миља.

⁶⁴) Struck, н. д., 56. Положај овог града утврдио је први Delacoulonche.

⁶⁵) Димица, стр. 96, бр. 126 b; уп. и остале натписе ibid. бр. 125—127.

⁶⁶) Димица, бр. 126 a; cf. Plassart, Inscriptions de Périe, d'Emathie et de Bottiée, BCH 47 (1923) стр. 182.

⁶⁷) Plin. IV, 34; Ptol. III, 12, 36; Steph. Byz. s. v. Σκύδρα Μακεδονίας πόλις, ὡς Θεαγένης ἐν Μακεδονικῇ τῷ ἐθνικῶν Σκυδραῖος.

⁶⁸) Један од тријераха Александрових за време његовог похода у Индију био је Пеукеста, Александров син, из Миезе (Arr. Ind. XVIII, 6: Πευκέστας Ἀλεξάνδρου, Μιέζης).

кализовао Миезу у близини села Хоропана, где постоје пећине с лепим сталактитима. Ово локализовање прихваћено је и од других научника, иако на том месту нису забележени остаци античког насеља,⁶⁹⁾ због тога што је Миеза била позната по својим пећинама. Плиније говори о сталактитима у пећинама код Миезе, а и Плутарх у Александровој биографији каже да се код Миезе налазио нимфеион где су још у његово време показивали камена седишта Аристотелове школе и шеталиште у хладу.⁷⁰⁾ То су једини, али прилично речити подаци који могу да послуже за локализовање Миезе. Иначе се овај град спомиње и у Плинијевој Географији и код Птолемеја, где се наводи између Скидре и Кира (али код Птолемеја не постоји одређени географски ред код набрајања места једне области).⁷¹⁾ У Списку делфиских теородаха Миеза се налази иза Пидне и Бероје а испред Едесе и Пеле.⁷²⁾

Китион

Ако је ово локализовање тачно, онда је Миеза била удаљена 10—12 км од Бероје, и око 10 км од Скидре. Међутим, између ова два града, отприлике на пола пута, код села Ано Копанос, источно од Наусе, локализује се обично један други град — Китион (Citium).⁷³⁾ Ово место посведочено нам је само код Ливија. Крећући у пролеће 171 г. из Пеле у рат, Персеј је окупио војску код Китиона, а одатле је преко Еордаје и Елимеје прешао у Пераибију.⁷⁴⁾ Покушаји да се на основу Ливијева казивања утврди положај Китиона не могу се сматрати успелим. Ливије каже да су се Македонци у Еордаји улогорили код језера Бегоритис, а да су одатле следећег дана стигли до Халиакмона у Елимеји. Међутим, од Бегоритиса (Островско језеро) до Халиакмона има 55—60 км, отстојање које се не може превалити за један дан.⁷⁵⁾ Због тога је Leake мислио да се под Бегоритис подразумева не Островско језеро, већ мочварна област

⁶⁹⁾ Димица, стр. 21; Struck, н. д., стр. 50 сл. Cf. Müller, Ptol. 513, и врло исцрпан чланак о Миези у RE XV (1932) 1548 и д. (Lenk). Хоропан је око 12 км северо-северозападно од Верије.

⁷⁰⁾ Plin. n. h. XXXI, 30 (ed. C. Mayhoff): „destillantes quoque guttae lapide durescunt in antris, conchatis ideo, nam Miezeae in Macedonia etiam pendentes in ipsis camaris...“; Plut. Alex. 7: σχολὴν μὲν οὖν αὐτῶν καὶ διατριβὴν τὰ περὶ Μιέζαν νομφαίων ἀπέδειξεν, ὅπου μέχρι τῶν Ἀριστοτέλους ἑδρας τὰ λιθίνους καὶ ὀσσεῖους περιπάτους δεικνύουσιν.

⁷¹⁾ Plin. IV, 34; Ptol. III, 12, 36

⁷²⁾ Plassart, Théorodoques, BCH 45 (1921) стр. 17. Lenk у напред поменутом чланку не зна за овај важан извор.

⁷³⁾ Уп. Макаронас, н. д., Μακεδονικά 2 (1951), стр. 47. Oberhummer, RE s. v. Kition.

⁷⁴⁾ Liv. XLII, 51, 1: „Citium — Macedoniae oppidum est“; XLII, 41, 2: „castra ante urbem ponit...“; XLII, 53, 4: „Profectus inde toto exercitu, Eordaeam petens, ad Begorritim, quem vocant, lacum positus castris, postero die in Elimeam ad Haliacmonem fluvium processit“.

⁷⁵⁾ Cf. Kromayer, Antike Schlachtfelder II, 236 пр. 2.

Сари—Гјол и тражио је Китион код Наусе, на путу Пела — Берија.⁷⁶⁾ Кромајер, напротив, мисли да се Сари—Гјол не може сматрати језером и да је пут преко Наусе (1550 м висине) необично тежак. Стога, по његовом мишљењу, отстојања која даје Ливије не треба узети исувише строго: Китион се морао налазити негде код Едесе, куда је водио најлакши и најприроднији пут за Еордају.⁷⁷⁾ Према томе, није ни мало сигурно да Китион треба тражити код Наусе. И иначе, уколико је у питању заиста град — Ливије каже за њега *orpidum* и *urbs* — не верујем да би три града (Скидра, Китион и Миеза) могла постојати на тако малом отстојању један од другог (око 5 км), бар не у римско доба. Китион се, међутим, као што смо рекли, сем код Ливија нигде више не спомиње. Није искључено да је посреди грешка у Ливијевом тексту.

У позноантичко доба не спомињу се више ни Скидра, ни Миеза, тако да немамо ниједан град између Едесе и Берије.

Остаје, међутим, отворено питање коме хеленистичком, односно доцније римском граду треба приписати необично богате античке налазе из околине Наусе. Пре свега ту је приличан број раскошних македонских гробница са дорским фасадама, рељефним и сликаним украсима, које тешко да су могле припадати обичним приватним лицима. Таквих је гробница нађено на поменутом локалитету источно од Наусе—Ано Копанос,⁷⁸⁾ а исто тако и код села Лефкади, око 5 км североисточно од Наусе.⁷⁹⁾ Код Ано Копаноса констатовани су осим тога и остаци грађевина. Интересантан је за идентификацију насеља код Ано-Копаноса налаз једне мермерне бисте младића, из II в. н. е., с натписом „ΟΛΓΑΝΟΣ“. Калиполитис, који је објавио овај леп споменик, с правом види у овом Олгану персонифицираног хероја истоимене реке,⁸⁰⁾ јер је, према традицији коју нам је сачувао Стефан Византиски, Олган, син Береса и брат Берије и Миезе, био епоним реке.⁸¹⁾

⁷⁶⁾ Leake, III 288; тако и Niese, III 129, 6.

⁷⁷⁾ Kromayer, н. м.

⁷⁸⁾ Cf. BCH 78 (1954) 140, где се ови гробови приписују некрополи Китиона.

⁷⁹⁾ Макаронас, н. д., стр. 47. Макаронас мисли да су ове гробнице припадале граду Китиону. Међутим, ове године је пронађен још један гроб, тако раскошан да се мисли да је морао припадати неком члану краљевске породице (лично саопштење г. Пелеканидаса). Нехотице се питамо не треба ли ту негде тражити некрополу македонских краљева Аигре? (в. напред стр. 111).

⁸⁰⁾ B. Kallipolitis, *Buste d'Olganos, héros éponyme d'un fleuve macédonien*. *Monuments Piot* 46 (1952) 85 и д.

⁸¹⁾ Steph. Byz. s. v. Μίξια πόλις Μακεδονίας, ἡ Στρυμόνιον ἐκαλεῖτο, ἀπὸ Μίξης θυγατρὸς Βέρηρος τοῦ Μακεδόνοιο, ὡς Θεαγένης ἐν Μακεδονικοῖς. Βέρης γὰρ τρεῖς ἐγέννησε, Μίξαν, Βέροισιν, Ὀλγανον, ἀφ' ὧν ποταμὸς ἐπώνυ-

Калиполитис претпоставља да се код места налаза Олганове бисте налазио нимфеион Миезе, па није искључено да и саму Миезу треба тражити нешто северније него што се обично чини, ближе Науси и поменутим археолошким локалитетима.

ИХНЕ У приморју Ботијаје помињу се два града: Ихне и Алор Ихне (Ἰχναί) су један од старих македонских градова које спомиње већ Херодот (VII, 123): ὅς (ὁ Ἀεῖος) οὐρίξει χάρην τῇν Μυγδονίην τε καὶ Βοττιαίδα, τῆς ἔχουσι τὸ παρὰ θάλασσαν στεῖνδ' ἡμεῖς χωρίον, πόλις Ἰχναί τε καὶ Πέλλα. Ихне су некада ковале новац,⁸²⁾ а и етникон Ἰχναῖος јавља се доста рано.⁸³⁾ По македонским Ихнама добио је име и један град у Месопотамији.⁸⁴⁾ У Списку делфиских теороδοха Ихне се налазе иза Едесе, Пеле и Еуропа, а испред Алантеиона и Тесалоники.⁸⁵⁾

У римско доба Ихне се спомињу само код Плинија (IV, 34): „Gordyniae, mox in ora Ichnae, fluvius Axius“. (Не узимамо у обзир Стефана Византиског, који, као што смо више пута имали прилике да констатујемо, не даје стање свога времена; уосталом, у овом случају он се позива на Херодота). Плинијев податак не потиче из званичних извора и стога не знамо да ли су у доба Раног царства Ихне још увек посебна civitas.

На основу Херодотова и Плинијева податка Ихне се локализују негде између Пеле и Аксија: код села Мисир-Баба, источно од Пеле, или нешто северније, код Куфалова.⁸⁶⁾ У области Куфалова нашао је Струк два јако фрагментирана грчка натписа.⁸⁷⁾ На првome од њих он чита у шестом реду ΙΧΝΑΙΩΝ ΔΗ[ΜΟΣ], али сматра да овај натпис не допушта никакве закључке о положају града Ихна, пошто је нађен на левој обали Аксија, а зна се из извора да се

μὲν καὶ πόλις Βέροια καὶ τόπος Στρυμόνος. Miller, Ptol. 518, мисли да је Стримон можда било старо име реке Арабиса, која протиче кроз Наусу и улива се у језеро Јенице. И Lenk, н. м., с правом одбија помисао да би Миезу могли тражити на Стриму, јер је то очигледно једно старомакедонско насеље које може бити само у Доњој Македонији.

⁸²⁾ Cf. L. Robert, *Hellenica* II, 87, пр. 3.

⁸³⁾ На једном атичком надгробном споменику, Димица, бр. 151, и на једном делфиском натпису из средине III в. (Ἀντιγόνη Ἀσάνδρου Ἰχναῖων), BCH 52 (1928) 189, бр. 5, cf. Robert, н. д., 85.

⁸⁴⁾ Steph. Byz. s. v. Ἰχναί πόλις Μακεδονίας, Πρὸς τοὺς ἑβδόμους... τὸ ἐθνικὸν Ἰχναῖος. . . Ἐστὶ καὶ ἕτερα τῆς ἀνατολικῆς πόλις. Robert, н. м., с правом одбија комбинације Звороноса, по коме би се код Стефана Византиског под „τῆς ἀνατολικῆς πόλις“ подразумевало град, не на Истоку (у Месопотамији), већ у области Стримона (дан. Зихне). И Gaebler, *Antike Münzen* II, стр. 63, сматра да се главни град Едонаца звао Ichnai и стога је овом племену приписао новац са натписом „ΙΧΝΑΙΩΝ“.

⁸⁵⁾ Plassart, *Théorodoques*, BCH 45 (1921) стр. 17.

⁸⁶⁾ Cf. Struck, н. д., 93.

⁸⁷⁾ A. Struck, *Inscriptionen aus Makedonien*. Ath. Mitt. 27 (1902) стр. 309 сл., бр. 14 и 15.

овај град налазио у Ботијаји, дакле западно од Аксија. Због тога Струк мисли да је фрагментирани натпис садржао уговор с неким суседним градом. Међутим, чини ми се да се и на другом натпису може, у другом реду, попунити Π]ΟΛΙΝ ΤΩΝ ΙΚ[ΝΑΙΩΝ, чиме бисмо добили још једно епиграфско сведочанство о Ихнама. Нажалост, Струк не каже да ли је и други натпис нађен на левој обали Аксија или код самог Куфалова и, што је најважније, не каже ништа о карактеру писма ни уопште о времену из кога су ова два натписа. Због тога се не може донети никакав поуздан закључак. Ако су натписи из римског времена, онда бисмо у њима имали доказ да су Ихне задржале своју општинску самоуправу и у доба Царства. Иначе, с обзиром да се оне не спомињу ни у једном другом литерарном извору римске епохе сем код Плинија, мора се рачунати и с другом могућношћу да су оне ту самоуправу изгубиле и да су, уколико су се налазиле код Куфалова, присаједињене колонији Пели. У прилог овоме могао би се навести латински натпис нађен код Куфалова (в. стр. 114 и пр. 33).

У ботијајском приморју, између ушћа Лудије и Халиакмона, налазио се град Алор (Ἀλωρος). То је морао бити древни македонски град, јер се спомиње у времену пре Филипа II: познати узурпатор македонског престола 369 г. Птолемеј био је родом из Алора (Πτολεμαῖος ὁ Ἀλωρίτης.⁸⁸) Алор је забележен код Псеудо-Скилакса, а и један Александров тријерарх био је пореклом из Алора.⁸⁹)

У римско доба Алор је посведочен код Страбона и Плинија. Страбон спомиње Алор у frgg. 20 и 25, који су тако искварени да се из њих не може много извући. Ипак и у једноме и у другоме стоји јасно да је Алор био град Ботијаје,⁹⁰) а frg. 22 даје нам и отстојање између Метоне и Алора — седамдесет стадија.⁹¹) Код Плинија се Алор спомиње два пута: „in ora Heraclea, flumen Apilas, oppida Pydna, Aloros, amnis Haliacmon. Intus Aloritae, Vallaei, Phylacaei, Cyrrestae, Tyrissaei, Pella colonia“ (IV, 34). Други податак је нарочито значајан, јер, као што показује употребљени етнимон, потиче од Августове формуле, па нам може послужити као неоспорно сведочанство да је ова општина постојала у римско доба. Према првом Плинијевом податку изгледало би да се Алор налазио јужно од Халиакмона. Из

⁸⁸) Diod. XV, 71, 1.

⁸⁹) Ps. Scyl. 66; Arr. Ind. XVIII, 6.

⁹⁰) Str. VII, frg. 20: τὴν μὲν οὖν Ἀλωρον Βοτταϊκὴν νομίζουσιν, τὴν δὲ Πύδναν Πιερικὴν; frg. 22: ἡ μὲν οὖν Πύδνα Πιερικὴ ἐστὶ πόλις, ἡ δὲ Ἀλωρος Βοτταϊκῇ. То је потребно нагласити због тога што у истом фрагменту, мало испред тога, стоји да се Пиерија пружала до Аксија (в. стр. 98 и пр. 3).

⁹¹) Str. VII, frg. 22: ἀπέχει δ' ἡ Μεθώνη . . . τῆς Ἀλωρον δὲ ἑβδομήκοντα στάδια.

другога то не проистиче нужно, јер се под „*intus*“ подразумева унутрашњост с једне и с друге стране Халиакмона, како се види по осталим наведеним градовима. Уосталом познато је да је хидрографија овог краја изложена сталним изменама и да Халиакмон често мења корито.⁹²⁾

За ближе локализовање Алора нема никаквих индиција. Delasoulonche га ставља код места Клиди, где су констатовани остаци позноримског моста, Leake и други код села Палеохори на левој обали Бистрице, Струк нешто низводно код места Мега Алабор.⁹³⁾ Алор је забележен у исквареном облику *Arulos* као станица на путу Дион-Тесалоника у Табули Појтингеријани.⁹⁴⁾ Не знам да ли смем узети овај податак као сведочанство да се Алор одржао и у позноримско доба. У осталим позноантичким изворима он се не спомиње.

ТИРИСА

У горе наведеном цитату из Плинија помињу се, међу осталим општинама у унутрашњости Македоније, и „*Tyris-saei*“. Град Тириса (Τύρισα) налази се код Птолемеја међу градовима Ематије.⁹⁵⁾ Ништа више не знамо о воме граду, али су ова два сведочанства, чини ми се, довољна да докажу да је таква *civitas* заиста постојала у раноцарско доба.

Као претпоставку само морамо изнети мишљење да нам је град Тириса можда забележен и код Хијерокла у исквареном облику Λάρισα. Град Λάρισα, који се у Хијерокловом списку градова провинције Macedonia Prima налази иза Еордаје, Едесе, Кела и Алмопије, а испред Хераклеје у Линкестиди,⁹⁶⁾ није познат у Македонији, па је Томашек предложио да се Λάρισα исправи у *Arvis*.⁹⁷⁾ Томашекову конјектуру спомиње и Хонигман у своме издању Хијерокла, не заузимајући никакав став по томе.⁹⁸⁾ Међутим град Арниса помиње се само један једини пут код Тукидида (в. погл. *Еордаја*), па ми стога Томашекова исправка не изгледа много вероватна. Грешка у преписивању се, наравно, може лако објаснити, јер је тесалска Лариса била један од најпознатијих грчких градова, али ми се чини да је реалније претпоставити да је Τύρισα, за коју знамо поуздано да је постојала као

⁹²⁾ Struck, Makedonische Niederlande. стр. 17 сл.

⁹³⁾ Struck, н. д., стр. 20; Hirschfeld, RE s. v. Aloros.

⁹⁴⁾ В. напред стр. 108 и д. Према Едсону, Class. Phil. 50 (1955), стр. 181, мост Камара, у близини места Клиди, забележен је на Табули као станица Апатон (= *Aliastron*). Алор се морао налазити нешто северније (можда 7 миља, односно 56 стадија, в. *ibid.* стр. 190, прим. 143). — Алор помињу још Mela, II, 33 и Steph. Byz. s. v., али њихови подаци не доприносе ништа питању његовог локализовања. Код Птолемеја III, 12, 25, помиње се Алорос у Пеонији. Можда је посредни случајно испретурање редова?

⁹⁵⁾ Ptol. III, 12, 36.

⁹⁶⁾ Hier. 638, 11.

⁹⁷⁾ Tomaschek, Ztschr. f. österr. Gymn. 18 (1867) 717.

⁹⁸⁾ Honigmann, ad Hier. I. с.

civitas у раноцарско доба, грешком претворена у Λάρισσα, него "Αρνίσα, за коју и не знамо сигурно да ли је била град и која се, као што смо рекли, помиње само у V в. пре н. е. И палеографски се лакше да објаснити прелаз од Τύρισσα, у Λάρισσα, него од "Αρνίσα у Λάρισσα.

Еордаја

Еордаја је мала планинска област у унутрашњости Македоније око Островског језера (Бегоритис), оивичена са запада Неречком, а са истока планином Докса, античким Бермионом. На југу она је обухватала плодну долину реке Еордаика. Еордаја је морала бити једна од првих области коју су Аргеади освојили приликом продирања из Горње у Доњу Македонију.¹⁾

О овој области и њеним насељима имамо врло мало података код античких писаца. Кроз њу је пролазио пут који је из Пелагоније и Линкестиде водио у Елимеју и Тесалију, а исто тако и римска *via Egnatia*, која се из Линка северним делом Еордаје кретала у правцу Едесе и Тесалонике. Од еордајских градова спомињу литерарни извори само три: Арнису, Келе и Еордају.

Арнису ("Αρνίσα) спомиње Тукидид у вези с Брасидиним походом. Повлачећи се из Линкестиде, Брасида је истог дана стигао у Арнису (κατὰ ἀσφάλειαν πολλὸν ἰὼν αὐθιγερὸν ἀφικνεῖται ἐς "Αρνίσσαν πρῶτον τῆς Περιόχου ἀρχῆς).²⁾ Према овоме, Арниса се морала налазити на крајњем северозападном делу Еордаје, у близини кланца који води у Линк.

Арниса

Једну Арнису имамо и код Птоlemeја, али се она тамо наводи као град Тауланата.³⁾ Да ли је то грешка или је у области илирског племена Тауланата постајао истоимени град,

1) Cf. Geyer, 698 и д. Гајер сматра да су Орестиди и Елимеја биле најстарија седишта македонских племена, одакле су ова преко Еордаје продрла с једне стране у правцу севера у Пелагонију, с друге стране у Доњу Македонију.

2) Thuk. IV, 128.

3) Ptol. III, 12, 17: Ταυλαντίων "Αρνίσα. Tafel, Via Egn. 23, узима ово место код Птоlemeја као тачно и сматра га доказом да су Еордајци илирског порекла. И Kiepert, FOA XVII има град Арнису јужно од ушћа Гетуза. C. Müller, Ptol. 493, напротив, сматра да је Птоlemeј погрешно ставио у илирски део провинције Македоније области Елимотиду и Орестиду, које су се налазиле око Халиакмона, а да је изоставио Еордају, како илирску у суседству Тауланата, тако и македонску око језера Бегоритис. Што се тиче града Арнисе, он допушта да је могао постојати истоимени град и у илирској Еордаји, али је исто тако могуће да је погрешно стављен у илирски део провинције Македоније, као што је случај с Елимејцима и Орестима (ibid. 505). Geyer, 659, доводи Птоlemeјев податак у везу с Арнисом у македонској Еордаји.

не можемо рећи. У сваком случају, овај Птолемејев податак не може се узети као сведочанство о постојању еордајске Арнисе у римско доба.

Према Томашековој конјектури,⁴⁾ еордајску Арнису бисмо имали и у Хијерокловом Синекдему, где се међу градовима провинције Macedonia prima, иза Еордаје, Едесе, Кела и Алмопије, а испред Хераклеје, наводи неки у Македонији непознат град Λάρισσα, чије име Томашек исправља у "Αρνισα."⁵⁾ Маколико на први поглед изгледала привлачна, ова исправка губи од своје вероватноће кад се помисли на другу могућност, на коју сам указала у претходном поглављу: да се под Λάρισσα код Хијерокла крије Τύριςα. Ботијски град Тириса посведочен је у доба Раног царства, док о Арниси немамо ниједан сигуран податак после Тукидида.

Леаке и Тафел мислили су да се Арниса налазила код данашњег Острова и да је у римско доба добила име Cellae. Ово мишљење наводе као могуће и Хиршфелд и Гајер.⁶⁾ Никакви докази, међутим, чак и никакви прави аргументи, не постоје за идентификовање Арнисе с римским насељем Келе. Пападакис је локализовао Арнису код места Градишта, западно од Малог Петерског језера, где је нашао многобројне трагове античког живота, сматрајући да овај положај најбоље одговара ономе што нам Тукидид каже о Арниси.⁷⁾ На том месту је Керамопулос констатовао постојање старог утврђења из времена Филипа II и на њему нашао много остатака из хеленистичког и римског времена.⁸⁾ Међутим, као што смо рекли, подаци којима располажемо су и сувише оскудни и несигурни да бисмо могли да тврдимо да је Арниса постојала у римско доба.

КЕЛЕ

Место Келе (Cellae, Κέλλαι) налазило се на via Egnatia између Хераклеје и Едесе. Осим итинерарија, њега спомиње још само Хијерокле.⁹⁾ Судаћи по имену ово насеље је морало настати у римско доба.

⁴⁾ Tomaschek, Ztschr. f. österr. Gymn. 18 (1867) 717.

⁵⁾ Hier. 638, 11. Honigmann, ad Hier. I. c., нотира Томашекову претпоставку не заузимајући став.

⁶⁾ Leake, III, 315; Tafel, Via Egn., pars occ. 43; Hirschfeld, RE II (1897) 1205 s. v. Arnissa; Geyer, 659.

⁷⁾ Н. Пападакис, "Εκ τῆς Ἀντὶ Μακεδονίας, Ἀθηνᾶ 25 (1913), стр. 436. Димица, 243 такође сматра да је Арниса морала бити северозападно од Островског језера.

⁸⁾ А. Керамопулос, Αἱ „πόλεις“ τοῦ Φιλίππου Β' ἐν Μακεδονίᾳ. Περὶ ρολόγιον Δυτ. Μακεδονίας, Κозани 1937, стр. 49.

⁹⁾ Itin. Ant. 319, 1—3: „Heraclea — XXXVIII — Cellis — XXVIII — Edessa“; ibid. 330, 3—5: „Heraclia — XXXIII — Cellis — XXXIII — Edessa“; Tab. Peut. segm. VIII, 1: „Heraclea — XXXII — Cellis — XLV — Edessa“; Itin. Burd. 606, 4—9: civitas Edissa — XII — mutatio ad Duodecim — XVI — mansio Cellis — XIII — mutatio Grande — XIII — civitas Heraclea“.— Hier. 638, 7 sqq.: Ἐορδαία, Ἐδεσσα, Κέλλαι, Ἀλμωπία; Geogr. Rav. IV, 9: Celis.

Положај Кела није могуће утврдити само на основу отстојања која нам дају итинерарији на релацији Хераклеја—Едеса, јер се подаци итинерарија не слажу. Керамопулосово мишљење да се разлике у отстојањима могу објаснити тиме што се тобоже Хераклеја једанпут ставља код Битоља, други пут код Лерина (где се према његовој тези она налазила до 48 г. пре н. е.)¹⁰⁾ не може се прихватити већ и због тога што итинерарији потичу из царског доба, када уопште не може бити двоумљења у погледу положаја Хераклеје.¹¹⁾ Недавно је Едсон, узимајући у помоћ неколико милијарија нађених у овој области, са много сигурности локализовао Келе код данашњег Соровића, југозападно од Островског и јужно од Петерског језера, утврдивши да је *via Egnatia* ишла не северно од тих језера, како се досада сматрало, већ се, напротив, источном обалом Островског језера спуштала на југ и кроз кланац Кирли—Дервен избијала из Еордаје у Линк.¹²⁾ Према томе опадају сва ранија локализовања која су полазила од претпоставке да је *via Egnatia* ишла истим правцем којим и модеран друм.¹³⁾

У *Itin. Burd.* стоји да су *Cellae* биле *mansio*, тј. веће насеље, али не и *civitas*. Из тога би се дало закључити да Келе у то доба нису биле самостална општина, већ да је њихова територија улазила у састав неког од суседних градова. Међутим, чињеница да се то место налази у Хијерокловом списку и да се у *Notitia episcopatum Cod. Paris. 1555A* епископ *ὁ Κέλλης* спомиње као суфраган солунске архиепископије,¹⁴⁾ говори ипак зато да су се Келе у позноримско доба одвојиле у посебну општину.

Трећи град у области Еордаје је истоимени град Еордаја. Нема разлога, чини ми се, да се посумња у постојање овог насеља и да се сви подаци у којима се Еордаја спомиње као

ЕОРДАЈА

¹⁰⁾ Керамопулос, Ἀνασκαφαὶ καὶ ἐρευνᾶι ἐν τῇ Ἀνω Μακεδονίᾳ. Ἀρχ. Εφρ. 1933, стр. 60 и д.

¹¹⁾ Уосталом, разлика у отстојањима која нам дају итинерарији за релацију Хераклеја—Келе износи 7 до 9 миља, док је стварно отстојање између Битоља и Лерина око 25 км, тј. 16 миља. Осим тога није уопште сигурно да је *via Egnatia* пролазила (као данашњи аутомобилски друм) кроз Лерин. Едсон (в. следећу напомену) сматра да је антички пут ишао од кланца Кирли—Дервен право на север ка Хераклеји, не скрећући према западу (н. д., стр. 15, пр. 59).

¹²⁾ Ch. Edson, The Location of Cellae and the Route of the Via Egnatia in Western Macedonia, Class. Phil. 46 (1951) 1 и д. Едсон сматра да у овом случају тачна отстојања даје *Itin. Burd.*, који је састављен на основу личних путних забележака, док се у *Itin. Ant.* и *Tab. Peut.*, који у крајњем претстављају позније преписе једног заједничког извора, како је доказао Кубичек, поткрала грешка приликом сабирања отстојања мањих станица (*mutationes*) које су у њима изостављене.

¹³⁾ Kierpert, FOA XVII, ставља *Cellae* код Горничева; по њему и Honigsmann у изд. Хијерокла ad 638, 9; K. Miller, *Itin. Rom.* 521, код Бање.

¹⁴⁾ Г. Конидарис, Αἱ μητροπόλεις καὶ αἱ ἀρχιεπισκοπαὶ τοῦ Οἰκουμένου τοῦ Πατριαρχείου καὶ ἡ „τάξις“ αὐτῶν. Атина 1934, стр. 91 бр. 239.

град протумаче тако као да се односе на област. Kuhn-ова теза, да се под именом Еордаје подразумевао не један град, већ комплекс мањих насеља уједињених заједничком организацијом и управом¹⁵⁾, не може да важи за цео римски период. Могуће је да је на почетку сва еордајска територија сачињавала једну самоуправну јединицу (у ком случају Арнису не треба уопште сматрати полисом). Али, у позноцарско доба сем Еордаје појављују се и Келе као *civitas*, како то показује Хијероклов Синекдем, што значи да се у то време појам Еордаје није више подударао с некадашњом племенском територијом, па је природно да га вежемо за истоимени град. Међутим, и кад Плиније цитира Еордају поред Скидре, Миезе, Гординије и других градова, много је вероватније да је та Eordaeа град, а не област.¹⁶⁾ Код Стефана Византиског 'Ορδαία, πόλις Μακεδονίας може да обележава, како је приметио Тафел, област.¹⁷⁾ али је то мало вероватно за Еордају (Neordea, триба Quirina) која је наведена као постојбина на натпису војника Ти. Цервонија Максима, Андроникова сина.¹⁸⁾

Област Еордаје је археолошки мало испитана, па ипак све бројнији налази у последње време очигледно показују да је она морала бити густо настањена и да је имала велика насеља.¹⁹⁾ Није искључено да ће нам нови натписи открити име неког непознатог еордајског града и тиме потврдити нашу претпоставку да је и сама Еордаја била град.

Не постоје никакве индиције за локализовање града Еордаје, тако да сви досадашњи покушаји не излазе из оквира претпоставки. Димица и Пападакис траже Еордају код места Катраница, југоисточно од Островског језера,²⁰⁾ Хонигман код села Моранли (данас Риаки), с леве стране друма Кожани—Верија, где су у последње време нађени значајни археолошки споменици и натписи који указују на постојање већег насеља.²¹⁾ Према досадашњим налазима, ово

¹⁵⁾ Kuhn, *Städt. u. bürg. Verfassung*, стр. 406 и д.

¹⁶⁾ Plin. IV, 34: „Scydra, Eordaeа, Mieza, Gordyniae...“; на другом месту (IV, 35) Плиније спомиње племе Еордајаца поред других македонских племена: „Paxathiae, Eordenses, Altopi, Pelagones, Mygdones“. Овај податак потиче вероватно из неког старијег извора.

¹⁷⁾ Steph. Byz. s. v. 'Ορδαία: πόλις Μακεδονίας τὸ ἐθνικόν, 'Ορδοι λέγονται καὶ 'Ορδαῖοι, ὡς Νικάνδρος (Етникон свакако показује да је насеље добило име по племену). Tafel, *Via Egn.*, стр. 42 и прим.

¹⁸⁾ Kubitschek, *Imp. Rom.*, стр. 242. Кубичек такође допушта, супротно Момзену, да је на овом натпису, као и код Плинија и Стефана Византиског, реч о граду Еордаји а не о племену односно области.

¹⁹⁾ Cf. X. Макаронас, 'Εκ τῆς 'Ελπίδας καὶ τῆς 'Εорδαίας. *Αρχ. Έφ'ηρ.* 1936, passim и нарочито стр. 13.

²⁰⁾ Димица, стр. 243; Пападакис, н. д., стр. 434, бр. 12—15 и стр. 436.

²¹⁾ Honigmann, *ad Hier.* 638, 9. Он вероватно заснива своје мишљење на Керампулосовом чланку у *Αρχ. Δελτίον* 14 (1932—33), који наводи (мени недоступан). За најновије налазе из тог места уп. X. Макаронас, н. д., бр. 2; 6, 23 и стр. 13. Поред села Моранли, и друга оближња села (Аниери, Инобаси) имају не мало античких остатака.

насеље не би било старије од времена Филипа V. Тек систематско истраживање целог краја може дати одговор на ово питање, јер су и на другим местима у Еордаји нађени трагови старих градова.

Што се тиче осталих станица на *via Egnatia* у Еордаји, *mutatio Grande* (име је свакако искварено), 14 миља западно од *Cellae*, била је на граници Линкестиде и Еордаје, можда код Росне, близу Бањице, где је нађен један милијариј.²²⁾ Станицу *Ad Duodecimum*, 12 миља удаљену од Едесе, треба тражити код Острова.²³⁾

Алмопија

Алмопија је, према Тукидиду, једна од области које су Македонци под првим Теменидима освојили спуштајући се из Горње Македоније преко Еордаје у правцу приморја (Ботије и Пиерије).¹⁾ Они су потисли испред себе староседеоце Алмопе и прикључили и ову област својој држави. Положај Алмопије утврдио је још Leake: мала плодна долина горњег тока Могленице (Лудије), оивичена планинама Ницом и Пајаком, забачена и некако по страни од остале Доње Македоније, одговарала је потпуно ономе што се знало о Алмопији. Малобројне вести које о њој имамо свакако одражавају споредну улогу коју је она одиграла у политичком и културном животу Македоније.

Област Моглена није археолошки испитана, али она није ни имала чиме да привуче пажњу истраживача. Путописци и археолози који су је први обишли — Leake, Delacoulonche, Hahn, Struck — нису забележили скоро никаквих античких остатака.²⁾ Једино је Пападакис, који је истраживао ову област 1914 г., установио постојање неколико античких насеља. Иако скоро отсечена од осталог света, плодна долина Лудије морала је бити густо насељена и у античко, као и доцније у византиско доба.³⁾ Пападакис је објавио прве натписе из Алмопије, фрагменте надгробних споменика из римског времена, и указао на остатке других споменика и новца из римског и предримског доба.

Птоlemeј помиње три града у земљи Алмопа: Хорму (Ὅρμα), Еуроп (Εὐρωπός) и Апсал (Ἀψαλος). Хорма и Апсал се више нигде не спомињу. Никаквих података за локализовање ових места немамо, те је сваки покушај у том правцу

ХОРМА
ЕУРОП
АПСАЛ

²²⁾ Edson, н. д., стр. 6 и 15, пр. 65. Miller, Itin. Rom. 521, код Бањице.

²³⁾ Miller, н. м.; Geyer, 678.

¹⁾ Thuk II, 99, 3—6: ἀνέστησαν δὲ... καὶ ἐξ Ἀλμωπίας Ἀλμωπας.

²⁾ Уп. Müller, Ptol. стр. 506, Димица, стр. 324; Hirschfeld, RE s. v. Almopia; Struck, Makedonische Niederlande, стр. 71 и д.

³⁾ Н. Пападакис, 'Εκ τῆς Ἀνω Μακεδονίας, Ἀθῆναι, 25 (1913) стр. 453 и д.

⁴⁾ Ptol. III, 12 21: Ἀλμωπῶν, Ὅρμα, Εὐρωπός, Ἀψαλος.

произвољан. Еуроп налазимо још само код Плинија, који каже да кроз њега протиче река Rhoedias.⁵⁾ Пошто је општеприхваћена исправка речи Rhoedias у Loedias (Λοιδίας), мисли се да је град Еуроп био на реци Лудији. Delacoulonche је локализовао Еуроп код Слатине (Суботско), идентификујући га с рановизантиским градом Алмопијом, односно средњевековном Могленом. Пападакис пак сматра да се Еуроп налазио нешто јужније, код Рудине, где су забележени антички остаци, и да га је пред крај антике потиснуо и наткрилио нови град Алмопија (код Слатине).⁶⁾

АЛМОПИЈА

Алмопија се као град спомиње само код Хијерокла: „Εορδαία, Έδεσσα, Άλρωπία, Λάρισα...“⁷⁾ Стефан Византиски познаје под тим именом само област.⁸⁾ Поставља се стога питање да ли су Хорма, Апсал и Еуроп били заиста самоуправни градови-civitates, и да ли је заиста крајем антике подигнут град Алмопија, или је цела област Алмопије, са неколико споменутих насеља, претстављала једну самоуправну јединицу организовану на муниципалној основи, која је у римско доба заменила стару племенску (обласну) организацију? Сведочанства Птолемеја и Плинија нису довољна да би се стекло сигурно мишљење о карактеру три алмопска насеља. Птолемеј се руководи увек чисто географским интересом, а и Плинијев податак о Еуропу не потиче из званичне статистике, већ из неког географског извора. Пошто се град Алмопија не спомиње пре Хијерокла, а код Хијерокла нема остала три насеља (Хорма, Еуроп и Апсал), није искључено да је у раноцарско доба цела област Алмопије била организована као једна муниципална јединица са центром можда у Еуропу и да је временом на овај главни град пренето име области, тако да је позноантичко насеље Алмопија било идентично с Еуропом. Ту бисмо имали један случај оних civitates, састављених од низа мањих насеља, без изразитог градског центра, на које је скренуо пажњу E. Kuhn.⁹⁾ Ипак са оскудним материјалом којим располажемо, ово питање од теоретског интереса не може бити решено.

⁵⁾ Plin. IV, 35: „Europus ad Axium amnem, eodemque nomine per quod Rhoedias fluit...“ Плиније спомиње Алмоне као племе: „Eordenses, Almoii, Pelagones...“ (IV, 35).

⁶⁾ Пападакис, н. д. стр. 454 и д., где је наведено и мишљење Delacoulonche-a. Struck, н. д., стр. 75, сматра да је локализовање Еуропа, као и цела топографија ове области, несигурно.

⁷⁾ Hier. 638, 10.

⁸⁾ Steph Byz. s. v. Άλρωπία: χώρα τῆς Μακεδονίας, ἣν οἰκοῦν Άλρωπες... Τὸ ἐθνικὸν Άλρωψ καὶ Άλρωπιος καὶ Άλρωπία, ἀπὸ Άλρωπος τοῦ Ποσειδῶνος καὶ Έλλης τῆς Άδριαντος.

⁹⁾ E. Kuhn, Städtische u. bürgerliche Verfassung, стр. 405 и д.

Амфакситида

Израз Амфакситида (*Ἀμφαξιτίς*), за обележавање земаља око доњег тока Аксија, јавља се тек код познијих писаца. Старији извори не помињу ово име. Док је према Херодоту река Аксиј раздвајала области Ботијају и Мигдонију, дотле Тукидид разликује између ових двеју области један узан појас дуж реке Аксија, до Пеле на западу и мора на југу који су некада настањивали Пеонци.¹⁾ Име Амфакситида појављује се, колико је мени познато, најраније за време Филипа V: код Полибија и на новцу тога времена Амфакситида је један од пет дистриката којима је Филип V дозволио 187 г. ковање сребрног и бакарног новца.²⁾ Њена се ковница налазила у Тесалоники, из чега би се можда смело закључити да је ова област обухватала и леву обалу реке. Могуће је да је управо у то време настало, као административни појам, име *Ἀμφαξιτίς*, једно од малобројних имена области у Македонији која немају племенско порекло.

Подељена су мишљења научника да ли под Амфакситидом треба схватити земље *око* Аксија, тј. с једне и друге стране реке, или земља *крај* Аксија, тј. дуж једне његове обале. Ово друго мишљење, које између осталих заступају Leake, Tafel и Geyer³⁾, заснива се углавном на Страбону (VII, frg. 23: εἴτα ὁ Ἀξίως διαρῶν τὴν τε Βοττιαίαν καὶ τὴν Ἀμφαξιτίην γῆν). Источно од Аксија ставља и Птоlemeј Амфакситиду, али под њом подразумева само приморје од Тесалоники до ушћа Аксија: Ἀμφαξιτίδος Θεσσαλονίκη, Ἐχέδωρον ποταμοῦ ἐκβολαί, Ἀξίου ποταμοῦ ἐκβολαί.⁴⁾ Иза тога долази Пиерија. Ако се има у виду да у неким Птоlemeјевим рукописима Пиерија почиње с ушћем Халиакмона, а не с ушћем Лудије (в. стр. 98, пр. 2) онда се из цитираног Птоlemeјевог текста сме закључити само то да је ушће Аксија припадало Амфакситиди, али не и да је било њена западна граница.

У прилог првом мишљењу да је Амфакситида обухватала земље с обе стране Аксија може се навести други Страбонов податак, према коме су некада Пеонци живели

1) Her. VII, 123; Thuk. II, 99, 4: Τῆς δὲ Παιονίας παρὰ τὸν Ἀξίον ποταμὸν στενὴν τινα καθήκουσαν ἀνῶθεν μέχρι Πελλῆς καὶ θαλάσσης ἐκτίσαντο.

2) Pol. V, 97, 3: ... αὐτὸς δὲ (ὁ Φίλιππος) παραλαβὼν τοὺς ἐκ τῆς Βοττίας καὶ τῆς Ἀμφαξιτίδος ἦκεν ἔχων εἰς Ἑδεσσαν. Gaebler, Antike Münzen II, s. v. Amphaxitis.

3) Leake III, 449; Tafel, Thess. 36 и д.; Geyer, 650.

4) Ptol. III, 12, 11. На другом месту (III, 12, 8) Птоlemeј ставља у Амфакситиду градове Аретусу и Стагиру. Очигледно је да је посредни грешка, јер област ова два града нема никакве везе са Аксијем. Müller, Ptol. стр. 496, мисли да су на карти коју је Птоlemeј имао пред очима имена Amphaxitis и Paraktia била исписана преко реда и да је тако дошло до грешке.

око доњег Аксија, у земљи која се зове Амфакситида.⁵⁾ Овај податак историског карактера добија свој пуни значај тек кад се упореди с оним што Тукидид каже о „Пеонији до Пеле и мора“, јер онда постаје јасно да је реч о западној обали Аксија.⁶⁾ Стога сам склона да, с Хиршфелдом,⁷⁾ Амфакситиду ставим с обе стране реке и да у њу рачунам градове Идомене, Гортинију, Аталанту и Еуроп, иако у изворима нећемо наћи директног ослоња за то. Да ови градови нису улазили у Ботијају, то се види из Тукидидова излагања.⁸⁾ Није, међутим, искључено да је у приморју Ботијаја допирала до самог ушћа Аксија.

Градски живот у овој области развио се врло рано. Долина Вардара била је главни пут којим је из Егеје продирала на север грчка култура и главна саобраћајна веза приморја са унутрашњошћу. Ништа природније, према томе, него што су се дуж реке, на целом њеном току од Скупа у Дарданији до ушћа, нанизали многи градови, од којих су неки имали изванредан стратешки и привредни значај. На доњем току Аксија, у Амфакситиди, која се културно није разликовала од старих доњомакедонских области Ботијаје и Пиерије, извори нам помињу неколико градова чије постојање можемо пратити од V в. пре н. е. до царског доба.

Први помен градова на доњем Аксију имамо код Тукидида. Говорећи о Ситалковом походу на Македонију 429 г., Тукидид каже да се одриска војска спустила у Македонију из пеонског града Добера, и да је у Македонији освојила најпре Идомене, а после заузела без борбе Гортинију, Аталанту и нека друга места. Једино је Еуроп издржао опсаду и није био освојен.⁹⁾

ИДОМЕНЕ

Идомене (Ἰδομενίαι, Εἰδομενίαι) су први град у Македонији на који је Ситалк ударио долазећи из Добера у Пеонији. У Списку делфиских теородоха с почетка II в. пре н. е. Идомене се налазе између Тесалонике и пеонског града Астраиона.¹⁰⁾ Код Плинија се Idomenenses такође спомињу у су-

⁵⁾ Str. VII, frg. 11: Παίονες δὲ τὰ περὶ τὸν Ἀξιὸν ποταμὸν καὶ τὴν καλουμένην διὰ τοῦτο Ἀμφαξιτίαν, ἥδωνοι δὲ καὶ Βισάλται τὴν λοιπὴν μέχρι Στρομόνος. Уп. и Steph. Byz. s. v. Ἀμφ' Ἀξιόν, δύο μέρη λόγου, ποταμός. Τὸ ἐξ αὐτοῦ, Ἀμφαξιτίης, Στράβων ζ'.

⁶⁾ Ibid.

⁷⁾ Hirschfeld, s. v. Amphaxitis, RE I (1897), 1884.

⁸⁾ Thuk. II, 100, 4: Ἐπειτα δὲ καὶ ἐς τὴν ἄλλην Μακεδονίαν προυχώρει τὴν ἐν ἀριστερᾷ Πέλλης καὶ Κέρρου. Ἔσω δὲ τούτων ἐς τὴν Βοττιαίαν καὶ Περσίαν οὐκ ἀφίκοντο.

⁹⁾ Thuk. II, 100, 3: ...ἐκ τῆς Δοβήρου ἐσέβαλε πρῶτον μὲν ἐς τὴν Φιλίππου πρότερον οὖσαν ἀρχήν, καὶ εἰλεν Εἰδομενὴν μὲν κατὰ κράτος, Γορτυνίαν δὲ καὶ Ἀταλάντην καὶ ἄλλα ἅττα χωρία ὁμολογίαι... Εὐρωπὸν δὲ ἐπολιόρκησαν μὲν, εἰλεῖν δὲ οὐκ ἠδύναντο.

¹⁰⁾ Plassart, Théorodques BCH, 45 (1921) 17: ἐν Ἰδομενίαις ... ἐν Ἀστράει... ἐν Βραγέλαις. Код Стефана Византиског имамо такође облик у множини: Ἰδομενίαι πόλις Μακεδονίας, ὁ πολίτης Ἰδομενίος, φς Κλαζομενίος.

седству Добра и Астраиона.¹¹⁾ Од Страбона, односно Артемидора Ефеског (II—I в.) на кога се он позива, сазнајемо да су Идомене биле на путу који је из Тесалоније преко Стоба и Дарданије водио до Дунава, другим речима да се налазила у долини Аксија.¹²⁾ Пошто су Идомене једини град између Тесалоније и Стоба које Страбон наводи говорећи о овом путу, смео закључити да су претстављале важан саобраћајни чвор. На другом месту Страбон спомиње котлину која од Идомена води до реке Стримона, при чему, како се види из контекста, има у виду дубодолину у којој се налазе језера Дојран и Бутково.¹³⁾ На основу ових података можемо приближно утврдити област где треба тражити овај град. Положај Идомена може се тачније установити на основу Табуле Појтингеријане, која Идомене ставља на 12 римских миља од станице Stenas и 20 миља од станице Tauriana.¹⁴⁾ Пошто се станице Stenas и Tauriana с прилично сигурности локализују прва код кланца Демир-Капија а друга код Дојрана, то су се Идомене морале налазити на оном делу вардарске долине, где се ова шири према истоку ка Валандову. Хан и Томашек мислили су да Идомене треба тражити код Градца, али је отстојање од овог места до Демир-Капије мање него што га Табула даје. Киперт локализује Идомене код Милеткова, с десне стране реке.¹⁵⁾ Никаквих археолошких индикација засада немамо на основу којих бисмо могли извршити тачно локализовање овог града. На једном, нажалост, врло оштећеном фрагменту грчког натписа из села Грчиште, југоисточно од Милеткова, на левој обали Вардара, може се прочитати реч πολιτάρχης. У питању је вероватно политарх града Идомена. Али место налаза је исувише по страни природног пута који везује долину Вардара с Дојраном да бисмо на основу овог натписа тамо локализовали Идомене, мада је област села Грчишта свакако улазила у територију овог града. Институција политарха показује да су Идомене имале грчко-македонско уређење.

Идомене се спомињу и код Хијерокла, што је доказ да су се одржале до краја антике.¹⁷⁾

11) Plin. IV, 35: „Idomenenses, Doberi, Aestrienses“.

12) Str. VIII, 389, 5: ἐντεῦθεν ἐκ' Ἰδομενῶν δι' Εἰδορ[ένης] καὶ Στόβων καὶ Δαρδανίαν τρισημίους καὶ διακοσίους.

13) Str. VII, frg. 36: κατὰ τὸν αὐλῶνα τὸν ἀπὸ Εἰδορ[ένης], уп. погл. *Источна Пеонија*.

14) Tab. Peut. VIII, 1: „Stenas — XII — Idomenia — XX — Tauriana...“

15) Hahn, Drin u. Wardar, стр. 175; Tomaschek, Miscellen, Ztschr. f. österr. Gymn. 18 (1867) 694; Kiepert, FOA XVII; уп. Geyer, 662, где су наведена и друга локализовања која се не могу прихватити. Nonigmann, ad Hier. 639, 5, прима локализовање код села Мировце или Милеткова.

16) Вулић, Споменик 98 (1948) стр. 48, бр. 101. То је ара из римског времена (уп. име ΑΥΡΗΔ[ΙΟΣ] у 9 реду).

17) Hier. 639, 5.

ЕУРОП

Од остала три места која Тукидид набраја у опису Ситалкова похода на Македонију — Гортиније, Аталанте и Еуропа — само последње можемо сигурно локализовати захваљујући једном епиграфском налазу. У селу Ашиклару (округ Гуменица), на десној обали Вардара, нађен је почасни натпис из 108 г. пре н. е., подигнут од стране града Еуропа (Εὐρωπαϊὼν ἡ πόλις) у част М. Минуција Руфа, проконзула и намесника Македоније 109 г.¹⁸⁾ Налазом овог натписа решено је питање положаја града, о коме су раније постојале разне претпоставке.¹⁹⁾

Овај стари македонски град, који су, по Тукидидовом исказу, Трачани опседали али нису успели да освоје, морао је још за време македонске независности имати градску аутономију, јер је у III в. пре н. е. забележен етникон Εὐρωπαῖος: на једном делфиском натпису даје се проксенија Μαχάτα Σαβατταρα Εὐρωπαϊφ Μακεδόνι.²⁰⁾ Еуропа је осим тога посведочен у Списку теородоха (Ὁρωπός)²¹⁾, код Плинија, Птолемеја, Апијана²²⁾, Стефана Византиског²³⁾ и најзад код Хијерокла²⁴⁾, што доказује његово постојање и у позноримско доба. Да потсетимо и на податак из Јорданове Готске историје, према коме је Еуропа (= Europos) био предан 479 г. Теодориховим Готима заједно са још неколико градова македонских.²⁵⁾

ГОРТИНИЈА

Град Гортинија (Γορτυνία код Тукидида) налазио се на самом Аксију. То се може закључити из следећег Страбонова фрагмента, ма колико да је он непотпун и као већина таквих извода несигуран и недовољно јасан: πρὸς ἄρκτον τοῦ ἐπὶ τῇ Παυονίᾳ τοῖς Μακεδόσι, διὰ Γορτυνίου πόλεως καὶ Στόβων ἔχουσα τὰς εἰσβολὰς ἐπὶ τὰ πρὸς . . . δι' ὧν ὁ Ἀεῖος ῥέων δυσείσβολον ποιεῖ τὴν Μακεδονίαν ἐκ τῆς Παυονίας.²⁶⁾ Теснац који отежава пролаз из Пеоније у Македонију је Демир-Капија. У њега се са севера долази преко Стоба, с југа преко Гортиније. Само тако, чини ми се, може се схватити ова реченица из Страбона. Значи ли то, међутим, да Горти-

¹⁸⁾ Натпис је објавио С. Кугеас, Νίκη Ῥωμαίων στρατηγῶ τοιμαρμένον ἀπὸ μακεδονικῆς πόλεως, Ἑλληνικά 5 (1932) 5 и д.

¹⁹⁾ Чудновато је да не само Geyer, стр. 663, који је свој чланак написао неколико година после објављивања овог натписа, већ ни Honigsmann, у своме издању Хијерокла (1939 г.), не спомиње овај натпис и изнесе само старије претпоставке о локализовању Еуропа.

²⁰⁾ P. Perdrizet, BCH 20 (1896) 473.

²¹⁾ Plassart, Théorodoques, BCH 45 (1921) стр. 17.

²²⁾ Plin. IV, 34: „Europus ad Axium amnem“; Ptol. III, 12, 36 (у Ематији); App. Syr. 57.

²³⁾ Steph. Byz. s. v. Εὐρωπός: πόλις Μακεδονίας, ἀπὸ Εὐρώπου τοῦ Μακεδόνος καὶ Ὁρωπίας τῆς Κέκροπος... Τὸ ἐθνικὸν Εὐρωπαϊός. Код Стефана Византиског имамо посебно, као одвојену реч, облик Ὁρωπός. Нема разлога да се сумња као што чини Geyer, стр. 666, да су то два облика једног истог имена.

²⁴⁾ Hier. 638, 4: Εὐρωπός.

²⁵⁾ Iord. Get. 288, в. погл. Пиерија, пр. 11.

²⁶⁾ Str. VII, fr. g. 4.

нију треба тражити негде код Демир-Капије, како мисли Вулић?²⁷⁾ Свакако не, јер ни Стоби нису близу тог кланца, већ око 30 км уз воду. Друго је питање да ли Гортинију треба тражити јужно од Идомена или северно од њих. Ако бисмо се држали дословце Страбонова текста, онда бисмо Гортинију морали ставити у Пеонију и према томе северно од Идомена. Али томе се противи Тукидид, јер је мало вероватно да би Ситалк долазећи из Добра ударио најпре на Идомене па се онда вратио у правцу севера, да после поново крене на југ.²⁸⁾ Из Плинијевог податка можемо извући само толико да се Гортинија налазила на десној обали Аксија и то на његовом доњем току.²⁹⁾ Нисмо у могућности да тачније утврдимо њен положај. Гортинија се не спомиње код Хијерокла ни у другим позноантичким изворима — сем код Стефана Византиског³⁰⁾ тако да не знамо до ког се времена она одржала као самосталан град.

Иза Гортиније наводи Тукидид место Аталанту (Ἀταλάντη), које се вероватно такође налазило у долини Аксија. Обично се Аталанта идентификује с местом Ἀλλάντη, Ἀλλάντιον, забележено код Стефана Византиског према Теопомпу³¹⁾, које срећемо и у Списку делфиских теородоха као Ἀλλάντειον³²⁾, а код Плинија као Allantenses.³³⁾ Никаква основа за локализовање овог града не постоји. Према списку теородоха, он би се морао налазити јужно од Еуропа, близу Ихна и Тесалоники. Томе не смета што Тукидид, говорећи о градовима на које је напао Ситалк, спомиње Еуроп последњи, после Идомена, Гортиније и Аталанте, јер је Еуроп издвојен од осталих градова као место које су Трачани опседали, али нису успели да заузму, насупрот осталим градовима које су освојили.³⁴⁾ Пошто се после Плинија Алантеион више не спомиње, не можемо знати до ког се времена одржао.

²⁷⁾ Вулић, Географија, стр. 7.

²⁸⁾ И према Птоlemeју III, 12, 36, Гортинија се налази југозападно од Идомена.

²⁹⁾ Plin. IV, 34: „Scydra, Eordaea, Mieza, Gordyniae, mox in ora Ichnae, fluvius Axius“.

³⁰⁾ Steph. Byz. s. v. Γορδυνία πόλις Μακεδονίας. Τὸ ἐθνικὸν Γορδυνιάτης.

³¹⁾ Steph. Byz. Ἀλλάντη πόλις Μακεδονίας... Θεόπομπος δ' ἐν πρώτῳ Φιλιππικῶν Ἀλλάντιον αὐτὴν εἶπε. Τὸ ἐθνικὸν Ἀλλάντιος.

³²⁾ Plassart, Théorodoques, BCH 45 (1921) стр. 17.

³³⁾ Plin. IV, 35. Edson, Class. Phil. 50 (1955), стр. 187, пр. 71, мисли да су Ἀλλάντη и Ἀλλάντιον доцнији скраћени облици за Ἀταλάντη.

³⁴⁾ Уп. Plassart, н. д., стр. 54, пр. 8; Oberhammer, RE s. v. Atalante; Hirschfeld, RE s. v. Allante. Kiepert-ово локализовање код Бевђелије заснива се на мишљењу да су код Тукидида сва места наведена по реду од севера према југу. (Тако и Edson, Class. Phil. 50 (1955), стр. 174 и пр. 72). Томе се противи списак теородоха, у коме правац кретања иде овако: најпре према северу — Пидна, Берија, Миеза, Едеса, затим према истоку — Пела, Еуроп и најзад према југу — Ихне, Алантион и Тесалоника.

Мигдонија

Тукидид назива Мигдонијом област која се пружа с оне стране Аксија до Стримона: *πέραν Ἀξίου μέχρι Στρυμόνος τὴν Μυγδονίαν καλουμένην*.¹⁾ На другом месту, међутим, он ставља у ту исту територију, између доњих токова Аксија и Стримона, поред Мигдоније, и Бисалтију, Крестонију и Антемус.²⁾ У првом случају, израз Мигдонија употребљен је вероватно у ширем смислу, јер је Мигдонија, колико се из других извора види, делила са Бисалтијом и Крестонијом земље између двеју великих македонских река и није досезала до десне обале Стримона.³⁾ Антемус, пак, јасно се разликује од Мигдоније. Супротно мишљењу старијих научника који су ову област стављали око језера Болбе, или око језера Лангада, Антемус треба тражити, како је то убедљиво показао Тафел, јужно од Солуна, у плодном и цветном крају око Галатице, на јужним обронцима Хортача.⁴⁾ Мигдонија се налазила северно од те планине.

Врло је тешко, скоро немогуће, разграничити Крестонију од Мигдоније. Једина конкретна вест о Крестонији којом располажемо јесте Херодотов податак (VII, 124. 127) о томе да река Ехејдор извире у земљи Крестона. Тафел мисли да се Крестонијом звао западни део Мигдоније, као што се Бисалтијом звао њен источни део, и да су то била стара трачка имена која је после македонског освајања заменило име Мигдонија.⁵⁾ За Бисалтију се, међутим, то не може рећи, јер се њено име одржава и код познијих писаца и обележава једну прилично одређену територију. О Крестонији пак у доцније време не знамо ништа; ње нема међу македонским областима код Птолемеја, ниједан њен град нам није познат. Изгледа да је заиста њена територија укључена у Мигдонију, како је претпоставио Тафел. Стога ћемо у овом раду, под Мигдонијом обухватити све земље источно од Аксија — на северу до планине Круше и Бешик-Дага, на истоку до области Бисалта, а на југу до халкидичког планинског венца, укључујући област језера Болбе и Лангада. О односу Амфакситиде и Мигдоније било је речи раније (в. стр. 131 и д.)⁶⁾.

1) Thuk. II, 99, 4.

2) Thuk. II, 99, 6; 100, 4.

3) Уп. Geyer, стр. 655.

4) Tafel, Thess. 255 и д., где су побијена мишљења Cousinéry-а (Болбе) и Leake-а (Лангада). Недалеко од Галатице постоји античко насеље са бројним остацима из хеленистичког и римског времена, в. погл. *Халкидик*.

5) Tafel, Thess. 242.

6) Тафел мисли да се назив Мигдонија протезао и на територију источно од Стримона, при чему се позива на Кантакузена, који Мигдонијом назива и област Кавале (Христопоља), Филипа и Амфиопоља (Христопоља). У античким изворима нема података који би оправдавали

Мало је области у Македонији, у којима би нам било познато, бар по имену, толико градова као у Мигдонији. Иако о већини тих градова не знамо скоро ништа, не верујем да се може објаснити случајношћу што су нам се сачувала толика имена. У томе треба свакако видети доказ да је Мигдонија била густо насељена и да је у њој градски живот био јако развијен.

У Мигдонију спада, пре свега, главни град Македоније у римско доба, њена метропола, *ῤῥῆτηρ ἢ πάσις Μακεδονίας*,⁷⁾ Тесалоника (*Θεσσαλονίκη*). Захваљујући своме одличном положају, овај Касандров град се нагло развија и цвета. Под Римљанима, као седиште провинциског намесника, Тесалоника је постала срце целокупног привредног и културног, а у доба Позног царства, и политичког и верског живота не само Македоније, већ и целог средњег Балкана.

ТЕСАЛО-
НИКА

Многобројна сведочанства о Тесалоники, у свим епохама њеног постојања, омогућила су прилично детаљну и верну реконструкцију њене историје. Нова археолошка истраживања и све бројнији епиграфски налази чине све рељефнијом и све живљом слику њеног културног и друштвеног развитака. У безброј расправа и студија осветљена су разна питања из античког периода њене прошлости. Осим тога, постоји и стара, али одлична монографија Тафелова, која упркос новим открићима и научним резултатима задржава и данас своју вредност. Од користи је, иако мало оригинална, и Тафралијева синтеза.⁸⁾

Код оваквог обиља материјала и специјалне литературе не можемо ни помислити да на овом месту изложимо, ма у најкраћим цртама, историју овог града. Задржаћемо се стога само на оним питањима која су у непосредној вези с нашом темом: утврђивање територије Тесалонике; претресање разних имена која се Тесалоники дају у изворима; проучавање њеног статуса у римско доба.

У Страбоновој вести о синоикизму којим је 316 или 315 г. пре н. е. образован по налогу Касандра нов полис Тесалоника, има података који омогућују приближно утврђивање територије ове аутономне општине у прво време њеног постојања. Синоикизмом је било обухваћено, према Страбону, око двадесет и шест мањих насеља у Крусиди и на

ово мишљење, а Кантакузен, иако воли архаизирање, није увек добар познавалац античке географије. В. моју расправу Еион—Амфиоп—Хрисопол, Зборник Византолошког института 2 (1953) стр. 16.

⁷⁾ Anth. Pal. IX, 428.

⁸⁾ Th. Tafel, De Thessalonica eiusque agro dissertatio geographica. Berolini 1839; O. Tafrali, Thessalonique des origines au XIVe siècle. Paris 1914. Тафелова огромна ерудиција и продорна анализа извора управо задивљују. Код Тафралија, антички период је само увод у средњовековну историју града и нема истраживачки карактер.

Термајском заливу (καθελὼν τὰ ἐν τῇ Κρουσίδι πόλιστα καὶ τὰ ἐν τῇ Θερραίῳ κόλπῳ περὶ ἕξ καὶ εἰκοσι καὶ συνοικίας εἰς ἓν). Међу њима су били: Аполонија, Халастра, Терма, Гареск, Аинеја и Кисос (τῶν δὲ συνοικισθεῖσων ἦν Ἀπολλωνία καὶ Χαλάστρα καὶ Θέρρα καὶ Γαρρησὶς καὶ Αἰνεΐα καὶ Κισσός.⁹⁾ Фрагменат другог епитоматора у коме се говори о овом синоикизму је краћи и нејаснији. У њему стоји најпре да се Тесалоника раније звала Терма, а затим се међу насељима која су синоикизмом обухваћена спомињу поименце само Халастра, Аинеја и Кисос.¹⁰⁾ Због неслагања ова два фрагмента — по једном је Терма била један од градова који су синоикизмом уједињени, по другом је Тесалоника подигнута на месту старе Терме — избило је питање односа Терме и новооснованог града Тесалонике, на коме се морамо најпре задржати.

Терма

Традиционално идентификовање градова Терме и Тесалонике, засновано на поменутом месту код Страбона и сведочанствима византиских писаца, преовладало је дуго времена подржано ауторитетом Тафеловим, иако је и раније било учника који су заступали супротно мишљење¹¹⁾. Нарочито је Димица инсистирао на разликовању ова два града, тврдећи да је податак „ἡ πρότερον Θέρμη ἐκαλεῖτο“, у Страбоновом *fig.* 24, неаутентичан и да потиче од средњовековног епитоматора. Он је осим тога скренуо пажњу на чињеницу да на територији Солуна нису нађени никакви прехеленистички трагови из којих би се дало закључити да је место на коме је подигнута Тесалоника било раније насељено. По њему, Терма се налазила код места Седес, југоисточно од Солуна, између ртова Велики и Мали Карабурну, где има топлх извора по којима је и добила име.¹²⁾ Други аргуменат Димице, да није нађено прехеленистичких остатака на територији Солуна, имао би и према Тафралији пресудан значај: ако би се доказало да у Солуну заиста нема класичних трагова, питање би, по мишљењу Тафралију, било дефинитивно решено на штету Тафелове тезе, којој је иначе и он у основи

⁹⁾ Str. VII, *fig.* 21.

¹⁰⁾ Str. VII, *fig.* 24: "Οτι παρὰ τὸν Ἀζιὸν ποταμὸν ἡ Θεσσαλονίκη ἔστι πόλις, ἣ πρότερον Θέρμη ἐκαλεῖτο· κτίσμα δ' ἐστὶ Κασσάνδρου... Μετὰ τὴν δὲ τὰ περίετι πόλιν εἰς αὐτήν, οὗον Χαλάστραν Αἰνεΐαν Κισσὸν καὶ τινὰ καὶ ἄλλα.

¹¹⁾ Tafel, *Thess.* p. V и д. 12, 14 и д. Тафел сматра да Терма која се спомиње код Плинија и Прокопија нема везе са Тесалоником, већ да је то неко друго насеље истог имена. Идентификовање Тесалонике и Терме заступају Kierpert, FOA XVII; Geyer, стр. 670 (Терма није уопште уведена у списак македонских места). С. Müller, GGM I (1882) стр. 52 („Θέρμη, a Cassandro Thessalonike denominata, uti constat“).

¹²⁾ Димица, стр. 403 и пр. 4; стр. 422. Димицин чланак у часопису *Ἀρχαίων* IX, 258 и д., где је питање опширније расправљено, није ми доступан. Димици припада приоритет испред Lolling-a (у J. Müller, *Handbuch* III (1889) 224), за кога Oberhammer, s. v. Therme, RE Zw. R. V (1934) 2391, каже да је први локализовао Терму код Седеса.

нагињао.¹³⁾ Међутим, најновија археолошка истраживања у самом Солуну открила су сигурне остатке прехеленистичког периода и тиме као да је традиционално мишљење поново добило превагу. Износећи резултате археолошких истраживања преисториских тумби у солунској равници, која показују да се мања насеља у овој области одржавају од преисториских времена до V—IV в. пре н. е., и указујући на то да је у новије време у Солуну нађено археолошких споменика из класичне епохе, К. Ромеос је предложио ново, компромисно решење овог питања: цела област од Седеса на југу до Солуна на северу сачињавала је, по његовом мишљењу, један полис — Терму, састављен од више мањих насеља; Тесалоника је била подигнута на територији тога полиса, али се, и после њеног оснивања, код Седеса задржало насеље под именом Терма, које је до краја антике претстављало извесну политичку (административну) јединицу (ὁντότητα). Према томе, Ромеос не види никакве контрадикције у Страбоновим фрагментима. Он не верује да је солунски залив, који је далеко повољнији и ближи ушћу Аксија од седеског, могао остати ненасељен; а да је у њему постојао неки други град, он би морао бити споменут у нашим изворима.¹⁴⁾

Постојање прехеленистичких остатака у Солуну доказује неоспорно да Тесалоника није подигнута на ненасељеном земљишту. Али, закључак који из тога изводи Ромеос и духовито решење које он предлаже, иако само по себи могуће, претстављају уствари покушај да се оправда идентификовање Терме и Тесалонике, у убеђењу да литерарни извори пружају основе за ту традицију. Ово међутим, није сасвим тачно.

Последњи је, колико је мени познато, писао о проблему локализовања Терме Ch. Edson.¹⁵⁾ И он сматра да литерарни извори којима располажемо идентификују Тесалонику с Термом и наклоњен је да тражи Терму на месту позније Тесалонике. Едсон, као и остали научници који су се тим питањем позабавили, ставља на равну ногу византиска сведочанства с античким и не исцрпљује сва обавештења која нам пружају литерарни извори за решење овог питања.

¹³⁾ Tafrali, Topographie de Thessalonique, стр. 6 и д., где је наведена и старија грчка литература, мени неприступачна. Не видим на основу чега Oberhummer, н. м. и RE VI Zw. R. (1939) 145 s. v. Thessalonike, сматра питање решеним, јер се не позива ни на какву новију литературу и не наводи нове аргументе. За Страбонов податак да се Тесалоника раније звала Терма (VII, frg. 24), не може се рећи да је погрешан, као што Оберхумер чини, јер он не потиче од Страбона, већ је уметнут доцније, у византиско време.

¹⁴⁾ К. Ромеос, Ποὺ ἔκειτο ἡ παλαιὰ πόλις Θέρμη. Μακεδονικά I (1940), 1 и д.

¹⁵⁾ Ch. Edson, Notes on the Thracian Phoros, Class. Phil. 42 (1947), 100 и д.

Несумњиво је да је у византиско доба постојала традиција (од које потиче и податак Страбонова епитоматора) да је Терма идентична са Тесалоником, али је питање да ли се та традиција заснива на античким изворима. И Пелаго-нија је у средњем веку идентификована с Хераклејом, иако та традиција нема својих корена у античко доба. Због тога је потребно да још једном подвргнемо детаљној анализи сав расположиви материјал о односу Терме и Тесалонике, строго одвајајући античка сведочанства од позновизантиских, тим пре што ни код једног од ранијих истраживача то није учињено.

После оснивања Тесалонике, Терма се спомиње код ових античких писаца: Страбона, Плинија, Прокопија и Стефана Византиског.

Страбонов податак из frg. 21, који смо мало пре цитирали, најисцрпнији је и свакако најзначајнији. Према њему, Терма је била један од двадесетишест градића који су обухваћени синоикизмом. Овај фрагмент потиче из *Epitome Vaticana*. Одговарајући фрагмент другог епитоматора (*Epitome edita*, frg. 24) садржи противуречни податак да се Тесалоника раније звала Терма (ἡ πρότερον Θέρμη ἐκαλεῖτο). Едсон сматра да frg. 24 боље репродукује оригинални Страбонов текст и не верује да је реченица ἡ πρότερον Θέρμη ἐκαλεῖτο интерполација епитоматора. Задржаћемо се на аргументима којима он поткрепљује своје тврђење о већој веродостојности frg. 24, с обзиром на важност коју Страбоново сведочанство има за решење целог питања. Анализа ових фрагмената мене је довела управо до супротног закључка.

Пре свега, Едсон констатује да се у frg. 21 налази облик имена Θεσσαλονίκη, који је, по њему, доцнијег датума.¹⁶⁾ Није тешко уверити се, међутим, да Страбон употребљава облик Θεσσαλονίκη у свим осталим местима где се овај град спомиње: у с. 325, где се говори о *via Egnatia* (податак свакако потиче од Полибија), у frg. 48, где се спомиње подела Македоније у четири дела и њихови главни градови (такође према Полибију) и најзад у с. 389,5 (IX књ.), где се даје отстојање од Тесалонике до Дунава, према Артемидору. Ниједном од ових података не може се оспорити аутентичност. Али не само то. У срећној смо околности да нам један други антички писац пружа потврду да је оригинални Страбонов текст заиста имао облик Θεσσαλονίκη, а не Θεσσαλονίκη. Стефан Византиски s. v. Θεσσαλονίκη каже: Στράβων δὲ Θεσσαλονίκεϊαν αὐτὴν φησί. Боље потврде аутентичности овог облика код Страбона не бисмо могли ни пожелети.

¹⁶⁾ Ibid. стр. 102, пр. 101.

Едсон, даље, констатује да у frg. 21, коме он оспорава веродостојност, реченица „ή δὲ μητρόπολις τῆς νῦν Μακεδονίας ἐστί“ не може потицати из оригиналног Страбоновог текста, јер се зна да је Тесалоника добила титулу метрополе тек у III в. н. е. Он сматра да је то интерполација епитоматора, који има у виду Тесалонику као седиште епископије. Мени се чини, напротив, да овде није у питању титула метрополе, нити се пак мисли на епископско седиште; израз *μητρόπολις* употребљен је на овом месту у свом првобитном значењу главног града једне провинције (в. ниже прим. 84). Уметак епитоматора ова реченица не може бити, јер је у средњем веку појам Македоније био потпуно измењен и Тесалоника по тадашњем схватању није била метропола Македоније (*τῆς νῦν Μακεδονίας*). О томе ће бити ниже још говора. По мом мишљењу, реченица у којој се говори о Тесалоники као метрополи Македоније је аутентична, потиче од оригиналног Страбоновог текста. Она нам шта више омогућава да допунимо и осмислимо једну оштећену реченицу из претходног фрагмента (VII, frg. 20). У садашњем издању ово место гласи: † λέγεται δὲ Θεσσαλονίκηα διὰ τὴν ἐπιφάνειαν. Да се један град због свог угледа зове Тесалоника, — то заиста нема никаквог смисла. Ако, међутим, почетак реченице допунимо речју „μητρόπολις“, све ће постати јасно: *μητρόπολις δὲ λέγεται ἡ Θεσσαλονίκηα διὰ τὴν ἐπιφάνειαν*. Тесалонику су звали метрополом због њеног угледа. Ова допуна, уколико је тачна, потврђује са своје стране аутентичност спорног места у frg. 21.

Најзад, Едсон примећује да frg. 21 говори о градовима који су обухваћени синоикизмом као о градовима који су разорени (*καθελών*), док frg. 24, с правом, помиње само пресељавање становништва (*μετόκησε*). И овај аргуменат Едсонов није тешко побити. Цитираћемо други наш извор о синоикизму Тесалонике — једини поред Страбона — Дионисија Халикарнашанина: Αὕτη (Αἵνεια ἡ πόλις) διέμενε ἕως τῆς Μακεδόνων δυναστείας τῆς κατὰ τοὺς διαδόχους τοὺς Ἀλεξάνδρου γενομένης. Ἐπὶ δὲ τῆς Κασσάνδρου βασιλείας καθήρεθη, ὅτε Θεσσαλονίκη πόλις ἐκτίζετο, καὶ οἱ Αἰνεῖται σὺν ἄλλοις πολλοῖς εἰς τὴν νεόκτιστον μετόκησαν.¹⁷⁾ Овде налазимо оба израза упоредо: *καθήρεθη* и *μετόκησαν*. Без обзира какво ћемо значење дати изразу *καθήρεθη*,¹⁸⁾ овај податак Дионисија Хали-

¹⁷⁾ Dion. Hal. Ant. Rom. I, 49.

¹⁸⁾ Аинеја, о којој је реч код Дионисија, спомиње се и после оснивања Тесалонике као постојећи град (в. ниже, пр. 60). Међутим, Дионисије, односно његов извор, као да то не зна, јер изричито каже да је она постојала само до времена Александрових дијадоха. Иначе би се израз *καθήρεθη* (*καθελών* код Страбона) могао схватити не у смислу „разорен“, већ у смислу „укинут као самосталан град“. Уосталом, мало је вероватно да су градови били разорени. Станов-

карнашанина показује да реч *καθελών* у frg. 21 није уметнута од епитоматора, већ да је постојала у оригиналном тексту, и да ју је Страбон, као и Дионисије, нашао у свом извору.

Према томе, супротно Едсону, сматрам да је frg. 21 веран оригинал, да тачно репродукује Страбонову мисао. Напротив, реченица *ἡ πρότερον Θέρμη ἐκαλεῖτο* у frg. 24 мора бити интерполација епитоматора.

Страбон спомиње Терму на још једном месту. Говорећи о приморју Термајског залива, који је добио име по овом некада значајном граду, Страбон каже да се Аксиј улива у море између Халастре и Терме: *ὁ δὲ Ἀξιὸς ἐκδίδωσι μεταξὺ Χαλάστρας καὶ Θέρμης*.¹⁹⁾ Овај податак, сачуван у обе епитоме, не казује много, јер је по свој прилици узет из каквог старијег извора. (У истом фрагменту помиње се град Метона, који је 353 г. био разорен, и Тесалоника, која је неколико деценија доцније основана). Ипак не верујем да би Страбон преузео овај податак из старог извора, да у његово време Терма и Халастра нису постојале као посебна насеља, поготово не да је Тесалоника била подигнута на месту Терме.²⁰⁾

Код Плинија Терма је наведена у суседству Тесалонике: „In ora sinus Macedonica oppidum Chalastra et intus Pylorus, Lete medioque litoris flexu Thessalonice liberae condicionis, Therme in Thermaico sinu.“ Не би нас нимало зачудило да је Плиније споменуо Терму и кад она не би постојала у његово време, јер нам је његов метод рада добро познат. Али, чињеница да се она наводи упоредо са Тесалоником показује у најмању руку да Плиније није нашао у свом извору никакав податак о идентификовању ова два града. Иначе би по свој прилици био написао: „Thessalonice, quondam Therme appellata“ или нешто слично, као што, на пример, за Касандрију код њега стоји: „quondam Potidaea, nunc Cassandrea colonia.“ Можда нас ова расуђивања неће уверити да је, према Плинијевом тексту, Терма морала постојати у његово време као посебно насеље. Једно је ипак сигурно, да је Плинију била непозната традиција која је идентификовала Тесалонику са Термом.

Терма се после тога спомиње тек код Прокопија, у списку македонских кастела обновљених под Јустинијаном.²¹⁾ Тафел је показао да се под Термом овде никако не може

ништво је пресељено, али ако је град био на згодном положају и имао услове за даљи опстанак, он је могао да буде обновљен, било као кома, било као прави град, као што је био, изгледа, случај са Аинејом.

¹⁹⁾ Str. VII, frg. 20 и frg. 23.

²⁰⁾ Tafel, Thess. p. VI, погрешно сматра да се на овом месту под Термом подразумева Тесалоника.

²¹⁾ Proc. de aed. p. 118, 48 (ed. Haury).

подразумевати Тесалоника.²²⁾ Његови аргументи су јасни: Прокопије говори о обнављању и утврђивању већих градова посебно и не ставља их у заједнички списак; он употребљава она имена места која су у општој употреби у његово време, а не архаична. Тафел стога мисли да Прокопијева Терма нема никакве везе са Тесалоником, ни са античком Термом, коју он идентификује са Тесалоником, већ да је у питању истоимено утврђење у некој другој области Македоније. Зар није, међутим, природније у Прокопијевој Терми видети једину познату античку Терму и тај његов податак сматрати као доказ више да се положај Терме није поклапао са положајем Тесалонике?²³⁾

Не мање је значајно да и Стефан Византиски разликује Терму од Тесалонике.²⁴⁾ Наравно када каже да је Терма трачки град, он тај податак узима из сасвим старог извора; али он се позива и на Аполодора (II—I в. пре н. е.), код кога је нашао да је Терма македонски град. Да је Тесалоника дошла на место Терме, Аполодор не би могао да говори о македонском граду Терми а да то не спомене, а да је он то рекао, то би се сигурно одразило и код Стефана Византиског.

Резимирајући што је напред речено о античким сведочанствима о Терми, морамо констатовати да сви антички писци говоре о овом граду као о насељу које се разликовало од Тесалонике. Немамо ниједан случај да се за Тесалонику употребљавало име Терма.

Верзија о Терми као претходници Тесалонике јавља се први пут код византиског хроничара Малале: *... καὶ κτίζει πόλιν εἰς τὴν Μακεδονίαν, ἣν ἐκάλεσε Θεσσαλονίκην, τὴν πρῶτην λεγομένην κώμην Θέρμην*. Интересантна је његова напомена да је Терма била кома. Њу налазимо и код много познијег византиског писца Цецеса: *Ἡ νῦν Θεσσαλονίκη μὲν, πόλις ἡ λαμπροτάτη, ὑπῆρχε κώμη, Θέρμη δὲ τὴν κληθεῖσαν ἐκαλεῖτο*.²⁵⁾ Не знамо одакле је узет овај тако конкретан податак, али у њему се свакако огледа стање у коме се Терма налазила после оснивања Тесалонике, када је претворена у κώμη, а не пре њеног оснивања, када је била самосталан полис. Из саме чињенице да се за Терму каже да је била кома, а то је могла постати само после синоикизма Тесалонике, мора се закључити да она није била идентична с овом.

²²⁾ Tafel, Thess., стр. 15.

²³⁾ Edson, н. д., стр. 104, признаје да овај Прокопијев податак смета да се Терма локализује на положају Тесалонике.

²⁴⁾ Steph. Byz. s. v. Θέρμη· πόλις Θρακικῆς· Ἀπολλόδοωρος δὲ Μακεδονίας φησὶ, καὶ Θουκυδίδης· ὁ πόλιτις Θερμαῖος· ἐστὶ καὶ Θερμαῖος κόλπος.

²⁵⁾ Malalas, p. 190, ed. Bonn.; Tzetzes, Chil. X, 174 sqq. (према Tafel, Thess. p. VIII).

Малала и Цецес, Страбонов епитоматор и Спискови градова који су променили име²⁶⁾ су једини претставници традиције о идентичности Терме и Тесалоније. Дати предност овим позним изворима испред сведочанстава античких писаца није оправдано: Тесалоника није била подигнута на месту Терме, која се и после синоикизма одржала као кома до краја антике. Остаје, међутим, да се објасни како је настала ова византиска традиција. Претпоставка коју је изнео К. Ромеос, да је место на коме је изграђена Тесалоника чинило саставни део градске територије Терме и да на том месту није раније постојао други град, могла би да буде једно објашњење. Али, није сигурно да на месту Тесалоније није пре њеног оснивања постојао други град, јер су код античких писаца забележена још два имена места као ранији називи Тесалоније. То су 'Αλία и 'Ηραδία. Да видимо шта се о њима зна.

Халија

Халија се спомиње само код Стефана Византиског s. v. Θεσσαλονίκη πόλις Μακεδονίας, ἥτις ἄρα ἐκαλεῖτο 'Αλία, Κασσάνδρου κτίσμα... Στράβων δὲ Θεσσαλονίκησιν αὐτὴν φησι. Мало је вероватно да се 'Αλία звао неки град. Према Тафелу, то је, судећи по имену, била или кома (pagus a piscatoribus habitatus), или је име настало доцније од рђаво схваћеног епитета ἁλία (= maritima), употребљеног код неког песника.²⁷⁾ Према Тафралију, то је име које су становници из унутрашњости дали Тесалоники као приморском месту.²⁸⁾ Оберхумер пак мисли да се тако звала обала пре оснивања града.²⁹⁾ У сваком случају сви се слажу да није постојао град 'Αλία. Мајнеке је у свом коментару уз Стефанов текст предложио да се ἁλία исправи у [Θέρ]μα,³⁰⁾ руководећи се при том свакако погрешном претпоставком да је идентификовање Тесалоније са Термом засновано на античкој традицији. Јасно је да је 'Αλία код Стефана Византиског коруптела и да то име треба избрисати из спискова македонских топонима. Зар не би могло, међутим, да се исправи у ['Ηρ]αδία?

Ематија

Назив 'Ηραδία за Тесалонику налазимо у Списковима градова који су променили име и код византиског хроничара Зонаре.³¹⁾ Ова два византиска сведочанства добијају своју пуну вредност тек кад се утврди да је традиција о томе да се Тесалоника некада звала Ематија постојала и у античко доба. Опште мишљење да је име 'Ηραδία — старински назив

²⁶⁾ App. I, 55 и Ia, 15 ad Hier. ed. Burckhardt: Θέρμη καὶ 'Ηραδία ἢ Θεσσαλονίκη; App. III, 106: Θέρμη ἢ Θεσσαλονίκη καὶ 'Ηραδία.

²⁷⁾ Tafel, Thess. p. V.

²⁸⁾ Tafraли, Topographie de Thessalonique, стр. 5.

²⁹⁾ Oberhummer, s. v. Thessalonike, RE VI (1936) 145.

³⁰⁾ Према Edson, н. д., стр. 102, пр. 105.

³¹⁾ В. напред прим. 25. Zonara III, p. 150, 20 (ed. Dindorff): Θεσσαλονίκη, ἣ πάλαι μὲν 'Ηραδία καλεῖσθαι λέγεται.

Македоније омиљен нарочито код познијих песника и писаца — Тесалоника добила у виду епитета као главни град Македоније, не може се одржати, јер нам неколико античких писаца говори о томе да је некада постојао град Ематија.

Град Ематија документован је код Страбона, Стефана Византиског и Ливија. Говорећи о томе да се Македонија некада звала Ематија, Страбон додаје: ἤν δὲ καὶ πόλις Ἰμαθία πρὸς θαλάσσην.³²⁾ Могло би се помислити да је ова реченица интерполација епитоматора и да град Ематија који се овде спомиње нема везе с оном македонском облашћу која се у давна времена називала Ематијом, већ да је настала збрка са градом Ематијом (= Оисима) у трачкој Пиерији. Ако је пак реченица аутентична, онда се град Ематија, о коме се иначе говори у прошлом времену, могао налазити само у Македонији у ужем смислу, и то у њеном приморју (πρὸς θαλάσσην).

У прилог аутентичности Страбонова податка говори белешка Стефана Византиског Ἰμαθία, πόλις καὶ χωρίον ἡ νῦν Μακεδονία, καὶ Ἰμαθίς ἡ χώρα.³³⁾ Из контекста се види да не може бити речи о Ематији-Оисими на пиериском приморју. Ἰμαθία или Ἰμαθίς се раније звала Македонија; истоимени град Ἰμαθία морао се налазити на територији те старе Македоније, која се није простирала ни до Стримона, а камо ли с оне стране ове реке. Уосталом Стефану Византиском је познато да се Оисима звала и Ематија и можда није случајно што он, кога нарочито интересују облици имена, говорећи о Оисими употребљава облик Ἰμαθία, а не Ἰμαθία.

Најзад, град Ематија спомиње два пута и Ливије. Анализа одговарајућих одломака код Ливија показује да се, супротно досадашњем схватању, под Ематијом у њима не подразумева Оисима, већ неки град западно од Стримона.³⁴⁾ Жалећи се римском сенату на свирепост римских чиновника Л. Хортензија и Г. Лукреција, делегати Халкиђана изјавили су да „сада увиђају да је било боље да су затворили врата

³²⁾ Str. VII, frg. 11. Уп. Geyer, стр 663, s. v. Emathia: „Diese Angabe ist wohl auf ein Missverständnis des Epitomators zurückzuführen“. Гајер не наводи ниједан други извор сем поменутог Страбоновог фрагмента. На исти извор се мора свести и податак византиског хроничара Simeon. Mag. p. 706, 19 (ed Bonn.): ἤν δὲ καὶ πόλις Ἰμαθία (sic) λεγομένη πρὸς τῇ θαλάττῃ καὶ ἔθνη ὁμώνυμος.

³³⁾ C. Müller, GGM I, p. 222, умеће καὶ испред νῦν ἡ Μακεδονία и сматра да се под Ематијом ту мисли на град Оисиму, као и код Страбона и Ливија (в. даље). Зонара је пак, по његовом мишљењу, побркао име области и града Ематије.

³⁴⁾ Тако, на пример, Oberhammer, s. v. Emathia, RE; Collart, Philippe, стр. 83, пр. 3; „Emathia est nommée aussi par Tite-Live... et plus tard encore par Strabon et par Etienne de Byzance, qui insistent tous deux sur la confusion possible de ce nom avec celui de la Macédoine primitive“. Geyer, s. v. Perseus, RE XIX (1937) 1015, сматра, исто тако погрешно, да је на оба места код Ливија реч о области Ематији; област не може да затвори врата!

Лукрецију и Хортензију и да их нису пустили у свој град, јер су они градови који су тако поступили, као Ематија, Амфипољ, Маронеја и Аинос, остали неоштећени, док су код њих храмови опљачкани, итд.“ (*quod ad Lucretium Hortensiumque attineret, scire tutius fuisse claudere portas quam in urbem eos accipere. Qui exclusissent eos, Emathiam, Amphipolim, Maroneam, Aenum, incolumes esse. Apud se templa omnibus ornamentis spoliata...*).³⁵⁾ Не може бити сумње да Ематија означава овде град, а не област. Да ли то може бити Оисима? Ред којим се градови набрајају говорио би за то да се Ематија налазила западно од Амфипоља, а Оисима је била између Амфипоља и Маронеје. А ако градови нису распоређени географски од запада ка истоку, Ематија је морала бити најзначајнији међу њима, јер долази на прво место. Оисима је, међутим, далеко заостајала иза Амфипоља, Маронеје и Аиноса по величини и угледу, и мало је вероватно да би је Халкиђани уопште навели као пример поред ових градова.

Оно што се из цитираног места код Ливија може само нагађати, тј. да је Ематија о којој је реч била велик град и да се налазила западно од Амфипоља, то јасно и недвосмислено произлази из једног даљег пасуса код истог писца, у коме се такође спомиње Ематија. Ливије прича да је командант Амфипоља Диодор, сазнавши за пораз Персејеве војске код Пидне, употребио лукавство како би из града удаљио посаду од две хиљаде трачких војника, јер се бојао да ће ови, кад чују за пораз, опљачкати град. Диодор удеси тако да су му на тргу јавно пред војском донели једно лажно писмо, које он одмах пред свима прочита. „*Scriptum in iis erat, каже даље Ливије, ad Emathiam classem Romanam adpulsam esse agrosque circa vexari; orare praefectos Emathiae, ut praesidium adversus populatores mittat. His lectis hortatur Thracas, ut at tuendam Emathiae oram proficiscantur: magnam eos caedem praedamque palatis passim per agros Romanis facturos. Simul elevat famam adversae pugnae: quae si vera foret, alium super alium recentes ex fuga venturos fuisse. Per hanc causam Thracibus ablegatis, simul transgressos eos Strymonem vidit, portas clausit.*“³⁶⁾ Диодор наговори Трачани да пођу у помоћ Ематији, чија су поља била изложена пустошењу од стране римске флоте, стављајући им у изглед богат плен, јер су тобоже Римљани, растурени по околним пољима могли лако бити потучени. Уједно Диодор рашири лажан глас да су Римљани претрпели пораз (код Пидне), па уколико би се потврдила ова вест, све веће и веће масе Римљана у бегству пале би у руке Трачанима. Преварени од Диодора Трачани крећу у помоћ Ематији и *прелазе преко Стримона.*

³⁵⁾ Liv. XLIII, 7.

³⁶⁾ Liv. XLIV, 44.

Пошто се Амфипољ налази на источној страни реке, прелажење преко реке показује да су ишли у правцу запада. Према томе, овде нипошто не може бити реч о Оисими—Ематији, пошто се она налазила источно од Амфипоља. Осим тога, Ематија је морала бити негде између Амфипоља и Пидне, јер се у њеном правцу повлачила, према измишљеној причи Диодоровој, разбијена римска војска. Најзад, то је морао бити велики поморски град, окружен широком равницом, што се слаже с оним што смо закључили на основу првог Ливијевог податка о Ематији узетог из говора Халкиђана у римском сенату. Тај град је могао бити само — Тесалоника.

Овај закључак, чини ми се, не подлеже никаквој сумњи. Теже је, међутим, објаснити зашто Ливије, који Тесалонику зове увек њеним правим именом, у ова два случаја употребљава име Ематија, које је очигледно нашао у свом извору, а да га не разјасни својим читаоцима. Можда у његово време то није било потребно? Или је, напротив, ово име било тако мало познато (можда у употреби у једној ужој средини), да ни Ливију самом није било јасно да се односи на Тесалонику? Још је чудније што Страбон, када каже да је у области која се некада звала Ематија постојао истоимени град, не доводи овај град у везу са Тесалоником. Да није ових сметњи, могли бисмо на основу сведочанстава Ливија и византиских извора да се Тесалоника звала Ематија, с једне стране, и података код Страбона и Стефана Византиског о постојању старог града Ематије, с друге стране, закључити да је Тесалоника израсла на месту некадашње Ематије и да је од ње наследила име.³⁷⁾ У том случају постанак византиске традиције о идентичности Тесалонике и Терме могао би се објаснити тако да је Тесалоника, као најважније пристаниште у Термајском заливу, природно сматрана наследником оног града чија се некадашња слава овековечила у имену залива. Чињеница да се Терма одржала, у непосредној близини Тесалонике, као њена кома до краја антике (Прокопије), такође је морала томе допринети.

Пошто смо утврдили да је од трију имена која се у изворима доводе у везу с Тесалоником, једино име Ематија већ у антици давано овом граду, било због тога што је Тесалоника никла на месту старе Ематије или што је то име добила као главни град Македоније у виду епитета, док је име *ἁλία* обична рукописна коруптела, а *Θέρρα* — посебно насеље које је постојало паралелно са Тесалоником, вратимо

³⁷⁾ Познато ми је само по Тафралију, *Topographie de Thessalonique*, стр. 6, пр. 2, да је К. Папаконстантинос, *Τοπορικὴ καὶ γεωγραφικὴ ἐρευνᾶ Ἡραθίας*, тражио град Ематију близу ушћа Лудије и Халиакмона. Тафрали, *Thessalonique des origines au XIe siècle*, стр. 1, уопште и не узима у обзир могућност постојања града Ематије (*Hémathia* код њега!).

се сада на питање територије овог највећег македонског града. Рекли смо да нам елементе за утврђивање територије Тесалоники у доба њеног оснивања даје Страбонов податак о синоикизму, у коме се набрајају поименце шест од двадесет и шест насеља у Крусиди и Термајском заливу, која су уједињена у новооснованом граду. Та насеља су: Аполонија, Халастра, Терма, Гареск, Аинеја и Кисос.³⁸⁾

Аинеја

О Терми и њеном положају већ је било речи. Јужно од Терме, територија града Тесалоники обухватала је Аинеју. Према Херодоту, Аинеја је била најсевернији од седам градова Крусиде. Од Аинеје улазило се у Термајски залив и земљу Мигдонију.³⁹⁾ Код Дионисија Халикарнашанина сачувана нам је традиција да су Аинеју основали Тројанци под вођством Енеје, у земљи Крусиди, северно од Палене.⁴⁰⁾ Тачан положај овога места не може се утврдити. Према Ливију, Аинеја је била 15 римских миља удаљена од Тесалоники и налазила се преко пута Пидне.⁴¹⁾ Тафел мисли да се може локализовати код античких рушевина у близини села и рта Апономи.⁴²⁾ Овај рт налази се јужно од рта Мегало Карабурну, који затвара улаз у Термајски залив. За рт Апономи могло би се заиста рећи да је преко пута Пидне, али његово отстојање од Солуна, чак и кад се рачуна у правој линији, је дуже од 23 км, колико чини 15 римских миља. Ако је Ливијев податак о раздаљини између Тесалоники и Аинеје тачан, не бисмо смели ићи у тражењу овог града јужније од рта Мегало Карабурну. Овај рт, уосталом, и Псеудо-Скимно зове Αἰνεα.⁴³⁾

Кисос

Место Кисос (Κισσός), које Страбон спомиње после Аинеје, налазило се по свој прилици у унутрашњости, на подножју истоимене планине, највише планине Халкидика чији се западни обронци спуштају до саме Тесалоники.⁴⁴⁾

Гареск

Гареск (Γάρησχος), који, према поменутом Страбоновом податку, долази између Терме и Аинеје, није нам познат ни

³⁸⁾ Str. VII, frg. 21.

³⁹⁾ Liv. XLIV, 10: „Omissaque Thessalonicae oppugnatione Aeniam inde petunt. Quindecim milia passuum ea urbs abest, adversus Pydnam posita, fertilis agro.“

⁴⁰⁾ Dion. Hal. I, 49.

⁴¹⁾ Tafel, Thess. стр. 217, пр. 46.

⁴²⁾ Her. VII, 123: ... παραλαβάνων στρατιὴν καὶ ἐκ τῶν προσεχέων πόλεων τῇ Παλλήνῃ, ὁριζουσάων δὲ τῷ Θερμαίῳ κόλπῳ, τῇσι οὐνόματά ἐστι τὰδε, Διπάζος, Κώμβρεια, Δισαί, Γίγωνος, Κάμψα, Σρίλα, Αἰνεα. Ἡ δὲ τούτων χώρα Κρουσαίη ἐστὶ καὶ ἐς τὸδε καλεῖται. Ἀπὸ δὲ Αἰνεῖης ... ἤδη ἐς αὐτόν τε τὸν Θερμαῖον κόλπον ἐγένετο ... ὁ πλόος καὶ γῆν τὴν Μυγδονίην, πλέων δὲ ἀπὸ κετο ἐς τε τὴν προειρημένην Θέρμην καὶ Σίνδον τε πόλιν καὶ Χαλέστρην ἐπὶ τὸν Ἀζιὸν ποταμόν.

⁴³⁾ Ps. Scymn. 627 sq.

⁴⁴⁾ Cf. Tafel, Thess. стр. 258.

из једног другог извора. Не може имати никакве везе са истоименим градом у Парорбелији.⁴⁵⁾

Западно од Тесалоники налазило се место Халастра (Χαλᾶστρα). Халастра је била на самом Аксију — према Страбону, на његовој западној обали.⁴⁶⁾ Из једног емендираног податка Стефана Византиског закључује се да је постојало и истоимено језеро.⁴⁷⁾ Аксиј је код ушћа променио ток, тако да већина истраживача локализује Халастру код данашњег места Кулакија, које се налази на левој обали садашњег, а на десној обали некадашњег корита Аксија.⁴⁸⁾

Између Халастре и Терме налазило се, према Херодоту, на Термајском заливу и место Синд (Σινδός),⁴⁹⁾ за које се, према томе, може са сигурношћу тврдити да спада у оних двадесет и шест градића обухваћених синоикизмом.

Најзад, Страбон каже да је и нека Аполонија (Ἀπολλωνία) ушла у састав новоосноване Тесалоники. Искључено је да би ту била у питању позната мигдониска Аполонија,⁵⁰⁾ јер је она исувише удаљена од Тесалоники, а осим тога код Страбона изричито стоји да су узета само места у Крусиди и око Термајског залива. Врло је вероватно, напротив, да је Аполонија коју спомиње Страбон истоветна са другом, халкидичком Аполонијом. Пошто се њено постојање доводи у сумњу од стране неких научника, покушаћемо најпре да утврдимо да ли је, сем мигдониске, постојала и друга Аполонија на Халкидику и у ком крају се она налазила.

С називом ἡ Χαλκιδική јавља се једна Аполонија код Атенеја (према Хегесандру). Тафел је с правом ову Апо-

Халастра

Синд

Аполонија

⁴⁵⁾ В. погл. *Халкидик* Geyer, стр. 663, не бележи уопште Гареск на Термајском заливу и ставља податак Str. VII, frg. 21, заједно са подацима о истоименом граду у Орбелији, с којима овај нема никакве везе. И Ch. Edson, *Notes on the Thracian „Phoros“*, стр. 102, пр. 101, допушта зачудо да би синоикизмом Тесалоники могао бити обухваћен и Гареск у Орбелији и Аполонија у Мигдонији! Код Страбона, међутим, јасно стоји да су узета само места на Термајском заливу и у Крусиди. Страбон нам је истина једини извор, али немамо разлога да у његов податак посумњамо. Јер ако бисмо тако широко замислили синоикизам како то чини Едсон, онда би на целом том огромном простору од Тесалоники до Орбелије и Аполоније мигдониске нестало самосталних градова, а то би се морало некако одразити у доцније време!

⁴⁶⁾ Her. VII, 123 (в. горе пр. 42): ... καὶ Χαλᾶστρην ἐπὶ τὸν Ἀξιὸν ποταμὸν. Str. VII, frg. 20 и 23: ὁ δὲ Ἀξιὸς ἐκδίδωσι μεταξὺ Χαλᾶστρας καὶ Θέρμης.

⁴⁷⁾ Steph. Byz. s. v. Χαλᾶστρα: πόλις Θρακικῆς περὶ τὸν Θερμαῖον κόλπον ... Στράβων δὲ ἐν ἐβδόμῃ, Μακεδονίας ἀντὶ τὴν καλεῖται ... Ἔστι δὲ λίμνη (lege καὶ λίμνη) τῇ πόλει ὀφάνυρος. Ὁ πολιτὴς, Χαλαστραῖος. Емендација је извршена на основу податка код Suide: Χαλαστραῖον νῆρον, ἀπὸ Χαλᾶστρας τῆς ἐν Μακεδονίᾳ λίμνης. Cf. Tafel, *Thess.* 279.

⁴⁸⁾ Cf. Geyer, стр. 662; Oberhummer, s. v., RE III (1901) 2038; Struck, *Makedonische Niederlande*, стр. 7 и д.

⁴⁹⁾ Her. VII, 123 (в. напред, пр. 42).

⁵⁰⁾ На мигдониску Аполонију мисли: Kuhn, *Städtische u. bürgerl. Verfassung*, стр. 392 и д.; Ch. Edson, *Notes on the Thracian Phoros*, стр. 102, пр. 101.

лонију идентификовао са мигдониском (в. ниже прим. 91). Међутим, Аполонија која се спомиње код Ксенофонта у вези са ратом Спарте и Олинта 382 г. не може никако бити мигдониска. Аргументи које је изнео Белох у прилог овом тврђењу не могу се одржати. Ксенофонт прича да су се градови Акант и Аполонија, αἵτερ μέγιστα τῶν περὶ Ὀλυνθον πόλεων, обратили 382 г. Лакедемону за помоћ у рату против Олинта. Војска коју је Спарта послала учврстила се у Потидеји, одакле је заједно с македонским савезницима вршила нападе на противнике. Једном приликом, прича даље Ксенофонт, један одред од шест стотина олинтских коњаника дојаше у подне у Аполонију и почне пустошити околна поља. У Аполонију је тога дана био стигао (из Потидеје) и управо се налазио за ручком спартански савезник, елимски кнез Дерда. Он је најпре пустио Олинћане на миру, али када се ови охрабрише и приближише самим капијама, он изађе са својим коњаницима и нагна их у бегство. Гонио их је у стопу деведесет стадија док се нису склонили у олинтске зидине.⁵¹⁾

Треба само пажљиво прочитати детаљан опис овог сукоба па се уверити да не може бити речи о мигдониској Аполонији. Раздаљина од 90 стадија (око 15 км), коју олинтски коњаници имају да превале бежећи из Аполоније у свој град, је скоро три пута мања од отстојања између Олинта и Аполоније мигдониске.⁵²⁾ Белох мисли да је посредни грешка и да цифра није верна. Грешка ове врсте је могућа сама по себи, али ток операција, како их излаже Ксенофонт, говори против Белоховог тврђења. Описани догађаји одигравају се за време једног дана или, боље, једног поподнева. (Када је олинтски одред дојахао у Аполонију, било је подне). Немогуће је замислити да би се ико одлучио да гони у стопу непријатеља читавих 50 км, с тим да се после, ноћу, кроз тежак брдовит терен — мигдониска Аполонија налазила се с оне стране Хортача — враћа натраг у своју базу. Аполонија о којој је овде реч морала се налазити ближе Олинту и немамо разлога да сумњамо да је отстојање које нам извор даје тачно.

Белох, даље, тврди да ни код једног античког писца нема помена о некој другој Аполонији на Халкидику, сем мигдониске. Међутим, кад Демостен каже да је Филип разорио Олинт, Аполонију и Метону, тако да им се ни трага више није видало,⁵³⁾ реч може бити само о Аполонији на Халкидику, а не о мигдониској, која управо у то време почиње да се помиње у нашим изворима и од тада се одржава

⁵¹⁾ Уп. Beloch, Gr. G. III, 1, стр. 103, пр. 1. Xen. Hell. V, 2, 11; V, 3, 1—6.

⁵²⁾ У ваздушној линији отстојање износи око 40 км. Треба имати у виду да се између ова два града диже високи венац Хортача.

⁵³⁾ Dem. IX, 26.

кроз целу антику. Тиме што одбацује као нетачну претпоставку да је Филип разорио до темеља све халкидичке градове, Белох не побија и овај конкретан Демостенов податак: Метона и Олинт су одиста збрисани са земљине површине; зашто то не би било тачно и за Аполонију?

Белох, најзад, износи као аргуменат против постојања друге Аполоније на Халкидику околност да су ова два истоимена града морала међусобно граничити, што је заиста немогуће допустити. Међутим, мигдониска Аполонија и халкидичка Аполонија нису могле граничити: ако се комбинује Страбонов податак (који Белох игнорише) о томе да је међу градовима у Крусиди и на Термајском заливу, обухваћеним синоикизмом приликом оснивања Тесалоники, била и једна Аполонија, с оним што нам каже Ксенофонт, онда се халкидичка Аполонија мора тражити негде око 15 км западно или северозападно од Олинта, у области Крусиде.⁵⁴⁾ Између ње и мигдониске Аполоније било је места за многе друге градске територије.

Према томе, мора се одбацити Белохово мишљење, које је прихватио и Геблер,⁵⁵⁾ да сем мигдониске Аполоније није било другог истоименог града на Халкидику. Аполонија у Крусиди била је разорена под Филипом, а њена територија је доцније ушла у састав Тесалоники. Због тога се она више не спомиње у изворима.

Територија Тесалоники обухватала је, дакле, у доба оснивања града, обалу Термајског залива отприлике од ушћа Аксија до рта Мегало Карабурну. Јужно од тог рта један део Крусиде такође је био присаједињен Тесалоники. Кун је тврдио да је цело пространо приморје од Палене до поменутог рта припало Тесалоники, али се његово мишљење не може одржати.⁵⁶⁾ Он је уопште синоикизам Тесалоники замислио у много ширим размерама, него што је стварно било. По његовом схватању, територија Тесалоники пружала се од Палене, на југу, до Орбелије, на северу (Гареск) и мигдониске Аполоније, на истоку. Само по себи је мало

⁵⁴⁾ Обично се указује на место Полигирос, око 11 км северо-источно од Олинта, као на положај халкидичке Аполоније, али без икаквих конкретних аргумената.

⁵⁵⁾ Gaebler, *Zur Münzkunde Makedoniens*, VIII. Die Distrikte Doberos und Paroreia. — *Das mygdonische Apollonia*. Z. f. N. 36 (1926), стр. 193. Ово мишљење прихвата и Geuer, стр. 659, који у свој списак македонских градова уноси само једну Аполонију (и Страбонов податак доводи у везу са њом). Hirschfeld, RE II (1896), стр. 114, разликује три Аполоније у Македонији. Најозбиљнији Белохов аргументат је свакако то да се Аполонија не налази у списковима атинског фороса. То је заиста чудно, али наши спискови нису потпуни, и тај разлог није довољан да обори све остале који говоре за то да је сем мигдониске Аполоније постојала још једна Аполонија на Халкидику.

⁵⁶⁾ Kuhn, *Städt. u. bürgerl. Verfassung*, стр. 395.

вероватно да би полис таквих размера био организован у оквиру македонског краљевства. Доцније, међутим, и орбелиски Гареск и мигдониска Аполонија појављују се као аутономни полиси и природније је претпоставити да су они тај положај имали од самог почетка него да су се доцније одвојили од Тесалонике. Што се тиче Крусиде, њен јужни део припао је свакако Касандреји. На том делу Халкидика, ближе Касандреји, подигнута је нешто доцније Антигонеја. Ма да се налазила у унутрашњости, Антигонеја је имала луку и, према томе, држала један део обале.⁵⁷⁾ Осим тога, морало је бити и других самосталних градова у Крусиди, иако их у изворима не налазимо. Комбреја, например, која се, као и већина осталих места у Крусиди, после Херодота више не спомиње у литерарним изворима, недавно је посведочена на једном натпису из II в. н. е., као постојећа општина: на списку ефеба из Стубере, из 203 г. н. е., забележен је етникон Κορυθαῖται.⁵⁸⁾ Иако седам векова раздваја Херодотов податак од овог стуберског споменика, врло је вероватно да су младићи који су себе обележили као Κορυθαῖται били пореклом из халкидичке Комбреје. Етникон, додуше, није доказ постојања града-civitas, јер се њиме може изразити и припадност неком селу, али кад се има у виду како је далеко Комбреја од Стубере, било би чудно да се њен етникон појавио на јавном споменику Стубере, да она није била civitas. Све то показује да је један део Крусиде остао изван граница Тесалонике.⁵⁹⁾

Неки од градова који су били обухваћени синоикизмом помињу се и после оснивања Тесалонике, што говори против претпоставке да су та места била разорена и напуштена. Такав је случај са Термом, Аинејом и Халастром. Док је у принципу природно претпоставити да су ови градићи наставили да живе као πόλις новооснованог града, случај Аинеје нас поставља пред посебан проблем. У Списку делфских теородоха помиње се град Αἰανέα. Иако је ово име по облику

⁵⁷⁾ Tarn, Antigonos Gonatas, стр. 198; cf. Ps. Scymn. 621, Liv. XLIV, 10, можда Plin. IV, 35 (Antiochienses=Antigonenses?) списак теородоха, Plassart, BCH 45 (1921), стр. 17, и Ptol. III, 12, 35 (Κλιταί, Μόρουλλος, Ἀντιγόνεια ἢ Φαράρα). Geyer, стр. 653, зна само за једну Антигонију и ставља заједно сасвим јасне податке Псеудо-Скимна и Ливија о халкидској Антигонији са подацима о Антигонији на Вардару (Plin. IV, 84, Ptol. III, 12, 33).

⁵⁸⁾ Вулић, Споменик 98 (1948) бр. 388, р. 79; cf. idem, Deux nouvelles inscriptions de Derriopos, Comptes-rendus de l'Acad. des Inscr. et Belles-Lettres, 1939, стр. 221 и д. Овај случај је интересантан због тога што показује како погрешна може бити слика о развоју муниципалног уређења у Македонији коју стварамо себи на основу оскудних литерарних извора.

⁵⁹⁾ Можда на овом делу Халкидика, али више у унутрашњости, треба тражити и градове Клите и Морил, о којима в. у одељку о Халкидику.

много сличније имену града Αἰανή у Елимеји, географски ред којим је наведено упућује нас на Халкидик, те је опште мишљење да се под тим именом крије Аинеја.⁶⁰⁾ Међутим, ако се, како се мисли, у овом списку налазе заиста само poleis, самоуправне јединице, онда бисмо у томе имали доказ да је Аинеја и после оснивања Тесалоники остала полис. То би био изузетак који се може објаснити само тако да се насеље, које је синокизмом претворено у кому, временом толико развило и ојачало да је поново дошло до самосталности.

Докле се у унутрашњости простирала територија Тесалоники нисмо у могућности да установимо. Само нам је једна тачка на североистоку позната: код места Ајвати, око 12 км од Солуна, налазио се град Лета, с којим је Тесалоника граничила. Последњи обронци Хортача који се спуштају у солунску равницу претстављали су вероватно природну границу градске територије на овој страни.

167 г. Тесалоника је постала главни град Друге македонске области. Ливије (XLV, 30) каже за њу да је била „urbis celeberrima“. За све време римске владавине у Македонији Тесалоника је остала њен највећи град.

Када је 148 г. Македонија претворена у провинцију, Тесалоника је постала седиште римског управника. Имамо додуше само један конкретан податак о томе да се седиште римских власти у доба Републике и Раног царства налазило у Тесалоники: то је помињање квесторија у једном Цицероновом говору.⁶¹⁾ Ипак опште је мишљење да је то тако било.⁶²⁾ У прилог томе наводи се и епиграм Антипатра из Тесалоники, у коме овај песник с краја старе ере назива свој родни град μήτηρ τῆς πάσης... Μακεδονίας⁶³⁾. И Лукијан каже да је Тесалоника била највећи град Македоније.⁶⁴⁾ На једном натпису Тесалоника се зове πρώτη Μακεδόνων.⁶⁵⁾

Страбон такође каже да се у његово доба Тесалоника истицала изнад осталих македонских градова (VII, 323): Θεσσαλονικείας, Μακεδονικῆς πόλεως ἢ νῦν μάλιστα τῶν ἄλλων

⁶⁰⁾ Plassart, Théorodoques, BCH 45 (1921), стр. 17; в. напред, стр. Аинеја се после оснивања Тесалоники спомиње још код Ливија XL, 4, 9: „proficiscuntur ab Thessalonica Aeneam...“ и XLIV, 10, 7: „omissaque Thessalonicae oppugnatione Aeniam inde petunt.“ Из ових места се не види да ли је у питању самосталан град или не. В. напред пр. 18.

⁶¹⁾ Cic. pro Planc. c. 41: „Thessalonicam in quaestorium (nos) perduxit.“

⁶²⁾ Boecking ad Not. dign. Or. p. 243; Tafel, Thess. стр. XXVII и 160; Marquardt, Staatsverw.¹²⁾ 319.

⁶³⁾ Anth. Pal. IX, 428.

⁶⁴⁾ Lucian. Asin. 46: πόλεων τῶν ἐν Μακεδονίᾳ τῆς μεγίστης Θεσσαλονικῆς. За Берију, која је била такмац Тесалоники (в. стр. 16), Лукијан, *ibid.* 34, каже само ἐς πόλιν τῆς Μακεδονίας Βέροιαν μεγάλην καὶ πολυάνθρωπον.

⁶⁵⁾ CIG 1967 (цит. према Marquardt, н. д., стр. 319, пр. 15; у RE s. v. Thessalonike, стр. 146 (Oberhammer) стоји CIG 1969).

εὐανδρεῖ. Ова реченица потврђује, чини ми се, аутентичност податка из frg. 21, VII књ., о коме смо већ имали прилике да говоримо (в. стр. 140), а према коме је Тесалоника била метропола Македоније: ἡ δὲ μητρόπολις τῆς νῦν Μακεδονίας ἐστὶ. Закључити на основу овога, како је то учинио Маркварт,⁶⁶⁾ да је Тесалоника већ у Страбоново време имала титулу метрополе, није оправдано, кад се иначе зна да се ова титула јавља на натписима и на новцу Тесалонике тек у III в. н. е.⁶⁷⁾ Али, исто тако је немогуће претпоставити да је ова реченица интерполација византиског преписивача, јер, као што смо рекли, појам Македоније се у византиско доба мења — најдоцније у IX в. област Солуна почиње да се рачуна у Тесалију и тако то остаје кроз сву византиску епоху⁶⁸⁾ — а код Страбона је управо наглашено да је Тесалоника била метропола τῆς νῦν Μακεδονίας, што у византиско време не би имало никаквог смисла. Стога мислим да код Страбона израз μητρόπολις има своје основно, првобитно значење „главног града једног племена или провинције“, а то је Тесалоника у Страбоново доба свакако била. Ниједном другом граду не даје се у то време то име или та титула.

После битке код Филипа (42 г.) Тесалоника је, за верност према Антонију и Октавијану, добила од двојице триумвира статус слободног града. Тај је догађај забележен издавањем новца с натписима ΘΕΣΣΑΛΟΝΙΚΕΩΝ ΕΛΕΥΘΕΡΙΑΣ и Μ(άρκος) ΑΝΤ(όνιος) ΑΥΤ(οκράτωρ) Γ(αίος) ΚΑΙ(σαρ) ΑΥΤ(οκράτωρ). Први је Тафел указао на овај новац и на закључак који из њега следи.⁶⁹⁾ Он је исто тако први, по новцу тога времена с натписом ΘΕΣΣΑΛΟΝΙΚΕΩΝ ΑΓΩΝΟΘΕΣΙΑΣ, закључио да су у спомен тог значајног датума уведене и нарочите игре. Недавно је Едсон, у својој одличној расправи о државним култовима у Тесалоники, поново додирнуо ово питање и изнео мишљење да је том приликом установљен и култ „римских добротвора“ (Ῥωμαίων εὐεργετῶν)⁷⁰⁾. Као civitas

⁶⁶⁾ Marquardt, н. д. 319, пр. 16.

⁶⁷⁾ Cf. Gaebler, Zur Münzkunde Makedoniens, Z. f. N. 24 (1904) стр. 278, пр. 3.

⁶⁸⁾ Ово је питање опширно распрaviо Tafel, Thess. стр. 39 и д., и код њега се могу наћи потврде за то да је област Тесалонике у византиско доба припадала Тесалији. Да наведемо само један податак из Порфирогеновог дела De thematibus (2, 4): Τέταρτον θέμα Θεσσαλονίκη... Τὸ δὲ νῦν εἰς θέμα τὸς τὰς ἰν χρηματίζον Θεσσαλονίκη καὶ αὐτὸ Μακεδονίας μέρος ἐστὶ. Очигледно је да је израз Македонија овде употребљен у старом смислу, јер тема која се у доба Константина Порфирогенита звала Тесалоника обухватала је управо територију некадашње Македоније.

⁶⁹⁾ Tafel, Thess. р. XXIX.

⁷⁰⁾ Ch. Edson, Macedonia II. State Cults of Thessalonica. Harv. Stud. 51 (1941) стр. 127 и д. Овај закључак оспорио је Х. Макаронас Ἀπὸ ὀργανώσεως τῶν νέων Θεσσαλονίκης. Mnemosynon N. Pappadaki, Солун 1950, стр. 293 и д. На натпису који Макаронас објављује у том чланку

liberae conditionis Тесалоника нам је посведочена и код Плинија.⁷¹⁾

Тесалоника је и под римском влашћу задржала своје раније уређење. Била је подељена у неколико фила, односно дема (Κεκροπιάς, Βουκεφάλαια, Ἀντιγονιάς, Ἀσκληπιάς, Διονυσιάς.⁷²⁾ На натписима се спомињу политарси, буле и демос, герусија и други магистрати.⁷³⁾

Тесалоника је као слободан град могла остати седиште провинциске управе, али постоји мишљење да због тог статуса, којим се издвајала од остале провинције, Тесалоника није улазила у македонски коинон. Тако, например, Корнеман, говорећи о македонском коинону, изричито каже: „Ausgeschlossenen waren die freien Städte Amphipolis und Thessalonike, vielleicht auch der von Strabon (VII, 326) als frei bezeichnete Ἀνω Μακεδονία genannte Bezirk.“⁷⁴⁾ И Д. Канацулис, који је недавно у посебној студији детаљно обрадио питање македонског коинона, сматра да „ова два града (тј. Тесалоника и Амфипољ) и горњомакедонске области у суштини нису претстављале делове провинције Македоније и да због тога врло вероватно нису суделовале у провинциском коинону Македоније.“⁷⁵⁾

Доиста, из времена прва два века Царства немамо ниједан споменик који би указивао на неку везу Тесалонике и коинона. Тек почетком III в. Тесалоника је дала неколико македонијараха⁷⁶⁾ (најстарији датован натпис на коме се спомиње македонијарх из Тесалонике је из 219 г.)⁷⁷⁾, а пошто

забележен је култ „римских добротвора“. Како је натпис датован са 53 г. (тј. потиче из 95 г. пре н. е.), издавач је закључио да је овај култ морао бити уведен пре 42 г., по свој прилици већ 148 г. пре н. е. Дали је међутим посве сигурно прерачунавање датума према провинциској ери? По Августовој ери, натпис би био из 11/12 г. н. е. (уп. мој чланак о датовању грчких натписа из римске Македоније, Зборник Фил. фак. III (1954) 15 и д.) Мало је вероватно да би исте године (148) био уведен и култ „Зевса Елеутеријоса и Роме“ (Edson, *ibid.*) и култ „римских добротвора“.

⁷¹⁾ Plin. IV. 36.

⁷²⁾ Steph. Byz. s. v. Κεκροπία: ἐστὶ καὶ Κεκροπιάς χῆρα Θράκης. Ἐστὶ καὶ δῆμος Θεσσαλονίκης, οἱ δημόται Κεκρόπιοι. *Ibid.* s. v. Βουκεφάλαια: οὕτω γὰρ καὶ δῆμος Θεσσαλονίκης: в. Димица, стр. 438 и д.; Duchesne—Bayet, стр. 16.

⁷³⁾ Уп. Tafarli, Thessalonique des origines au XIVe siècle, стр. 26 и д. С. Пеликидис, Ἀπὸ τῶν κοινώνων καὶ τῶν πολιτείων τῆς ἀρχαίας Θεσσαλονίκης, стр. 24 и д. сматра да је магистратура политарха постојала у Тесалоники и пре доласка Римљана.

⁷⁴⁾ Kornemann, s. v. Κοινόν, RE Suppl. IV, стр. 930.

⁷⁵⁾ Д. Канацулис, Τὸ κοινόν Μακεδόνων. Μακεδονικά 3 (1954), стр. 11 и д.

⁷⁶⁾ Натписе на којима се спомињу македонијарси из Солуна објавио је и обрадио Пелекидис, н. д., стр. 76 и д. О њима расправља и њих уврстава у свој списак македонијараха и Канацулис, н. д., стр. 49 и д.

⁷⁷⁾ Пелекидис, н. д., стр. 56, бр. 9. Неки од македонијараха са недатованих натписа можда су старији, али свакако нису ранији од

су македонијарси били функционери поменутог провинциског савета — у шта нико не сумња — то показује да је она учествовала у раду коинона. Због тога је Согмаск претпоставио да је у III в. наступила нека промена у односима слободног града Тесалоники и коинона.⁷⁸⁾ До истог закључка дошао је и Канацулис, проширивши га на све остале „слободне“ области и градове Македоније и констатујући и друге битне промене у карактеру и организацији самог коинона.⁷⁹⁾

Међутим, иако је, морам признати, мало чудно да немамо никаквих података који би указивали на то да је Тесалоника и у првим вековима Царства припадала македонском коинону, чињеница да је она била слободан град није разлог којим би се могла објаснити њена издвојеност. Могу се, наиме, навести примери других слободних градова који су били главни градови провинције (седишта римског управника) и уједно центри коинона: Антиохија у Сирији и Тарс у Киликији.⁸⁰⁾ Због чега је Берија претпостављена и због чега је Тесалоника остала по страни провинциске организације коинона — уколико је то она стварно била, јер не смемо изгубити из вида случајни карактер наших епиграфских налаза — остаје нејасно.

Под Гордијаном III (238—244) Тесалоника постаје νεω-χόρος, а мало доцније, за владе Деција (249—251) *μετρόπολις* и *κολωνεία*.⁸¹⁾ Тесалоника се већ у I в. борила, али без

краја II в. (на пример, македонијарх бр. 2 код Канацулиса, н. д., стр. 51). Канацулис је покушао да утврди хронологију свих натписа на којима се спомињу македонијарси и дошао је до закључка да од 19 познатих македонијараха 10 припадају сигурно III в., а да се ниједан не може са сигурношћу ставити у II в. Напротив, од 5 познатих *ἀρχιερεῖς* тог коиноб, тројица припадају I в., један крају I или почетку II в., а ниједан III в. Због тога Канацулис мисли да су *ἀρχιερεῖς* тог коиноб и македонијарх два имена за исто звање, с тим да се титула македонијарха почела употребљавати тек у III в. Истраживања Канацулиса су врло интересантна и можда ће се и овај његов закључак показати тачним. Желим само да укажем на извесне несигурности у датовању натписа: *ἀρχιερεῖς* бр. 1, *Τιβ(έριος) Κλαύδιος Διογένης*, стављен је у I в. на основу имена и облика писма (Канацулис, н. д., стр. 44 и д.); међутим, и један македонијарх (бр. 10) има слично име: *Τιβ(έριος) Κλαύδιος Πρωϊκος*, његова ћерка се такође зове Тиберија Клаудија, а жена Флавија (*ibid.* стр. 60). Исто тако није сигурно да су и два македонијарха, отац и син, *Τοῦβλιος Τυγένος* и *Τοῦβλιος Μάρκος* из III в. (Канацулис, н. д., стр. 56 и д.).

⁷⁸⁾ Согмаск, JRS 33 (1943), стр. 42 и д. (према Канацулис, н. д., стр. 12, пр. 5; мени недоступно).

⁷⁹⁾ Канацулис, н. д., стр. 12 и 42.

⁸⁰⁾ *Antiochia libera*: Plin. V, 79; Антиохија, седиште сириског коинона: CIG 2810, cf. Kornemann, RE Suppl. IV, 934 s. v.; Marquardt, н. д., стр. 394, 416 и 430. За Тарсос в. RE Zw. R. IV (1932) 2422, 2426 (R'ge) и Marquardt, н. д., стр. 388.

⁸¹⁾ В. одличну студију Н. Gaebler-a, Z. f. N. 24 (1904) 245 и д.; Пелекидис, н. д., стр. 83 и д. расправља о разним титулама које је Тесалоника носила (на новцу и натписима) у току III в., односно о разним комбинацијама ових трију титула (*neokoros*, *metropolis*, *koloneia*).

успеха, да и она, као Бероја, добије неокорију и титулу метрополе.⁸²⁾ Канацулис подвлачи да се неокорија Тесалоники односи на провинциски култ цара и да према томе стицање права неокорије показује исто тако да је Тесалоника у то време (III в.) суделовала у провинциском животу Македоније.⁸³⁾ Титула метрополе и велики број македонијараха посведочених средином III в. на натписима из Тесалоники указују можда на нешто више: да се у то време коинон састајао и у Тесалоники.

Тесалоника и Бероја носе од средине III в., и једна и друга, титулу метрополе Македоније. У томе има нечег нелогичног, али то је одговарало духу времена.⁸⁴⁾ Доцније, са опадањем значаја коинона као средишног органа за обављање провинциског култа цара, изгубила је вероватно и Бероја свој значај и, мада за то немамо епиграфских доказа, можемо претпоставити да је ускоро назив (не више титула) метрополе остао по праву само Тесалоники, као главном граду провинције.

Много интересантнији него сама титула метрополе је статус колоније, који Тесалоника добија за време Деција, око 250 г. Мисли се да додељивање положаја колоније стоји у вези са најездама Гота. По Тафелу, то је био једини начин да се у овај дотада слободан град постави римска посада, која би с успехом могла да га одбрани.⁸⁵⁾ У сваком случају, правни положај Тесалоники се није много изменио тиме што је постала колонија, јер се то догодило онда када су већ нестајале разлике у статусу појединих градова. На натписима и новцу педесетих и шездесетих година III в. Тесалоника носи титулу метрополе и колоније. Последњи датован натпис на коме Тесалоника има ту титулу потиче из 261 г.⁸⁶⁾ Није без интереса на овом месту споменути да се на једном натпису из 337 г. Тесалоника зове просто „Θεσσαλονικεῖων ἡ πόλις“.⁸⁷⁾

⁸²⁾ В. стр. 161; о ривалитету Тесалоники и Бероје, нарочито на почетку III в., уп. Gaebler, Z. f. N. 24 (1904), стр. 335 и д.

⁸³⁾ Канацулис, н. д., стр. 15, пр. 9.

⁸⁴⁾ Cf. Marquardt, н. д., стр. 343: „Gewöhnlich wird unter Metropolis die Hauptstadt der Provinz verstanden (прим.: Procop. de aed. 5, 4 „ἐξ οὗ δὲ καὶ εἰς μητροπόλεως ἀξίωμα ἔλθεν, οὕτω γὰρ πόλιν τὴν πρώτην τοῦ ἔθνους καλοῦσι Ῥωμαῖοι“). Allein in Asien gab es, wenigstens im zweiten und dritten Jahrhundert mehrere Metropolen... In andern Provinzen hat das Vorhandensein mehrerer Metropolen seinen Grund darin, daß diese Provinzen aus verschiedenen, früher selbstständigen Theilen zusammengestellt waren...; sowohl in Asien als in Bithynien aber finden wir, daß bei dem eiflren Streben der meisten Städte nach einem besonderen Titel die Würde der Metropolis als ein blosser Ehrentenne verliehen wird“.

⁸⁵⁾ Tafel, Thess. p. XXXVIII.

⁸⁶⁾ Пелекидис, н. д., стр. 86.

⁸⁷⁾ Ath. Mitt. 1900, стр. 117; за датовање овог натписа в. Robert, REG, Bull. épigr. 1948, 124, 125.

У IV в. значај Тесалоники расте и њена улога у историји Источног римског царства постаје све виднија.⁸⁸⁾ Она је не само метропола Македоније, већ постепено прераста у други по реду град византиске државе. У њој се налазе царски дворци, у њој је седиште префекта преторија за Илирик, у њој митрополија Македоније и егзархат Источног Илирика. Тесалоника је једна од најзначајнијих лука Царства,⁸⁹⁾ њен митрополит заузима у нотицијама епископија пето место, одмах иза римског, цариградског, антиохиског и александриског митрополита. Тесалоника постаје један од културних центара свога времена. Захваљујући одличним зидинама она се успешно супротставља свим узастопним најездама варвара и надживљује без већих криза пропаст античког света. Маколико да су археолошка истраживања у македонској метрополи отежана због тога што су се на њеној територији епохе смењивале без прекида и што живот у њој још тече, ипак постоји не мало архитектонских и других споменика из античког доба — било да су се сачували на површини или да су откопани — који речито сведоче о њеној славној прошлости.⁹⁰⁾

Најважнији град Мигдоније после Тесалоники била је, **ПОЛОНИЈА** колико се из извора може видети, Апологија ('Απολλωνία), главна станица на *via Egnatia* између Тесалоники и Амфиποља. Налазила се јужно од језера Болбе, између река Амита и Олинтијака.⁹¹⁾ Најстарији помен овог града имамо код

⁸⁸⁾ Сведочанства о томе да је Тесалоника први град Македоније и њена метропола у рановизантиско доба су прилично многобројна. У говору који је као цезар одржао 356/7 г. у славу царице Еусебије, Јулијан Апостата каже: 'Αρ' οὖν ἐστὶ χρῆ διὰ μεζόνων τεκμηρίων δηλοῦν ὡς ἐνδοξος μὲν ἡ Μακεδονία καὶ μεγάλη τὸ πρόσθεν γένοιτο; ταύτης δὲ αὐτῆς τὸ κράτιστον ἡ πόλις ἐκείνη, ἣν ἀνέστησαν, πεισόντων οἱμαὶ Θεσσαλῶν, τῆς κατ' ἐκείνων ἐπώνυμον νίκης (107 d., ed. Bidez, p. 79), а мало даље: "Ὅτι δὲ γένος μὲν αὐτῇ (тј. царице Еусебије) σφόδρα Ἑλληνικόν, Ἑλλήνων τῶν πάντων, καὶ πόλις ἡ μητρόπολις τῆς Μακεδονίας (110 b, *ibid.* p. 82) На концилу у Сардици (347), епископ солунски Аетије рекао је: Οὐκ ἀγνοεῖτε ὅποια καὶ πηλικὴ τοῦ γένους ἡ τῶν Θεσσαλονικέων μητρόπολις (Mansi, III p. 17, 18). Theodoret. *hist. eccles.* 5, 17: „Θεσσαλονίκη πόλις, ἐστὶ μεγίστη καὶ πολυάνθρωπος“ (V век). *Exp. mundi*, 51: „Habet (Macedonia) civitatem splendidam Thessalonicam, quae est et ipsa una eminentium“. Cf. Tafel, *Thess.*, стр. 28 и д., где су набројана сведочанства и за доцније векове.

⁸⁹⁾ У фрагменту Диоклецијановог Едикта о ценама који је објавила Elsa Rose Graser, *Transactions of the Amer. Phil. Assoc. (Lancaster)*, 71 (1940), набрајају се највећа пристаништа империје; међу њима је и Тесалоника.

⁹⁰⁾ У близини Галеријевог лука, недалеко од палате коју је пре овог рата ископавао Е. Дигве, открио је недавно Х. Макаронас велику октагоналну зграду, веома сличну Диоклецијановом маузолеју у Сплиту, али већих размера, cf. Макаронас, *Τὸ ὀκτάγωνον τῆς Θεσσαλονίκης*. Πρακτικὰ Ἀρχ. Ἐτ. 1950. Атина 1951, стр. 303 и д. В. и Макаронас, *Χρονικὰ ἀρχαιολογικά*, Μακεδονικά, 2 (1951), стр. 3 и д. (сепарата).

⁹¹⁾ *Athen.* VIII, 11 (с. 334): Ἀπολλωνίαν τὴν Χαλκιδικὴν δύο ποταμοὶ περιρρέουσιν Ἀριμῆτης καὶ Ὀλυνθιακός· ἐμβαλλοῦσι δ' ἀμφότεροι εἰς τὴν Βόλβην

Псеудо-Скилакса, који га такође ставља у близину поменутог језера.⁹²⁾ Али је град већ раније постојао, јер је сачуван његов новац из прве четврти IV в.⁹³⁾ Можда је изграђен 433 г. када је, према Тукидиду, Пердика наговорио Халкиђане да напусте приморске градове и да се, док траје рат са Атињанима, населе око Олинта и око језера Болбе у Мигдонији.⁹⁴⁾ Иако се ту говори о привременом пресељавању, није искључено да је Аполонија настала том приликом, чиме би се објасниле и њене култне везе са Халкиђанима и Олинтом.⁹⁵⁾

Аполонија је један од четири града којима је Филип V дозволио, 187 г., ковање бакарног новца.⁹⁶⁾ Доцније се она спомиње код више писаца: Страбона, Плинија, Птолемеја и др. Док Птоlemeј зна само за једну Аполонију — мигдониску,⁹⁷⁾ Плиније их спомиње две, једну у Мигдонији, а другу на Атосу.⁹⁸⁾ Већина научника мисли да је Плиније ове податке узео из два разна извора, а да се оба односе на миг-

λίμνη. Овај Хегесандров фрагменат, сачуван код Атенеја, може се односити само на мигдониску Аполонију, иако се у њему Аполонија зове Χαλκιδική (уп. Tafel, Thess. стр. 238, код кога се уосталом и не поставља питање постојања друге Аполоније; Beloch, Gr. G. III, 1 (1922), стр. 103, пр. 1; и Gaebler, Zur Münzkunde Makedoniens VIII, Z. f. N. 36 (1926), стр. 193). Пошто се Ammites и Olynthiakos уливају у језеро Болбе, град који они опкољавају морао се налазити северно од планинског ланца који пресеца Халкидик; осим тога, у II в., када је живео Хегесандар, није могло бити друге Аполоније на Халкидику, сем мигдониске. Супротног је мишљења Hirschfeld, RE II (1896) стр. 114, s. v. Apollonia, Nr. 3. Да се у македонско доба појам Халкидика проширује и на јужни део Мигдоније око језера Болбе, доказ је чињеница да се на једном делфиском натпису (в. ниже прим. 124) и Арегуса, град на североистоку Аполоније, назива халкидичким градом.

⁹²⁾ Ps. Scyl. 66: 'Ἀρεδοῦσα Ἑλληνίς, Βολβὴ λίμνη, Ἀπολλωνία Ἑλληνίς.

⁹³⁾ Gaebler, н. д., стр. 195 и д. Геблер је новац са натписом Аполоније приписао мигдониској Аполонији због тога што сматра да је то био једини град тога имена у Македонији. Међутим, да је заиста у питању новац мигдониске Аполоније а не халкидичке, доказ су претставе рибе и птице на новцу, којима је обиловало језеро Болбе.

⁹⁴⁾ Thuk. I, 58: Καὶ Περδικᾶς πείθει Χαλκιδέας τὰς ἐπὶ θαλάσσει πόλεις ἐκλιπόντας καὶ καταβαλόντας, ἀνοικίσασθαι ἐς Ὀλυνθον, μίαν τε πόλιν ταύτην ἰσχυρὰν ποιεῖσθαι τοῖς τ' ἐκλιποῦσι τοῖς τοῖς τῆς αὐτοῦ γῆς τῆς τε Μυγδονίας περὶ τὴν Βολβὴν λίμνην ἔδωκε νέμεσθαι, ἕως ἂν ὁ πρὸς Ἀθηναίους πόλεμος ᾗ.

⁹⁵⁾ У горе поменутом Хегесандровом фрагменту, Athen. VIII, 11, говори се о култу хероса Олинтоса у Аполонији. Tafel, Thess. стр. 240, сматра да су Халкиђани из области Олинта били оснивачи Аполоније, које је преселио или Пердика или Филип II, после разарања Олинта. Новац Аполоније с почетка IV в. искључује ову другу могућност. Уп. и Hirschfeld, н. м.

⁹⁶⁾ Gaebler, Die antiken Münzen, II, стр. 47.

⁹⁷⁾ Ptol. III, 12, 33.

⁹⁸⁾ Plin. IV, 37: „oppidum in cacumine fuit Acrathoon, nunc sunt Uranopolis, Palaehorium, Thyssus, Cleonae, Apollonia cuius incolae Macrobii cognominantur“ и даље, IV, 38: „et regio Mygdoniae subiacens, in qua recedentes a mari Apollonia, Arethusa.“

дониску Аполонију. Геблер је изнео духовито објашњење, према коме је Плиније погрешно прочитао у свом извору $\pi\rho\acute{o}s\ \tau\eta\ \text{''}\text{Α}\delta\omega$ уместо $\pi\rho\acute{o}s\ \tau\eta\ \text{''}\text{Α}\acute{\omega}\omega$, те је од податка који се односи на Аполонију у Илирији створио Аполонију на Атосу.⁹⁹⁾ Али, то би значило претпоставити да је Плиније, који је, као што се зна, читаве реченице и одломке преузимао из својих извора, већ у извору нашао међу атоским и халкидичким градовима Аполонију $\eta\ \pi\rho\acute{o}s\ \tau\eta\ \text{''}\text{Α}\acute{\omega}\omega$, што је искључено. Мислим да се на други начин може објаснити како се код Плинија појавила Аполонија атоска. Кључ за разумевање даје нам Страбонов податак о Аполонији на рту који, у великом Стримонском заливу, ствара мањи залив према Атосу: $\epsilon\iota\varsigma\ \mu\acute{\epsilon}\nu\tau\omicron\iota\ \tau\acute{\alpha}\chi\rho\iota\beta\epsilon\varsigma\ \acute{\alpha}\chi\rho\alpha\ \tau\iota\varsigma\ \acute{\epsilon}\sigma\tau\iota\nu\ \pi\omicron\iota\omicron\upsilon\sigma\alpha\ \tau\omicron\nu\ \chi\acute{o}\lambda\pi\omicron\nu\ \pi\rho\acute{o}s\ \tau\omicron\nu\ \text{''}\text{Α}\delta\omega$, $\pi\acute{o}\lambda\iota\nu\ \acute{\epsilon}\sigma\chi\eta\kappa\upsilon\iota\alpha\ \tau\eta\nu\ \text{''}\text{Α}\rho\omicron\lambda\lambda\omega\nu\iota\alpha\nu$.¹⁰⁰⁾ Не може се рећи да би овај фрагмент био у сваком погледу јасан, па ни његова интерпретација не може бити сигурна. Ако би се рт, о коме је овде реч, идентификовао са ртом Каво-Плати на северној ивици Атоса, онда Аполонија која се на њему налазила не може бити друга до атоска. Овај податак би потврђивао Плинијеву вест о постојању, поред мигдониске, и атоске Аполоније. Међутим, изгледа ми вероватније, ближе смислу самог текста Страбоновог фрагмента, да је у питању не Каво-Плати, већ рт Мермер-Бурну, који се налази на источној обали Халкидика, преко пута рта Каво-Плати, и затвара залив према Атосу. У овом случају, Аполонија о којој је код Страбона реч може бити само мигдониска. Уосталом, било би чудно да Страбон није споменуо овај значајан град. Наравно, није тачно да се Аполонија налазила на самом рту, јер се из других извора зна, како ћемо видети, да је била дубље у унутрашњости. Ипак, чини ми се, да је један овако формулисан податак, као што нам га даје Страбонов фрагмент, могао постати извор Плинијеве вести о некој иначе непознатој Аполонији на Атосу.

Знајући да Аполонију треба тражити јужно од језера Болбе, можемо само приближно утврдити њен положај на основу отстојања датих у итинераријима. Према Ливију,¹⁰¹⁾ Аполонија је била на један дан пута од Амфилоја, што се потпуно слаже с отстојањем од 31, односно 32 римске миље, које дају итинерарији. Од Аполоније до Тесалонике било је

⁹⁹⁾ Gaebler, *Zur Münzkunde Makedoniens* VIII, Z. f. N. 36 (1926), стр. 194. Ch. Edson, *Class. Phil.* 42 (1947) 98, н. 79, такође сматра да се оба податка Плинијева односе на мигдониску Аполонију.

¹⁰⁰⁾ Str. VII, frg. 35. Почетак ове реченице је очигледно искварен. Пошто податак потиче од извода (epitome), у коме се не може увек тражити нека непосредна логична веза међу реченицама, тешко је извршити емендацију. По смислу, пошто је у питању рт Мермер-Бурун (в. даље), очекивало би се нешто као „ $\epsilon\iota\varsigma\ \pi\acute{\alpha}\nu\ \tau\omicron\ \acute{\alpha}\nu\tau\iota\kappa\rho\acute{o}$ “.

¹⁰¹⁾ Liv. XLV, 28.

према Itin. Hier. 38, према Itin. Ant. 36. одн. 37 миља.¹⁰²⁾ То значи да је између Амфиопоља и Тесалоники било на *via Egnatia* близу 70 миља, нешто преко 100 км, што премашује праву раздаљину између ова два града. Због тога, с обзиром да не знамо правац кретања пута, нисмо у могућности да утврдимо ни тачан положај Аполоније. Сматра се да је треба тражити на средњем делу јужне обале језера Болбе, код данашње Полине.¹⁰³⁾

У Itin. Hier. Аполонија је означена као *mansio*, а не као *civitas*. Значи ли то да је у међувремену изгубила градску самоуправу, и кад се то могло догодити? Код Страбона се спомиње као полис, код Птоlemeја такође као један од мигдониских градова, али ни једно ни друго сведочанство не може бити сигуран доказ да је у Страбоново и Птоlemeјево доба Аполонија заиста била *civitas*. Најчудније је то што се Аполонија налази и у Хијерокловом списку, што би значило да је она под крај антике поново постала самостална општина.¹⁰⁴⁾ Не може бити сумње да је Аполонија коју спомиње Хијерокле мигдониска, иако је наведена између Амфиопоља и Неаполиса, јер о постојању пиериске Аполоније у римско доба немамо никаквих података.¹⁰⁵⁾

Да се мигдониска Аполонија одржала као самосталан и значајан град до краја антике доказ је и чињеница да је налазимо у *Notitia episcopatum Cod. Paris. 1555 A*, као епископију потчињену солунској митрополији.¹⁰⁶⁾ Иако ова notiција претставља познију компилацију, с произвољним додацима и изменама, те не одражава једно временски одређено стање, нарочито што се тиче солунске митрополије (в.

¹⁰²⁾ Од Солуна до Аполоније било је према Tab. Peut. и Itin. Hier. 38 римских миља, према Itin. Ant. 320-27 миља, а Itin. Ant. 331-36 миља. Од Аполоније до Амфиопоља Табула Појтингеријана и Itinerary Antonini дају 31 миљу, а Itinerarium Hierosolymitanum 32.

¹⁰³⁾ Недавно је Ch. Makaronas, *Via Egnatia and Thessalonike, Studies Presented to David Moore Robinson, I* (1950) стр. 380 и д., на основу милиарија доказао да римски друм није пролазио кроз сам град Тесалонику, како се досада мислило, већ да је источни део овог пута почињао код Солуна од тзв. Летајске капије, кретао се у правцу севера заобилазећи последње огранке Хортача и кроз кланац Дервени избијао у област језера Лангада, онако како то чини и модеран пут Солун—Кавала. Тиме је отсек пута Тесалоники—Амфиопол постао нешто дужи него што је забележен, на пример, код Kierpert-a, FOA XVII, где од Тесалоники иде право према истоку, преко Хортача.

¹⁰⁴⁾ Hier. 640, 3.

¹⁰⁵⁾ Hirschfeld, RE II (1896) стр. 114, s. v. Apollonia, Nr. 5, оставља отворено питање да ли се код Хијерокла спомиње мигдониска или пиериска Аполонија. Hopfmann, ad Hier. 640, 3, наводи Геблерово мишљење, Z. f. N. 36 (1926), стр. 190 и д., да је постојала само једна Аполонија у Македонији. Уствари, Геблер није узео у обзир пиерску Аполонију, која не спада у Македонију у ужем смислу.

¹⁰⁶⁾ Г. Конидарис, *Αἱ ἀρχιεπισκοπὴ καὶ μητροπόλεις τοῦ Οἰκουμένης* Πατριάρχου καὶ ἡ „τάξις“ αὐτῶν, Атина 1931, стр. 49.

напред стр. 26, прим. 30 и 31), ипак немогуће је претпоставити да би нека епископија у њој могла бити измишљена. На основу ове нотиције не можемо тврдити да се епископија Аполоније одржала до VIII в. — када се обично датује овај списак, — али свакако можемо тврдити да је она кад-тад постојала. А то је за наше питање основно. Ако је Аполонија била седиште епископије, значи да је она била велик и значајан град.

Последњи помен Аполоније имамо у византиским Списковима градова који су променили име. У тим списковима стоји на три места да се Аполонија доцније звала Јерисос: 'Απολλωνία ή νυν 'Ιερισός, ή προς τω "Αδω ὅρει κειμένη,¹⁰⁷⁾ а на једном месту нешто друкчије: 'Απολλωνία ή νυν 'Ιερισός, ήτις και "Ολυνθος ἐγένετο.¹⁰⁸⁾ Како објаснити ове податке? Тафел је на основу њих закључио да се на месту доцнијег Јериса, тј. северно од Атоса, налазила нека Аполонија, коју треба разликовати од мигдониске.¹⁰⁹⁾ Међутим, утврђено је да се на месту Јериса налазио антички град Акант. Можда се веза између античке Аполоније и средњовековног Јериса може објаснити на тај начин, што је Јерис наследио епископско седиште Аполоније, када је ова крајем старог века разорена. Аполонија мигдониска је додуше доста далеко од Јериса, али ипак не тако далеко да не би једна епископија могла да обухвати територију и једне и друге. Објашњење ή προς τω "Αδω ὅρει κειμένη потсећа нас на мало пре цитирани податак из Страбонове епитоме и није искључено да има исто порекло. Интересантна је и белешка: ήτις και "Ολυνθος ἐγένετο. Преко оваквих на очиглед погрешних података не треба прелазити као преко измишљених ствари, већ треба покушати да се објасни како је до њих дошло. Откуда византиском географу помисао да је Аполонија некада била Олинт? Случајна грешка то не може бити, већ пре неразумевање старих извора, често искварених преписивањем, у којима се била сачувала традиција која је, као што смо видели, доводила у везу постанак Аполоније и култ хероса Олинта у Аполонији с градом Олинтом. Погрешно схваћен текст ове врсте могао је да буде повод идентификовању ова два давно изумрла града, о којима (нарочито о старијем) Византинци нису могли имати неку одређенију претставу.

ЛЕТА

Једини град у Мигдонији, поред Тесалонике, који се може тачно локализовати захваљујући епиграфским налазима је Лета (Λητή). У селу Ајвати, око 12 км североисточно од Солуна, нађен је познати велики натпис на коме је забележена одлука града Лете да се похвали римски квестор

¹⁰⁷⁾ App. I, 14 и App. Ia, ad Hier. Synecd. ed. Burckhardt; App. II, 68: 'Απολλωνία ή νυν 'Ιερισός, ή προς τω "Αδω.

¹⁰⁸⁾ App. III, 93.

¹⁰⁹⁾ Tafel, Thess., стр. 63 и д.

Марко Аније за све своје заслуге према Македонији и самој Лети, а нарочито за сјајну победу над Галатима код Арга, којом је спасао град од пљачке и пустошења.¹¹⁰⁾ У натпису се спомињу ἡ Δητᾶίων βουλὴ καὶ ὁ δῆμος и οἱ Δητᾶίων πολιτάρχαι. Натпис је из 119 г. пре н. е.

Најстарије сведочанство о Лети је новац с натписом ΛΕΤΑΙΩΝ, који се датује између 500 и 480 г. пре н. е.¹¹¹⁾ Лета је била напредан град и одржала се као самосталан полис и у хеленистичко доба, иако се налазила у непосредном суседству Тесалоники. Доцније се она спомиње у Списку делфиских теородоха, код Плинија, Птолемеја и Стефана Византиског.¹¹²⁾ У селу Ајвати и околини нађено је неколико натписа — леп споменик ефеба,¹¹³⁾ вотивни натпис тројице агоранома боговима и граду (θεοῖς καὶ τῇ πόλει),¹¹⁴⁾ натпис у част цара Веспасијана, нађен у селу Дремиглави, недалеко од Ајватија¹¹⁵⁾ — и других споменика који потврђују сведочанства литерарних извора о постојању ове градске општине и у римско доба.

Не знамо шта је било с градом у позноантичко доба. У Хијерокловом списку га нема. Међутим, у византиско доба постојала је епископија Λίτης καὶ Ῥεντίνης. Тафел је овај двоструки назив епископије протумачио претпоставком да је Рендина наследила епископско седиште Лете у времену када је ова почела да опада или је сасвим нестала¹¹⁶⁾, пошто се Рендина врло често спомиње у византиским документима, а Лете ниједном.¹¹⁷⁾ Епископија Λίτης καὶ Ῥεντίνης први пут је посведочена крајем IX в.¹¹⁸⁾ То би значило, ако прихватимо Тафелово тумачење, да Лета није више постојала у то доба, бар не као велики град. Међутим, ако поклонимо

¹¹⁰⁾ Димица, бр. 675.

¹¹¹⁾ Head, Hist. Numm. 176 (цит. према Oberhammer, RE s. v. Lete).

¹¹²⁾ Plassart, Théorodoques, BCH 45 (1921) стр. 17; Plin. IV, 36; Ptol. III, 12, 33; Steph. Byz. s. v.

¹¹³⁾ X. Макаронас, Χρονικὰ ἀρχαιολογικά, Μακεδονικά, 2 (1951), стр. 30 и табла XIV б. Натпис није датован. Пада у очи да сем двојице Римљана који носе tria nomina, код осталих ефеба, у именима која имају грчки облик личног имена са патронимиконом, нема ниједног римског елемента, а има трачких. В. и остале споменике из Лете који су тамо објављени, стр. 27 и д.

¹¹⁴⁾ Димица, бр. 678. Натпис је датован са 170 г., тј. 22 г. н. е.

¹¹⁵⁾ Димица, бр. 683.

¹¹⁶⁾ Уп. F. Dölger, Aus den Schatzkammern des Heiligen Berges, стр. 170, прим. уз р. 159 (погрешно стоји да се Лите често спомиње у атоским документима, док се уствари мисли на Рендину). Лите се спомиње на једном месту код Никифора Бријенија, али о њој се говори као о граду који не постоји (διὰ τῆς λεγομένης Λίτης διελθόν), било да је на њеном месту израсло ново насеље, било да су њеним именом обележаване рушевине, односно место где се она некада налазила. Уп. и Tafel. Thess., стр. 65 и д.

¹¹⁷⁾ Tafel, н. 5 м.

¹¹⁸⁾ Tafel, Thess., стр. 65 и д.

пуну веру Хијерокловом списку и на основу тога што се у њему Лета не налази закључимо да је она у позноантичко доба била изгубила самоуправу, онда нимало није јасно кад је Лета могла постати епископијом.

АРЕТУСА

Бормиск

Близу језера Болбе, на његовој источној страни, налазила се грчка колонија Аретуса (Ἀρεθούσα).¹¹⁹⁾ И њена је област улазила у Мигдонију. Положај Аретусе можемо нешто ближе одредити на основу традиције да се на њеној територији налазио Еврипидов гроб¹²⁰⁾ и податка Itin. Hier. 604, 6—7, који ставља на 11 миља од Аполоније и 20 миља од Амфиποља mutatio Peripidis, ubi positus est Euripidus poeta. Значи да се Аретуса налазила отприлике на трећини пута између Аполоније и Амфипоља. Хиршфелд идентификује Аретусу са трачким местом Бормиском, који се такође доводи у везу с Еурипидом и његовом смрћу.¹²¹⁾ Бормиск се, према Тукидиду, налазио на каналу којим језеро Болбе отиче у море;¹²²⁾ он се јавља и у списковима атичког фороса, што значи да је крајем V в. још увек самосталан град. Аретусе нема у списковима фороса. Она је вероватно, као и остала Мигдонија и Бисалтија, у то време потпадала под Македонију. Доцније улази у трећи атински савез.¹²³⁾ Није искључено да је после тога Бормиск припојен Аретуси, јер се више не спомиње.¹²⁴⁾

Сем у поменутих изворима, Аретусу налазимо код Псеудо-Скилакса,¹²⁵⁾ Плинија,¹²⁶⁾ Страбона,¹²⁷⁾ Птолемеја¹²⁸⁾ и Стефана Византиског.¹²⁹⁾ Плинијев податак, узет из Авгу-

¹¹⁹⁾ Уп. Hirschfeld, RE II (1896), стр. 679 и д., s. v. Arethusa, Nr. 8.

¹²⁰⁾ Amm. Marc. XXVII, 4, 8: „Arethusa, convallis et statio (cur-sualis est statio?) in qua visitur Euripidis sepulchrum“. Cf. Anth. Pal. VII, 51.

¹²¹⁾ Steph. Byz. s. v. Βορμίσκος, χωρίον Μακεδονίας, ἐν ᾧ κυναοπάρακ-τος γέγονε Εὐριπίδης. Τὸ ἐθνικὸν Βορμίσκος.

¹²²⁾ Thuk. IV, 103: ... ἀφικόμενος ἐπὶ τὸν Αὐλῶνα καὶ Βορμίσκον, ἥ ἢ Βόλβη λίμνη ἐξίησι εἰς θάλασσαν.

¹²³⁾ B. Beloch, Gr. G. III, 2, стр. 158 и д.

¹²⁴⁾ Међу македонским проксенима у Делфима забележена су и имена неких грађана Аретусе: Ἀρεθουσίαι ἐκ Χαλκιδικῆς, Ἀρεθουσίαι Μακεδόνι, cf. P. Perdrizet, Proxènes macédoniens à Delphes, BCH XXI (1897) 106. Интересантно је на овом месту указати на проширено значење појма Χαλκιδική, који, како приказује пример Аретусе, обухвата и део Мигдоније. Тако се и за Аполонију мигдониску могло рећи ἡ Χαλκιδική, в. напред прим. 91.

¹²⁵⁾ Ps.-Scyl. 66: Ἀρεθούσα Ἑλληνίς, Βολβῇ λίμνῃ.

¹²⁶⁾ Plin. IV, 35: „Arethusii“; cf. Plin. IV, 33: „et regio Mygdoniae subiaccens, in qua recedentes a mari Apollonia, Arethusa“.

¹²⁷⁾ Str. VII, frg. 36. Није тачно да Страбон ставља Аретусу у Бисалтију (тако Tafel, Thess., стр. 241 и Hirschfeld, н. м.). јер код њега стоји изричито: Πρὸς δὲ τῇ λίμνῃ τῇ Βόλβῃ Ἀρεθούσα. Καὶ δὴ καὶ μάλιστα λέγονται Μυγδόνης οἱ περὶ τῇ λίμνῃ.

¹²⁸⁾ Ptol. III, 12, 18: Ἀρφαξίτιδος Ἀρεθούσα, Στάγαιρα. О овој Амфакситиди код Птолемеја в. напред, стр. 195, прим. 4.

¹²⁹⁾ Steph. Byz. s. v.

стове формуле, показује да је Аретуса и у римско доба задржала статус самоуправног града.

Према Стефану Византиском, крај језера Болбе постојао је и истоимени град Болбе (Βολβή).¹³⁰ Гајер је увео Болбе у списак македонских градова,¹³¹ позивајући се и на Прокопија, код кога се међу утврђењима обновљеним у Македонији помиње и Болбос.¹³² Не знамо да ли бисмо на основу ова два извора смели да закључимо да је постојао град Болбе. Испред Болбе стоји у Прокопијевом списку место Аулон (Αύλων). У питању је вероватно само утврђење, али треба потсетити на малопре цитирану реченицу из Тукидида, у којој се место Аулон помиње упоредо с Бормиском, те је Гајер могао, са исто толико разлога као и Болбе, да уврсти и Аулон у свој списак македонских градова. Међутим, у римско доба ни Болбе ни Аулон нису могли бити прави градови.

Болбе

Аулон

О осталим мигдониским градовима које наводи Птолемеј¹³⁴ знамо врло мало. Ксилопољ је документован само још код Плинија, али код њега смо бар у могућности, с обзиром да Плинијев податак потиче од Августове формуле, да га без колебања уврстимо међу civitates.¹³⁵ Фиске (Φύσσαι) спомињу се код Тукидида и Стефана Византиског,¹³⁶ а Терпил, Баирос, Карабија и Асерос нису више нигде посведочени.¹³⁷ Немамо разлога да сумњамо да су места побројана код Птолемеја заиста постојала у његово време, али нити их можемо на основу његових података локализовати, нити можемо тврдити да су она била заиста civitates. До нових открића, ови градови остају за нас само празна имена која сведоче о густој насељености ове централне македонске области.

КСИЛОПОЉ

ФИСКЕ
ТЕРПИЛ
БАИРОС
КАРАБИЈА
Асерос?

Два мигдониска града, иначе непозната, забележена су код Стефана Византиског: Партенопољ (Παρθενόπολις) и Тирсе (Τίρσαι).¹³⁸ Оба податка узета су, како Стефан каже, из Теагена, те се односе на старији период македонске исто-

Партенопољ
Тирсе

¹³⁰) Steph. Byz. s. v. Βόλβαι· ἐστὶ καὶ Βολβὴ πόλις καὶ λίμνη, τὸ ἐθνικὸν Βολβαίος.

¹³¹) Geyer, стр. 661.

¹³²) Proc. de aed. IV, 4, 43.

¹³³) В. напред, пр. 122.

¹³⁴) Ptol. III, 12, 33: Βαίρος, Φύσσαι, Τέρπυλλος, Καρραβία, Ξυλόπολις, Ἀσσηρος.

¹³⁵) Plin. IV, 35: „Xylopolitae“.

¹³⁶) Thuk. II, 99, 5; Steph. Byz. s. v.

¹³⁷) За Асерос мисли Müller, Ptol. стр. 515, да је можда погрешно стављен у Мигдонију и да је идентичан с халкидичким градом Assera. Cf. Oberhammer, RE s. v. Assa и Asseros.

¹³⁸) Steph. Byz. s. v. Παρθενόπολις, Μακεδονίας πόλις· Ἀπὸ τῶν θυγατέρων Γερασίου τοῦ Μύγδονος παῖδος, ὡς Θεαγένης ἐν Μακεδονικοῖς...; S. v. Τίρσαι, πόλις Μυγδονίας, τῆς ἐν Μακεδονίᾳ· ἀπὸ Τίρσης, μιᾶς τῶν γυναικῶν τοῦ παῖδος Μύγδονος, ὡς Θεαγένης φησί, τὸ ἐθνικὸν, Τίρσαιος.

рије. Не знамо да ли су се Партенопољ и Тирсе одржали до римске епохе.

Алиндоја

Код Птоlemeја спомиње се у Мигдонији град Καλίνδοια, који је по свој прилици идентичан с градом Ἀλίνδοια код Стефана Византиског.¹³⁹⁾ Да ли се исти град крије и под очигледно исквареним именом Γέρινδος код Хијерокла, тешко је рећи.¹⁴⁰⁾ Никакве друге податке о овом граду немамо.

Mellissurgin

Отприлике на пола пута између Тесалонике и Аполоније налазила се у царско доба станица Mellissurgin забележена у Itin. Ant. и Табули Појтингеријани.¹⁴¹⁾

¹³⁹⁾ Ptol. III, 12, 33; Steph. Byz. s. v.

¹⁴⁰⁾ Hier. 639, 2. (Const. Porph., de them. Γέρινδος); cf. C. Müller, Ptol. p. 514; Tomaschek, Ztschr. f. österr. Gymn. 18 (1867), стр. 771. Honigmann, ad Hier. l. c.

¹⁴¹⁾ Itin. Ant. 320, 2 и 328, 6; Tab. Peut. VIII, 2; cf. Miller, Itin. Rom. стр. 522, према коме и данас постоји место Мелисургос, познато по пчеларству.

ГОРЊА МАКЕДОНИЈА

Горња Македонија обухватала је планинске пределе на западу и северозападу централне македонске котлине. Из Горње Македоније спустила су се у далекој прошлости она македонска племена која су у поменутој равници око доњих токова Халиакмона, Лудије и Аксија ударила темеље македонској држави.¹⁾

Етнички односи у овој пространој области су врло замршени, јер антички писци нису увек сагласни у погледу порекла појединих горњомакедонских племена. Епирци на југу и Илири на северу мешали су се с Македонцима и старијим домороцима. Међутим, у римско доба, које нас овде једино интересује, ствари се друкчије постављају: све области које су биле трајно у склопу македонске државе сматране су у римско доба македонским, без обзира на етничко порекло њиховог становништва.

Појам Горње Македоније, како нам га дају извори, је прилично јасан и одређен. Ипак, у савременој литератури различито се и, по мом мишљењу, погрешно одређују границе Горње Македоније. Тако, на пример, Wace и Woodward убрајају у Горњу Македонију области Еордају, Линкестиду, Дасаретију, Орестиду, Паравају с Тимфајом и Елимиотиду,²⁾ док Гајер ставља у свој списак горњомакедонских области Елимеју, Линкестиду, Орестиду, Деуриоп, Дасаретију и Еордају.³⁾ Неслагање између ова два мишљења није велико и тиче се с једне стране Тимфаје и Параваје, за које Гајер изричито каже да се не могу сматрати македонским,⁴⁾ с друге стране Деуриопа, који је код Wace-а и Woodward-а обухваћен заједно с Пелагонијом под појмом Линкестиде.⁵⁾

¹⁾ Her. VIII, 137, 138; Thuk. II, 99.

²⁾ Wace—Woodward, Inscriptions from Upper Macedonia. BSA 18 1911/12, стр. 167.

³⁾ Geyer, стр. 651 и д.; Гајер се у погледу Дасаретије — иако је ставља под засебан број као одвојену македонску област — ограђује примедбом да је она само једним делом могла да се рачуна у Македонију, што такође није тачно. С Гајеровим мишљењем о Горњој Македонији слаже се и Канацулис, Το κοινὸν τῶν Μακεδόνων, Μακεδονικά, 3 (1954) 10, пр. 4.

⁴⁾ Geyer, н. м.

⁵⁾ Wace—Woodward, н. д., стр. 168.

Међутим, ни једно ни друго становиште не одражава верно изворе. Пре свега, ни у једном извору нећемо наћи да је Дасаретија била македонска област или да је припадала Горњој Македонији. Дасаретија је чинила део тзв. македонске Илирије, тј. оних илирских земаља које су после образовања македонске провинције ушле у њен састав. Затим, без икаквог оправдања, на основу распрострањене погрешне традиције, о којој ће доцније бити речи (в. погл. *Пелагионија*), избачена је из списка горњомакедонских области Пелагионија, која се у свим нашим изворима појављује као посебна област, одвојена од Линкестиде. Најзад, супротно укореном мишљењу, које није никад довођено у сумњу, да је Еордаја била део Горње Македоније, извори нам говоре, као што ћемо видети, да је она припадала Доњој Македонији. Wase и Woodward пошли су у свом раду од идентификовања Горње Македоније с IV македонском меридом из 167 г. и због тога су, не истражујући посебно питање простирања Горње Македоније, дошли до погрешних резултата.⁶⁾

Горња Македонија (ἡ ἄνω Μακεδονία) помиње се први пут код Херодота,⁷⁾ али нам о њој опширније говоре само Тукидид и Страбон. Говорећи о походу одриског краља Ситалка против Македоније, Тукидид каже: Трачка војска упала је из Добера у Доњу Македонију, којом је владао Пердика. Наиме — објашњава писац — Македонцима се сматрају и Линкести и Елимејци и друга горња племена која су била у савезу с Пердиком и признавала његову власт али су имала своје владаре (ὅπως κατὰ κορυφὴν ἐσβαλοῦσιν ἐς τὴν κάτω Μακεδονίαν, ἧς ὁ Περδίκμας ἦρχεν. τῶν γὰρ Μακεδόνων εἰσὶ καὶ Λυγχισταὶ καὶ Ἑλιμιῶται καὶ ἄλλα ἔθνη ἐπάνωθεν, ἃ εὐρυαρχα μὲν ἐστί τοῖς καὶ ὑπὲρ βασιλείας δ' ἔχει καθ' αὐτά). Доњу Македонију пак освојио је Александар, Пердикин отац и његови преци, протеравши из Пиерије Пиеријце, из Ботијаје Ботијајце, заузевши део Пеоније око Аксија и изгнавши из Еордаје Еордајце и из Алмопије Алмопе (ἀνέστησαν δὲ καὶ ἐκ τῆς νῦν Ἐορδίας καλουμένης Ἐορδοῦς, ... καὶ ἐξ Ἀλμωπίας Ἀλμωπας). Загосподарили су ови Македонци и другим племенима (Мигдонцима, Крестонима и Бисалтима) која и сада држе. То се све зове Македонијом (τὸ δὲ εὐρυπὼν Μακεδονία καλεῖται) и у њој је владао Пердика, Александров син, када је Ситалк извршио напад.⁸⁾

⁶⁾ Larsen, *Roman Greece*, стр. 443, наглашава да су Wase и Woodward установили идентичност Страбонове Горње Македоније са Ливијевом Четвртом Македонијом. Међутим, он правилно констатује да Дасаретију треба сматрати илирском, а да се Пелагионија не сме укључити у Линкестиду.

⁷⁾ Her. VIII, 137.

⁸⁾ Thuk. II, 99.

Ово Тукидидово излагање је тако јасно да му не треба нарочитог коментара. Доњом Македонијом се звала сва она територија која се у доба Ситалкова похода налазила под непосредном влашћу Пердике, тј. оне земље које су отац и преци овог краља освојили — Ботијаја, Пиерија, Еордаја и Алмопија, део Пеоније на Аксију и Мигдонија, Крестонија, Антемус и Бисалтија, с оне стране Аксија. У Горњу Македонију Тукидид убраја она племена која имају своје краљеве иако признају врховну власт македонског краља, и међу њима именује само Линкесте и Елимејце. Под другим горњомакедонским племенима он је могао да мисли само на Оресте и Пелагонце, а никако не на Еордајце, за које изричито каже да су улазили у склоп Пердикине државе и, према томе, припадали Доњој Македонији.

С Тукидидом се потпуно слаже и оно што Страбон каже о Горњој Македонији: *καὶ δὴ καὶ τὰ περὶ Λύγκον καὶ Πελαγονίαν καὶ Ὀρεστιάδα καὶ Ἑλίμεϊαν τὴν ἄνω Μακεδονίαν ἐκάλουν, οἱ δ' ὕστερον καὶ ἐλευθέραν.*⁹⁾ Према Страбону, дакле, односно његовом старијем извору (*cf. ἐκάλουν, οἱ δ' ὕστερον*), Горња Македонија обухватала је Линкестиду, Пелагонију, Орестиду и Елимеју. То су једине горњомакедонске области које нам извори именују.

Што се тиче Пеоније западно од Аксија, њен северни део, од Стоба на север, морао је припасти, као што смо видели, Четвртој македонској републици, а не Трећој (в. стр. 59 и д.). Међутим, у доба доласка Римљана Пеонија није обухватала само долину Вардара. Деуриоп, који се налазио северно од Линкестиде и Пелагоније, био је, према Ливију, пеонска област. По свом положају, пошто су Линкестиде и Пелагонија, са којима чини једну географску целину, улазиле у IV мериду, и Деуриоп је морао припасти овој мериди, иако то код Ливија не стоји изричито. Распарчавањем Пеоније 167 г. Деуриоп се издвојио као посебна област, а кад је нестало географског појма Пеоније, убрајан је вероватно и он у Горњу Македонију.¹⁰⁾

⁹⁾ Str. VIII, 326.

¹⁰⁾ Први део ове књиге — па и поглавље о подели Македоније у четири дела 167 г. — већ је било отштампано када сам добила дело P. Meloni-a, *Perseo e la fine della monarchia macedone*, Roma 1953 (уп. напред, стр. 3, пр. 4). Писац ове опсежне студије о последњем македонском краљу био је, предметом свога излагања, често упућен на расправљање топографских питања везаних за ратне операције у току трећег римско-македонског сукоба. Немогуће ми је да унатраг искористим његов рад за поједина питања, али ми се чини да он не доноси нових решења у погледу топографије, већ само заузима став према постојећим мишљењима. Овде желим да укажем још једном на тешкоће које ствара неправилно тумачење Ливијевог извештаја о подели територија између IV и III мериде. Мелони доноси на стр. 422 карту подељене Македоније 167 г. На тој карти Пеонија (која је на карти на стр.

Границе Горње Македоније не подударају се с границама тзв. Четврте Македоније из 167 г., како тврде Wase и Woodward. Ливије наводи у Четвртој македонској мериди области Еордају, Линкестиду, Пелагонију, Елимиотиду, Тимфају и Атинтанију.¹¹⁾ Ако упоредимо овај Ливијев податак с оним што нам Тукидид и Страбон кажу о Горњој Македонији, пашће нам у очи пре свега да Ливије у Четвртој Македонији није споменуо Орестиду. Раније смо нагласили да Ливије на овом месту није морао навести све области (в. стр. 63), али Орестиде не спада међу оне области које су случајно изостављене. Орестиди су Римљани већ после II македонског рата поклонили слободу и врло је вероватно да је она тај полу-независан положај задржала и после Персејева пораза. Према томе, IV македонска мерида обухватала је све горњомакедонске области сем Орестиде, која је 167 г. остала изван граница Македоније. Али, сем горњомакедонских, IV македонска мерида обухватала је и друге области: Еордају, Тимфају и илирску Атинтанију, које Ливије набраја (в. стр. 59, пр. 5), а исто тако и Деуриоп, Паравају и део Пеоније западно од Вардара (в. стр. 62 и д.).

Питање Тимфаје и Параваје, за коју смо расправљајући о јужној граници Македоније 167 г. рекли да је такође морала ући у IV мериду (в. стр. 71 и д.), потребно је посебно размотрити. Док неки научници изричито кажу да оне нису македонске области, други их убрајају међу области Горње Македоније, односно Четврте македонске мериде.¹²⁾ Постоје два неоспорна доказа да су у доба Александра Великог и његових наследника Тимфаја и Параваја сматране македонским областима. Међу Александровим тријерарсима који су учествовали у индиском походу помиње се код Аријана и Атал, Андромејев син, из Тимфаје (ἐπὶ δὲ Ἀτταλός τε ὁ Ἀνδρομέων Στυμφαίος).¹³⁾ Пошто су у овом Аријановом списку Македонци јасно одвојени од Грка (οἱτοὶ μὲν οἱ σύμπαντες Μακεδόνες· Ἑλλήνων δὲ Μήδιος μὲν Ὀξυδερμίδος Λαρισσαῖος...), то не може бити сумње да је Тимфаја важила као македонска област.¹⁴⁾ Код Плутарха, пак, у његовој биографији

37 забележена правилно, северно од Пелагоније) појављује се јужно од Пелагоније. Она се простире од средњег тока Еригона преко Аксија (јужно од Демир-Капије) до Стримона (јужно од Синтике). Овај положај Пеоније објашњава се једино жељом да се подела на четири мериде саобрази Ливијевом тексту, или боље, традиционалној интерпретацији тога текста, које се држи и Мелони. Самовољно претурање области постаје излишно, ако се прихвати наша теза да је Пеонија западно од Аксија била подељена између III и IV мериде.

¹¹⁾ Liv. XLV, 30, 6.

¹²⁾ В. напред, прим. 1 и 2.

¹³⁾ Arr. Ind. XVIII, 6.

¹⁴⁾ Ibid. XVIII, 7. Кратерос, Александров син, и Пердика, Оронтов син, из Орестиде, налазе се наравно такође међу македонским тријерарсима.

Пира, налазимо овај податак: 'Ο Πύρρος ἤτησε μισθὸν τῆς συμμαχίας τὴν τε Στυρφαῖαν καὶ τὴν Παραυῖαν τῆς Μακεδονίας καὶ τῶν ἐπικτήτων ἐθνῶν Ἀμβραχίαν, Ἀκαρνανίαν, Ἀμφιλοχίαν.¹⁵⁾ И овде је јасно да није реч само о политичкој припадности ових двеју области македонској држави. Индиректан доказ да су Тимфаја и Параваја сматране македонским земљама наћи ћемо и у податку из Аријанове Анабазе, према коме је Александар Велики кроз Еордају, Елимеју и граничних области Тимфаје и Параваје дошао у тесалску Пелину,¹⁶⁾ из чега се види да Тимфаја и Параваја нису улазиле у Тесалију. Сви ови подаци показују да су у хеленистичко доба Тимфаја и Параваја, без обзира на етничко порекло њиховог становништва — и Орести су изгледа били пореклом Епирци! — сматране македонским областима. То је вероватно било стање које су затекли и Римљани, па су стога ове области ушле у IV македонску мериду.

Међутим, доцније, у царско доба, Тимфаја не спада у Македонију. Њен главни град Аигинион помиње се код Птолемеја међу градовима тесалске области Хестијотиде, а сама Тимфаја, као област, исто као и Параваја, наведена је међу тесалским областима.¹⁷⁾ Када је промењена граница Македоније према Тесалији, не знамо. Још мање је јасна ситуација према Епиру. У доба грађанских ратова између Цезара и Помпеја град Аигинион као да је припадао Епиру.¹⁸⁾

Да резимирамо све што је досада речено: Горња Македонија, као географско-историски појам, не подудара се са IV меридом, која претставља једну краткотрајну политичку творевину. У Горњу Македонију ми убрајамо, држећи се извора, Елимеју, Орестиду, Линкестиду, Пелагонију и Деуриоп. Тимфаја и Параваја, које су у хеленистичко доба такође сматране горњомакедонским областима, нису у царско доба припадале Македонији, па их стога нећемо посебно обрађивати.

Од Страбона сазнајемо да се Горња Македонија звала и слободном.¹⁹⁾ Да ли су заиста све области Горње Македоније — Линкестиде, Пелагонија, Деуриоп, Елимеја и Орестиде — уживале „слободу“ и докле је трајала та њихова привилегија, то могу разјаснити само нови епиграфски налази.

¹⁵⁾ Plut. Pyrrh. VI, 4.

¹⁶⁾ Arr. Anab. I, 7, 5: Ἀγὼν (ὁ Ἀλέξανδρος) παρὰ τὴν Ἐορδαίαν τε καὶ τὴν Ἐλμιώτιν καὶ παρὰ τὰ τῆς Στυμφαίας καὶ Παραναίας ἄκρα, ἐβδομαῖος ἀφικνεῖται ἐς Πελλίαν τῆς Θεσσαλίας.

¹⁷⁾ Ptol. III, 12, 41; cf. ibid. III, 12, 38 и 40.

¹⁸⁾ Caes. Bell. civ. III, 79, 7: „... ad Aeginium, quod est oppidum oppositum[que] Thessaliae, Caesari venienti (из Епира) occurrit.“

¹⁹⁾ Str. VII, 326; Caes. Bell. civ. III, 34: „cuius provinciae (sc. Macedoniae) ab ea parte, quae libera appellabatur, Menedemus, princeps earum regionum, missus legatus omnium suorum excellens studium profitebatur.“

Елимеја

Елимеја је најјужнија област Македоније, око средњег тока Халиакмона. Она се на северу граничи с Орестидом, Еордајом и Ботијом, а на истоку с Пиеријом. Њена југо-источна граница према тесалској области Пераибији није била стална, а исто тако је тешко повући њену границу на југо-западу према епирским областима Тимфаји и Параваји, које су повремено такође улазиле у састав македонске државе¹⁾. Елимеја је врло рано ступила у династичке везе с македонском државом, али до времена Филипа II она је задржала политичку самосталност. После присаједињења македонској држави под Филипом, она постаје њен нераздвојни део, иако се свест о припадности елимејском племену, односно елимејској области, одржала још дуго код њеног становништва (можда због тога што се систем градске самоуправе доцкан развио у њој). Карактеристична су за ово стање два етника, један шири — општедржавни, други ужи — племенски, које носи једно лице на једном натпису из Делфа (222 г. пре н. е.): Φυλάρχωι Ἑλληνίωνος Μακεδόνι Ἐ[λ]λεισιώτη ἐκ Πυθείου. Филарх, Хеланионов син, не носи етникон по месту свог порекла, зато што то место, Πύθειον, не претставља административну јединицу за себе: он је Елимејац, а самим тим и Македонац.²⁾

У позноантичко доба Елимеја је, као и Орестид, припала провинцији Тесалији: једини њен град који нам је у то доба посведочен — Каисареја — потчињен је као епископија митрополиту лариском и налази се у Хијерокловом Синекдему међу градовима провинције Тесалије.

О Елимеји и њеним насељима литерарни извори нам дају врло мало података. Међутим, археолошки налази показују да је ова иначе веома плодна област била густо насељена у антици и да је у њој морало бити више градова.³⁾

¹⁾ За границе Елимеје в. Д. Канацулис, *Ποὺς ἔκτιστο ἡ ἀρχαία πόλις Ἑλίουνα. Μακεδονικά* 2 (1951), стр. 1 (сепарата), пр. 2, где је наведена и старија литература. Издваја се од осталих мишљење Wase-а и Woodward-а (BSA 18 (1911/12), стр. 181, 186 и д.), који рачунају у Елимеју само области око средњег тока Халиакмона (Калијани, Сервија, Велвендос), док око горњег тока ове реке (Гребена, Сиатиста, Анаселица) стављају Паравају, в. напред стр. 72 и д.

²⁾ Р. Perdrizet, *Proxenes macédoniens à Delphes*, BCH XI (1897) стр. 102 и д. Остали проксени из Македоније обележени су пре свега као Македонци (Μακεδόνι), а затим етником града (Ὀλυνθίωι, Θεσσαλονικεῖ, Κασσανδρεῖ, ἐκ Πέλλης, ἐξ Ἀργιρόλεως). Град Pythion, из кога потиче Филарх, налазио се у области Пераибији, у тзв. пераибиском Триполису, који је у римско доба улазио у састав Тесалије.

³⁾ Уп. Димица, стр. 218 и пр. 1; Н. Пападакис, *Ἐκ τῆς Ἀνω Μακεδονίας. Ἀδηνά* 25 (1913) 440, 450. Wase-Woodward, *Inscriptions from Macedonia*, BSA XVIII (1911/12) 182, 186 сл.; А. Κεραμούλος, *Ἀνασκαφαὶ καὶ ἔρευναι ἐν τῇ Ἀνω Μακεδονίᾳ*. Ἀρχ. Ἐφ. 1933, стр. 38 сл. За новије

Једини град Елимиотиде који нам је на натписима сигурно посведочен и чији је положај исто тако сигурно утврђен је Аиана (Αἰανή). Стефан Византиски, једини литерарни извор који је спомиње, каже о њој следеће: Αἰανή· πόλις τῆς Μακεδονίας ἀπὸ Αἰανοῦ παιδὸς Ἐλύρου τοῦ βασιλέως τῶν Τυρρηνῶν, μετοικήσαντος εἰς Μακεδονίαν. Овај митски податак о оснивачу града Аиане показује да град треба тражити у Елимиотиди. То је све што се знало о њему, док није Heuzeu открио у селу Калијани, југоисточно од Кожане, два натписа на којима је било забележено име овог града. Први натпис претставља вотивни споменик из царског доба: Θεῷ Δεσπότη Πλοῦτωνι καὶ τῇ πόλει Ἐανῇ Т. Φλαῦιος Λεωνᾶς...⁴⁾. Други натпис је надгробни епиграм, нешто старији од првога⁵⁾. Захваљујући овим налазима Heuzeu је утврдио област у којој је требало тражити град Аиану. То је могло бити по његовом мишљењу или само село Калијани, у чијем бисмо имену можда имали призвук античког имена, или место Ктиниа, око 5 км западно од Калијани, где су нађени остаци хеленистичких зидина. Ову област истраживао је доцније Керампулос. Он мисли да Калијани не може бити антички локалитет, јер нема остатака насеља, а натписи које је Heuzeu тамо нашао морали су бити довучени с другог места. Керампулос је нашао неколико античких споменика у селу Кесарији, 5 км источно од Калијани, недалеко од утврђења Палеокастро на левој обали Халиакмона. Не узимајући у обзир локалитет Ктиниа на који је указао Heuzeu, Керампулос локализује Аиану код Палеокастра.⁶⁾

Истраживања Керампулоса код села Кесарије имала, су, међутим, као циљ решење једног другог питања: локализовање позноантичког града Каисареје (Caesarea), коју је, према Прокопију, обновио цар Јустинијан.⁷⁾ Н. Веис је већ раније био утврдио на основу једног натписа нађеног у Кесарији да се ту морало налазити седиште кесарејског епископа, иако је оно било потчињено лариској митрополији.⁸⁾

АИАНА

КАИСА
(=АИА

налазе из ове области в. Х. Макаронас, Ἐκ τῆς Ἐλιμείας καὶ τῆς Ἐορδαίας· Ἀρχαιολογικὴ συλλογὴ Κοζάνης. Ἀρχ. Ἐφ. 1936, стр. 7—14, нарочито стр. 13; Исти, Χρονικὰ ἀρχαιολογικά. Μακεδονικά 2 (1951), стр. 48 и д. (сепарата).

⁴⁾ Heuzeu, стр. 288; Димица, стр. 221, бр. 213; Макаронас, н. д. Ἀρχ. Ἐφм., стр. 3, бр. 3 (поново објављује натпис с малим исправкама).

⁵⁾ Димица, бр. 214.

⁶⁾ Heuzeu, стр. 285 и д.; Керампулос, Wo lag die Kaisareia des Procopius. Actes du IV Congrès intern. ét. byz. Sofija 1935, 407 и д. (Изв. БАИ).

⁷⁾ Proc. de aed. IV, 3, 273: Ἀλλὰ καὶ Λάρισσαν καὶ Καيسαρείαν πεπονηκότων σφίσιν ἄγαν τῶν ἐρρημάτων σχεδὸν τι ἀτεχίστους εἶναι συνέβαινε. Βασιλεὺς δὲ Ἰουστινιανὸς ἀμφω τεῖχη ισχυρότατα ποιήσας... Πολλὰ δὲ ἄλλα φρόβρια ἐπὶ Θεσσαλίᾳ ὁ βασιλεὺς οὕτως ἀνεσκεύαστο...

⁸⁾ N. Bees, Zum mazedonischen Bistum Kaisareia. Byz.-Neugriech. Jahrbücher 10 (1933) 346 и д. Натпис, нађен у селу Кесарија, на основу кога је Веис извршио идентификацију, гласи: „...[Καί]σαρίας ἐπίσκοπος ὁ...”

Теренска истраживања Керамопулоса показала су да је утврђење Палеокастро код Кесареје из Јустинијановог времена, а да је локалитет и раније био насељен. То се одлично слагало с оним што каже Прокопије о обнови Каисареје под Јустинијаном.

Каисареја се не спомиње у изворима раноцарског доба. Због тога је Керамопулос претпоставио да се овај град раније друкчије звао и да је под Диоклецијаном, чија је градитељска делатност у Македонији и иначе позната,⁹⁾ променио име и назван је Каисареја. (Недавно је В. Калиполитис објавио један нов налаз из села Кесарије — саркофаг из III в. н. е. — који потврђује мишљење да је и пре Диоклецијана на том месту постојало насеље¹⁰⁾). Према Калиполитису остаци зидина у Кесарији су из Диоклецијанова времена). Повод за промену имена места морало је бити неко изграђивање већих или мањих размера. Тако је Керамопулос дошао на идеју да античку Аиану, која је, као што смо видели, документована на два натписа из оближње Калијани, идентификује са позноантичком Каисарејом и да и њу локализује код Палеокастра. Аиана се не спомиње у позноантичким изворима. Њу је заменила Диоклецијанова Каисареја, чије се име одржало до данас у имену села Кесарија.

Керамопулосова теза изгледа врло вероватна и поткрепљена је Калиполитисовим налазима. Сем код Прокопија, Каисареја се спомиње још само код Хијерокла.¹¹⁾ Оба писца стављају је у провинцију Тесалију. Ми смо већ имали прилике да говоримо о присаједињењу јужномакедонских области Елимеје и Орестиде провинцији Тесалији, која је под Диоклецијаном одвојена од Македоније (в. стр. 88 и д.). Због тога је Каисареја и могла да буде доцније потчињена лариској митрополији.

ЕЛИМЕЈА

Аиана није била једини град Елимеје. Извори нам говоре о истоименом граду Елимеји — πόλις Ἐλίμεια, који је по свој прилици био стара престоница Елимејаца. Истина, као и за остале македонске градове који носе исто име као и област у којој се налазе — например, Пелагонија, Еордаја — посумњало се и у погледу Елимеје да се под πόλις Ἐλίμεια у изворима не подразумева град, већ цела област са више насеља организована као једна civitas. То је уствари позната теза Е. Кuhn-а о постојању општина са муниципалном организацијом без градског центра у обла-

⁹⁾ Уп. градове Диоклецијанопољ—Касторија и Диоклецијанопољ—Пела.

¹⁰⁾ В. Калиполитис, 'Η ἀρχαία Καίσαρεια τῆς Δυτικῆς Μακεδονίας, Μορφές, II, 2 (новембар 1947). Рад ми је недоступан, цитирам га према Макаронас, Χρονικά ἀρχαιολογικά, Μακεδονικά, 2 (1951), стр. 53.

¹¹⁾ Hier. 642, 11.

стима где је градски живот био мало развијен.¹²⁾ Она се и у случају Елимеје, као и у случају осталих горњомакедонских области, показала неодрживом.

Кад Стефан Византиски каже, позивајући се на Страбона, да је Елимеја била град Македоније, не можемо бити сигурни да овај лексикограф са изразитим граматичарским интересовањем није нешто побркао.¹³⁾ Већа важност се приписује Ливијевом податку према коме је Персеј дошао у Елимеју и у њеној околини (*circa eam*) извршио *lustratio* својих трупа.¹⁴⁾ Има научника који у овом податку виде неоспорни доказ да је Елимеја била град, а не област с муниципалним уређењем.¹⁵⁾ Сигурније чини ми се Птолемејево сведочанство о граду 'Ελιμία у Елимиотиди, јер се он као географ интересовао за градове као насеља, а не као административне јединице.¹⁶⁾ У сваком случају, узети заједно, ови подаци чине доста вероватним постојање града Елимеје.

Али, најјачи аргуменат који се може изнети против Кунове тезе јесте свакако постојање већег броја самоуправних општина у Елимиотиди, за које Кун није могао ни да зна. Натписи су нам открили поред града Аиане, још један полис код Кожана (в. ниже). Према томе Елимиотида није претстављала у римско доба једну административну јединицу и πόλις 'Ελιμία није обухватала целу њену територију већ само један њен део.

У раноарско доба посведочен нам је етникон 'Ελιμιώτης. Ко су Елимиоте? Да ли становници некадашње области Елимиотиде или грађани Елимеје и њене територије? Прво је искључено због тога што Елимиотида, као што смо рекли, није сачињавала једну јединствену административну целину, већ је била састављена од већег броја самоуправних општина. Истина, она је могла да буде организована у виду коинона, те је и етникон 'Ελιμιώτης могао да има онај

¹²⁾ Kuhn, Städt. u. bürg. Verfassung, II, стр. 425 и д.

¹³⁾ Steph. Byz. s. v. 'Ελιμία πόλις Μακεδονίας. Στράβων ζ' ἀπὸ 'Ελύριου τοῦ ἡρώος ἢ ἀπὸ 'Ελύρια τοῦ Τερρηνῶν βασιλέως. Τὸ ἐθνικὸν 'Ελιμιώτης. Ἀλέξανδρος δ' ἐν Εὐρώπῃ 'Ελιμείαν φησι.

¹⁴⁾ Liv. XLIII, 21, 5: „Et Perseus, Elimeam profectus et *circa eam* exercitu lustrato ad Stratum vocantibus Epirotis ducit (Stratus је град Етолије)... Cum decem milibus peditum eo profectus est et equibus trecentis, quos pauciores propter angustias viarum et asperitatem duxit. Tertio die cum pervenisset ad Citium montem, vix transgressus propter altitudinem nivis locum quoque castris aegre invenit.“

¹⁵⁾ Müller, Ptol., стр. 505, где су сакупљена сва литерарна сведочанства о Елимеји; Димица, стр. 218, пр. 3; Д. Канацулис, н. р., стр. 3. Међутим, није тешко наћи примере за употребу предлога „circa“ с именом области у смислу „негде у“ или „у близини“, cf., например, Caes. Bell. civ. XXXVI, 4: „circum Thessaliam“.

¹⁶⁾ Ptol. III, 12, 18: 'Ελιμιωτῶν 'Ελιμία (исправио Müller, codd. 'Ελύρια, 'Ελορία). Птолемеј помиње погрешно Елимиоте и на илирском приморју III, 12, 3.

смисао који има етникон 'Ορέστης у римско доба, тј. да обележава припадника ове шире заједнице — коинона. У том случају, града Елимеје није уопште ни било. Али, коинон Елимиота се нигде не спомиње, док је, као што смо видели, πόλις 'Ελίρεια забележена код неколико писаца. Стога је вероватније да етникон 'Ελιμιώτης означава просто грађанина Елимеје.

Овај етникон појављује се на једном рескрипту из времена четвртог конзуловања цара Трајана (101 г.), нађеном код места Кастри, северно од Еласона, где се локализује антички град Долихе.¹⁷⁾ У њему се одређују границе између Долихејаца и Елимиота: „*inscriptos esse fines convenientes definitioni regiae factae ab Amynta Philippi patr(a)e inter Dolichanos et Elemiotas. Placet finem esse a termino qui est in via supra Geranos inter Azzoris Onoareas et Petraeas in Dolichis per summa iuga at campum qui Pronomae vocatur, ita ut campus in parte sit Elemiotarum, et per summa iuga...*“ У питању су границе на једном ужем простору и пошто је једна страна-уговарач град Долихе, а не њена област Пераибија, то ми се чини да је и друга страна била град Елимеја, а не област или коинон Елимејаца.

Објављујући овај натпис, Wace и Thompson нису уопште расправљали о могућности да етникон *Elimiotaе* има шире значење. Они су га довели у везу с градом Елимејом, који се по њиховом мишљењу налазио код места Палиограциано, између Сервије и Велвенда, на десној обали Халиакмона, недалеко од кланца Volustana (Сарандопорос), који долину Халиакмона везује с Пераибијом.¹⁸⁾ Питањем локализовања града Елимеје позабавио се недавно и Канацулис.¹⁹⁾ Он с правом одбацује мишљење Wace-а и Thompson-а да је област Елимиотида обухватала само доњи ток Халиакмона (Сервија-Калијани), доказујући на основу других извора да се она ширила на северозападу до Орестиде. Али, Канацулис није обратио пажњу на закључак који натпис из Долихе намеће у погледу локализовања Елимеје: ако је град Елимеја постојао, он се морао налазити у источном делу Елимиотиде (а не на њеној западној граници, како тврди Канацулис), јер се граничио с пераибиским градом. Прихватање друге могућности, да се на натпису мисли на област Елимеју а не на град, имало би, као што смо рекли, за по-

¹⁷⁾ Wace and Thompson, A Latin Inscription from Perrhaebia, BSA 17 (1910/11) 193 и д.

¹⁸⁾ На том месту, поред византиских зидина и преисториског гробља (старо гвоздено доба), нађено је и неколико грчких натписа, који показују континуитет овог насеља, Wace-Woodward, н. д., BSA 18 (1911/11), стр. 187, натписи бр. 35 и 36.

¹⁹⁾ Канацулис, Ποῦ ἔκειτο ἡ ἀρχαία πόλις 'Ελίρεια. Μακεδονικά, 2 (1951), стр. 1—14 (сепарата).

средицу одрицање постојања овог града, и у том случају постају беспредметни сви покушаји његовог локализовања. Овај пропуст Канацулиса чини његову иначе оштроумну анализу осталих података за локализовање Елимеје промашеном.²⁰⁾

Ако је после свега што смо рекли изван сумње да се град Елимеја налазио у источном делу Елимиотиде, његово локализовање код Палиограцијана, на десној обали Халиакмона, не мора се примити као сигурно. Територија једног града имала је у римско доба често велике размере, те стога није искључено да се град налазио на левој обали Халиакмона, иако је имао поседа и с друге стране реке.

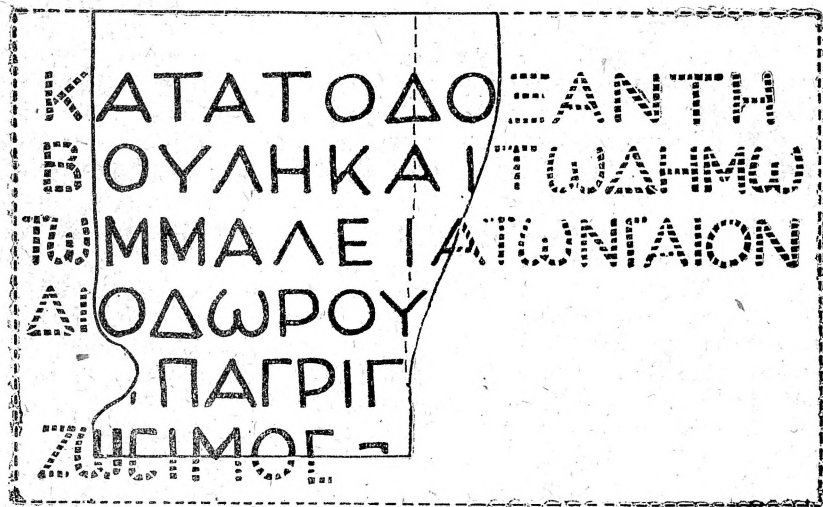
Једно знатно насеље, предримско и римско, установљено је код места Кожане. Објављујући материјал из некрополе класичног времена (V в.) који је код тог места пронашао и испитао, В. Калиполитис је изнео претпоставку да је ово насеље, које је већ раније дало доста материјала из римског времена, могло по свом географском положају и богатству да одговара престоници Елимиотиде — граду Елимеји.²¹⁾ Не знајући још за резултате ових истраживања, Д. Канацулис се, у поменутом чланку, изјаснио против идентификавања Елимеје с насељем код Кожана, наводећи ове разлоге географског и историског карактера: 1) није сигурно да је област Кожана припадала Елимиотиди, а не Еордаји; 2) насеље код Кожана удаљено је свега 18 км од античког града Аиане (в. горе), па је мало вероватно да би оба центра Елимиотиде била на крајњем североистоку ове области; 3) отстојање између Кожана и планине Китиона износи преко 100 км, и тешко је претпоставити да би га Персеј могао превалити за три дана, по зими и снегу, како каже Ливије.²²⁾ Међутим, против ове идентификације могао би се можда на-

²⁰⁾ Канацулис је одбацио раније локализовање Елимеје код места Велимисти, на крајњем југу Елимиотиде, на основу тобожње сличности имена Елимеје и Велимисти (Desdevises, стр. 305; Димица, стр. 218), као и локализовања Kierpert-a, FOA XVII (између Гревена и Чурхли), Пападакиса, н. д., стр. 445 (код Чурхли) и Kromayer-a, Antike Schlachtfelder II, стр. 263, пр. 2 (код Сиатисте). Према Канацулису отстојање између Гревена-Чурхли и планине Китиона је исувише мало да би Персеју било потребно три дана убрзаног хода да га превали (в. напред пр. 14). Област Сиатисте одбија пак Канацулис због тога што тамо није нађено никаквих остатака који би указивали на постојање античког насеља. Локализовање које предлажу Wase и Thompson не узима Канацулис у обзир и због тога што не верује да су оба важнија града Елимиотиде, Елимеја и Аиана, била у њеном источном делу. Иначе изгледа да ово локализовање не подлеже основном приговору који Канацулис ставља осталим у погледу његовог отстојања до планине Китиона.

²¹⁾ V. Kallipolitis — Denise Feytmans, *Νεκρόπολις κλασσικῶν χρόνων ἐν Κοζάνῃ*. 'Αρχ. 'Εφρ., 1949, стр. 111. За римско насеље код Кожана знало се од раније, в. Макаронас, н. д., стр. 12 и д.

²²⁾ Канацулис, н. д., стр. 12 и д.

вести и један натпис из Кожана, који је објавио Х. Макаронас, а на коме је, како ми се чини, забележено име града који је споменик подигао, тј. име насеља код Кожана.²³⁾ То је фрагменат једне почасне стеле, можда βωρός-а, која је у византиско доба послужила за израду једног капитела. Како се из цртежа који доноси Макаронас види, нађена је само једна половина капитела и на њој се налази следећи натпис

Прва два реда се могу лако и без колебања допунити овако: Κ[ατὰ τὸ δόξαν τῇ β]ουλῇ καὶ [τῷ δήμῳ]. Како се види из цртежа, средина капитела пресеца у 1, 2 и 3 реду слова делта, алфа и јота, тако да је у првом реду на десној половини иза делте морало бити још најмање шест слова. У том случају би натпис имао ширину од око 50 см. Много шири он није могао да буде, у сваком случају не толико да би се између речи „κατὰ τὸ δόξαν“ и „τῇ βουλῇ“ могле убацили још две речи (на пример, „τοῖς ἀρχαῖς“ или нешто слично). И у другом реду број слова одговара и због тога сматрам да је допуна прва два реда сигурна. Иза овога очекивали бисмо име града чијом је одлуком споменик подигнут, или пак име личности у чију се част споменик диже. На ово друго као да указује непотпуни патроним у 4 реду „...ΙΟΔΩ-ΡΟΥ“, који тражи испред себе једно лично име. Ако би тај патроним био мало дужи, као, на пример, Ἀσκληπιόδωρου или Ἀπολλοδώρου, онда у 3 р. не би било места ни за што друго сем личног имена. Не видим, међутим, које би лично име могло у првом слогу имати два „ρ“, нити пак знам латинско име чија би се скраћеница завршавала са „ρ“ (грчка имена се

²³⁾ Макаронас, н. д., стр. 9 и д., бр. 17.

нису скраћивала). Стога ми се чини највероватнијим да је у трећем реду стајало име града, што је и само по себи природније, и то у генитиву плурала етника са чланом ΤΩΝ (одн. ΤΩΜ испред Μ у следећој речи), дакле: „ΤΩ]Μ ΜΑΛΕΙ[... Иза тога би дошло лично име и патроним. И једно и друго су морала бити кратка (на пример: Γάϊον Διοδώρου). Ако је моја комбинација тачна, онда је име овог насеља почињало са ΜΑΛΕΙ... (Μαλει[άτων]?).²⁴⁾ То је био град који је имао βουλή и δήμος, дакле, самостална civitas. Не знамо да ли је припадао Елимиотици или Еордаји. У сваком случају насеље код Кожана није Елимеја, чији положај остаје и даље неизвестан.

Сем поменутих градова морало је у Елимеји бити и других већих насеља. На једном натпису нађеном у манастиру Сисани, у брдовитом крају северно од Сиатисте на левој обали Халиакмона, помиње се један град.²⁵⁾ Тај натпис је уствари један списак ефеба, који је могао потицати само из неког већег градског центра. Питање је, међутим, одакле је тај камен довучен, јер у забаченом крају где је нађен нема никаквих трагова који би указивали на постојање античког насеља. Питање је, такође, да ли је област Сисанија припадала Елимеји или суседној Орестиди.²⁶⁾

Орестида

Колико се из оскудних извора којима располажемо може видети, Орестида је обухватала горњи ток Халиакмона и базен Костурског језера.¹⁾ Старији писци говоре о Орестима

²⁴⁾ Καναцулис, Μακεδονική Προσωπογραφία. Ἑλληνικά, παράρτημα 8. Солун, 1955, стр. 92, бр. 866, узима речи Μ. Μαλει[...]. с овог натписа као име човека. Али, како показује цртеж који прилажем, испред првог Μ има места на натпису за једно или два слова, тако да се ово Μ не може узети одвојено као почетно слово имена Μ(άρκος). Осим тога, ако би то Μ означавало скраћено лично име, онда би следеће Μαλει... морало бити гентилно име; међутим, корен ове речи је потпуно непознат у римској ономастици. О именима код Македонаца у римско доба, в. ЖА 5^е (1955) стр. 350 и д.

²⁵⁾ Leake I, стр. 318; Димица, стр. 234, бр. 216; Wace Woodward, BSA 18 (1911/12). стр. 185, бр. 34: „Ἀλειφούσης τῆς πόλεως, ἔτους δρς. (148 н. е.)...“

²⁶⁾ Димица, н. м., ставља овај натпис у област Орестиду.

¹⁾ В. Saria, Vor- und frühgeschichtliche Forschung in Südslavien, XVI Bericht der Röm.-germ. Kommission 1925/26, стр. 97, закључује на основу једног натписа из села Винени, на западној обали Малог Преспанског језера да је и ова област улазила у Орестиду. Натпис гласи: ΟΡΕΣΤΙ. [Ἀριστάρχου] Γλαύκων τὸν ἀδελφόν] ἦρσα. Није ми познато да ли је овај натпис објављен на другом месту, али је јасно да у првом реду морамо имати име Глаукова брата, сина Аристархова, који је споменик подигао. Име Ὁρέστης, које може управо да стане у први ред, није ретко у македонским натписима. Према томе, на овом споменику нема ништа што би указивало на неку везу с облашћу Орестидом,

као о епирском племену, а Страбон каже да су они, налазећи се у суседству Македонаца, због угледа и моћи ових, временом и сами постали део Македоније.²⁾ Орести су присаједињени македонској држави под Филипом II и од тог времена почиње свакако њихово асимиловање.³⁾ У доба римског освајања они се сматрају Македонцима. Полибије каже да су 197 г. Римљани ослободили од македонске власти Пераибе, Долопе и Магнете, а да су Орестима, који су били Македонци, дали аутономију због тога што су за време рата прешли на њихову страну⁴⁾. Орестида је изгледа задржала свој аутономан положај и после Персејева пораза, јер је Ливије не спомиње међу областима Четврте Македоније⁵⁾. И у оквиру македонске провинције Орестида је уживала извесну аутономију: Плиније је назива слободном,⁶⁾ а велики натпис из Дранича, о коме ће ниже бити речи, илуструје специфичан положај који је ова област имала у оквиру провинције.

Орестида је у археолошком погледу мало испитана област. Ипак, нешто литерарни извори, нешто епиграфски налази омогућили су да се установи неколико градова у њој.

ARG Најстарији и уједно главни град Ореста био је Арг. Њега је, по традицији, основао сам легендарни епоним племена Орест и из њега је потицала македонска краљевска лоза Аргеада⁷⁾. Нажалост, литерарне вести о овоме граду

²⁾ Hecaf. frg. 107; Thuk. II, 80; Str. VII, 326 (према старом извору); Str. IX, 434: διὰ γὰρ τὴν ἐπιφάνειαν τε καὶ τὴν ἐπικράτειαν τῶν Θετταλῶν καὶ τῶν Μακεδόνων οἱ πλησιάζοντες αὐτοῖς μάλιστα τῶν Ἑλπειρωτῶν, οἱ μὲν ἐκόντες οἱ δ' ἄκοντες, μέρη καθίσταντο Θετταλῶν ἢ Μακεδόνων, καθάπερ Ἀθαμᾶνες καὶ Αἰθίκες καὶ Τύλαρες Θετταλῶν, Ὀρέσται δὲ καὶ Πελαγονῆες καὶ Ἑλμιῶται Μακεδόνων; cf. RE XIX (1939) 961 и д., s. v. Orestai (Johanna Schmidt). Примедбе о расној чистоти Ореста којима је писац сматрала за потребно да прошара свој чланак („bei dem schliesslich hervortretendem Rassen Gegensatz zwischen Hellenen und Barbarentum zeigen sich die O. als tapfere, konservative Vertreter der echten, eigenen Art“ и сл.), можемо данас у најмању руку презрети као одраз средине и времена у коме су настале.

³⁾ Beloch, Gr. G. III, 227. У битци код Арбеле Орести су заједно с Линкестима сачињавали једну τάξις Александрове војске, Diod. XVII, 57, 2, Curt. IV, 13, 28, cf. Beloch, н. д., III, 326.

⁴⁾ Pol. XVIII, 47, 6: Μακεδόνων μὲν οὖν τοὺς Ὀρέστας καλοῦμένους διὰ τὸ προσχωρῆσαι σφίσι κατὰ τὴν πόλεμον αὐτονόμους ἀφείσαν, ἡλευθέρωσαν δὲ Περραιβοὺς καὶ Δόλοπας καὶ Μάγνητας. Уп. и Liv. XXXIII, 34: „Orestis, ... quod primi ab rege defecissent, suae leges redditae“. Излишно је напоменути да би Римљани и Оресте „ослободили“ туђинске власти, да се они сами нису осећали Македонцима.

⁵⁾ Liv. XLV, 30. в. стр. 73.

⁶⁾ Plin. IV, 35: „... et liberi Amantini atque Orestae“.

⁷⁾ Str. VII, 326: Δέγεται δὲ τὴν Ὀρεσιάδα κατασχεῖν ποτε Ὀρέστις φεβγῶν τὸν τῆς μητρὸς φόνον καὶ καταλιπεῖν ἐπώνυμον ἑαυτοῦ τὴν χώραν, κτίσαι δὲ καὶ πόλιν, καλεῖσθαι δ' αὐτὴν Ἀργος Ὀρεστικόν. App. Syr. 63: Ἀργος τὸ ἐν Ὀρεστιαί, ὅθεν οἱ Ἀργεῖαίαι Μακεδόνες. Вулић, Географија, стр. 12, погрешно мисли да се ово место код Апијана може односити на Арг у долини Вардара, в. погл. Пеонија, прим. 15.

су врло оскудне. Сем Страбона и Апијана, који су нам сачували податке о оснивању града и његовој вези с македонском династијом, Арг у Орестиди ("Αργος 'Ορεστικὸν или "Αργος τὸ ἐν 'Ορεστίᾳ) спомиње још само Стефан Византиски⁸⁾. Само име града „ἄργος“ значило је, како нам саопштава Страбон, на македонском језику равницу.⁹⁾ Да се Арг заиста налазио у равници, види се и по томе што Ливије, говорећи о најезди Дарданаца 208 г., каже да су они допрли до Орестиде и спустили се у „аргејско поље“: „Dardanos in Macedoniam effusus Orestidem iam tenere ac descendisse in Argaeum campum“¹⁰⁾. Због тога су већ најстарији истраживачи сматрали да се Арг налазио у долини Халиакмона јужно од Костурског језера¹¹⁾. Та претпоставка као да је потврђена налазом једног значајног натписа у селу Арменохори, недалеко од Хрупишта на Халиакмону. Подигнут у част цара Клаудија од стране τὸ κοινὸν 'Ορεστών, натпис показује да се на овом месту морао налазити главни град Ореста, седиште њиховог савеза. Тај град је могао бити само Арг¹²⁾. Међутим, Керамопулос, који је раније и сам био за локализовање Арга код Арменохорија, променио је изгледа мишљење, после ископавања која је 1940 г. вршио код Костура, и идентификује с Аргом преисториско и раноисториско насеље које је открио на јужној обали језера¹³⁾.

⁸⁾ Steph. Byz. s. v. "Αργος... ἐβδόμη κατὰ Μακεδονίαν ὁδὸς "Αργος 'Ορεστικόν, ἢ ἐν Σκυθίαι. Последња реч Σκυθίαι очигледно је искварена. Можда треба Ἰλλυρία? Седми по реду Арг код Стефана Византиског је Арг крај Аксија, северозападно од Стоба. На тај Арг се односи и Хијероклов податак (641, 3), супротно Hirschfeld-y, RE II, 789 № 5, Geyer-y, 659, Керамопулосу, 'Ορεστικὸν "Αργος—Διοκλητιανοῦπολις—Καστοριά, Byz.-Neugriech. Jahrb. IX (1932), стр. 59, пр. 1 (никакве везе не може имати натпис из околине Велеса с Argos Orestikon!). И Арг с великог натписа из Лете не може бити у Орестиди, в. о свему томе поглавље *Источноа Пеонија*.

⁹⁾ Str. VIII, 372: ἄργος δὲ καὶ τὸ πεδίον λέγεται παρὰ τοῖς νεωτέροις... μάλιστα δ' οἰοῦνται μακεδονικὸν καὶ θρακικὸν εἶναι.

¹⁰⁾ Liv. XXVII, 33.

¹¹⁾ Leake IV, 122; Desdèvises, 307 сл.; Димица, 280 сл.

¹²⁾ Н. Пападакис, 'Εκ τῆς 'Ανα Μακεδονίας. Ἀθηνᾶ 25 (1913), стр. 440 бр. 27: Τὴ Κλαυδίᾳ Καίσαρι [... [Δροῦς]οῦ οὐκί Σε[β]αστῶι [Γερμανικ]ῶι τὸ κοινὸν 'Ορεστών [...]ντος Δρακατος 'Αλεξάνδρου | καὶ ἐπιμεληθέντος τοῦ ἐρ | γου... ἀγῶνι]θεοῦντος 'Αλεξάνδρου... Копија натписа је таква да се не може добити јасна претстава колико отприлике недостаје слова на почетку појединих редова. Због тога је немогуће извршити реконструкцију натписа. У 4 р. име треба да гласи Δράκα τοῦ 'Αλεξάνδρου (Δρακάτου стоји и код Керамопулоса, н. д., стр. 57). Натпис је морао имати још који ред, јер последње име 'Αλεξάνδρου нема патронима. Какву је функцију вршио Дракас није лако рећи. Пападакис је мислио, да може бити гимнасијарх, или орестијарх, тј. претседник коинона (Н. Пападакис, Εἰς τὸ δόγμα [Δ]απινάτων τῆς 'Ορεστίδος. Ἀθηνᾶ, 25 (1913), стр. 471, пр. 2).

¹³⁾ Cf. Макаронас, Χρονικὰ ἀρχαιολογικά, Μακεδονικά 2 (1951), стр. 55. Чланак Керамопулоса 'Ανασκαφὴ ἐν Καστορίᾳ, Πρακτικά Ἀρχ. Ἐτ., 1940, 22 и д., исам могла добити.

Аргос Орестикон не спомиње се у позноантичко доба. Врло је вероватно, као што ћемо видети, да је под Диоклецијаном добио друго име.

Келетрон

Град Келетрон (Celetrum) забележен нам је само код Ливија. Опис који нам Ливије даје (XXXI, 40: „*inde impetum in Orestidem facit et oppidum Celetrum est adgressus in paene insula situm; lacus moenia cingit; angustis faucibus unum ex continenti iter est...*“) подудара се до те мере с описом средњовековног Костура на истоименом језеру, да не може бити сумње да се Celetrum налазио на полуострву у Костурском језеру¹⁴). Уосталом, другог језера и нема у овој области.

Не знамо ништа више о овом граду: да ли се у римско доба развио у civitas, докле је постојао итд. Тек од Прокопија сазнајемо да је цар Јустинијан подигао град на острву у језеру Касторија, тј. на месту некадашњег Келетрона. Ова вест Прокопијева од особитог је интереса, јер се у њој говори и о једном другом граду ове области — Диоклецијанопољу. Ево шта нам Прокопије прича:

ДИОКЛЕЦИЈАНОПОЉ
= АРГ

„Постојао је у Тесалији град по имену Диоклецијанопољ, али је временом разорен од варвара и остао је врло дуго ненасељен и пуст. У његовој близини налази се језеро које се зове Касторија, а у језеру острво које заплускује вода: језеро је оставило само једну уску превлаку — не ширу од петнаест стопа — којом се може доћи до острва. На острву се диже веома високо брдо, које се само упола види, остало је покривено језером. Због тога је цар (sc. Јустинијан), увидевши да је положај Диоклецијанопоља тако лако приступачан и да је град пре много времена претрпео оно што смо рекли, изградио на острву добро утврђен град и, као што је природно, оставио му његово име.“¹⁵)

Задржаћемо се најпре на питању старог, предјустинијановског града Диоклецијанопоља. Из Прокопијева текста сазнајемо да се тај град налазио у близини Костурског језера, да је био на лако приступачном месту, услед чега се није могао одбранити од варвара, који су га најзад и уништили. Овај некада срећан и богат град лежао је дуго у рушевинама и опустео, док није Јустинијан одлучио да га обнови. Како само име показује, *Διοκλητιανούπολις* је био изграђен под Диоклецијаном. Да ли је то био нови град, или је Диоклецијан обновио неки већ постојећи? Керамупулос, који се специјално бавио овим питањем, мисли да у равници јужно од Костурског језера, за коју се једино може рећи да је „*εὐέφωδος*“, није било места за два града. А како се у познијим изворима нигде не спомиње Аргос Орестикон,

¹⁴) Tafel, *Via Egn.*, 43 сл.; Димица, 229; Geyer, 664; Oberhummer, RE XI (1921) 141, s. v. Keletron.

¹⁵) Proc. de aed. IV, 273.

¹⁶) Керамупулос, н. д., 57.

Керамопулос је мишљења да је Аргос Орестикон под Диоклецијаном обновљен и назван Диоклецијанопољем.¹⁶⁾ Његова претпоставка изгледа врло вероватна.¹⁷⁾

Овај Диоклецијанопољ страдао је, како нам каже Прокопије, од варвара много времена пре Јустинијана (πολλὰ πρότερον) и остао је дуго (ἐπὶ μακρότατον) порушен и пуст. Због израза πολλὰ πρότερον и ἐπὶ μακρότατον Керамопулос мисли да се разарање Диоклецијанопоља могло догодити крајем IV в., за време Алариховог похода, а не сто година доцније када су Теодорихови Готи прокрстарили Македонијом.¹⁸⁾ Али на основу таквих израза тешко да се може и приближно утврдити временски размак. Уосталом од најезде Источних Гота под Теодорихом (478 г.) до Јустинијана прошло је пола века, а то је у животу једног града прилично дуг период, управо довољно дуг а да се ипак не заборави град који је нестао.

Када је Јустинијан хтео да обнови град — прича даље Прокопије, — он је изабрао боље место и подигао добро утврђен град на острву и, како је право, оставио граду његово име (πόλιν ἐν τῇ νήσῳ ὁχυρωτάτῃ ἐδείματο καὶ τὸ ὄνομα, ὥς τὸ εἶκος, ἀφῆκε τῇ πόλει). Ово наизглед недовољно јасно место, које је дало повода разним тумачењима, може, чини ми се, да се схвати само онако како га је већ одавно протумачио Тафел: Јустинијан је изградио нови град на другом месту, али му је оставио старо име Диоклецијанопољ.¹⁹⁾ Керамопулос је другог мишљења. По њему, реченица „καὶ τὸ ὄνομα ἀφῆκε τῇ πόλει“ значи да је град задржао име места (острва, одн. језера) на коме је подигнут и да се, према томе, од тог времена звао Касторија.²⁰⁾ Не само да је синтактички немогуће овако схватити ову реченицу, јер се језеро не спомиње непосредно у њој, већ се говори о острву, те би се морало претпоставити да је и оно имало исто име, што Прокопије нигде не каже, већ мишљење Керамопулоса мора се одбацити првенствено због тога што се град Касторија појављује тек у средњовековним споменицима, док Диоклецијанопољ имамо и код Хијерокла и у познатој notiцији епископија која се датује у VIII в.²¹⁾ Покушај Керамопулоса да Хијероклов податак објасни претпоставком да је на месту старог Диоклецијанопоља, јужно од језера Касторија, образовано поново неко мање насеље под истим именом,²²⁾ не-

¹⁷⁾ Oberhummer, н. д., ставља Диоклецијанопољ на место Келетрона код Касторије. Међутим, Прокопије јасно каже да се Диоклецијанопољ налазио у близини језера.

¹⁸⁾ Керамопулос, н. д., 58.

¹⁹⁾ Tafel, Via Egn., 43 и д.

²⁰⁾ Керамопулос, н. д., 59 и д.

²¹⁾ Hier. 642, 12; Not. Paris. 1555 A, бр. 236.

²²⁾ Керамопулос, н. д., 60 и д.

прихватљиво је: морали бисмо се у том случају питати зашто је Хијерокле ставио у свој списак то незнатно насеље, а не моћан Јустинијанов град у његовом суседству. Постоји, најзад, и треће мишљење, да је Јустинијан дао новом граду своје име, тј. да га је назвао Јустинијанопољ²³). Не видим, међутим, зашто би Прокопије рекао „καὶ τὸ ὄνομα ἀφ' ἧς τῇ πόλει“, да је град уствари добио ново име.

Из Прокопијева текста види се јасно да је реч о обнови порушеног и опустелог града Диоклецијанопоља, а не о два града. Што је нови град подигнут неколико километара даље на северу не мења ништа у суштини. Из тога би се дало једино закључити да је и некадашњи Келетрон, о чијој судбини, као што смо рекли, не знамо ништа, улазио у састав територије града Диоклецијанопоља, односно његовог претходника Арга. Да ли је Јустинијанов град био дуга века и када га наслеђује средњовековна Касторија, није нам познато. Поменута *Notitia episcopatum*, у којој се Диоклецијанопољ последњи пут спомиње, не даје никакав реалан *terminus post quem* за нестанак античког, или боље, рановизантског града, јер је то познија компилација која не одражава једно одређено временско стање (в. стр. 26).

И код Прокопија и код Хијерокла Диоклецијанопољ је стављен у Тесалију а не у Македонију²⁴). Како сам изложила у поглављу о границама Македоније (стр. 88 и д.), Диоклецијанопољ је (а вероватно и цела Орестиде) у позноримско доба заиста припадао Тесалији.

ВАТИНА

Најзначајнији епиграфски налаз из Орестиде, а можда и из целе Македоније, велики натпис из села Идранице (Дранич),²⁵) открио нам је један иначе потпуно непознат град ове области — Ватину. Натпис садржи псефизму — одлуку скупштине града Ватине, донету поводом жалбе њених грађана да их неки ἐπαρχοί противзаконито потискују са општинске земље (δῆμοια γῆ) и онемогућују им да

²³) Тако, на пример, Honigmann, *Le Synekdemós d'Hiérokless*, p. 1 и д. По његовом мишљењу, Хијерокле наводи овај град са старим именом Диоклецијанопољ, док се он од Јустинијана зове Јустинијанопољ.

²⁴) Oberhummer, н. д., 142, преводи Прокопијев податак πόλις δὲ ἦν τις ἐπὶ Θεσσαλίας са „an der Grenze von Thessalien liegt eine Stadt...“ Међутим, у наставку горенаведеног пасуса Прокопије говори о Лариси и Каисарији, које је цар Јустинијан такође обновио, и наставља: Πολλὰ δὲ καὶ ἄλλα φρούρια ἐπὶ Θεσσαλίας ὁ βασιλεὺς οὗτος ἀνενέσκατο. Јасно је да није у питању граница Тесалије.

²⁵) Натпис је први објавио доста непотпуно и нетачно Ф. Сакелариу у *Archäologische Zeitung* 38 (1880) 159, cf. Димица, стр. 236 и бр. 217. Ново издање натписа дао је A. Woodward, *Inscriptions from Thessaly and Macedonia*, JHS 33 (1913) 337 и д. Н. Пападакис, који је такође припремао публикацију овог натписа, ограничио се, после Woodward-а, на низ примедба у вези с друкчијим лекцијама и на предметни коментар (*Eis τὸ δόγμα* [Δ]αμναιῶν τῆς Ὀρεστίδος, *Ἀθηνᾶ* 25 (1913), стр. 462 и д.)

се користе њеним добрима (νομή, εὐλεία, δίοδοι). Овај изванредно интересантан докуменат, важан за проучавање земљишних односа у Горњој Македонији у доба Раног Царства — натпис потиче из II в. н. е. — поставља пред коментатора више питања која није лако решити, иако је натпис одлично сачуван и у целини узевши његов садржај потпуно јасан.²⁶⁾

Пре свега, доскора се није знало о коме је граду реч на овом натпису. Име града забележено је у првом реду натписа (Ἐκκλησίας ἀγορένης ὑπὸ τοῦ τῶν Βάττυναιων πολιτάρχου), али су почетна слова тог имена оштећена. Према објављеној копији предложене су разне допуне. Сакелариу, први издавач натписа, помислио је сасвим незасновано на град Амантију. Woodward је споменуо као могућу комбинацију град Ератину ([Ἐρ]αττυναιών), који је документован само код Страбона, сумњајући да то може бити потпуно непознат град. Пападакис је пак био уверен да на натпису стоји [Δ]ελτιναιών и прогласио је Липину градом Ореста.²⁷⁾ Најзад, тек је недавно, ревидирајући копију натписа, Едсон прочитао право име града као Βάττυναιων.²⁸⁾ Према томе, у северном делу Орестиде — место где је натпис нађен удаљено је према Сакелариу 4 сата од Костура и 1 1/2 сата од извора Халиакмона²⁹⁾ — налазио се град Ватина (Βάττυνα), уређен као самоуправна јединица са политархом на челу, еклесијом и муниципалним органима.

Највећи интерес натписа лежи бесумње у томе што се на њему поред Ватине и њених грађана појављују и неке друге категорије становника који такође имају одређена земљишна права на територији овог града. То су Ὀρεῶται и ἐπαρχικοί. Однос Ореста према Ватини је прилично јасан. Орести нису племе припојено граду Ватини — како је мислио Ростовцев,³⁰⁾ — већ се Орестима обележавају припад-

²⁶⁾ Познато ми је из других извора (Канацулис, Τὸ κοινὸν τῶν Μακεδόνων, стр. 11, пр. 2) да је F. W. Walbank, Philipp V of Macedon, Cambridge 1950, стр. 163, пр. 2, датовао овај натпис са 143/144 г. н. е. Међутим, према тексту који је објавио Woodward натпис је датован са триста четрдесетом годином (τριακοσίοστῳ καὶ τετραρακοστίῳ ἔτει), што, како је израчунао и Woodward, по провинциској ери, одговара 192 г. Нису ми познати аргументи Walbank-а, чије дело нисам могла добавити, и стога се не могу упустити у расправљање овог питања.

²⁷⁾ Димица, стр. 239; Woodward, н. д. стр. 341; Пападакис, н. д. стр. 462.

²⁸⁾ Cf. Макаронас, Χρονικὰ ἀρχαιολογικά, Μακεδονικά 2 (1951), стр. 55, прим. 1. Макаронас и сам потврђује тачност овог читања.

²⁹⁾ Димица, н. м. Село Дранич нисам могла да нађем ни на једној карти. На моје питање, г. X. Макаронас љубазно ми је саопштио да се Дранич данас зове Кранохори и да се налази око 18 км у зрачној линији југозападно од Костура, на чему му и овде најлепше захваљујем.

³⁰⁾ Rostovtzeff, The Social and Economic History of the Roman Empire, стр. 561 (прим. 92).

ници већег броја самоуправних општина (сличних Ватини) које су уједињене у један κοινὸν или ἔθνος (ἔθνος 'Ορεστών је исто што и κοινὸν 'Ορεστών). Због тога стоји у одлуци скупштине Ватинејаца да „Орести“ имају право на слободно коришћење државне земље (δημόσια γῆ), док се од тога искључују ἐπαρχικοί. Претставници Ореста управо и носе намеснику одлуку скупштине на одобрење.

Теже је утврдити ко су ἐπαρχικοί. Ростовцев је изнео мишљење да су то римски земљопоседници настањени на територији града (οἱ ἐννεκτημένοι) који припадају провинцији, али не и самом граду.⁸¹⁾ Woodward сматра да су ἐπαρχικοί провинцијалци, насупрот грађанима.⁸²⁾ Али, ἐπαρχικοί се не супротстављају само грађанима (πολεῖται), већ и свим Орестима. Највероватније изгледа стога мишљење Пападакиса, који, указујући на слободан положај који је Орестиди имала у оквиру македонске провинције, гледа у ἐπαρχικοί становнике остале Македоније, провинције у ужем смислу, који су се по свом статусу разликовали од Ореста.⁸³⁾ За наш рад је важно нагласити да се из овог значајног натписа види да је Ватина, иако организована као самоуправни полис, улазила у једну ширу административну јединицу која се звала ἔθνος 'Ορεστών или κοινὸν 'Ορεστών. Сличну организацију сусрећемо, као што ћемо видети, и у другим горњомакедонским областима.

Линкестида

Линкести су, према Тукидиду, горњомакедонско племе. Они су у доба Пелопонеског рата, када је писао Тукидид, још увек имали своје владаре, иако су признавали врховну власт македонских краљева.¹⁾ Мисли се да су Линкести дошли у леринско-битолску равницу из Еордаје и да су се тамо трајно настанили потискујући испред себе староседеоце Пелагонце.²⁾ Њихова се земља звала ἡ Λύκχος (Тукидид, Ливије, Страбон). Само се код Птолемеја јавља облик ἡ Λυκχιδίς, који се одомаћио код модерних научника.

Први помен области Линка (Λύκχος) имамо код Тукидида. Из његовог излагања о рату Пердике II и Брасиде против Арабаја, краља Линкеста, сазнајемо да је област Линк била одвојена кланцем од Македоније (Еордаје) и

⁸¹⁾ Ibid.

⁸²⁾ Woodward, н. д., стр. 341.

⁸³⁾ Пападакис, н. д., стр. 469.

1) Thuk. II 99, 2: Λυκχισταὶ καὶ Ἐλιμῶται καὶ ἄλλα ἔθνη ἐπ'ἀνῶθεν Ἰβριάχα καὶ ὑπὸ καὶ βασιλείας δ'ἔχει καθ'αὐτά. Уп. Thuk. IV, 83: Ἀραβαῖον Λυκχιστῶν Μακεδόνων βασιλέα.

2) Cf. Geyer, 652, 699.

да је на истоку граничила с илирским племенима.³⁾ Овом опису најбоље одговара по свом положају леринска област, која се налази северозападно од Еордаје а на истоку, према Преспанском језеру, додирује област Дасарета.

Али, земља Линкеста није била ограничена само на леринску област, како неки научници тврде. Она се протирала на север до Битоља, где се налазио главни град Линкеста Хераклеја. Мишљење да је битолска равница припадала Пелагонији није тачно кад се мисли на доба после Филипа II и нарочито на римско доба, које нас овде првенствено интересује и за које имамо највише података. Исто је тако погрешно и идентификовање или мешање у било ком виду Линкеста и Пелагонаца, које се често среће у савременој науци. На узроке ове заблуде указала сам у посебној расправи посвећеној односу Хераклеје, главног града Линкеста, и Пелагоније, главног града Пелагонаца, у којој сам опширно изнела мишљења и хипотезе свих научника који су се овим питањем бавили и покушала да докажем неодрживост традиционалног идентификовања Хераклеје с Пелагонијом.⁴⁾ Упућујући на овај свој недавни рад сматрам излишним да на овом месту поновим аргументе на којима почива моје уверење да су Хераклеја и Пелагонија од самог почетка два одвојена града. Полазећи од те за мене неоспорне чињенице говорићу о сваком од ова два града на одговарајућем месту, о Хераклеји у овом, о Пелагонији у следећем поглављу.

Сем код Тукидида, Линкести и њихова област Линк спомињу се код више античких историчара и географа. Један Полибијев податак сачуван код Страбона, о коме ће

³⁾ Thuk. IV, 124; уп. и IV, 129, 132.

⁴⁾ Ф. Папазоглу, Хераклеја и Пелагонија, ЖА 4 (1954) 308—345. Накнадно сам видела (уп. стр. 3, пр. 4 и стр. 169, пр. 10) да и Р. Meloni, *Perseo e la fine della monarchia macedone*, стр. 20 сл. и стр. 423, пр. 1, задржава традиционално идентификовање Пелагоније с Хераклејом, засновано на маргиналној белешци ad Ptol. III, 12, 30 и на App. III, 104a. Мелони не улазе дубље у проблем и не увиђа контрадикцију која постоји између ова два другоразредна средњовековна извора и античких сведочанстава о градовима Хераклеји и Пелагонији. Њему не смета што се на његовим картама град Пелагонија појављује усред области Линкестиде, а област Пелагонија северно од ње. Уосталом П. Мелони и не покушава да пречишти појмове Линкестиде и Пелагоније, што је разумљиво кад се има у виду главни предмет његове књиге. На карти коју доноси на стр. 21, Пелагонија појављује усред источни од Вардара, северно од Стоба, око Брегалнице! Линкестида заузима на тој карти цео ток Еригона. На карти стр. 37 Линкестида је спуштена у област око Битоља, а Пелагонија померена мало у лево тако да захвата земље око Стоба с обе стране Вардара. Најзад, на карти на стр. 422 Пелагонија заузима место које је имала Линкестида на првој од поменутих карата. Ова недоследност је у извесном степену последица непречишћености географских појмова, чијем сам осветљавању посветила горепоменуту расправу.

ниже бити више говора, показује да је *via Egnatia* пролазила кроз земљу Линкеста пре него што је улазила у Еордају.⁵⁾ Страбон и Ливије неколико пута говоре о Линку стављајући га у суседство Дасарета, Пелагонаца и Деуриопа.⁶⁾ Помињање Линкеста упоредо с Пелагонцима код ових писаца, нарочито код Ливија чији се извештаји односе на ратове Филипа V и Персеја, не допуштају сумњу да су у доба доласка Римљана Линкестиди и Пелагонија биле две јасно разграничене области. Линкести и Пелагонци помињу се одвојено и код Псеудо—Скимна и Плинија.⁷⁾

ХЕРАКЛЕЈА

Хераклеја је била главни, а можда и једини прави град у Линкестиди. (Птоlemeј спомиње само њу). Само име открива њено македонско порекло и везује је за македонску краљевску кућу. Скоро је сигурно да је Хераклеја дело Филипа II. Ширећи и јачајући македонску државу, Филип II је у граничним областима подизао утврђене градове да му служе као ослонац у војној и културној експанзији.⁸⁾ Један од тих градова била је и Хераклеја. Стефан Византиски помиње само једну Хераклеју у Македонији и за њу каже да ју је подигао Филип, син Аминте.⁹⁾ Његов се податак може односити како на Хераклеју у Линкестиди тако и на Хераклеју Синтику, јер су вероватно обе изграђене у исто време. Међутим, једино Хераклеју у Линкестиди могао је да има у виду Демостен када је рекао да се о Филипу прича да утврђује градове „ἐν Ἰλλυριοῖς“.¹⁰⁾ На основу овог податка Белох је закључио да је Хераклеја била подигнута пре 349 г.¹¹⁾

Област Битоља, где је за владе Филипа II подигнута Хераклеја, налази се на северозападној ивици Линкестиде. Можда она првобитно и није припадала Линкестима, већ је Филип изградио своју Хераклеју на територији коју је био отргао од Илира. Тако би се могао схватити малопре наве-

⁵⁾ Str. VII, 323.

⁶⁾ Str. VII, 326: πρὸς δὲ τοῖσις (Ἐγχελαίοις = Σσαρηθίοις) Δυγκῆσαι τε καὶ ἡ Δευρίοπος καὶ ἡ τριπόλις Πελαγονία. *ibid.*: καὶ δὲ καὶ τὰ περὶ Δύγκον καὶ Πελαγονίαν καὶ Ὀρεσιὰδα καὶ Ἑλμυίαν τὴν ἀνω Μακεδονίαν ἐκάλουν. *ibid.*: ὁ δὲ Ἐπίων πολλὰ δεξάμενος βέβητα ἐκ τῶν Ἰλλυρικῶν ὁρῶν καὶ Δυγκηστῶν καὶ Βρύων καὶ Δευρίοπων καὶ Πελαγονίαν εἰς τὸν Ἀσίον ἐκδίδωσι. Liv. XXXII, 9: per Dassaretios Lyncumque; уп. и XXXII, 33. Liv. XXVI, 25, 4: per Pelagoniam et Lyncum; Liv. XLV, 30: quartam regionem Eordaei et Lyncestae et Pelagones incolunt.

⁷⁾ Ps. Scymn., 621; Plin. IV, 35.

⁸⁾ Justin. VIII, 6, 1: „Alios populos in finibus ipsis hostibus opponit; alios in extremis regni terminis statuit; quosdam bello captos in supplementa urbium dividit.“ Уп. и Arr. Anab. VII, 9.

⁹⁾ Steph. Byz. s. v. Ἡράκλεια . . . κγ', πόλις Μακεδονίας, Ἀρόντου τοῦ Φιλίππου κτίσται. Beloch, Gr. G. III 1, 528, пр. 2, предложио је да се исправи у ὁ Ἀρόντα Φίλιππος, пошто није познат никакав краљ Аминта, син Филипов.

¹⁰⁾ Demosth. Phil. I, 48: φασὶ Φίλιππον ἐν Ἰλλυριοῖς πόλεις τεύχεσθαι.

¹¹⁾ Beloch, н. м.

дени Демостенов податак о Филиповој делатности „ἐν Ἰλ-
λυριοῖς“, тако би се можда могла интерпретирати и Стра-
бонова (односно Полибијева) реченица о *via Egnatia*: ἐκεῖ-
θεν δ' ἐστὶ (ἡ Ἐγνατία ὁδὸς) παρὰ Βαρνοῦντα διὰ Ἡρακλείας
καὶ Λυγκηστῶν καὶ Ἑορδῶν εἰς Ἑδεσσάν καὶ Πέλλαν μέχρι Θεο-
σσαλονικείας (Str. VII, 323) тј. да се Хераклеја налазила на
улазу у Линкестиду а не у самој Линкестиди (мада се διὰ
Ἡρακλείας καὶ Λυγκηστῶν може узети и као ἐν διὰ δυοῖν).
Доцније, међутим, Хераклеја је нераздвајно везана за Лин-
кестиду и стално се појављује с епитетом ἡ Λύκου све до
позноантичког доба.¹²⁾

Хераклеја је за свој процват имала да захвали одлич-
ном положају у плодној равници на граници Македоније и
илирских земаља. Кроз њу је од старина водио пут који се
из Кандавије преко Лихнида спуштао у Македонију и који
је у римско доба заменила *via Egnatia*. Због тога је Цезар
могао за њу да каже „*quae est subiecta Candaviae*“.¹³⁾

У Хераклеји је 48 г. пре н. е. дошло до састанка Пом-
пеја с послаником дачког краља Боиребисте, Акорнионом
Дионисијем. Овај догађај забележен је на натпису који је
Дионисопољ на Понту подигао у част свога грађанина Акор-
ниона Дионисија овим речима: συντυχὴν αὐτῷ τῆς Μακεδονίας
ἐν τοῖς περὶ Ἡράκλειαν τῇ ἐπὶ τοῦ Λύκου.¹⁴⁾ Нема сумње да
је реч о Хераклеји у Линкестиди и није тешко објаснити

¹²⁾ У поменутом чланку ЖА 4 (1954), стр. 315 и д., прим. 26, ука-
зала сам на фрагменат суда с утиснутим жигом ΛΥΓΚΕΣ, који је от-
копан на месту античке Хераклеје, као на једино документарно све-
дочанство да су у области Битоља живели Линкести. Упућујући на
оно што сам тамо рекла о необичном облику ΛΥΓΚΕΣ, желим на овом
месту да додам да ми је М. Д. Петрушевски скренуо пажњу да би
ΛΥΓΚΕΣ могла бити скраћеница од ΛΥΓΚΕΣΤΑΙ. Иако је име Λυγκησταί
документовано само с η, варијанта с ε могла је постојати у доба
Римљана, када се неки облици узимају преко латинског језика у коме се
графички није разликовало дуго и кратко ε и када се та разлика губи
и у грчком језику (као што, на пример, постоји варијанта Πηλαγονία и
Πηλαγόνες, поред Πελαγονία и Πελαγόνες). Петрушевски помишља и на
другу могућност: да је ΛΥΓΚΕΣ споредна локална форма у плуралу
уместо обичне ΛΥΓΚΟΣ. — Мислим да би било врло корисно да се
овај фрагменат поново објави с добром фотографијом и отиском,
да би неко ко је боље верзиран у те ствари могао да га датије.

¹³⁾ Caes. de bello civ. 79, 3: „Accessit etiam ex improvise aliud in-
commodum, quod Domitius, qui dies complures castris Scipionis castra
collata habuisset, rei frumentariae causa ab eo discesserat et Heracliam
Senticam, quae est subiecta Candaviae, iter fecerat, ut ipsa fortuna illum
obicere Pompeio videretur.“ Одавно је констатовано да је овде реч о
Хераклеји у Линкестиди, а не о Хераклеји на Стримону, па је и епитет
Senticam, који имају рукописи, избачен из текста као погрешан додатак.
За Кандавију уп. Str. VII, 327, 8: περὶ δὲ τὴν ἐπὶ Κανδαονίας ὁδὸν αἱτε
Λίμναι εἰσὶν αἱ περὶ Λυγκηστῶν и Malch. frg. 18 (FHG IV p. 129 sq.): (Тео-
дорихове трупе долазећи из Епидамна) κατὰσιν ἀπὸ τῆς Κανδαβείας
(према Лихниду).

¹⁴⁾ Dittenberger, Syll.³, 342 35.

откуда облик 'Hράκλεια ἡ ἐπὶ τοῦ Λύκου уместо правилног 'Hράκλεια ἡ Λύκου. Λύκος је познато име неколико мало-азиских река те је састављач натписа у далеком Дионисопољу очигледно био заведен сличношћу имена Λύκος и Λύκος, тим пре што он вероватно није никад чуо за Линкесте. Због тога је написао ἐπὶ τοῦ Λύκου, као да је у питању река, а не област Линк.¹⁵⁾

Хераклеја је била важна станица на *via Egnatia*: она се, као што смо видели, први пут спомиње код Полибија у вези с тим друмом. Од Хераклеје је осим тога полазио пут за Стобе, који је везивао вардарску долину са главном саобраћајном артеријом у Македонији. Отуда је Хераклеја забележена у свим итинераријима, у *Itinerarium Antonini* и *Itinerarium Burdigalense* као станица на *via Egnatia*, а у Табули Појтингеријани и код Географа Равенског и као станица на путу Хераклеја—Стоби. Отстојање између Лихнида и Хераклеје износи према *Itin. Ant.* и *Itin. Burd.* 45 односно 44 римских миља, што одговара правој раздаљини између Охрида и Битоља (69 км).¹⁶⁾ То је врло јак доказ да Хераклеју треба тражити код Битоља, а не на другом месту.¹⁷⁾ Итинерарији показују извесна неслагања у погледу отстојања између Хераклеје и Едесе,¹⁸⁾ али је Ch. Edson доказао да је отстојање које даје *Itin. Burd.* једино тачно и да одговара правом отстојању Битољ—Едеса.¹⁹⁾

¹⁵⁾ В. мој чланак „Хераклеја и Пелагонија“ ЖА 4 (1954), стр. 313 и д., где побијам Керампулосово мишљење (Περὶ τῆς Λυκιστικῆς 'Hράκλειας. 'Αρχ. 'Εφ. 1933, стр. 63) да се именом Λύκος на натпису из Дионисопоља означава притока Еригона која протиче кроз Лерин, по којој је тобоже и цела област добила име Линк.

¹⁶⁾ *Itin. Ant.* 318, 4: „Licnido — 33 — Nicia — 11 — Heraclea“ (укупно 44 mp); *ib.* 329, 10: „Lignido — 27 — Scirtiana — 6 — Castra — 12 — Heraclea“ (укупно 45 mp); *Itin. Burd.* 606, 9 sqq.: „civitas Heraclea — 12 — mutatio Parembolae — 19 — mutatio Brucida — finis Macedoniae et Ephyri — 13 — civitas Cleddo“ (укупно 44 mp). На Таб. Peut. изостављена је једна бројка („Lignido — 16 — вињета . . . Nicea — 11 — Heraclea“), тако да се по њој не може израчунати отстојање Лихнид—Хераклеја. — Одавно је напуштено мишљење Leake-а, 281 и д., да се Лихнид налазио на југоисточној обали истоименог језера, а не код Охрида, па је стога постало беспреметно и његово локализовање Хераклеје код Лерина на основу отстојања Лихнид—Хераклеја.

¹⁷⁾ Керампулосова теза да је Хераклеја била код Лерина, да је у току грађанског рата између Помпеја и Цезара спаљена и да се њено становништво после тога преселило у суседну Пелагонију (Битољ), на коју је пренело име Хераклеје, не може се одржати, иако је прихвата Хонигман и преко њега и неки други научници. О томе расправљам опширно у поменутом чланку ЖА 4 (1954) 308 и д.

¹⁸⁾ *Itin. Ant.* 319, 1—3: „Heraclea — XXXIII — Cellis — XXVIII — Edessa“; *ibid.* 330, 3—5: „Heracilia — XXXIII — Cellis — XXXIII — Edessa“; *Itin. Burd.* 606, 4—9: civitas Edissa — XII — mutatio ad Duodecimum — XVI — mansio Cellis — XIII — mutatio Grande — XIII — mutatio Melitonius — XIII — civitas Heraclea.“

¹⁹⁾ Ch. Edson, *The Location of Cellae and the Route of the Via Egnatia in Western Macedonia*, *Class. Phil.* 46 (1951) 2 и д. На основу

Античко насеље код Битоља (Буково, око 2 км јужно од Битоља) није систематски истраживано.²⁰⁾ Површински и случајни налази којима обиљује цела његова област сведоче о значају насеља и његовом дугом животу. Од многобројних натписа нађених било на месту саме Хераклеје, било у Битољу и његовој околини, навешћемо овде само оне у којима се спомиње град Хераклеја или племе Линкеста.²¹⁾

Почасни натпис посвећен П. Целидију Фронтону интересантан је нарочито због тога што се у њему племе Линкеста τὸ Λυγκηστῶν ἔθνος спомиње одвојено од града који се, у то не може бити сумње, налазио на његовој територији: καὶ τῆς πόλεως καὶ τοῦ Λυγκηστῶν ἔθνους...²²⁾ Ростовцев је свакако у праву када на основу овог натписа закључује да Линкестис нису били грађани Хераклеје, мада су били припојени њеној градској територији.²³⁾

Овај натпис показује да је Хераклеја била на грчки начин уређен град. На њему се спомиње већница (βουλευτήριον) и разне магистратуре типичне за грчкомакедонске градове (πολιάρχης, ταμίς, ἀγορανόμος, γυμνασιάρχος). У Битољу су нађена и два споменика подигнута од стране македонског коинона, што такође указује на значај овог града.²⁴⁾

Као грчки организован град Хераклеја није имала трибу. Међутим, надгробни споменик ветерана VII легије, нађен у близини античког насеља Хераклеје, на коме је као домовина војника наведена Her(ac)lea и триба Fab(ia), показује да су грађани Хераклеје који су стицали римско грађанско

досада незапажених милијарија Едсон је доказао да је via Egnatia између Едесе и Хераклеје ишла јужно од Островског и Петерског језера, пролазећи кроз кланац Кирли—Дервен, а не северно, како се досада мислило, и да се станица Cellae налазила у близини места Новиград или Соровић, јужно од Петерског језера, а не код Горичева.

²⁰⁾ Ископавања су вршена само 1936 и 1937 г., којом су приликом откривене једна ранохришћанска базилика и неколико других грађевина украшених лепим мозаицима, cf. М. Грбић, Откопавања у Хераклеји Линкестис код Битоља. Уметнички преглед, 1939/40, св. 8, стр. 231 и д.

²¹⁾ За натписе из Хераклеје в. Димица, стр. 258—275 и Вулић, Споменик 71 (1931), бр. 14—47; 75 (1933), бр. 5—29; 98 (1948), бр. 19—63.

²²⁾ Cf. P. Perdrizet, BCH 21 (1897) 161 и д.; Димица, бр. 248; Споменик 77 (1934), бр. 4. Копија натписа потиче од непознатог лица и објављена је први пут у атинском листу Παλιγγενεσία (натпис је не-стао): „Παβλος Κατλίδιος Φρόντων, ἀγορανομίας, πρεσβεύσας εἰς Δελφοὺς ἐπὶ τὸν Πύθιον, ἀργύριον ἐπιδοὺς τῇ πόλει εἰς σίτου ἀγορασίαν, σίτον ἐν σπάνει παραπώλησας, γυμνασιάρχης ἐκ τῶν ιδίων, εἰκόνας ἀναθήσας καὶ ἀνδριάντων ἀξιώσεις ὑπὸ τοῦ βουλευτηρίου διὰ δόγματος ταμείων καὶ πολιάρχων, γυμνασιάρχης [δὲ] ἀποδεδει(γ)μένος καὶ τῆς πόλεως καὶ τοῦ Λυγκηστῶν ἔθνους καὶ υἱὸς πόλεως διὰ δογμάτων, τὴν στήλην ἀνέθηκεν ἐκ τῶν ιδίων.“

²³⁾ M. Rostowtzeff, Gesellschaft u. Wirtschaft I, 347. Perdrizet, н. д., стр. 163, сматрао је да су Линкестис сачињавали једну civitas са центром у Хераклеји.

²⁴⁾ Димица, бр. 218 (Μακεδόνων) и бр. 221 (τὸ κοινὸν τῶν Μακεδόνων).

право уписивани у трибу Фабија.²⁵⁾ Не може бити сумње да је на овом натпису реч о Хераклеји у Линкестиди, о оном граду у чијим је рушевинама натпис нађен, а не о Хераклеји Синтици.²⁶⁾ Познат је још читав низ других војничких натписа из разних крајева, на којима је као место порекла војника наведена Хераклеја без икаквог епитета, а уз трибу Фабију. Вероватно се сви они односе на нашу Хераклеју.²⁷⁾

Хераклеја је у позноантичко доба постала седиште епископије. У актима сабора одржаног у Сардици 347 г. потписао се епископ „Euagrius a Macedonia de Heraclia Lynco“²⁸⁾ Епитет ἡ Δύχου одржава се, као што видимо, кроз цео римски период. И код Хијерокла Хераклеја се зове Ἡράκλεια Δύχου и налази се у провинцији Macedonia Prima, док се Пелагонија, град с којим се Хераклеја често погрешно идентификује, налазила према Синекдему у Macedonia Secunda.²⁹⁾

Хераклеја се спомиње у V в. у вези с инвазијама Источних Гота у Илирик. О походу 472 г. Јорданис прича следеће: Теодорихов отац Тиудимер освојио је Наисус и одатле послао Теодориха према Улпијани. Теодорих заузме Улпијану и Стобе, а затим силом приграби и нека друга места у Илирику („qui venientes tam eam quam Stobis mox in deditio-
ne accipiunt nonnullaque loca Illyrici inaccessibilia sibi primum tunc pervia faciunt. Nam *Eracleam et Larissam* civitates Thessaliae primum praedas ereptas, dehinc ipsos iure bellico potiuntur“.³⁰⁾ Сазнавши за те успехе Тиудимер крене сам из Ниша, дође до Солуна и опседне град. Пошто није могао да му се одупре, патриције Хиларијан, који је командовао градом, склопи с њим савез и уступи му неколико градова македонских. Правац којим су се кретали Готи показује јасно да је у питању наша Хераклеја, а не можда Хераклеја у Фтиотиди (Тесалија). Они су из Улпијане дошли у Стобе, одатле у Хераклеју и затим су се спустили старим познатим путем преко Еордаје и Елимије у Тесалију, где су заузели Ларису. Стога мислим да треба претпоставити

²⁵⁾ Вулић, Споменик 77 (1934), бр. 3: „... Fab(ia) L... C. Vetilius C. f. Fab(ia) Sedatus Her(aclea) vet(eranus) leg(ionis) VII Cl(audiae p(iae) f(idelis) v(icit) an(nis) L, m(ilitavit) an(nis) XXV, h(ic) s(itus) e(st).“

²⁶⁾ Cf. Ж. А. 4 (1954) 319. Вулић је с правом сматрао да у овом натпису треба видети доказ да је Хераклеја заиста била код Битоља, Arch. Karte, Prilep—Bitolj, стр. 4.

²⁷⁾ Kubitschek, Imp. Rom., стр. 243; Jahresh. 7 (1909), Bbl. 158: „M. Val(erius) Valens Fab(ia) Eracl(ea), vet(eranus) leg(ionis) VII Cl(audiae) p(iae) f(idelis) ...“; CIL III 9734: „L. Cornelius L. f. Fab(ia) Heraclea mil. leg. VII ...“; Wiss. Mitt. VII (1900), стр. 75: „L. Flavius L. f. Fab(ia) Valens Heraclea mil. leg. XI Cl. P. F. ...“ Уп. ниже поглавље *Синтика*, прим. 20.

²⁸⁾ Lequien., Or. Christ. II, 82. Епископ Quintillus Heracleae присуствовао је Ефеском синоду 449 г. као заменик архиепископа солунског.

²⁹⁾ Hier. 639, 1; 641, 5.

³⁰⁾ Jordanis, Romana et Getica, ed. Th. Mommsen, MGH, auct. ant. V, 1. Berlin 1882, p. 131, § 285 sqq.

лекцију „Eracleam et Larissam civitatem Thessaliae“, иако нам је она сачувана само у једном кодексу.³¹⁾

Неколико година доцније (479 г.) Теодорих је са свим својим Готима кренуо у Илирик, разорио Стобе и поново дошао до Хераклеје. Малх прича да је Теодорих тада поштедео овај град зато што му је епископ хераклејски послао разне дарове, али га је доцније ипак опљачкао и спалио па кренуо путем *via Egnatia* на Лихнид и даље према Дирахијону.³²⁾ Не може бити никакве сумње да је реч о Хераклеји у Линкестиди. Опис пута којим је Теодорих кренуо из Хераклеје ка Лихниду (*κατὰ τὴν δύσσοδον καὶ στενὴν ὁδὸν τὴν ἐπὶ τὴν νέαν λεγομένην* "Нлеирон ἀλάγουσαν ἀναστήσας ἤλαυνε")³³⁾ показује да се Хераклеја налазила код Битоља, одакле преко кланца Ђавата води пут ка Охриду, античком Лихниду. Хераклеја је, као што се види из Малхова податка, била седиште епископије, те према томе то може бити само већ споменута Хераклеја Λύγκου.

Најзад долази и последњи наш документарни податак о Хераклеји, податак из аката Цариградског сабора 553 г. и у њему први пут се Хераклеја појављује са епитетом „Pelagoniae“, уместо дотадашњег „Lynci“. Међу учесницима овог концила био је и „Benignus ep. Heracleotanae civitatis quae est primae Macedoniae“, који се на другом месту потписује као „Benignus ep. Heracleae Pelagoniae“ (односно „Pelagoniensis“).³⁴⁾ У великом броју наведених сведочанстава о Хераклеји ово је једини случај да се Хераклеја доводи у везу са Пелагонијом. Рђаво протумачен као доказ о идентичности Хераклеје и Пелагоније, овај је податак изазвао прилично забуне, јер изгледа као да противуречи скоро савременом сведочанству Хијерокловом о постојању два одвојена града. Уствари никакве противречности нема. Benignus је био епископ Хераклеје и да не би дошло до забуне, с обзиром да је било и других Хераклеја које су биле седишта епископије, међу којима је најпознатија и најугледнија била трачка Хе-

³¹⁾ Mommsen, н. м., задржао је лекцију већине кодекса и консеквентно сматрао да је реч о Хераклеји у Тесалији (cf. Prooemium p. XI). W. Ensslin, Theoderich der Grosse, München 1947, стр. 358, задржава Момзенов текст, али увиђа да је реч о Хераклеји у Линкестиди, *ibid.*, стр. 39.

³²⁾ Malch. frg. 18 (FHG IV, p. 125): ... καὶ δὴ προῖων ἤλθεν ἐπὶ τὴν Ἡράκλειαν τὴν ἐν Μακεδονίᾳ, καὶ τοῦ ἀρχιερέως τοῦ ἐν ταύτῃ (τῇ) πόλει καὶ παντοδαπὰ τῇ στρατιᾷ καὶ αὐτῷ ἀποστελλάντος δῶρα τὴν τε χώραν ἀπαθῆ πᾶσαν διεφύλαξε... Cf. и p. 126 sq. У Müller-овом преводу погрешно стоји: „Hinc movens ad Heracleam (Sinticam) Macedoniae pervenit“. Види B. Stein, Histoire du Bas-Empire II (1949), стр. 14, где се Хераклеја идентификује с Хераклејом у Линкестиди и локализује код Битоља.

³³⁾ Malch., *ibid.*, p. 127.

³⁴⁾ Mansi, IX 173 C, 190 E (H. Pelagoniensis), 194 B, 197 A. B., 262 B, 389 B.

раклеја, Benignus је морао да тачније обележи свој град. И у једном и у другом случају, и кад каже „Heraclaeotanae civitatis quae est prima Macedoniae“ и кад каже „Heraclaeae Pelagoniae“, јасно је да је име тога града Хераклеја, а да је „Pelagoniae“ одн. „Pelagoniensis“ само епитет. Јасно је да је реч о истом епископском седишту, које је 347 г. заступао у Сардици „Euagrius a Macedonia de Heraclia Lynco“.

Према томе, Хераклеја је у позној антици — *шек у позној антици* — добила епитет „Pelagoniae“ уместо дотадашњег „Lyncoi, Λύκων“. Из византиских Спискова градова који су променили име сазнајемо, најзад, да је временом овај епитет потиснуо само име (Ἡράκλεια ἡ νῦν Πελαγονία или Ἡράκλεια καὶ ἡ νῦν Πελαγονία)³⁵) и да се у средњем веку као античко име града, поред словенског Битољ, одржава назив Пелагоније. Тако треба објаснити и маргиналну примедбу у једном Птоlemeјевом рукопису ad III, 12, 30: Ἡράκλεια ἡ Πελαγονία, тј. „Хераклеја — то је данашња Пелагонија“³⁶).

Везивање Хераклеје, чија је област првобитно улазила у Линкестиду, за Пелагонију указује на то да се пред крај антике појам Пелагоније био проширио на целу данашњу битољско-прилепску (пелагонску) равницу, обухвативши и територију Линкестиде. Појам Линка, који се најдуже одржао управо као епитет Хераклеје, изгубио је временом сваку садржину и због тога је морао бити замењен. Битољска епископија задржала је све до најскоријих дана у оквиру цркве име епископије Пелагоније (ἐπίσκοπος Πελαγονίας).³⁷)

* * *

Сем Хераклеје, у Линкестиди нам није познат ниједан други град. Изгледа да га није ни било. Горе поменути натпис у част П. Целидија Фронтонa показује да је племе Линкеста (τὸ Λυκιστῶν ἔθνος) припадало Хераклеји, а територија овог племена пружала се, као што смо видели, јужно од Хераклеје све до кланца који води у Еордају и обухватала је и данашњу леринску област. У том крају треба тражити насеље Melitonus, које је у Itin. Hier. 606, 8 забележено као mutatio на via Egnatia, 13 римских миља удаљена од Хераклеје.³⁸)

³⁵) Hier., ed. Burckhardt, App. I, 4; App. III, 104.

³⁶) Cod. Paris. Coislin, 337, cf. C. Müller, Ptol. стр. 512.

³⁷) Интересантан је Кинамов податак (ed. Bonn. p. 127): ἐν Ἡράκλειᾳ τῇ Μυσῶν... ἦν τινα γλώττι ἐπακολουθοῦντες Ῥωμαῖοι Πελαγονίαν ὀνομάζουσι, који показује да ни Византинцима није било јасно откуда то да они зову Пелагонијом град који се у антици звао Хераклеја.

³⁸) По Miller-y, Itin. Rom., 521, негде код Кенала, по Тафелу, Via Egn. 41, код Лерина.

Следећа станица, *mutatio Grande*, 14 миља југоисточно од Мелитона, налазила се на самом улазу у Еордају.³⁹⁾ Grande

Код Стефана Византиског забележен је и град Веџ, на истоименој реци,⁴⁰⁾ која се према Ливију налазила у области Линка или њиховом суседству (*ad Lyncum... prope flumen Bevum*).⁴¹⁾ Али, сведочанство византиског лексикографа није довољно да би се закључило да је Веџ била заиста полис. То је вероватно било мање насеље, чије је име Стефан Византиски нашао у неком старом извору, можда у неком извештају сличном Ливијеву, у коме се говорило исто тако о римско-македонским ратовима. Неодређеност пак Ливијева извештаја по топографским питањима чини илузорним покушај локализовања овог места.⁴²⁾ Бева

Докле на западу простирала територија Хераклеје нисмо у могућности да утврдимо. *Itin. Hier.* нема на релацији Лихнид—Хераклеја ниједну *civitas*, али то не мора да значи да су се територије ова два града додиривале. *Mutatio Parembole*, која је исто што и станица *Castra* у *Itin. Ant.* (а можда исто што и *Nicea*),⁴³⁾ а удаљена је 12 римских миља од Хераклеје, налазила се код места Кажани и по свој прилици је улазила у територију овог града. Даље на западу на 13 миља од Лихнида (отприлике код села Букова) *mutatio Brucida* означавала је у позноантичко доба границу Македоније и Епира⁴⁴⁾ а вероватно и источну границу лихнидске територије. Кома је, међутим, припадала територија између Бруциде и *Castra*, област данашњег Ресна, где према *Itin. Ant.* треба тражити станицу *Scirtiana*?⁴⁵⁾ Parembole
= Castra
= Nicea?
Brucida
Scirtiana

Brucida је доведена у везу са градом Βρυγιάς код Стефана Византиског и с племеном Брига, старим племеном чије остатке налазимо на више места на Балкану, па и на западној

³⁹⁾ *Itin. Hier.* 606, 6—9: *mansio Cellis* — XIII — *mutatio Grande* — XIII — *mutatio Melitonus* — XIII — *civitas Heraclea*. Према Edson, *The Location of Cellae*, стр. 6 и пр. 65, *mutatio Grande* треба тражити код села Росне, 3 км северозападно од станице Бањице, на улазу у кланац Дервеш.

⁴⁰⁾ *Steph. Byz.* s. v. Βεῦζ πόλις Μακεδονίας, καὶ πρὸς αὐτῇ Βεβὸς ποταμός. τὸ ἐθνικὸν Βευαίος.

⁴¹⁾ *Liv.* XXI, 33, 6.

⁴²⁾ Cf. Oberhumer, *RE* III (1899) 375 s. vv. Beue и Beuos, где су дата разна локализовања. Како је Heuzeu, стр. 301, правилно објаснио, „*ad Lyncum*“ код Ливија не значи „код града Линка“, већ је буквални превод грчког πρὸς Λύκων — на граници Линка. *Bevus*, река и град, морали су бити у западном делу ове области, на граници њеној према Дасаретији.

⁴³⁾ В. мој чланак Хераклеја и Пелагонија, *ЖА* 4 (1954), стр. 318, пр. 38. Код Стефана Византиског забележен је град Νίκαια, ἐν Ἰλλυρδί, вероватно идентичан са станицом *Nicea*. Не верујем да су истоветни Хијероклов град Νικέδης (Хонигман исправио у *Νικαία*) и *Not. cod.* Paris. 1555 A ὁ Νίκης.

⁴⁴⁾ *Itin. Hier.* 607, 2: *mutatio Brucida* — *finis Macedoniae et Ephyri*.

⁴⁵⁾ *Itin. Ant.* 330, 1. *Scirtiana* је 6 миља западно од *Castra* (Кажан), а 27 миља источно од Лихнида.

граници Македоније у суседству Илира.⁴⁶⁾ Према Страбону ови Бриги живели су у суседству Партина, Дамастiona, Енхелејаца, Линкеста и Деуриопа, а њихова је земља припадала сливу Еригона.⁴⁷⁾ Стога их треба тражити, чини ми се, око горњег тока Еригона, на његовој десној обали, у планинском крају око данашњих села Смилева и Брежана: њихова територија могла је да допире и до *via Egnatia* обухватајући и Бруциду.⁴⁸⁾ Од Страбона, код кога имамо највише појединости о овим областима, сазнајемо да се главни град Брига звао *Κύδραι*,⁴⁹⁾ али као и многи други, и овај податак Страбонов је историског карактера. Стога не можемо тврдити да су у његово доба *Κύδραι* биле полис. Шта више не знамо ни да ли су Бриги, који су у доба римског освајања претстављали свакако посебну општину (између Дасарета, Линкеста и Деуриопа), доцније остали одвојени или су присаједињени неком од већих суседних градова.

Кидре

Сарнунт

Ако прихватимо врло убедљиву емендацију непознатог места *Βαρνοῦς, -ντος* код Страбона⁵⁰⁾ у *Σαρνοῦς, -ντος*, коју је предложио А. Evans,⁵¹⁾ онда ћемо на овом делу *via Egnatia* морати да тражимо стари илирски град *Σαρνοῦς* познат и по новцу и по ратном лукавству који је Филип II употребио за његово освајање.⁵²⁾ Натпис на новцу гласи *Σαρνοῦστων*, али етникон *Σαρνούντιοι* са кореном *Σαρνούντ-* посведочен нам је у два најбоља Полијенова рукописа,⁵³⁾ и поткрепљује Evans-ову

⁴⁶⁾ Steph. Byz. s. v. *Βρυγίας* πόλις Μακεδονίας τὸ ἐθνικὸν Βρύγιος καὶ Βρυγίης. Ibid. s. v. *Βρύξ* τὸ ἔθνος καὶ Βρυγαί. Εἰσὶ δὲ Μακεδονικὸν ἔθνος προσεχὲς Ἰλλυριοῖς. cf. Tafel, *via Egn.*, 34 и д., где се наводи и мишљење Wesseling-a да је облик *Brucida* можда искварен од *Brugiada*, и Oberhummer, RE s. v. *Bryges*.

⁴⁷⁾ Str. VII, 326 и 327.

⁴⁸⁾ Димица, стр. 249, ставља Бриге код Ресна.

⁴⁹⁾ Str. VIII, 327. Према Steph. Byz. s. v. изгледало би да је град *Kydrai* припадао Деуриопима. Стефан Византиски је овај податак узео од Страбона где су Кидре наведене одмах иза деуриопских градова, па је тако могло доћи до грешке; уосталом текст Стефанов је на овом месту искварен. — Страбон у овом поглављу наглашава да су поједине области Горње Македоније некада имале много градова, а да су доцније после ратова с Римљанима опустеле.

⁵⁰⁾ Str. VII, 328: ἐκείθεν δ' ἐστὶ παρὰ Βαρνοῦντα διὰ Ἡρακλείας...

⁵¹⁾ A. Evans, *Antiquarian Researches in Illyricum* IV, стр. 89, прим. а). Еванс мисли да је и дардански кастел *Sarnunto* (Marcellini, Chron. 518, 1, ed. Mommsen MGH, auct. ant. XI, 1) идентичан с градом Сарнунтом. Временски размак који раздваја податке о илирском Сарнунту (Страбонов податак потиче од Полибија и односи се на средину II в. пре н. е.) и Марцелинов податак о дарданском кастелу *Sarnunto*, као и чињеница да Дарданија није допирала на југ до *via Egnatia*, чини ову претпоставку неприхватљивом, упркос сличности имена.

⁵²⁾ Polyaeu. IV, 2, 12.

⁵³⁾ Codex Florentinus (archetypus) и codex Monacensis, који је по Woelfflin-у најпоузданији. Cf. изд. I. Melber, Teubner 1887, стр. XV. Остали рукописи имају облик *Σαρνούσιοι*, који нам даје и Стеф. Византиски s. v. *Σαρνοῦς*, φς Μυοῦς πόλις Ἰλλυρικῇ, τὸ ἐθνικὸν Σαρνούσιος φς Μυοῦσιος.

емендацију. Према поменутом Страбонову цитату, место Сарнунт налазило се у близини *via Egnatia*, између Пилона, граничног места Илирије и Македоније, и Хераклеје. Питање је само с које стране друма га треба тражити, да ли јужно — према Преспанском језеру или северно.

Ливије нам на једном месту прича да је 171 г. легат римског конзула освојио у Илирији два града: *Ceremiam... et Carnuntem, munitam urbem...*⁵⁴) Не крије ли се можда у имену „Carnuntem“ наше „Sarnuntem“? Нова емендација свакако само повећава хипотетичност целе комбинације, али сам ипак желела да укажем на овај податак с обзиром да су се градови о којима говори Ливије морали налазити у граничној области између Македоније и Илирије, у коју се, као што смо видели, ставља и Сарнунт.⁵⁵) Свакако није случајно да нам у истом крају извори помињу три града чија се имена разликују само по првом слову: Βαρνοῦς (Βαρνοῦντα), Σαρνοῦς (Σαρνοῦντιοι) и Carnus (Carnuntem). Ако је реч о једном те истом месту, њега би требало тражити, судећи по свим наведеним подацима, источно од Охридског Језера и јужно од *via Egnatia*, у области Ресна и Преспанског језера.

Северно и североисточно од Битоља, територија Линкестиде била је отворена према плодној и густо насељеној равници. Да ли су нека од античких насеља која су случајним налазима и рекогносцирањем терена установљена код Суводола, Трапа, Путуруша, Мојна, Подмола, Бонча и на другим местима⁵⁶) улазила у територију Хераклеје и Линкестиде, то могу показати само будућа систематска ископавања. Насеље код Суводола, које је, судећи по остацима, морало бити прилично велико,⁵⁷) било је, чини се, хераклејска *κώμη*. На једној позноантичкој ари нађеној у том селу, са три датована натписа о ослобађању робина, помиње се кома чије име није назначено (*θεῶς Πασιμράτας τῆς καδιδρουμένης ἐν κώμῃ*).⁵⁸) Имајући у виду време из кога потиче овај споменик, мислим да се под *κώμη* овде мисли на цело насеље код Суводола, а не на неко село које му је припадало. Али, наравно, оно што важи за позноантичко доба не важи и за период римског освајања, када је број самоуправних јединица био далеко већи. Стога је вероватно да ће нека од поменутих насеља — ту долазе на прво место она где су нађени хеленистички

⁵⁴) Liv. XLIII, 1, 1.

⁵⁵) Zippel, стр. 76, мисли да их треба тражити на источној страни Охридског језера.

⁵⁶) Cf. Vulić, Arch. Karte, Prilep—Bitolj, s. vv. и карту.

⁵⁷) Cf. Ф. Месеснел, Ископавања у маријовском Суводолу, ГСНД 11 (1931) 212 и д.; id., Једна гробница код Суводола, ГСНД 14 (1934), 201 и д.; id., Старохришћанска базилика у Суводолу код Битоља, Годишник Музеја Ј. Србије 1 (1937) 69 и д.

⁵⁸) Вулић, Споменик 77 (1933) бр. 7.

остаци (Подмол, Путуруш, Суводол) — бити идентификована с појединим местима познатим из литерарних извора.⁵⁹⁾

АНТАНИЈА?

У вези са Линкестидом потребно је да споменемо и племе 'Αντανοί, односно град 'Αντανία. Крајем прошлог века нађен је у Битољу повећи фрагмент једног царског писма или инструкције провинциског намесника упућене граду Хераклеји(?) у вези с изградњом путева.⁶⁰⁾ На овом натпису спомињу се у два маха Антани, који такође треба да носе део терета око оправке пута: „... καὶ 'Αντανούς συντελεῖν ὄρεῖν εἰς τὰ ἀναλώματα“, „ἡ δὲ συνεσφορά γενέσθω ἀπὸ τῶν ἐν Μακεδονίᾳ ὄντων 'Αντανών“.

Овај интересантан фрагмент изазвао је природно доста коментара, а нарочито је привукло пажњу питање ко су и шта су ANTANOI који се у њему спомињу. Perdrizet је мислио да су „антани“ нека корпорација предузимача који су се бринули о одржавању путева, а Димица да је то нека македонска реч непознатог значења. Holleaux је, међутим, изнео претпоставку да је реч о познатом илирском племену Атинтанâ и да је лапидич погрешно написао ANTANOI уместо ATINTANOI.⁶¹⁾ Иако је мало вероватно да је иста грешка могла два пута да се понови у иначе потпуно исправном тексту, мишљење Holleaux-а прихватили су и други научници. Нарочито је после његове расправе постало јасно да реч ANTANOI мора бити име племена.

Нови налаз једног рељефа из Стоба с натписом Δέρωνες 'Αντανοί⁶²⁾ уверио је L. Robert-а да је племе Антанâ заиста постојало и да је на натпису из Линкестиде тачно забележено његово име.⁶³⁾ Робер је племе Антана довео у везу с градом Антанија, који је посведочен само код Хијерокла, истичући чињеницу да би и према Хијерокловом списку овај град требало тражити у суседству Линкестиде, у области између Хераклеје и Стоба.⁶⁴⁾ Од свих претпоставки по питању Антана Роберова изгледа најубедљивија. Ипак и њој се могу учинити извесне замерке. Пре свега, на натпису из Битоља стоји да ће трошак за оправку путева сносити само они Антани који живе у Македонији (ἀπὸ τῶν ἐν Μακεδονίᾳ ὄντων 'Αντανών), што значи, како су већ приметили и други, да је

⁵⁹⁾ На пример, Плуина, Брианиум, Отолоб и др.; в. погл. *Деуриоп*, прим. 57.

⁶⁰⁾ P. Perdrizet, *Inscriptions d'Héraclée de Lyncestide*, BCH 21 (1897) 161 и д., Димица, стр. 270, бр. 247. Пердризе сматра да је у питању писмо цара Хадријана, Ростовцев, *The Social and Economic History of the Roman Empire*, стр. 310 и стр. 58 пр. 3, да је то писмо цара Трајана. Holleaux (в. сл. прим.) види у овом фрагменту наредбу провинциског намесника.

⁶¹⁾ M. Holleaux, *Inscriptions de la Lyncestide*, REG 11 (1898) 273 и д.

⁶²⁾ Вулић, *Споменик 75* (1933), бр. 79.

⁶³⁾ L. Robert, *ANTANOI*, REG 47 (1934) 31 и д.

⁶⁴⁾ Hier. 639, 2а.

било Антана и изван Македоније. Робер се осврнуо на ову околност само узгред у једној примедби, допуштајући да је Антана могла бити у провинцији Тракији или Мезији.⁶⁵⁾ Ове провинције нису далеко од области где се траже Антани, али ипак не тако близу да би се Антани могли сматрати пограничним племеном, па би се морало претпоставити да је једна грана неког трачког или мезиског племена била насељена на македонској територији. То није немогуће, али није ни много вероватно. Осим тога поставља се питање односа Антана и Линкеста. Према Ростовцеву, Антани (односно Атинтани, јер је он прихватио мишљење Holleaux-a) били су административно везани за Линкесте, иако нису припадали њиховој територији.⁶⁶⁾ Другим речима, они нису претстављали самосталну административну јединицу. Међутим, као што смо видели, Робер је ове Антане идентификовао с градом Антаниа код Хијерокла, који је свакако био, као и сви градови које наводи Хијерокле, самоуправна општина. Ово Робер није имао у виду. Додуше, излаз постоји и у овом случају: територија Антана могла је временом да стекне административну самосталност.

Најзад, треба напоменути да облик *Αντανία*, којим Робер поткрепљује своју тезу, није потпуно сигуран, јер неки рукописи Хијероклова Синекдема имају *Ἀνταγνία*.⁶⁷⁾ Али, како ни комбинације са *Ἀνταγία* = *Ἀντιγόνηα* нису много убедљиве (в. погл. *Пеонија*), Роберово мишљење остаје засада ипак највероватније.

Пелагонија

Ако оставимо на страну најстарије митолошке вести о Пелагонцима и њиховом епонимном хероју, које говоре о дубокој старости овог племена, чије етничко порекло још увек није расветљено, прве писане помене о Пелагонцима налазимо у IV в., на два атичка натписа. Из првог натписа сазнајемо да су 365/4 г. Атињани доделили проксенију и еуергесију неком Π[... τὸν Πε]λαγόνων βασιλέα¹⁾, а две године касније, 363/2, похваљен је одлуком еклесије као еуер-

⁶⁵⁾ Robert, н. д., стр. 36, пр. 5.

⁶⁶⁾ Ростовцев, н. д., стр. 561: „It is therefore probable that the city of Heraclea included in her territory the country of the Lynkesti who were not citizens of the city, one part of the tribe of the *Ἀντανῶν* being attached to the city in the same way as the Carni and Catali were attached to Tergeste.“

⁶⁷⁾ Само cod. Taurinensis има *Ἀντανία*, остали рукописи имају *Ἀνταγνία*, cf. Honigmann, ad Hier. 639, 2a.

¹⁾ IG II, 1, 190, цит. према W. Ferguson, The Introduction of the Secretary-Cycle. Klio 14 (1915) 393, пр. 5, где је утврђена и хронологија натписа.

гет атинске државе Μεγέλαος Πελαγών, за војну и финансиску помоћ коју је пружио атинском стратегу Тимотеју у рату против Халкијана и Амфиποља.²⁾ Менелај Пелагонац и пелагонски краљ, чије нам име није сачувано, нису могли припадати краљевској кући Линкеста, како су многи угледни научници тврдили. Значај ова два натписа за историју Пелагоније лежи, по мом мишлењу, управо у томе што нам они неоспорно доказују да су у IV в. Пелагонци имали своју одвојену политичку заједницу на челу с краљем и да их, према томе, не треба сматрати потчињеним становништвом у оквиру Линкестиде.³⁾

После ових натписа настаје дужи период — до римских ратова — у коме извори не спомињу Пелагонце. У доба јачања и ширења македонске државе под Филипом II као северни суседи Македонаца помињу се Пеонци. Пеонија је признала врховну власт Филипа II, а и наследници Филипови су често ратовали с Пеонцима настојећи да их задрже у потчињености. У многобројним вестима о овим пеонско-македонским односима Пелагонци се никад не спомињу, што не може бити случајно јер се зна из доцнијих извора, да су живели у граничним областима између Пеоније и Македоније. Стога је вероватно да су у доба јачања пеонске државе Пелагонци ушли политички у њен састав, чиме би се објаснило убрајање Пелагонаца међу пеонска племена, код неких писаца, и изједначавање појма Пелагоније с Пеонијом,⁴⁾ код других.

Када су 168 г. Римљани победили Македонију и поделили је у четири дела, распарчана је и Пеонија између друге, треће и четврте мериде (в. стр. 60 и д.). Од тог времена нестаје географског појма Пеоније, који се поклапао с границама некадашње државе Пеоније и обухватао између осталог и територију Пелагоније. С образовањем градских општина или племенско-муниципалних јединица у духу римског провинциског уређења, дошле су до већег изражаја и поједине дотле несамосталне области. Тако је и Пелагонија, која у то време можда није имала ниједно веће насеље, постала средиште IV македонске мериде и добила муниципално уређење, јасно посведочено на натписима из царског доба. На сличан начин се осамосталила и суседна област Деуриоп.

Прве податке о Пелагонији дају нам Полибије и Ливије у вези с ратовима Македонаца и Римљана. Код њих се Пелагонија појављује пре као географска област него као етнички појам. То треба нагласити стога што није искључено

²⁾ Ditt. Syll. ²102.

³⁾ В. мој чланак „Хераклеја и Пелагонија“, ЖА 4 (1954), стр. 324 и д.

⁴⁾ На пример, Str. VII, frg. 38.

да је Пелагонаца било и у суседним областима, уколико су они уопште успели да сачувају етничке особености у дуго-трајној политичкој заједници с Македонцима и Пеонцима (који су се и сами вероватно у то време већ били претопили у Македонце).

О томе где се налазила Пелагонија постоје различита мишљења. Најраспрострањеније је мишљење да је она обухватала битовску област. Оно се заснива на средњевековном идентификовању Хераклеје с Пелагонијом. Недавно је против тог традиционалног схватања иступио Венедиков и изнова претресао питање положаја Пелагоније.⁵⁾ Он је покушао да докаже да се Пелагонија налазила крај Аксија, око ушћа Еригона. Његова теза, тачна само за једно одређено време, не може у целости да се прихвати. Појам Пелагоније у доба доласка Римљана није идентичан с појмом Пелагоније у царско доба. Расправљајући питање односа Хераклеје и Пелагоније у посебном чланку, детаљно сам анализирала све изворне податке који могу послужити за одређивање положаја Пелагоније, строго водећи рачуна о њиховој хронологији.⁶⁾ Сматрам да је целине ради потребно да овде поновим и саме податке и резултате до којих сам дошла њиховим испитивањем.

Говорећи о походу Филипа V против Илира 217 г. Полибије каже да је Скердилаида, илирски краљ, био упао у Пелагонију и освојио мали град Писаион, да је придобио за себе многе градове дасаретске и опустошио граничну област Македоније.⁷⁾ Филип је у том походу повратио изгубљене области и освојио нове територије у Дасаретији и околини Лихнида. Исте године освојио је Филип и Билазору у Пеонији.⁸⁾ Иако не знамо где се налазило место Писаион, овај податак Полибијев није сасвим без вредности за утврђивање области Пелагоније, како то мисли Венедиков.⁹⁾ Из њега сазнајемо две важне ствари, које је Венедиков пренебрегао: 1) да је Пелагонија у то време морала допирати до илирске (дасаретске) границе и да је, према томе, бар у то време, не смемо тражити само око доњег тока Еригона, како чини Венедиков, и 2) да Полибије јасно разликује Пелагонију од Пеоније, у којој се налази град Билазора. И то говори против тврђења Венедикова да је Пелагонија, или бар онај њен део о коме говори Полибије, била око Стоба и Аксија.

И Ливијеви подаци о II и III македонском рату такође потичу од Полибија и припадају истом времену. Из извештаја Ливијева о ратовању Филипа V с Илирима и Дардан-

⁵⁾ И. Венедиков, Земите по Средния Вардар, стр. 6 и д.

⁶⁾ ЖА 4 (1954) 326 и д.

⁷⁾ Pol. V, 108, 1.

⁸⁾ Pol. V, 97, 1.

⁹⁾ Венедиков, н. д., стр. 11 и д.

цима 211 г. види се јасно да је Пелагонија у то време граничила с Илирима на западу и Дарданцима на северу, и да се разликовала од Линка.¹⁰⁾ Како су долину Аксија држали Пеонци (в. ниже), то је Пелагонија могла да се додирује с Дарданцима само даље на западу.

Говорећи о ратовању Филипа V 199 г. с Римљанима, Ливије неколико пута помиње „кланце који воде у Пелагонију“, где је Филип наместио посаду да би спречио долазак дарданске помоћи.¹¹⁾ О локализовању овог кланца се много писало. Помислило се и на Ђавато, који из Охрида води ка Битољу, па и на кланац јужно од Малог Преспанског језера, који води у леринску област, у уверењу да су Линк и Пелагонија једно те исто.¹²⁾ Брањено је и мишљење да се под пелагонским кланцем уствари мисли на кланац код Велеса, за који Полибије каже да затвара пут из Дарданије у Македонију али извори не дају основа за тврђење да је Пелагонија у то време допирала до Аксија и обухватала област Стоба и Билазоре.¹³⁾ Билазора се по Полибију налазила у Пеонији, Стоби по Ливију (односно опет по Полибију, који му је био извор) такође у Пеонији.¹⁴⁾ Даље на југу Антигонија била је исто тако у Пеонији. Целу долину средњег Аксија држали су у то време Пеонци, док се Пелагонија простирала даље на западу. Најправилније решење овог питања дао је Венедиков. Он је указао на кланац на Бабуни, који из Велеса води ка Прилепу и који је, према томе, спајао Дарданију директно с пелагонском равницом. Полибије на поменутом месту говори о „кланцима“ у множини, јер су из Билазоре два пута водила у Македонију, један долином Аксија, други преко Бабуне у Пелагонију. Оба су пута ишла кроз кланце које је лако било одбранили.

¹⁰⁾ Liv. XXVI, 25, 3: „Vastatis proximis Illyrici in Pelagoniam eadem celeritate vertit iter. Inde Dardanorum urbem Sintiam in Macedonia transitum Dardanis facturam cepit; his raptim actis memor Aetolici iuncti cum eo Romani belli per Pelagoniam et Lyncum et Bottiaeam in Thessaliam descendit.“

¹¹⁾ Liv. XXI, 28: „filium Persea . . . ad obsidendas angustias, quae ad Pelagoniam sunt, mittit“; XXXI, 33, 3: „magna se duo auxilia Romanis detraxisse credens, ex una parte Aetolos, ex altera Dardanos, faucibus ad Pelagoniam a filio Perseo interclusis.“; XXXI, 34, 6: „itaque revocato filio praesidioque, quod in faucibus Pelagoniae erat, ut iis copias suas augeret, Pleurato Dardanisque iter in Macedonia patefacit“.

¹²⁾ Leake, III, 320 и д.; Niese, II, стр. 600, пр. 5; A. Керамопулос, *Ἀνασκαφαί καὶ ἐρευναὶ ἐν τῇ Ἀνω Μακεδονίᾳ*. Ἀρχ. Ἐφημ. 1933, стр. 61, пр. 1.

¹³⁾ Kromayer, *Antike Schlachtfelder II*, стр. 28, пр. 1.

¹⁴⁾ Pol. V, 97, 1; Κατὰ δὲ τοὺς αὐτοὺς καιροὺς Φίλιππος ὁ βασιλεὺς καταλάβειτο Βυλάζωρα, μεγίστην οὖσαν πόλιν τῆς Παιονίας καὶ λίαν εὐκαίρως κειμένην πρὸς τὰς εἰσβολὰς τὰς ἀπὸ τῆς Δαρδανικῆς εἰς Μακεδονίαν, ὥστε διὰ τῆς πράξεως ταύτης σχεδὸν ἀπολεστέσαι τοῦ φόβου τοῦ κατὰ Δαρδανίους· οὐ γὰρ ἔτι θάιδιον ἦν αὐτοῖς ἐμβαλεῖν εἰς Μακεδονίαν κρατοῦντος Φιλίππου τῶν εἰσόδων διὰ τῆς προειρημένης πόλεως. Liv. XXXIII, 19: „circa Stobos Pajoniae“; cf. ibid. XXXIX, 53, 15.

Ливије спомиње Пелагонију и у вези с поделом Македоније 167 г. Тада су Пелагонци, заједно с Линкестима и другим горњомакедонским областима, ушли у Четврту македонску мериду, чијим је центром постала Пелагонија.¹⁵⁾ По аналогiji са осталим меридама треба закључити да се код Ливија, као и код Диодора, код кога имамо скоро идентичан текст,¹⁶⁾ подразумева главни град ове области. Међутим, пошто код Страбона стоји на одговарајућем месту Πελαγονία место Πελαγονία,¹⁷⁾ врло је вероватно да је реч о новој самоуправној јединици муниципалног карактера, која је под именом Пелагоније обухватала већи број мањих пелагонских насеља. Иако се у формули Емилија Паула наглашава да се неће ништа мењати у територијалним односима градова,¹⁸⁾ Римљани су свакако образовали од племена или више суседних насеља, civitates, у оним областима Горње Македоније где градски живот раније није био развијен. Центри тих самоуправних јединица, на које прелази име области, развијали су се временом у праве градове. То је био случај и с Пелагонијом, која нам се у доба Царства појављује као град.

Према свему што је напред речено, Пелагонија је у доба римских освајања граничила на југу с Линкестима, на западу с Илирима (Дасаретима, Пенестима), на северу с Дарданцима, на истоку с Пеонцима. Она тада није обухватала битољску област, која припада Линкестиди, ни долину Аксија и ушће Еригона, где живе Пеонци. Новообразована civitas Пелагонија морала је бити ужа од раније географске области Пелагоније: од ње се одвојила област Деуриопа, а можда и друге самоуправне општине.

Иза Полибијевих и Ливијевих података временски први по реду је кратак податак у Псеудо-Скимновој Периегези „о племену Линкеста и Пелагонаца који живе крај Аксија“.¹⁹⁾ У једном тако сумарном прегледу као што је ова анонимна периегега, у коме се поименце наводе само три македонска племена, не смео сувише буквално тумачити речи „који живе крај Аксија“, да бисмо из тога добили још један доказ да су Пелагонци живели око Вардара.²⁰⁾ С. Müller, чију

¹⁵⁾ Liv. XLV, 30, 6: „quartam regionem Eordaei et Lyncestae et Pelagones incolunt; iuncta his Atintania et Tymphaeis et Elimiotis.“ Liv. XLV, 29, 9: „capita regionum, ubi concilia fierent, primae regionis Amphipolim, secundae Thessalonicens, tertiae Pellam, quartae Pelagoniam fecit“.

¹⁶⁾ Diod. XXXI, 8, 7: Ἦγοντο δὲ καὶ πόλεις τέσσαρες τῶν αὐτῶν τῶν μερῶν, τοῦ μὲν πρώτου Ἀμφίπολις, τοῦ δευτέρου Θεσσαλονίκη, τοῦ τρίτου Πέλλα καὶ τοῦ τετάρτου Πελαγονία.

¹⁷⁾ Str. VII, frg. 48: καὶ τὸ μὲν (sc. μέρος) προσέειπεν Ἀμφιπόλει τὸ δὲ Θεσσαλονικεῖα, τὸ δὲ Πέλλῃ, τὸ δὲ Πελαγονίᾳ.

¹⁸⁾ В. напред стр. 50 и д.

¹⁹⁾ Ps. Scymn. 621—622: „ἔθνος τὸ Λυκηστῶν δὲ καὶ τῶν Πελαγονίων, τῶν κατεμένων ἐκείσιν παρὰ τὸν Ἀξιόν“.

²⁰⁾ Уп. Венедиков, н. д., стр. 8.

емендацију овог у кодексу исквареног места прихватамо, подвлачи с правом да се овом реченицом врши издвајање Пелагонаца које је писац споменуо на илирској обали заједно са Либурнима од Пелагонаца у Македонији.²¹⁾ Не можемо очекивати у једном спису такве врсте да за Пелагонце тачно стоји да живе око Еригона, а не крај Аксија. Према томе податак Псеудо-Скимна нема никаква значаја за ближе локализовање Пелагоније.

Пелагонија се спомиње на неколико места код Страбона као област на Еригону, у суседству Деуриопа и Линкеста.²²⁾ Иако ови кратки и сумарни подаци не могу да доведу до сигурног закључка, изгледа да код Страбона Пелагонија има уже значење, јер је њен западни део, који је граничио с Дасаретима и другим илирским племенима, у то време припадао територији Деуриопа, Линкеста, а можда и Брига.²³⁾

На два места Страбон назива Пелагонију ἡ τριπολις Πελαγονία.²⁴⁾ Изгледа да је посреди мешање Пелагоније с тесалском Пелазгиотидом, где су градови Azorus, Pythoum и Doliche сачињавали једну Триполис. Говорећи о томе како су горњомакедонске области раније имале много градова, Страбон помиње у Пелагонији само Азорус, што очигледно указује на поменућу забуну.

Већ смо споменули, у вези са Ливијем, податак Страбона о подели Македоније 167 г. и рекли да се код Страбона као средиште Четврте области појављују Πελαγόνες, а не Πελαγονία, као код Диодора и Ливија. Овај податак историског карактера свакако потиче из неког старог извора и није карактеристичан за Страбоново време.

И Плинијеви подаци не доприносе много локализовању Пелагоније. Они су сувише оскудни, нејасни и потичу од равних несавремених извора.²⁵⁾

Први помен града (civitas) Пелагоније имамо, као што смо видели, код Ливија и Диодора, код којих се за Пелагонију каже да је била центар Четврте македонске мериде.²⁶⁾ Град Пелагонија помиње се прећутно и у једном Страбоновом фрагменту, о чијој смо емендацији и интерпретацији говорили на другом месту.²⁷⁾ Страбон каже, наиме, да Еригон тече

²¹⁾ C. Müller, Geogr. gr. min. I p. 220 ad 621.

²²⁾ Str. VII, 326: πρὸς δὲ τοῖς (Ἐγγελαίοις—Σσαρηθίοις) Λυκῆσται τε καὶ ἡ Δευριοπος καὶ ἡ τριπολις Πελαγονία καὶ Ἑορδοὶ καὶ Ἑλίρεια καὶ Ἑράτορα. Str. VII, 327: ὁ δὲ Ἐρίγων πολλὰ δεξιμένους ῥεύματα ἐκ τῶν Ἰλλυρικῶν ὄρων καὶ Λυκῆσταιν καὶ Βρύγων καὶ Δευριόπων καὶ Πελαγόνων εἰς τὸν Ἀξιὸν ἐκδίδωσι.

²³⁾ В. о томе опширније ЖА 4 (1954), стр. 332 и д.

²⁴⁾ Str. VII, 326.

²⁵⁾ Plin. IV, 33: „partem eius septentrionalem Paeonia ac Pelagonia protegunt a Triballis“; IV, 35: „ab hoc amne Paeoniae gentes: Paraxiae, Eordenses, Almopi, Pelagones, Mygdones.“

²⁶⁾ В. прим. 15 и 16.

²⁷⁾ ЖА 4 (1954), стр. 333 и д.

кроз земљу Илира, Линкеста и Пелагонију и, остављајући град с леве стране, улива се у Аксиј (ὁ μὲν ἐκ Ἰλλυριῶν ῥέων διὰ Λυγκηστῶν καὶ τῆς Πελαγονίας ἐν ἀριστερᾷ ἀφίεις τὴν πόλιν καὶ συμβάλλων τῷ Ἀξιῷ . . .).²⁸⁾ Име града није забележено. Да је у оригиналном тексту стајао град Стоби, на који се понајпре мора помислити, јер се он налазио на левој обали Еригона близу његовог ушћа, мало је вероватно да би чак и у једном тако исквареном фрагменту као што је овај, његово име било изостављено приликом скраћивања текста. Град чије је име изостало у овом ексерпту може бити само истоимени град Пелагонија. Ако је ово наше тумачење тачно ми бисмо у овом фрагменту Страбоновом имали не само још једно сведочанство о граду Пелагонији, већ и први, иако сасвим неодређени податак за његово локализовање. Град Пелагонија се налазио на левој обали, или боље, с леве стране Еригона.

Civitas Пелагонија посведочена је на неколико војничких натписа из времена Раног царства. На свим тим натписима забележена је, поред домовине ветерана — Пелагоније, и триба Маесиа, што искључује сваку могућност идентификовања овог места са Хераклејом, чији су грађани улазили у трибу Fabia. Ови ветерански натписи потичу из разних крајева где су ти војници служили или после отслужења војног рока били дедуковани.²⁹⁾ Најранији од тих натписа нађен је у Салони и спада у време пре 42 г. н. е. Иза њега по времену долази надгробни споменик Гаја Јулија Баса, ветерана VIII легије, нађен „близу Стоба“. Остали потичу из Рима, Аквинкума на Дунаву и Ламбезија у Африци и припадају крају I и II в. н. е. У једном позноантичком гробу, откопаном у околини Скопља,³⁰⁾ нађен је у секундарној употреби још један такав натпис, на коме је забележено место Пелагонија и триба Маесиа. Нажалост, не можемо знати одакле је тај натпис пренет и где је првобитно стајао. Врло је вероватно да се ветеран II преторијанске кохорте, коме је тај споменик подигнут, настанио после војне службе на територији римских Скупа и да је тамо и умро.

²⁸⁾ Str. VII, frg. 20.

²⁹⁾ Cf. Kubitschek, *Imp. Rom.*, 243: 1) CIL III (Salonis, ante a. 42) „L. Cornelius L. f. Mae. Pelagonia ve[t]. leg. XI. . .“; 2) CIL III, 630 = 7325 (prope Stobos) „C. Iulius Bassus C. f. Ma[er]c. Pelagon(ia), mis(sus) v[er]te(ranus) ex leg. VIII Aug. mil(itavit) ann(is) XXV, vixit ann(is) LXXV h(e)r(e)d(es) f(ecerunt) C. Iulius Caenialis et C. Iulius Olympius et C. Iulius Felix. Ex t(estamento) a(d) m(onumentum?) den. LX? (из првог века н. е.); 3) CIL III 3350 (Aquincum) „P. Ael. P. f. Maecia Mestrius Pelagonia), opt(io) leg. II Adi(utricis) . . .“ (из времена после Домицијана); 4) CIL VIII, 2865 (Lambaesi) „C. Domitius C. f. Maec. Pudens Pelag(onia) 7 leg. III Aug. . .“ (из Хадријановог доба); 5) CIL VI 2382 b⁸ „M. Aelius M. f. M(a)ecia Mestrianus Pel(agonia) . . .“ (преторијанац отпуштен 177 г.).

³⁰⁾ Необјављен натпис, налази се у Скопском музеју, вероватно из I в. н. е.

Специјалну пажњу заслужује онај натпис за који се, као што смо рекли, сматра да је нађен „близу Стоба“. Гај Јулије Бас, родом из Пелагоније, служио је у VIII Августовој легији, која је боравила у Горњој Мезији између 45 и 69 г. н. е.³¹⁾ У том времену је и Гај Јулије ступио у војску, у којој је остао, како стоји на његовом натпису, 25 година. Пошто се сматра да је натпис нађен „близу Стоба“, Ритерлинг је закључио да ту имамо случај појединачног насељавања испуњеног војника на територији Стоба и то у доба цара Веспасијана, када се Стоби први пут појављују као муниципиум.³²⁾ Међутим, није тачно да натпис потиче са територије Стоба. Он је нађен, како је Момзен забележио, „*in districtu Morihovo, in ripa Erigonis fl. non longe a Stobis Monastir versus*“.³³⁾ Основни податак који нам ова Момзенова белешка даје јесте да је натпис нађен у мориховској области, а то је један тачно одређен географски појам. Ради ближег опредељивања места у тој области додато је да је натпис нађен „на обали Еригона недалеко од Стоба у правцу Битоља“. Из тога никако не можемо да закључимо да је реч о територији Стоба, већ о једној тачки мориховске области која је ближа Стобима него Битољу. А та мориховска област, с једне и с друге стране Еригона, улазила је, како смо видели из ранијег излагања, у Пелагонију.

Стога ми се чини највероватније, с обзиром да се на натпису не говори о редукцији војника, да се Јулије Бас после војне службе вратио у домовину и да, према томе, у близини места где је нађен његов натпис треба тражити и град Пелагонију. С овим мојим закључком потпуно се слаже раније наведени податак Страбона, према коме се град Пелагонија налазио на левој страни Еригона у његовом доњем току.

Ови војнички натписи пружају неоспорни доказ да је у првим вековима Царства постојала *civitas Pelagonia*, чији су грађани стицањем римског грађанског права улазили у трибу Маесиа.³⁴⁾

Не може се са сигурношћу одговорити на питање да ли се под Пелагонијом на овим натписима подразумева град

³¹⁾ Cf. Ritterling, Legio RE XII (1924) 1651.

³²⁾ Ibid.

³³⁾ CIL III 630=7325. Hahn и Heuzey, који су овај натпис видели у енглеском конзулату у Битољу, нису ништа забележили о месту где је нађен. Уп. Димица стр. 274.

³⁴⁾ Од свих модерних научника који су се бавили питањем Пелагоније Венедиков је једини који је, иако са резервом и колебањем (полазећи од тога да се код Хијерокла спомињу посебно два града Хераклеја и Пелагонија), помислио на то да је можда постојао град Пелагонија. Он зна за натпис Јулија Баса из мориховске области, примећује да се у њему Пелагонија везује за трибу Маесиа, која није забележена у Хераклеји, али не извлачи из тога коначан закључак. Код осталих научника Пелагонија је увек, на овај или онај начин, идентификована са Хераклејом.

у ужем смислу или пак шира област са већим бројем насеља, организована као административна јединица са муниципалним уређењем. Видели смо да је у доба римског освајања област Пелагонија обухватала територију од илирских племена, на западу, до Пеоније у долини Аксија, на истоку. Видели смо такође да се као резултат римског уређења Македоније 167 г. Пелагонија појављује као средиште Четврте македонске области. Пошто се у том истом процесу одвајају поједине области, раније обухваћене Пелагонијом, у посебне административне јединице, могуће је да је и Пелагонија у ужем смислу најпре организована у једну *civitas* и да се због тога у Страбоновом извештају о подели Македоније јављају *Πελαγονίαι*, уместо *Πελαγονία* код Диодора и *Pelagonia* код Ливија. У Македонији су свакако, као и у неким другим римским провинцијама у којима је градски живот постепено потискивао старо племенско уређење, постојале такве општине-*civitates* у којима је становништво, иако растућено у више мањих насеља, имало муниципално уређење. Те су општине имале заједничке магистрате, скупштину и савет, а насеље у коме је било седиште тих заједничких управних органа није се издвајало од осталих, већ је општина задржавала име племена односно области. То је била, међутим, само прелазна етапа од племенског ка правом градском уређењу свуда где до доласка Римљана није било градова, јер се у већини случајева градски центар убрзо развијао. То је, чини ми се, морао бити случај и с Пелагонијом. Уствари, тиме нису настајале неке веће разлике у административно-територијалном погледу, јер је и даље иста територија остала уједињена као једна административна јединица, само што се главни град сада истицао испред осталих насеља.

Интересантно је да код Птоlemeја није забележен град Пелагонија. Не верујем да би то могао бити доказ да такав град није постојао, јер Птоlemeјев списак македонских градова није потпун. Изненађује нас, међутим, што Птоlemeј убраја у пелагонске градове Стобе и Аударист.³⁵⁾ Закључити на основу тога да је област Стоба одувек припадала Пелагонији, као што чини Венедиков,³⁶⁾ није правилно, јер старији извори, које смо анализирали, противурече таквом схватању. Објашњење треба тражити у другоме. Код Птоlemeја, наиме, нема Пеоније, те најзначајније северне македонске области, која је дуго времена била независна држава. Њено име се код Птоlemeја везује само за област Добера, док се остала пеонска племена (Астраји, Иори) појављују као самосталне области. Рекли смо већ да је, са римским освајањем и поделом Македоније, Пеонија, која је такође била

³⁵⁾ Ptol. III, 12, 31: *Πελαγονίαν· Αὐδάριστος, Στόβοι*. О Аударисту в. ниже.

³⁶⁾ Венедиков, н. д., стр. 9.

распарчана, почела да нестаје као етнички и географски појам. Од ње су се одвојили Деуриоп, Пелагонија и друге области. Везивање Пеоније за Добер код Птолемеја је последњи помен ове области који нам је сачуван. Очигледно је да је у царско доба већ сасвим нестало старог појма Пеоније,⁸⁷⁾ па се уски појас Пеоније западно од Аксија, у коме су се налазили и Стоби, почео да убраја у Пелагонију.

Следећи помен Пелагоније имамо код Зосима. Говорећи о великој најезди Гота 268 г., Зосим прича како је један део ових варвара, којима су се придружили Мерули на лађама, стигао кроз Хелеспонт до Атоса, а затим опседнуо Касандреју и Тесалонику. Кад су чули да им у сусрет иде цар Галијен с војском, варвари напусте ове градове, које само што нису заузели, и крену у унутрашњост, где опустоше области око Добера и Пелагоније (εις τὴν μεσόγειαν ἀναβάντες τὰ περὶ Δόβηρον καὶ Πελαγονίαν ἐλῆζοντο πάντα χωρία). У тој су се области они сукобили с далматском коњицом и изгубили три хиљаде људи. Преостали крену даље и сукобе се с царем код Ниша.⁸⁸⁾

Зосим је за овај део своје историје користио као извор атинског историчара Дексипа, савременика и учесника у ратовима против готских нападача. Због тога се Зосимов податак може сматрати потпуно веродостојним. Нажалост, не може се тврдити да Зосим има у виду град-насеље Пелагонију, а не област, иако је то вероватније, с обзиром да је и Добер град. Из Зосимова излагања о кретању Гота види се да су се та два града морала налазити у близини вардарске долине, којом су Готи ишли у правцу Ниша.

Остаје нам да наведемо као најпознији помен Пелагоније и као најсигурније сведочанство о постојању града Пелагоније, податак из Хијероклова Синекдема.⁸⁹⁾ У њему је Пелагонија забележена као град у провинцији Macedonia Secunda, иза Стоба, Агра и Аистраиона — градова на Аксију или у његовој близини — што такође потврђује наше локализовање Пелагоније око доњег тока Еригона.

После тога губи се траг граду Пелагонији. Немамо никаквих могућности, с обзиром на оскудицу извора управо за овај прелазни период, да утврдимо када је он пропао, да ли већ за време готских најезда крајем V в. или доцније. У сваком случају он се више није обнављао, јер се, као што смо видели, његово име у средњем веку преноси на Хераклеју, словенски Битољ, као што се и географски појам Пелагоније поново проширује у правцу запада, обухватајући нека-

⁸⁷⁾ Тако се може можда објаснити општа употреба имена Πατινία код грчких писаца из царског доба места Παπυνία.

⁸⁸⁾ Zosim. I, 43.

⁸⁹⁾ Hier. 641, 5.

дашње области Деуриопа и Линкестиде, тј. целу данашњу леринско-битољско-прилепску (пелагонску) равницу.

* * *

Мориховска област где бисмо морали трагати за градом Пелагонијом претставља једну од најмање испитаних области Македоније. После Hahn-а и Heuzeу-а, само је још Кацаров, за време прошлог рата, прибележио нешто античких споменика из овог краја.⁴⁰⁾ Остаци насеља утврђени су на више места — што доказује да је овај брдовити крај у антици био насељен — али ниједно од тих насеља у целој области око доњег тока Еригона није идентификовано, тако да та област претставља на географским картама античке Македоније један празан простор.

С источне стране велике окуке коју чини Еригон постојало је код села Витолишта, како показује археолошки материјал нађен на површини,⁴¹⁾ значајно античко насеље. Најважнији од тамо нађених споменика је свакако мермерни стуб са латинским натписом из времена Хадријана о повлачењу граница (*termini positi*) између двеју општина или два племена чија се имена, нажалост, не могу јасно прочитати (*inter Geneatos et ... xinos*).⁴²⁾ Можда се у једноме од та два етника крије име самог насеља код Витолишта, али читање ова два реда натписа је тако несигурно да је боље не правити никакве покушаје интерпретирања и идентификовања⁴³⁾.

Geneati ?
... xini ?

Интересантнији је са гледишта локализовања Пелагоније северозападни део Морихова, с леве стране Еригона. Према ономе што смо раније рекли, мислимо да би Пелагонију требало тражити негде око велике окуке коју Еригон чини скрећући у правцу севера. На левој обали Еригона, где би према Страбону требало тражити град, нису досада забележени никакви антички остаци, док је с десне стране, недалеко од села Куманичева, крај саме реке, изгледа постојала античка некропола, можда и античко насеље.⁴⁴⁾ Посматрајући археолошку карту ове области пада у очи да има у том крају много локалитета с једне и с друге стране реке који носе карактеристично име „Град“, „Градиште“, или „Црквиште“⁴⁵⁾.

⁴⁰⁾ Hahn, *Reise durch die Gebiete des Drin u. Wardar*, стр. 164 сл. и 355; Heuzeу, стр. 320 и д.; G. Kazarow, *Inscriptions et antiquités de la Macédoine occidentale*, BCH 47 (1923) 275 и д. Уп. Vulić, *Archäologische Karte, Blatt Bitolj—Prilep*, стр. 7.

⁴¹⁾ Кацаров, н. д., 275 и д.

⁴²⁾ Ibid. 277.

⁴³⁾ Кацаров, н. д., стр. 278, наводи читање С. Cichorius-а „gent(es)“ место „Geneatas“, према коме нам уствари не би било сачувано ниједно од имена двеју суседних општина.

⁴⁴⁾ Vulić, *Archäologische Karte, Blatt Kavadarci*, стр. 16 и на карти Е-7. Овај крај нису обишли ни Hahn ни Heuzeу.

⁴⁵⁾ Ibid. A-7, D-7, E-7, E-8, E-9.

Могуће је, међутим, да се Пелагонија налазила дубље у унутрашњости, а не крај саме реке. Ако се пође даље уз реку до места одакле води природан пут из Морихова и еригонске долине у долину Рајца и Плетварски кланац, а преко овога у прилепску равницу, наићи ће се на неколико насеља која по свом положају могу доћи у обзир код локализовања Пелагоније. Heuzey је у околини села Беловодице утврдио остатке неког значајнијег античког насеља, које изгледа није било утврђено зидинама⁴⁶⁾. Пелагонија вероватно није имала утврђење, ако је настала у римско доба синоикизмом више мањих насеља, а положај Беловодице би се добро слагао са подацима о „fauces ad Pelagoniam“.

Југозападно одатле, у једној дубодolini отвореној према Црној Реци, налази се село Кокре. У њему је нађена једна лепа ара коју су Зоил, Диоскуридов син, и Касандра, Касандрова кћи, по жељи своје ћерке Александре која је живела у Пели, подигли и посветили „Ἀρχιερῆδι καὶ αὐτῇ καὶ τῇ πόλει“⁴⁷⁾. На који се полис може тај натпис односити и где се тај град налазио? Није ли у питању можда наша Пелагонија? Најближе велико римско насеље на које би се понајпре могло помислити јесте насеље чији се остаци пружају од оближњег села Прилепца до Волкова⁴⁸⁾. Али оно се налази на источној ивици прилепске равнице, на подножју северних огранака Селечке Планине, која га уствари раздваја од Кокре.

Достонеј

Источно од Кокре, опет преко брега „Градиште“, у селу Пештани, налази се узидан у цркву натпис који је некада подигло Δοδωνέων τὸ κοινὸν у част М. Јулија Севера, примипила⁴⁹⁾. Очигледно је да у овом случају термин τὸ κοινὸν обележава не неки савез градова, него једну јединствену општину (град са територијом која му припада, или више мањих насеља уједињених у једну општину). Употреба израза τὸ κοινὸν у том смислу посведочена је у Малој Азији⁵⁰⁾ и немамо разлога да мислимо на племенски карактер ових коина⁵¹⁾. Δοδωνέων τὸ κοινὸν не значи ништа друго до До-

⁴⁶⁾ Heuzey, н. д. 325: „... qui marquent certainement une position antique de quelque importance, bien qu'elle ne paraisse pas avoir été entourée d'une enceinte fortifiée“. — Западно од Витолишта, код ушћа речице Бутурице, где се долина Еригона знатно шири, постоји такође локалитет са именом „градок“.

⁴⁷⁾ Споменик 98 (1948) бр. 354.

⁴⁸⁾ Vulić, Arch. Karte, Blatt Bitolj—Prilep, карта, H-6, J-7.

⁴⁹⁾ Кацаров, н. д., 289 (на карти *ibid.*, Pl. V, село Пештани погрешно је стављено југозападно од Витолишта, док се оно уствари налази северозападно, с оне стране реке, у правцу Прилепа, в. Вулић, н. д.). У истом селу нађен је и надгробни споменик М. Јулија Севера. Натписи могу потицати с краја II или почетка III в. н. е. Вулић је поново објавио натпис са фотографијом, Споменик 71 (1931) бр. 437.

⁵⁰⁾ Cf. Brandis, Asia RE II (1896) 1555.

⁵¹⁾ Племенско уређење Горње Македоније се у науци и сувише подвлачи кад је у питању римско доба.

στωνέων ἢ πόλις или ἢ χώρα. Други познати случај такве употребе израза κοινόν из северне Македоније — Νεαπολιτών τὸ κοινόν (на натпису из села Владиловаца југозападно од Велеса)⁵²⁾ — још јасније то потврђује: само име Νεάπολις показује да је реч о новој, градској општини, а не о неком органу племенске управе. Остаје, међутим, отворено питање да ли је Δοστωνέων τὸ κοινόν претстављало самоуправну јединицу у рангу полиса, или је као χώρα улазило у састав неког суседног града. Нисмо у могућности да изађемо из оквира претпоставки. Исто тако не можемо знати да ли је ово насеље у вези с полисом који се спомиње на натпису из Кокре. Јер, иако су јој Прилепац и Пештани у ваздушној линији најближи, Кокра је природно отворена уствари само према долини Еригона. Само систематска теренска истраживања у ово неколико поменутих локалитета могу показати где се налазила Пелагонија, чији смо положај тек приближно успели да одредимо.

* * *

У Пелагонији у ужем смислу није из литерарних извора познат ниједан други град. Полибије спомиње мало место (πόλις) Писаион (Πισαίων), које се морало налазити на западној ивици Пелагоније према Дасаретији.⁵³⁾ Венедиксв погрешно тражи ово место око доњег Еригона, а Desdevises-du-Dézert код Демир-Капије⁵⁴⁾.

Писаион

Према Птоlemeју Пелагонија је, као што смо рекли, обухватала и десно Повардарје, тако да он у њу рачуна чак и Стобе. Ја сам Повардарје издвојила у посебно поглавље, али на овом месту морам споменути и други град који Птоlemeј наводи у Пелагонији поред Стоба — Αὐδαρίστος⁵⁵⁾, јер не знамо да ли се он налазио у Пелагонији у ужем смислу или у Повардарју. Audaristenses се спомињу и код Плинија⁵⁶⁾. Претпоставка да је Audaristos исто што и Euristus⁵⁷⁾, прва станица на путу Стоби—Хераклеја према Табули Појтингеријани, мало је вероватна. Не верујемо да је Euristus, у тако непосредној близини Стоба, могао бити самостална општина у доба кад су Стоби већ municipium.

АУДАРИСТ

⁵²⁾ Вулић, Споменик, 71 (1931) бр. 63; натпис је датован. — И у једном и у другом случају Вулић, не улазећи у проблем значења речи κοινόν, правилно говори о граду.

⁵³⁾ В. напред стр. 201, прим. 7.

⁵⁴⁾ Венедиков, стр. 45.

⁵⁵⁾ В. горе пр. 35.

⁵⁶⁾ Plin. IV, 35.

⁵⁷⁾ Heuzey, 328 = Рајец; Desdevises = Тројак; Вулић, Географија, 8 и 10 = Дреново (?); уп. и Венедиков, 45; Geyer, 660 (Euristus није у списку, као уосталом — не видимо из којих разлога — ни остатак места која су позната само из итинерарија).

Деуриоп

Деуриоп је, према Ливију, област Пеоније крај Еригона¹⁾. И Страбон каже да су се сви градови племена (или области) Деуриопа — *Bryanion*, *Alalkomenai* и *Stymbaga* — налазили на реци Еригону.²⁾ На другом месту Страбон ставља Деуриоп у суседство Линкеста и Пелагоније.³⁾ Епиграфски налази из села Чепигова и Беле Цркве, југозападно од Прилепа, на којима су документовани област Деуриоп и градови Стубера и Алкомена, омогућили су тачно локализовање деуриопске области у северозападној ивици простране равнице која је припадала Пелагонији.

Однос Деуриопа и Пелагоније није сасвим јасан. И једна и друга област потпадале су у старије време под пеонску државу и због тога су сматране пеонским земљама. Није, међутим, искључено да је Пелагонија у ширем смислу обухватала у доба римских освајања и Деуриоп, пошто се из извештаја о ратовима Македонаца и Римљана види да је Пелагонија граничила на западу с Илирима (Дасаретима), а на северу са Дарданцима (в. стр. 202 и д.).

Говорећи о градовима у области Деуриопа потребно је пре свега расправити питање да ли је постојао град Деуриоп. Једини писац који нам то изричито каже је Стефан Византиски. Он се позива на Страбона, и додаје да се тако звала и област.⁴⁾ Скоро је сигурно да је Стефан Византиски имао пред собом онај Страбонов текст, који и ми имамо, и да га је рђаво интерпретирао; јер нигде код Страбона не стоји да

¹⁾ Liv. XXXIX, 53: „Oppidum in Deuriopo condere instituit — Paeoniae ea regio est — prope Erigonum flumen qui ex Illyrico per Peflagioniam fluens in Axium amnem editur haud procul Stobis vetere urbe: novam urbem Perseida... appellari iussit“. Geyer, 653, мисли на основу овог места код Ливија да је област Деуриопа око 200 г. пре н. е. допирала на истоку до Аксија, јер се према његовој интерпретацији текста нови град Персеида налазио недалеко од Стоба. Међутим, мада повезивање речи „haud procul Stobis“ за претходно „editur“, тј. за уметнуту реченицу у којој се говори о току реке Еригона и његовом уливању у Аксиј, синтактички није најисправније, ипак ми се чини да је Гајеров закључак неприхватљив, јер остали извори стављају доњи ток Еригона у Пелагонију.

²⁾ Str. VII, 327: καὶ ἐπὶ τῷ Ἐριγῶνι πᾶσαι αἱ τῶν Δευριόπων πόλεις φικηργο, ὧν τὸ Βρυάνιον καὶ Ἀλαλκομεναὶ καὶ Στύμβαρα.

³⁾ Str. VII, 326: πρὸς δὲ τοῖσις Λυγκησταῖς τε καὶ ἡ Δευριόπος καὶ ἡ τῶν πόλιν Πελαγονία. Уп. ibid. VII, 6, 8: Ὁ δὲ Ἐριγῶν πολλὰ δεξιόμενος ῥέματα ἐκ τῶν Ἰλλυρικῶν ὄρων καὶ Λυγκηστῶν καὶ Βρύγων καὶ Δευριόπων καὶ Πελαγόνων εἰς τὸν Ἀξιὸν ἐκδ' ὄσσι.

⁴⁾ Steph. Byz. s. v. Δευριόπος: πόλις Μακεδονίας. Στράβων ἐβδόμη οὕτω καὶ ἡ χώρα. Интерпункцију треба ставити иза Στράβων ἐβδόμη, јер се ове речи односе на први део текста, док је други део додатак. Смисао „Страбон у седмој књизи тако назива једну област“, који Вулић, Споменик 71 (1931) стр. 188, сматра мање вероватним, уствари је немогућ, јер би у том случају реченица на грчком гласила: Στράβων ἐβδόμη οὕτω καὶ τὴν χώραν.

је Деуриоп град⁵⁾. Уосталом, πόλις код Стефана Византиског не значи увек само град у ужем смислу, већ и civitas, а civitas је Деуриоп свакако био, јер је, као што ћемо видети, цела његова територија чинила једну административну јединицу.

Сем у поменутим литерарним изворима Деуриоп нам је посведочен још само на једном натпису нађеном у Чепигову. Овај врло значајан натпис, који се чува у Скопском музеју, био је више пута публикован⁶⁾. Он садржи одлуку градског већа Деуриопа, сазваног од политараха, да прими своту од 1500 динара коју је тестаментом завештао М. Ветије Филон, с тим да се од камата има славити сваке године један дан у част Ветија Болана. Натпис је датован годином γρσ', или, прерачунато по акцијској ери, 211 г. н. е.⁷⁾ Помињање политараха и булеутерија Деуриопа (τῶν περὶ Βάρβαρον Φιλίππου ἐν Δερρίοπῳ πολιταρχῶν συναγαγόντων τὸ βουλευτήριον) навело је већину научника на закључак да је у питању град Деуриоп, а не истоимена област.

Тако су мислили Димица и Сарија,⁸⁾ тако је дуго времена мислио и Вулић.⁹⁾ Једини је Heuzeu, одлични познава-

⁵⁾ Вулић, н. д. 187, мисли да би код Страбона VII, 326 (в. прим. 3) Деуриоп могао бити град, као што је и Пелагонија по свој прилици варош. Међутим, Страбон на том месту набраја само области. О односу Стефана Византиског и Страбона в. напред поглавље о изворима, стр. 32 и д.

⁶⁾ Димица, стр. 392; Г. Папагеоргиу, *Ἐπιγραφή Δερρίοπου ἐν Μακεδονίᾳ*. Ἀθῆναι, 20 (1908) стр. 1 и д., где су наведена и ранија издања; В. Laum, *Stiftungen in der griech. u. röm. Antike*, II, Leipzig, 1914, стр. 39, бр. 35; Е. Preuner, *Ath. Mitt.* 46 (1921) стр. 10; Н. Вулић, *Споменик 71 (1931) бр. 500*; Б. Сарија, Археолошка истраживања у Јужној Србији, *Старинар* 3 (1924—1925) 112 и д. В. и мање исправке које сам дала у чланку „Прилог датовању грчких натписа из провинције Македоније“, *Зборник Фил. фак. 3 (1954) стр. 18 и д.*

⁷⁾ У напред поменутом чланку изнела сам палеографске и друге разлоге који не допуштају датовање овога и неколико других натписа из Стубере према македонској провинцијској ери, иако је на њима година дата без специјалне ознаке „ετους αεβαστοῦ“.

⁸⁾ Димица, стр. 302 и д.; В. Šaria, *Ceramiae—Derriopos*, *Mitt. des Vereins d. class. Phil. Wien*, II (1925) стр. 37 и д.: „... aus der (тј. наведене реченице из натписа) klar hervorgeht, dass hier unter Derriopos eine Stadt und nicht eine Landschaft gemeint ist“; и ниже: „ist auch die erwähnte Inschrift ein Beweis dafür, dass es... eine Stadt Derriopos gab, denn πολιτάρχος (sic) bezieht sich nicht auf eine Landschaft, sondern ist dem decurio, dem Mitgliede des Gemeinderates der Städte römischen Rechtes entsprechend. Auch sind die Ausdrücke βουλευτήριον und βουλή nicht mit einer Landschaft zu verbinden“. Мишљење Саријино да је град Персеида, који је према Liv. XXXIX, 53 основао Филип V у Деуриопу и назвао га по своме сину, истоветан са Деуриопом, да је са нестанком македонске независности нестало имена Персеиде и да га је заменило старо име Деуриоп, је претпоставка која се не може доказати. Сарија поставља град Деуриоп код Чепигова на основу поменутог натписа и отстојања у итинераријима, о чему в. ниже.

⁹⁾ Вулић, *Споменик 71 (1931) стр. 187*: „Не можемо рећи да ли су трагови насеља код Чепигова остаци Стибере или Дериопа. Једно се само може рећи као сигурно: да су оба града била близу један

лац римске провинциске администрације, увидео да назив Δερρίοπος, који антички писци употребљавају искључиво за обележавање области, не мора ни на натпису означавати град-насеље, већ племенску територију уједињену у једну самоуправну јединицу — *civitas*.¹⁰⁾ Неузеу је Деуриоп замишљао као општину у којој становништво, растурено у више мањих насеља, има муниципално уређење. Главни град те општине, који је Неузеу потпуно правилно идентификовао са остацима античког насеља код Чепигова, могао је, по његовом мишљењу, само „par une sorte d'abus de langage“ да се зове Деуриоп, али он није претстављао општину за себе, полис, већ је био саставни део самоуправне јединице Деуриопа. Тако је Неузеу замишљао и *civitas* Пелагонију, која је, по њему, обухватала не само град Хераклеју, на који се такође условно пренео назив Пелагоније, већ и целу племенску територију Пелагонаца.

Постојање таквих општина у Македонији и другим римским провинцијама у којима је градски живот само постепено потискивао стару племенску организацију, констатовао је шездесетих година прошлог века E. Kuhn, у свом значајном делу о муниципалном уређењу у Римском царству.¹¹⁾ Те су општине имале заједничке магистрате, скупштину и савет, а насеље у коме је било седиште тих заједничких органа није се издвајало од осталих, већ је цела општина задржавала име племена односно области. Тако су, према Куновом схватању, Алмопија, Еордаја и Пелагонија биле *civitates*, иако није било града који се звао Еордаја, Алмопија, односно Пелагонија.¹²⁾ Материјал на коме је Кун засновао своја запажања био је наравно далеко оскуднији него онај којим данас располажемо и многи његови закључци, у појединостима, не могу се одржати. Самоуправна општина, како је он замишља, морала је свакако постојати на почетку завођења муниципалног живота у римским провинцијама, у свим оним областима где градски живот није био развијен.

од другог и недалеко од Чепигова...“; Исти, Une inscription grecque de Macédoine, *Mélanges Glotz* II (1932) 875: „Nous avons fait des fouilles à Cepigovo et nous y avons trouvé des restes sûrs d'une ville antique. Il est impossible de décider quelle était cette ville: Deuriopos, Styberra ou peut-être Alkoména“; Исти, Arch. Karte, Bitolj—Prilep, стр. 5: „Nach einer Inschrift, die aus Cepigovo stammen soll, ist es indes sicher, dass eine Stadt des Namens Derriopus tatsächlich bestanden hat“. Уп. и id., Географија, стр. II и д. — И на Киперт-овој карти FOA XVII означена су два града: Stuberra и Derriopos.

¹⁰⁾ Heuzeu, стр. 316.

¹¹⁾ E. Kuhn, *Städt. u. bürgerl. Verfassung, поглавље Macedonien*, стр. 388 и д.

¹²⁾ Ibid. стр. 406 и д., 426, 429 и д. Пелагонија је, према Куну, стр. 427 и д., обухватала и област Деуриопа; њему нису били познати натписи у којима се Деуриоп, односно његов главни град Стубера појављују као самоуправне јединице.

Али, временом, главно насеље те општине, било да је задржало своје старо име или да се на њега пренело име области, односно племена, могло је да се уздигне изнад осталих насеља и да се развије у прави град-полис.

У време када је писао *Neuzeu* још није био откривен натпис из Чепигова, на коме се спомиње град Стубера: *Στυβερραίων ἡ πόλις καὶ οἱ συνπραγματούμενοι Ῥωμαῖοι Ἀρχέπολιν Ἀπολλοδώρου τὸν εὐεργέτην*.¹³⁾ Интересантно је свакако замислити како би *Neuzeu* био решио питање односа Деуриопа и града Стубере да је знао за овај натпис. Међутим, његово исправно мишљење о употреби израза „*ἡ Δερρίοπος*“ остало је доскора незапажено у науци, па је појава новог натписа из Чепигова још више компликовала цело питање. Имајући да бирају између градова Деуриопа и Стубере за идентификовање насеља код Чепигова, Димица и Сарија су се определили за Деуриоп, полазећи од правилне констатације да је натпис у коме се спомиње Стубера почасни и да је као такав могао бити подигнут и у неком суседном граду, док је натпис Деуриопа садржао декрет који се односи на унутрашње послове града, па је према томе морао бити постављен у самом граду. Локализујући Деуриоп код Чепигова, Димица је тражио Стуберу северозападно од Чепигова, док је Сарија мислио да би она могла бити на путу Стоби—Хераклеја, јужно од Чепигова.¹⁴⁾

Вулић је у више махова расправљао о томе где би се Деуриоп могао налазити, иако никад није био сигуран треба ли Деуриоп сматрати градом или не. При томе, он је нагињао идентификовању насеља код Чепигова са Стубером, а Деуриоп тражио негде у његовој близини, истичући да није сигурно да је декрет Деуриопа нађен у Чепигову. Међутим, у последњем свом раду по овом питању, објављујући два нова списка ефеба из Чепигова која су се очигледно односила на исти град на који и натпис из Деуриопа, јер се у њима спомињао исти добротвор М. Ветије Филон, Вулић се уверио да је и деуриопски декрет потицао заиста из Чепигова. Стога он сада помишља на могућност да се Деуриоп схвати као област чији би главни град био Стубера.¹⁵⁾ Он се позива на мишљење *Neuzeu*-а да се под Деуриопом на нашем натпису могла подразумевати „терит(рија једног племена, чије је становништво, иако је образовало једну политичку заје-

¹³⁾ Сарија, н. д., *Старинар III* (1924—1925) стр. 113; Вулић, *Споменик 71* (1931) стр. 186, бр. 501.

¹⁴⁾ Димица, стр. 312; Сарија, н. д., стр. 114.

¹⁵⁾ Vulić, Deux nouvelles inscriptions grecques de Derriopos, *Comptes-rendus de l'Acad. Inscr. et Belles-Lettres*, стр. 228: „On ne peut nier l'existence d'une ville du nom de Styberra. Formait-elle le centre de la région de Derriopos et les politarques avec le bouleutérion n'appartenaient-ils en même temps à Styberra et à la région de Derriopos?“

дницу или *civitas*, било настањено на разним тачкама“. Вулић се није усудио да да дефинитиван одговор на ово питање, нити је указао на нови моменат који се у питању односа Деуриопа и Стубера појавио са новим натписима, за које Heuzey није могао да зна.

СТУБЕРА

Материјал из Чепигова пружа нам могућност да боље сагледамо уређење једне самоуправне јединице те врсте. Тежиште проблема није више у томе да ли су Деуриоп и Стубера два посебна града: јер, с једне стране, не може бити више сумње да се Стубера налазила код Чепигова (в. ниже); с друге стране, исто је тако сигурно да из Чепигова потиче и натпис на коме се спомињу *οἱ ἐν Δερβιόπῳ πολιτάρχαι*, с обзиром да је новац из завештања М. Ветија Филона, који се с овим декретом преузима, користила Стубера, како се види из спискова ефеба које је Вулић објавио. Очигледно је, дакле, да је у питању *једна* заједница. Питање је само зашто се на званичним актима појављује час *Στυβερραίων ἡ πόλις* или *Στυβερραίων ἡ βουλὴ καὶ ὁ δῆμος*, час опет *οἱ ἐν Δερβιόπῳ πολιτάρχαι* и *τὸ βουλευτήριον*. Искључено је да су се званично, за исту административну јединицу, употребљавала два назива. Стога морамо претпоставити да је *Στυβερραίων ἡ πόλις* била нешто друго, нешто уже него *ἡ Δερβιόπολις*. Стубера је била организована као полис, са својом територијом и својим органима власти, али је уједно била центар шире области Деуриопа. Та област, заједно са Стубером, сачињавала је једну административну, самоуправну јединицу. Нови натписи ће свакако унети више светлости у ово питање и разјаснити у којим је случајевима Стубера иступала само у своје име, у којима пак у име Деуриопа.¹⁶⁾

Један недавно пронађен натпис из Чепигова отклонио је и последњу сумњу да се Стубера заиста налазила на том локалитету. То је почасни споменик који је „савет и народ Стубере“ подигао у част неког свог грађанина (*τὸν πολεῖτην*).¹⁷⁾ За овај натпис не може се рећи, као за онај раније поменути, да је као почасни могао стајати и у неком суседном граду, јер у њему изричито стоји да град Стубера одликује „свога“

¹⁶⁾ Никакву сметњу оваквом схватању не чини помињање деуриопских политарха, тим пре што карактер ових највиших годишњих магистрата македонских градова није, због оскудице материјала, довољно осветљен. Политарси се спомињу обично као колегиј од неколико чланова, али њихов број није утврђен. Само у једном случају имамо једног политарха: на великом натпису из Дранича у Орестиди (в. стр. 185) помиње се политарх града Ватине, који је улазио у састав Орестиде, организоване као коинон. То нас наводи на помисао, с обзиром да се на натпису из Чепигова помињу политарси целе области, да су политарси можда били претставници појединих градова насеља у заједничком савету и да их је према томе било онолико колико и тих ужих самоуправних јединица.

¹⁷⁾ Натпис лежи у Скопском музеју необјављен, као и остали материјал нађен приликом ископавања у јесен 1953 г.

грађанина. Али, и без овог натписа (пре него што сам могла да знам за њега)¹⁸⁾ ја сам, полазећи од горе изнетог схватања структуре Деуриопа, детаљном анализом свих осталих литерарних и епиграфских података о Стубери дошла до уверења да у античким остацима у Чепигову треба гледати стару Стуберу. Неће бити сувишно да овде изнесем и анализирам те податке, тим пре што ова, по мом мишљењу, несумњива чињеница није код нас још увек потпуно прихваћена.¹⁹⁾

Најстарији помен Стубере имамо код Ливија. За време операција конзула Сулпиција против Филипа V (200 г.), римска војска је, напуштајући Линк, где се раније била улогорила, кренула на север и дошла у Стуберу, да се тамо снабде житом: „*Stuberram deinde petit (sc. consul) atque ex Pelagonia frumentum quod in agris erat, convexit.*“ (Liv. XXXI, 39, 4). Стубера се, дакле, налазила у Пелагонији или у њеној непосредној близини. Да је Стубера доиста била у плодној равници, то видимо и из другог податка код Ливија који се односи на Персејев поход против Илира 169 г. Ливије на том месту каже: „Пошто је неколико дана сакупљао жито и наредио да за њим поју и машине за опсађивање градова, (Персеј) крене одатле (тј. из Стубере) и трећег дана дође у Ускану, највећи град Пенеста“²⁰⁾. После пада Ускане Персеј се вратио у Стуберу са заробљеницима и тамо је Усканце и Илире распродао, а Римљане (било их је око четири хиљаде) предао градовима на чување. Затим је поново кренуо у земљу Пенеста, да се после освајања севернијег пенестинског града Оепеит поново врати у Стуберу као победилац. Из Стубере је послао посланике илирском краљу Генцију, а сам је, продајући робље, сачекао тамо њихов повратак.²¹⁾ Из овог Ливијевог извештаја следи да је Стубера била главна база Македонаца у њиховим операцијама против Илира. Из ње

¹⁸⁾ В. мој чланак: Један нов натпис из Чепигова, ЖА 3 (1953) 220 и напомену.

¹⁹⁾ Уп., например, М. Шепер, Археолошка налазишта у Македонији, Енциклопедија Југославије I, стр. 182. Сами истраживачи Чепигова изгледа нису били свесни значаја откривеног натписа, в. ниже прим. 35. П. Лисичар, у своме чланку *Наша македонска антика*, Современост, Скопје 1954, стр. 60+ и д., који, уосталом нема истраживачки карактер, не спомиње, мој чланак. Он подвлачи да је налазом новог натписа питање идентификовања чепиговског локалитета решено у прилог Стубере, али се из његовог писања не види у чему је новина коју доноси поменути натпис. Није битно, да поновимо још једном, што се у натпису спомиње и *Στοβερραν* *βοουλῆ* *καὶ ὁ δῆμος*, јер смо то имали и на ранијим натписима, него што се из текста натписа види да је то споменик подигнут у самој Стубери.

²⁰⁾ Liv. XLIII 18, 5: „*Inde frumento complurium dierum sumpto iussoque apparatu oppugandarum urbium sequi, tertio die ad Uschanam — Penestianae terrae ea maxima urbs est — posuit castra.*“

²¹⁾ Liv. XLIII 19 и XLIII, 20; cf. Pol. XXVIII, 8: *ὁ δὲ Περσεὺς παραγγέλλωνος εἰς Στοβερραν τὴν τῆς Λεβαν ἐλαφροπόλιν καὶ τὴν δύναμιν ἀνέπαυσε, προσδεχόμενος τοὺς περὶ τὸν Πλευράτον.*

је водио најкраћи пут за земљу Пенеста и преко њих за илирску државу. Проучавајући изворе о ратовању Персеја са Римљанима 170 и 169 г. у нашој земљи, Вулић је дошао до закључка да Ускану треба тражити код Кичева.²²⁾ Међутим, само један пут води из Пелагоније у Кичево. Он полази од Чепигова и иде долином Еригона. Према томе оно што нам Ливије каже о положају Стубере потпуно одговара његовом локализовању код Чепигова.

Поменули смо раније Страбонов податак о томе да се Стубера налазила на Еригону. И он говори у прилог идентификовања насеља код Чепигова са Стубером. Најзад, из итинерарија сазнајемо да се Стубера налазила на путу Стоби—Хераклеја. У Табули Појтингеријани, где је тај пут забележен, нема додуше ове станице,²³⁾ али, како је већ одавно констатовано, отстојање Стоби—Хераклеја у том итинерарију је исувише мало, тако да се мора претпоставити да је нека станица отпала. Да је управо Стубера та станица, то закључујемо на основу тога што се код Географа Равенског, који се, како се зна, служио као извором неким итинераријем блиским Табули Појтингеријани, спомиње место *Istuberra* међу осталим станицама на путу Стоби—Хераклеја: „*Euriston, Ceramie, Istuberra, Heraclea*“.²⁴⁾ Сарија је показао да отстојање од 36 римских миља, колико је према Табули Појтингеријани било од Стоба до Керамије, одговара отстојању од Стоба до Маркове Вароши код Прилепа.²⁵⁾ Од Маркове Вароши пак, отстојање од 11 миља (око 16 км), које се на Табули налази иза станице *Ceramiae*, доводи нас управо до Чепигова, где би, према томе, требало тражити ону станицу која је у Табули изостала, тј. Стуберу.²⁶⁾

²²⁾ Н. Вулић, Ратовање македонског краља Персеја с Римљанима у нашој земљи 170 и 169 г. пре Хр. Глас СКА CLX (1934), стр. 38 и д. Уп. и Niese, III, стр. 141, пр. 4 (Ускану треба тражити око Шопе или Кичева, а не код Дебра). По томе што Ливије XLIII, 10, 1 каже да се Ускана налазила на граници Персејеве државе (*haud procul inde (sc. Lychnidi) Uscana oppidum finium imperii Persei erat*, или према емендацији *Weissenborn-a, Uscana oppidum finitimum imperio Persei erat*) мислим да не би требало илirsке крајеве које су недавно Македонци били опустошили, да би спречили упаде Дарданаца и Илира, тражити негде чак код Тетова, већ јужније, можда око Гостивара. Исто тако можда треба *Oepaeum, Draudacum* и остале пенестинске кастеле, које је Персеј освојио после Ускане, тражити западно од овог града, према Галичнику и Дебру, а не на северу, где су вероватно живели Дарданци.

²³⁾ *Tab. Peut. VII, 5—VIII, 1: „Stopis — XII — Euristo — XXIII — Ceramis — XI — Heraclea“.*

²⁴⁾ *Geogr. Rav. IV, 9, 10—13.*

²⁵⁾ Сарија, Арх. испит. у Ј. Србији, *Старинар* 3 (1924—1925) стр. 110.

²⁶⁾ Узимајући као сигурно да је постојао град Деуриоп и да се он мора локализовати код Чепигова, Сарија је Стуберу тражио јужно од Чепигова у правцу Битоља (Сарија, н. д., стр. 114). Ова претпоставка сама по себи мало вероватна — јер је отстојање Чепигово—Битољ

Наведени литерарни подаци, према томе, јасно показују да се Стубера налазила на североисточној ивици Пелагонске равнице, да је била на реци Еригону и око 16 км удаљена од Маркове Вароши. Све то говори за то да је Стубера била код данашњег Чепигова.

Сем натписа о којима је већ било речи, постоје још два натписа на којима се спомиње Стубера. Један од њих је споменик ветерана V македонске легије, нађен у Таренту (L. Allius L. f. Scap(tia) Stober(a), vet. leg. V Mac...²⁷), вероватно с краја I в. н. е., из кога се види да су грађани Стубере који су стицали римско грађанско право уписивани у трибу Скаптију. У Стубери је морало бити доста стално насељених римских грађана јер се спомиње њихов конвент (уп. напред наведени натпис: „Στубερραίων ἡ πόλις καὶ οἱ συνπράγματούμενοι Ῥωμαῖοι...“).

Други натпис који има везе са Стубером потиче изгледа из Прилепа. Он гласи: Ἐτους ΖΞΣ (?). Φρόντων Διονυσίου Στубερραῖος ὁ ἀντάρχων Διονυσίου τοῦ υἱοῦ τοῦ ἀγορανόμου τοῦς κείονες ἐποίησεν.²⁸) То је натпис који је дао повода Неузеу-у да закључи да се Стубера налазила код Прилепа.²⁹) Међутим, његов закључак, који оповргавају нови епиграфски налази, није и иначе довољно заснован. Фронтон Стуберанин могао је да подигне споменик своме сину и у неком суседном граду а, како је и Димица с правом приметити,³⁰) сама чињеница што он наводи свој етникон указује управо на то, јер нико нема потребе да етникон означи у својој земљи. Није искључено да је Фронтон Стуберанин био ἀντάρχων у неком другом насељу деуриопском, тако да би се и територија Прилепа могла обухватити у Деуриоп.

Постојање античких остатака код Чепигова утврдио је још 1861 г. Heuzeu, а пробна ископавања која је 1924 г.

исувише мало да би се на њему претпоставило постојање још једне станице — постаје непотребна кад се отклони главни разлог због кога се Чепигово идентификује са Деуриопом. — Miller, *Itin. Rom.*, 580, локализује Ceramiae код Беровца, а Стуберу код села Стари Српци, јужно од Чепигова. Према Вулићу, Географија, стр. 10, Ceramiae су могле бити код Прилепа или код Маркове Вароши, где има остатака римских насеља. Отстојање и од једног и од другог места до Чепигова је отприлике исто, али је мало вероватно да би пут заокренуо у правцу Прилепа и одатле натраг у Чепигово и Битољ.

²⁷) CIL IX 6155, cf. Kubitschek, *Imp. Rom.*, стр. 244. Облик „Stobera“ јавља се само на овом натпису, иначе имамо облике „Stuberra“ (Geogr. Rav. „Istuberra“), грчки „Στῦβερρα“ (код Страбона „Στῦμβαρα“). Код Сарије, Ceramiae—Derriopos, стр. 38, облик Στῦβερραῖα је етникон а не име града.

²⁸) Heuzeu, стр. 317; Димица, бр. 272; Hahn, *Drin u. Wardar*, бр. 22. Година натписа није сигурна. Hahn има само прво слово Z..., код Heuzeu-а стоји ΖΞΩ (867!), а Димица је исправио на ΖΞΣ. Етникон Stuberraeus посведочен нам је и код Liv. XL, 24.

²⁹) Heuzeu, стр. 317; cf. Leake, III 321 сл.

³⁰) Димица, стр. 312.

предузео Вулић потврдила су мишљење да је на том месту морало постојати знатно насеље.³¹⁾ Доцнији налази, а нарочито најновија ископавања у јесен 1953 г. открила су нам један напредан провинциски град, на грчки начин уређен и прожет грчком културом: две високе стеле са списковима ефеба из 190, 203, 206 и 223 г.,³²⁾ три изванредне статуе које чине украс скопског лапидарија,³³⁾ база за статуу Септимија Силвана Никомаха, припадника угледне македонске породице која је дала неколико македонијараха и једног конзула,³⁴⁾ најновији материјал, међу којим и нови списак ефеба, две базе са почасним натписима, неколико статуа итд., показују једну средину на високом културном нивоу.³⁵⁾

Град је морао бити врло простран и многољудан. То се види и по самом терену,³⁶⁾ то показују и бројни ефеби које је град у једној години могао да дâ. У оба списка из 190 г. могу се набројати преко 130 имена младића.³⁷⁾ То би одговарало телу од преко 4.500 грађана изнад 18 година, или становништву од око 20.000 слободних људи, не рачунајући робове.³⁸⁾ Ако се има у виду да су се у удружење ефеба, уписивали већином младићи из имућних породица, онда се тај број може и повећати. Истина, у осталим сачуваним списковима (из 203, и 206 и 223 г.), број ефеба је много мањи (10—25 имена),³⁹⁾ али ова разлика могла би се објаснити тиме да нису увек записивана имена, свих ефеба, већ само имена оних који су се истакли. С друге стране, могуће је да у списку из 190 г. није обухваћено само једно годиште, јер се на истом списку налазе и имена браће. Било како му драго, број од 130 ефеба у II в. н. е. је заиста велик. Треба само помислити на то да атински спискови ефеба из времена Антонина дају просечно око 90 имена, и да само на

³¹⁾ Вулић, Споменик 71 (1931) стр. 190 и д.

³²⁾ Вулић, Споменик 98 (1941—1948) стр. 184 сл., бр. 388 и 389. О датовању ових натписа в. мој чланак у Зборнику Фил. фак. 3 (1954) стр.

³³⁾ Ibid. бр. 30—392.

³⁴⁾ Ф. Папазоглу, Један нов натпис из Чепигова, ЖА 3 (1953) 215 и д.

³⁵⁾ Овај материјал видела сам на терену пре него што су радови били завршени. Већина натписа била је добрим делом још под земљом тако да се нису могли прочитати. О ископавању у Чепигову није досад објављен ни прелиминаран извештај. Мени је познат само један чланак у дневном скопском листу „Нова Македонија“ од 25 октобра 1953 под насловом „Деуриоп или Стубера“, у коме се питање идентификовања насеља код Чепигова оставља и даље отворено. Надајмо се да материјал из Чепигова неће доживети судбину материјала са осталих ископавања у Македонији, који чекају годинама необјављени.

³⁶⁾ Вулић, Споменик 71 (1931) стр. 190 и д.

³⁷⁾ Вулић, Споменик 98 (1948) бр. 388 и 389.

³⁸⁾ Држимо се Белоховог рачунања становништва и његових података о осталим градовима, J. Beloch, Die Bevölkerung der griechisch-römischen Welt, стр. 70 и д.

³⁹⁾ Вулић, н. м.

једној листи, из 42 г. н. е., има 120—130 младића.⁴⁰⁾ Листе ефеба које су нађене у другим македонским градовима (Бероја, Едеса, Лета) имају обично по неколико десетина имена.⁴¹⁾ Уосталом, треба нагласити да само постојање институције ефебије у Стубери указује на њене јаке културне везе са грчким југом.

Сви налази из Чепигова припадају углавном II и III в. н. е. Из тога времена су и датовани спискови ефеба, и почасни натпис Силвана Никомаха и декрет Деуриопа. На тај начин град Стубера документован нам је од 200 г. пре н. е. (Ливије—Полибије) до III в. н. е. У том размаку он је био најзначајнији град на северу Пелагоније. За доцније време имамо само податак Географа Равенског, који је, као што смо рекли, узет из неког итинерарија блиског Табули Појтингеријани, па се према томе односи на IV в. Изненађује чињеница да се ни Стубера ни област Деуриопа не помињу код Хијерокла. Значи ли то да је град у међувремену нестао, или да је толико опао да је његова територија била прикључена неком другом граду? Пада у очи да је археолошки материјал из Чепигова одлично сачуван, као да на њега време није деловало. Има се утисак — бар на основу оног малог дела града који је испитан — да је град stradao од земљотреса и да је све тако остало на месту нетакнуто и покривено земљом. Ипак, о том питању не може се донети никакав суд све док не буде објављен сав материјал пронађен у току последњих ископавања и док се не одреди време из којег потиче.

Око 6 км западно од Чепигова, код Беле Цркве, или Алкомена негде у њеној близини, налазило се насеље Алкомена. Страбон каже, на већ поменутом месту (в. прим. 2), да је Алкомена — односно 'Αλκαμένηαι, како код њега гласи њено име — један од деуриопских градова на Еригону. И код Стефана Византиског Алкомена је полис.⁴²⁾ Међутим, на два скоро истоветна натписа, нађена у Белој Цркви, ово се насеље зове 'Αλκμενά и ἡ 'Αλκμενείων χώρα. Објављујући ове натписе и коментаришући их, Вулић није обратио пажњу на то да се Алкомена на њима зове χώρα.⁴³⁾ Због тога је он могао да се пита да ли код Чепигова имамо остатке Деуриопа, Стубере или Алкомене.⁴⁴⁾ Уствари, као што смо видели, Деуриоп није постојао као град, а Алкомена је била у римско доба χώρα града Стубере. Да је то заиста тако, доказ

⁴⁰⁾ Beloch, н. м.

⁴¹⁾ Уп. например, натпис из Едесе, Димица, бр. 1; из Бероје, Димица, бр. 53; из Лете, Макаронас, *Македоника* 2 (1950), стр. 30.

⁴²⁾ Steph. Byz. s. v. 'Αλκμενείαι τῆς Ἰλλυρίας πόλις.

⁴³⁾ Вулић, Une inscription grecque de Macédoine. *Mélanges Glotz* II (1932) 869 сл.; Исти, *Споменик* 71 (1931) бр. 339.

⁴⁴⁾ Уп. напред прим. 9.

је други натпис из Беле Цркве, на коме се спомиње завештање М. Ветија Филона граду Стубери⁴⁵⁾ (не може бити сумње да је πόλις, о коме је у натпису реч, Стубера). Претпоставити да је натпис пренет из Чепигова у Белу Цркву због тога што се односи на Стуберу било би погрешно, јер је Алкомена као кома, улазила у територију Стубере, па је, другим речима, и она чинила део тог полиса.

Што се тиче Страбонова податка да је Алкомена град — да оставимо на страну Стефана Византиског, који у овом погледу није поуздан, — он се може објаснити на два начина: или је посредни грешка Страбона, код кога израз πόλις нема увек стриктно значење града-civitas већ понекад служи за обележавање насеља уопште, или, што је вероватније, тај податак потиче из времена када је Алкомена била заиста самосталан град. Интересантно је у вези с тим указати на један досад незапажен податак: један од Александрових официра, Πείθων Κρατεῦα, био је Ἀλκομενεύς, пореклом из Алкомене.⁴⁶⁾ Кад бисмо били уверени да је у питању наша Алкомена, деуриопска, а не нека друга, овај податак био би од изузетног значаја јер би показивао релативно рани развитаκ градског уређења у овој најсевернијој области Горње Македоније. Из Аријанова излагања — код њега је сачуван овај податак — види се да је Пеитон, син Кратеве, био Македонац, а не Грк, те према томе отпадају из комбинације градови Алалкомене у Грчкој (Беотији, Итаки),⁴⁷⁾ који се уосталом увек јављају у том облику, а никад као „Алкомене“. Остаје још само град Алалкомене који Страбон ставља у суседство Аигиниона у Тимфаји.⁴⁸⁾ Област Тимфаја, на граници Македоније и Тесалије, мењала је често господаре, па је и њена етничко-историска припадност Македонији несигурна и променљива (в. напред стр. 170 сл.). Међутим, у том истом Аријановом списку Александрових официра, у коме се спомиње Пеитон Ἀλκομενεύς, налазимо и Атала, Андроменејева сина, Стимфаја (Στυμφαῖος).⁴⁹⁾ То нам показује да етникон Ἀλκομενεύς не може да се односи на Алалкомене у Тимфаји, јер су становници ове области у то време обележавани општим племенским етником Στυμφαῖος.

⁴⁵⁾ Димица, стр. 304, бр. 261; Вулић, Споменик 71 (1931), бр. 343.

⁴⁶⁾ Arr. Ind. XVIII, 4 sq.: Ἐκ δὲ Ἀρφιπόλεως ἦγον οἱδὲ ... ἐκ δὲ τῆς Ὀρεσθίδος Κράτερός τε Ἀλεξάνδρου καὶ Περδικκας ὁ Ὀρόντων Ἑορδαῖοι δὲ Πτολεμαῖός τε ὁ Λάγου καὶ Ἀριστόνους ὁ Πεισάτιου, ἐκ Πύδνης δὲ ... Ἐπὶ δὲ Ἀττάλος τε ὁ Ἀνδρорμένω Στυμφαῖος καὶ Πευκέστας Ἀλεξάνδρου Μιζεύς, καὶ Πείθων Κρατεῦα, Ἀλκομενεύς, καὶ Λεοννάτος Ἀντιπάτρου Αἰγαῖος, καὶ Πάνταρχος Νικολάου Ἀλωρίτης καὶ Μυλλέας Ζωίλου Βερροιαῖος. Οὗτοι μὲν οἱ σύμπαντες Μακεδόνες Ἑλληγνες δὲ...

⁴⁷⁾ Cf. RE I (1894) 1275 sq. s. v. Alalkomenai (Hirschfeld).

⁴⁸⁾ Str. VII, 327; Fr. Stählin, RE Zw. R. VI (1936) 96, ставља област Аигиниона и Алалкомена у тесалску Хестијаотиду.

⁴⁹⁾ В. прим. 46.

Према томе, врло је вероватно да је Александров официр Пеитон био пореклом из деуриопске Алкомене и да је она у то време била полис. То би се слагало с оним што нам каже о њој Страбон. У римско доба Алкомена је претворена у кому суседног полиса Стубере.

Са нешто мање сигурности можемо претпоставити да се на северу територија Деуриопа простирала до Прилепа, где је, као што смо рекли, нађен натпис који је Фронтон Стуберанин $\delta \alpha \nu \tau \acute{\alpha} \rho \chi \omega \nu$, подигао своме сину Дионисију, агораному.⁵⁰⁾ Не знамо конкретно шта значи „ $\delta \alpha \nu \tau \acute{\alpha} \rho \chi \omega \nu$ “, али је вероватно да се њиме обележавала нека магистратура изван градског центра.⁵¹⁾ Због тога мислим да је споменик био подигнут на територији деуриопске општине, а не изван ње, тим пре што се и за Дионисија, Фронтонова сина, не каже у коме је месту био агораном. У Прилепу, код Марковог града, нађени су остаци античког насеља, који се обично идентификују са местом *Serapiae* у Табули Појтингеријани.⁵²⁾ Можда су *Serapiae* биле један од деуриопских градова или кома?

Керамије

Недалеко од Прилепа, око 5—6 км. северно од њега у манастиру Трескавцу забележено је на једном натпису место Κολοβαῖσις .⁵³⁾ У Колобаиси се, према том натпису, налазио храм Артемиде Ефеске, чији је култ био јако раширен у овом делу Македоније. Није искључено да се тај храм налазио на месту данашњег манастира, те да треба и Колобаису тамо тражити.⁵⁴⁾ Ништа, међутим, на натпису не говори за то да је у питању каква варош, јер је светилиште могло бити и у неком селу. Терен на коме се налази манастир (преко 1200 м надморске висине) говори пре за ову другу претпоставку.

Колобаиса

Код Страбона спомиње се, као што смо видели, још један град Деуриопа: Брианион.⁵⁵⁾ Ово место налазимо и код Ливија у приказу ратних операција римске и македонске војске 200 г. пре н. е.⁵⁶⁾ Heuzeu је локализовао Брианион код села Чебрена на Црној Реци, јер су по његовом мишљењу Деуриопи заузимали и планинску област Морихова, све до Пеоније у ужем смислу. Вулић с правом оставља отворено питање локализовања како Брианиона тако и осталих места

Брианион

⁵⁰⁾ В. напред текст уз прим. 28.

⁵¹⁾ Нешто слично $\kappa \alpha \tau \alpha \rho \chi \omega \nu$ у?

⁵²⁾ В. горе стр. 218 и прим. 26. Код Ливија, XLIII, 1, спомиње се неко место *Serapia*, које су Римљани освојили 170 г. у рату против Македонаца. Niese, III, 130, прим. 3, мисли да се овај град не може идентификовати. Ипак сличност са станицом *Serapiae* у Табули Појтингеријани је необично велика.

⁵³⁾ Вулић, Споменик, 77 (1934) бр. 58.

⁵⁴⁾ Вулић, Географија, стр. 18.

⁵⁵⁾ В. напред прим. 2.

⁵⁶⁾ Liv. XXXI, 39.

која се спомињу код Ливија (Athacus, Ottolobum, Pluinna, Bevus). Ливијево излагање не пружа сигурне полазне тачке за утврђивање ових иначе непознатих локалитета, услед чега је и дошло до најразноврснијих комбинација.⁵⁷⁾ Heuzeu-ово локализовање Брианиона код Чебрена одбијамо због тога што је, како смо у претходној глави изнели, мориховска област, бар већим својим делом, улазила у Пелагонију, а не у Деуриоп.

Незасноване претпоставке остају такође и сви покушаји локализовања града Персеиде, који је, према Ливију, почео да гради Филип V у области Деуриопа.⁵⁸⁾

Екскурс о Дасаретима и Лихниду

Тумачење које смо горе дали о односу племенске територије Деуриопа и њиховог главног града Стубере може се поткрепити и илустровати једним аналогним случајем из најближег суседства: случајем Дасарета и њиховог главног града Лихнида.

Велико племе Дасарета обухватало је на југозападу токове реке Апса и Еордаика (Семени и Девола), а на североистоку области Охридског и Преспанског језера. Неки извори сматрају Пенесте и Пирусте, који су живели даље на северу, такође дасаретским племенима.¹⁾

Почев од Филипа II, који је 358 г. покорио илирска племена све до Лихнидског језера,²⁾ Дасарети су у целини или једним својим делом улазили повремено у састав македонске државе. Али Македонци нису успели да асимилирају ове најзападније становнике своје државе и територија Дасарета није престала да се сматра илирском. Када су Римљани 197 г. победили Филипа V и одузели му све немакедонске,

⁵⁷⁾ Вулић, Географија, стр. 2 сл., уп. и стр. 15. Стубера је једино од тих места које можемо идентификовати. По томе што су Римљани из Стубере кренули у Плуину не можемо закључити да је и Плуина била на деуриопској територији (Geuer, 668), као што не можемо знати да ли се локалитет Отолоб (место, река?), за који нам извор каже да је био удаљен 8 римских миља од првог римског логора „ad Lupum prope flumen Bevum“, налазио у Линкестиди, јер не знамо ни која је то река Bevum, нити у коме су се правцу Римљани повукли премештајући логор, да ли према истоку, северу или југу. — Уп. Kromayer, Antike Schlachtfelder III, 19 сл.

⁵⁸⁾ Liv. XXXIX, 53 (в. прим. 1). Вулић, Географија стр. 6, с правом констатује да не знамо да ли је овај град изграђен. В. Saria, Ceramiae-Derriopos, стр. 37, идентификује Персеиду са Деуриопом, в. прим. 8; Heuzeu, стр. 333, ставља Персеиду код Тиквеша, Desdevises, 317 код Кавадараца.

¹⁾ Уп. Philippson, s. v. Dassaretis, RE IV (1902) 2221.

²⁾ Diod. XVI, 8.

освојене земље, они су област Лихнида и земљу Партина, северно од ње, уступили своме савезнику, илирском краљу Плеурату.³⁾ 167 г., приликом организовања четири македонске области, Дасарети и остала илирска племена остали су изван граница Македоније. И доцније, када су све илирске територије до Јадранског Мора припојене провинцији Македонији, етничка граница између Македонаца и Илира пролазила је источно од Лихнида. То исто важи и за позноримско доба када је Лихнид заједно са осталом дасаретском територијом ушао у састав новообразоване провинције Нови Епир.⁴⁾

Ипак, више него иједна друга илирска област, територија Дасарета и нарочито њихов главни град Лихнид били су под јаким културним утицајем Македоније, како то показују њихови споменици, који се ни по изгледу, ни по језику и писму не разликују од македонских.⁵⁾ Та историска и културна сродност огледа се између осталог, чини ми се, и у уређењу које је у римско доба имала дасаретска област и она је разлог што се понекад Дасаретија убраја међу горњомакедонске области (в. стр. 167 и д.).

У извештајима о ратовима Филипа V са Римљанима и Илирима на територији Дасарета, Полибије и Ливије спомињу већи број насеља, која називају πόλεις, односно urbes и oppida.⁶⁾ Смемо ли израз полис у овом случају схватити у строгом, класичном смислу? Свакако не, јер се Дасарети у то време јављају као племе, а не као савез градова. Полис, према томе, може значити овде било територију неког мањег племена (πόλις Εὐχελᾶναι, πόλις Βοιοί), било мање или веће насеље, обично утврђено, које служи као склониште племену, али које не зна за градску самоуправу. Код неких од дасаретских градова само име показује њихово племенско по-

³⁾ В. напред стр. 66, сл. прим. 1.

⁴⁾ О етничкој граници Илира и Македонаца в. стр. 67; о граници Новог Епира и Македоније в. стр. 89 сл.

⁵⁾ Широка употреба грчког језика у околини Лихнида види се између осталог и по томе што је на миљоказима из Каракалиног времена нађеним у Охриду и Струзи (в. ниже прим. 15) отстојање „ἀπὸ Δουχνίδος η'“ дато на грчком језику.

⁶⁾ Pol. V, 108, 2: τῆς μὲν Δασσαρήτιδος προσηγμένον πόλεις, τὰς μὲν φόβαι, τὰς δ' ἐπαγγελίας (област Φοιβαίς, в. Лисичар ЖА 3 (1953) 255 сл. прим. 40, не постоји; она је плод рђавог читања рукописа), Ἀντιπατρίαν, Χρυσονδῶνα, Γερβόντα. Pol. V, 108, 8: κατελάβρο δὲ τῆς μὲν Δασσαρήτιδος Κρῆνιον καὶ Γερβόντα, τῶν δὲ περὶ τὴν Δουχνίδαν λίαν τὴν Εὐχελᾶνας, Κέρακα, Σατίωνα, Βοιοὺς. Liv. XXXI, 27 (Римљани освајају најпре „castella“ *Corrhagum*, *Gerronium*, *Orgessum*, затим велики и добро утврђени град Антипатрију и најзад „oppida“ *Codrione* и *Cnidum*). *Gerronium* је можда исто што и Γερβός, Γερβόντος код Полибија, а *Corrhagum* = Κέρακα? Етимолошка веза *Gerronium* — Горенци (код Требеништа), П. Лисичар, ЖА 3 (1953), стр. 257, је незаснована, јер сва места поменута код Ливија морала су се налазити у јужној Дасаретиди. Код Ливија, XXXI, 40, спомиње се и из других извора познати дасаретски град Пелиум такође у јужној Дасаретиди.

шљење поколебано је додуше налазом два миљоказа из 217 г. с истим отстојањем ἀπὸ Λιχνίδου η', једног у Струзи, а другог у Охриду.¹⁵⁾ Ципел, а доцније и Флус, закључили су на основу ова два миљоказа да се Лихнид морао налазити на пола пута између Струге и Охрида.¹⁶⁾ Међутим, Хонигман је побио слабе аргументе Флусове, показујући да између Струге и Охрида, који су удаљени један од другог свега око 14 км, нема места за Лихнид, ако се он, према миљоказима, стави на 8 миља, односно 12 км од једнога и другог.¹⁷⁾ Тражити пак град дубље у унутрашњости немогуће је, јер се зна да се Лихнид налазио „у близини великог језера“ (ἐγγιστα λίμνης μεγίστης, в. ниже). Додаћемо, да је то немогуће и због тога што је тешко замислити да би друм могао ићи од Струге око 9 км на север у брда да се поново врати у Охрид. Пошто отстојање између Струге и Охрида одговара отприлике отстојању од 8 миља које дају миљокази, Хонигман сматра да се Лихнид налазио код Охрида, а да је миљоказ који је нађен у Охриду био донет са другог места.

Са новим предлогом за тачно локализовање Лихнида иступио је недавно П. Лисичар¹⁸⁾. Он полази пре свега од теренских услова, усваја закључак Д. Коца да *via Egnatia* због подводности терена није могла прелазити преко Дрима код данашње Струге, већ доста северније одатле¹⁹⁾, и износи као нов моменат традицију по којој миљоказ из Струге није нађен *in loco*, већ је донет са стране. Према Лисичару, акропола старог, предримског Лихнида налазила се код Св. Еразма, око 3 км северно од Охрида, а „транзитна“ станица Лихнид била је с оне стране брега код села Лакочереја. Нови моменти које је изнео Лисичар морају се свакако узети у обзир код разматрања овог питања. Међутим, неке претпоставке од којих он полази у свом раду нису тачне. Пре свега, *Pons Servillii*, последња станица пред Лихнидом према

¹⁵⁾ Поред старијих издања Hahn-a, Heuzey-a, Димице, CIL, в. Вулић, Споменик 71 (1931) бр. 591 и Споменик 98 (1948) бр. 267.

¹⁶⁾ Zippel, стр. 62; Fluss, н. д., 2111 и д.

¹⁷⁾ E. Honigmann, Pour l'Atlas byzantin Byzantion XI, 583 и д.

¹⁸⁾ П. Лисичар, Легенда о Кадму и везе Лихнида с Егејом и Јадраном. ЖА 3 (1953) 245—260, нарочито стр. 252 и д.

¹⁹⁾ Д. Коцо, „Наколните жилишта во Охридското езеро крај Струга“. Годишен Зборник Фил.-Фак. Скопје, Ист.-фил. оддел, 4 (1951), бр. 3, стр. 6 и д. Д. Коцо полази од погрешне претпоставке да се *Pons Servillii* морао налазити на Дриму (в. след. прим.). Не познајем лично терен, али ми се чини да има контрадикција између онога што стоји на стр. 8, тј. да римски пут због подводности терена није могао да пролази кроз Стругу, и онога са стр. 4 и д., где се у вези са коцима на дну језера истиче да се обала Охридског језера мењала током времена, и где се наводе два цитата Ј. Цвијића, према којима се на западној и на источној обали под језером види стара калдрма, *остаци старих путева који су везивали Охрид са Стругом и Стругу са Калиштем*,

Табули Појтингеријани, не може се тражити на Дриму, па су и све комбинације које се заснивају на тој погрешној локализацији неодрживе²⁰). Исто тако, чини ми се да непотребно компликује ствар претпоставка о некој „транзитној“ станици Лихнид, која би се налазила на десетак километара удаљена од града Лихнида. Итинерарији нам бележе станицу „*civitas Cledo*“, а то значи, као и увек, да је пут пролазио кроз сам град или поред њега.

Тиме што је доведено у сумњу порекло споменика нађених у Охриду и оног једног миљоказа из Струге²¹), локализовање Лихнида код Охрида постало је свакако мање сигурно. Али, оно остаје засада ипак највероватније. Не смемо заборавити да у прилог ове идентификације говори отстојање Лихнид—Хераклеја, које се, као што смо видели, потпуно слаже са отстојањем Охрид—Битољ (в. стр. 190, пр. 16). За то би говорила и средњовековна традиција која је Охрид идентификовала са античким Лихнидом. Али то наравно не значи да се само насеље Лихнида није могло налазити негде у непосредној близини данашњег Охрида, рецимо према Св. Еразму. Само нови археолошки налази могу допринети утврђивању тачног положаја.

Прелазећи на питање које нас је навело да направимо овај екскурс о Дасаретима и Лихниду, навешћемо један натпис који је објавио Димица, а који је, према издавачу, нађен у Охриду.²²) То је почасни споменик од кога је сачувано само првих неколико редова: прва два у целости, трећи и и четврти непотпуно. Димица је прочитао само прва два реда: Ἀγαθῇ τύχῃ | Λυχνειδῶν. Међутим, на основу копије коју

²⁰) Ако се упореди Табула Појтингеријана са *Itinerarium Burdigalense* и *Itinerarium Antonini* за део пута од станице *Candavia* до Лихнида, приметиће се да су отстојања која даје Табула прилично краћа. Према *Itin. Burd.* отстојање *Grandavia* (= *Candavia*) — Лихнид износи 34 миља, а према Табули 28 миља. Иза Кандавије, на 9 миља отстојања долази станица *In Tabernas* (*Itin. Ant.*). На том истом отстојању ставља Табула станицу *Pons Servilii*. Како се по имену види ова станица и није неко насеље, већ обична *mutatio*, „код крчме“, на прелазу преко реке. Од станице *In Tabernas* до Лихнида отстојање износи 27 (*Itin. Ant.*), односно 25 миља (*Itin. Burd.*), и на том делу пута налазе се два мања насеља: *Claudianon* и *Patras*. На Табули, међутим, имамо отстојање *Pons Servilii* — *Lychnidus* свега 19 миља; мислим да би га требало исправити од XVIII на XXIII и тиме ускладити податке Табуле са подацима осталих итинерарија. У сваком случају јасно је да се *Pons Servilii* не може померити до Дрима, јер онда и онако кратка отстојања Табуле постају потпуно немогућа. — Међутим, Лисичар узима Лакочереј као положај „станице“ Лихнид због тога што се то село налази на 18 миља од Враништа, где би се по њему налазило *Pons Servilii*.

²¹) Лисичар, н. д., стр. 259. Наводећи тај податак о миљоказу из Струге — којим тобоже побија Zipfel-ову хипотезу — Лисичар и сам каже да није поуздан.

²²) Димица, бр. 342.

он доноси²³⁾ лако се може допунити почетак трећег реда уз незнатне исправке сачуваних слова. Реч Λυχνειδίων није могла да стоји сама, она захтева иза себе обавезно или ἡ βουλὴ καὶ ὁ δῆμος или ἡ πόλις или нешто у том смислу. Према броју слова и некима од сачуваних слова на почетку трећег реда можемо сигурно реконструисати: Н ПОΛΙΕ. Иза тога долази име човека (Αὐρ. Οὐ . . .) у чију част се диже споменик. Према томе, овај натпис нам пружа аутентичан доказ да се град Лихнид званично звао Λυχνειδίων ἡ πόλις и да је био организован као аутономна градска општина-полис. То се уосталом могло закључити и на основу Itinerarium Burdigalense, где се он назива „civitas Cledo“.

Ова констатација добија свој пуни значај тек кад се доведе у везу са неколико других споменика, такође нађених у Охриду, које је подигла не више Λυχνειδίων ἡ πόλις, већ племе (или савез?) Дасарета. То су три почасна натписа из римског времена: прва два су већ објављена, а трећи, необјављени, нађен је пре неколико година у цркви Св. Софије у Охриду.²⁴⁾ На првом и трећем стоји да су споменик подигли Δασσαρήτιοι: први, у част добротвора Дрианта, Каипионовог сина, трећи, у част цара Гордијана. На другом се, међутим, појављују Δασσαρητίων οἱ ἄρχοντες ἡ βουλὴ καὶ ὁ δῆμος. Ови натписи неоспорно сведоче да је територија Дасарета претстављала у римско доба једну административну јединицу са својим органима власти (ἄρχοντες, βουλὴ, δῆμος), као и свака друга civitas, и да је седиште тих органа било у Лихниду. Тешко је замислити, кад се ово има у виду, да се Лихнид није налазио на територији Дасарета. Видели смо, међутим, да је и он био организован као засебан град-општина, са својим органима власти и својом територијом. Тако се у истом граду Лихниду неке одлуке доносе у име самог Лихнида, друге опет у име Дасарета. Уосталом, на пространој територији Дасарета могло је бити, поред мањих насеља, и других правих градова који су уживали само-

²³⁾ Овако изгледа његова копија: Α Γ Α Θ Ν Τ Υ Χ Η
Λ Υ Χ Ν Ε Ι Δ Ι Ο Ν
. . . Ο Α Τ Ε Α Ι Ρ Ο Υ
. . . Ο Υ Α Ρ Η Ε Τ

²⁴⁾ Споменик 71 (1931) бр. 263: Ἀγαθὴ τύχη | Δ|ασσαρήτιοι Δρὶ | ἀντα
Κα[ι]πίωνος | τῷ | πρὸς τὸν κύριον αὐ | τοκρά-
τορα. . . Споменик 75 (1934) бр. 177: Ἀγαθὴ τύχη | Δασσα[ρητίων] ἄρχον-
τε[ς] βουλὴ καὶ | δῆμος [. . . Πτολε | μαίον ἀρε [τῆς ἐνεκα]. За обавештење
о необјављеном натпису из Св. Софије дугујем другарици Б. Јосифов-
ској, кустосу музеја у Скопљу, која ми је показала фотографију тог
споменика. (Примедба при коректури: у међувремену овај натпис је
објављен у Ж. А. 6 (1956), стр. 166) Етником „Δασσαρητίων“, срећемо на
једном натпису из Солуна. Лазаридис, Ἀρχαῖαι ἐπιγραφαὶ Θεσσαλονίκης.
Солун 1946, стр. 36, бр. 8.

управу; у том случају би се под Δασσαρήτιοι на натписима подразумевало Δασσαρητίων τὸ κοινόν.

Интересантно је на крају указати на неколико византиских извора у којима се одржала традиција која је Дасаретију везивала за Лихнид. У једном од познатих спискова градова који су променили име налазимо овај податак: 'Η τῆς 'Αχρίδος λίμνη πρὸφην Λυχνίς ἐκαλεῖτο, ἡ πόλις Σαρίτης πρὸφην καλουμένη...²⁵⁾ Сличан податак налазимо и у једном Скилицином рукопису: Πόλις δὲ ἡ 'Αχρίς ἐπὶ λόφου κειμένη ὑψηλοῦ ἔγγιστα λίμνης μεγίστης Λυχνίδου καλουμένης· ἀφ' ἧς ἡ πόλις Λυχνιδὸς ἐπικαλεῖται ὁμωνύμως τῇ λίμνῃ, Δασσαρίτης ἐκπλαται καλουμένη...²⁶⁾ Очигледно је да су Σαρίτης и Δασσαρίτης једно те исто и оба податка потичу по свој прилици из истог извора. Најзад, у једном списку епископа из XII в. налазимо ово: Φίλιππος ἐν Λυχνίδῃ, τῇ πάλαι μὲν Σασσαρίτῃ προσαγορευομένη, νῦν δὲ 'Αχρίδῃ.²⁷⁾ Према овим позним византиским изворима Дасаретис је било старо име Лихнида. Уствари, као што смо видели, Лихнид је био центар области Дасарета, која је претстављала једну административну јединицу, и то је могло да пружи основе за постанак поменуте традиције.

Оваквих односа, као што је био однос Лихнида и Дасарета, или Стубере и Деуриопа, било је по свој прилици још у Македонији, а нарочито у Горњој Македонији, више него што нам недостатак конкретних сведочанстава допушта да нагађамо.

²⁵⁾ App. 1, 2 ad Hier. ed. Burckhardt. Уп. и Regling, н. д., стр. 259, прим. 4, стр. 261 и д.

²⁶⁾ Skylitzes-Kedrenos, II p. 468, ed. Bonn.

²⁷⁾ Regling, н. д., стр. 261, пр. 1 (Gelzer-ово дело „Das Patriarchat von Achrida“ није ми приступачно).

ИСТОЧНА ПЕОНИЈА

Средњи ток Аксија и земље између ове реке и Стримона насељавала су у доба римских освајања пеонска племена. Пеонија је једно време, за владе Филипа II, признавала македонску власт, али се после тога ослободила и остала независна све до 284 г., када ју је Лисимах поново потчинио Македонији. За време галске најезде Пеонци су опет самостални, да 270 г. поново буду враћени од стране Антигона Гонате под македонску власт. За време Филипа V већи део Пеоније био је изгледа у рукама Македонаца и тада је северна граница Македоније допирала до Билазоре. Од тога времена Пеонија је сматрана саставним делом Македоније.¹⁾

Говорећи о Пелагонији и њеном односу према Пеонији нагласили смо да у римско доба израз „Пеонија“ претставља један историски појам и да се после распарчавања Пеоније 167 г. не употребљава више за означавање једне одређене територије (в. стр. 200). Из Пеоније одвојиле су се поједине њене области као самосталне административне јединице, па су код Птоlemeја чак и Стоби, некада главни град Пеоније, стављени у Пелагонију. Најдуже се, и то управо код Птоlemeја, име Пеоније задржало за територију источно од Аксија, где је од старине изгледа био центар пеонских племена и пеонске државе, али и ту се у оквиру Пеоније помиње само град Добер, док се остала пеонска племена (Астраји, Иори) наводе као издвојене области.²⁾ Упркос томе, ја сам целу област између Аксија и Стримона, северно од планине Беласице, обухватила као једну целину. У свом северном и североисточном делу, око Брегалнице и према Стриму, ова област обухватала је и трачки елеменат.

* * *

Најсевернији нама познати град Пеоније је Билазора (Βιλάζωρα). За њу каже Полибије да је била μεγίστη πόλις

Билазора

1) За ранију историју Пеоније и њене односе с македонском државом уп. Г. Кацаров, Пеония, 41 и д.

2) Уствари само један рукопис Птоlemeјевог има реч Παιονίας испред Δόβηρος, Müller, Ptol. p. 508. У осталим рукописима та реч је изостављена тако да Δόβηρος долази као други град у области Астраја. Müller, н. м., мисли да је Птоlemeј можда написао Δόβηρον Παιονίας, да би разликовао ове Добере од оних које Херодот ставља око Пангајске горе. У сваком случају значајно је да код Птоlemeја немамо праве области Пеоније.

της Πατιονίας и да је имала згодан положај на самом улазу из Дарданије у Македонију, односно Пеонију, тако да је Филип V, освојивши је 217 г., самим тим обезбедио своју државу од упада вечито немирних Дарданаца.³⁾ Билазора је остала у македонским рукама све до доласка Римљана. Знамо да је 168 г. Персеј наредио галским четама, које је био позвао у помоћ, да дођу у Билазору.⁴⁾ То је последњи помен овог пеонског града.

Опште је мишљење да се Билазора налазила код данашњег Титовог Велеса.⁵⁾ Положај Велеса заиста потпуно одговара ономе што Полибије каже о кланцима који затварају пут из Дарданије у Македонију, а и према Ливију Билазора се налазила негде на Аксију.⁶⁾ Што се пак тиче континуитета у именима Билазоре и словенског Велеса, ако није привидан, њега је тешко објаснити. Билазора се спомиње последњи пут у нашим изворима 168 г. пре н. е., а Велес први пут 1018 г. н. е.⁷⁾ Кад би идентичност Билазоре и Велеса са лингвистичког гледишта била сигурна, то би био доказ да се Билазора, као мање или веће насеље, одржала током целе римске епохе до доласка Словена. Чудновато је, међутим, да се она нигде више не спомиње, нарочито пак да је нема у итинераријима, јер је туда морао пролазити пут Стоби—Скупи.⁸⁾ Стога изгледа вероватније да је Билазора у римско доба опала, можда и сасвим нестала, а да је њена територија прикључена територији неког другог суседног града.

У самом Велесу, као и у селима његове ближе и даље околине, нађено је много епиграфских споменика из римског времена, који показују како је густо била насељена ова област у то доба. Сви натписи су на грчком језику, те област Велеса претставља најсевернију тачку допирања грчке културне сфере у долини Аксија.

ARG Југоисточно од Велеса, у селима Скачинци (око 16 км) и Водоврати (нешто даље на југоистоку), нађена су два натписа на којима је забележен град Arg (Ἀργεσταιῶν ἡ πόλις, ἡ τῶν Ἀργεσταιῶν πόλις). Оба натписа су почасни, први по-

³⁾ Pol. V, 97: Κατὰ δὲ τοὺς αὐτοὺς καιροὺς Φίλιππος ὁ βασιλεὺς καταλάβειτο Βολάξωρα, μεγίστην οὖσαν πόλιν τῆς Πατιονίας καὶ λίαν εὐκαίρως κεκμένην πρὸς τὰς εἰσβολὰς τὰς ἀπὸ τῆς Δαρδανικῆς εἰς Μακεδονίαν, ὥστε διὰ τῆς πράξεως ταύτης σχεδὸν ἀπολεσθῆναι τοῦ φόβου τοῦ κατὰ Δαρδανίους. Οὐ γὰρ ἐπὶ βῆδιον ἦν αὐτοῖς ἐμβαλεῖν εἰς Μακεδονίαν κρατοῦντος Φιλίππου τῶν εἰσόδων διὰ τῆς προσιρμημένης πόλεως.

⁴⁾ Liv. XLIV, 26, 8: „Mittit Antigonum... qui iuberet multitudinem Gallorum ad Bylazora — Paeoniae is locus est — castra movere“.

⁵⁾ Уп. Geyer, стр. 661, где је наведена и старија литература; Кацаров, Пеония, стр. 4; Венедиков, стр. 15.

⁶⁾ Liv. XLIV, 26, 6 sqq.

⁷⁾ Повеља Василија II охридској архиепископији, F. Dölger, Regesten der Kaiserurkunden, бр. 806.

⁸⁾ Станица ad Cephalon налазила се око 8 км северно од Велеса, в. стр. 81 и д.

свећен неком приватном лицу, Јулију Касијану, добротвору града⁹⁾, други проконсулу Л(. . . .) Јунију, градитељу (κτίστης) и патрону.¹⁰⁾ За први од ова два споменика не можемо бити сигурни да је стајао у самом Аргу, јер је Јулије Касијан могао бити грађанин неког суседног града где му је од стране Арга подигнут споменик. Ипак је прво вероватније. Осим ових натписа постоји још један, нађен у Прилепу, на коме се такође спомиње ἡ πόλις ἡ τῶν Ἀργεσταίων.¹¹⁾ То је споменик у част цара Гордијана и он је свакако морао стајати у самом граду.

Пре но што пређемо на питање локализовања Арга потребно је да се осврнемо и на друга сведочанства о њему. Најстарији помен града Арга имамо, по мом мишљењу, у познатом великом натпису из Лете (Ајвати, северно од Солуна), подигнутом у част квестора Марка Анија 118 г. пре н. е.¹²⁾ У њему се говори о победи коју су Римљани однели над Галатима око Арга: καὶ τοῦ τῶν Γαλατῶν ἐθνους συνελθόντος καὶ ἐπιστρατεύσαντος εἰς τοὺς κατὰ Ἀργος τόπους στρατοπέδῳ μεῖζονι . . . Први издавачи овог значајног натписа мислили су да реч ἄργος у овом случају није особено име, већ да обележава долину Аксија, при чему су имали у виду Страбонов податак да је ова реч на македонском значила „долину“, „низину“.¹³⁾ Истина, доскора је био познат само један град Арг у Македонији, Аргос Орестикон, који наравно није долазио у обзир код интерпретације поменутог натписа јер се налази по страни пута којим су Келти надирали у правцу Лете. Због тога су стари истраживачи, не знајући за други Арг у Македонији, идентификовали чак Аргос Орестикон с Аргом који Хијерокле спомиње у провинцији Macedonia

⁹⁾ Вулић, Споменик 71 (1931) бр. 88: Κατὰ δόξαν[τα τῇ Ἀργεσταίῳ]ν | πόλει | τοῦ λιβίου Κα[σιαν]ὸν τὸν κρ[άτιστον] | Ἀδρ[η]λίου Φιλόξενος | καὶ Μαίκιος Ἀπολλ[λ]όδοτος τὸν προ[σ]τάτην κ[αὶ] ε[ὐ]εργέτην. | Εὐτόχευι. Вулић чита у 4 р. κр(?), али id, Географија, стр. 12, „κρ[άτιστον]“. Крај натписа код Вулића гласи τὸν προ[σ]τάτην τῶν ε[ὐ]εργετῶν (тако и Географија, стр. 12). На фотографији коју доноси уз натпис јасно се види на средини 8 р. κ од κα, исто тако и η у 9 р. Уосталом, наше читање има једино смисла. Натпис потиче из III в.

¹⁰⁾ Б. Јосифовска, Неколку неиздадени грчки и латински натписи од Македонија, Ж. А. 3 (1953) 222 и д.: Α[ρ] . . . | ον τοῦ λιβίου ἀνδραγατον | ἡ τῶν Ἀργεσταίων πόλις | τὸν κτίστην | καὶ πάτρωνα | ὑπατεύον[τα]. Натпис је из II в. н. е.

¹¹⁾ Вулић, Споменик 98 (1948), бр. 363: Τὸν μέγιστον | καὶ θεϊότατον | α[ρ]χ[ι]τοκράτο[ρ]α | Καίσαρα Μ. Ἀν[τ]ώνιου Горδιαν[ὸν] | εὐτυχῇ, εὐσεβῇ | σεβαστῶν | ἡ πόλις | ἡ τῶν Ἀργεσταίων. Овај натпис потиче вероватно из 242 г., као и сличан датовани натпис из околине Књажевца (ibid. бр. 175), и вероватно је био подигнут приликом Гордијановог пролаза кроз Балканско Полуострво после његове победе над Персијанцима. Један скоро иденгичан натпис, подигнут од стране Дасарета, нађен је недавно у Охриду, Ж. А. 6 (1956), стр. 166.

¹²⁾ Димица, стр. 566 и д., бр. 675, р. 10—13.

¹³⁾ Str. VIII, 372. Тако је мислио, например, Duchesne, уп. Димица стр. 570.

*secunda*¹⁴⁾, иако то очигледно није имало никаквог смисла, и у том духу исправљали и податак Стефана Византиског, који сем Арга Орестикона помиње још један Арг у Македонији.¹⁵⁾ Међутим, после проналаска поменута три натписа подигнута од стране Ἀργεσταίων ἢ πόλις јасно је да је у северној Македонији постојао још један град звани Арг и да Хијерокле сасвим тачно ставља овај град у провинцију *Macedonia secunda*, у суседству Стоба, Астраиона и Пелагоније. Овим је потврђен и податак Стефана Византиског о два македонска Арга.

И Хијерокле и натпис из Лете говоре за то да Арг треба тражити недалеко од Аксија.¹⁶⁾ Стога, од три локалитета у којима су нађени горепоменути натписи можемо одмах искључити из комбинације Прилеп. Натпис у част Гордијана морао је тамо бити пренет с другог места. Остају Скачинци и Водоврати. Не знајући за натпис из Водоврата који је тек недавно откривен, Вулић је помишљао на Стари Град (југозападно од Скачинаца у правцу Прилепа), где је нашао остатке античког насеља, као на место где се можда налазио Арг.¹⁷⁾ Б. Јосифовска, објављујући натпис из Водоврата, указује, међутим, на локалитет између Водоврата, Скачинаца и Виничана, где наводно има такође античких остатака.¹⁸⁾ Тачан положај не може се утврдити без нових теренских истраживања. Али, после проналаска последњег натписа,

14) Hier. 641, 2—5: Στόβοι, Ἀργος, Αἰστραίων, Πελαγονία. Димица, н. м., повезује Хијероклов податак за Аргос Орестикон. И Geyer, стр. 659, има у свом списку само један Арг, Аргос Орестикон, уз који цитира и Хијерокла. Исти је случај и са Хиршфелдом, RE s. v. Argos, Nr. 5, на кога упућује Вулић приликом објављивања натписа из Скачинаца, Споменик 71 (1931), бр. 88. Доцније (Географија, стр. 12) Вулић увиђа постојање истоименог града у северном делу Македоније.

15) Steph. Byz. s. v. Ἀργος ἐβδόμη ἢ ἐν Μακεδονία· οὐδὲν Ἀργος Ὀρεστικὸν ἢ ἐν Σκυθία. Абел (према Димици, стр. 570) предложио је исправку: ἐβδόμη κατὰ Μακεδονίαν Ἀργος Ὀρεστικὸν, οὐδὲν ἐν Σκυθία. Вулић, Географија, стр. 12, с правом сумња да би Стефан Византиски од једног Арга у Орестиди начинио два и сматра да се седми град тога имена по Стефану Византиском односи на наш Арг, док је осми у Орестиди. Можда оно чудно ἢ ἐν Σκυθία треба исправити у ἢ ἐν Ἰλλυρία? Немамо никаквих разлога да допустимо, како то чини Вулић, да се и Апијанов податак о пореклу македонске династије Аргеада (Syr. 63: ὅθεν οἱ Ἀργεῖσται Μακεδόνες) односи на наш Арг, а не на Аргос Орестикон. Против тога говори чињеница да се наш Арг налази у Пеонији, која је врло доцкан ушла у састав македонске државе.

16) Како се из натписа види, победа квестора Марка Анија над Галатима и њиховим савезницима Медима била је спасоносна по град Лету. Најезда је могла ићи само долином Вардара и Келти су се могли улогорити негде на његовом средњем току, на улазу у провинцију Македонију. Томе потпуно одговара место које Арг има у Хијерокловом списку.

17) Вулић, Географија, стр. 12. Honigmann, ad Hier. 641, 3, допушта могућност локализовања Арга код Старог Града.

18) Б. Јосифовска, н. д., стр. 225.

може се сматрати сигурним бар приближно локализовање Арга у области Скачинаца.

Судећи по македонском имену, Арг је вероватно млађе македонско насеље на пеонској територији и можда је он онај град који је у римско доба наследио значај и територију старе Билазоре. Његово постојање посведочено је од II в. пре н. е. до VI в. н. е.

На једном натпису из села Владиловаца, у околини Велеса, забележен је град Неапољ (Νεάπολις), иначе непознат у овом крају.¹⁹⁾ Νεαπολεῖτων τὸ κοινὸν, како стоји на поменутом натпису, по мом мишљењу, не значи ништа друго до Νεαπολεῖτων ἡ πόλις или ἡ χώρα (в. о томе стр. 211). Сам назив места искључује помисао о некаквом племенском карактеру овог коинона. Не знамо ништа више о том насељу.

НЕАПОЉ

Највећи град северне Македоније у римско доба били су Стоби (Στόβοι), на ушћу Еригона у Аксиј. Прве литерарне вести о овом граду потичу од Ливија и односе се на време Филипа V, тј. на почетак II в. пре н. е.²⁰⁾ Стоби се код Ливија спомињу и у вези са поделом Македоније 167 г.: Стоби, који су по свој прилици ушли у четврту мериду, постали су тада тржиште за извоз соли из Македоније у Дарданију.²¹⁾

СТОБИ

Значај Стоба нагло је порастао у римско доба у вези са сталним ратовима који су тада вођени са северним суседима Македоније. Још у републиканско доба морали су Стоби имати прилично јаку општину римских грађана, чиме се објашњава да су у Августово доба постали *oppidum civium Romanorum*, а ускоро после тога *municipium*.²²⁾ Као муниципиј Стоби су посведочени на локалном бакарном новцу, чији сачувани примерци обухватају период од Веспасијана (69—79) до Елагабала (218—222), а тако исто и на натпи-

¹⁹⁾ Вулић, Споменик 71 (1931), бр. 63: Νεαπολεῖτων τὸ κοινὸν "Ἦραν θεὸν ἑτοὺς ἤρας"; cf. Вулић, Географија, стр. 12.

²⁰⁾ Liv. XXXIII, 19: „circa Stobos Paeoniae improviso hostes oppressit (Филип Дарданце 197 г.); ibid. XXXIX, 53, 15: „... haud procul Stobis, vetere urbe“; ibid. XL, 21.

²¹⁾ Liv. XLV, 29: „post non impetratam Paeoniam salis commercium dedit; tertiae regioni imperavit, ut Stobos Paeoniae deveherent pretiumque statuit.“ И на овом месту треба нагласити да је покушај Венедикова да Стобе, према Птоlemeју, стави у Пелагонију и тиме реши тобожњу противуречност у Ливијевом излагању о границама четири македонске области 167 г., неприхватљив, јер Ливије, односно његов извор Полибије, савременик тих догађаја и за читава три века старији од Птолемеја, у оба случаја када спомиње Стобе изричито наглашава да су они пеонски град, в. напред стр. 61 и д.

²²⁾ Стоби се први пут спомињу као *oppidum civium Romanorum* код Плинија (IV, 34). Они су свакако постали *oppidum civium Romanorum* одмах после 30 г. пре н. е. и ускоро су, вероватно још за Августове владе, као и сва остала *oppida* која наводи Плиније, израсли у *municipium*. Уп. Kornemann, *Municipium*, RE XVI (1933) 597.

сима.²³⁾ Припадали су триби Aemilia.²⁴⁾ Што се тиче мишљења, такођећи општег, да су Стоби доцније постали колонија, оно почива искључиво на податку из Digesta (L. 15, 8, 8) да су Стоби, као и неколико других македонских градова, уживали ius Italicum. Анализом овог места из Дигеста показала сам, међутим, у посебној расправи, да су Стоби добили ius Italicum пре Елагабала, да су га према томе добили у својству муниципија и то вероватно још за време Августа, када и сви остали македонски градови који су ту привилегију имали. Ако је овај мој закључак тачан, тј. ако ius Italicum није био везан за стицање положаја колоније, онда је мало вероватно да су Стоби икада после тога постали колонија. С обзиром да је ius Italicum обухватао у себи највиша права на која је један провинциски град могао да претендује, не видим зашто би граду који је то право одавно имао била потребна и фиктивна титула колоније. Ако се познати почасни натпис из Немесејона стобског позоришта датује у крај III в., како сам у поменутој расправи предложила, имали бисмо нов доказ да су Стоби остали municipium и после Елагабала. По мом мишљењу, Стоби нису никад постали колонија.²⁵⁾

Стоби су се налазили на важној саобраћајној артерији Тесалоника—Наисус—Сирмиум, која се управо код Стоба укрштавала са путем који је из Сердице водио ка Хераклеји на via Egnatia.²⁶⁾ У позноримско доба, када пут Сирмиум—Тесалоника постаје једна од главних саобраћајних веза римског царства, расте и значај Стоба. Стоби постају врло рано епископско седиште: на Никејском сабору (325 г.) забележен

²³⁾ Новац носи увек легенду: Municipium Stobensium. Натписи у којима се спомиње municipium Stobensium су ови: CIL III, 629, из Хадријановог времена (119/120); B. Saria, Die Inschriften des Theaters von Stobi. Jahresh. 32 (1940) стр. 7, и сл. 2. (о датовању овог натписа в. мој чланак: Натпис из Немесејона и датовање Стобског позоришта, Ж. А. I (1951), стр. 279 и д.).

²⁴⁾ CIL III, 8203 (из Скупџа); CIL VI, 2382; CIL X, 6096; cf. Kubitschek, Imp. Rom. 244.

²⁵⁾ В. мој малопре поменути чланак, Ж. А. I (1953) 279 и д. Овом мом закључку не противуречи податак Стефана Византиског s. v. Στόβος: ἀποικος Ῥωμαίων, ако се уопште односи на Стобе. Стефан Византиски, руковођен првенствено филолошким интересовањем, није могао имати разумевања за старе институције које су већ давно биле изгубиле сваку садржину. У грчком језику није никад било адекватног израза за римски municipium и не би било нимало чудно ако је он за Стобе рекао да су ἀποικος Ῥωμαίων. Уосталом, Стоби и нису били обичан муниципиј: они су имали италско право и тиме били изједначени са колонијама, шта више стављени изнад њих, в. поменуту расправу стр. 288 и д.

²⁶⁾ Str. VIII, c. 389: „ἐντεῖθεν ἐπ' ὅσον δι' Εἰδονίην καὶ Στόβων καὶ Δαρδανίων“; Tab. Peut. VII, 5. Код. Geogr. Rav. p. 196 нема Стоба, иако су забележене све станице на путевима који полазе од њега ка Хераклеји (Euriston, Ceramie, Istubera) и ка Тесалоники (Asigonia, Stenas, Idomenia, Tauriana, Gallicum).

је међу присутнима и стобски епископ Будиос.²⁷⁾ Од тога времена стобска епископија посведочена нам је више пута до краја VII в.: на Халкедонском сабору (451) учествовао је епископ Νικόλαος Στοβών;²⁸⁾ око 500 г., епископ Филип подигао је велику стобску базилику;²⁹⁾ на VI екуменском сабору у Цариграду (680) био је Ἰωάννης ἐλέου Θεοῦ ἐπίσκοπος τῆς Στοβέων πόλεως,³⁰⁾ а на Трулском сабору (692), епископ Μαργαρίτης.³¹⁾

Раширено је мишљење да је већ од краја IV в. у Стобима постојала митрополија која је имала под собом три епархије: стобску, баргалску и запарску.³²⁾ Ово мишљење почива очигледно на уверењу да су већ приликом прве поделе Македоније у две провинције, крајем IV в., Стоби постали главни град провинције Macedonia salutaris, услед чега је и њихова епископија подигнута на ранг митрополије. А пошто су нам у V и VI в. посведочене епископије у Баргали и Запари (ови градови су према Хијероклу улазили у провинцију Macedonia secunda, која се редовно идентификује с Macedonia salutaris), то се претпоставило да су ове две епископије долазиле под црквену власт стобског митрополита.³³⁾

Уствари у изворима нема ниједног директног помена стобске митрополије. У актима Халкедонског сабора епископ стобски Никола има своје место међу петорицом осталих присутних македонских епископа, не разликујући се ничим од њих.³⁴⁾ Познато је, међутим, да су спискови потписника овог сабора састављени по једном строгом реду, тако да су најпре наведени митрополити, а затим епископи по провинцијама.³⁵⁾ У актима VI екуменског и Трулског сабора пот-

²⁷⁾ E. Honigmann, *Recherches sur les listes des Pères de Nicée et de Constantinople, Byzantion* 11 (1936) 432, pl. I, № 68.

²⁸⁾ Mansi, VI 577 D и VII 161 B.

²⁹⁾ B. Saria, *Neue Funde in der Bischofskirche v. Stobi, Jahresh. 28* (1933) стр. 132: ὁ ἀγίατος ἐπίσκοπος Φίλιππος οἰκοδόμησεν τὴν ἁγίαν τοῦ Θεοῦ ἐκκλ(η)σίαν.

³⁰⁾ Mansi, XI 645 A; cf. 614, 673.

³¹⁾ Mansi, XI 994 D. — Обично се наводи као епископ стобски и Phocas Staliensis, који је на V екуменском сабору (553) замењивао архиепископа Iustiniana Prima Бенената. Нисам уверена да „Staliensis“ треба исправити у „Stobensis“, в. стр. 96.

³²⁾ Б. Саријз, н. д., стр. 129; Р. Грујић, s.v. Стобиска митрополија, Народна Енциклопедија. Није ми, нажалост, доступно дело Лепорског, *Geschichte des Exarchats Thessaloniki*, Петроград 1901, те су ми стога непознати аргументи који се наводе у прилог овом тврђењу.

³³⁾ Из онога што смо напред (стр. 93) рекли о Другој Македонији јасно је да су границе које Грујић даје „стобијској митрополији“ у поменутом чланку у Народној Енциклопедији („од Охридског и Преспанског језера до средњег тока Месте“) немогуће. О локализовању баргалске и запарске епископије в. ниже.

³⁴⁾ Mansi, VI 577 D: Σάβιντος Φιλίππων, Εὐσεβίου Δοβήρου, Μαξιμίνου Σερρών, Νικολάου Στοβών, Δαρδανίου Βαργάν, Ἰωάννου Παρδικουπόλεως.

³⁵⁾ E. Schwartz, *Die Bischofslisten von Chalcedon, Nicaea u. Konstantinopel*, стр. 14.

писи стобског епископа Јована и Маргарита налазе се такође далеко иза потписа последњег митрополите. Али, не говори само то против постојања стобске митрополије. Основна полазна претпоставка на којој се заснива уверење о постојању стобске митрополије да су, наиме, Стоби већ крајем IV в. постали главни град северне македонске провинције није доказана, а вероватно је и погрешна.³⁶⁾ Иако немамо директних података о простирању територије провинције *Macedonia salutaris*, чињеница да су Стоби у актима Халкедонског сабора наведени као град Прве Македоније наводи нас на претпоставку да су Стоби, приликом прве поделе Македоније, остали у оквиру Прве Македоније и према томе у црквеном погледу под солунским архиепископом. Али, ни за период постојања провинције *Macedonia secunda*, крајем V и почетком VI в., када су Стоби заиста били њен главни град, не може се тврдити да је епископија стобска претворена у митрополију. Свака административна промена није безусловна морала повлачити за собом и промену у црквеној јурисдикцији. То нарочито важи за провинције као што је била Друга Македонија, које, створене вероватно из војних разлога ради што боље одбране од варвара, нису трајале више од неколико деценија. Свакако је било лакше укинути једну такву провинцију, него укинути једну митрополију. А митрополија стобска нам није ни тада ни доцније посведочена.

Положај Стоба на левој обали Еригона, на самом његовом ушћу у Аксиј, недалеко од станице Градско, установио је први Heuzeu, још 1861 г.³⁷⁾ Од тога времена терен је неколико пута испитиван и споменици на њему бележени. Систематска ископавања која је почев од 1924 г. организовао Народни музеј у Београду и која су под руководством неколико наших и страних археолога (Б. Сарија, Вл. Петковић, R. Egger, E. Duggve, Ђ. Мано Зиси) вођена у току низа година, открила су лик римског и рановизантиског града: откопане су и испитане многе јавне и приватне грађевине — цркве, палате, позориште и купатила, улице, тргови и тремови, чесме, водоводи и канализација, зидине и капије.³⁸⁾ Уметнички

³⁶⁾ У раду *La Macédoine Salulaire et la Macédoine Seconde*, Bulletin de l'Académie de Belgique, 1956, стр. 115—124, који је у међувремену изишао из штампе, испитала сам исцрпно однос двеју северних македонских провинција и, у вези с тим, питање стобске митрополије.

³⁷⁾ Heuzeu, 324 и д. Две године доцније Hahn је детаљно испитао терен, забележио споменике и натписе, *Reise durch die Gebiete des Drin u. Wardar*, стр. 158-9; *Reise von Belgrad nach Salonik*, стр. 160 и д., 250.

³⁸⁾ Премерштајн и Вулић су 1902 г. обишли терен и објавили више натписа, *Jahresh. 6* (1902), Bbl. 5—10. За време Првог светског рата Немци су откопали неколико старохришћанских базилика (P. Clemen, *Kunstschutz im Kriege II*, 161 и д. и Hald, *Auf den Trümmern Stobis*). О даљим ископавањима давани су извештаји у Годишњаку СКА, у Глас-

предмети који су украшавали ове грађевине, статуе, рељефи, декоративна пластика, мозаици и фреске, чине данас украс београдског музеја и пружају одличан материјал за проучавање уметности прелазног периода у унутрашњости Балкана, на граници Истока и Запада.

Иако су имали римско грађанско право, иако је у њима морало бити доста досељених Римљана и Италика, Стоби су сачували карактер грчког града. Натписи нађени у њима, као и у њиховој околини, великом већином су на грчком језику, имена људи такође претежно грчка (македонска).³⁹⁾ Многобројни споменици откривени на њиховој територији, како мали, тако и велики архитектонски објекти, такође показују утицај грчког Истока. Позориште, најимпозантнија сачувана стобска грађевина из римског времена, разликује се од суседног типично римског позоришта у Скупима: то је грчко позориште са многим елементима римског позоришта узетим са Истока.⁴⁰⁾

Судећи по археолошким индикацијама Стоби су крајем IV в. доживели неку катастрофу (земљотрес? најезда варвара?),⁴¹⁾ али су убрзо обновљени. Крајем V в. пали су у руке Теодорихових Гота и опљачкани су.⁴²⁾ Али, не види се неки прекид у њиховој историји. Око 500 г. датује се величанствена базилика коју је, како показује натпис изнад улазних врата, подигао епископ Филип.⁴³⁾ Стоби су према Хијероклу главни град провинције *Macedonia secunda* и

нику Скопског научног друштва, Старинару и *Jahreshefte*. Најбољи преглед досадашњег рада на истраживању Стоба, с илустрацијама и скоро потпуном библиографијом, дао је E. Kitzinger, *A Survey of the Early Christian Town of Stobi*. *Dumbarton Oaks Papers* 3 (1946) 81—163.

³⁹⁾ Према Б. Сарији, *Die Inschriften des Theaters von Stobi*, *Jahresh.* 32 (1940) стр. 27, имена исклесана на седиштима у позоришту су већином (2:1) римска, али су сва исписана грчком азбуком. Пошто ти натписи потичу углавном из познијег времена (после Каракалиног едикта), римска имена се не могу узети као доказ да је латински елеменат био јак у Стобима (*ibid.* стр. 29).

⁴⁰⁾ Као илустрација за везе које овај град на периферији грчке културне сфере одржава с грчким Истоком може се навести натпис из храма Аполона Алариоса у Нотиону (Јонија), *Jahresh.* 15 (1912), стр. 52, из кога се види да су и Стоби, као и многи други градови из малоазијских области, са Понта, из Ахаје и са Крита, слали своје посланике овом храму. Натпис који се односи на Стобе је из II в.: *Θεοπρόπος Δ(οῦ)κίος Κορινθίος [Μου?]νδικιανδὸς Κρόκος γένους Φιλοπαπιδῶν*. Још један натпис, нађен у Стобима (Споменик, 71 (1931), бр. 638), сведочи о везама с овим чувеним светилиштем: *Ἀρτέμιδος Δοχίας ἱερῆαν καὶ Σεβαστῶν, Κλαυδίαν Πρεῖσαν ἱερασαμένην διατάγματα ἔχειν ἔξ μαρτυρηθεῖσάν τε ἐπὶ ἀγνείαι ὑπὸ τοῦ Κλαρίου Ἀπόλλωνος...*

⁴¹⁾ B. мој чланак Ж. А. I (1951) стр. 290.

⁴²⁾ *Malch. frg.* 18 (FHG IV p. 125): *καὶ τὴν πρώτην τῆς Μακεδονίας πόλιν τοῦς Στόβους ἐπόρθησε καὶ τῶν γε στρατιωτῶν τῶν ταύτης ἐμφρουρούμενων τοὺς ἀντιστάτας ἀπέκτεινεν.*

⁴³⁾ R. Egger, *Die städtische Kirche von Stobi*. *Jahresh.* 24 (1928) стр. 83.

мада се не спомињу у другој половини VI в. (о емендацији ер. Phocas Staliensis у Phocas Stobiensis в. напред стр. 96) они су се морали одржати до словенских најезда. Међутим, велике преокрете изазване доласком Словена на Балкан Стоби сигурно нису преживели, јер се у средњевековним изворима уопште не зна за њих.⁴⁴) Постојање стобске епископије у доба Цариградског и Трулског сабора (680 и 692) морало је бити фиктивно. Северномакедонске области биле су у то време изгубљене за Цариград, али у нади да то стање неће дуго трајати епископска седишта су одржана још неколико деценија после губитка и уништења дотичних градова.

АНТИГО-
НЕЈА

Немамо довољно података да бисмо макар и приближно могли утврдити територију Стоба. У доба Раног царства, као јужни сусед Стоба помиње се Антигонеја. Не знамо да ли се она одржала и доцније, у позноантичко доба. Антигонеја се, према Табули Појтингеријани, налазила на 12 римских миља од Стоба, на путу за Тесалонику.⁴⁵) Вулић је локализује код Тремника на Вардару (око 20 км низводно од Стоба), где су нађени сигурни трагови насеља.⁴⁶) Једну

⁴⁴) Према Сарији, *Neue Funde in der Bischofskirche von Stobi. Jahresh. 28 (1933) 129* и д., Стоби су се одржали до XII в. То он закључује како на основу литерарних тако и на основу археолошких остатака. Међутим, једини по његовом мишљењу сигурни помен Стоба у средњевековним изворима (Skyl.-Kedr. II p. 460 ed. Вонп.: καὶ ἐνθα ὁ βασιλεὺς ἀπάραις ἐκ Μοσυνολέως κάτεισιν εἰς Θεσσαλονίκην, κάκειθεν ἀπεισιν εἰς Πελαγονίαν, μηδὲν λυραίνόμενος τῶν ἐν ποσίν... Περὶ φασ δὲ καὶ στρατὸν χειροῦται τὸ φροῦριον Πριλάπου καὶ τοῦ Σινταίου. Ἐκεῖθεν καταλαμβάνει τὸν Τζερνὰν λεγόμενον ποταμόν, ὃν... διαπεράσας ἐπάνεισιν εἰς τὰ Βοδενά...) односи се пре на Штип него на Стобе, како би се могло помислити по томе што се одмах иза заузећа Стипеиона говори о прелазу преко Црне. Професор Михаило Динић ми је скренуо пажњу — на чему му и овом приликом захваљујем — да тврђаве Прилеп и Штип није освојио сам цар, већ војска коју је он био послао. Цар је дошао у Пелагонију и одатле послао војску да заузме Прилеп и Штип. После тога он се враћа из Пелагоније (ἐκεῖθεν се односи на Пелагонију а не на Штип) преко Црне Реке натраг у Солун. Тиме је отпало једино сведочанство о постојању Стоба у средњем веку које је Сарија изнео као сигурно; остала сведочанства постају тиме још мање вероватна. Што се тиче средњевековних археолошких остатака нисам могла јасно да видим шта конкретно Сарија има у виду. Приликом даљих радова у Стобима мораће се обратити специјална пажња питању нестанка или изумирања овог града. О тобожњем преуређењу базилике епископа Филипа у VIII в. види сада И. Николајевић—Стојковић, Прилог проучавању византиске скулптуре од X до XII века из Македоније и Србије, Зборник радова Византолошког института САН IV (1956) 158 и о.

⁴⁵) Tab. Peut. VII, 5—VIII, 2: „Stopis — XII — Antigonia — XI — Stenias — XII — Idomenia — XX — Tauriana — VII — Gallicum — XVI — Thessalonice“. Уп. Georg. Rav. p. 196: „Gallicum Tauriana Idomenia Stenias Asigonia“.

⁴⁶) Вулић, Arch. Karte, Kavadarci, стр. 3. Раније локализовање по сличности имена код Тиквеша одбија Heuzey, 333, као немогуће. K. Miller, Itin. Rom. 578 — код Неготина.

Антигонеју спомињу и Плиније и Птоlemeј. Али, док би се Плинијев податак (*orpidum Stobi civium Romanorum, mox Antigonea, Euxorus ad Axium*)⁴⁷⁾ могао евентуално односити на насеље код Тремника, дотле Птоlemeј ставља Антигонеју у Мигдонију, а ова област ни у ком случају није допирала тако далеко на север, преко Дојранског Језера и Демир-Капије.⁴⁸⁾ Тарн мисли да је Антигонеја на Вардару један од три истоимена града које је подигао Антигон Гоната.⁴⁹⁾ Антигонеја је, по њему, била седиште стратега новоприсаједињене Пеоније и налазила се негде јужно од Стоба, где је господарила улазом у Демир-Капију. Свакако изгледа много вероватније да је Антигон Гоната основао град у Пеонији, него у Мигдонији, те је могуће да је посредни грешка код Птоlemeја.⁵⁰⁾ Иначе, уколико би Птоlemeјев податак био тачан, Антигонеја (мигдонска) морала би се налазити много јужније, и у том случају би се поставило питање није ли и Плиније имао у виду ову Антигонеју, а не ону која је забележена као станица на Табули. Најзад, постоји мишљење да се Антигонеја налази у исквареном облику као 'Ανταγνία и код Хијерокла. Међутим, нити је облик 'Ανταγνία сигуран — у неким рукописима налази се 'Ανταγία, који извесни научници претпостављају — нити се из реда којим Хијерокле наводи ово место може шта закључити о његовом положају.⁵¹⁾ Тако питање постојања Антигонеје у позноантичко доба остаје засада отворено.

⁴⁷⁾ Plin. IV, 34. („Antiochienses“, *ibid.* IV, 35, можда такође треба исправити у „Antigonenses“). Међутим, није јасно на коју се Антигонеју односи овај Плинијев податак узет из званичног Августовог списка, пошто су сем пеонске Антигонеје постојале Антигонеје и на Халкидику и у Илирији.

⁴⁸⁾ Ptol. III, 12, 33. Да је мигдониска Антигонеја идентична са Антигонејом из Табуле Појтингеријане мисле између осталог: Hirschfeld, RE s. v. Antigoneia, Nr. 4; Geyer, стр. 658; Вулић, Arch. Karte, Kavadarci, стр. 3. Вулић обележава на својој карти област Мигдонију око Тремника, на десној обали Вардара. Међутим, уп. Str. VII frg. 4, где је кланац Демир-Капија наведен као природна граница између Пеоније и Македоније.

⁴⁹⁾ W. W. Tarn, Antigonos Gonatas, Oxford 1913, стр. 321, и пр. 21; cf. Beloch, Gr. G. IV, 262. — Steph. Byz. s. v. 'Αντιγόνη Μακεδονίας, κτήμα Γονάτου.

⁵⁰⁾ Müller, Ptol. p. 514, пита се да ли је код Птоlemeја ова Антигонеја правилно стављена у Мигдонију.

⁵¹⁾ Hier. 639, 1 sqq.: 'Ηράκλεια Δρύκου, 'Ανταγνία Γεράνδου, Νικέδης, Δόβριος, 'Ισορένη. Honigmann, ad Hier. 639, 2, претпоставља облик 'Ανταγία, забележен само у једном рукопису (Taurinensis), и са L. Robert-ом, REG 47 (1934) 31 и д., доводи ово место у везу са племеном Антана, које је живело између Битоља и Градског (в стр. 199). Вулић, Arch. Karte, Kavadarci, стр. 3, претпоставља облик Antagnia, као и Wesseling и C. Müller (Ptol. p. 514), и идентификује га са Антигонејом. Wesseling је и следећу реч у Хијерокловом списку Γεράνδου исправио у Μουδονίας, док Müller мисли да би требало читати 'Αντιγόνη καὶ 'Αλίνδος или 'Αλίνδοια. Свеза καὶ нема, по мом мишљењу, овде свога места.

Stenas

Јужно од Антигонеје (Тремника), код Демир-Капије, Вулић локализује град Stenae (Στεναί).⁵²⁾ Међутим, извори не дају никакве основе за закључак да је постојао град тога имена, иако то сви одреда примају као нешто неоспорно. Frg. 4 Страбонове VII књ., који се наводи као најраније сведочанство о овом граду, доказује управо супротно: да се град који се налазио код кланца (τὰ στενά) звао друкчије. Ево тог Страбоновог фрагмента: Ἡ δὲ Παιονία . . . διὰ Γορτυνίου πόλεως καὶ Στόβων ἔχουσα τὰς εἰσβολὰς ἐπὶ τὰ πρὸς (.), δι' ὧν ὁ Ἀξίως ῥέων δυσείσβολον ποιεῖ τὴν Μακεδονίαν ἐκ τῆς Παιονίας . . . Да је у лакуни морала стајати реч στενά, то се види по члану τὰ, који претходи, и по почетку следеће реченице δι' ὧν. Али, осим речи στενά, испред ње, стајало је име града. На то указује предлог πρὸς: ἐπὶ τὰ πρὸς . . . στενά, δι' ὧν. Не треба доказивати да је допуна ἐπὶ τὰ πρὸς τὰς Στενάς στενά немогућа и бесмислена. Из тога пак следи да се античко насеље код Демир-Капије није могло звати Stenae. Станица „Stenas“, коју Табула Појтингеријана ставља између Антигонеје и Идомена обележавала је кланац, а не истоимени град. Што се и код Географа Равенског (IV, 196, 6) налази место „Stenas“, то не смета нашем закључку, јер се зна да је он преписивао своје податке из неког итинерарија који је био и извор састављача Табуле. Потпуно идентичан случај имамо и са кланцем Темпе на улазу у Тесалију. На том месту Табула Појтингеријана такође бележи станицу, а Географ Равенски место Stenas⁵³⁾, али никоме није пало на памет да због тога закључи да је у близини тога кланца постојао град „Stenai“.

Извори нам не кажу како се звало насеље код Демир-Капије, установљено археолошким истраживањима, ни да ли је оно израсло у civitas. Ако се Антигонеја заиста налазила код Тремника, мало је вероватно да би на отстојању од свега 9 км постојао други самосталан град.⁵⁴⁾ Чијој је градској територији припадало насеље код Демир-Капије у римско доба не можемо рећи. Свака претпоставка о томе била би произвољна.

⁵²⁾ Вулић, Arch. Karte, Kavadarci, стр. 4; id. Географија, стр. 10.

⁵³⁾ Tab. Peut. VII, 5; Geogr. Rav. IV, 195, 6.

⁵⁴⁾ Табула даје између Антигонеје и Stenas отстојање од XI миља. K. Müller, ad Ptol. III, 12, 33 и Вулић, н. д., стр. 4, предлажу да се ова цифра исправи у VI, како би одговарала отстојању Тремник — Демир-Капија. — На једном натпису из Будур-Чифлика, око 6 км западно од Демир-Капије, спомиње се неки град — πόλις. У чланку „Један натпис из Македоније. Да ли је постојао град Иуменион?“, Ж. А. 2 (1952), стр. 262-6, показала сам да се овај град није звао Иуменион, како су мислили ранији истраживачи, и да Иуменион који се спомиње на натпису није уопште име места, већ лично име (М. Д. Петрушевски. Ж. А. 5 (1955) 140 и д. исправио је непознато име Γουρμνιον у Νορμνιον; исту исправку предложили су J. и L. Robert, REG 67 (1954) 146 и д.). Морам,

Не само за позноантичко доба, већ ни за период Раног царства нисмо у могућности да повучемо границу Стоба према Антигонеји. Тако не знамо коме је граду припадала област Кавадараца, ретко издашна у споменицима, интересантим по својој примитивности и својеобразности.⁵⁵⁾ У питању су свакако сеоска насеља, а не градски центар. Област Кавадараца је ближа Антигонеји и натписи са њених споменика су на грчком језику, мада са јако исквареном ортографијом. Али, у маси грчких натписа издвајају се неколико латинских, од којих је један нарочито значајан, јер можда указује на припадност овог краја Стобима а не Антигонеји. То је вотивни споменик једног августала: „[Sac]rum Apoll[ini] [praenomen] Memmius Anencletu[s] [aug]ustalis“.⁵⁶⁾ Познато је да су удружења августала постојала само у римски уређеним градовима, колонијама и муниципијима. Према томе, Мемије Аненклет, ослобођеник, како то његово име показује и као што су обично сви августали,⁵⁷⁾ може бити само из Стоба. Истина не мора се безусловно из тога закључити да је и место где је његов вотивни споменик стајао припадао Стобима, али је то свакако могућност са којом се мора рачунати. Међутим, нешто северније од Кавадараца, код села Глишића, нађен је надгробни споменик неког декуриона (Ζωῖλος Δ[. . . .], βουλευτή[ς]. . .).⁵⁸⁾ Грчки облик имена са патронимиконом показује да Зоил није био римски грађанин и да према томе није био декурион стобског муниципија.

Западно од Кавадараца, недалеко од ушћа речице Рајец у Црну Реку, код Дренова, где је нађено нешто античких споменика локализује се обично Euristus, прва станица на путу Стоби—Хераклеја према Табули Појтингеријани. Отстојање од 12 римских миља које даје Табула одговара отстојању Градско—Дреново.⁵⁹⁾ Место Euriston спомиње и Географ Равенски (IV, 196, 10). Изгледа ми мало вероватна претпоставка да је Euristus идентичан са градом Αὐδάριστος

Euristus

међутим, одбацити претпоставку изнету у истом чланку да се поминути споменик односи на суседни град Stenae. Као што смо видели, ни овај град нам није у изворима документован. До нових налаза мора остати отворено питање чијој је територији припадала област Демир-Капије и Будур-Чифлика.

⁵⁵⁾ В. Споменик 71 (1931), бр. 130—178; 75 (1933), бр. 87—140; 98 (1948) бр. 107—164.

⁵⁶⁾ Споменик 71 (1931), бр. 152, 157 и 170; 98 (1948), бр. 131.

⁵⁷⁾ Уп. например, августале С. Корнелија Аудолеона и К. Фулцинија Епиктета на натпису из Немесејона стобског позоришта, В. Saria, Die Inschriften des Theaters von Stobi. Jahresh. 32 (1940) стр. 7 и сл. 2.

⁵⁸⁾ Споменик 71 (1931), бр. 142: Ζωῖλος Δ[. . .] βουλευτῆς ζών ἑαπῶν καὶ τῇ συνζῳῳι κατωχόμενῃ Τουλαί Θεογένοῦς μυσίας χάριν διὰ τεχνεῖτου Παράδιον. Судећи по писму (квадратно омега ш, ромбоидно омикрон Ϸ), натпис је из III в.

⁵⁹⁾ Вулић, Arch. Karte, Kavadarci, стр. 3 и 10.

код Птолемеја и Audaristenses код Плинија (в. стр. 211). Euristus је по свој прилици улазио у састав Стоба.

Ни северну границу стобске територије нисмо у могућности да утврдимо док се не установи положај града Арга. Истраживања у области Велеса могла би да осветле ово интересно питање.

Almana?
Dalmana?

Негде на средњем току Вардара треба тражити град Алмана или Dalmana, који на једном месту спомиње Ливије.⁶⁰) Код Алмане се био улогорио Персеј, када је кренуо у сусрет Галима који су у Медици (код Десудабе) чекали на плату да би прешли у Македонију и помогли му у рату против Римљана (168 г.): „ad Almanam urbem pervenit et in ripa fluminis Axii posuit castra“. Ливије додаје да су Гали били тада 75 римских миља удаљени од краљевог логора код Алмане. Међутим, како ни положај Десудабе није утврђен, овај податак не омогућава локализовање Алмане. Стога су сва досадашња локализовања произвољна.⁶¹) Излишно је рећи да не знамо ни какво је то насеље било, нити да ли се одржало у римско доба.

Стефан Византиски забележио је према Ефору пеонски град Бимазос (Βύραζος, πόλις Παϊόνων, "Ефорос κς'), о коме такође не знамо ништа више. Можда се ради само о исквареном облику места Βυράζωρα?

* * *

Astibo?

Од Стоба полазио је према североистоку пут који је водио у Сардику. Прва станица на том путу, према Табули Појтингеријани, звала се Astibo и налазила се на 20 миља отстојања од Стоба.⁶²) Река Астибос, у коју је сваки нови пеонски краљ морао да се окупа приликом крунисања, забележена нам је код Полијена.⁶³) Опште је мишљење да се Астибос звала данашња Брегалница, а да се место Астибос налазило код Штипа, који је од њега наследио име. Међутим, мислим да се на основу ова два једина податка (Поли-

⁶⁰) Liv. XLIV, 26. R. Egger, Римски натпис из Њуприје, Старинар 4 (1928) 101 и д., мисли да би код Ливија требало читати место „ad Almanam“ — „a(d) Dalmanam“. Ово је само по себи могуће, али, како је Вулић, Географија, стр. 5, нагласио, не може се тражити никаква веза између овог топонима и личног имена Далмана забележеном на једном позноантичком натпису из Њуприје.

⁶¹) Kiepert, FOA XVII, ставља Алману јужно од Демир-Капије; Венедиков, стр. 41, пр. 101 и карта на стр. 42, између Стоба и Билазоре.

⁶²) Tab. Peut. VII, 5: „Stopis — XXX — Tranupara — XX — Astibo — L — Pautalia...“ Müller, Ptol. p. 486, изменио је ред станица и ставио најпре Astibo, а затим Tranupara, с обзиром да је веза између Штипа и Астиба очигледна и да отстојање од 20 миља одговара стварном отстојању Стоби—Штип.

⁶³) Polyae. IV, 12, 3.

јена и Табуле) не може тврдити да је постојао град Астибос. Станица у Табули се могла звати и према реци.⁶⁴⁾

Следећа станица Трапирата, 30 миља удаљена од Астиба, налазила се негде у кочанско-кратовском крају. Трачко име насеља одговара трачком карактеру овог краја. Траупара

На левој обали Брегалнице, североисточно од Штипа, између села Таринци, Карбинци и Радање, налазио се позноантички град Баргала (Βάργала). Познат из аката Халкедонског сабора (451) и Хијерокловог списка,⁶⁵⁾ овај град је посведочен и на једном недавно пронађеном натпису из 371 г. Натпис претставља спомен-плочу о изградњи градске капије и нађен је на локалитету „Ханчетата“, где су констатовани остаци зидина и базилике.⁶⁶⁾ То је један од ретких датованих споменика с краја IV в. у нашем делу Македоније, утолико значајнији што смо из њега сазнали не само положај града Баргале, већ и неочекивану чињеницу да се овај град налазио 371 г. у Средоземној Дакији, а не у Македонији, како се раније могло мислити. Овај податак унео је много светлости у проблем границе Македоније према Тракији и Дакији (в. стр. 84 и д.). БАРГАЛА

Венедиков, који је објавио споменик и у вези с њим проучио интересантан материјал из већег броја могила у околини овог града, мишљења је да је Баргала млађе трачко насеље, из царског доба, које је по значају заменило стари пеонски центар Астибос.⁶⁷⁾ Име града Баргале по свој прилици је трачко. Венедиков наводи као паралеле топониме Berga у Бисалтици, Bergula у Тракији и хидроним M-/Bargus, и цитира етимологију корена berg/barg- коју је дао Јордан Иванов у значењу „разливане воде“.⁶⁸⁾

Баргала се појављује као македонски град први пут у актима Халкедонског сабора, где за епископа Баргале

⁶⁴⁾ Североисточно од Штипа, на другој обали Брегалнице, постоји локалитет Жежево (Ежовград), одакле потичу два позноантичка коринтска капители у штипском музеју. То би могао бити положај станице Astibo, уп. и Венедиков, стр. 85. У истом музеју, међутим, чувају се два јако оштећена торза и једна глава, који су, по исказу чувара музеја, нађени у самом Штипу. Из Штипа су пренети у Куршумли-Хан у Скопљу и фрагменти једне статуе коњаника, cf. Вулић, Споменик 98 (1948), стр. 254. Можда се старије пеонско насеље налазило код Штипа?

⁶⁵⁾ Mansi, VII, 161 B.; Hier. 641, 6—9: Βάργала, Κελενιδίον, Ἀρρονία, Ζάμπαρα.

⁶⁶⁾ Венедиков, Баргала. Разкопки и проучвания 1 (1949) стр. 84 и д. Натпис гласи: An[]no VII D(ominorum) n(ostorum) victoriosissimorum | triumfatorum semper augustorum | Valentiniani et Valentis Barga-len[si]bus porta constructa est, dispo[n]te A[ntonio] Alpyio v(iro) s(arissimo) con(sulari) provinc(iae) D(aciae) Mediferraneae. Налази се данас у Куршумли-Хану у Скопљу.

⁶⁷⁾ Венедиков, стр. 39.

⁶⁸⁾ Венедиков, Баргала, стр. 82. Баргала нема никакве везе (сем можда по основном корену?) са градом Bragula (в. ниже).

(Βαρλαά) стоји да је из Прве Македоније (Μακεδονίας α').⁶⁹⁾ Могуће је да је приликом прве поделе Македоније у две провинције Баргала припојена Првој Македонији. Доцније, крајем V в., Баргала припада, према Хијерокловом Синекдему, Македонији *salutaris*.

Ништа не знамо о даљој судбини овог града. Теофилакт Охридски спомиње у IX в. епископију Βραγαληνίτζα, али у том облику већ имамо словенско „Брегалница“. Јордан Иванов је био довео у везу епископију Βραγαληνίτζα с Баргалом и на основу тога закључио да је Брегалница добила име по Баргали.⁷⁰⁾ Због тога је мислио да Баргалу треба тражити на средњој или доњој Брегалници. Натпис из Радања потврдио је његов закључак.

У истој области, на горњем и средњем току Брегалнице, која је тек крајем IV в., а можда и доцније, ушла у састав Македоније, познато нам је још неколико градова, који због оскудности извора нису још могли бити локализовани.⁷¹⁾

КЕЛЕНИДИН

Иза Баргале, Хијерокле набраја у Другој Македонији градове: Κελενίδιν, Ἀρμονία и Ζάππαρα. За прва два града немамо никаквих података више. Хонигман је у свом издању Хијерокла исправио Κελενίδιν у Κελαινίδιον погрчивши неоправдано један по свој прилици трачки топоним. Можда би се необичан облик Κελενίδιν могао узети као искварен облик од Κελενιδηνοί (у изговору Келенидини), у коме бисмо имали распрострањени трачки етникон на -denus, -deni?⁷²⁾ Оберхумерово идентификовање овог места са средњевековним Κλειδίον, данашњим Кључом на подножју Беласице, које наводи и Хонигман,⁷³⁾ потпуно је произвољно и упућује нас у област која је припадала Првој Македонији.

АРМОНИЈА

И Ἀρμονία, иако има потпуно правилан грчки облик, можда претставља неко искварено трачко име.⁷⁴⁾ Није ми познато на основу чега је Јордан Иванов локализовао ово место код села Тработивиште (срез Царево Село)⁷⁵⁾.

⁶⁹⁾ E. Schwartz, Die Bischofsliste von Chalcedon, Nicaea u. Konstantinopel, стр. 39 и 11, пр. 1.

⁷⁰⁾ Венедиков, н. м.

⁷¹⁾ Остаци насеља констатовани су код села Оризари (Кочани) и код Кратова, Венедиков, стр. 39.

⁷²⁾ Honigmann, ad Hier. 641, 7. — Накнадно сам приметила у критичком апарату Burckhardt-ова издања Хијерокла да један од најбољих рукописа, codex Farnesinus из XII в., као и неколико других рукописа, имају облик Κελενιδην.

⁷³⁾ Honigmann, н. м.

⁷⁴⁾ У cod. Hierosolym. 39, који спада међу најстарије рукописе Хијероклова Синекдема, стоји Ἀρμενία. Cf. Honigmann, Hier. p. 10.

⁷⁵⁾ Венедиков, Баргала, стр. 83. Дело Јордана Иванова, Северна Македонија, није ми приступачно.

Осим код Хијерокла, град Запара се спомиње и у акти-
 тима V екуменског сабора (553). Из њих сазнајемо да је
 Sabinianus, episcopus Zapparenae civitatis, одбио да прису-
 ствује овом концилу из солидарности према свом архиепи-
 скопу Вененату из Iustiniana Prima.⁷⁶⁾ Према томе, Запара је
 у то време потпадала под црквену јурисдикцију архиеписко-
 пије Iustiniana Prima, а пошто провинција Macedonia secunda
 тада не постоји више, намеће се закључак да је Запара, а
 са њом вероватно још неки градови ове провинције, ушла
 после њеног укидања у суседну Средоземну Дакију којој
 је припадала и раније.⁷⁷⁾

Према Хијерокловом списку, Запара би била најисточнији
 град Друге Македоније. Венедиков помишља на идентифи-
 ковање Запаре с данашњим селом Сапарево у Дубнишком
 срезу, где има остатака велике базилике.⁷⁸⁾ Идентификовања
 на основу спољне сличности имена наводила су често на
 погрешан пут. Да споменемо само идентификовање те исте
 Запаре са селом Цапари, источно од Битоља, које је пред-
 ложио Томашек а прихватио Хонигман.⁷⁹⁾ Оно је код Тома-
 шека засновано на предубеђењу да је и Хијероклова Macedo-
 nia secunda подељена између Превалитане и Новог Епира, као
 што је била Macedonia salutaris коју спомиње Notitia digni-
 tatium. Очигледно је, међутим, да Запара носи трачко име и
 да не бисмо могли трачко насеље тражити код Битоља.
 Осим тога изгледа ми немогуће да су две епископије — хе-
 раклејска и запарска — могле бити тако близу једна од
 друге (око 13 км). Најзад, како ову Запару укључити било
 у Превалитану, било у Дарданију или Средоземну Дакију?
 У најбољем случају она би могла да припадне Новом Епиру,
 али, ми смо видели да је 553 г. њен епископ био потчињен
 архиепископији Iustiniana Prima, а Нови Епир је увек спадао
 у јурисдикцију солунског архиепископа.

За Венедиково идентификовање Запаре са селом Са-
 парево као да говори околност што Запару, према свему
 што о њој знамо, заиста треба тражити у том најисточни-
 јем делу Друге Македоније. У вези с тим могли бисмо на-
 вести још једно досад незапажено сведочанство о Запари.
 Код Прокопија, у његовом списку градова (утврђења) об-
 новљених или подигнутих у области града Пауталије, налази

⁷⁶⁾ Mansi, IX p. 199.

⁷⁷⁾ J. Zeiller, Les orig. chrét. dans les prov. danub., стр. 164, мисли
 да је Запара припала Дарданији. E. Stein, Histoire du Bas-Empire, стр.
 662, пр. 1, не говорећи изричито о Запари, претпоставља да је тери-
 торија Друге Македоније била подељена између Превалитане и Новог
 Епира. В. о томе напред стр. 95.

⁷⁸⁾ Венедиков, Баргала, стр. 84.

⁷⁹⁾ Tomasek. Ztschr. f. österr. Gymn. 18 (1867), стр. 718; Honig-
 mann, ad Hier. 641, 9.

се и место *Ζεαποῦρις*.⁸⁰⁾ Сличност имена овог места са Запаром је велика, а и област потпуно одговара. Овај податак говорио би у прилог нашој претпоставци да је Запара у доба Јустинијана (између 535 и 545 г., када је укинута *Macedonia secunda*) прикључена Средоземној Дакији.

На овом месту треба најзад споменути и једно насеље које нам је познато само по етнику *Καθαροὶνός*, забележеном на натпису из села Плешинаца (Кратово)⁸¹⁾. Лако је могуће да је то насеље (уколико није у питању племе) било негде далеко од места где је нађен натпис и да нема никакве везе са облашћу коју обрађујемо.

* * *

У долини Струмице помињу се у римско доба три пеонска племена, Добери, Астраји и Иори и њихови истоимени градови: Добер, Астраион и Иорон.

Племе Добера ставља Херодот, заједно са Пајоплима и другим племенима, негде северно од Пангајске горе. (V, 16; VII, 113). Очигледно је, међутим, да нам он даје само приближан положај ових племена, јер су она живела даље на западу, око Стримона и западно од ове реке.⁸²⁾

ДОБЕР Тукидид зна за пеонски град Добер. Описујући поход одриског краља Ситалка у Македонију, Тукидид каже да је одриска војска, прешавши ненасељену планину Керкину, која раздваја Синте од Пеонаца, стигла у пеонски град Добер, одакле је кренула у напад на македонске градове Идомене, Гортинију и Аталанту.⁸³⁾

Полазећи углавном од овог Тукидидовог податка, већина научника локализује Добер у области Дојрана. К. О. Müller и Leake идентификовали су Добер с Дојраном, поводећи се за тобожњом сличношћу ова два имена.⁸⁴⁾ Према Leake-у, и Tauriana, станица у Табули Појтингеријани на путу Стоби—Тесалоника, је исто што и Doberos, одн. Дојран.⁸⁵⁾ Desdevises-du Désert, Тафел и Димица прихватили су без колебања ову идентификацију.⁸⁶⁾ Филипсон такође сматра да

⁸⁰⁾ Proc. de aed. IV, 4, p. 112: Ὑπὸ πόλιν Παντὰ Τάρκωρον (Ταυραπαρά?), Σουάβαστας, Χερδουσκέρα, Βλίβοις, Ζεαποῦρις.

⁸¹⁾ Вулић, Споменик, 75 (1933), бр. 153.

⁸²⁾ Philippson, s. v. Doberos, RE V (1903), 1249. Doberos нема никакве везе са станицом Domeros која се у Itin. Hier. помиње између Амфиопоља и Филипа, cf. P. Collart, Philippes, стр. 503, пр. 1.

⁸³⁾ Thuk. II, 98—100.

⁸⁴⁾ К. О. Müller, Die Makedonen, стр. 19; Leake, III, 467.

⁸⁵⁾ Tauriana се по свој прилици налазила на западној обали Дојранског језера, јер отстојања која даје Табула Појтингеријана одговарају том положају. Међутим, немогуће је идентификовати Tauriana с Добером: Tauriana је само mutatio, док је Добер био civitas; осим тога, и једно и друго место документована су нам у доба Царства.

⁸⁶⁾ Desdevises, стр. 324; Tafel, Thess., 266; Димица, стр. 330.

област данашњег Дојрана на западној обали истоименог језера око 15 км од Вардара, са којим је Тауриана свакако идентична, најбоље одговара положају Добера.⁸⁷⁾

Иако је у међувремену изнето много противразлога, традиционално изједначавање Добера с Дојраном има и данас присталица: Хонигман га сматра вероватним,⁸⁸⁾ а Макаронас, који је, колико ми је познато, последњи писао о томе, прихвата га не улазећи дубље у анализу литерарних извора, и мисли да је у насељу, чије је остатке констатовао у близини грчке железничке станице Дојрани, открио антички Добер.⁸⁹⁾

Друкчије локализује Добер С. Müller. Он на основу схолије ad Thuk. II, 98, 2: „Δόβριον τὴν νῦν καλούμενην Γέβριον“ идентификује Добер с местом Габрово, северно од Дојрана.⁹⁰⁾ Са јаким разлозима иступио је против идентификовања Добера с Дојраном М. Döll.⁹¹⁾ Он је између осталог правилно запазио да се према Тукидиду Добер морао налазити северо-источно од Идомена, првог македонског града који су Ситалкови Трачани заузели, јер они надиру у правцу југа, спуштајући се с планине у равницу (κατὰ κορυφῆν). Међутим, Дојран се налази јужно од места где се локализују Идомене, и ни најмање није вероватно да би Ситалк дошао најпре у Добер, па онда кренуо на север, да би се после поново вратио на југ. Döll одбија такође идентификовање Добера с Габровом, али сматра да се Добер налазио у његовој близини. Очигледно је да се Müller-ова комбинација с Габровом заснива, како је то приметио Хонигман, на заблуди средње-вековног схолијаста, који је Добер побркао с Дебром (отуда схолија ἡ νῦν Δέβριον, и по њој, у другом рукопису, Γέβριον).

Док се Геблер и Гајер задовољавају само приближним одређивањем положаја Добера (први га ставља између Аксија и Стримона, други — на леву обалу Аксија), а Кацаров прихвата локализовање Р. Киперта (на реци Бохемији), дотле Венедиков, не наводећи никакве аргументе, мисли да се Добер налазио у долини Струмице, али га на карти бележи југоисточно од Идомена.⁹²⁾

Постоји још један разлог који говори против локализовања Добера код Дојрана који досада није узиман у обзир. Из Тукидидова излагања се види да је Добер пеонски град и да у време Ситалкова похода није улазио у маке-

⁸⁷⁾ Philippson, н. м.

⁸⁸⁾ Honigmann, ad Hier. 639, 4.

⁸⁹⁾ X. Макаронас, 'Ανασκαφὴ παρὰ τὴν λίμνην τῆς Δοϊράνης. Μακεδονικά, I (1949), стр. 227 и д., нарочито стр. 234 и д.

⁹⁰⁾ С. Müller, Ptol., стр. 508.

⁹¹⁾ М. Döll, Studien zur Geographie des alten Makedonien, стр. 51.

⁹²⁾ Gaebler, Die Distrikte Doberos u. Paroreia, Z. f. N. 36 (1926), стр. 185; Geuer, стр. 662; Кацаров, Пеония, стр. 5 и д.; Венедиков, стр. 33, карта на стр. 42.

донску државу. Међутим, врло је вероватно — иако за то немамо директних доказа — да је област Дојрана тада била у македонским рукама. Сетимо се да је још у доба Персиских ратова македонски краљ Александар I добио од Ксеркса руднике сребра на планини Дисору и област језера Прасијаде, северно од ње. Од тог времена Македонци су вероватно држали котлину између Аксија и Стримона, у којој се налазе језера Бутково (Прасијада) и Дојран, јер је тешко замислити да би они допрли уз Аксиј до Идомена а да не освоје област Дојрана. Стога мислим да Добер, чије име уосталом нема етимолошке везе с Дојраном, треба тражити северније, северно од Беласице, можда у долини Струмице.

Тумачење Тукидидова податка било би много лакше кад би се знало која је то планина Керкина. Али та се планина нигде више не спомиње. Она се обично идентификује с Беласицом па се због тога и Добер ставља јужно од ње. Döll је, напротив, доказивао да се Керкина налазила источно од Стримона и идентификовао је с Пирин-планином.⁹³⁾ Ако би ово било тачно, локализовање Добера у долини Струмице било би природније него његово локализовање у области Дојрана. Киперт идентификује Керкину с Малешком планином и ставља Добер — издвајајући се тиме од свих осталих научника — око изворишта Струмице, у близини Радовишта.⁹⁴⁾ Чини ми се да је Киперт у праву у погледу планине Керкине. Та је планина морала бити с ове стране Стримона, јер се налазила изван Ситалкове државе, која се на западу простирала до ове реке.⁹⁵⁾ Беласица, међутим, не долази у обзир јер се за њу не може рећи да раздваја Синте од Меда⁹⁶⁾, нити да преко ње води пут из Тракије у Пеонију.⁹⁷⁾

Није ми познато какви су разлози навели Киперта да изабере Радовиште, а не које друго место у долини Струмице, као положај Добера. Изгледа ми да је Радовиште исувише далеко од Идомена, у чијем суседству морамо тражити Добер пошто се и код Плинија и код Хијерокла спомиње одмах иза њих.⁹⁸⁾ Осим тога, локализовању Добера тако далеко на север смета и то што је, према Хијероклу, овај град био у Првој Македонији, а не у Другој.

⁹³⁾ Döll, н. д., стр. 68.

⁹⁴⁾ Kiepert, FOA XVII.

⁹⁵⁾ Thuk. II, 98, 1: ἀραξ ἑπορεύετο ἐπὶ τὴν Μακεδονίαν πρῶτον μὲν διὰ τῆς αὐτοῦ ἀρχῆς, ἔπειτα διὰ Κερκίνης ἐρήμου ὁροῦς...

⁹⁶⁾ Ibid.: ὁ (Κερκίνη τὸ ὄρος) ἐστὶ μεθόριον Σιντῶν καὶ Παϊόνων. И даље (II, 98, 2): Τὸ δὲ ὄρος ἐξ Ὀδρυσῶν διόντες ἐν δεξιᾷ μὲν εἶχον Παίονας, ἐν ἀριστερᾷ δὲ Σιντοὺς καὶ Μαίδοις.

⁹⁷⁾ Ibid.: Ἐπορεύετο δὲ δι' αὐτοῦ (τοῦ ὁροῦς) τῇ ὁδῷ ἣν πρότερον αὐτοὺς ἐποικίσατο τριῶν τῶν ὄλων, ὅτε ἐπὶ Παίονας ἐστράτευσεν.

⁹⁸⁾ Plin. IV, 35: „Idomenenses, Doberi, Aestrienses; Hier 639, 4—5: Δόβηρος, Ἰδορένη. Уп. и Ptol. III, 12, 25: Παιονίας Δόβηρος (само у једном рукопису; у осталима нема речи Παιονίας, в. напред прим. 2).

У прилог тврђењу да се Добер налазио у долини Струмице може се навести и Страбонов податак VII frg. 36, који је, барем у свом првом делу, потпуно јасан: Ἐπὶ δὲ ἄρκτους ἰόντι ἀπὸ Ἡρακλείας καὶ τὰ στενὰ δι' ἃν ὁ Στρυμὼν φέρεται, δεξιὸν ἔχοντι τὸν ποταμὸν, ἐκ μὲν τῶν εὐωνύμων ἐστὶν ἡ Παιονία καὶ τὰ περὶ τὸν Δόβηρον καὶ τὴν Ῥοδόπην καὶ τὸν Αἴμον ὄρος, ἐν δεξιᾷ δὲ τὰ περὶ τὸν Αἴμον. Када из Хераклеје и кланца кроз који протиче Стримон пођемо у правцу севера тако да нам река буде с десне стране, онда с леве стране имамо Пеонију и област Добера, а с десне Родопе и Хемос.⁹⁹⁾ Тὰ στενὰ, кроз које тече Стримон, су Рупелски кланац, који са запада затварају обронци Беласице. Хераклеја се налазила у близини теснаца, јужно од њега, а северозападно од њега била је Пеонија и област Добера. Према томе, Пеонијом се сматра област северно од Беласице, а Добер се морао налазити у долини Струмице. Извори нам не допуштају да поближе утврдимо положај Добера у долини Струмице. Ипак чињеница да су, према Тукидиду, Трачани из Добера кренули у Идомене говори за то да га треба тражити ближе Аксију. На то указује и Зосимов податак, према коме су Готи 268 г., крећући се из Солуна у правцу Ниша, опустошили на своме путу области Добера и Пелагоније.¹⁰⁰⁾

Сем у поменутих литерарним изворима, који показују његово постојање од најранијих времена до позне антике, Добер је посведочен и на натписима.¹⁰¹⁾ У списковима преторијанских војника отпуштених у току II в. налази се и неколико војника родом из Добера.¹⁰²⁾ Сви ови војници при-

⁹⁹⁾ Крај ове реченице очигледно је искварен. Tomaschek, Miscellen aus der alten Geographie, Ztschr. f. österr. Gymn. 18 (1867) стр. 697, овако исправља текст према Forbiger-у: ... καὶ τὰ περὶ τὸν Δόβηρον, ἐν δεξιᾷ δὲ τὰ περὶ τὴν Ῥοδόπην καὶ τὸν Αἴμον ὄρος. Према овом тексту доносимо и превод. Doberos је ту употребљен у мушком роду. Да ли је постојала и планина Добер, или је посреди опет грешка екскерписте, по аналогiji са планинама Родопи и Хема, које се иза ње спомињу? Gaebler, Die Distrikte Doberos u. Paroreia, Z. f. N. 36 (1926), стр. 185, сматра да се Добер налазио на истоименој планини између Аксија и Стримона и не опредељује му ближе место.

¹⁰⁰⁾ Zosim. I, 43: ... τὰ περὶ Δόβηρον καὶ Πελαγονίαν ἐληίζοντο. Ibid. II, 83 место Δοβήρου треба да стоји Τοπήρου, cf. Tomaschek, Miscellen, Ztschr. f. österr. Gymn. 18 (1867) стр. 721.

¹⁰¹⁾ Gaebler, н. д., стр. 185, тумачи монограм Δ^P на македонском новцу са натписом ΠΑΙΟΝΩΝ као ΠΑΙΟΝΩΝ ΔΟΒΗΡΩΝ, и сматра овај новац доберским. По њему он закључује да су 187 г. и Добери добили од Филипа V право да кују новац.

¹⁰²⁾ Уп. Kubitschek, Imp. Rom. стр. 242: CIL VI, 2520: „T. Aelio T. f. Aemil(ia) Marcello Dobiro, mil. coh. IIII pr(aetoriae)...“; CIL VI, 2715: „...Jae[m]ilia Maximo Dobero, mil. coh. VIII pr(aetoriae)...“; CIL VI, 3884 p. 2, 15 sq.: „T. Flavius T. f. Aemil(ia) Iustinus Dob(ero)“; Ti. Claudius Ti. f. Aemil. Priscus Dob(ero); p. 2, 21: „M. Aurelius M. f. Aemil. Pudens Dob(ero)“. Уп. и G. Mateescu, I Traci nelle epigrafi di Roma, стр. 81 и д., CIL VI 32515: „Magnus Dobero vet...“, 32519: „...Dobero mil. coh. VII praet(oriae), CIL VI 32520=2379a: „C. Valerius Marcellus Dobero...“, C. Iulius Proculus Dobero...“

падају триби Aemilia, из чега наравно не треба закључити да је Добер имао римско градско уређење, већ, како је Кубичек приметио, да су у трибу Aemilia улазили они грађани овог града који су ступајући у римску војску добијали римско грађанско право.¹⁰³⁾

Добер је морао бити прилично велики град с обзиром да је постао седиште епископије. Међу потписницима Халкедонског концила (449) налази се и Εὐσέβιος Δοβήρου Μακεδονίας πρώτης.¹⁰⁴⁾

У Хијерокловом Синекдему имамо последњи помен Добера.¹⁰⁵⁾ Не знамо када је град разорен, али је сигурно да у средњем веку није постојао, бар не под тим именом. Код Никифора Грегоре помиње се много доцније епископ Δεβρών.¹⁰⁶⁾ Сличност имена навела је неке научнике да помисле да је у питању антички Добер. Уствари то је Дебар, који се помиње у низу других средњевековних извора, и који нема никакве везе са Добером. Да Добер у средњем веку није постојао показује и већ споменута схолија ad Thuk. II, 99 Δόβρων τὴν νῦν καλουμένην Δέβρην (Γέβρην). Схолијаст је по сличности имена, знајући за средњевековни Дебар, закључио да је то исти град.

АСТРАИОН

У близини Добера живело је пеонско племе Астраја. Први помен главног града овог племена Астраиона, имамо код Ливија, у вези с убиством Персејева брата Димитрија, извршеним 181 г. по налогу њиховог оца краља Филипа V.¹⁰⁷⁾ Сем његовог имена и његове припадности Пеонији, не сазнајемо из овог кратког податка ништа више о граду Астраиону.

У то исто време отприлике (прва четврт II в. пре н. е.) помиње се Астраион и у познатој делфској листи теородаха, и то одмах иза Идомена: ... ἐν Ἰδομέναις, ... ἐν Ἀστράαι, ... ἐν Βραγύλαις.¹⁰⁸⁾ Женски облик имена Ἀστράαι сачуван нам је и код Стефана Византиског.¹⁰⁹⁾ Не може бити сумње да је у питању исти град.

¹⁰³⁾ Kubitschek, Imp. Rom., стр. 240. Ibid. стр. 242, Кубичек констатије: „nihil aliud de huius oppidi condicione patefactum est.“

¹⁰⁴⁾ Mansi, VI, 577 D. — Lequien. Or. Chr. II, 77 наводи као епископа доберског, пре Еусебија, Геронтија који је учествовао на сабору у Сардици: „Gerontius a Macedonia de Brebi“ и додаје „Codices manu exarati habent de Doberi“. Међутим на стр. 71 истог дела, Геронтије се јавља као епископ Берије: „Gerontius a Macedonia de Brebi. Codices quidam melius habent de Brevi sive de Berve seu Berrhoea“. Очигледно је да је у питању иста личност.

¹⁰⁵⁾ Порфириогенит у свом податку De them. c. 4, ed. Pertusi, само преписује Хијерокла.

¹⁰⁶⁾ Nic. Gregoras, I, 164, 12: ὁ δὲ γὰρ Δεβρών (ἐπίσκοπος) ἀπὸ τὸν θρόνον ἐπέλει τῆς πρώτης Τουρσινιανῆς.

¹⁰⁷⁾ Liv. XL, 24, 3: „Astraeum Paeoniae Demetrius mittit...“; Ibid. XL, 24, 5: „Demetrius ab Astraeo Heracleam (свакако Хераклеја Синтика) venit.“

¹⁰⁸⁾ A. Plassart, Théorodoques, стр. 17 и д. Уп. и стр. 55 и прим. 1.

¹⁰⁹⁾ Steph. Byz. s. v. Ἀστράαι πόλις Ἰλλυρίας Ἀδριανὸς Ἀλεξανδρείας α'. οἱ δ' ἔχον Ἀστράαιαν τε Δόβηρά τε. Исто и Herodian. I 273, 6 ed. Lenz.

Положај Астрада, као и област истоименог племена, може се приближно утврдити на основу тога што се и код Стефана Византиског, и код Плинија, и код Птолемеја, Астрада помињу непосредно уз Добере.¹¹⁰⁾ Из Хијерокла пак сазнајемо да се Астрада морао налазити северно од Добера, јер је припадао провинцији Macedonia secunda, док је Добер био у Првој Македонији.¹¹¹⁾

Већина научника идентификује Астрада са Струмицом, полазећи од претпоставке да се Добер налазио код Дојрана.¹¹²⁾ Видели смо да се Добер морао налазити северно од Беласице. Стога ни Астрада не би могао бити код Струмице, већ га треба тражити северније. Сличност имена за којом су се ранији истраживачи тако лако поводили очигледно нема етимолошке подлоге, већ је случајна и привидна. Међутим, пошто се засада ни Добер не може тачније локализовати, не може се ни положај Астрада ближе утврдити.

Поред наведених извора у којима се спомињу град и племе Астрада, код Елијана налазимо и реку Астрада, која је текла између Тесалонике и Берије: Βεροίας τε καὶ Θεσσαλονίκης μέσος ῥεὶ ποταμὸς Ἀστράτος.¹¹³⁾ Хонигман сматра да се град Астрада морао налазити на горњем току ове реке и због тога одбија идентификовање овог града с данашњом Струмицом, пошто река Струмица на којој се налази град Струмица не тече између Берије и Тесалонике.¹¹⁴⁾ Међутим, античка имена свих већих река које се уливају у Термајски залив добро су нам позната: то су Халиакмон, — на који је опет из етимолошких (!) разлога мислио Leake, иако тече јужно од Берије, — Лудија, Аксиј, Ехеидор. Не видимо за коју би се другу реку могло рећи да тече између Тесалонике и Берије. То није могла бити нека малена, незнатна речица, јер је њен горњи ток захватао Пеонију где се без сваке сумње налазио Астрада. Према томе, или ова река

¹¹⁰⁾ Plin. IV, 35: „Idomenenses, Doberi, Aestrienses“. Ptol. III, 12, 24—25: Ἀστράτων, Ἀστράτων. Παιονίας, Δόβηρος (рукописи имају облике Αἰστράτων, Αἰστρέων, Ἐστρέων, уп. С. Müller, Ptol. 508).

¹¹¹⁾ Hier. 641, 4: Στόβοι, Ἀργος, Αἰστράτων, Πελαγονία; у рукопису стоји Εἰστράτων. Вулић, Географија, стр. 11, мислио је да Εἰστράτων код Хијерокла стоји уместо Euristus (прва станица на путу Стоби—Хераклеја). Тако су уосталом мислили и неки старији географи, уп. Müller, Ptol. 509. Вероватније је, међутим, да је Εἰστράτων постало од Αἰστράτων. То мишљење деле Honigmann, ad Hier. 641, 4; Geyer, стр. 659; Венедиков, стр. 38.

¹¹²⁾ Тако, на пример, Leake, III, 466, који је налазио етимолошке везе између речи Ἀστράτων, Струмица и Стримон; Tafel, Tess. 314; Димица, стр. 329 и д. Уп. и Oberhammer, RE s. v.; Plassart, Théorodoques, стр. 55, прим. 1; Кацаров, Пеония, стр. 6. — Венедиков, стр. 38, сматра да се положај Астрада на основу постојећих података не може утврдити. Код Kiepert-a, FOA XVII, Астрада није забележен.

¹¹³⁾ Aelian. h. an. 15, 1.

¹¹⁴⁾ Honigmann, н. м.

нема везе с нашим градом, и онда то може бити било која речица близу Берије,¹¹⁵⁾ или се у Елијановом рукопису поткрала грешка и та се река друкчије звала.¹¹⁶⁾ И у овом другом случају она не може имати везе са пеонским градом Астраионом, који се морао налазити негде северно од Добера.

У вези с локализовањем Добера и Астраиона потребно је на овом месту потсетити на византиску традицију према којој се Струмица раније звала Тибериопољ. Овај више-струко посведочени податак (Спискови градова који су променили име¹¹⁷⁾, Теофилакт Охридски¹¹⁸⁾, позније notiције епископата¹¹⁹⁾, натпис из цркве Богородице Елеусе код села Виљуше северно од Струмице из 1080 г.¹²⁰⁾ и атоска повеља из 1286 г.)¹²¹⁾ учинио се још Тафелу сумњив, јер антички извори не знају ни за какав Тибериопољ у Македонији.¹²²⁾ Ипак, заслужни истраживач струмичке епископије и поменуте цркве Богородице Елеусе L. Petit прихватио је ову позновизантиску традицију о Струмици као наследнику епископског седишта Тибериопоља као тачну и изнео чак претпоставку да је епископ Теокист из Тибериопоља, чији се потпис налази у актима VIII васељенског сабора (692), био управо из овог македонског Тибериопоља. То би по њему био најранији помен овог града.¹²³⁾ Међутим, ова претпоставка лишена је сваке реалне основе и не може се указати ни на један податак о македонском Тибериопољу који би био ранији од XI в. Право објашњење ове византиске традиције дао је К. Јиречек. Он је на више примера показао како су се са појединим култовима преносила и имена градова за које су ови култови били нарочито везани. Тако се и име

115) Једна нимфа 'Αστραία била је по легенди дадиља Берији, уп. Oberhummer, s. v. Astraios, № 3, RE II (1896) 1796.

116) Tafel, Thess. стр. 314, предложио је емендацију 'Αξιός место 'Αστραίος. — Због тога што код Стефана Византиског стоји за Астраион да је πόλις Ἰλλυρίας, неки су научници тражили овај град у западном делу Македоније. Међутим, Стефан Византиски употребљава назив Илирија у најширем смислу, а цитат који он наводи као свој извор јасно показује да се Астраион налазио близу Добера. Тафелова (Via Egn. I p. 29) исправка ΔΙΕΤΡΟΝ у ΑΙΣΤΡΑΙΟΝ у Хијерокловом списку градова Новог Епира не може се одржати. Διστρών = Ἀλιστρος је кастел у Н. Епиру, који се спомиње и код Прокопија, уп. Müller, Ptol. 509.

117) App. I, 20 ad Hier. ed. Burckhardt: Τιβεριούπολις ἢ νῦν Στρούμνιζα; App. III, 19: Βερροιοῦπολις ἢ νῦν Στρούμνιζα (свакако искварено).

118) Cf. Tafel, Thess. 294, пр. 10.

119) Cf. L. Petit, Le Monastère de Notre Dame de Pitié. Изв. РАИ 6 (1900) стр. 94 и д.

120) Ibid.: παρά Μανουῆλ μοναχοῦ καὶ γεροντός ἐπισκόπου Τιβεριουπόλεως.

121) F. Dölger, Aus den Schatzkammern des heiligen Athos, № 110, 17—18: ἐγράφη δὲ χειρὶ τοῦ μεγάλου οἰκονόμου καὶ ταβουλλάρου Τι' εριουπόλεως εὐτελοῦς ἱερέως Ἰωάννου... и 110, 54: ὁ μέγας οἰκονόμος τῆς ἁγιοτάτης ἐπισκοπῆς Στρούμνιζης καὶ ταβουλλάριος Τιβεριουπόλεως εὐτελής ἱερεὺς Ἰωάννης

122) Tafel, н. м.

123) L. Petit, н. д., стр. 100; cf. Le Quien. Or. Chr. I, 1223.

Тибериопоља у Фригији, који је био надалеко познат по култу 15 мученика, пренео на македонску Струмицу, где се врло рано појавила легенда о 15 мученика и укоренио њихов култ.¹²⁴) Према томе, у античкој Македонији није било града по имену Тибериопол.

* * *

Има још три града у Македонији које не можемо локализовати, али за које верујемо да су се налазили у источном делу Македоније, између Аксија и Стримона, можда у самој Пеонији: то су Иорон, Брагил и Примана.

Град племена Иора ^{Ἰωρον} спомиње Птоlemeј одмах иза Добера, а испред Синта.¹²⁵) С. Müller је помишљао на то да је име можда искварено од Δισοροί (трачко племе, западно од Стримона?)¹²⁶), али на једном натпису недавно нађеном у Берији посведочен је етникон Ἰώριος и тиме потврђена тачност Птоlemeјева податка.¹²⁷) По реду којим Птоlemeј наводи ова племена смело би се можда закључити да су и Иори живели у источној Пеонији. Мање је вероватна Müller-ова претпоставка да се град Иорон налазио у области Деуриопа, због тога што би према Птоlemeју морао бити северно од Линкестиде и Пелагоније. До нових налаза ово питање остаје отворено.

Град Брагил (Βράγυλος) налази се у Хијерокловом списку иза Добера и Идомена, а испред Примане (? = Πρίμουλα), Партикопоља и Хераклеје Синтике.¹²⁸) У делфиском списку теородоха место Βράγυλαι, које је вероватно идентично са Βράγυλος,¹²⁹) наведено је овим редом: Θεσσαλονίκη, Ἰδομέναι, Ἀστρέα, Βράγυλαι, Χαράκωρα, Λήτη.¹³⁰) Значи да су теородоси ишли из Тесалонике долином Вардара ка Идоменама, одавде даље на север до Астраиона, па су се онда

ИОРОН

БРАГИЛ

¹²⁴) K. Jireček, Das christliche Element in der topographischen Nomenclatur der Balkanländer. Wien, 1897, стр. 65—71. Захвална сам професору Михаилу Динићу што ми је скренуо пажњу на ову интересантну Јиречекову расправу и указао на неоспорност његове аргументације и његових закључака.

¹²⁵) Ptol. III, 12, 27: Ἰωρών Ἰωρον. Неки рукописи Птоlemeјеви имају иза Ἰωρον град Ἀλωρος. У другим рукописима град Алор долази иза Добера, као пеонски град, cf. Müller, Ptol. 509. У овој области град Алор није иначе посведочен. Други извори знају само за Алор у Ботијаји (в. стр. 123).

¹²⁶) Müller, Ptol. стр. 509, 3.

¹²⁷) Arch. Anz. 1942, стр. 178, бр. 18: Κατὰ τὸ δόξαν τοῖς συνέδροις Τορκουάτων Δυσπάρχου Ἰώριον Ἰσιδώρα Ἀναγόνου ἢ γυνὴ αὐτοῦ.

¹²⁸) Hier. 639, 6.

¹²⁹) Тако A. Plassart, Théorodoques, стр. 55, пр. 2; Honigmann, ad Hier. 639, 6. Ово је редак случај да је један град посведочен само почетком II в. пре н. е. и на крају антике.

¹³⁰) Plassart, н. д., стр. 17.

враћали на југ преко Брагила и непознатог места Харакома у Лету. Из ових података (списка теородоха и Хијерокла) види се само то да се Брагил налазио између Аксија и Стримона, северно или јужно од Беласице.

ПРИМАНА

Нисмо у могућности ни приближно да одредимо област где треба тражити малопре споменути град Примана. У рукописима Хијерокловим забележен је као Πρίμανα (Πρίμανα код Konst. Porph.). Исправку Πρίμανα, коју је предложио С. Müller (Ptol. p. 509), прихватио је и Хонигман.¹³¹) Он указује и на *mutatio Pennana*, забележену у итинерарију *Burdigalense* између Амфипоља и Аполоније, чије је име можда искварено од *Primana*. Тешко је по овом питању заузети став, мада ред којим је Примана забележена код Хијерокла говори за севернији положај него што је имала станица *Pennana*.

¹³¹) Honigmann, ad Hier. 639, 7.

IV. ИСТОЧНА МАКЕДОНИЈА

Област између Стримона и Неста присаједињена је Македонији под Филипом II. Захваљујући енергичној колонизаторској политици овог далековидог владара, она је остала од тог времена трајно везана за македонску државу. Прилике које су завладале после Александрове смрти у европском делу његовог царства успориле су хеленизирање ових трачким елементом настањених земаља, које је било отпочело неколико векова раније посредством грчких колонија на њиховом приморју. Када су Римљани освојили Македонију, трачка племена су се још жилаво одржавала, нарочито у планинским пределима. Оснивање римске колоније Филипи било је од пресудног значаја за даљи развитак ове македонске области.

Са источномакедонским областима у ужем смислу — Бисалтијом, Синтиком, Одомантиком, Едонидом и Пиеријом — ставила сам у овај одељак и Парорбелију, иако се она налази западно од Стримона. То сам учинила због тога што се она, како ће се видети из даљег излагања, не може убројити ни у доњомакедонске, а ни у пеонске области, између којих се налази.

Парорбелија

Парорбелија помиње се само на једном месту код Страбона (VII, frg. 36): Ὑπὲρ δὲ τῆς Ἀμφιπόλεως Βισάλται καὶ μέχρι πόλεως Ἡρακλείας, ἔχοντες αὐτῶνα εὐκαρπον, ὃν διαρρεῖ ὁ Στρυμὼν ὠρμημένος ἐκ τῶν περὶ Ῥοδόπην Ἀγριάνων, οἷς παράκειται τῆς Μακεδονίας ἡ Παρорβηλία, ἐν μεσογαίᾳ ἔχουσα κατὰ τὸν αὐτῶνα τὸν ἀπὸ Εἰδομένης Καλλιόποιν, Ὀρθόποιν, Φιλιππούποιν, Γερησίων. Иако потиче из epitome, овај Страбонov податак о Парорбелији је довољно јасан и прецизан да би се на основу њега могао одредити положај ове области. Ипак, досада није у науци постигнута сагласност о томе где треба тражити Парорбелију, углавном због тога што се решење овог питања везивало за идентификовање планине Орбела, у чијој се близини, како само њено име показује, Парорбелија морала налазити, и што су подаци о овој планини код античких писаца тако контрадикторни, да их је немогуће ускладити. Од тога хоће ли се Орбел ставити

источно или западно од Стримона, хоће ли се идентификовати са Пирин-планином, Малешким планинама, Беласицом или Осоговом, зависи свакако и где ће се локализовати Парорбелија.¹⁾ Међутим, с обзиром да се сведочанства о Орбелу не подударају и допуштају различите интерпретације, поступак при решењу овог проблема може бити обрнут: ако располажемо сигурним индикацијама за утврђивање положаја Парорбелије независно од античких података о планини Орбелу, идентификовање ове планине мора се подвргнути закључку који нам те индикације намећу.

У напред цитираном Страбоновом фрагменту постоји такав, недвосмислени податак за локализовање Парорбелије: то је парорбелиска котлина (αὐλῶν) „која почиње од Идомена и у којој се налазе градови Калипољ, Ортопољ, Филипопољ и Гареск“. Иако нису још откривени остаци Идомена, њихов приближни положај може се са сигурношћу утврдити. Идомене су се налазиле на Вардару, између Демир-Капије и Ђевђелија, вероватно око Милеткова (в. напред стр. 133). На основу тога Киперт и Томашек идентификовали су αὐλῶν ὁ ἀπὸ Εἰδορένης с долином реке Струмице, док су М. Döll и С. Müller локализовали ову котлину јужно од Беласице, у области језера Дојрана и Буткова.²⁾ Узет сам за себе, Страбон податак о парорбелиској котлини оправдава и једну и другу идентификацију. Од области на Вардару у којој су се налазиле Идомене воде ка Стримону два природна пута, један северно од Беласице долином Струмице, други јужно од ове планине, котлином у којој су језера Дојран и Бутково.³⁾ Пажљива анализа Страбоновог фрагмента о Парорбелији откриће нам неке досада незапажене моменте који јасно показују да је Страбон, говорећи о αὐλῶν ἀπὸ Εἰδορένης имао у виду ову другу котлину, јужно од Беласице.

Пре свега треба приметити да Страбон умеће своје вести о Парорбелији у поглавље посвећено Бисалтији. Говорећи о Бисалтима настањеним северно од Амфипоља до Хераклеје, у плодној долини Стримона, који долази из земље

¹⁾ Cf. E. Oberhummer. s. vv. Orbelos, Orbelia, RE Suppl. VII (1940) 791 sq.

²⁾ Kiepert, FOA XVII; W. Tomaschek, Miscellien aus der alten Geographie. Ztschr. f. d. oesterr. Gymn. Wien 18 (1867) 694; M. Döll, Studien zur Geographie des alten Makedonien. Stadtanhof 1891, стр. 13 и д., С. Müller, Ptol. стр. 451 и 507.

³⁾ Döll, н. д., стр. 18, правилно је приметио да Страбон излаже своје податке о овој котлини имајући у виду долину Стримона, и да је зато могао рећи да она почиње од Идомена. Нема ту никакве збрке нити би се према овом податку могло очекивати да Идомене буду на Стримону, како то закључује Oberhummer, RE Suppl. VII, 791, s. v. Orbelia („Deren Lage, тј. градова Парорбелије — ist ebenfalls unsicher und um so mehr verworren, als das angeblich oberhalb des Ganges gelegene Εἰδορένη nicht am Strymon, sondern am Axios zu suchen ist.“).

Агријана око Родопа, он додаје: „а уз њих лежи на македонској страни Парорбелија, која у унутрашњости има, у котлини која почиње од Идоменâ, градове Калипољ, Ортопољ, Филипопољ и Гареск.“ После тога се опет враћа на Бисалте. Кад се ово има у виду, онда неће бити тешко доказати да се речи οἱς παράκειται не односе на Агријане, како се обично сматра, већ на Бисалте, о којима је реч и у претходној и у следећој реченици — тј. да Парорбелија лежи уз Бисалте, а не уз Агријане. Везујући погрешно οἱς παράκειται за Агријане, Döll је морао да прошири северне границе Парорбелије све до територије овог племена око горњег тока Стримона, иако ни њему није било јасно где би се те две области могле додиривати.⁴⁾ Агријани се, међутим, у Страбоновом фрагменту спомињу само узгред, у једној уметнутој реченици. Карактер ових Страбонових фрагмената, који потичу од извода из оригиналног текста, чини разумљивим зашто се οἱς могло непосредно надовезати на Агријане, иако се по смислу односи на Бисалте.⁵⁾ Парорбелија је према томе област у суседству Бисалтије и нема никакве везе са Агријанима, који су живели далеко на северу испод планине Скомија.

Друга ствар на коју се није обратила пажња у овом Страбоновом податку јесте то што Страбон наглашава да се Парорбелија налази у Македонији, односно на македонској страни (οἱς παράκειται τῆς Μακεδονίας ἢ Παρορβελία). Овај податак не треба схватити тако као да се ради о „македонској“ Парорбелији насупрот некој другој (рецимо, трачкој или пеонској). Страбон је само хтео да подвуче да се Парорбелија надовезује на територију Бисалта с ове стране Стримона, у Македонији, јер је Бисалта било и источно од Стримона, где су они граничили са другим, трачким племенима. Да се Парорбелија није протезала далеко на север, с оне стране Беласице, види се из даљег излагања код Страбона: ако се пође од Хераклеје и кланца кроз који протиче Стримон даље на север уз реку Стримон, онда се с леве стране налази Пеонија и област Добра. То значи да долина Струмице, бар њен горњи ток где се налазио Добер, није улазила у Парорбелију, већ у Пеонију. Парорбелија се пружала јужно од струмичке долине, око Беласице, која се на основу овога може идентификовати с Орбелом.

⁴⁾ Döll, н. д., стр. 19 и д.: „Ob sie im Norden oder Osten oder, was mir wahrscheinlicher dünkt, im Nordosten angrenzten, lasse ich dahingestellt, da die zu Gebote stehenden Hilfsmittel uns über Hypothesen doch nicht hinauskommen lassen.“

⁵⁾ Ево једног идентичног примера (где је οἱς логички везано не за претходну уметнуту реченицу, већ за главну) из Диодора XXXI, 8, 7: τρίτον (sc. πέρος) δὲ περιέχει κατὰ δυσρὰς μὲν ὁ Πηνειὸς ποταμὸς, κατὰ δὲ ἄρκτον τὸ λεγόμενον Βέρρον ὄρος, προστεθέντων καὶ τινῶν τόπων τῆς Παιονίας, ἐν οἷς καὶ πόλεις ἀξιόλογοι Ἐδεσσα καὶ Βέροια. Нико неће тврдити да су Едеса и Берија градови Пеоније!

Све што нам Страбон каже о Парорбелији је тако прецизно и јасно да немамо разлога да доведемо у сумњу веродостојност његових података. Парорбелиска котлина је равница између Круша-планине и Беласице, јер је то једина област за коју се може рећи да *παράκειται* Бисалтима на македонској страни и да води од Идомена ка Стримуону.

Идентификовање Беласице с Орбелом, које јасно проистиче из анализираниог Страбоновог податка, потврђује се и Херодотовом вешћу да су становници из околине језера Прасијаде (Буткова) довозили дрво за сојенице са планине Орбела.⁶⁾ Врло је могуће да је на Беласицу мислио и Аријан када, у своме опису Александровог похода на Трибале, каже: *Ὀρμηθέντα δὲ ἐξ Ἀμφιπόλεως ἐρξαλείν εἰς Θρακίην τὴν τῶν αὐτόνων καλουμένων Θρακῶν, Φιλίππους πόλιν ἐν ἀριστερᾷ ἔχοντα καὶ τὸν Ὀρβηλον τὸ ὄρος. Διαβάς δὲ τὸν Νέστον ποταμὸν λέγουσι ὅτι δεκαταῖος ἀφίκετο ἐπὶ τὸ ὄρος τὸν Αἰμόν.*⁷⁾ Овај Аријанов податак дао је повода многим контроверзама. Један од главних разлога што се овом Александровом походу дао источнији правац него што би се очекивало по осталом опису јесте свакако идентификовање овде поменутог града *Φιλίππους πόλιν* са Филипима на подножју Пангајске горе.

Не мислим на овом месту заћи у сложено питање кретања Александрове војске на путу у земљу Трибала.⁸⁾ Указаћу само на чињеницу да је, према Аријану, нашем једином извору о овом питању, Александар дошао из Амфиποља најпре у земљу такозваних аутономних Трачана и да је тек после тога прешао преко Неста. Где се могу сместити ти Трачани, ако се узме да је Александар ишао дуж пиериског приморја, тако да су му Филипи били с леве стране? На овај моменат, колико ми је познато, није нико скренуо пажњу; он, међутим, неоспорно доказује да се Александрова војска морала кретати најпре долином Стримона, где је наишла на аутономне Трачане, тј. на она најзападнија трачка племена за која Тукидид каже да нису улазила у Одриско царство,⁹⁾ и да је тек онда прешла реку Нест. Код оваквог правца

⁶⁾ Her. V, 16.

⁷⁾ Arr. Anab. I, 1, 5.

⁸⁾ После излагања Вулићевих, *Зеница*, Атина 1912, 181 и д. (где је дата и сва ранија библиографија), иако их Beloch, Gr. G. III², 352 и д., не прихвата, не може бити више говора о неком походу који би имао за циљ ушће Дунава или неку оближњу област. У анализи географских и топографских података Аријановог описа обично се заборавља основна чињеница да је Александар кренуо против Трибала и Илира и да би он, чак и да су Трибали живели далеко источније него што се из свих наших извора сме закључити, свакако изабрао за напад западни део њихове територије, ближи Илирима, а не најисточнији. На повратку са Дунава, Александар пролази кроз земљу Агријана и Пеонаца. И то говори за неку западнију тачку на Дунаву као место где је Александар избио пролазећи кроз трибалску земљу.

⁹⁾ Thuk. II, 96.

кретања, војска није могла да има с леве стране пиериске Филипе ни планину Орбел, ако се ова идентификује с Пирином или с Пангајском гором, односно Боз-Дагом, као његовим најјужнијим огранцима (ово последње је већ само по себи мало вероватно). Због тога, маколико да на први поглед изненађује Döll-ов предлог да се Аријанов Φιλίππους πόλιν идентификује са Страбоновим Φιλίππουπόλιν у Парорбелији, очигледно је да знаменити Филипи под Пангајском гором не могу бити онај град о коме говори Аријан. А ако нам је у Парорбелији познат град Филипопољ, ништа природније него да тај град идентификујемо са Аријановим Φιλίππους πόλιν, који се налазио у близини планине Орбела. За ово идентификовање не може бити сметња нешто друкчији облик имена, ни околност да о парорбелиском Филипопољу иначе не знамо ништа. Döll је показао да су се облици Φιλίπποι, Φιλίππου πόλιν и Φιλίππουπόλιν употребљавали подједнако за исти град.¹⁰⁾ С друге стране, доба Александровог похода на Трибале о коме нам говори Аријан је врло блиско времену оснивања оба Филипова града, те је за Аријанов извор и Филипопољ у Парорбелији морао бити исто тако познат град као Филипи под Пангајском гором. Због тога што први од ова два града није доживео сјајну судбину другог и што познији извори о њему ћуте, не смемо закључити да га Аријан, говорећи о Александровом походу 335 г., није могао да спомене.

Дакле, и поменути Аријанов податак може се узети као доказ да се Орбел, па према томе и Парорбелија, налазио западно од Стримона.

Страбонова Парорбелија не мора потпуно одговарати области 'Ορβηλία код Птоlemeја,¹¹⁾ у којој Птоlemeј наводи само један град, Гареск. Полијен нам је сачувао вест да је Филип II ратовао у брдовитој и шумовитој земљи Орбела и да је на своје противнике варваре, који су се скривали по шумама и шумарцима, пуштао ловачке псе да им уђу у траг и да их хватају.¹²⁾ Земља Орбела је према овом опису обухватала, поред парорбелиске котлине која је можда већ пре Филипа II била присаједињена Македонији, и саму планину Орбел која је послужила као склониште прогоњеним варварима.

Од четири града које Страбон наводи у Парорбелији — Калипољ, Ортопољ, Филипопољ и Гареск — само је последњи, као што смо видели, посведочен код Птоlemeја. Гареск је код Птоlemeја на истој географској ширини са Партикопољем

ГАРЕСК

¹⁰⁾ Döll, н. д., стр. 22 и д.

¹¹⁾ Ptol. III, 12, 25: 'Ορβηλίας: Γαρησκός.

¹²⁾ Polyaeu. IV, 2, 16: Φίλιππος ἐνέβαλεν εἰς τὴν 'Ορβηλίῳν χώραν ἡ δὲ ἐστὶ φαρυγγώδης καὶ δασεία. Καταδυσμένων τῶν βαρβάρων ἐς τὰ ἄλση καὶ τοὺς θάμνους, θηρυτικὰς κύνας πολλὰς ἐξήγαγεν, αἱ τοὺς πολεμίους ἐξιχνεύουσαι τοὺς πλείστους αὐτῶν ἐδήρευον.

у Синтици и према томе морао би доћи северно од Беласице. Киперт и Томашек локализују га у долини Струмице, где је по њиховом мишљењу био $\acute{o} \alpha\upsilon\lambda\acute{o}\nu \acute{\alpha}\pi\acute{o} \tau\eta\varsigma \text{Εἰδομένης}$ ¹³⁾ Müller пак мисли да је Птолемеј погрешно одредио положај Орбелије (Парорбелије, па према томе и Гареска, због тога што је сматрао да се планина Орбел налази на граници Македоније и Мезије.¹⁴⁾ Држећи се Страбонова податка и интерпретације коју сам горе дала, мислим да Гареск треба тражити јужно од Беласице. То је све што се о његовом положају може рећи. Плинијев податак о Гареску, односно Гаресцима (етникон потиче из Августове формуле провинција), доказ је да је овај град постојао као самостална општина у доба Раног царства.¹⁵⁾ Парорбелиски Гареск нема никакве везе с истоименим градом у Крусиди који је био обухваћен синоикизмом Тесалоники.¹⁶⁾

КАЛИПОЉ О градовима Калипољу и Ортопољу (Καλλιπόλις, Ὀρθοπόλις) не знамо ништа. Мало је вероватна Томашекова конјектура „Parthicopolis“ уместо „Orthopolis“, јер се Партикопољ, према Птолемеју, налазио у области Синта, северно од Хераклеје, што се може закључити и на основу Хијерокла.¹⁷⁾

За Филипопољ смо већ рекли да је врло вероватно да њега спомиње Аријан као Φίλιππο. Идентификовање овог града са старим трачким местом Бине (Βίναι, Βίνη), које је лежало на реци Понту (= Струмица?) и које је, колонизирано од Филипа II, подругљиво названо Μοιχόπολις, није нимало сигурно.¹⁸⁾

Остављајући отворено питање локализовања Калипоља, Ортопоља и Филипопоља, за које недостају потребни елементи, морамо се упитати да ли су се те македонске колоније на трачкој територији одржале и у римско доба. Оне се све спомињу, као што смо рекли, само код Страбона, али, мада је податак о њима географског карактера а не историског, не можемо нимало бити сигурни да су та насеља у Страбоново доба била *civitates*.

¹³⁾ Kiepert, FOA XVII; Tomaschek, н. д., стр. 694 и д. (код Радвишта).

¹⁴⁾ Müller, Ptol. стр. 507.

¹⁵⁾ Plin. IV, 35.

¹⁶⁾ Супротно мисли Müller, Ptol. 507. Уп. Tomaschek, н. д., стр. 695 (Гареск у Парорбелији је новија македонска колонија, која је добила име по старијем насељу у Мигдонији или Крусиди). В. стр. 149 и прим. 45.

¹⁷⁾ За Партикопољ в. ниже одељак *Синтика*.

¹⁸⁾ Уп. Tzetzes, Chil. p. 510: Ὁ ῥήτωρ μακαρίζων τὸν Φίλιππον, πάντας πονηροὺς καὶ μοιχοὺς εἰς Πονηρόπολιν συνοικίσαντα καὶ Μοιχόπολιν, ἢ Βινη/ρία/ καλεῖται, ... и Etym. M. p. 197: Βίνη πόλις. Μέννεται ταύτης Ἡρόδοτος καὶ φησὶν φθοράσθαι, ὑπὸ Φιλίππου οἰκεισθεῖσα, ἀπὸ τῶν ἐν αὐτῇ συνοικισθέντων μοιχῶν (према Томашеку, н. д., стр. 695 и д., који предлаже идентификовање овог града са Филипопољем у Парорбелији. Код њега су наведена и остала места из извора, где се спомињу Бине и река Понт која носи неко необично камење).

Бисалтија

Област Бисалта простира се на доњем току реке Стримона. Обично се сматра да су Бисалти живели само западно од Стримона, а да су земље источно од њега насељавали Одоманти и Едони. Уствари, тешко је разграничити области ових трачких племена. Неслагање наших извора показује да су се њихове границе морале мењати. Нарочито треба имати у виду да је експанзија македонске државе у IV в. изазвала померање тих племена даље према истоку. Едони, који у римско доба живе у области између Стримона и Неста, посведочени су у старије време у Мигдонији и на Халкидику.¹⁾

Да су Бисалти живели западно од Стримона, у то нико не сумња, јер се извори у том погледу слажу. Али, по нашем мишљењу, ништа не говори ни против тога да их је било и источно од Стримона, а има извора у којима се то изричито каже. Према Херодоту, Бисалтијом се звала област града Аргила на приморју западно од Стримона и земље које се пружају даље на северу: 'Ὅς δὲ ἀπὸ τοῦ Στρυμόνος ἐπορεύετο ὁ στρατός, ἐνθαῦτα πρὸς ἡλίου δυσμέων ἐστὶ αἰγιαλός, ἐν τῇ οἰκημένην "Ἀργίλον πόλιν παρεξήϊε, αὕτη δὲ καὶ ἡ κατ' ὑπερθε ταύτης καλεῖται Βισαλτίη (VII, 116). Ово најстарије сведочанство о Бисалтији као да заиста ову област ставља искључиво западно од Стримона. Ипак, у њему је пре свега реч о обали, на којој је и доцније ушће Стримона претстављало границу Бисалта и Едона: Еион и Амфиποљ, који се налазе на левој обали Стримона, стављају сви наши извори у земљи Едона. Израз пак „κατ' ὑπερθε“ не искључује могућност да се Бисалтија протезала и с оне стране Тахинског језера.

Тукидид спомиње Бисалтију заједно са Мигдонијом и Крестонијом говорећи о освајањима Александра I Македонског, који је границе македонске државе проширио до Стримона; он није имао разлога да спомене Бисалте на левој обали реке.²⁾ Уосталом, врло је могуће да је управо ширење Македонаца у то време, као што смо већ рекли, приморало трачка племена, међу њима и Бисалте, да се повуку према истоку, и да су они тада прешли с оне стране Стримона.

Стефан Византиски сачувао нам је Ликофронов податак да се приморје око Стримона назива Бисалтијом: „Τὸ μὲν γὰρ ἥνιν Στρυμόνος Βισαλτία“.³⁾ Овај податак је потпуно неодређен

¹⁾ Thuk. IV, 109 и II, 99 (где стоји да су Аргеади потисли Едоне из Мигдоније). И по Страбону, који у овом случају свакако користи старе изворе, Мигдонци су једна грана Едона: ... Ἡδῶνοι δὲ καὶ Βισάλται τὴν λοιπὴν (Μακεδονίαν) μέχρι Στρυμόνος. Ὅτι οἱ μὲν αὐτὸ τοῦτο προσήγορεῖοντο Βισάλται, Ἡδῶνων δ' οἱ μὲν Μυδῶνες οἱ δὲ Ἡδῶνες οἱ δὲ Σιδῶνες (VII, frg. 11).

²⁾ Thuk. II, 99 и IV, 190.

³⁾ Steph. Byz. s. v.

и, мада може ићи у прилог нашег мишљења, не бисмо на њему инсистирали. То исто важи и за Псеудо-Скимна.⁴⁾

Ни Плиније, чини ми се, не може да се употреби ни за ни против тврђења да су Бисалти живели и источно од Стримона. Он додуше Бисалте ставља у Македонију (у ужем смислу), тј. спомиње их пре реке Стримона, али то исто чини и са Амфипољем: „... Amphipolis liberum, gens Bisaltae. Dein Macedonia terminis amnis Strymon...⁵⁾ А нешто даље, говорећи о трачким племенима, он каже: „amnem Strymonem accolunt dextro latere Denseletae et Maedi ad Bisaltas usque supra dictos“,⁶⁾ али на основу тога не смемо ограничити Бисалте само на десну обалу Стримона, јер су и Дентелети и Меди, према осталим изворима, живели око горњег тока ове реке.

Док споменути извори,⁷⁾ и кад наизглед стављају Бисалте западно од Стримона, не искључују могућност да их је било и источно од њега, дотле Страбон јасно и изричито каже да су Бисалти живели и с једне и с друге стране ове реке: „Ἔστι δ' ἡ χώρα ἢ πρὸς τὸ Στρυμόνος πέραν“,⁸⁾ ἢ μὲν ἐπὶ τῇ θαλάττῃ καὶ τοῖς περὶ ἄτον τόποις Ὀδορᾶντες καὶ Ἠδωνοὶ καὶ Βισάλται, οἱ τε αὐτόχθονες καὶ οἱ ἐκ Μακεδονίας διαβάντες, ἐν οἷς Ῥήσος ἐβασίλευσεν. Ὑπὲρ δὲ τῆς Ἀμφιπόλεως Βισάλται καὶ μέχρι πόλεως Ἡρακλείας, ἔχοντες αὐλῶνα εὐκαρπον, ὃν διαρρεῖ ὁ Στρυμὼν φορημένος... Ἐν δὲ τοῖς Βισάλταις ἀνὰ ποταμὸν ἰόντι τὸν Στρυμόνα καὶ ἡ Βέργη ἱδρυται, κώμη ἀπέχουσα Ἀμφιπόλεως περὶ διακοσίους σταδίους... Οὐ μόνον δ' ὁ Ἀεῖος ἐκ Παιόνων ἔχει τὴν ῥύσιν, ἀλλὰ καὶ ὁ Στρυμὼν ἔξ Ἀγριάνων γὰρ διὰ Μαίδων καὶ Σιντῶν εἰς τὰ μεταξὺ Βισαλτῶν καὶ Ὀδορᾶντων ἐκπίπτει.⁹⁾

Ако бисмо се задржали на првој реченици овог Страбоновог фрагмента, према којој су земље с оне стране Стримона биле насељене Одомантима, Едонима и Бисалтима, онда бисмо на основу ње могли закључити да су Бисалти живели само источно од Стримона. Међутим, овај закључак би био исто тако погрешан као што је нетачно и супротно тврђење да су Бисалти живели само западно од Стримона. Мало

⁴⁾ Ps.-Scymn. 650 и д.: ... εἰς Ἀμφίπολιν. Στρυμὼν δὲ παρὰ ταύτην μέγας ποταμὸς παραρρεῖ... Ἐφ' ὃς κατὰ μεσογείον Ἀντιφάνους πατρίς κείται λεγόμενη Βέργη...

⁵⁾ Plin. IV, 38.

⁶⁾ Plin. IV, 40.

⁷⁾ О Ливију и Птолемеју в. ниже.

⁸⁾ За израз „ἢ πρὸς τὸ Στρυμόνος πέραν“ — с оне стране Стримона, тј. источно од Стримона, уп. и Str. VIII, 328: τὰ δὲ πέραν Στρυμόνος ἦδη μέχρι τοῦ Ποντικὸς στόματος...

⁹⁾ Последња реченица не може се употребити ни за ни против наше тезе. Εἰς τὰ μεταξὺ може значити „између Бисалта и Одоманта“ тј. тако да Стримон раздваја њихове територије, али и „кроз област Бисалта и Одоманата“, слично претходном διὰ Μαίδων καὶ Σιντῶν. Не треба изгубити из вида да су нам ови подаци сачувани у ексерптимима, који, сажимајући Страбонов текст, често га чине нејасним.

даље, у истом Страбоновом фрагменту, налази се један врло конкретан податак из кога се види да је Бисалта било с обе стране Стримона: Бисалти, каже Страбон, живе северно од Амфипоља у плодној долини кроз коју проишче Стримон. С обзиром да ниједан наш извор не говори директно против тога да је Бисалта било и источно од Стримона, морамо узети Страбоново сведочанство као тачно, тим пре што прецизни опис земље Бисалта који нам он даје није могао бити измишљен од епитоматора.

На другом месту Страбон каже да су око Аксија живели Пеонци, а да су „осталу Македонију до Стримона насељавали Едони и Бисалти“.¹⁰⁾ Из контекста се види да је овај податак историског карактера, јер Страбон говори о племенима на која су наишли Македонци приликом свога ширења. Али ни за то далеко време на које се односи овај фрагмент не мора се узети да су Бисалти живели само до Стримона, јер Страбон, говорећи о Македонији, није ни имао у виду земље источно од њега, пошто Стримон претставља границу Македоније. Међутим, Стримон није претстављао такву препреку да би се племена морала распоредити једна с једне, а друга с друге стране реке.

Према томе, из ових оскудних остатака Страбоновог текста који су нам о овом питању сачувани јасно произлази да су Бисалти живели с обе стране Стримона. Овај наш закључак потврђује и чињеница да се место Берга, за које Страбон каже да је било у Бисалтији, по свој прилици налазило, као што ћемо видети, источно а не западно од Стримона.

Као главни аргуменат у прилог мишљења да је Бисалта било само на десној обали Стримона наводи се обично Ливијев податак да су 167 г. Првој македонској области, која је обухватала територију између Стримона и Неста, припојени и Бисалти: *cis Strymonem autem vergentia ad occasum, Bisalticam omnem cum Heraclea, quam Sinticen appellant*.¹¹⁾ Исти податак, очигледно из истог извора, налазимо и код Диодора: *πρὸς δυσμὰς δὲ τοῦ Στρυμόνος Βισαλτία πᾶσα μετὰ τῆς ἐν τῇ Σιντικῇ Ἡρακλείας*.¹²⁾

Нема сумње да се на основу ових података добија утисак да се Бисалтија налазила само западно од Стримона, нарочито због придева „*omnem*“, „*πᾶσα*“. Међутим, код самог Ливија, мало даље, наћи ћемо други, досада незапажени податак о Бисалтима, који потврђује наше гледиште и показује да се под „*Bisalticam omnem*“ подразумевају све бисалтске земље западно од Стримона, али не искључује постојање

¹⁰⁾ Str. VII, frg. 11; в пр. 1.

¹¹⁾ Liv. XLV, 29, 6.

¹²⁾ Din. XXXI, 8, 7.

бисалтског становништва и на другој, левој обали ове реке. Правдајући поделу Македоније коју су извршили Римљани, Ливије говори о томе како је свака област за себе способна за самосталан живот и набраја предности сваке од њих. За прву област он каже између осталог: „Pars prima Bisaltas habet, fortissimos viros — trans Nessum amnem incolunt et circa Strymonem...“¹³⁾ Израз „trans Nessum“ не може овде имати свој прави смисао, јер с оне стране Неста, тј. источно од њега, није било Бисалта. Стога ми се чини да је смисао ове уметнуте реченице овај: да Бисалти живе око Стримона, тј. између Стримона и Неста.

Индиректну потврду за тачност нашега закључка пружиће нам Ливијев податак о присаједињењу Бисалта западно од Стримона Првој македонској области, ако се упитамо којим су се разлозима Римљани руководили приликом повлачења ове границе. Нико се досада није питао зашто Римљани нису задржали као западну границу Прве македонске области природну границу коју чини река Стримон? Шта је њих навело да укључе у Прву мериду узани појас дуж западне обале Стримона? Објашњење, чини ми се, може бити само једно: морали су превагнути етнички односно племенски мотиви, јер је у овом делу Македоније племенски живот био у доба римског освајања још увек развијен. Међу меридама, међутим, није било права *coniunctum* и *commercium*. Управо зато што је Бисалта било и источно од Стримона, Римљани нису ово племе поделили између двеју мериди одређујући као границу саму реку: цела територија Бисалта с једне и с друге стране реке припала је Првој македонској области. Исти је случај и са Хераклејом Синтиком. И она је присаједињена Првој области због тога што се остала територија Синта налазила источно од Стримона. Према томе, Ливијев (и Диодоров) податак не противуречи нашој тези. Али, овако како је формулисан, он је без сумње могао допринети да се створи убеђење да су Бисалти живели искључиво западно од Стримона и могло је у том смислу да утиче на познију географију.

Ако се усвоји мишљење да је Бисалта било и источно од Стримона, онда ће се сасвим друкчије поставити и питање локализовања Берге, за коју Страбон каже да је била око двестотине стадија удаљена од Амфиποља: *Ἐν δὲ τοῖς Βισάλταις ἀπὸ ποταμὸν ἰόντι τὸν Στρυμόνα καὶ ἡ Βέργη ἰδρυται, κώμη ἀπέχουσα Ἀμφιπόλεως περὶ διακοσίους σταδίους.*¹⁴⁾ Сви научници који су се бавили питањем локализовања античке Берге траже овај град западно од Стримона, уверени да је

БЕРГА

¹³⁾ Liv. XLV, 30, 3.

¹⁴⁾ Str. VII, frg. 36.

Бисалта било само на тој страни реке.¹⁵⁾ Међутим, постоје два озбиљна разлога која говоре за то да се Берга морала налазити источно од Стримона: 1) Берга је била дуги низ година члан Атичко-делског савеза; 2) Берга је на прелазу из V у IV в. пре н. е. ковала новац.

Македонци су, као што је познато, после протеривања Персијанаца из северне Егеје освојили земље између Аксија и Стримона. Према Тукидидовом сведочанству ове су области биле у македонским рукама и за време Пелопонеског рата,¹⁶⁾ што значи да је територија на којој се по општем мишљењу морала налазити Берга била у V в. под македонском влашћу. Међутим, како истиче Едсон у једној од својих успешних notiца у којима је показао како се материјал из спискова атичко-делског фороса може искористити за историску географију Македоније, Берга се од средине V в. до Брасидиног похода (424) налази стално на списковима фороса.¹⁷⁾ Поставља се питање како су Атињани успели да увуку у свој савез и приморају на плаћање трибута град у унутрашњости македонске територије (око 35 км удаљен од Амфиопоља)? Иако покушава да то објасни, Едсон признаје да би било тешко допустити атинску интервенцију у овом случају да нема неоспорног сведочанства атинских спискова.¹⁸⁾ Али, на истој страни на којој се тражи Берга, само много ближе обали, био је и град Трагил, који се на списковима фороса појављује тек 425/4 г. (в. ниже прим. 36), док је Берга већ 452/1 г. припадала атинском савезу. То се ничим не да објаснити ако се Берга локализује на десној обали Стримона, северно од Трагила. Међутим, као што смо видели, ништа нас не приморава да овај град тражимо на македонској територији западно од Стримона

¹⁵⁾ Leake, III 229 (код Тахина на западној обали језера); Димица, стр. 601 (исто); Müller, Ptol. 510 (у близини ушћа Стримона у језеро Керкинитис); Kiepert FOA XVII (код Нигрите); cf. Geyer, 660. Нису ми доступни чланци St. Casson, BSA 23 (1918—1919), у коме се Берга идентификује са насељем северно од Тахина на седамдесетом километру пруге Солун—Серес, и A. Welch, ibid. стр. 65, који Бергу ставља јужно од Нигрите, в. J. Roger, L'enceinte basse de Philippes, BCH 62 (1938). J. Roger, Inscriptions de la région du Strymon, RA 24 (1945) 37 и д., објављујући неколико интересантних натписа из села Копачи (данас Берге), северо-западно од Нигрите, где је нађено много остатака који указују на постојање насеља од V в. пре н. е. до у римско доба, са резервом помишља на идентификацију овог насеља са античком Бергом. Уп. његову примедбу ibid. 38, пр. 2: „les données antiques paraissent contradictoires...”

¹⁶⁾ Thuk II, 99, 6: Ἐκράτησαν δὲ καὶ τῶν ἄλλων ἐθνῶν οἱ Μακεδόνες ὅροι, ὃ καὶ νῦν ἐστὶ ἔχουσι, τὸν τε Ἀνδροπότα καὶ Γρηστανίαν καὶ Βισαλτίαν.

¹⁷⁾ Cf. Edson, Notes on the Thracian Phoros. Class. Phil 42 (1947) 91 и д.

¹⁸⁾ Ibid. 95: „Were it not for the incontrovertible evidence of the tribute lists, one would hardly have thought any such Athenian intervention possible.”

и да тиме ствар компликујемо. Налазећи се источно од Стримона, Берга је могла постати атински савезник а да се у томе не мора видети никаква концесија Македонаца изнуђена дипломатским притиском Атине, како Едсон објашњава овај случај.

И чињеница да је Берга крајем V в. пре н. е. ковала новац указује на то да је она морала бити изван македонске територије.¹⁹⁾ Да се она налазила источно од Стримона, види се и по томе што је њен новац кован по узору на новац острва Таса, а познато је да је утицај Таса, политички, економски и културни, захватао углавном егејску обалу између Стримона и Неста.

Код Птолемеја Берга је стављена у Одомантику; само неки рукописи имају Бергу и у Бисалтији.²⁰⁾ Ово двоструко помињање Берге у Одомантици и Бисалтији објашњава Müller на следећи начин: неки Птолемејев преписивач, који је код Страбона био прочитао да се Берга налазила у Бисалтији, а није знао да по Страбону Бисалтија обухвата и један део територије коју Птолемеј убраја у Одомантику, увео је Бергу и међу бисалтске градове.²¹⁾ Без обзира како је до тога дошло, ја у томе видим још једну потврду изнегтог тврђења: да се Берга налазила западно од Стримона, не би је Птолемеј (у већини рукописа) убројио међу градове Одомантике.

Берга се спомиње и на једном натпису из времена Септимија Севера, нађеном у Филипима. Овај споменик подигао је савез пет градова: Οἱ Πενταπολεῖται [...].οι, Ἀδριανοπολεῖται, [Β]ε[ρ]γαῖοι, Σκιβέρτιοι, Γαζάριοι.²²⁾ Издавач J. Roger допунио је, као што видимо, име треће општине као [Β]ε[ρ]γαῖοι. Ову допуну потврдио је и Edson, који на својој копији има Βεργαῖα.²³⁾ Мада је облик Βεργαῖοι, место правилног етника Βεργαῖοι, који је посведочен и на натписима и на новцу,²⁴⁾ необичан, сигурно је да је један од чланова Пен-

¹⁹⁾ Cf. Edson, стр. 95, пр. 58. Сматрајући да се Берга налазила на македонској територији, Едсон објашњава њено право ковања новца било као уступак — „laissez faire“ — македонских краљева, било као право узурпирано у доба слабости македонске државе после Археласове смрти. Све ове тешкоће отпадају саме од себе кад се прими да је Берга била источно од Стримона.

²⁰⁾ Ptol. III, 12, 28; cf. Müller, Ptol. 510, 4 и 514, 2.

²¹⁾ Müller, н. м. — Проф. др. Илија Синдик скренуо ми је пажњу — на чему му и на овом месту захваљујем — на интересантну чињеницу да је и на Меркаторовој Крти (XVI в.) Берга зебележена источно од Стримона. Овај податак знаменитог холандског географа остао је досада незапажен у науци. Међутим, мада му не знамо извора, он није без сваке вредности за спорно питање локализовања Берге.

²²⁾ J. Roger, L'enceinte basse de Philippes, BCH 62 (1938) 23 и д. и табла.

²³⁾ Ch. Edson, Notes on the Thracian Phoros, стр. 94.

²⁴⁾ На списковима фороса атинског савеза: Βεργαῖοι; на новцу. ΒΕΡΓΑΙΟΥ, в. Edson, н. м.

таполе била Берга. Али и то показује да се, супротно Рожеру и Едсону, Берга мора тражити источно од Стримона, у суседству осталих чланова овог савеза. Први град који се спомиње на овом натпису био је према Рожеровој претпоставци (коју је потврдила Едсонова копија) — Сер.²⁵⁾ Други град — Ἀδριανόπολις је потпуно непознат. Издавач наглашава да не може бити речи о познатом Хадријанопољу у Тракији, пошто је Пентапола била свакако регионална верска федерација.²⁶⁾ Судећи по имену, то је био заиста самоуправни град, и зато га овде наводимо у маргини, иако не знамо у којој се области налазио. Можда се под тим именом крије неки нама познат град који је под Хадријаном променио назив. Скимберти се први пут спомињу на овом натпису, али њихово име јако потсећа на име једног села из околине Кумбалице, северозападно од Дrame — vicani Zcambi... (в. поглавље *Едонида и Пиерија*). Газор се налазио у Одомантици (в. ниже то поглавље).

ХАДРИ-
АНОПОЉ

Бергу последњи пут налазимо у Хијерокловом Синекдему, што показује да се одржала као самостална градска општина до краја антике.²⁷⁾ Интересантно је потсетити да се код Страбона Берга назива κῶρη, а не πόλις. Не верујем да то може бити случајно, нити је пак грешка у тексту, јер Страбона цитира и Стефан Византиски.²⁸⁾ Могуће је да је некадашњи атински савезник Берга у римско доба претворена у кому, тј. прикључена територији неког већег суседног града, а да је доцније, у позноцарско доба, поново добила градску самоуправу. Сведочанство Птолемеја, код кога се Берга појављује као полис, не смета овом тумачењу, пошто код овог писца, како смо већ имали прилике да нагласимо, израз полис нема увек значење самоуправне јединице.

У Бисалтији се налазио, према Птолемеју, и град Еупорија (Εὐπορία).²⁹⁾ За њу каже Стефан Византиски да ју је Александар I лако освојио, изградио и назвао Еупорија „διὰ τὸ εὐπορον“.³⁰⁾ Израз εὐπορον може имати тројако значење: њиме се може обележити место које је лако проходљиво, место које је лако освојено, или место које је родно и богато. Прво је значење највероватније и због тога се сматра да се Еупорија морала налазити негде на Стримону, на

ΕΥΠΟΡΙЈА

²⁵⁾ Roger има [Σιρρά]οι; Edson — [Σ]ιρραίοι.

²⁶⁾ Roger, н. д., стр. 41. Можда треба довести у везу са овим градом утврђење Ἀδριάνιον, Proc. de aed. IV p. 119, 2?

²⁷⁾ Hier. 640, 6.

²⁸⁾ Steph. Byz. s. v. Βέργη, πόλις Θράκης πρὸς τῇ Χερρόνῃσσι (Müller, Ptol. p. 514=τῇ Керкиνίτῃ). Στράβων δὲ κῶρην αὐτὴν λέγει... Δέγεται καὶ Βέργιον ὑποκριστικῶς.

²⁹⁾ Ptol. III, 12, 32.

³⁰⁾ Steph. Byz. s. v. Εὐπορία πόλις Μακεδονίας, ἣν Ἀλέξανδρος ταχέως νικήσας ἐκτίσας καὶ φρόντισε διὰ τὸ εὐπορον. (Реч може бити само о Александру I, за кога знамо, Thuk. II, 99, да је освојио Бисалтију).

месту где је прелаз преко реке био лак. Питање је, међутим, на коме делу Стримона треба тражити тај прелаз.

Сем код Стефана Византиског и Птолемеја, Еупорија је забележена и у Табули Појтингеријани и код Географа Равенског, који црпе из истог извора.³¹⁾ Податак Табуле Појтингеријане само делимично доприноси утврђивању положаја Еупорије. Из њега сазнајемо да се Еупорија налазила на путу Хераклеја Синтика — Филипи, 17 миља удаљена од полазне станице. Међутим, како није постигнута сагласност ни у погледу положаја Хераклеје ни у погледу правца кретања поменутог пута, питање локализовања Еупорије остаје нерешено. Једни је стављају јужно од Тахинског језера, други опет северно од њега, већ према томе да ли се Хераклеја локализује код Зервохорија (око 20 км северозападно од Амфиопоља) или код Демир-Хисара (Сидерокастрон, југоисточно од Рупелског кланца).³²⁾ Колар је локализовао Еупорију јужно од Амфиопоља, на десној обали Стримона, на месту где има античких остатака и где је и у доцнија времена обављан прелаз преко реке.³³⁾ О локализовању Хераклеје Синтике расправићемо у следећем поглављу. Овде ћу напоменути само то да Хераклеја никако није могла бити код Зервохорија, из простог разлога што је област Зервохорија морала припадати Бисалтији, док су Синти живели далеко северније. Према томе, ни Еупорија није могла бити јужно од Тахинског језера, већ само северно од њега.³⁴⁾

При решењу питања којим се правцем кретао пут на коме се налазила Еупорија мора се узети у обзир да је на Табули Појтингеријани, сем овог пута, забележен још један пут између Хераклеје и Филипа. Ова сама по себи изненађујућа околност постаје још чуднија ако се, према Коларовој комбинацији, претпостави да је тзв. јужни пут Хераклеја-Филипи ишао највећим делом (од Еупорије, коју Колар ставља код Амфиопоља) паралелно са главним друмом *via Egnatia*.³⁵⁾ Стога нам изгледа врло прихватљива исправка Табуле коју је предложио К. Miller: један од ова два пута

³¹⁾ Tab. Peut., VIII 2—3: „Heraclea Santica — XVII — Euporea — VIII — Graero — XVII — Trinlo — X — Philippis“. Georg. Rav. IV, 9: „Item ad aliam partem in ipsa Macedonia sunt civitates quae dicuntur Trillon Greron Arason Euporia Eraclia Xantica“.

³²⁾ Müller, Ptol. 513 и д. ставља Еупорију на самом излазу Стримона из Тахинског језера, код места Неохори (Јенице), где се уствари налазио Амфиопољ. Miller, Itin. Rom. 584, полазећи од тога да се Хераклеја налазила код Демир-Хисара, ставља Еупорију северно од Тахинског језера. Исто тако и Oberhummer, RE s. v. и Kiepert FOA XVII.

³³⁾ Collart, Philippes, стр. 508, пр. 6.

³⁴⁾ Да се Еупорија налазила на месту где је ставља Р. Collart, очекивали бисмо да буде забележена и на *via Egnatia*.

³⁵⁾ Collart, Philippes, стр. 506 и д.

(тзв. јужни) водио је од Хераклеје ка Амфипољу, а не ка Филиппима, како је у Табули забележено.³⁶⁾ Ако се погледа начин на који су претстављени ови путеви у Табули (између Амфипоља и Филипа нема ниједне станице на *via Egnatia*), увидеће се да је грешка коју претпоставља K. Miller потпуно могућа. Милерова исправка пак је утолико вероватнија што се зна да је пут долином Стримона био важна саобраћајна артерија, па би било чудно да он није на мапи забележен. Пут је морао ићи десном обалом Стримона. Еупорија се налазила негде на Стриму, јужно од језера Буткова, и она је, као и остала места на том путу, припадала Бисалтији.³⁷⁾

Између Амфипоља (на Табули, Филипâ) и Еупорије забележене су на Табули станице *Trinlo* и *Graego*. Упоређење са одговарајућим местом код Географа Равенског (в. прим. 31) показује да је на Табули изостављена станица Арасон. Све три станице налазиле су се у Бисалтији, ако је, како се мени чини, тачна Милерова претпоставка.

Trinlo (*Trillon* код Географа Равенског) је можда идентичан са Трагилом, за који Стефан Византиски каже: *πόλις μία τῶν ἐπὶ Θράκης πρὸς τῇ Χερρόνῳ καὶ Μακεδονίᾳ.*³⁸⁾ Тринло је према Таб. Peut. био удаљен 10 миља (око 15 км.) од

TRINLO
= Трагил?

³⁶⁾ K. Miller, *Itin. Rom.*, стр. 583.

³⁷⁾ Collart, *Philippe*, стр. 508, пр. 7, наводи Географа Равенског у потврду веродостојности Табуле. Међутим, није тачно да Географ Равенски набраја места на овом путу полазећи од Неапоља („*Partant de Néapolis, l'Anonyme de Ravenne énumère les stations de cette même route, après avoir nommé les villes échelonnées sur la Via Egnatia*“). Он најпре наводи станице на главном путу *via Egnatia* од Неапоља до Пеле, па онда умеће пут Берија—Темпе и наставља даље главним путем од епирске границе до Дирахијона. Затим почиње ново поглавље са „*item ad aliam partem in ipsa Macedonia sunt civitates quae dicuntur*“ и ту се набрајају станице на путу *Trillon—Eraclia Xantica*, затим долазе места на путу *Gallicum—Asigonia* па се наставља са Едесом и *Cellae*, умеће пут *Euriston—Heraclea*, и од Хераклеје наставља *via Egnatia* до епирске границе. Није према томе тачан утисак који се добија из Коларовог излагања да је пут *Trillon—Eraclia Xantica* наведен после пута *via Egnatia*, као паралелан пут који је почињао од Неапоља (односно Филипа). Географ Равенски не описује путеве, већ набраја градове, и због тога код њега немамо полазну станицу пута који нас интересује, јер је она већ раније била споменута (било да се узму Филипи или Амфипољ, како ја мислим). То исто важи и за пут Тесалоника—Стоби, где су станице наведене без почетне и завршне. Географ Равенски не набраја сва места на путу *via Egnatia* редом, већ умеће и места са попречних путева: *Heraclea—Euriston* и *Gallicum—Asigonia*. Такав је попречан пут био и пут *Trillon—Eraclia Xantica*. Где се он одвајао од главног пута, то се из Географа Равенског не види. Колар, осим тога, није обратио пажњу на то да код Географа Равенског постоји станица Арасон, која је изостављена у Табули. Сличан случај имамо и са станицом *Istuberra (Stuberra)* на путу Хераклеја—Стоби, в. стр. 218.

³⁸⁾ Steph. Byz. s. v. Cf. Hiller v. Gaertringen s. v. *Tragila* RE Zw. R. VI (1937) 1896.

Амфиποља, па се тако и локализује северозападно од овог града. С тим се слаже и редослед којим је Трагил уведен у листу теородоха Асклепијеона из Епидаура (360 г. пре н. е.).³⁹⁾ Теородоси су ишли из Аретусе преко Аргила (на обали западно од ушћа Стримона) у Амфипољ (на левој обали Стримона), а затим на север до Берге, одакле су се спуштали поново преко Трагила у Стагиру и Акант. Према томе, сви наши подаци о положају Трагила подударају се и говоре за идентичност овог места са станицом Тринло у Табули. Појтингеријани.

Ггаерго Даље на северу, око 25 км (17 миља) удаљена од Тринла, била је станица Ггаерго. Ово место нема никакве везе са Газором, одомантским насељем.

АРАСОН Иза Ггаерго долази Арасон, забележен код Географа Равенског, а испуштен у Табули. Арасон је можда идентичан са бисалтским местом "Αρρωλος код Птолемеја, одн. са градом "Αραυρος код Хијерокла и "Αραλος код Константина Порфириогенита.⁴⁰⁾ Са нашег становишта немогућа је Тафелова претпоставка да је Арасон исто што и Argilos, познато место на Стримонском заливу западно од ушћа Стримона, које се спомиње већ код Херодота и Тукидида.⁴¹⁾ Аргил ни у ком случају није могао да се налази на путу који је водио било из Филипа, било из Амфипоља у Хераклеју Синтику. О њему не знамо ништа у хеленистичко и римско доба. Са резервом морамо споменути и епископа ὁ 'Απαλοῦ у Notitia episcopatum Cod. Paris. 1555 A, у ком облику се можда такође крије исто место.⁴²⁾

КАЛИТЕРЕ? Птоlemeј ставља у Бисалтију још два места: Калитере (Καλλιτέραι) и Осу ("Ὀσσα). Оба су нам иначе потпуно непозната. За Осу постоји мишљење да је погрешно убројена међу бисалтске градове.⁴³⁾

³⁹⁾ Hiller v. Gaertringen, н. м.; cf. Edson, Notes on the Thracian Phoros, стр. 95, пр. 55. — Иако западно до Стримона, Трагил није био потчињен Македонцима пре 425/4 г. када долази под атински утицај (појављује се на листама фороса, в. Edson, н. д., стр. 98, пр. 77).

⁴⁰⁾ Hier. 640, 7; Const. Porph. de them. c. 2, 38, ed. Pertusi.; cf. Müller, Ptol. 513.

⁴¹⁾ Her. VIII, 115; Thuk. IV, 103, 3—5.

⁴²⁾ Г. Конидарис, Αἱ ἀρχιεπισκοπαὶ καὶ μητροπόλεις τοῦ Οἰκουμένης τοῦ Πατριαρχείου κατ' ἡ "εἰς" ἀντίων, стр. 94, бр. 245.

⁴³⁾ Müller, Ptol. 514.

Синтика

Трачко племе Синта живело је на средњем току Стримона, северно од Бисалта и Одоманта.¹⁾ На западу и северозападу граничило је с Пеонцима и Медима.²⁾ Иако немамо директних доказа да се његова област пружала и на источној обали Стримона, ипак је то врло вероватно. За то говори Страбонев податак да река Стримон тече кроз област Меда и Синта, а тако исто чињеница да је приликом поделе Македоније 167 г. Хераклеја Синтика, која се налазила западно од Стримона, прикључена Првој мериди.³⁾

Најпознатији град Синта била је Хераклеја. Њено име показује да ју је основао или бар утврдио неки члан македонске династије, по свој прилици Филип II, за кога се зна да је у освојеним илирским и трачким земљама оснивао колоније да му послуже као базе за учвршћење македонске власти.⁴⁾ Хераклеја се спомиње код више античких писаца и мада, нажалост, недостају епиграфска сведочанства која би нам открила тачан положај овог града, ипак, помоћу литерарних извора можемо са доста сигурности да утврдимо бар област у којој га треба тражити.

ХЕРАКЛЕЈА

Од Страбона сазнајемо да се Хераклеја налазила на граници Бисалта (ὅπερ δὲ τῆς Ἀμφιπόλεως Βισάλται καὶ μέχρι πόλεως Ἡρακλείας),⁵⁾ у близини кланца кроз који тече Стримон пре него што избија у серску равницу (Рупелски кланац), и то с његове десне стране (ἐπὶ δὲ ἄρκτους ἰόντι ἀπὸ τῆς Ἡρακλείας καὶ τὰ στενὰ δι' αὐτὸν ὁ Στρυμὼν φέρεται, δεξιὸν ἔχοντι τὸν ποταμὸν).⁶⁾ Раније наведени Ливијев и Диодоров податак о присаједињењу Бисалтије и Хераклеје Синтике Првој македонској области такође јасно показује да се Хераклеја налазила за-

1) Str. VII frg. 36: ἐξ Ἀγριάνων γὰρ διὰ Μαίδων καὶ Σιντῶν εἰς τὰ μεταξὺ Βισαλτῶν καὶ Ὀδοράντων ἐκπίπτει (ὁ Στρυμὼν).

2) Говорећи о Ситалковом походу на Македонију, Тукидид (II, 98, 1—2) каже да је планина Керкина, преко које је прешла трачка војска, раздвајала Синте од Пеонаца. Идући преко ове планине Трачани су имали с десне стране Пеонију, а с леве Синте и Меде. Тим путем су се они спустили у пеонски град Добер. Иако се не може са сигурношћу идентификовати гора Керкина, ипак из Тукидидова податка произлази јасно да су се Синти налазили источно или чак североисточно од Добера.

3) Liv. XLV, 29: "...accessurum huic parti ... cis Strymonem autem vergentia ad occasum, Bisalticam omnem cum Heraclea, quam Sinticen appellant." Diod. XXXI, 8, 7: Πρὸς δυσμὰς δὲ τοῦ Στρυμόνος Βισαλτία πάσα μετὰ τῆς ἐν τῇ Σιντικῇ Ἡρακλείας. В. напред поглавље *Бисалтија*, стр. 265 и д.

4) Немогуће је утврдити да ли се податак Стефана Византиског s. v. Ἡράκλεια ... καὶ πόλις Μακεδονίας, Ἀρμόντου τοῦ Φιλίππου κρίσει, односи на ову Хераклеју или на истоимени град у Линкестиди (в. стр. 188).

5) Str. VII, frg. 36.

6) Ibidem.

падно од Стримона.⁷⁾ Плиније спомиње Хераклеју на три места, али је тешко ма шта из њега закључити.⁸⁾ Хераклеја се морала налазити недалеко од Стримона, јер на новцу из I. в. н. е. налазимо натпис „Ἡράκλειωτόν ἐπὶ Στρυμόνῳ“, а и код Хијерокла се Хераклеја зове 'Ἡράκλεια Στρυμόνου.⁹⁾ Најзад, за локализовање Хераклеје мора се узети у обзир и Табула Појтингеријана, на којој се Хераклеја појављује као полазна станица два друма који воде у Филипе.¹⁰⁾

О томе где треба тражити Хераклеју изнета су најразноврснија мишљења. Манерт је ставио Хераклеју код Мелника, на левој обали Стримона, северно од Рупелског кланца, К. Милер код Демир-Хисара (Сидерокастро), јужно од кланца, на истој страни.¹¹⁾ Међутим, сведочанства Ливија, Диодора и Страбона која смо горе навели недвосмислено указују на то да се град налазио на десној обали Стримона. Стога се ниједно од ових локализовања не може прихватити. Указујући на немогућност да се Хераклеја стави источно од Стримона, Leake је покушао да докаже, на основу отстојања која даје Табула Појтингеријана између Хераклеје и Филипа (в. прим. 10), да се Хераклеја налазила код места Зервохори, западно од Тахинског језера. Према њему, један од путева Хераклеја—Филипи обилазио је поменуто језеро са севера, други са југа.¹²⁾ Leake-ово мишљење прихватили су С. Müller и у новије време Р. Collart.¹³⁾

Полазећи од података Табуле Појтингеријане ови научници настоје да ускладе отстојања итинерарија са стварном раздаљином између Филипа и Зервохорија. Очигледно је да су отстојања Табуле краћа. Нарочито то важи за тзв. северни пут, који би заокруживао језеро са северне стране. (Код Колара пут пролази преко Тахинског језера, које је из неразумљивих разлога подељено у три дела, чиме се постиже скраћивање отстојања.) Међутим, чак и кад би отстојања потпуно одговарала,¹⁴⁾ Зервохори никако не може доћи

⁷⁾ В. напред пр. 3.

⁸⁾ Rhin. IV, 38 (Хераклеја западно од Стримона); IV, 42 (Хераклеја међу трачким градовима, али крај ње и Олинт!); IV, 35 (Heraclea Sintica, податак узет из Августове формуле провинција, географски неодређен).

⁹⁾ Graebler, Antike Münzen, II, стр. 63 и tab. XIV, 6; Hier. 639, 9.

¹⁰⁾ Tab. Peut. VIII, 2—3: „Heraclea Sanctica — III — Scotusa — XVIII — Sarxa — XIII — Strymon — VIII — Daravescos — XII — Philippis“. — „Heraclea Sanctica — X/II — Euporea — VIII — Graero — XVII — Trinlo — X — Philippis“. Овај други пут забележен је и код Географа Равенског (IV, 9): „Trillon, Greron, Arason, Euporia, Eraclia Xantica“.

¹¹⁾ За Mannert-a cf. С. Müller, Ptol., стр. 510; К. Miller, Itin. Rom. стр. 583 и д.

¹²⁾ Leake, III, 225 и д.

¹³⁾ С. Müller, Ptol. стр. 511; Р. Collart, Philippes, стр. 500 и д.

¹⁴⁾ Колар узима отстојања у ваздушној линији (в. табелу на стр. 509), али и она су дужа него отстојања која даје Табула Trinlo.

у обзир за локализовање Хераклеје. Знамо да су северно од Аргила и Амфипоља живели Бисалти и да се њихова територија протезала најмање око 40 км северно од Амфипоља, пошто је бисалтски град Берга био, према Страбоновом податку, око 200 стадија удаљен од Амфипоља. Зервохори се, међутим, налази на двадесетак километара од овог града, те ако се на том месту локализује главни град Синта, не видим где би се могли сместити Бисалти. Затим, област Зервохорија морала је рано доћи под македонску власт, док су Синти вероватно тек под Филипом II покорени. Хераклеја је била подигнута на граници, а не на територији која је одавно била македонска. Према томе, област Зервохорија морала је припадати Бисалтији, а Синти су живели даље на северу. Најзад, ако Синте спустимо чак до Зервохорија, како ћемо довести с тим у склад Тукидидов податак да су они граничили с Пеонцима и Медима? До какве збрке доводи локализовање Хераклеје код Зервохорија најбоље ће се увидети ако се погледа карта *Forma Imperii Byzantini II* у Хонигмановом издању Хијероклова Синекдема. На тој карти Хераклеја је стављена код Зервохорија; северно од ње, код Нигрите, је Партикопољ (под знаком питања), а још даље на северу, код Копача—Берга. Берга је, међутим, бисалтски град, а Хераклеја и Партикопољ су градови Синта, који су — у томе не може бити сумње — живели северно, а не јужно од Бисалта! Без обзира хоће ли се задржати локализовање Берге код Копача или не (в. стр. 266 и д.), јасно је да су Хераклеја и Партикопољ морали бити далеко северније. Што је околина Нигрите дала тако много налаза, то није разлог да се тамо локализују неколико насеља без обзира на податке које нам о њима дају извори. Пошто се према Страбону Хераклеја налазила близу Рупелског кланца, најбоље је, по мом мишљењу, локализовање Хераклеје код језера Буткова, западно од Стримона, на улазу у кланац, које налазимо код Киперта.¹⁵⁾

Дати Табули Појтингеријани предност испред толико других старијих и поузданијих извора који се међусобно слажу не би било правилно.¹⁶⁾ Остаје да се нађе неко об-

Граго износи по Табули око 25 км (17 миља), отстојање Прави—Орфано, око 30 км; Граго—Еурогеа, око 12 км (8 миља), а Орфано—Струма, око 10 км. Отстојање Филипи—Прави (12 км) мање је него отстојање Philippi—Trinlo (10 миља, 15 км), али између Филипа и Правија налазе се баруштине које се морају заобићи (в. карту, Collart, н. д., Pl. I), у ком случају пут износи и око 20 км.

¹⁵⁾ Kiepert, FOA XVII.

¹⁶⁾ Уп. P. Perdrizet, Klio 10 (1910) 17: „Mais c'est d'une mauvaise méthode de sacrifier des témoignages comme ceux de Thucydide ou d'Appien, qui sont clairs, catégoriques et fondés sur l'„autopsie“ des lieux (у питању је положај Драбеска, о чему в. поглавље *Едонида и Пиерија*), à celui de la fameuse Table, laquelle, pour cette région, est

јашњење за њене податке. У претходном поглављу видели смо да су код тзв. јужног пута између Хераклеје и Филипа на Табули погрешно означени као задња станица Филипи, док је тај пут уствари ишао долином Стримона и водио од Хераклеје ка Амфипољу. Ако се на том путу уметне станица *Arason*, која је забележена на одговарајућем месту код Географа Равенског, а у Табули је испала, дужина пута постаје знатно већа од 52 миље, што би се потпуно слагало са локализовањем Хераклеје северно од језера Буткова.

Што се тиче другог, тзв. северног пута Хераклеја—Филипи, који је према Табули био дуг 55 римских миља, и он не може да се доведе у склад са стварним отстојањима, тако да се мора и овде претпоставити да је нека станица изостављена или да је неко отстојање погрешно дато. Прва станица после Хераклеје, Скотуса, налазила се на Стримону (в. след. погл.) и отстојање од 4 миље, које даје Табула, може бити тачно, јер се и Хераклеја, као што смо видели, налазила близу ове реке. Следећа станица, *Sarxa*, удаљена је 18 миља од Скотусе. Müller-ова претпоставка да се под тим именом уствари крије познато одомантско место *Serrai*, које се доцније, у средњем веку, јавља и у облику *Sarra*, односно *Sarrae* (в. следеће поглавље), је врло привлачна: с једне стране, било би чудно да пут који везује Филипи са Хераклејом заобилази ово значајно насеље, с друге стране, отстојање од 18 миља одговара отприлике стварном растојању између поменута два места. Међутим, ако се пође даље од *Sarxa* ка Филипима, друга по реду станица, *Daravescos* удаљена је према Табули 21 миљу од *Sarxa*, а 12 миља од Филипа. *Daravescos* се обично локализује код данашње Дrame,¹⁷⁾ што одговара отстојању од 12 миља од Филипа. Али, отстојање од Сера до Дrame је много веће него 21 миља, па се мора претпоставити да је управо на тој релацији испуштена нека станица, или да је отстојање у Табули погрешно. К. Miller, који је станицу *Sarxa* локализовао код Зихне, убацио је на том делу пута станицу *Serrai*.¹⁸⁾ И Колар је *Sarxa* ставио код Зихне, али се његова комбинација као што смо видели, не може узети у обзир, пошто и он сматра да је Хераклеја била код Зервохорија. Покушаји да се станица *Strymon*, између *Sarxa* и Даравеска, стави на истоименој реци нису

tout à fait déconcertante, tant on est surpris de n'y pas trouver l'Egnatia, tant les noms semblent défigurés et les distances fautives“.

¹⁷⁾ Од станице *Daravescus* у Табули треба разликовати место Драбеск, познато по страховитом поразу који су тамо Атињани доживели 465 г. које се, како је Пердризе показао (Klio X, стр. 17), могло налазити код данашњег села Здравик, недалеко од Стримона. Cf. Collart, *Philippes*, стр. 507, пр. 2.

¹⁸⁾ К. Miller, *Itin. Rom.*, стр. 584.

успели.¹⁹⁾ Ова станица, ако није посреди искварен облик, морала се налазити источно од Сера, према томе и далеко од Стримона.

Хераклеја Синтика посведочена је у првим вековима царства на неколико натписа преторијанских војника. Из њих сазнајемо да су римски грађани овог места припадали триби *Fabia*.²⁰⁾

Област у којој треба тражити Хераклеју је потпуно неиспитана и стога, као што смо рекли, нема никаквих археолошких индиција на основу којих би се могло извршити њено ближе локализовање. Напротив, даље на северу, с оне стране Рупелског кланца, у области Мелника и Петрича

¹⁹⁾ Müller, Ptol. стр. 510; Collart, Philippes, стр. 507, мисли да је речју „Strymon“ у Табули обележена речица која се улива у Ангитис, притоку Струме.

²⁰⁾ CIL VI, 2767 = Dessau 2032: „C. Iul(ius) Zoili fil(ius) Fa(bia) Montanus, domo Heraclea Sentica, mil(es) coh(ortis) XII...“; CIL VI 2654 = Dessau 2030: „C. Iulius Dizalae f(ilius) Fab(ia) Gemellus, domo Heraclea Sentica, mil(es) coh(ortis) VII pr(aetoriae)...“. Ово су једина два натписа на којима се Хераклеја јавља са епитетом *Sentica*. Међутим, с овом Хераклејом доведени су у везу и сви остали војнички натписи на којима стоји *Heraclea* уз трибу *Fabia*, без ближе ознаке cf. Kubitschek, *Imp. Rom.*, стр. 242, чијем списку треба додати и натпис из Виминација, *Jahresh.* 7 (1909), Bbl. 158: „M. Val(erius) Valens Fab(ia) Eracl(ea), ve[t(eranus)] leg(ionis) VII Cl. P. F....“, затим натпис из Гардуна, CIL III 9734: „L. Cornelius L. f. Fab(ia) Heraclea mil. leg. VII...“, и натпис из Бурнума, *Wiss. Mitt.* VII (1900), стр. 75: „L. Flavius L. f. Fab(ia) Valens Heraclea mil. leg. XI Cl. P. F....“. Пошто је и у Битољу, на месту античког насеља Хераклеје, нађен један сличан војнички надгробни споменик на коме је као домовина ветерана забележена *Heraclea* са трибом *Fabia* (в. стр. 191 и д.), поставља се питање да ли се горе наведени натписи на којима Хераклеја стоји без додатка „*Sentica*“ односе заиста на Хераклеју на Стримону, а не на Хераклеју у Линкестиди. Пада у очи да сви војници са тих натписа носе чисто римска имена, сем прве двојице, који су сигурно из Хераклеје Синтике (отац једнога од њих носи трачко име *Dizala*, што одговара трачком карактеру становништва Синтике). Осим поменутих натписа, познати су и други на којима војници наводе као своју домовину Хераклеју (без ознаке трибе). Неправилно је све те натписе везати за Хераклеју Синтику, као што се обично чини. Напротив, чињеница да нам се Хераклеја на Стримону у неколико случајева појављује са епитетом „*Sentica*“ наводи нас на закључак да би требало све натписе, где нема тог епитета, довести у везу са Хераклејом у Линкестиди. G. Mateescu, *I Traci nelle epigrafi di Roma*, *Ephemeris Dacoromana* I (1923) 81 и д., такође приписује све наведене натписе Хераклеји Синтици. Матееску допуњује натпис CIL VI 33040 овако: „... Heraclea Sent[ica], p[ro]p[ri]et. Bessus“. Овде је у питању Трачанин и ова реконструкција говори у прилог нашег мишљења да је Хераклеја Синтика била увек обележена својим епитетом. У познатој војничкој дипломи из Виминација, *Jahresh.* 4 (1901), стр. 91, р. 10, забележено је име T. Aur(elius) Neptolem(us) Her(aclea). Грчко име војника указује на Хераклеју у Линкестиди, супротно издавачима (Ladek, Premerstein, Vulic), који сматрају да је у питању Хераклеја Синтика (у Тракији, *sic!*, стр. 95). На стр. 90, р. 41, Aur(elius) Rescurog(is) ler(aclea) има трачко име, али није сигурно да се његова домовина звала Хераклеја.

нађено је врло много археолошког материјала. Већи број натписа, датованих по македонској ери, показује да су и ови крајеви припадали провинцији Македонији (в. стр. 86). Средиште те области налазило се изгледа код места Св. Врач, где је констатовано постојање великог античког насеља.²¹⁾

ПАРТИКО-
ПОЉ

Ако је тачна претпоставка Л. Робера да код Св. Врача имамо остатке античког града Партикопоља,²²⁾ онда је и ова област припадала територији Синта, јер се, према Птоlemeју, Партикопољ налазио у Синтици.²³⁾ Д. Дечев, који је објавио много налаза из Св. Врача и његове околине, мисли да би се насеље код Св. Врача могло идентификовати са медским градом Desudaba, споменутим код Ливија.²⁴⁾ Међутим, велики грчки натпис из Св. Врача који је он објавио показује да је ово насеље у III в. н. е. имало градско уређење грчког типа и развијен културни живот. Стога ми изгледа вероватније мишљење Робера да се код Св. Врача налазио Партикопољ, тим пре што материјал из Св. Врача потиче искључиво из царског и византиског периода, а о судбини Десудабе после доласка Римљана не знамо ништа.²⁵⁾

Партикопољ се спомиње само у изворима из царског доба: сем код Птоlemeја, налазимо га и код Флегона (око 130 г. н. е.), који међу дуговечним људима наводи и четири Македонца (са трачким именом) из Партикопоља.²⁶⁾ Додуше и код Флегона, као и код Птоlemeја, стоји уместо Партикопоља облик Παροικόπολις, али у актима Халкедонског сабора потписао се епископ Јован Παρθίουπόλεως, а и код Хијерокла забележен је Παρθίουπόλις.²⁷⁾ Само један од најстаријих рукописа Синекдема (cod. Hierosolymitanus 39) има облик Παροικόπολις, услед чега је изгледа Хонигман претпоставио ово име у своме издању.²⁸⁾ Нико и не сумња да је у питању један, а не два града. За који ћемо се облик одредити, на крају крајева, и није тако битно. Важно је нагласити да се тај град спомиње тек у доба царства и да је можда тек тада и основан. Облик Партикопољ говорио би за то да је основан

²¹⁾ Д. Дечев, Едно дарение от областта на Струма. Изв. БАИ 13 (1939) 190 и д., где су наведене и друге публикации у којима је објављен материјал из овог краја. Код Св. Врача нађени су остаци зидина и водовода и други споменици из царског и византиског доба.

²²⁾ L. Robert, REG 61 (1948), стр. 169 (Bull. épigr.).

²³⁾ Ptol. III, 12, 27: Σιντικῆς Τρίστουλος, Παρθικόπολις, Πράκλεια Σιντικῆς.

²⁴⁾ Д. Дечев, н. м.; Liv. XLIV, 26.

²⁵⁾ Могло би се помислити да је старо трачко насеље Десудаба, добивши грчко уређење, променило име. У том случају, међутим, поставља се питање односа територија Синта и Меда.

²⁶⁾ Phlegon, Macr. FHG III, 609: Βόνζης Γόνου, Παροικοπολίτης, Μακεδών, Βίδης Διζάστου, Παροικοπόλεως τῆς Μακεδόνων, Αἰδέσιος Διζα, Παροικοπόλεως, Μακεδών, Ζακεδένδης Μουκάσου, Παροικοπολίτης, Μακεδών.

²⁷⁾ Mansi VI p. 577 и др.; ibid. p. 566 погрешно стоји Παρθίουπόλεως. Hier. 639, 8.

²⁸⁾ Honigmann, ed. Hier. p. 10.

под Трајаном и да је добио име у спомен његове победе над Парћанима.

О трећем граду у Синтици који спомиње Птоlemeј — *ТРИСТОЛ* (Τρίστωλος), не знамо ништа.

На једном натпису из села Белице, северно од Св. Врача, забележен је етникон Πετραδηνός, који можда треба довести у везу са медским местом Петра, споменутим код Ливија.²⁹⁾ Изгледало би по овоме да је један део Меда источно од Стримона улазио у састав македонске провинције (в. о Медима стр. 68 и 84—86).

Одомантика

Источно од Стримона, у плодној серској равници и на северним обронцима Пангајске горе, налазимо још од времена Херодота трачко племе Одоманта.¹⁾ У доба када су Римљани освојили Македонију, 168 г., Одомантика је припадала Македонији: у њој је, према Ливију, Емилије Паул после битке код Пидне подигао свој логор.²⁾ Око Стримона, у суседству Бисалта, спомиње Одоманте и Страбон.³⁾ Код Птоlemeја, Одомантика чини са Едонидом једну област, у којој се набрајају градови: Скотуса, Берга, Газор, Амфипољ и Филипи.⁴⁾ Последња два града спадају у Едониду, а Берга, о којој је већ било речи, у Бисалтију. Према томе, као градови Одомантике остају код Птоlemeја само Скотуса и Газор. Чудновато је да Птоlemeј не спомиње главни град Одоманта, Сер, једини град у овој области који се одржао кроз цело античко доба и до данашњих дана.

За Скотусу (Σκοτούσσα) Страбон каже да се налазила *ἐντὸς τοῦ Στρυμόνος πρὸς αὐτὴν μὲν τῇ ποταμῷ.*⁵⁾ Била је дакле на самој реци (πρὸς αὐτὴν τῇ ποταμῷ); није јасно, међутим, како треба схватити израз „ἐντὸς τοῦ Στρυμόνος“. Он би управо морао значити „с ове стране“, тј. западно од Стримона, али то се не би слагало с Птоlemeјем, који, као што смо видели, Скотусу ставља у Одомантику, а ни с Плинијем, код кога

СКОТУСА

²⁹⁾ Д. Дечев, Антични паметници, Изв. БАИ 12 (1938) 287, бр. 8: Βρισοῦλα Πετραδηνὸς καὶ Γαζεῖρα τῇ μητρὶ οἱ νοὶ τὸ μνημα.

¹⁾ Her. VII, 112: ... ἐκ δεξιᾶς χειρὸς τὸ Πάγγαιον ὄρος ἀπέργων ... ἐν τῷ χρέσσει τε καὶ ἀργύρεα ἐνὶ μέταλλα, τὰ νέμονται Πισρὲς τε καὶ Ὀδομαντὲς καὶ μάλιστα Σάτραι.

²⁾ Liv. XLV, 4.

³⁾ Str. VII, frg. 36: ... εἰς τὸ μεταξὺ Βισαλτῶν καὶ Ὀδομάντων ἐκπίπτει (ὁ Στρυμών).

⁴⁾ Ptol. III, 12, 28: Ὀδομαντικῆς καὶ Ἠδωνίδος Σκοτούσσα, Βέργα, Γάσωρος, Ἀμφίπολις, Φίλιπποι.

⁵⁾ Str. VII, frg. 36.

је Скотуса такође источно од Стримона.⁶⁾ Ово неслагање могло би се можда објаснити тиме што се град налазио на реци. У Табули Појтингеријани Скотуса је забележена као прва станица иза Хераклеје Синтике, 4 миље удаљена од ње.⁷⁾ Њено локализовање зависи, према томе, од локализовања Хераклеје (в. претходно поглавље). По мом мишљењу она се морала налазити северно од велике оуке који Стримон прави према језеру Буткову.⁸⁾

Плиније (IV, 35) каже да је Скотуса била слободан град: „Scotussaei liberi“. Податак потиче из званичног списка и може му се поклонити пуна вера, мада није јасно чему је Скотуса дуговала ту привилегију. У сваком случају овај нам податак показује да је Скотуса у доба Раног царства била *civitas*, иако се налазила у тако непосредној близини Хераклеје. Доцније се она не спомиње.

ГАЗОР

Газор (Γάζωρος, Γάζωρος), који сем Птолемеја помиње и Стефан Византиски, био је надалеко чувен по култу Артемиде Газорије.⁹⁾ На једном натпису из села Доксата, северо-западно од Филипа, помиње се свештеница ове богиње „antistes Dianae Gazoriae“.¹⁰⁾ Много даље, у Ботији, на месту античке Скидре (село Епископе) нађена су такође два споменика „посвећена истој богињи: „θεᾷ Ἀρτέμιδι Γάζωρίᾳ“ и „Ἀρτεριν Ἀγροτέρᾳ Γάζωρείτιδα καὶ Βλουρείτιν“.¹¹⁾ Осим тога, Газор је епиграфски посведочен као један од чланова раније поменуте Пентаполе: Οἱ Πενταπολεῖται, / Σ/ιρραῖοι, Ἀδριανοπολεῖται, / Β/εργᾶοι, Σκιζέριοι, Γάζωριοι.¹²⁾ Овај натпис из времена Севера, нађен у Филипима, индиректно потврђује Птолемејево сведочанство да се Газор налазио у Одомантици. Недавно је, најзад, нађен код села Тумбе, источно од Сера а јужно од пруге Сер—Драма, надгробни

⁶⁾ Plin IV, 42: „... cuius in ora a Strymone Apollonia, Oesyma, Neapolis, Damos — intus Philippi colonia, Scotussa, Topiros civitas — Mesti amnis ostium...“ Плиније спомиње Скотусу и раније (IV, 35), када говори о Македонији у ужем смислу, тј. до реке Стримона, али тај његов податак, како се види по употребљеном етнику (coloniae Bullidenses et Dienses, Xylopolitae, Scotussaei liberi, Heraclea Sintica, Tymphraei, Toropaiei), потиче из Августове формуле провинција и стога не противуречи првом податку који Скотусу ставља источно од Стримона. Када црпе податке из званичне статистике, Плиније заборавља историске границе Македоније и ставља један поред другог градове из разних делова провинције Македоније. Стога у напред цитираној реченици град Byllis, из илирског дела Македоније, стоји поред Скотусе, из трачког дела, и Тимфаје, с крајњег југа Македоније.

⁷⁾ Tab. Peut. VIII, 2.

⁸⁾ Müller, Ptol. 510, ставља Скотусу далеко источније од Стримона; Collart, Philippes, стр. 506, на Стримону, јужно од Сера.

⁹⁾ Steph. Byz. s. v. Γάζωρος πόλις Μακεδονίας. Τὸ ἐθνικὸν Γάζωριος. Ἡ γὰρ Ἀρτερίς ἀπόδι Γάζωρίᾳ τιμάται.

¹⁰⁾ A. Salač, BCH 47 (1923) 76 и д.

¹¹⁾ Димица, бр. 125 и 126. Уп. P. Perdrizet, BCH 22 (1898) 345 и д.

¹²⁾ В. поглавље Бисалтија, пр. 22.

споменик из 144/5 г. н. е., на коме је забележен етникон Γαζωρία.¹³⁾

Сви ови релативно бројни споменици не пружају сигурне основе за локализовање Газора. Ипак је јасно да Газор треба тражити северно од Пангајске горе, тамо где се територија Филипа граничила са територијом града Сера.¹⁴⁾

Иако Стефан Византиски каже да је Газор „πόλις Μακεδονίας,¹⁵⁾ иако се Газор наводи као град и код Птолемеја, не можемо бити сигурни да је он у римско доба доиста civitas, а не можда коме, као што је била Берга.

Најпознатији одомантски град Сер (Σέρραι, Σίρρα) је један од малобројних македонских градова који су од најстаријих времена кроз стари и средњи век до данас сачували своје име. Као град Одоманта, први пут се Сер спомиње код Ливија: Емилије Паул је после битке код Пидне сместио свој логор „ad Siras terrae Odomanticae“.¹⁶⁾ Град Σίρρα посведочен је још раније код Теопомпа (IV в.).¹⁷⁾ С овим одомантским градом обично се идентификује пеонски град Сирис (Σίρις), који спомиње Херодот. Иако су имена скоро истоветна, не верујем да ту може бити речи о истом граду. Плење Сиропајона, чији је град био Сирис, живело је, колико се из Херодота може видети, дубље у унутрашњости, северно од језера Прасиаде (Буткова), док су и у Херодотово доба област Пангајске горе настањивала трачка племена, међу којима и Одоманти.¹⁸⁾ Стефан Византиски разликује Сирис, град Пеоније, и Сиру, град Тракије.¹⁹⁾

У римско доба Сер је самосталан, на грчки начин уређен град. То нам показују два споменика, нађена у самом граду. Један од тих споменика подигли су οἱ νεοὶ у част

¹³⁾ J. Roger, *Inscriptions de la région du Strymon*, RA 24 (1945) 46 и д.

¹⁴⁾ Leake, III, 229, рачунајући према Птолемеју да је Газор удаљен око 20 миља од Филипа, идентификовао га је са станицом Graero у Табули Појтингеријани на путу Филипи—Хераклеја Синтика. Међутим, као што смо напред видели овај пут погрешно је забележен у Табули и почињао је не од Филипа већ од Амфиопоља. Стога ово идентификовање, које и иначе није много вероватно (сем почетног слова нема никакве сличности у именима; Graero је према Табули удаљен 27 миља од Филипа), отпада на тај начин сасвим. C. Müller, *Ptol.* стр. 511, указује на сличност облика „Arason“ (код Georg. Rav., p. 195, 18) и Γάσαρος, како у неким рукописима Птолемејевим стоји уместо Γαζωρος. Међутим, Арасон се налазио у Бисалтији, западно од Стримона, док је Газор у Одомантици, северно од Пангајске горе.

¹⁵⁾ Steph. Byz. s. v.

¹⁶⁾ Liv. XLV, 4.

¹⁷⁾ Steph. Byz. s. v. Σίρρα πόλις Θράκης· ὁ νότιος ἐν Φιλίππων εἰκοστίαι. τὸ ἐθνικὸν Σίρραϊος.

¹⁸⁾ Her. VIII, 115: ἐν Σίρι τῆς Παιονίης. Cf. Her. VII, 112, где стоји да су око Пангајске горе живели Пиери, Одоманти и Сатри, а даље на северу (уствари северозападу) пеонска племена Добера и Пајопла.

¹⁹⁾ Steph. Byz. s. v. Σίρις ... ἐστὶ καὶ Σίρις ἐν Παιονίαι, ἧς τὸ ἐθνικὸν ἀπὸ τῆς γενικῆς Σιροπαίωνος. Ibid. s. v. Σίρρα, в. пр. 17.

свога агонотета и гимнасијарха Тиберија Клаудија Диогена, а други је подигла ή πόλις у част Тиберија Клаудија Флавијана Лисимаха, сина поменутог Клаудија Диогена, који је такође био агонотет и првосвештеник.²⁰⁾ Уз име Клаудија Диогена наведена је триба Quirina; она нема никакве везе са градом. То је триба Клаудијеваца и Диоген је у њу ушао кад је добио римско грађанство.²¹⁾

Територија Сера била је изгледа прилично мала. Бар према истоку она није ишла даље од данашњег села Субазкеја, на 8 км од града, како то показује натпис нађен на том месту, у коме се говори о граници територије колоније Филипа.²²⁾ У вези с територијом Сера интересантно би било знати у каквом су односу с њим била остала четири насеља која су улазила у горе споменуто Пентаполу (Хадрианопољ, Берга, Скимберти и Газор). Берга се морала налазити недалеко од Сера и можда је била кома управо овог града. Газор пак је по свој прилици био знатно источније од границе коју обележава натпис из Субазкеја и он вероватно није припадао територији Сера, већ Филипима (уколико није и сам био самосталан град). Пентапола је имала свакако верски карактер, а не политички, па су у њу могле ући и коме разних суседних градова.

Сер није забележен у итинераријима, али је врло вероватно да је кроз њега пролазио пут који је спајао Филипе са Хераклејом Синтиком, те је стога прихватљива исправка у Tab. Peut. VIII, 2—3 (Heraclea Sancta — IIII — Scotusa — XVIII — Sarxa — XIII — Strymon — VIII — Daravescos — XII — Philippis), коју је предложио C. Müller, а према којој би уместо „Sarxa“ требало написати „Sarra“. Ова исправка је утолико вероватнија што је облик „Sarrae“ за Сер (Serrae) посведочен у средњем веку²³⁾ и што отстојање које даје

²⁰⁾ Димица, бр. 811: Οἱ νέοι, ἀρχιερέα καὶ ἀγωνοθέτην τοῦ κοινοῦ Μακεδόνων, ἀρχιερέα δὲ καὶ ἀγωνοθέτην καὶ τῆς Ἀμφιπολειτῶν πόλεως, πρῶτον δὲ ἀγωνοθέτην τῆς Σιθραίων πόλεως, δὲς ἐκ τῶν ἰδίων γυμνασάρχων, Τὶ. Κλαύδιον Διογένεους υἱόν, Κυρίναι, Διογένει, ἀρετῇ, ἐνεκεν. Ἐπιμεληθέντος. . . Ibid, бр. 812: Ἡ πόλις, τῶν ἀρχιερέα καὶ ἀγωνοθέτην τῶν Σεβαστῶν Τὶ. Κλαύδιον Φλαουδιανὸν Αὐσπάρχων, υἱόν Τὶ. Κλαύδιου Διογένεους, ἀρχιερέας τοῦ κοινοῦ Μακεδόνων, τὸν ἐν πᾶσιν εὐεργέτην, εὐνοίας ἐνεκα τῆς εἰς ἑαυτὴν καὶ τῆς διηγεκοῦς φιλοδοξίας. . .

²¹⁾ Kubitschek, Imp. Rom., стр. 244.

²²⁾ Димица, бр. 825 (= CIL III, 142064): „Ex auctoritate Imp. Nervae Traiani Caesaris Aug. Germ. fines directi inter rempublicam col. Philippiensem et Claudianum Artemidorum s. p. c.“ Уп. Collart, Philippes, стр. 284 и 285, пр. 1. У самом Серу нађено је два-три натписа која имају везе са колонијом Филипима (Collart, н. д., стр. 278 и пр. 15), али натписи цитирани у прим. 20 јасно говоре да Сер није улазио у састав колоније, већ је био civitas за себе.

²³⁾ Tafel, Via Egn. II, р. 37, доноси цитате из писама папе Инокентија III, у којима се серска епископија зове „Sarrensis ecclesia“, „Sarrensis metropolis“, а епископ „Sarrensis episcopus“ итд. Cf. Müller, Ptol. 510, и напред, стр. 276 и д. Müller, Itin. Rom., стр. 584, локализује Sarxa код Зихне, а убацује станицу Sarrae као изостављену.

Табула између Хераклеје и Скотусе, с једне стране, и станице Sarxa, с друге стране, одговара отприлике стварном отстојању између Сера и места где се траже прва два града. Сер се одржао до краја антике као самостална општина и налазимо га у Хијерокловом списку.²⁴⁾ У средњем веку серска епископија уживала је највећи углед међу црквама овог краја. Нажалост, како то бива с градовима у којима се живот наставља и после великих катастрофа, у Серу је остало необично мало остатака из античког доба, тако да се не може створити никаква слика ни о његовој величини и значају, ни о животу у њему у римско време.

У селу Неос Скопос, код Сера, нађен је натпис у коме се спомиње етникон 'Ολδηνός: Διοσχουρίδης Σύρου 'Ολδηνός ἀπεγένετο ἐτῶν ε' καὶ ἀπέλιπε τῇ 'Ολδηνῶν κώμῃ δηνάρια...²⁵⁾ Етници с наставком -ηνός, -enis, као што је овај, врло су чести у трачким крајевима.²⁶⁾ У овом случају он не обележава припадност племену, већ сеоској општини. Врло је вероватно да се њ само село звало „Oldeni“ (као, например, Scarogeni, Tasibasteni, Προυπτοσουρηνοί, и др.²⁷⁾), другим речима, да етникон није изведен од имена места „Олда“, већ да је гентилног порекла. У трачким деловима Македоније најдуже су се сачували трагови племенског живота, али о неком правом племенском уређењу у римско доба, на домаку римске колоније Филипа, не може бити речи.

Олдени

Едонида и Пиерија

Приморје између ушћа Стримона и ушћа Неста било је настањено Пиеријцима, који су, према традицији, протерани са обала Термајског залива у доба ширења Македонаца и образовања македонске државе, дошли да се населе на јужним обронцима Пангајске горе. По њима је овај део трачког приморја назван Πιερίδος κόλπος.¹⁾ Северно од Пиеријаца, у унутрашњости, живело је племе Едона.²⁾ Име Едониде, која је у ужем смислу обухватала пределе северно од Пан-

²⁴⁾ Hier. 639, 10: Σέρραι.

²⁵⁾ Бакалакис, 'Αρχ. Ἐφηρ. 1936, 14—19 (према REG, Bull. épigr. 1938).

²⁶⁾ Neuzey, стр. 151 и 154; Вулић, Географија, стр. 12 (Κασαρηνός на натпису из околине Кратова). На грчким натписима из Бугарске овакви етници су врло чести, Е. Kalinka, Antike Denkmäler in Bulgarien. Schriften der Balkankommission, Wien 1906, индекс стр. 429.

²⁷⁾ Collart, Philippes, стр. 286 и д.

¹⁾ Thuk. II, 99, 3: ... ἀναστήσαντες μάχη ἐκ τῶν Πιερίας Πίερας, οἱ ὅστερον ὑπὸ τὸ Παγγαῖον πέραν Στρυμόνος ὤκησαν Φάγγηρα καὶ ἄλλα χωρία (καὶ ἐπὶ καὶ νῦν Πιερίδος κόλπος καλεῖται ἡ ὑπὸ τὸ Παγγαῖον πρὸς θάλατταν γῆ).

²⁾ И за њих традиција каже да су некада живели западно од Стримона у Мигдонији, одакле су их истерали Македонци. Thuk. II, 99, 4: ... καὶ πέραν Ἀζιοῦ μέχρι Στρυμόνος τὴν Μυγδονίαν καλούμενην Ἠδῶνας ἐξελάσαντες νέμονται.

гајске горе и равницу око Филипа, проширило се временом на целу обалу између Стримона и Неста: Птоlemeј ставља у приморје Едониде (Ἰδωνίδος παραλίου) пиериске градове Оисиму и Неапољ.³⁾

Област између доњег Стримона и Неста присаједињена је Македонији под Филипом II. Настањена трачким племенима, она је одавно била колонизирана од стране Грка, који су експлоатисали њено рудно богатство и извозили, поред метала, дрвену грађу за бродове, стоку, жито и рибу.⁴⁾ Цела обала била је начичкана факторијама суседног грчког града Таса. Врло рано су и Атињани покушали да се учврсте на ушћу Стримона, оценивши његов привредни значај као природног излаза на море једног изванредно богатог залеђа и његов одличан стратешки положај. Под овим импулсима развио се у овом крају прилично рано градски живот, пресађен споља у једну крајње заосталу варварску средину.

Извори нам спомињу велики број места на приморју и у унутрашњости ове области, нарочито у вези с ратовима Атињана под Кимоном, с оснивањем Амфиποља и борбом око овог града за време Пелопонеског рата. Нека од тих места одржавају се и у римско доба, док се другима у то време губи траг. Многа од њих су свакако почела привредно да опадају после оснивања Амфиποља и Филипа, а можда су и престала да постоје као политички самосталне јединице.⁵⁾ Амфипољ и Филипи постају економски центри целе области. Али, док је Амфипољ задржао свој значај кроз цео хеленистички и римски период, дотле Филипи, због граничног положаја и несигурности која је завладала у том крају после Александра Великог, нису доживели у хеленистичко доба онакав процват какав се могао очекивати по њиховом сјајном почетку; тек у римско доба, оснивање римске колоније дало је нов потстицај експлоатацији разнородних богатстава на тлу овог Филиповог града и изазвало његов нагли развитак. Многобројни италски колонисти, насељени по плодним и пространим равницама које су присаједињене градској територији Филипа, изменили су из основа етничку, социјалну па и административну слику ове македонске области.

Пре оснивања Амфипоља извори помињу неколико места око доњег тока Стримона, са његове леве стране: Еион и

³⁾ Ptol. III, 12, 7.

⁴⁾ Уп., например, Her. V, 23: ἵνα ἰδῇ τε ναυπηγήσιμος ἐστὶ ἀφθονός καὶ πολλοὶ κωπῆες καὶ μέταλλα ἀργύρεα... Plut. Kim. 7: ...χώραν εὐφρεστάτην οὖσαν καὶ καλλίστην. Thuk. IV, 108: ἡ πόλις (Ἀμφίπολις) ἦν αὐτοῖς φελέσιμος ἕξιόν τε ναυπηγήσιμων πομπῇ καὶ χρημάτων προσόδω.

⁵⁾ За најстарију историју ове области и њену колонизацију од стране Грка в. Col art, Philippes, 39 и д., нарочито поглавље „La Pégée thasiennе“, стр. 72 и д., где се у свим појединостама расправља о градовима пиериског приморја на основу литерарних извора и теренских истраживања.

Фагрет у пиериском приморју, Миркин и Драбеск, у унутрашности, у Едонида.

Еион се спомиње још у доба Грчко-персиских ратова као важно персиско упориште на ушћу Стримона.⁶⁾ Херодот га назива τὸ τεῖχος, исто као и Дориск на ушћу Хебра, који он описује као право утврђење.⁷⁾ Иако Херодот употребљава за Еион, поред израза τὸ ἄστυ,⁸⁾ и назив ἡ πόλις,⁹⁾ Еион у то доба можемо замислити пре као утврђење него као прави град-полис.¹⁰⁾

Еион

Еион је због свог одличног положаја постао један од првих циљева атинске експанзивне политике у оквиру Атичко-делског савеза. 475 г. Кимон је освојио Еион од Персијанаца,¹¹⁾ и од тог времена Еион је послужио Атињанима као полазна тачка за неколико експедиција које су имале за циљ оснивање атинске колоније на ушћу Стримона. Тукидид каже да је Еион био ἐμπόριον ἐπιθαλάσσιον Атињана, што значи да он није био атинска колонија или клерухија, већ варварско насеље преко кога су Атињани водили трговину.¹²⁾ То још више потврђује нашу претпоставку да Еион никада није ни био самосталан град-полис.¹³⁾ У сваком случају, ако је то и био раније, после оснивања Амфиποља 437/5 г. Еион је нераздвојно везан за овај град и, раније или доцније, улази у састав његове територије.¹⁴⁾ Иако немамо директног ослонаца за то у изворима, можемо сматрати Еион као једну дему амфиποљског полиса. Додуше, Еион игра за време Пелопонеског рата прилично самосталну улогу, и Атињани, изгубивши Амфипољ, задржавају Еион све до краја рата. Али то је било само привремено стање, могуће једино у рату. Иначе ко је држао Амфипољ, тај је морао имати и Еион.¹⁵⁾

⁶⁾ Cf. Her. VII, 25; Ed. Meyer, Gesch. d. Alt. III, 279.

⁷⁾ Her. VII, 59.

⁸⁾ Her. VII, 107.

⁹⁾ Her. VII, 113.

¹⁰⁾ Еион на Стриму не треба бркати, како то чини Димица, стр. 710, са истоименим местом на Халкидику, за које Тукидид каже да је колонија града Менде (Thuk. IV, 7). Стефан Византиски и Еустатије разликују овај други Еион од првога (који се јавља увек са епитетом ἡ ἐπὶ Στρυμόνι, ἡ πρὸς Ἀμφιπόλει) као πόλις ἐν Χερρόνησσι. Cf. Oberhummer, s. v. Eion, RE V (1933) 2116. Име ἡδών је апелатив којим се често обележавају приморска места.

¹¹⁾ Her. VI, 107 и Plut. Kim. 7.

¹²⁾ Thuk. IV, 102, 3: Ὁρῶντο δὲ ἐκ τῆς Ἠϊόνας, ἣν αὐτοὶ εἶχον ἐμπόριον ἐπὶ τῇ στήρᾳ τοῦ ποταμοῦ ἐπιθαλάσσιον.

¹³⁾ Треба напоменути да није познат новац Еиона.

¹⁴⁾ Топографски положај Амфиποља и Еиона на ушћу Стримона лепо се види на карти бр. II у монографији J. Papastavru, Amphipolis. Geschichte u. Prosopographie. Klio, Beiheft 37 (1936). Локализовање Амфиποља код села Неохори не подлеже сумњи.

¹⁵⁾ О свим догађајима у вези са оснивањем Амфиποља и борбама око њега в. поред напред поменуте монографије J. Папаставруа и чланак Hirschfeld-а о Амфипољу у RE.

У једном Теопомповом фрагменту налазимо податак о томе да су Атињани сравнили Еион са земљом.¹⁶⁾ Када се то догодило и да ли је после тога Еион обновљен, не можемо рећи. Једно је сигурно да се Еион у доцнијим изворима помиње само уколико се говори о старим догађајима, о Персиском рату, борбама за освајање стримонске области и Пелопонеском рату. Географи римског времена не спомињу Еион, ни Страбон, ни Плиније, ни Птоlemeј. Мислим стога да је погрешно, у сваком случају недовољно засновано, када се у литератури говори о Амфиποљу и његовој луци Еиону у хеленистичко и римско доба.¹⁷⁾ Амфиποљ наравно остаје и у то доба важна поморска лука, али ништа не говори за то да је његово пристаниште било и даље на месту Еиона, а не код самог града. Стримон је био плован у свом доњем делу, а Аријан, говорећи о Александровој флоти, каже да се она налазила, спремна за полазак у Малу Азију, код језера Керкинитис према Амфиποљу и ушћу Стримона, и при томе не помиње Еион.¹⁸⁾

Фагрет

Пиерско насеље Фагрет (Φάγρης) спомиње се такође први пут код Херодота као утврђење (τὸ τεῖχος) поред кога је прошла Ксерксова војска.¹⁹⁾ Од Тукидида сазнајемо да су се Пиеријци, протерани из Пиерије у Македонији, настанили под Пангајском гором, око Фагрета и других места.²⁰⁾ Код Псеудо-Скилакса Фагрет је грчки град између Амфиποља и Галепса.²¹⁾ По старим изворима, Хекатеју и Тукидиду, забележио је и Стефан Византиски Фагрет као трачки град.²²⁾ Од писаца римског времена Фагрет спомиње само Страбон: „εἴτα αἱ τοῦ Στρυμόνος ἐκβολαί· εἴτα Φάγρης Γαλιηψὸς Ἀπολλωνία, πᾶσαι πόλεις“. ²³⁾ Овај податак потиче из неког старог извора, тако да нам не може послужити као сведочанство да је Фагрет заиста постојао у римско доба. Фагрет се са

¹⁶⁾ Theop. IV, frg. 55 (FHG, I, p. 286): 'Ἰών . . . Θεόπομος δ' ἐν τῇ τε τάρτηι φησὶν φεῖν Ἀθηναῖοι ἐκβαλόντες ἐξ Ἰώνος Ἀμφιπολίτας κατέσκαψαν τὸ χωρίον. Никакви трагови хеленски нису нађени на месту старог Еиона, мада Колар не искључује могућност да се испод византиских зидина нађе и хеленских остатака, Collart, Philippes, стр. 74, пр. 3.

¹⁷⁾ В., на пример, Ј. Панаставру, н. д., стр. 42. Било би чудно да Птоlemeј, набрајајући места на едонском приморју, није споменуо Еион, да је он у његово време заиста постојао.

¹⁸⁾ Arr. Anab I, 11, 3: 'Ἦν δὲ αὐταῖς ὁ στόλος παρὰ τὴν λίμνην τὴν Керкинίτιν φεῖν ἐπ' Ἀμφίπολιν καὶ τὸν Στρυμόνον ποταμὸν τὰς ἐκβολάς.

¹⁹⁾ Her. VII, 112: . . . παρὰ μείβετο (ὁ Ξέρξης) τεῖχεα τὰ Πιέρων, τῶν ἐνὶ Φάγρης ἐστὶ οὄνομα καὶ ἐτέρῳι Πέργαμος. ταύτη μὲν δὲ παρ' αὐτὰ τὰ τεῖχεα τὴν ὁδὸν ἐποιέετο, ἐκ δεξιῆς χειρὸς τὸ Πάγγαϊον ὄρος ἀπέρχων . . .

²⁰⁾ Thuk. II, 99, 3 (в. напред пр. 1).

²¹⁾ Ps.-Scyl. 67: Εἰσὶ δὲ ἐν Θράκῃ πόλεις Ἑλληνίδες αἰδὲ Ἀμφίπολις Φάγρης, Γαλιηψὸς, Οἰσύνη καὶ ἄλλα ἐμπόρια θαλάσσης.

²²⁾ Steph. Byz. s. v. Φάγρης· πόλις Θράκης· Ἐκαταῖος Εὐρώπῃ καὶ Θουκυδίδης δευτέραι.

²³⁾ Str. VII, frg. 33.

много вероватноће локализује код места Орфана, око 8 км североисточно од ушћа Стримона, где постоје остаци старих зидина.²⁴⁾ Међутим, као што ћемо видети, ово је место вероватно улазило у састав амфилопске територије.

Едонско место Миркин (Μύρκινος), на доњем Стримону, изградио је милетски тиранин Хистијеј, када је ову област, богату сребрним рудницима и дрвеном грађом, добио на дар од цара Дарија.²⁵⁾ Миркин се спомиње као Ἡδωνική πόλις за време Брасидиног похода на Амфилоп 424 г.²⁶⁾ Место је постојало и у римско доба: описујући равницу Филипа, где се одиграла велика битка између триумвира с једне стране и Брута и Касија с друге стране, Апијан каже да се она простирала на запад „до Миркина, Драбеска и Стримона“.²⁷⁾ И Страбон спомиње Миркин, али и за овај његов податак важи оно што смо рекли поводом Фагрета.²⁸⁾ Ни по Апијану, ни по Страбону не можемо закључити да је Миркин постојао као самостална општина у римско доба. Вероватно је и он постао кома неког суседног града, по свој прилици Амфилопа.

Миркин

У близини Миркина ставља се обично и Драбеск (Δραβήσκος), место где су Атијани 465 г. доживели катастрофалан пораз.²⁹⁾ Још је Cousinéry идентификовао Драбеск са данашњим селом Здравиком, око 13 км северно од Амфилопа, а доцније је ту идентификацију прихватио и поткрепио Perdrietz, супротно Heuzeu-у и Leake-у, који су Драбеск стављали код данашње Дrame, идентификујући га са станицом Daravescus из Табуле Појтингеријани.³⁰⁾ Према Апијану, Драбеск се морао налазити западно од Филипа, у близини Стримона и Миркина. Страбон спомиње поред Драбеска и град Датон, који је уствари био претходник Филипа; он црпи свој податак из старих извора и његово

Драбеск

²⁴⁾ Први је предложио ово локализовање Leake III, 176 и д., cf. Collart, Phlippes, стр. 76 и д., где су изнети и сви аргументи у прилог овој претпоставци. По Херодоту очекивало би се да Фагрет дође источније од Пергама, али сви остали извори говоре за то да га треба тражити близу Амфилопа. Collart, н. д., 508, идентификује Фагрет са станицом Граго у Табули Појтингеријани, коју такође ставља код Орфана. По нашем мишљењу, Граго се налазио западно од Стримона, в: погл. *Бисалџија*.

²⁵⁾ Her. V, 11; V, 23 sq. Уп. Oberhammer, s. v. Myrkinos, RE XVI (1933) 1104.

²⁶⁾ Thuk. IV, 107, 3: ... καὶ Μύρκινός τε αὐτῶι προσεχώρησεν, Ἡδωνική πόλις. Diod. XII, 68, 4: Μύρκινον, Ἡδωνικὸν πολιστράτιον.

²⁷⁾ App. b. civ. IV, 105: ... ἐκ δὲ τῆς δύσεως πρὸς τὸν Μύρκινον τε καὶ Δραβήσκου καὶ ποταμὸν Στρυμόνον.

²⁸⁾ Str. VII, frg. 33: Εἰς δὲ περὶ τὸν Στρυμονικὸν κόλπον πόλις καὶ ἑστραί, οἷον Μύρκινος, Ἀργίλος, Δραβήσκος, Δάτον ... уп. и Steph. Byz. s. v. Μύρκινος, τόπος καὶ πόλις κτισθεῖσα παρὰ τῶι Στρυμόνι ποταμῶι.

²⁹⁾ Thuk. I, 100, 2 sq. Cf. Beloch, Gr. G. II, 1, стр. 148 и пр. 2.

³⁰⁾ P. Perdrietz, Scaptésylé, Klio 10 (1910) 14 и д.; Collart, Philippes, стр. 66 и д.

сведочанство не може послужити као доказ постојања града Драбеска у римско доба.

Сва четири споменута места — Еион, Фагрет, Миркин и Драбеск — морала су изгубити много од своје економске и донекле и политичке независности и моћи после оснивања Амфипоља, а нарочито после пада овог града под македонску власт. Када је 357 г. Филип II освојио Амфипољ, он је овој најзначајнијој у то доба македонској луци, која је била центар експлоатације пангајских рудника и служила за одржавање трговинских веза са Тракијом, оставио бар формално аутономију. И у хеленистичко доба, после оснивања Тесалоники, Амфипољ задржава свој одлични стратешки и привредни значај.

После битке код Пидне 168 г., Емилије Паул је у Амфипољу објавио Македонцима формулу о уређењу њихове земље. Амфипољ је тада постао главни град Прве македонске области. Када је Македонија претворена у провинцију, Амфипољ није изгубио статус слободног града.³¹⁾

У римско доба, у оквиру опште тенденције образовања већих самоуправних градских општина, територија Амфипоља је свакако проширена: немогуће је замислити поменуте мале градиће у његовој непосредној близини као самосталне *civitates*; они су морали бити прикључени територији свог надмоћнијег суседа. Нажалост, нисмо у могућности да тачно одредимо границе амфипољске територије, сем на неколико тачака на истоку, где је она граничила с територијом колоније Филипа.³²⁾ Источно од Стримона, дуж обале, територија Амфипоља пружала се до места Галепса код данашњег Гајдурокастра (в. о томе ниже). Улога коју је ова некадашња колонија Таса одиграла у борбама око Амфипоља и њено разарање 356 г. од стране Филипа II, показују да је Галепс — слично Еиону — морао припадати оном који је хтео да господари Амфипољем.³³⁾ Стога је врло вероватно да је обновљени Галепс, ако не већ у хеленистичко, онда свакако у римско доба, ушао у састав Амфипоља.

Даље према северу амфипољска територија обухватала је данашње село Прависта, око 8 км североисточно од Амфипоља,³⁴⁾ где је нађен натпис посвећен Септимију Северу, Каракали и Гети од стране амфипољског града (ή 'Αμφιπολεῖτων πόλις).³⁵⁾ Североисточно од Прависте, село Родоливос припадало је територији Филипа.

³¹⁾ Plin. IV, 38: *Amphipolis liberum*.

³²⁾ О територији Филипа в. ниже.

³³⁾ Cf. Collart, *Philippe*, стр. 80 и д.

³⁴⁾ Кроз Прависту пролазила је *via Egnatia*. Један милиариј нађен у том селу даје тачно отстојање од 5 римских миља, P. Perdrizet, *BCH* 19 (1895) 111.

³⁵⁾ *Ibid.*; cf. Collart, *Philippe*, стр. 285, пр. 1.

На северу, Амфипољ је вероватно граничио са Сером. То се сме претпоставити — како су Амфипољ и Сер доста удаљени један од другог — због тога што између њих нема већих насеља. Уосталом, претпоставка о непосредном суседству Амфипоља и Сера налази извесну потврду у раније поменутом натпису из Сера, подигнутом у част Клаудија Диогена, који је био агонотет и Амфипоља и Сера: ἀρχιερέα δὲ καὶ ἁγωνοθέτην καὶ τῆς Ἀμφιπολεϊτῶν πόλεως, πρῶτον δὲ ἁγωνοθέτην τῆς Σιρραίων πόλεως.³⁶⁾ Граница између ова два града кретала се можда доњим током реке Ангитес.

Да је Амфипољ имао поседа и на десној обали Стримона, могло би се можда закључити по натпису који је нађен у византиској кули Св. Ђорђа, 1½ км западно од Тахинског језера. Натпис је с краја Републике и подигао га је ὁ δῆμος Ἀμφιπολιτῶν.³⁷⁾

Амфипољ се одржава као значајан град до краја антике. Он се спомиње, између осталог, у итинераријима и Табули Појтингеријани,³⁸⁾ као саобраћајни чвор на *via Egnatia*, код Птолемеја,³⁹⁾ Хијерокла и Географа Равенског.⁴⁰⁾

Амфипољ постаје — не знамо када — седиште епископије. Изгледа да је амфипољска епископија основана доста рано, мада се показало да епископ Наркис, који је учествовао на концилу у Сардици (347), није био из Амфипоља, како се раније мислило, већ из Иринопоља у Киликији.⁴¹⁾ Најраније сведочанство о амфипољској епископији имамо у актима V екуменског сабора 553 г.⁴²⁾ Осим тога, познат нам је и епископ Андреј из Амфипоља, који је учествовао на Трулском сабору 692 г.⁴³⁾

Амфипољска епископија посведочена нам је и на једном надгробном споменику нађеном у хришћанској некрополи у Амфипољу. Из тог натписа цитирамо само реченицу у којој се спомиње епископија: . . . ὁρχίζω οὖν τὴν εὐλογημένην τῆς Ἀμφιπολιτῶν ἁγίας ἐκκλησίας ἐπισκοπὴν καὶ τὸν ταύτης θεοφιλῆ κληρὸν . . . Пердризе, који је први објавио овај натпис, мисли, на основу

³⁶⁾ Димица, бр. 811, в. погл. *Синтика*, пр. 20.

³⁷⁾ Р. Perdrizet, BCH 18 (1894) 419 и д. Натписи у секундарној употреби могли су наравно бити пренети са веће раздаљине, али у овом случају мало је вероватно да би се камење преносило преко реке ради подизања утврђења.

³⁸⁾ Itin. Ant. 320, 3 и 331, 1; Itin. Hier. 604, 4 (civitas Amphipolim); Tab. Peut. VIII, 3.

³⁹⁾ Ptol. III, 12, 28. Један рукопис (cod. Paris. Coisl. 337) има у маргини примедбу уз Ἀμφιπολις: ἢ νῦν Χρυσόπολις (C. Müller, Ptol. 511). О томе в. даље.

⁴⁰⁾ Hier. 640, 2; Geogr. Rav. 194, 11; 373, 13.

⁴¹⁾ F. Dvornik, La vie de Saint Grégoire le Décapolite et les Slaves macédoniens au IXe siècle. Paris 1926, стр. 33, пр. 4.

⁴²⁾ Mansi IX 392 A. Уп. E. Stein, Histoire du Bas-Empire II, 663, пр. са стр. 662 (Amphipoleos primae Macedoniae, а не primae Armeniae).

⁴³⁾ Mansi XI 993.

писма, стила и по томе што се у њему спомиње амфипољска епископија, да је то сигурно хришћански, а не византиски споменик.⁴⁴⁾ Ова је формулација прилично неодређена, ако се има у виду да нам је амфипољска епископија посведочена крајем VII в., а то је већ увелико византиско доба. Колико се из копије може судити, писмо заиста говори за раније датовање овог натписа, а и стил такође не смета да се он стави пре VI в. У њему бисмо, ако је ово датовање тачно, имали најранији помен амфипољске епископије. Да напоменемо у вези с тим да је у Амфипољу откопана базилика која се датује око 500 г.⁴⁵⁾

Последњи пут забележена је амфипољска епископија — а то је уједно и последњи помен града Амфипоља — у *Notitia episcopatus Cod. Paris. 1555 A*, као једна од епископија потчињених солунској митрополији: „Ἐπαρχία Μακεδονίας . . . Θεσσαλονίκης μητρόπολις . . . καὶ ὁ Ἀμφίπολεως . . .“⁴⁶⁾ Међутим, ова notiција, која претставља најстарији списак епископија у коме је укључен и Илирик, па би према томе морала потицати са почетка VIII в., показала се потпуно непоузданом и временски неодређивом.⁴⁷⁾ Због тога овај податак сам за себе не може бити доказ да је амфипољска епископија постојала у VIII в., после великих пертурбација изазваних доласком Словена. Ми имамо и податак о учествовању амфипољског епископа Андреја на Трулском сабору 692 г., коме се не може одрећи веродостојност. Међутим, помињање епископије не доказује обавезно постојање и града Амфипоља, јер је положај епископа амфипољског могао да се одржи фиктивно још извесно време после пропасти самог града и губитка његове територије, у нади да ће ове земље ускоро бити поново враћене под византиску власт.

То су последњи помени Амфипоља. После тога губи му се траг. Ни notiције епископија, ни повеље, ни забелешке путописаца који су пролазили овим крајевима, не знају за овај град. Очигледно је да се то не може објаснити случајношћу, већ се намеће закључак да Амфипољ у средњем веку није постојао.⁴⁸⁾ Овом закључку не противурећи чиње-

⁴⁴⁾ Perdrizet, BCH 18 (1894) 426 и д. и Димица, стр. 714, бр. 889.

⁴⁵⁾ Е. Пелекидис, *Πρακτικά Ἀρχ. Ἐγ.* 1920, стр. 87 (према Р. Lemerle, *Philippes*, 406).

⁴⁶⁾ Г. Конидарис, *Αἱ μητροπόλεις καὶ ἀρχιεπισκοπαὶ τοῦ Οἰκουμένου* Πατριαρχείου καὶ ἡ „τάξις“ αὐτῶν. Атина 1934, стр. 94.

⁴⁷⁾ В. напред стр. 26, прим. 30.

⁴⁸⁾ Lemerle, *Philippes*, стр. 472, наводи са сумњом у своме списку филипских епископа, под бр. XVIII, Иноћентија, који је тобоже најпре био епископ у Амфипољу, а затим (око 1013 г.) у Филиппима, позивајући се на Мерцидиса код кога није нашао никаквих доказа за то. Очигледно је да се ради о још једном случају фалсификата овог познатог фалсификатора античких натписа.

ница да се код неких византиских писаца сусреће име Амфиποља. Тим именом обележавали су учени византиски историчари, који су волели да архаизирају, град који је подигнут после пропасти Амфиποља на самом ушћу Стримона, на месту некадашњег Еиона, а који се, како се види из великог броја докумената, званично звао Хрисопољ.⁴⁹⁾

Прва лука на пиериском приморју источно од Еиона коју спомињу стари извори је Галепс (Γαληψός). То је било трачко насеље које су 424—422 г., за време рата Брасиде и Клеона око Амфиποља, освојили најпре Спартанци, а затим Атињани.⁵⁰⁾ Пердризе је први предложио да се Галепс локализује код места Гајдурокастро, 7—8 км источно од Орфана, на самој обали, на једном истуреном положају који доминира стримонским заливом и Пиеријом, што би одговарало улози коју је овај град имао у борбама око Амфиποља. На том месту пронашао је доцније Колар остатке античког насеља и некрополе, који потврђују ову претпоставку.⁵¹⁾

Псеудо-Скилакс ставља Галепс између Фагрета и Оисиме.⁵²⁾ Од Страбона сазнајемо да је 356 г. Филип II разорио овај град.⁵³⁾ Галепс је доцније обновљен, јер Ливије прича да је Персеј, бежећи из Амфиποља после пораза код Пидне, дошао најпре у Галепс, а одатле у Самотраку.⁵⁴⁾ У римско доба Галепс се спомиње само код Страбона. Малопре наведени податак о разарању Галепса узет је свакако из неког старијег извора. Од већег је интереса други Страбонов фрагменат који се односи на Галепс. У њему се каже да је Галепс био на граници територије колоније Филипа: τῆς δ' ἐν τῷ Στρυμονικῷ κόλπῳ παραλίᾳς

⁴⁹⁾ Питање односа Еиона, Амфиποља и Хрисопоља расправила сам опширно у Зборнику Византолошког института САН II (1953) 14 и д. Хрисопољ је приморско место на ушћу Стримона — како се види из многих документарних извора — те је стога његово идентификовање са античким Амфипољем нетачно. Хрисопољ је наследио значај и улогу Амфиποља, као главног стратешког и привредног чвора на доњем Стримону, али не и његово место. Он се налазио на месту некадашњег Еиона, који је, као што смо видели, улазио у територију амфипољску. Изван сваке је сумње, међутим, да су византиски учени писци, који су савременим градовима давали античка имена, „Амфипољем“ звали управо Хрисопољ и да о постојању града Амфиποља у средњем веку не може бити говора.

⁵⁰⁾ Thuk. IV 107, 3. ... (προσεχάρησεν αὐτοῖσι) καὶ Γαληψὸς οὐ πολλῶν ὕστερον καὶ Οἰσὺρ· εἰς δὲ αὐτὰ Θασίαν ἀποικίαν. Thuk. V, 6, 1: ... Γαληψὸν δὲ τὴν Θασίαν ἀποικίαν λαμβάνει κατὰ κράτος. Cf. Diod. XII, 68, 4.

⁵¹⁾ Collart, Philippes, стр. 78 и д. Leake III, 179 ставља Галепс око 30 км источно од Гајдурокастра, код места Лефтеро-Лимани.

⁵²⁾ Ps.-Scyl. 67 (в. напред пр. 21).

⁵³⁾ Str. VII, frg. 33: Εἰτα Φάγρης, Γαληψός, Ἀπολλωνία, πᾶσαι πόλεις. Ibid. frg. 35: Εἰτα Γαληψός καὶ Ἀπολλωνία, κατασκευέναι ὑπὸ Φιλίππου.

⁵⁴⁾ Liv. XLIV, 45, 15: „Galepsum eo die, postero Samothracam, quam petebant, perveniunt. „Cf. Diod. XXX, 21, 1 и Plut. Aem. 23,

της ἀπὸ Γαλιψοῦ μέχρι Νέστου ὑπέρκεινται οἱ Φίλιπποι καὶ τὰ περὶ Φιλίππους.⁵⁵⁾ Супротно Колару, мислим да ово место код Страбона треба схватити онако како га је схватио Пердризет, тј., да је источно од Галепса сва обала до Неста припадала Филиппима.⁵⁶⁾ Против Коларовог тумачења да пиерско приморје није улазило у територију колоније Филипа говори најречитије чињеница да се у оном делу приморја између Галепса и Неста, који је по Коларовом мишљењу био изван граница Филипа, налази и Неапољ, за који има неоспорних доказа да је улазио у састав колоније, како је то сам Колар показао. И иначе је мало вероватно да су се у римско доба могла одржати као самосталне административне јединице, у непосредној близини Амфиποља и Филипа, мала градска насеља као Галепс, Аполонија и Оисима. Нажалост, из Страбоновог фрагмента не видимо којој је страни припадао Галепс, али је вероватније, с обзиром на његов положај о коме је раније било речи, да је припадао амфиποљској територији.

полонија

Источно од Галепса на пиерском приморју налазио се, према већ наведеном месту код Страбона, град Аполонија, који је Филип II такође разорио.⁵⁷⁾ Аполонију источно од Стримона спомињу и Плиније и Помпоније Мела.⁵⁸⁾ Нема разлога да се сумња у то да је заиста постојао град по имену Аполонија у трачкој Пиерији. Чињеница да Страбон наводи ову Аполонију заједно са Галепсом, као градове разорене после освајања Амфиποља 356 г., искључује могућност да је посреди мешање са истоименим мигдониским градом, како је то с правом истакао Колар.⁵⁹⁾ Али, Аполонија коју налазимо у Хијерокловом списку никако не може бити, упркос Колару, ова пиериска Аполонија, о којој не знамо ништа, већ само мигдониска (в. напред стр. 161 и пр. 105). Било да је обновљена или не после Филипа II — Плиније и Мела су

⁵⁵⁾ Str. VII, frg. 41.

⁵⁶⁾ Collart, Philippes, 282 и пр. 5; Perdrizet, BCH 21 (1897) 540. Глагол ὑπέρκεινται свакако има оно значење које му даје Колар и за које се може навести још много других примера. Али, у овом случају у питању је обала ἡ παραλία, која се може схватити и као обалска линија, преко које се налазе Филипи и њихова територија. У потврду овога може се навести следећа реченица из Страбонова frg. 23: τὰ μὲν δὲ πρῶτα μέρη τὰ περὶ Σοόνιον ὑπερκείμενην ἔχει τὴν Ἀττικὴν σὺν τῇ Μεγαρικῇ μέχρι τοῦ Κρισαίου κόλπου. Зар Сунион не спада у Атику? Јасно је да се ни ту глагол ὑπερκείμενην ἔχει не може узети тако строго да би се из тога закључило да се Атика протеже северно од Суниона.

⁵⁷⁾ В. напред пр. 53.

⁵⁸⁾ Plin. IV, 42: „a meridie Aegeum mare, cuius in ora a Strymone Apollonia, Oesyme, Neapolis, Datos...” (свакако из старих извора); Mela, Chorogr. II, 2, 30: „ultra Nestos fluit, interque eum et Strymona urbes sunt Philippi, Apollonia, Amphipolis.”

⁵⁹⁾ Collart, Philippes, 88 и д.

могли узети свој податак из старих извора — пиериска Апологија нема у римско доба више никаквог значаја.⁶⁰⁾

Најзначајнија колонија Таса на пиериском приморју и један од најстаријих градова у овом крају, који се спомиње већ код Хомера, била је Оисима (Οἰσίμη).⁶¹⁾ Код Псеудо-Скимноса и Стефана Византиског сачуван нам је податак да је Оисима после пада под македонску власт названа Ематија.⁶²⁾ Међутим, старо име није изашло из употребе, јер се јавља у Списку делфиских теородоха и на једном другом делфиском натпису с почетка II в., а и код познијих географа (Птолемеј).⁶³⁾ Оисима је била аутономан полис у време римских освајања и можда је тај статус задржала до оснивања колоније Филипа. Али, у царско доба, иако је забележена код Птолемеја, Оисима није морала бити самосталан град, као што то није био ни Неапољ, који Птолемеј помиње упоредо с њом. Ништа одређеније се о томе не може рећи.

Положај Оисиме није сигурно утврђен. Највише вероватноће има за себе теза Heuzeu-а да се Оисима налазила код места Лефтере (Лефтеро-Лимани) на југозападном крају Кавалског залива. Ово локализовање, оспоравано од многих старих истраживача, прихватио је у новије време Колар, који је недалеко од византиског утврђења пронашао и остатке античког града.⁶⁴⁾ Указујући на изванредан положај закључене драге Лефтеро-Лимани, једине природне луке између ушћа Стримона и Кавале, Колар је с правом закључио да је Лефтеро-Лимани морало бити насељено од најстаријих времена и да је морало привући пажњу тасоских колониста. Оисима је пак, изгледа, најстарији грчки град на пиериском приморју, јер је, као што смо видели, спомиње већ Хомер. Ти разлози географске природе били би и сами за се до-

⁶⁰⁾ Collart, н. м., локализује Апологију код места Πύργος Ἀπολλωνίας на пола пута између Галепса и Оисиме (Лефтеро-Лимани). О том локалитету у византиско доба в. ниже.

⁶¹⁾ Θ 304: Αἰσίμη. Да је Αἰσίμη исто што и Οἰσίμη доказ је Стефан Византиски, в. следећу примедбу.

⁶²⁾ Ps.-Scymn. 656 sqq.: Μετ' Ἀρφίπολιν δ' ἢ πρότερον Οἰσίμη πόλις Θασίων ὑπομένει, μετὰ δὲ ταῦτα Μακεδόνων, ἀπὸ τῆς Μακεδόνος Ἡρακλίας τε λεγομένη. Steph. Byz. s. v. Οἰσίμη πόλις Μακεδονίας Θουκυδίδης τετάρτη ἢ πρὶν Ἡρακλίας. Τὸ ἐθνικὸν Οἰσιμαίος. Ταύτην Αἰσίμην Ὀμηρος ἐφη.

⁶³⁾ Plassart, Théorodoques, BCH 45 (1921) стр. 17: Ἀρφίπολις, Φίλιπποι, Οἰσίμη, Νεάπολις; натпис из Делфа из прве половине II в. пре н. е. (BCH, 1883, 198 sq.): ... Οἰσίμηαι ... Νεαπόλει; Ptol. III, 12, 7: Ἡδωνίδος παραλίον Νεάπολις, Οἰσίμη, Στρυμόνος ποταμοῦ ἐκβολαί. L. Robert, Hellenica, I, 89, пр. 4, наглашава предност документарних извора, као што су наведени натпис и списак теородоха, над литерарним и сматра да је Οἰσίμη било званично име града. — Ематија код Liv. XLIII, 7, 10 и XLIV, 44, 5 и Str. VII, frg. 11 не може бити ова пиериска, како мисли Collart, н. д., стр. 83; о томе је било речи на стр. 145 и д.

⁶⁴⁾ Cf. Collart, Philippes, 81 и д., где су наведена и друга мишљења; ibid. pl. XVIII, 1.

вољни да се на овом месту локализује Оисима. Чињеница пак да су ту откривени и антички трагови чини ово локализовање потпуно сигурним.

Локализовање Оисиме код места Лефтеро-Лимани покреће једно друго интересно питање, питање средњевековног имена Оисиме, односно имена византиског насеља које ју је наследило. Име данашњег места Лефтере потиче, по мишљењу свих научника који су се овим питањем позабавили, почев од Томашека и Јиречека до Колара и Лемерла, од имена византиског града Елеутеропоља. Међутим, у једном од рукописа Птолемејеве Географије налазимо схолију: Οἰσίμας ἢ νῦν Ἀνακτορόπολις.⁶⁵⁾ Шта је од тога тачно? Да ли се код Лефтере налазио Елеутеропољ или Анакторопољ?

Колар покушава да помири ова два податка. Он сматра да је Анакторopolis само деформисани облик имена Alektryopolis, а пошто се Alektryopolis као епископија потчињена филипској митрополији јавља у једној старијој notiцији епископија на месту Елеутеропоља, Колар закључује да су та два места идентична. Према томе, Eleutheropolis, Анакторopolis и Alektryopolis била би три облика једног те истог имена, другим речима, то би био један град.⁶⁶⁾ Лемерл, који је последњи изнова претресао ово питање у свим појединостима, показао је очигледно да су Alektryopolis и Eleutheropolis „два узастопна назива истог локалитета, фонетски блиска, од којих је други заменио први, који је изгледао мало необичан.“ У погледу Анакторопоља, он сматра да је то искварени облик, по лажној епимологији, од првобитног Alektryopolis.⁶⁷⁾

Идентификовање Алектриопоља с Елеутеропољем не подлеже никаквој сумњи, јер је Алектриопољ посведочен у неколико notiција као епископско седиште потчињено филипској митрополији, а од времена франачке победе на његовом месту се појављује Елеутеропољ. Зашто је дошло до промене имена, не знамо, али је сигурно да није посредирала лекција нити случајно деформисани облик. Што се тиче Анакторопоља, не налазим у изворима оправдања за то да се идентификује са Алектриопољем или Елеутеропољем. Док се ова два имена јављају у разним временима, дотле се Анакторопољ помиње у изворима исте епохе кад и она два. Лемерл је прикупио сва места из извора која се односе на ова имена па није потребно да их овде поновимо. Да је Анакторопољ споменут само једанпут у неком литерарном спису, могло би се допустити да је по-

⁶⁵⁾ Müller, Ptol. p. 496.

⁶⁶⁾ Collart, Philippes, стр. 84 и д.

⁶⁷⁾ Lemerle, Philippes, стр. 259 и 267.

среди деформисани облик. Међутим, он се јавља не само код Птоlemeјевог схолијаста, већ и код Кантакузена, и, што је још важније, у једној повељи.⁶⁸⁾ Кантакузен говори о Анакторопољу као о поморском месту недалеко од Христопоља (Кавале),⁶⁹⁾ али га погрешно идентификује са Еионом.⁷⁰⁾ Пошто је и име Alektryopolis посведочено у повељи,⁷¹⁾ верујем да су и Анакторопољ и Алектриопољ аутентична имена. Уосталом, Анакторопољ се нигде не спомиње као епископија, као што се, с друге стране, Alektryopolis (Eleutheropoliis) нигде не обележава као поморско утврђење. Стога сматрам да се ова три облика не могу свести на један, и да су постојала два, а не један град: Алектриопољ, доцнији Елеутеропољ, и Анакторопољ.

Браћајући се на античку Оисиму и њено локализовање, мислим да су разлози географске природе које је изнео Колар довољни да се Оисима стави код Лефтеро-Лимани. Што се тиче локализовања средњевековног Елеутеропоља и Анакторопоља, постоје две могућности. Ако се белешка Птоlemeјевог схолијаста прими као тачна, тј. ако се Анакторопољ идентификује са античком Оисимом, онда Елеутеропољ треба тражити на другом месту, можда више у унутрашњости. (Треба се сетити да је још у прошлом веку постојала традиција по којој се епископ града Прави сматрао епископом Елеутеропоља).⁷²⁾ Међутим, ако се данашње име Лефтере изводи од средњевековног Eleutheropolis, онда се мора сматрати погрешним податак Птоlemeјевог схолијаста (као што је погрешно и Кантакузеново идентификовање с Еионом) и Анакторопољ тражити на пиерској обали западно од Лефтеро-Лимани, можда код места Πύργος Ἀπολλωνίας, где је Колар локализовао античку Аполонију и где постоје средњевековне куле које сведоче о некадашњем византиском насељу.⁷³⁾

⁶⁸⁾ Хрисовуља Јована V из 1357 г., cf. Lemerle, Philippes, стр. 206 и пр. 2.

⁶⁹⁾ Kantakuz. III, p. 115., ed. Bonn.

⁷⁰⁾ Kantakuz. III, p. 114. Већ је Јиречек, Arch. f. Slav. Phil. 17 (1895) стр. 267, указао на грешку Кантакузенову. Она се, међутим, и даље провлачи у литератури, уп. Dölger, Aus den Schatzkammern des Hl. Berges, бр. IX, 9. — Колар наводи речи француског путописца XVI в. П. Белона, да је чуо од сељака да се рушевине старог Еиона зову Хрисополис, и мисли да би Хрисополис могао бити деформисани облик од Καισαρόπολις или Casiropolis. Међутим, име Хрисопоља посведочено је на многим документима и његова аутентичност не подлеже сумњи. Уосталом, Lemerle, Philippes, стр. 263, показао је да су оба града, Хрисопољ и Каисаропољ, постојала упоредо у византиско доба. Анакторопољ нема, дакле, везе са Еионом.

⁷¹⁾ Actes de Lavra, бр. 36, p. 96, cf. Lemerle, Philippes, стр. 267.

⁷²⁾ Cf. Lemerle, н. д., стр. 268.

⁷³⁾ Collart, Philippes, стр. 87, пр. 3.

НЕАПОЉ

Најзначајније пристаниште на целој обали од ушћа Стримона до Неста био је у римско доба Неапољ (Νεάπολις). Новија ископавања и истраживања Г. Бакалакиса⁷⁴⁾ потврдила су археолошким и епиграфским налазима тачност идентификовања античког Неапоља са средњеveковним Христопољем и савременом Кавалом, које је већ Heuzeu био поставио на основу тада расположивог материјала.⁷⁵⁾ Та су истраживања показала да је код Кавале заиста постојало хеленско насеље. Светилиште богиње Партенос (хеленизиране трачке богиње Бендис), које је пронађено на том локалитету и на основу натписа сигурно идентификовано, уклонило је сваку сумњу да је то насеље било управо Неапољ, јер се богиња Партенос појављује и на новцу и на другим споменицима овог града као његово главно божанство. Тиме опадају све раније комбинације о положају Неапоља.⁷⁶⁾

Дуги период самосталног живота Неапоља завршен је освајањем ове области од стране Филипа II. Губитак независности обележен је и престанком ковања новца. Готово и немамо никаквих података о овом граду из времена македонске власти.⁷⁷⁾ Од интереса је само једно место код Ливија, из кога се види да је почетком II в. пре н. е. Неапољ био први по реду град с ове стране Неста и да је његова територија граничила с територијом Абдере. Неапољ је у то време још увек био аутономна грчка колонија.⁷⁸⁾

У римско време Неапољ се спомиње код многих географа и историчара⁷⁹⁾, јер је то главна лука где се искрцавају путници са Истока да одатле узму најкраћи сувоземни пут који везује источне провинције с центром државе — *via Egnatia*. У *Itin. Hier.* Неапољ је означен као обична *mutatio*.⁸⁰⁾ Епиграфски материјал пронађен у Кавали такође показује

⁷⁴⁾ Г. Бакалакис, Νεάπολις — Χριστόπολις — Καβάλα, 'Αρχ. Έφ. 1936. Нисам могла да дођем до овог чланка као ни до осталих публикација Бакалакиса у вези са ископавањима у Кавали, уп. Х. Макаронас, Χρονικά αρχαιολογικά, Μακεδονικά 2 (1950) стр. 61 и д.

⁷⁵⁾ Heuzeu, стр. 18 и д.: "...on ne peut refuser de reconnaître, sous trois noms différents (sc. Néapolis, Christopolis et Kavala), un seul et même emplacement." Cf. Collart, Philippes, 104, где су наведени сви аргументи Heuzeu-а. Колар је посветио цело једно поглавље своје монографије о Филипима Неапољу, питању његовог порекла и његовог локализовања (стр. 102—132).

⁷⁶⁾ Collart, н. д., стр. 105 и д.

⁷⁷⁾ Неапољ се наравно спомиње у Списку делфских теородоха, Plassart, Théorodoques, BCH 45 (1921) стр. 17.

⁷⁸⁾ Liv. XXXVIII, 41: "Hinc per Abderitarum agrum Neapolim peruentum est. Hoc omne per Graecorum colonias pacatum iter fuit..." уп. стр. 68.

⁷⁹⁾ Ps.- Scymn. 659; Str. VII, frg. 32 и 36; Plin. IV, 42; App. b. civ. IV, 106; Act. Ap. XVI, 11; Dio Cass. XLVII, 35, 3; Ptol. III, 12, 7; Itin. Ant. 321, 1; Tab. Peut. VIII, 3 и др.

⁸⁰⁾ Itin. Hier. 603, 9: *mutatio Neapolim*. У Itin. Ant. 331 изостављен је Неапољ.

да Неапољ није био самостална *civitas*, већ је улазио у састав колоније Филипа.⁸¹⁾

Интересантно је, међутим, да у позној антици Неапољ поново добија у значају и да се опет осамостаљује. То се може закључити по томе што се спомиње у Хијерокловом Синекдему.⁸²⁾ Последњи помен Неапоља имамо можда код Прокопија, код кога се међу обновљеним македонским кастелима помиње и један Неапољ.⁸³⁾

У средњем веку Неапољ се појављује под новим именом као Христопољ. У литерарним изворима и документима често се говори о овом граду као о значајном пристаништу и седишту епископије.

Девет миља источно од Неапоља налазило се место *АКОНТИСМ*. Аконтисма, које, иако је у итинериарију забележено као *mansio*, није морало бити веће од Неапоља.⁸⁴⁾ То је била прва станица после трачко-македонске границе, код истоименог кланца који је затварао пут у Македонију са истока.⁸⁵⁾ Сем у поменутим изворима и на једном миљоказу из Трајановог времена⁸⁶⁾, Аконтисма се спомиње још само код Хијерокла: *Κλίρα Μεστικόν καὶ Ἀκόντισμα*.⁸⁷⁾ Не знам да ли би се смело на основу овог јединог податка тврдити да је Аконтисма у позноантичко доба постао самосталан град. Случај је сличан као и код Неапоља и можда немамо разлога да сумњамо у тачност ове Хијероклове белешке. О даљој судбини града не знамо ништа, јер немамо других помена о њему.

О најзначајнијем граду Источне Македоније у римско доба, римској колонији Филиписа, имаћемо мало да кажемо: недавно су П. Колар и П. Лемерл обрадили у два узорним монографијама историју овог града у античко (македонско

⁸¹⁾ Collart, Philippes, стр. 277, пр. 21.

⁸²⁾ Hier. 640, 4. На исти закључак наводи и Not. Paris. 1555 A, Конидарис, н. д., стр. 94.

⁸³⁾ Proc. de aed. IV, 4 (p. 118, 50).

⁸⁴⁾ Itin. Ant. 321, 1—3: „Neapolis — VIII — Acontisma — XVII — Topiro“; ibid. 331, 2—4: „Philippis — XXI — Acontisma — XVIII — Otopiso“; Itin. Hier. 603, 6—9: „mutatio Purdis, finis Rhodopeae et Macedoniae — VIII — mansio Hercontroma — VIII — mutatio Neapolis“; Tab. Peut. VIII, 3. Уп. и Geogr. Rav. IV, p. 183, 9 и V, p. 373, 10.

⁸⁵⁾ Amm. Marc. XXVI, 7, 12: „Pariaque deinde metuens obstruxit tres aditus angustissimos, per quos provinciae temptantur arctoae, unum per ripensem Daciam, alterum per Succos notissimum, tertium per Macedonas quem appellant Acontisma“. Ibid. XXVII, 4, 8: „Ex angulo tamen orientali Macedonicis iungitur conlimitis per artas praecipitesque vias, quae cognominantur Acontisma...“

⁸⁶⁾ P. Collart, BCH 59 (1935) 403 и д., бр. 1: „...vi]am a Dyrrachi(o) usque Acontisma per provinciam Macedoniam longa intermissione neglectam restitue[nd]am curavit...“ cf. Collart, Philippes, стр. 497 и д.

⁸⁷⁾ Hier. 641, 8. Хонигман раздваја *Κλίρα Μεστικόν* и *Ἀκόντισμα* као два посебна места (8 а, 8 б). Није ми јасно зашто, ако се, што је вероватно, *κλίρα* звала област у којој се налазило место Аконтисма, уп. Honigmann, ibid. p. 98, ad Georg. Cypr. v. 1090.

и римско), ранохришћанско и византиско доба, искористивши како стари, тако и многобројни нови материјал, откривен приликом ископавања која је, са малим прекидима, у току две деценије водила Француска археолошка школа у Атини. Потсетићемо само на неке важније моменте из те историје и задржаћемо се на два-три питања која су од интереса за наш рад.⁸⁸⁾

У области Датон, која је по плодности и богатству у рудама и шумама постала пословична,⁸⁹⁾ основао је Тас 361 г., на иницијативу Атињанина Калистрата, колонију Крениде (Κρηνίδες). Неколико година доцније (356) Филип II освојио је Крениде и, оценивши стратешке и економске предности места, утврдио га, колонизирао и наденуо му своје име Φίλιπποι. Филипи су постали центар експлоатације златних рудника, одакле су притицала Филипу финансијска средства за војне и дипломатске подухвате. Град је најпре уживао аутономију, али је доцније присаједињен Македонији.⁹⁰⁾

У хеленистичко доба о Филипима не чујемо ништа. Исто тако ни у доба римског освајања. Рудници су већ одавно били исцрпљени, а град се налазио на самој граници и, у немирним временима које је македонска држава доживљавала, није могао да напредује. 167 г., приликом поделе Македоније, Филипи улазе у прву мериду, али се у Ливијевом извештају о овом догађају не спомињу међу значајним македонским градовима. Тек 42 г. битка која се одиграла у близини овог града, судбоносна по целу римску империју, постала је судбоносна и за будућност самих Филипа. Колар је лепо истакао да није случајно што се овај велики окршај између последњих бранилаца преживеле Републике и носилаца нове идеје монархиског уређења одиграо у овом крају: Филипи се налазе на прагу Европе и Азије, на главној саобраћајници која спаја источне и западне делове Царства.⁹¹⁾ Победници М. Антоније и Октавијан умели су да оцене изванредан стратешки положај Филипа и природно богатство које их окружује. Одмах после победе над Брутом и Касијем, Антоније је један део својих ветерана населио у плодној равници

⁸⁸⁾ Collart, Philippes, ville de Macédoine depuis ses origines jusqu'à la fin de l'époque romaine, Paris 1937; P. Lemerle, Philippes et la Macédoine Orientale à l'époque chrétienne et byzantine. Paris 1946. Колар даје у првом поглављу своје књиге исцрпан преглед досадашњег рада на истраживању Филипа и њихове околине. Чланак о Филипима у RE XIX (1938) 2206—2244 (Johanna Schmidt) не осврће се ниједном речју на питање територијалне распрострањености колоније Филипа на коме ћемо се ми највише задржати.

⁸⁹⁾ Str. VII, frg. 33: Δάτον, ὅπερ καὶ ἀρίστην ἔχει χθρὰν καὶ εὐκαρπὸν καὶ ναπήγια καὶ χρυσοῦ μέταλλα, ἀφ' οὗ καὶ παροιμία „Δάτον ἀγαθῶν“, ὥς καὶ „ἀγαθῶν ἀγαθίδας“.

⁹⁰⁾ О свему овоме в. опширно код Колара, н. д.

⁹¹⁾ Collart, Philippes, стр. 190, 193 и 223; cf. App. b. civ. IV, 106: Δίοδος ἦν ἐς τὴν Ἀσίαν τε καὶ Εὐρώπην καθάπερ πύλαι.

Филипа и тиме поставио темеље новој римској колонији.⁹²⁾ Нешто доцније, 30 г., Октавијан је послао у Филипе нове колонисте из редова италског становништва коме је био одузео земљу и обдарио је тим поводом колонију италским правом (*ius Italicum*).⁹³⁾ Од тог времена, односно од 27 г., када је Октавијану дато име *Augustus*, колонија се зове „*Colonia Augusta Iulia Philippensis*.“ То је званични назив колоније до средине III в., када престаје употреба епитета „*Augusta Iulia*“.⁹⁴⁾

Колонија је била претежно пољопривредног карактера па се и досељено становништво растурило по околним пољима. Колар је на основу многобројних натписа нађених широм територије Филипа, у којима се спомињу било *res publica Philippensium*, било њени магистрати или триба *Valeria*, успео да прилично тачно утврди границе колоније, исправљајући у којечему ранији сличан покушај Пердризеа. Списак локалитета где су нађени такви натписи и карта тих локалитета показују да је територија Филипа обухватала на северу област Дrame, где се локализује античко насеље *Daravescos*, забележено у Табули Појтингеријани на 12 миља од Филипа, до планине Боз-Дага, долине Платаније на североистоку и долине Прусочана на северозападу. На истоку, територија Филипа простицала се, према Колару, само до кланца Аконтисма, јер источно од тог кланца нема ниједног налаза који би указивао на постојање римских колониста.⁹⁶⁾ Колар се у овом питању не слаже с Пердризеом, који сматра да је територија колоније допирала до реке Неста. Колар се пита из којих би разлога проширили територију колоније до границе провинције, оптерећујући је непродуктивном површином.⁹⁷⁾ Али питање има и своју другу страну, на коју Колар није обратио пажњу: ако нису улазиле у састав Филипа, коме су могле административно припадати земље између Аконтисме и Неста? Да би се на ово питање одговорило, потребно је пре свега констатовати да река Нест није целим својим доњим током чинила границу Македоније и Тракије (после образовања ове друге провинције 44 г.), мада тако стоји код Птолемеја. Два натписа из вре-

⁹²⁾ Да је Марко Антоније био први оснивач колоније, утврдио је Н. Gaebler, *Die erste Kolonialprägung in Philippi*, Z. f. N. 39 (1929) 261 и д., на основу првог колонијалног новца са натписом *A(ntoni) I(ussu) C(olonia) V(ictrix) P(hilippensium)*; cf. Collart, *Philippes*, стр. 227.

⁹³⁾ Dio Cass. LI, 4, 6; Dig. I, XV, 8, 8.

⁹⁴⁾ Collart, *Philippes*, 238 и д. На новцу из Августова времена стоји легенда *Col. Aug. Iul. Phil. Iussu Aug.* Последњим двома речима наглашава се улога Августа као оснивача колоније.

⁹⁵⁾ Collart, *Philippes*, стр. 276 и д. и Pl. I; P. Perdrizet, BCH 21 (1897) 536 и д.

⁹⁶⁾ Collart, *Philippes*, стр. 283.

⁹⁷⁾ Ibid.

мена цара Клаудија нађена западно од речног корита, недалеко од места Парадисос (Инцес), на којима се спомињу „стратеги Тракије“ говоре за то да је десна обала реке улазила у провинцију Тракију.⁹⁸⁾ Индиректним путем се то исто може закључити и на основу отстојања у *Itinerarium Hierosolymitanum*: *civitas Epyrum* — VIII — *mutatio Purdis*, *finis Rhodopeae et Macedoniae* — VIII — *mansio Hercontroma* (= *Acontisma*) — VIII — *mutatio Neapolis*. Ако се има у виду да се *civitas Epyrum* (= *Topyrus*) налазила недалеко од источне обале Неста, а да се између Топира и Аконтисме налазила још једна станица „*Purdis*“, на отприлике једнаком отстојању (8, одн. 9 миља), онда је на том месту провинциска граница ишла свакако западно од реке.⁹⁹⁾ Према томе, ни територија колоније Филипа није се могла простирати до самог Неста, али се њена источна граница морала подударати са провинциском границом, јер нема другог самосталног града с ове стране реке коме би се преостала територија могла прикључити.

На југу, колонија је, према Колару, само на једном месту избијала на море, код Неапоља, који је био њена лука. Пиериско приморје, одвојено од унутрашњости планином Симболон, било је изван њене територије. И у овој тачки мишљења Колара и Пердризеа се разилазе. Пердризе је на основу раније цитираног и анализираног Страбоновог податка (в. стр. 292 и пр. 56) укључио у територију Филипа целу обалу између Галепса и Неста. Иако сматрам да је Пердризе у праву код тумачења Страбонова текста и да је и иначе мало вероватно да су се градићи дуж обале, некада независне грчке колоније и у римско доба одржали као самосталне административне јединице, ипак морам признати да отсуство било каквих археолошких индиција у пиериском приморју источно од Неапоља, који би указивали на припадност ових области колонији, претставља моменат о коме се мора водити рачуна.

На западу граница се кретала од Галепса западним обронцима Пангајске горе (село Палеокоми припада Амфипољу, Родоливос Филипима) у правцу Сера. Граница према Серу није јасна. На 8 км од Сера, код села Субазкеј, нађен је камен-међаш с именом колоније¹⁰⁰⁾, на основу кога Колар закључује да је дотле допирала територија колоније. Међутим, не треба заборавити да су и у самом Серу нађени

⁹⁸⁾ Један од тих натписа објавио је Г. Бакалакис, *Παραθέσεις αρχαιοτήτων, Θρακικά* 9 (1936). Други је недавно нађен и још није објављен, уп. X. Макаронас, *Χρονικά αρχαιολογικά, Μακεδονικά*, 2 (1950), стр. 65.

⁹⁹⁾ *Itin. Hier.* 603, 5—9. *Miller, Itin. Rom.*, стр. 524, ставља *Purdis* код Сарисабана на притоци Месте.

¹⁰⁰⁾ *Collart, Philippes*, стр. 284.

натписи који имају везе с колонијом, иако је овај град, као што смо видели, био самосталан.

Има још једно интересно питање у вези с територијом Филипа које Колар није поставио, наиме, да ли је од самог почетка, тј. од образовања колоније 30 г. пре н. е., цела територија о којој је било речи припала Филипима или су поједињени њени делови постепено присаједињавани колонији. Страбонов податак да су Филипи пре римске колонизације били мало насеље (*κατοικία μικρά*)¹⁰¹ даје нам право да закључимо да су до Августова времена сва места у Пиерији и Едониди која смо споменули као саставне делове територије Филипа била самостални градови (Оисима, Неапољ, Даравеск?) Да ли су она једним актом изгубила свој самоуправни положај? Ово питање се можда практички и не би могло решити са расположивим материјалом, али би слика ипак била много јаснија да су издавачи покушали да макар приближно датују сведочанства о припадности појединих крајева колонији.

Као што су једини град у Македонији чију територијалну распрострањеност можемо колико толико тачно установити, Филипи су исто тако и једина македонска општина која нам бројним сведочанствима говори о својим сеоским насељима. Нигде није нађено толико натписа са именима села као на територији Филипа. Колар је прикупио све ове податке и на основу њих саставио списак села, који од њега преузимамо: *vicani Mediani*¹⁰²), *vicani Satriceni*¹⁰³), *Καλπαπορείται*¹⁰⁴), *Προπτοσούρηνοί*¹⁰⁵), *vicani Sc...*, *Nicaenses et Coreni et Zcambu...*¹⁰⁶), *Scaporeni*¹⁰⁷), *Tasibasteni*¹⁰⁸), *Montani*, *Suritani*¹⁰⁹) Име викана *Zcambu...* можда је идентично с именом *Σκιμβέρτιοι* са натписа Пентаполе о којој је раније било речи (в. стр. 268 и д.). Овом списку требало би, чини ми се, додати и етникон *Ἰολλίται* забележен на натпису нађеном између Дrame и Каракавака.¹¹⁰) На овом натпису спомињу се и неки *Τριπολίται*. По свој прилици у питању је верски савез, сличан поменутој Пентаполи Сираја, Хадрианополиса, Бергаја, Скимбертија и Газорија.

Mediani
Satriceni
Kalpapurita
Prptosuren
Nicaenses
Coreni
Scaporeni
Tasibasteni
Montani
Suritani
Skimbertii
Iollitae

¹⁰¹) Str. VII, frg. 41: *Οἱ δὲ Φίλιπποι Κρηνίδες ἐκαλοῦντο πρότερον, κατοικία μικρά· ἠδὲ μετὰ τὴν περὶ Βροῦτον καὶ Κάσσιον ἥταν.*

¹⁰²) BCH III, 656 = Димица, 995, код села Селиана.

¹⁰³) BCH 54 (1930), стр. 376 и д., исто код села Селиана.

¹⁰⁴) BCH 24 (1900), стр. 306, између Филипа и Кавале.

¹⁰⁵) BCH 21 (1897), стр. 529 = BCH 47 (1923), стр. 75, бр. 34, код села Чаталца.

¹⁰⁶) BCH 47 (1923), стр. 64 и д., бр. 24, код Кумбалице.

¹⁰⁷) BCH 24 (1900), стр. 310, бр. 3 = CIL III, 707, код Прусочана.

¹⁰⁸) BCH 47 (1923), стр. 61 и д. = CIL III, 703, 704, код Реусилова.

¹⁰⁹) BCH 47 (1923), стр. 57 и д., бр. 15, код Киуп—Кеви.

¹¹⁰) Perdrizet, *Inscriptions de Philippes*, BCH 24 (1900), стр. 315: *Ἐτους ε... [Βί]θους Βέρβου Ἰολλίτης καὶ ὅσι, Βίθου Ζιπαίβου Ἰολλίτης καὶ ὅσι, Διονύσαι... οἶαι καὶ Τριπολίταις στούν.*

Сва ова села, како показују етници и лична имена забележена на дотичним натписима, насељена су трачким становништвом. Административно потчињени колонији, ови *vicani* нису били римски грађани већ перегрини. Села су имала локалну самоуправу, али ми се чини да се у оквиру једне римске колоније не би могло говорити о сеоским општинама са остацима колективне својине. Земљишни односи у тим селима вероватно се нису разликовали од земљишних односа на територији настањеној колонистима. Нажалост, немамо података за пречишћавање овог интересног питања.

V. ХАЛКИДИК

О градовима на Халкидику у римско доба можемо дати само летимичан и непотпун преглед, јер је познавање топографије овог полуострва засновано претежно на вестима из класичног времена, пре његовог присаједињења Македонији, док су подаци из римског доба крајње оскудни.

Халкидик се разликује од остале Македоније у погледу развитка градског живота. Насељен некада трачким племенима, он је био рано колонизиран од Грка. На десетине и десетине градова поникло је дуж разгранате обале његових трију полуострва — Акте, Ситоније и Палене. То су била већином мања насеља од по неколико стотина грађана. Само су нека од њих бројала преко хиљаду грађана, тј. неколико хиљада слободних становника.¹⁾ Али, велики или мали, сваки је од тих градова био независна држава-полис и неминовно увучен, крајем V и у IV в., у сложене политичке и економске односе Атине и њеног поморског савеза, с једне стране, и македонске државе, с друге. Филип II учинио је крај овом бујном партикуларизму. Највећи халкидички градови, они који су пружили најжешћи отпор његовој експанзији, до темеља су разорени. Остали, присаједињени македонској краљевини, изгубили су независност, али су, по свој прилици, задржали извесну локалну самоуправу, под контролом краљевог епистата.²⁾

Присаједињење Халкидика Македонији било је трајно. Становници појединих халкидичких градова почињу да се

¹⁾ Број грађана и слободног становништва појединих халкидичких градова у V и IV в. утврдио је Белох на основу фороса који су они плаћали Атинском поморском савезу и војног контингента који су могли да дају. Највећи град на Халкидику Олинт имао је око 10.000 грађана, Акант око 5.000, Потидеја 2.000—3.000, Менда и Скиона око 1.500, а Торона нешто преко 1.000. Остали градови су били неупоредиво мањи. Цело полуострво Палена могло је имати 6—7.000 грађана, тј. око 20.000 слободних становника. Ситонија, где је са Тороном познато у то време 9 градова, могла је имати 2.500—3.000 грађана, а Атос са својих 6 градова не више од 1000, cf. J. Beloch, *Die Bevölkerung der griechisch-römischen Welt*, стр. 203 и д.

²⁾ За старију историју Халкидика до Филипа II cf. Büchner, *Chalkidike*, RE III (1899) 2069—2075, који доноси на стр. 2075 и табелу свих познатих античких локалитета на Халкидику. О римском периоду код Büchner-а нема ниједне речи.

називају Македонцима. Халкидик постаје нераздвојни део Македоније и остаје то кроз целу доцнију историју.

Насупрот осталог Македонији за коју је владавина Филипа II обележавала почетак наглог развика градског живота, на Халкидику наступа с присаједињењем Македонији нагло опадање градова. Нове политичке прилике претвориле су у безначајна села многе градиће (дотадашње независне државице) који су преживели македонско освајање. Али, и већи градови, иако су сачували положај самоуправних општина, изгубили су сваки политички значај. Једино је Касандреја, коју је 316 г. основао Касандар на месту старе Потидеје, одиграла извесну улогу у борбама хеленистичких војсковођа и у доцнијим ратовима с Римљанима.³⁾ Остала *κτίσματα* хеленистичких владара на Халкидику — Антигонеја, Уранопољ, Стратоникеја — лишена су за нас сваке историје.⁴⁾

У римско доба Халкидик као да не постоји, тако мало чујемо о њему. И не само литерарни већ и епиграфски извори су крајње оскудни. Има свега неколико градова за које можемо тврдити да су под римском влашћу били *civitates*, а само за два — Касандреју и Акант — знамо да су се одржали до краја антике. Слика коју себи стварамо о Халкидику у римско доба на основу тако оскудних и случајних извора свакако није потпуна. Ипак, не можемо се отргнути од утиска да се у тим и таквим изворима одражава стање стагнирања у које су измењени политичко-економски услови бацили ову македонску област са некада тако бујним градским животом.

КАСАНДРЕЈА

Касандреја (*Κασάνδρεια*) је у доба доласка Римљана била један од највећих македонских градова (*secunda pars celeberrimas urbes Thessalonicen et Cassandream habet*⁵⁾). Под Августом она је постала колонија с италским правом.⁶⁾ Њена територија обухватала је цело полуострво Палену и рекло би се да је она имала услова за напредовање. Ипак, мало имамо података о њој. Сем код Страбона, Плинија и Пто-

³⁾ О оснивању Касандреје Diod. XIX, 52, 2—3; Str. VII frg. 25 и 27; cf. и Steph. Byz. s. v. О улози Касандреје у римско-македонским ратовима, в. Niese II, 606; III, 149, 154, 167.

⁴⁾ Антигонеју је, како њено име показује, основао Антигон Гоната у непосредној близини Касандреје са жељом да она постане такмац овог њему непријатељски расположеног града, в. Tarn, Antigonos Gonatas, стр. 197. Уранопољ је подигао Касандров брат Алексарх, Str. VII frg. 35, Athen. III, 98. Стратоникеја је можда била *κτίσμα* Антигона Гонате. Tarn у својој монографији о Антигону Гонати не помиње ову Стратоникеју. По Dittenberger-у, OGIS, II, р. 24, овај је град могао подићи и отац Стратонике, Димитрије Полиоркет.

⁵⁾ Liv. XLV, 30, 4.

⁶⁾ Plin. IV, 36: ... et in Pallenensi isthmo quondam Potidaea nunc Cassandrea colonia; Dig. I, 15, 8, 8: In provincia Macedonia Dyrrhacheni, Cassandrenses, Philippenses, Dienses, Stobenses iuris Italici sunt, cf. Kornemann, Coloniae, RE IV (1901), стр. 549.

лемеја,⁷⁾ Касандреја се спомиње само још код Зосима, у вези с опсадом Гота 267 г.⁸⁾, и код Прокопија, од кога сазнајемо да је под Јустинијаном рестаурирана.⁹⁾ Пре тога су, прича Прокопије, Касандреју била освојила хунска племена, без много мука, јер је време било уништило сва њена утврђења. Прокопијево сведочанство је довољно да се на основу њега закључи да се Касандреја одржала до краја антике. Стога је чудно да Касандреју не налазимо у Хијерокловом Синекдему. Треба ли то да значи да је она у V в. тако опала да је престала да буде *civitas*? То је утолико мање вероватно што нам у то време сем Аканта није посведочен ниједан други град на Халкидику.

На превлаци која раздваја полуострво Акте од трупa Халкидика, на месту данашњег Јериса, налазио се Акант (*Ἀκανθος*), колонија острва Андра.¹⁰⁾ И Акант се спомиње за време римско-македонских ратова (199 г. Римљани су га освојили и опљачкали)¹¹⁾, код Страбона, Плинија и Птолемеја, и најзад у позној антици код Хијерокла.¹²⁾ Један натпис из Августова доба показује нам да је у Аканту постојао конвент римских грађана.¹³⁾ АКАНТ

Најважнији град на полуострву Ситонији, Торона (*Τορόνη*), познат по својој доброј луци, помиње се у римско доба само код Псеудо-Скимна, Плинија и Птолемеја.¹⁴⁾ Плинијев податак, узет из званичне Августове формуле (*Togonaei*), доказ је да је Торона у доба Раног царства била *civitas*. То исто важи и за Мориле (*Morylli*). Град Морил (*Μόρυλλος*) познат је иначе само по Списку делфских теороδοха и по Птолемеју.¹⁵⁾ ТОРОНА

Птоlemeј набраја на Халкидику многе градове, али из других извора знамо да неки од њих нису постојали у његово доба, бар не као прави градови, и то одузима вредност његовом сведочанству. Такав је случај са домовином Аристотеловом, Стагиром (*Στάγειρα*). Дион Хрисостом каже да је ово место, упркос жељи Александра Великог да му помогне да се уздигне и обнови, замрло и постало обична МОРИЛ

⁷⁾ Str. VII frg. 25, 27; Plin. I. c.; Ptol. III, 12, 10.

⁸⁾ Zosim. I 43.

⁹⁾ Proc. de aed. IV, 3, 21—26.

¹⁰⁾ Str. VII frg. 31: Σιγγκὸς κόλπος ἀπὸ τῆς ἐν αὐτῇ πόλεως ἀρχαίας κατεσκαρμένης Σίγγον τὸ ὄνομα. Μεθ' ἧν Ἀκανθος ἐπὶ τῷ ἰσθμῷ τοῦ Ἀδῶ κειμένη πόλις Ἀνδρίων κτίσται.

¹¹⁾ Liv. XXI, 46, cf. Niese, II 606.

¹²⁾ Plin. IV, 38; Ptol. III, 12, 10; Hier. 640, 5.

¹³⁾ Натпис из Јериса, Tod, Inscriptions from Macedonia, BSA 23 (1918—19), стр. 85 (. . . ἡ πόλις καὶ οἱ συναγματούμενοι Ῥωμαῖοι καὶ οἱ παροικοῦντες).

¹⁴⁾ Ps.-Scymn. 640 sqq.; Plin. IV, 35; Ptol. III, 12, 10.

¹⁵⁾ Plassart, Théorodoques, стр. 17; Ptol. III, 12, 35; Plin. IV, 35; Morylli,

Синг. кома.¹⁶⁾ И некада славни град Синг (Σίγγος), по коме је добио име један од халкидичких залива, налази се у Птоlemeјевом списку, па и код Плинија, иако нам Страбон изричито каже да је био разорен од стране Филипа II.¹⁷⁾ Истина у овом случају не можемо потпуну веру поклонити ни Страбону, јер је Синг могао доцније бити обновљен.

АНТИГОНЕЈА
КЛИТЕ
СТРАТОНИ-
КЕЈА

Градови Антигонеја (Ἀντιγόνηα) и Клите (Κλιταί) на западној обали Халкидика постојали су као самосталне општине у доба римског освајања, како то показује Списак делфских теородоха. Доцније их налазимо само код Птоlemeја.¹⁸⁾ Само код Птоlemeја имамо и град Стратоникеју (Στρατονίκηα). Међутим, на једном натпису из Сулина времена (81 г. пре н. е.), нађеном у Малој Азији, забележене су Ἀντιγόνηα ἢ ἐν Μακεδονίαι и Στρατονίκηα ἢ ἐν Μακεδονίαι.²⁰⁾ Није сигурно да ли је реч о халкидичкој Антигонеји или о Антигонеји на Аксију, али је прво вероватније. У погледу Стратоникеје, овај натпис отклања сваку сумњу да је она постојала као самостална општина.²¹⁾

УРАНОПОЉ

Подаци о осталим градовима на Халкидику су још мање поуздани. Уранопољ се спомиње код Плинија као савремени град (νῦν Uranopolis), али његово сведочанство није довољно да би се на основу њега закључило да је Уранопољ заиста постојао и у римско доба.²²⁾

КОМБРЕА

На једном натпису из Стубере спомињу се два брата Комбреати.²³⁾ Да ли овај етнимон има везе са градом Κωμβρεα на Халкидику, посведоченим код Херодота, тешко је рећи, с обзиром на велики временски размак који постоји између ова два податка и на отстојање које раздваја халкидичко насеље од места где је нађен натпис с етнимоном Κωμβρεαται.

¹⁶⁾ Dio Chrys. XLVII, 9—11 (p. 108) ... οὐκ εἶσαν προβῆναι τὸ καμῖον εἰς ἀξίωμα πόλεως, καὶ νῦν ἔτι ἀοίκητόν ἐστιν. И Str. VII frg. 35 каже за Стагиру да је ἔρημος.

¹⁷⁾ Уп. прим. 10; Ptol. III, 12, 9; Plin. IV, 37.

¹⁸⁾ Plassart, Théorodouques, стр. 18: ... ἐν Αἰανέαι ... ἐν Ἀντιγον[ε]ῖαι ... ἐν Κασσανδ[ρ]εῖαι; Ptol. III, 12, 35: Κλιταί, Μόρυλλος, Ἀντιγόνηα ἢ Ψαφара. Епитет ψαφара значи „песковит“, в. L. Robert, Hellenica, Revue de phil., litt. et hist. anciennes 13 (1939), стр. 143 и д. Cf. и Liv. XLIV, 10, 8, Ps.-Scymn. 621. Можда и код Плинија IV, 35 „Antiochienses“ треба исправити у „Antigonenses“, у ком случају бисмо имали сигуран доказ да је Антигонеја била civitas.

¹⁹⁾ Ptol. III, 12, 9: καὶ ἐν ταῖς Σιγγιτικαῖς κόλποις Στρατονίκη.

²⁰⁾ OGIS Nr. 441, 182 sq., 154 sq.

²¹⁾ Код Стефана Византиског податак о Стратоникеји (πόλις Μακεδονίας, πλησίον Καρίας ...) је очигледно искварен и стога изгледа сумњив. У RE нема македонске Стратоникеје.

²²⁾ Plin. IV, 37.

²³⁾ Вулић, Споменик 98 (1948), бр. 388, р. 79; в. стр. 152.

Према Списку теородоха налазио се на Халкидику и град Асара. По мишљењу неких научника тај град нам је забележен код Птолемеја на погрешном месту као "Αβήρος.²⁴⁾ Асара

У унутрашњости Халкидика, недалеко од Галатисте, налазио се град Антемунт (Ἀντήμωνος), о коме нам старији, прехеленистички извори често говоре.²⁵⁾ У римско доба Антемунт се не спомиње ни у једном литерарном извору сем код Плинија, који очигледно преписује неки старији извор, али епиграфски налази показују да је насеље на том месту постојало све до III в. н. е.²⁶⁾ Антемунт

Два натписа с Атоса спомињу такође неки полис. Један од њих налази се на једном саркофагу у манастиру Великој Лаври, на крајњем југу полуострва. Надгробни натпис завршава се уобичајеном претњом да ће платити казну граду когод буде дирао у споменик: δάσῃ πρὸς τῇ πόλει (δηνάριον) βφ'.²⁷⁾ Који је град у питању, нисмо у могућности да решимо. Постојање великог броја саркофага у поменутом манастиру, као и остаци зидина, говоре за то да је на том месту постојало античко насеље. Друго је питање да ли је то насеље претстављало полис.

И у манастиру Ватопеду постоји један сличан надгробни натпис, датован са 351 г., тј., по провинциској ери, са 203 г. н. е.²⁸⁾ Сви покушаји идентификовања овог насеља с неким од раније познатим градом на Атосу лишени су сигурне основе, јер није искључено да је у римско доба цело полуострво улазило у територију једног града, можда Аканта.

На крају да споменемо и Олинт, иако је мало вероватно да је овај град постојао у хеленистичко и римско време. Некада највећи и најмоћнији град на Халкидику, Олинт је због жестоког отпора који је пружио македонској експанзији, по наређењу Филипа II, 348 г. збрисан са земљине површине.²⁹⁾ Његово становништво је делом распродано као робље, делом се растурило по околним местима или се иселило у Атину, Милет и друге градове.³⁰⁾ Многи од преживелих Олинћана постали су 316 г. грађани новоосноване Касандреје.³¹⁾ Ниједан антички писац не говори о обновљењу овог града. Стога нас не изненађује што Олинт не налазимо ни Олинт

²⁴⁾ Müller, Ptol. p. 515, 6.

²⁵⁾ Her. V, 94, 1; Thuk. II, 99, 6; Dem. VI, 20; Xen. Hell. V, 2, 13 и др.

²⁶⁾ Димица, бр. 782—785; BSA 23 (1918/19), стр. 84, бр. 12; JHS 42 (1922) стр. 180, бр. 1 и 2; D. M. Robinson, Inscriptions from Macedonia, TAPA 69 (1938), бр. 29—32. Уп. и Edson, Strepsa, Class. Phil. 50 (1955), стр. 172.

²⁷⁾ O. Kern, Inschriften vom Athos, Ath. Mitt. 18 (1893) 64; Димица, стр. 639, бр. 776.

²⁸⁾ Димица, стр. 640, бр. 781.

²⁹⁾ Dem. IX, 26; App. b. civ. IV, 102; Str. II, 121.

³⁰⁾ B. Olynthos, RE XVIII (1939) 329—330 (D. M. Robinson).

³¹⁾ Diod. XIX, 52, 61.

у Списку делфских теородоха, ни доцније код Плинија³²⁾ и Птолемеја.

Међутим — а то чини овај случај нарочито интересантним — у хеленистичко доба познато је из литерарних извора и са натписа више знаменитих Олинћана. Како то објаснити? У току једне или две генерације исељене породице могле су да сачувају своје старе етнике и да себе обележавају Олинћанима, али шта тај етникон може да значи средином I в. пре н. е.,³³⁾ три века после разарања града?

Археолошка истраживања вршена систематски током више година показала су, по мишљењу њиховог руководиоца Д. М. Робинсона, да се на месту старог града није подигло ново насеље. Међутим, недалеко од Олинта нађен је вотивни споменик тројице агоранома који неки научници наводе као доказ да је Олинт обновљен и да је и у хеленистичко доба био полис.³⁴⁾ Дефинитивно решити ово питање није могуће. Ипак за римско доба немамо ниједан сигуран податак који би говорио о постојању Олинта, а још мање о томе да је био самоуправни полис.

³²⁾ Плиније не спомиње Олинт тамо где говори о Халкидику. У одељку о Тракији (IV, 42) наводи се, поред Абдере, један Олинт. Страбонова два мала фрагмента (VII, frg. 28 и 29) не казују нам такође ништа.

³³⁾ Уп. Ditt. Syll. 2, 337: Δωρόθεος Ἡγησάνδρου Ὀλύνθιος ἐπόησε (натпис из 62 г. пре н. е.)

³⁴⁾ B. L. Robert, *Hellenistica*, REA 39 (1934) 521. Супротно мишљење, да Олинт није обновљен, заступа P. Roussel, REG 48 (1935) p. LIII.

ЗАКЉУЧАК

У претходном одељку покушала сам, колико је то било могуће, да за сваки поједини град који се спомиње у изворима из римског времена утврдим да ли је заиста постојао у то доба, докле је трајао и какав је административно-правни положај имао. У много случајева нисам могла да добијем јасан и сигуран одговор на постављена питања па сам се морала задовољити приближним или делимичним решењима. Несигурност резултата проузрокована је не само оскудношћу извора уопште, већ и карактером постојећих извора: антички географи чија су нам дела сачувана већином нису Македонију познавали из аутопсије; шта више, они се нису увек старали да разликују савремено стање од ранијих, па су у недостатку савремених извора, а понекад, упркос томе што су таквим изворима располагали, из неког изразито антикварног интереса, црпили поједине податке код старијих писаца, мешајући их са новијим. Осим тога, истраживање је знатно отежано и чињеницом да се у римско доба израз „полис“ не употребљава увек у једном одређеном значењу, већ се њиме подједнако обележава и самоуправна општина *civitas*, а и свако веће насеље, без обзира на његов статус. Најзад, у Горњој Македонији постоји специфичан проблем односа градова и ширих, некада племенских, области уједињених у једну административну јединицу, те није увек јасно да ли се под *civitas* мисли на насеље или на област с муниципалним уређењем.

Табела коју доносим на крају књиге треба да учини што прегледнијим резултате мојих истраживања. Због нужног шематизирања, на њој постају још упадљивије празнине у нашем знању. Тако, на пример, свакоме ће пасти у очи да у области Бисалтије нема ниједног града који би нам био сигурно посведочен у римско доба као *civitas*, а има их пет до шест који би то могли бити. Наравно, табела треба само да употпуни претходна детаљна излагања, јер је тешко табеларно приказати све фазе кроз које су пролазили поједини градови, чак и под претпоставком да су нам оне познате. Стога сам материјал систематизирала у три временска пресека, за које сам сматрала да су уопште узевши пресудни у развоју градског живота у римској Македонији: доба доласка Римљана, доба Раног царства и крај антике.

Први пресек даје стање које су Римљани затекли у Македонији у погледу развитка градова и састављен је углавном на основу Списка делфиских теородоха с почетка II в. пре н. е. и Ливија. Други пресек даје стање после колонизације Македоније под Августом. Римско освајање изгледа није битно изменило територијалне односе самоуправних општина у Македонији. Али, раздобље од стопедесет до двестотине година, које дели прва два пресека, претставља за живот градова прилично дуг временски период у коме је могло доћи до многих промена, нарочито због тога што је Македонија у последњем веку Републике била изложена сталним упадима варварских суседа и постала поприште грађанских ратова и судбоносних окршаја. Ратне невоље, с једне стране, и досељавање римских трговаца и војника, с друге стране, морали су утицати на земљишне односе појединих градова и распрострањеност њихових територија. Али те промене засада сасвим измичу нашој пажњи. У могућности смо да фиксирамо једино стање које је настало после масовног насељавања италских грађана и ветерана на територији македонских градова под Августом. Образовање римских колонија имало је као последицу нестанак многих мањих градова чија је територија административно припојена колонијама. Како пак у првим вековима Царства није било осетнијих промена у погледу статуса појединих градова, материјал из тог времена згодно допуњује наш други пресек. Трећи пресек даје стање у V и VI в., углавном према Хијероклу. Између њега и претходног пресека налази се период најезда Гота крајем IV и у V в. Велика пустошења изазвала су опште осиромашење и, у вези с тим, опадање и нестанак многих градова.

На основу ова три пресека покушаћу сада да сумирам појединачне резултате и да статистичким бројкама конкретизирам слику развитка градског живота у Македонији. У рубрици „*Стање у доба доласка Римљана*“ забележено је 62 сигурно посведочена града (р.) и 15 за које се не може сигурно тврдити да су били *poleis* (р?). За 33 стара града немамо сведочанстава да су постојали и у доба доласка Римљана (?р.), мада се то може претпоставити. Ако узмемо да је само половина ових не сасвим сигурно посведочених градова (15 + 33) ипак постојала у доба доласка Римљана, онда ћемо добити као укупан број македонских градова у то доба 86. Морам нагласити да се категоризација градова у сигурне и не сасвим сигурне, иако понекад може изгледати производна, заснива на детаљном истраживању свих расположивих података које је извршено у претходном одељку а није могло увек доћи до израза у табели.

За утврђивање броја градова у доба доласка Римљана можемо употребити и Стефана Византиског, јер знамо да је он већином ексцерпирео старе писце. Код њега је наведено,

према списку који сам саставила у поглављу о изворима (стр. 30—31), 143 града у Македонији¹⁾. Од тога броја треба одузети 6 понављања и 3 града која се сигурно нису налазила у Македонији (рубрике V и VI), а исто тако и 23 насеља за које сигурно знамо да нису постојала у римско време или да нису били градови (рубрика IV). Од преосталих 111 градова (рубрика I, II и III) 27 су стари градови на Халкидику (рубрика III). Тешко је рећи ма и приближно колико је њих доживело римску владавину, јер смо о Халкидику у римско време слабо обавештени. Али ни за остале градове из рубрика I и II (55 + 29) не можемо бити потпуно сигурни да су сви постојали као самоуправне општине те се морамо задовољити приближном проценом. Ако на прве две рубрике одбијемо 10% (84 - 8 = 76), а на трећу 50% (27 - 14 = 13) добићемо укупан број од око 89 градова, што се прилично добро слаже са резултатом добијеним на основу података из табеле македонских градова.

Постоји осим тога за ово доба и Плинијев податак да је Емилије Паул после битке код Пидне за један дан опљачкао 72 македонска града (Plin. IV, 39: haec eadem est Macedonia, cuius uno die Paulus Aemilius imperator noster LXXII urbes direptas vendidit). Он би за нашу статистику био од интереса да се не заснива на очигледној забуни. Римљани су 168 г. опљачкали само неке градове у Македонији који су им пружили отпор и после победе, док су се сви остали градови македонски предали. Код Ливија се нигде не говори о неком пустошењу македонских градова или продаји њихова становништва у ропство, већ увек само о предаји.^{1a)} Податак о пустошењу 72 града нашао је Плиније свакако у оном злокобном извештају о покорену Епира, према коме су Римљани применивши лукавство разоружали и опљачкали у исто време око 70 епирских градова и продали у ропство 150.000 становника.²⁾ Према томе овај податак се не односи на Македонију. У недостатку других статистичких података, морамо се задовољити једном приближном цифром израчунатом на основу табеле и Стефана Византиског: у Македонији је у доба доласка Римљана могло бити око 80—90 градова.

Ако сада пређемо на други пресек „*Стање у доба Раног царства*“, табела ће нам дати ове бројке: 44 сигурно посведочена града, 26 градова чији статус није сигурно утврђен

¹⁾ Омашком је на стр. 31 изостао у првој рубрици на крају град Physkai, в. стр. 165. У тој рубрици треба дакле, рачунати 55 градова.

^{1a)} Cf. Liv. XLIV, 45: Beroea primum, deinde Thessalonica et Pella et deinceps omnis ferme Macedonia intra biduum dedita. Liv. XLV, 41: civitates omnes Macedoniae se dediderunt.

²⁾ Liv. XLV, 34: muri deinde direptarum urbium diruti sunt; ea fuere oppida circa septuaginta.

(*civitas*?) и 6 градова чије постојање у доба Царства није посведочено (?*civitas*). Осим тога имамо 23 града под знаком питања. Рачунам да ће нови налази временом показати да је већина ових несигурних градова постојала, а да ће само мали број морати отпасти као непостојећи. Ипак и у овом случају не смемо узети више од 50% ових разних категорија несигурно посведочених градова ($26 + 6 + 23$), тако да ће укупан број градова у доба Раног царства, према табели, износити око 70. Упоређујући прва два пресека запажамо извесно смањење броја градова, чији се разлог лако може уочити на самој табели; новоосноване колоније (Дион, Филипи, Пела и др.) апсорбовале су по неколико суседних дотле самосталних градова, који се сада претварају у коме (*vici*). Ова појава би се још јасније испојила да није неколико градова који су забележени само у царско доба иако није искључено да су постојали и раније. Јер подизање нових градова у доба Раног царства претстављало је у Македонији изузетну и ретку појаву. Треба такође напоменути да смањење броја самоуправних општина не значи у овом случају слабљење градског живота. Тиме што су административно припојени некој колонији (на пример, Пидна и Хераклејон Диону или Неапољ Филипима) поједини градови нису престали да постоје и да још дуго цветају.

За доба Раног царства располажемо и једним правим статистичким податком о укупном броју самоуправних општина у Македонији. То је Плинијев податак³⁾ „*postea Macedonia CL rorilogum*“, узет бесумње из Августове формуле провинција и према томе званичног карактера. Међутим, овај податак односи се свакако на Македонију као провинцију и обухвата и њене илирске делове. Карактеристично је за методу Плинијева рада да он овај податак доноси на почетку поглавља у коме ће говорити о Македонији „чију границу чини река Стримон“! Он не разликује та два појма и ма да жели да говори само о Македонији у ужем смислу, јер је Илирију споменуо на другом месту, он узима из Августове формуле не само укупан број општина за целу македонску провинцију, већ међу македонским градовима наводи и неке општине из илирских крајева, како је то нашао у званичној листи. Поставља се питање колико је од тих 150 општина долазило на Македонију у ужем смислу. То можемо само отприлике одредити, јер немамо конкретне полазне тачке: најмање половина, а можда и две трећине општина морало је отпасти на саму Македонију, тј. 75—100. Минимална цифра од 75 градова подудара се са приближним средњим бројем посведочених градова према нашој табели, док је максимална за четвртину већа. Из тога можемо закључити да нам је

³⁾ Plin. IV, 33.

приличан број македонских самоуправних општина у доба Раног царства још увек непознат.

Трећи пресек, који нам даје „*Стање у доба Позног царства*“, састављен је скоро искључиво на основу Хијерокловог Синекдема. Иако не можемо бити уверени ни за Хијероклов списак, као ни за остале наше изворе, да је потпун (в. стр. 23), чињеница је да засада не знамо ниједан град који би био посведочен у другим изворима, а да се не налази код Хијерокла. Према Хијероклу, провинција Macedonia Prima имала је 32 града, а Macedonia Secunda 8 градова, дакле укупно 40. Овом броју треба додати 2 града из провинције Тесалије (Диоклецијанопољ-Аргос Орестикон и Каисарија-Аиана) који су се уствари налазили на територији Македоније. Осим тога, да бисмо имали што вернију слику, потребно је одузети од укупног броја од 42 града, 4 града из провинције Macedonia Secunda (Баргала, Армонија, Келенидин и Запара) који су раније припадали провинцији Dacia Mediterranea, као и градове Тас и Самотраку, које нисмо узимали у обзир у овом нашем раду. Тако добијамо број 36, као укупну цифру македонских градова крајем антике. Упоредимо ли стање у V и VI в. са стањем у доба Раног царства, приметимо огроман пад. Ако узмемо минималну цифру од око 70 градова у доба Раног царства, онда се број градова у Македонији смањио у доба Позног царства на једну половину, а према максималној цифри од 100 градова, спао је на једну трећину.⁴⁾

Опадање броја градова, или боље речено, самоуправних општина (civitates) у рановизантиско доба претставља једну опште познату појаву. Из финансиских разлога држава је сваку слабију општину чији ordo decurionum није могао да одговори својим обавезама спајала с неким већим суседним градом. Број самоуправних општина опада у то доба и у оним провинцијама које су економски цветале. Тим пре је то разумљиво за Македонију, која је деценијама била изложена страховитим пустошењима од стране варвара. У Македонији је дошло не само до осиромашења многих градова, него свакако и до разарања и потпуног нестанка понеког од њих. Извори којима сада располажемо не пружају нам детаље о овом процесу, али могућности за његово осветљавање постоје. Да наведемо само један случај који се може решити у блиској будућности: Стубера, која се после најновијих ископавања појављује пред нама као велики и

⁴⁾ Уп. Jones, The Greek City, стр. 314, пр. 121 и стр. 91. Jones узима да је број општина у Македонији спао од 150 на испод 60. Уствари разлика је још већа: 32 града у Macedonia Prima + 4 у Macedonia Secunda (без Баргале, Армоније, Келенидина и Запаре) + 2 из Тесалије и 9 из Новог Епира, свега 47 градова на територији некадашње провинције Македоније.

културно напредан град у II и III в. н. е., не налази се у Хијероклову списку, као и ниједан други град из области Деуриопа. Нова археолошка ископавања могу лако и сигурно да утврде када је и због чега дошло до нестанка овог града. Уколико би се пак установило да је он постојао и у Хијероклово доба, то би било од значаја за оцењивање веродостојности односно потпуности Хијероклова списка македонских градова. Само нова археолошка истраживања и нов епиграфски и археолошки материјал омогућиће утврђивање времена када су почели да опадају и када су сасвим нестали поједини градови. Тиме ће се, пак, донекле одговорити и на питање узрока тог опадања: да ли је заиста економски развитац у III и IV в. довео до кризе муниципалног уређења и да ли се пре великих варварских најезда које захватају Македонију тек крајем IV в. могу приметити знаци осиромашења македонских градова.

То је све што можемо рећи о броју македонских градова. Поставља се сада питање да ли је и у којој мери тачна основна карактеристика Македоније која се провлачи скоро кроз сву савремену литературу, да је, наиме, Македонија земља „у којој градска организација ни доцније није успела да потисне племенску“ (Kuhn), земља „кроз чију унутрашњост није никад јаче прострујао градски живот, чији удаљенији крајеви једва да су се у суштини издигли изнад сеоске привреде“ (Mommmsen), „која никад није била интензивно урбанизована, сем на својој источној обали“ и „чију су економску базу чинила . . . бројна села сељака и сточара“ (Ростовцев), земља „у којој је локална организација била претежно племенска“ (Larsen) и „где град није успео да уништи старе аграрне односе“ (Ранович)? Извори нам дају више од стотину имена македонских насеља. За већину њих немамо разлога да сумњамо да су били *poleis*, наравно не у класичном смислу, јер за класичну политеју, као што смо на почетку овог рада рекли, није било места у централизованом македонској монархији, већ *poleis* у хеленистичко-римском смислу, самоуправне општине са муниципалним органима власти. Истина, неки од тих градова остају засад само празна имена, али се исто тако не сме заборавити да нам епиграфски налази откривају непознате градове у забаченим крајевима где се према поменутом традиционалном мишљењу најмање могло очекивати да ће њих бити (Ватина у Орестиди, Арг и Неапољ у Пеонији). У једном таквом забаченом крају налазила се и Стубера са својим гимнасионом и листама са преко стотину ефеба!

Римљани су, као што смо видели, затекли у Македонији велики број градова, мањих и већих. У римско доба број самоуправних општина опада, према нашим подацима, али то не значи да опада и број градских насеља. Напро-

тив, ширење и интензивирање градског уређења у првим вековима римске владавине у Македонији, а нарочито у првим вековима Царства, је очигледно. Управо у римско доба Македонија се у погледу градског развитка мало разликује од Грчке, земље класичног полиса, далеко мање него од својих северних суседа, илирских и трачких земаља. Велики македонски градови као Тесалоника, Филипи, Бероја, Стоби имали су не мање интензиван културни живот него многи већи грчки градови. Мишљење о Македонији као земљи сељака и сточара почива добрим делом на чињеници да је Македонија још увек мало истраживана, те преовладава оно што се о њој зна у времену пре Филипа II. У римско доба не постоји више, између приморских области Доње и Источне Македоније и унутрашњости, она разлика у погледу градског живота која је постојала у класично, па и хеленистичко доба. У то време се не може више рећи да је њена источна обала јаче урбанизована него остале њене области. Многи некада напредни градови на егејском приморју тада нестају или губе сваки значај, док се нови дижу у унутрашњости.

У Горњој Македонији проблем урбанизовања поставља се у другом облику: да ли се и у ком степену одржало племенско уређење у римско доба? Чињеница је да се некадашње племенске територије Ореста, Линкеста, Пелагонаца и Деуриопа појављују и под римском влашћу као одвојене административне јединице. Римска провинциска управа рачунала је, како то показују непотпуни изводи из Августове провинциске формуле код Плинија, са целом територијом Ореста, Линкеста, итд., као с административном јединицом. То нам, међутим, не даје права да говоримо о племенском уређењу у Македонији у доба Царства. У оквиру тих ширих административних заједница постојале су мање јединице које се зову *πόλεις* и које имају редовне муниципалне органе власти. Обрађујући однос Стубере и Деуриопа, указала сам на Лихнид и Дасарете као на најјаснију аналогију за ову појаву: иако Дасарети иступају као једна заједница, немамо права да Лихнид не сматрамо правим градом — *civitas*. То исто важи и за Стуберу у оквиру Деуриопа, за Ватину у оквиру Ореста, за Хераклеју у оквиру Линкеста. Поменуте шире административне заједнице, као што је био, на пример, *τὸ κοινὸν τῶν Ὀρεστών*, могле су имати и по неколико правих полиса.

Ову тврдњу поткрепићу и илустроваћу једним примером из суседне Тесалије. Област Магнета, у којој је од давнина постојало много градова (*poleis*), уједињена је у хеленистичко доба синоикизмом у један полис с центром у новооснованој Деметријади. Некадашњи слободни грчки градови постали су коме или деме Деметријаде. Али — а то је нарочито важно за наш случај — није Деметријада била једини полис

на тој територији. Било је и других градова који су остали *poleis* и били у симполитеји међусобно и с главним градом. Карактеристично је, међутим, да се етникон *οἱ Μάγνητες* одржава и даље кроз хеленистичко и римско доба и употреба на званичним актима паралелно с називом *Δημητριάς ἢ πόλις*.⁵⁾ Кад не бисмо знали да је уређење ове тесалске области у претхеленистичко доба и доцније било засновано на грчкој политеји, употреба етника *οἱ Μάγνητες* могла би да нас наведе на погрешну мисао да је у њој било остатака племенског система. Сличан је случај и с нашим горњомакедонским областима: и оне су имале главни град организован као полис и један или више других градова окупљених у симполитеји, која се звала *κοινὸν* или *ἕθνος*.

Нигде се у нашим изворима не спомињу неки трагови родовско-племенског уређења. Напротив, знамо да су се на територији свих горњомакедонских области налазили развијени градови, са робовласничком привредом и приватном земљишном својином, која увек и свуда подрива гентилне одnose. Живот у горњомакедонским градовима није се много разликовао од живота у мањим грчким градовима тога времена. Не смемо такође заборавити да се градски живот био развио у овим областима још пре доласка Римљана.⁶⁾ Што су се ипак горњомакедонске области одржале као посебне целине, то се може објаснити не родовско-племенским везама и уређењем, већ традицијом која је настала због тога што су оне пре него што су присаједињене македонској држави, свака за се дуго живеље самосталним политичким животом.

⁵⁾ F. Stählin, *Magnesia*, RE XIV (1928) 467 и д.

⁶⁾ Уп. и Str. VII, 327, 9: Πρώτερον μὲν οὖν καὶ πόλεις ἦσαν ἐν τοῖς ἕθνεσι τοῖςτοις.

СКРАЋЕНИЦЕ

AEM	= Archäologisch-epigraphische Mitteilungen aus Oesterreich
Arch. Anz.	= Archäologischer Anzeiger (Jahrbuch des Deutschen Archäologischen Instituts)
'Αρχ. 'Εφημ.	= 'Αρχαιολογικὴ 'Εφημερίς
'Αρχ. Δελτ.	= 'Αρχαιολογικὸν Δελτίον
Ath. Mitt.	= Mitteilungen des Deutschen Archäologischen Instituts, Athenische Abteilung
BCH	= Bulletin de correspondance hellénique
BSA	= Annual of the British School at Athens
CAH	= Cambridge Ancient History
Class. Phil.	= Classical Philology
CIL	= Corpus Inscriptionum Latinarum
FHG	= Fragmenta historicorum Graecorum
GGM	= Geographi Graeci minores
Глас	= Глас Српске академије наука
Гласник	= Гласник Скопског научног друштва
Harv. Stud.	= Harvard Studies in Classical Philology
IG	= Inscriptiones Graecae
Изв. БАИ	= Известия на Българския археологически институт
Изв. РАИ	= Известия Русского археологического института в Константинополе
Jahresh.	= Jahreshefte des Oesterreichischen archäologischen Instituts
JHS	= Journal of Hellenic Studies
JRS	= Journal of Roman Studies
Klio	= Klio. Beiträge zur alten Geschichte
MGH	= Monumenta Germaniae Historica
OGIS	= Orientis Graeci inscriptiones selectae
RA	= Revue archéologique
RE	= Pauly-Wissowa-Kroll, Realencyklopädie der classischen Altertumswissenschaft
REA	= Revue des études anciennes
REG	= Revue des études grecques
Споменик	= Споменик Српске академије наука
Старинар	= Старинар, Орган Српског археолошког друштва
TAPA	= Transactions of the American Philological Association
Z. f. N.	= Zeitschrift für Numismatik
ЖА	= Жива Антика

СПИСАК УПОТРЕБЉЕНИХ ИЗВОРА И ЛИТЕРАТУРЕ

1. ЛИТЕРАРНИ ИЗВОРИ

- Acta Apost. XVI, 11 sq.
XVII, 1—14.
XX, 4—6. Acta Apostolorum.
- Ael. n. anim. IX, 7
XV, 1. Claudii Aeliani De natura animalium libri XVII ed R. Hercher, Lipsiae 1864.
- Amm. Marc. XXVI, 7, 12.
XXVII, 4. 8. Ammiani Marcellini Rerum gestarum libri qui supersunt, ed. V. Gardthausen, vol. II, Lipsiae 1875.
- Anth. Pal. VII, 51.
IX, 428. Anthologia Graeca Epigrammatum Palatina cum Placuda, ed. H. Stadtmüller, vol. III, Lipsiae 1899; vol. III, Lipsiae 1906.
- App. Syr. 57. 63.
b. civ. IV, 102
IV, 105 sq. Appiani Historia Romana, ed. L. Mendelssohn, vol. I, Lipsiae 1879; vol. II, Lipsiae 1905.
- Arr. I, 1, 4—5.
I, 7, 5.
I, 11, 1. 3.
II, 9, 3.
VII, 9, 2—3. Arriani Anabasis, ed. A. G. Roos, Lipsiae 1907.
- Arr. Ind. XVIII, 3—7. Arrien, L'Inde, ed. P. Chantraine, Paris 1927 (coll. Gu. Budé).
- Athen. III, 98.
VIII, 11. Athenaei Naucratis Dipnosopistarum libri XV, ed. G. Kaibel, vol. I—II, Lipsiae 1923.
- Caes. b. civ. III, 34. 36. 79. C. Iulii Caesaris Commentarii cum A. Hirtii aliorumque supplementis, ed. B. Kübler. Vol. II Commentarii de bello civili, Lipsiae 1904.
- Cic. pro Planc. 41 (§ 99)
in. Pis. 16 (§ 37, 38)
36 (§ 86)
40 (§ 96) M. Tulli Ciceronis scripta quae manserunt omnia. Partis II vol. III, ed. C. F. W. Müller, Lipsiae 1898.
- Curt. V, 2, 5. Q. Curti Rufi Historiarum Alexandri Magni Macedonis. libri qui supersunt, ed. Th. Vogel, Lipsiae 1893.
- Dem. IV, 48.
IX, 26. Demosthenis Orationes, ed. C. Fuhr, vol. I, Lipsiae 1914.
- Dig. I, 15. 8. 8. Digesta, ed. Krüger (Corpus Iuris Civilis, vol. I), Berolini 1911.
- Dio Cass. XLI, 49. 51.
XLVII, 35.
LI, 4.
LIII, 12. Cassii Dionis Cocceiani Historiarum Romanarum quae supersunt, ed. U. Ph. Boissevain, vol. II, Berolini 1898.
- Dio Chrys. XXXIII, p. 388.
XLVII, p. 108. Dionis Chrysostomi Orationes, ed. Guy de Budé, vol. I—II, Lipsiae 1916, 1919.
- Diod. VII, 16.
XII, 68. Diodori Bibliotheca historica, ed. Fr. Vogel, vol. II, Leipzig 1896.

- XIII, 49.
 XV, 71.
 XVI, 31. 34. 35. 92.
 XVII, 57.
 XVIII, 4. voll. IV—V, ed. C. Th. Fischer, Lipsiae 1906.
 XIX, 11. 52. 61.
 XXII frg. 23.
 XXX, 21.
 XXXI, 8. 7. ed. Dindorf-Müller, Parisiis 1855.
 Dion. Hal. Ant. Dionysi Halicarnassensis Antiquitatum Romanarum quae
 Rom. I, 49. supersunt, ed. C. Jacoby, vol. I, Lipsiae 1885.
 Exp. mundi, 51. Expositio totius mundi et gentium, ed. A. Riese (Geo-
 graphi Latini minores), Heilbronnae 1878.
 Hec. frg. 107. Hekataios von Milet, ed. F. Jacoby, Die Fragmente der
 griechischen Historiker I, Berlin 1923.
 Her. V, 11. 16. 23. Herodoti Historiarum libri IX, ed. H. R. Dietsch—H. Kal-
 VII, 25. 59. 107. lenberg, vol. II, Lipsiae 1926.
 112. 113. 115. 123.
 VIII, 115. 137. 138.
 Hier. 638, 1—641, 9. Le Synekdomos d'Hiérokles et l'opuscule géographique
 642, 11—12. de Georges de Chypre, ed. E. Honigmann, Bruxelles 1939.
 App. I, II, III. Appendix I, II, III ad Hier. Synekd. ed. A. Burckhardt,
 Lipsiae 1893=Nomina urbium mutata.
 Hom. VIII, 304. Homeri Ilias, ed. Gu. Dindorf, Lipsiae 1910.
 XIV, 226.
 Iordan. Iordanis Romana et Getica, ed. Th. Mommsen, MGH,
 LVI, 286—288. Auct. Ant. v, 1, Berolini 1882.
 Itin. Ant. 317, 3. Itineraria Romana, vol. I, Itineraria Antonini Augusti
 318, 1—321, 3. et Burdigalense, ed. O. Cuntz, Lipsiae 1929.
 324, 1—2.
 329, 7—331, 4.
 328, 1—6.
 Itin. Burd. (Itin. Burd.=Itin. Hier.)
 603, 6—607, 8.
 Iul. Imp. Elog. Eus. L'Empereur Julien: Oeuvres complètes, I, 1. Discours
 107 d (p. 79) de Julien César, ed. J. Bidez, Paris 1932 (Éloge d'Eusé-
 110 b (p. 82) sébie).
 Iustin. VII, 1. M. Iuniani Iustini Epitoma Historiarum Philippicarum
 VIII, 6. Pompei Trogi, ed. Fr. Rühl, Lipsiae 1907.
 XXXIII, 2.
 Kantakuz. III. Ioannis Cantacuzeni imperatoris historiarum libri IV,
 p. 114, 115. ed. L. Schopen, Bonnae 1828—1832.
 Skylitzes-Kedre- Georgius Cedrenus Ioannis Scylitzae ope ab I. Bekkero
 nos. II p. 460. suppletus et emendatus, II. Bonnae 1839.
 Kinnamos, p. 127. Ioannis Cinnami epitome rerum ab Ioanne et Alexio
 Comnenis gestarum, ed. A. Meineke, Bonnae 1826.
 Konst. Porph., Constantini Porphyrogeniti De thematibus, ed. Per-
 de them. 2, 4. tusi, (Studi e testi 160), 1952.
 Liv. XXVI, 25. Titi Livi Ab urbe condita libri, ed. Weissenborn — M.
 XXVII, 32. 33. Müller, Lipsiae 1906.
 XXXI, 27. 28.
 33—40. 43. 45.
 XXXII, 9. 33.
 XXXIII, 19. 30. 34.
 XXXVIII, 41.

- XXXIX, 53.
 XL, 3.4.21—24, 57.
 XLII, 51—54, 67.
 XLIII, 1.7.9—10.
 18—21. 23.
 XLIV, 2—12,
 21—23. 26. 30.
 32. 42—46.
 XLV, 1—8. 16—18.
 26—42.
- Lucian. Alex. 6. Luciani Samosatensis opera, ed. C. Jacobitz, vol. II, Luc. 34. 46. Lipsiae 1913.
- Malalas, p. 190 Ioannis Malalae Chronographia, ed. L. Dindorf, Bonnae 1831.
- Malch. frg. 18 Malchi Philadelphensis Byzantina, ed. C. Müller, FHG IV, Berolini 1885.
- Mansi, VI, 566, 577. Sacrorum Conciliorum nova et amplissima collectio VII, 161. ed. J. D. Mansi, Firenze 1769 sq.
 VIII, 449 sq.
 IX, 173, 190, 191,
 194, 197, 199,
 262, 389, 392.
 XI, 614, 645, 673,
 933, 939, 993-994.
- Marc. Com. Chron. Marcellini Comitis Chronicon, ed. Th. Mommsen, MGH, 518, 1; 482, 2. Auct. Ant. XI, 1, Berolini 1893.
- Mela, II, 2 (30—33) Pomponii Melae De chorographia, ed. C. Frick, Lipsiae 188).
- Nic. Gregoras Nicephori Gregorae Byzantina historia I—II, ed. L. Schopen, Bonnae 1829—1830.
- Not. dign. Notitia dignitatum, accedunt Notitia urbis Constantinopolitanae et Laterculi provinciarum, ed. O. Seeck, Berolini 1876.
- Not. Paris. 1555 A. Notitia episcopatum, cod. Paris. Graec. 1555 A, ed. G. Konidaris (Texte u. Forschungen zur Byzantinisch-neugriechischen Philologie, № 13), Athen 1934, p. 94, № 236—253.
- Novellae XI Novellae Iustiniani, ed. R. Schöll—Gu. Kroll (Corpus Iuris Civilis, vol. III), Berolini 1895.
 CXXXI
- Paus. IX, 30, 9 sq. Pausaniae Graeciae descriptio, ed. Fr. Spiro, Lipsiae 1903.
- Phlegon, Macr. Phlegontis Tralliani Macrobbii, ed. C. Müller, FHG III, Parisiis 1884.
 frg. 29
- Plin. III, 145. Die Geographischen Bücher der Naturalis Historia des C. Plinius Secundus, ed. D. Dieflefsen, Berlin 1904.
 IV, 3.
 IV, 33—40.
 IV, 42.
- n. h. XXXI, 30 C. Plinii Secundi Naturalis Historia, ed. Mayhoff, Lipsiae 1897.
- Plut. Alex. 7. 41. Plutarchi Vitae parallelae, ed. C. Sintenis, vol. II. Lipsiae 1902, vol. III, Lipsiae 1921.
 Aem. 15. 23. 24.
 28. 29.
- Pyrrh. 6. 10. 12.
- Kim. 7.
- Pol. V, 97. Polybii Historiae, ed. Th. Büttner-Wobst. vol. II (1924), V, 108. vol. III (1893), vol. IV (1904), Lipsiae.
 XVIII, 44. 47. 48.

- XXIII, 10.
XXVIII, 8.
XXXI, 2. 17.
XXXIV, 7. 12.
XXXV, 4.
- Polyaen. II, 29. Polyaei Strategematon libri octo, ed. E. Wölffliien—
IV, 2, 12. J. Melber, Lipsiae 1887.
IV, 2, 15—16.
IV, 12, 3.
- Proc. de aed. Procopii Caesariensis De aedificiis, ed. Haury, Lip-
IV, 3, 1—15. siae 1913.
(p. 112—114)
IV, 3, 21—26
(p. 115—116)
IV, 4, (p. 118 sq.)
(p. 122)
anecd. 18. Procopii Caesariensis Anecdota, ed. J. Haury, Lip-
siae 1906.
- Ptol. III, 12. Claudii Ptolemaei Geographia, ed. C. Müllerus, vol. I,
Parisiis 1883.
- Rav. Geogr. Ravennatis Anonymi Cosmographia et Guidonis Geo-
p. 183. graphica, ed. M. Pinder et G. Parthey, Berolini 1860.
p. 194—197.
p. 373—374.
p. 535—536.
- Ps.- Scymn. Anonymi (Scymni Chii, ut fertur) Orbis descriptio, ed.
616—663. C. Müllerus, GGM I, Parisiis 1882.
- Ps.- Scyl. Scylacis Caryandensis Periplus, ed. C. Müllerus, GGM
66. 67. I, Parisiis 1882.
- Steph. Byz. Stephanus De urbibus, ed. Gu. Xylander, Basiliae 1568.
- Str. II, 121. Strabonis Geographica, ed. A. Meineke, Lipsiae I (1895),
VII, 316. II (1877), III (1913).
VII, 322—323.
VII, 326—327.
VII frg. 1—48.
VIII, 372.
VIII, 389.
X, 449.
XVI, 751.
XVII, 840.
- Symeon. mag., Symeonis Magistri Annales, ed. I. Bekker, Bonnae 1888.
p. 706.
- Tab. Peut. Die Peutingersche Tafel oder Weltkarte des Castorius,
segm. VII, 4—5 ed. K. Müller, Stuttgart 1929.
„ VIII, 1—3
- Theodoret. Hist. Theodoreti Historia ecclesiastica, ed. Migne, PG 82
eccles. V, 17 (1864), c. 881—1280.
- Theop. IV, frg. 55. Theopompi Fragmenta, ed. C. Müllerus, FHG I, Bero-
lini 1885.
- Thuc. I, 58. 61. 100. Thucydidis Historiae, ed. H. S. Jones—J. E. Powell, Oxo-
II, 80. 95. 98. 99. nii, 1942.
II, 100, 1—4.
IV, 7. 83. 102. 103.
107—109. 124.
128. 129. 132.
V, 6.

- Xen. Hell. Xenophontis Historia Graeca, ed. G. Hude, Lipsiae 1940.
 V, 2, 11—13.
 V, 3, 1—6.
- Zonara III p. 150 Ioannis Zonarae Epitome historiarum, ed. L. Dindorf
 I—VI, Lipsiae 1868—1875.
- Zosim. I, 43. Zosimi comitis et exadvocati fisci Historia nova, ed.
 II, 33. L. Mendelssohn, Lipsiae 1887.

2. ЕПИГРАФСКИ ИЗВОРИ*)

- Arch. Anz. 57 (1942) 175—184.
- М. Андроникос, 'Αρχαία ἐπιγραφαὶ Βεροίας, Солун 1950.
- Г. Бакалакис, 'Αρχαία ἐπιγράμματα ἐκ Νέου Σκοπού (Σερρών). 'Αρχ. Ἐφημ. 1936
 Χρονικά, 14—19. *)
- „ Παράνεστοι ἀρχαιοτήτες, Θρακικά 9 (1936) 11 и д. *)
- E. Bormann, Die antiken Inschriften zu Wodena (Edessa), AEM 12 (1878)
 186—193.
- P. Collart, Inscription de Sélian—Mésoréma, BCH 54 (1930) 376—391.
- „ Inscriptions trouvées à Philippes en 1930 et 1931, BCH 56
 (1932) 192—231.
- „ Inscriptions trouvées à Philippes en 1932 et 1933, BCH 57
 (1933) 313—379.
- „ Une réfection de la Via Egnatia sous Trajan, BCH 59 (1935)
 395—415.
- „ Inscriptions de Philippes, BCH 62 (1938) 409—432.
- J. M. R. Cormack, High Priests and Macedoniarchs from Beroea, JRS 32
 (1943) 39—44. *)
- „ Inscriptions from Beroea, Hesperia 13 (1944) 23—29.
 CIG 1967; IG II₂ 1,190; IX₂, 329; XII₂, 1135, 1187.
 CIL III 629, 630=7325, 656, 703, 704, 707, 3350, 8203, 8237,
 9734, 14206⁴.
 VI 2382 b⁸, 2520, 2654, 2715, 2767, 3884, 32515, 32519,
 52520, 32638, 33040.
 VIII, 2865.
 IX 1602. 9155.
 X 6096.

) У овај списак епиграфских извора наведене су само оне публикации македонских натписа које су непосредно искоришћене у овом раду. Неколико публикација (означених) ушло је у списак јерко нисам могла доћи до њих, због тога што мислим, по ономе што о њима знам из литературе, да би оне могле да садрже интересантне податке за моју тему. Број публикација македонских натписа (еписграфски билтени, археолошке хронике и сл.) које сам прегледала тражећи материјал за мој рад неупоредиво је већи, али сам сматрала да је непотребно да оптеретим овај списак библиографским белешкама које нису директно везане за тему. Нарочито су ми били од користи, због своје потпуности и критичности, редовни годишњи епиграфски преглед (Bulletin épigraphique) J. и L. Robert у послератним бројевима REG.

Велике збирке натписа CIL и IG нису ми биле увек приступачне. Стога нисам сигурна у тачност сваког од наведених бројева натписа, ни у исцрпност искоришћених података,

- J. Coupry — M. Feyel, *Inscriptions grecques trouvées à Philippes en 1934 et 1935*, BCH 60 (1936) 37—58.
- Д. Дечев, Едно дарение от областъта на сръдна Струма, Изв. БАИ 13 (1939) 190—194.
- „ Антични паметници, Изв. БАИ 12 (1938) 290—301.
- „ Antike Denkmäler in Bulgarien, Jahresh. 29 (1934) Bbl. 171—
- „ „ „ „ Jahresh. 30 (1936) Bbl. 69—78.
- „ „ „ „ Jahresh. 31 (1939) Bbl. 121—140.
- Dessau, *Inscriptiones Latinae selectae*, Nr. 2030, 2032.
- М. Димица, 'Η Μακεδονία ἐν λίθοις φθεγγομένοις καὶ μνημαίοις σωζομένοις, Атина 1896.
- Dittenberger, *Sylloge inscriptionum Graecarum* (=Syll.)² 162, 208, 342, Syll.³ 103, 575, 762.
- „ Orientis Graeci inscriptiones selectae, vol. II, Nr. 441.
- М. Holleaux, *Inscriptions de la Lyncestide*, REG 11 (1898) 273—278. (*Etudes d'épigraphie et d'histoire grecque I*, Paris, 1938, 271—275).
- Π. Икономос, 'Επιγραφαὶ τῆς Μακεδονίας, Атина 1915, 1—40.
- Б. Јосифовска, Неколку неиздадени грчки и латински натписи од Македонија, ЖА 3 (1953) 222—244.
- В. Калиполитис — Д. Лазаридис, 'Αρχαῖαι ἐπιγραφαὶ Θεσσαλονίκης, Солун 1946. 'Επιτύμβιοι ἐπιγραφαὶ Θεσσαλονίκης. Mnemosynon N. Papadaki, Солун 1950, 311—317.
- „ Στήλη μετ' ἀναγραφῆς δωρεᾶς καὶ καταλόγου ἐφίβων ἐκ Βεροῖας. Γέρας Κεραμοπούλλου, Атина, 1953, 303—309.
- G. Kazarow, *Inscriptions et antiquités de la Macédoine Occidentale* (Régions de Mariovo et de Prilep), BCH 47 (1923) 275—300.
- O. Kern, *Inscripfen vom Athos*, Ath. Mitt. 18 (1893) 64—67.
- Н. Коцас, Δεῖβηδρα, Πύρπλεια, Πιερίς, ἡ πατρίς τοῦ 'Ορφῆως, 'Αρχ. 'Εφημ. 1948—49, 36—37.
- С. Кукас, Νίκη 'Ρωμαίου στρατηγοῦ τιμωμένου ὑπὸ μακεδονικῆς πόλεως, 'Ελληνικά 5 (1932) 5—16.
- P. Lemerle, *Inscriptions de Philippes*, BCH 58 (1934) 448—483.
- „ „ „ BCH 59 (1935) 126—164.
- „ „ „ BCH 60 (1936) 336—343.
- „ Nouvelles inscriptions latines de Philippes, BCH 61 (1937) 410—420.
- Th. Macridy, *Antiquités de Notion II*, Jahresh. 15 (1912) 52.
- Х. Макаронас, 'Εκ τῆς 'Ελευσίας καὶ τῆς 'Εορδαίας. 'Αρχαιολογικὴ συλλογὴ Κοζάνης, 'Αρχ. 'Εφημ. 1936, 2—14.
- „ 'Επιστολὴ τοῦ βασιλέως Φιλίππου τοῦ Ε'. 'Αρχ. 'Εφημ. 1934/35, 117—127.
- „ Χρονικὰ ἀρχαιολογικά, Μακεδονικά II (1951) 1—87 (sep).
- J. Mordtmann, *Inscripfen aus Edessa*, Ath. Mitt. 18 (1893) 415—419.
- „ *Inscripfen aus Makedonien*, Ath. Mitt. 21 (1896) 97—101.
- Н. Пападакис, 'Εκ τῆς 'Ανω Μακεδονίας. 'Αθηνά 25 (1913) 430—462.
- „ Εἰς τὸ δόγμα [Δ]απινάτων τῆς 'Ορεστίδος, 'Αθηνά 25 (1913) 462—277.
- Г. Папагеоргиу, 'Επιγραφὴ Δερριόπου ἐν Μακεδονίᾳ, 'Αθηνά 20 (1908) 1—14.
- Ф. Папазоглу, Један нов натпис из Чепигова, ЖА 3 (1953) 215—221.
- „ Један грчки натпис из Македоније. Да ли је постојао град IOYMENTION? ЖА 2 (1952) 262—266.
- С. Patsch, *Neue Erwerbungen des Museums in Knin*, Wiss. Mitt. VII (1900) Nr. 4.

- P. Perdrizet, *Inscriptions de la région strymonique*, BCH 18 (1894) 416—445; BCH 19 (1895) 109—112.
- „ Voyage dans la Macédoine Première, BCH 19 (1895) 514—543.
- „ *Inscriptions de Delphes*, BCH 20 (1896) 473—476.
- „ *Proxènes macédoniens à Delphes*, BCH 21 (1897) 102—118.
- „ *Inscriptions d'Héraclée des Lyncestes*, BCH 21 (1897) 161—164.
- „ *Inscription de la frontière thrace*, BCH 21 (1897) 533—536.
- „ Voyage dans la Macédoine Première, BCH 22 (1898) 335—353.
- „ *Inscriptions de Philippes*, BCH 24 (1900) 306—323.
- „ *Trois inscriptions latines de Roumélie*, BCH 24 (1900) 542—552.
- A. Plassart, *Liste delphique des théorodoques*, BCH 45 (1921) 1—87 (= Plassart, *Théorodoques*).
- „ *Inscriptions de Piérie, d'Emathie et de Bottiée*, BCH 47 (1923) 163—189.
- E. Preuner, *Aus alten Papieren*, Ath. Mitt. 46 (1921) 1—12.
- A. Орландос, *Βεροίας επιγραφαι ανέκδοτοι*, 'Αρχ. Δελτ. 2 (1916) 144—163.
- J. Roger, *L'enceinte basse de Philippes*, BCH 62 (1938) 37—41 (*dédicace impériale*).
- „ *Inscriptions de la région du Strymon*, RA 24 (1945) 37—55.
- D. M. Robinson, *Inscriptions from Macedonia*, TAPA 69 (1938) 71—74.
- M. Ростовцев, *Надписи из Македонии*, Изв. РАИ IV, 2 (1899) 166—188.
- A. Salač, *Inscriptions du Pangée, de la région Drama—Cavalla et de Philippes*, BCH 47 (1923) 49—96.
- B. Saria, *Neue Funde in der Bischofskirche von Stobi. Die Inschriften*, Jahresh. 28 (1933) 132—139.
- „ *Die Inschriften des Theaters von Stobi*, Jahresh. 32 (1940) 6—34.
- F. Stählin, *Inschriften aus Thessalien*, Ath. Mitt. 52 (1927) 86—93.
- A. Struck, *Inschriften aus Makedonien*, Ath. Mitt. 27 (1902) 305—320.
- M. M. Tod, *Inscriptions from Macedonia*, BSA 23 (1918—1919) 69—97.
- И. Венедиков, *Баргала, Разкопки и проучвания I*, София (1948) 82—98.
- Н. Вулић, *Антички споменици наше земље*, Споменик LXXI (1931).
- „ „ „ „ Споменик LXXV (1933).
- „ „ „ „ Споменик LXXVII (1934) 29—81.
- „ „ „ „ Споменик XCVIII (1941—48).
- „ *Une inscription grecque de Macédoine*, Mélanges Glotz II (1932) 869—876.
- „ *Deux nouvelles inscriptions grecques de Derriopos*, Comptes-rendus de l'Acad. des Inscriptions et Belles-Lettres, Paris 1939, 221—230.
- Vulić — Ladek — v. Premierstem, *Antike Denkmäler in Serbien*, Jahresh. 4 (1901) стр. 91.
- N. Vulić, *Antike Denkmäler in Serbien*, Jahresh. 12 (1909), Nr. 22.
- Wace—Thompson, *A Latin Inscription from Perrhaebia*, BSA 17 (1910—11) 193 sqq.
- Wace — Woodward, *Inscriptions from Upper Macedonia*, BSA 18 (1911—12) 166—188.
- A. M. Woodward, *Inscriptions from Beroea in Macedonia*, BSA 18 (1911—12) 132—165.
- A. M. Woodward, *Inscriptions from Thessaly and Macedonia*, JHS 33 (1913) 337 sqq.

3. ЛИТЕРАТУРА

- F. F. Abbott-A. C. Johnson, *Municipal Administration in the Roman Empire*, Princeton 1926.
- A. Aymard, *L'organisation de la Macédoine en 167 et le régime représentatif dans le monde grec*. *Class. Phil.* 45 (1950) 86—107.
- Г. Бакалакис, *Νεάπολις—Χριστούπολις—Καβάλα*, 'Αρχ. Έφημ. 1936.*) (в. прим.).
- A. Βακαλόπουλος, *Τὸ κάστρο τοῦ Πλαταμώνα, Μακεδονικά* 1 (1940) 60 и д.
- N. Bees, *Zum mazedonischen Bistum Kaesaria, Byz.—neugr. Jahrbücher* 10 (1933) 346—358.
- K. J. Beloch, *Griechische Geschichte*, Berlin—Leipzig, I—IV, 1924—27.
- K. J. Beloch, *Die Bevölkerung der griechisch-römischen Welt*, Leipzig. 1886.
- H. Bengtson, *Griechische Geschichte von den Anfängen bis in die römische Kaiserzeit*, München 1950.
- Brandis, *Achaia*, *RE* I (1894) 192 sqq.
- Bürchner, *Chalkidike* *RE* III (1899) 2069—2075.
- St. Casson, *Macedonia, Thrace and Illyria*, Oxford 1926.
- P. Collart, *Philippes, ville de Macédoine, depuis ses origines jusqu'à la fin de l'époque romaine*, Paris 1937. (= Collart, Philippes).
- „ *Le théâtre de Philippes*, *BCH* 52 (1928) 74—123.
- „ *Une réfection de la Via Egnatia sous Trajan*, *BCH* 59 (1935) 395—415.
- P. Collart—P. Devambez, *Voyage dans la région de Strymon*, *BCH* 55 (1931) 171—206.
- E. Cousinéry, *Voyage dans la Macédoine*, Paris 1881.
- M. Delacoulonche, *Mémoire sur le berceau de la puissance macédonienne*. *Archives des missions scientifiques* 8 (1867) (= Delacoulonche).
- Th. Desdèvises-du-Désert, *Géographie ancienne de la Macédoine*. Paris 1862 (= Desdèvises).
- Desideri, *La Macedonia dopo la battaglia di Pidna*. 1901.*)
- М. Димица, *‘Αρχαία γεωγραφία Μακεδονίας*, I—II, Атина 1870, 1871.
- „ *‘Η Μακεδονία ἐν λίθοις φθεγγόμενοις καὶ μνημείοις σωζόμενοις*, Атина 1896 (= Димица).
- Д. Димитров, *Портретът върху античните надгробни плочи от римско време в Североизточна Македония*, *Изв. БАИ* 13 (1939) 1—128.
- M. Döll, *Studien zur Geographie des alten Macedoniens*. *Stadtamhof* 1891.
- Duchesne-Bayet, *Mémoire sur une mission au Mont Athos*. Paris 1876.
- F. Dvornik, *La vie de Saint Grégoire le Décapolite et les Slaves macédoniens au IXe siècle*, Paris 1926.
- E. Dyggve, *Ausgrabungen in Thessalonike*. *Gnomon* 17 (1941) 228—231.
- Ch. Edson, *The Location of Cellae and the Route of the Via Egnatia in Western Macedonia*, *Class. Phil.* 46 (1931) 2—16.
- „ *Macedonica II. State Cults of Thessalonica*, *Harv. Stud.* 51 (1941) 127—136.
- „ *Notes on the Thracian „Phoros“*, *Class. Phil.* 42 (1947) 88—105.
- „ *The Tomb of Olympias*, *Hesperia* 18 (1949) 84—95.
- „ *Strepsa (Thucydides 1. 61. 4)*, *Class. Phil.* 50 (1955) 169—190.
- „ *The Greek Inscriptions of Makedonia*, *Actes du Deuxième Congrès International d'Épigraphie grecque et latine*, Paris 1952, 38—44.

*) Звездицом су означена дела која нисам могла непосредно да користим.

- R. Egger, Die städtische Kirche in Stobi, Jarhesh. 24 (1928) 42—88.
 „ Градска црква у Стобима, Гласник 5 (1929) 14—44.
 „ Римски натпис из Ђуприје, Старица 4 (1928) 101—103.
 W. Ensslin, The reforms of Diocletian, CAH XII (1939) chap. XI.
 „ Theoderich der Grosse, München, 1947.
 A. Evans, Antiquarian Researches in Illyricum IV. Archaeologia 48 (1884).
 W. D. Ferguson, The Large State and the Polis, CAH VII, 22 sqq.
 M. Feyel, Paul-Émile et le synédriion macédonien, BCH 70 (1946) 187—198.
 G. Finlay, Greece under the Romans, I, 1844.
 M. Fluss, Illyrioi, RE, Suppl. V (1931) 311—350.
 „ Lychnidus, RE XIII (1926) 2112—2113.
 T. Frank, Representative Government in the Macedonian Republics, Class. Phil. 919 (14) 49—59.
 H. Gaebler, Die antiken Münzen Nordgriechenlands III, Makedonia und Paeonia, I—II, Berlin 1906, 1936 (=Gaebler, Antike Münzen).
 „ Beiträge zur Münzkunde Makedoniens, III. Makedonien im Aufstand unter Andriskos. Makedonien als römische Provinz, Z. f. N. 23 (1902) 141—188.
 „ IV. Makedonien in der Kaiserzeit, Z. f. N. 24 (1903) 245—338.
 „ VIII. Die Distrikte Doberos u. Paroreia — Das mygdonische Apollonia, Z. f. N. 36 (1927) 183—199.
 „ IX. Die Prägung der päonischen Könige. Die Lage von Damastion u. Pelagia, Z. f. N. 37 (1928) 223—253.
 „ X. Die erste Kolonialprägung in Philippi, Z. f. N. 39 (1929) 261—269.
 H. v. Gaertringen, Thessalia, RE Zw. R. VI (1936) 134—135.
 „ Tragila, RE Zw. R. VI (1936) 1896.
 Fr. Geyer, Makedonia, RE XIV (1928) 638—771 (=Geyer).
 „ Perseus, RE XIX (1937).
 „ Menelaos, RE XV (1931) 830.
 M. Грбић, Откопавања у Хераклеји, Уметнички преглед 1939, 231—235.
 P. Грујић, Стобиска митрополија, Народна Енциклопедија, 491—492.
 J. G. v. Hahn, Reise von Belgrad nach Salonik, Wien 1861.
 „ Reise durch die Gebiete des Drin und Wardar, Wien 1867.
 G. F. Hertzberg, Die Geschichte Griechenlands unter der Herrschaft der Römer, I-II, Halle 1866, 1868.
 L. Heuzey — H. Daumet, Mission archéologique de Macédoine, Paris 1876 (=Heuzey).
 L. Heuzey, Le Mont Olympe et l'Acarnanie. Paris 1860.*)
 O. Hirschfeld, Aloros, Amphipolis, Amphaxitis, Apollonia, Arethusa и други чланци о македонским градовима. RE I (1894), II (1896).
 M. Holleaux, Inscription de la Lyncestide. Etudes d'épigraphie et d'histoire grecque I, Paris 1938, str. 271—275.
 Th. Homolle, Notes sur une inscription de Monastir, BCH 24 (1900) 252—253.
 E. Honigmann, Le Synekdemos d'Hiérokless et l'Opusculé géographique de Georges de Chypre, Bruxelles, 1939.
 „ Recherches sur les Listes des Pères de Nicée et de Constantinople, Byzantion 11 (1936) 429 sqq.
 „ Pour l'Atlas Byzantin, Byzantion 11 (1936) 553—556.
 „ Stephanos Byzantios, RE Zw. R. III (1929) 2369—2369.
 „ Strabon, RE Zw. R. IV (1931) 75—155.

- K. Jireček, Die Romanen in den Städten Dalmatiens, I (1901) 13 sqq.
 „ Das christliche Element in der topographischen Nomenclatur der Balkanländer, Wien 1897, 65—71.
- A. H. M. Jones, The Cities of the Eastern Roman Provinces, Oxford 1937.
 „ The Greek City from Alexander to Justinian, Oxford 1940.
 „ The Date and Value of the Verona List, JRS 44 (1954) 21—29.
- J. Jung, Die romanischen Landschaften des römischen Reiches, Innsbruck 1881, 377 i d.
- U. Kahrstedt, Städte in Makedonien, Hermes 81 (1953) 85 sqq.
- B. Kallipolitis, Buste d'Olganos, héros éponyme d'un fleuve macédonien, Monuments Piot 46 (1952) 85—91.
 „ Ἡ ἀρχαία Καισαρεία τῆς Δυτικῆς Μακεδονίας, Μορφές II, 2 (1947).
- B. Kallipolitis—D. Feytmans, Νεκρόπολις κλασσικῶν χρόνων ἐν Κοζάνη, Ἀρχ. Ἐφηρ. 1949, 85—111.
- Д. Канацулис, Ὁ Ἀρχέλαος καὶ αἱ μεταρρυθμίσεις τοῦ ἐν Μακεδονίᾳ, Солун 1948.
 „ Τὸ κοινὸν τῶν Μακεδόνων, Μακεδονικά 3 (1954) 1—76 (сепарат).
 „ Τὸ κοινὸν τῶν Μακεδόνων καὶ τὰ συνέδρια τῶν μερίδων, Προσφορά εἰς Στ. Κυριακίδη, Αττινα 1953.
 „ Ποῦ ἔκειτο ἡ ἀρχαία πόλις Ἑλίμεια, Μακεδονικά 2 (1951) 1—14.
 „ Μακεδονικὰ μελετήματα, Солун 1955.
 „ Μακεδονικὴ προσωπογραφία, Ἑλληνικά, παράρτημα 8, Солун 1955.
- Г. Кацаров, Пеония, Принос към старата етнография и история на Македония, София 1921.
- J. Keil, Epirus and Macedonia, CAG XI, c. 14. *)
- A. Keramopoulos, Wo lag die Καισαρεία des Procopius (de aedif. IV, 3, 273 = V, 442). Actes du IV Congrès intern. d. études byz. Софија 1934, 407—413.
 „ Ὁρεστικὸν Ἀργεῖος—Диокληтианоῦπολις—Καστοριά, Byzantinisch-neugriechische Jahrbücher IX (1931/32) 55—63.
 „ Αἱ „πόλεις“ τοῦ Φιλίππου Β' ἐν Μακεδονίᾳ, Ἡμερολόγιον Δυτικῆς Μακεδονίας (Κοжани) ΣΤ' (1937) 42—56.
 „ Ἀνασκαφαὶ καὶ ἐρευναι ἐν τῇ Ἀνω Μακεδονίᾳ, Ἀρχ. Ἐφηρ. 1932, 48—133.
 „ Ἀνασκαφαὶ καὶ ἐρευναι ἐν τῇ Ἀνω Μακεδονίᾳ, Ἀρχ. Ἐφηρ. 1933, 25—67.
- E. Kitzinger, A Survey of the Early Christian Town of Stobi. The Dumbarton Oaks Papers 3 (1946) 81—162.
- H. Kiepert, Formae Orbis Antiqui, XVII.
- E. Kornemann, De civibus Romanis in provinciis imperii consistentibus, Berlin 1891.
 „ Coloniae, RE IV (1901) 549 sq.
 „ Concilium, RE IV (1901) 801—830.
 „ Κοινόν, RE Suppl. IV (1924) 940.
 „ Cōnventus, RE IV (1901) 1185.
- Н. Коцас, Δισβηθρα, Πιμπλεια, Πιερία, ἡ πατρίς τοῦ Ὁρέως, Ἀρχ. Ἐφηρ. 1948/49, 25—40.
- Д. Коцо, „Наколните жилишта“ во Охридското езеро крај Струга. Годишен Зборник Фил. фак. Скопје, Ист.-фил. оддел (1951), бр. 3, стр. 3—26.
- J. W. Kubitschek, Imperium Romanum tributim discriptum, Lipsiae 1889 (= Kubitschek, Imp. Rom.).

- „ Jahrzählung und Jahranfang im römischen Makedonien, AEM XIII (1890) 120—124.
- „ Eine römische Strassenkarte, Jahresh. 6 (1902) 20—96.
- „ Itinerarien, RE IX (1914) 2337, 2350—54.
- J. Kromayer, Antike Schlachtfelder in Griechenland II, Berlin 1907.
- E. Kuhn, Die städtische und bürgerliche Verfassung des römischen Reiches bis auf die Zeiten Justinians, I—II. Leipzig 1864, 1865, поглавље: Macedonische Gemeinden II, 386—431 (= Kuhn, Städt. u. bürgerl. Verfassung).
- J. A. O. Larsen, Roman Greece. An economic Survey of Ancient Rome. IV 1936 (=Larsen, Roman Greece).
- „ Representation and Democracy in Hellenistic Federalism, Class. Phil. 40 (1945) 65—97.
- „ Consilium in Livy XLV. 18. 6—7 and Macedonian Synedria, Class. Phil. 44 (1949) 73—90.
- B. Laum, Stiftungen in der griech. und römischen Antike, II. Leipzig 1914.
- W. M. Leake, Travels in Northern Greece, I—III, London 1835—1841, (=Leake).
- P. Lemerle, Philippes et la Macédoine orientale à l'époque chrétienne et byzantine, Paris 1945.
- B. Lenk, Mieza, RE XV (1932) 1548 sq; Methone, ibid. 1285—1287.
- „ Paiones, RE XVIII (1942) 2403—8.
- „ Perrhaebi, RE XIX (1937) 906—9.
- „ Thrake, RE Zw. R. VI (1936) 35 sq.
- M. Lequien, Oriens Christianus (=Lequien, Or. Chr.), II 27—102; 103 sq; 285.
- W. Liebenam, Städteverwaltung im römischen Kaiserreiche. Leipzig 1900.
- P. Lisičar, Legenda o Kadmu i veze Lihnida s Egejom i Jadranom, ŽA 3 (1953) 245—260.
- „ Нашата македонска антика. „Современост“, IV (1954), бр. 7—8, стр. 583—621.
- H. Makaronas, Via Egnatia and Thessalonike. Studies presented to D. M. Robinson I (1950) 380—388.
- „ Ἀπὸ τῶν ὀργανώσεων τῶν νέων Θεσσαλονίκης, Mnemosynon N. Pappadaki, Солун 1950, 293—308.
- „ Τὸ οὐκ ἄγων τῆς Θεσσαλονίκης, Πρακτικά Ἀρχ. Ἑταιρείας 1950. 303—321.
- „ Νέαι εἰδήσεις ἐκ Δίου τοῦ Πιερικοῦ. Ἡ θέσις τοῦ ἱεροῦ τοῦ Διός. Ἀρχ. Ἑφηρ., 1937, 527—533.
- „ Ἀνασκαφὴ παρὰ τῇν λίμνην τῆς Δοϊράνης, Μακεδονικά I (1940) 227—235.
- „ Ἐπιστολὴ τοῦ βασιλέως Φιλίππου τοῦ Β'. Ἀρχ. Ἑφηρ. 1934/5 118—127.
- Ђ. Мано-Зиси, Ископавања у Стобима 1933 и 1934. Старинар 10—11 (1935—1936) 143—170.
- „ Урбанистички лик Стобија, Уметнички преглед 1939, 293—267.
- „ Bemerkungen über die altbyzantinische Stadt von Stobi. Atti del V Congresso Internazionale di Studi Byzantini II (1940) 224—237.
- Dj. Mano-Zisi, Bericht über die Ausgrabungen in Stobi. Bericht über den VI Intern. Kongress für Archäologie in Berlin 1939/1940, 591—593.
- J. Marquardt, Römische Staatsverwaltung I—II. Leipzig 1881, 1884 (=Marquardt, Staatsverw.).

- G. Mateescu, I Traci nelle epigrafi di Roma. *Ephemeris Dacoromana* I (1923) 57—290.
- P. Meloni, Perseo e la fine della monarchia macedone, Roma 1953.
- Ф. Месеснел, Старохришћанска базилика у Суводолу код Битоља. Годишњак Музеја Јужне Србије I (1937) 69—86.
- „ Једна гробница код Суводола, Гласник 14 (1934) 201—205.
- „ Ископавања у Мариовском Суводолу, Гласник 11 (1931) 202—212.
- K. Miller, *Itineraria Romana*, Stuttgart 1916. (= Miller, *Itin. Rom.*)
- Th. Mommsen, *Römische Geschichte*, vol. II, 41; V, 274—277.
- „ *Verzeichnis der römischen Provinzen*, *Gesammelte Schriften* V, 561—588.
- B. Niese, *Geschichte der griechischen und makedonischen Staaten seit der Schlacht bei Chäronea*, I—III. Gotha 1893, 1899, 1903 (= Niese, I—III).
- И. Николајевић—Стојковић, Прилог проучавању византиске скулптуре од X до XII века из Македоније и Србије, Зборник радова Византолошког института САН IV (1956) 158 и д.
- E. Oberhummer, Beroia, RE III (1899) 305.
- Pelagonia, RE XVIII (1937) 244.
- Pella, RE XIX (1937) 341—348.
- Thessalonike, RE Zw. R. VI (1936) 143—163, и много других чланака о македонским градовима у RE.
- G. Oikonomos, *Bronzen von Pella*, Ath. Mitt. 51 (1926) 75—97.
- Н. Пападакис, 'Εκ τῆς Ἀνω Μακεδονίας, Ἀθηνᾶ 25 (1913) 430—462.
- „ Εἰς τὸ δόγμα [Δ]αλινάτων τῆς Ὀρεστίδος, Ἀθηνᾶ 25 (1913) 462—477.
- П. Папагеоргиу, Αἱ Σέρραι καὶ τὰ προάστεια τὰ περὶ τὰς Σέρρας καὶ ἡ Μονὴ Ἰωάννου τοῦ Προδρόμου, *Byz. Zeitschr.* 3 (1894) 301—308.
- „ Ἐπιγραφὴ Δερριόπου ἐν Μακεδονίᾳ, Ἀθηνᾶ 20 (1908) 1—14.
- J. Papastavru, *Amphipolis. Geschichte u. Prosopographie mit Beiträgen von C. H. Lehmann—Haupt u. Arthur Stein*, Klio, Beiheft 26 (1936).
- Ф. Папазоглу, Натпис из Немезејона и датовање стобског позоришта ЖА I (1951) 279—293.
- „ Еион—Амфиопол—Хрисопол, Зборник радова Византолошког института САН II (1953) 7—24.
- „ Хераклеја и Пелагонија. ЖА 4 (1954) 308—345.
- „ Прилог датовању грчких натписа из римске Македоније, Зборник Филозофског факултета III (1955). 15—28.
- „ La Macédoine Salutaire et la Macédoine Seconde, *Bulletin de la Classe des lettres de l'Académie royale de Belgique*, 42 (1956) 115—124.
- C. Patsch, *Beiträge zur Völkerkunde von Südosteuropa V*, 1. — Aus 500 Jahren vorrömischer und römischer Geschichte Südosteuropas. Bis zur Festsetzung der Römer in Transdanuvien. Wien 1932 (нарочито поглавље: Verbreitung des Römer- und Romanentums in Makedonien, стр. 154—162).
- С. Пелекидис, Ἀπὸ τὴν πολιτεία καὶ τὴν κοινωνία τῆς ἀρχαίας Θεσσαλονίκης, Солун 1934.
- P. Perdrizet, *Scaptésylé*, Klio 10 (1910) 1—27.
- „ *Inscriptions d'Héraclée des Lyncestes*, BCH 21 (1897) 161—164.
- „ Le territoire de la Colonia Augusta Iulia Philippi, BCH 21 (1897) 536—543.

- L. Petit, Le Monastère de Notre Dame de Pitié, Изв. РИИ 6 (1900) 94 sqq.
- J. Петровић, Ископавања у Стобима 1931, Старинар 7 (1932) 81—86.
- „ Стоби 1932, Старинар 8—9 (1933—34) 169—191.
- Philippson, Diokletianopolis, RE V (1903) 658.
- „ Dassarelis, RE IV (1902) 2221—2.
- „ Doberos, RE V (1903) 1249—50.
- A. Plassart, Liste delphique des théorodoques, BCH 45 (1921) 1—87. (=Plassart, Théorodoques).
- E. Polaschek, Notitia dignitatum, RE XVII (1936) 1085, 1096.
- A. Рановић, Восточные провинции римской империи. Москва 1949.
- K. Regling, Zur griechischen Münzkunde, V. — Lychnidos, eine neue Münzstätte in Illyrien, Z. f. N. 35 (1925) 255—263.
- E. Ritterling, Legio, RE XII (1924) 1651.
- L. Robert, ANTANOL, REG 47 (1934) 31—36.
- „ Hellenistica, REA 39 (1934) 521.
- „ Actes d'affranchissement en Macédoine. Hellenica I, 70—77.
- „ Sur quelques ethniques, Hellenica II, стр. 64 и д., нарочито 85—87.
- „ Villes de Thrace, Hellenica I, 81—94.
- „ Un juriste romain dans une inscription de Béroia. Hellenica V, 27—34.
- „ Villes de Carie et d'Ionie dans la liste des théorodoques, BCH (1946) 506 и д.
- J. Roger, L'enceinte basse de Philippes, BCH 62 (1938) 30—41.
- K. Ромеос, Ποβ έκτερο ή παλαιά Θέρμη, Μακεδονικά 1 (1940) 1—7.
- M. Rostovtzeff, The Social and Economic History of the Roman Empire, Oxford 1926.
- „ The Social and Economic History of the Hellenistic World, Oxford 1953.
- Б. Сарија, Археолошка истраживања у Ј. Србији, Старинар 3 (1924—25) 101—114.
- „ Vor- und frühgeschichtliche Forschung in Südslavien, XVI Bericht der Röm.-germ. Kommission 1925/26.
- „ Истраживања у Стобима I. Топографија и историја, Гласник V, 2 (1929) 1—13.
- „ Stobi, RE IV (1931) 47—54.
- „ Ископавања у Стобима 1929, Гласник VII/VIII (1930) 293—302.
- „ Neue Funde in der Bischofskirche von Stobi. Jahresh. 28 (1933) 112—139.
- „ Позориште у Стобима. Годишњак Музеја Ј. Србије I (1937) 1—68. (Исто на немачком у Arch. Anz. 1938, 81—148).
- „ Die Inschriften des Theaters von Stobi, Jahresh. 32 (1940) 6—34.
- „ Ceramiae — Deuriopos, Mitteilungen des Vereins klassischer Philologen in Wien II (1925) 34—39.
- J. Schmidt, Orestai RE XIX (1939) 961—965.
- E. Schwartz, Ueber die Bischofslisten der Synode von Chalcedon, Nicaea u. Konstantinopel. Abhandlungen d. bayer. Akademie d. Wissenschaften 1937.
- F. Stählin, Thessalia, RE Zw. R. VI (1936) 102.
- E. Stein, Geschichte des spätrömischen Reiches I. Wien 1928.
- „ Histoire du Bas-Empire, II, Paris 1949.

- A. Struck, *Makedonische Fahrten I. Chalkidike. Zur Kunde der Balkan-Halbinsel*, Heft 4, Wien und Leipzig 1907 *)
- " *Makedonische Fahrten II. Die makedonischen Niederlande. Zur Kunde der Balkan-Halbinsel*, Heft 7, Sarajevo 1908.
- Th. L. Fr. Tafel, *De Thessalonica eiusque agro dissertatio geographica*, Berolini 1839 (=Tafel, Thess.)
- " *De via militari Romanorum Egnatia, qua Illyricum, Macedonia et Thracia iungebantur dissertatio geographica, I. Pars Orientalis, II. Pars Occidentalis*, Tübingen 1841, 1842 (=Tafel, Via Egn.).
- O. Tafrali, *Thessalonique des origines au XIVe siècle*, Paris 1919.
- " *Topographie de Thessalonique*, Paris 1913.
- W. W. Tarn, *Antigonos Gonatas*, Oxford 1913.
- M. N. Tod, *The Macedonian Era*, BSA 23 (1918—1919) 206—217, 24 (1919—21) 54—67.
- " *The Macedonian Era Reconsidered. Studies presented to D. M. Robinson II*, 382—397.
- W. Tomaschek, *Die alten Thraker*, Wien 1893.
- " *Miscellen aus der alten Geographie*, Zeitschrift f. österr. Gymn. 18 (1867) 691—721 и 25 (1874) 645—667.
- Т. Трухелка, *Археолошке белешке из Јужне Србије*, Гласник 5 (1929) 59—86.
- И. Венедиков, *Земитъ по срѣдния Вардар. Принос към античната география на Македония. Скопие 1943 (=Венедиков).*
- " *Баргала. Разкопки и проучвания. Предисторически и старовековни отдел. Изд. Народен археол. музей, София 1948, 82—97, 58—68.*
- Н. Вулић, *Географија Јужне Србије у античко доба*, Гласник 19 (1938) 1—15 (=Вулић, Географија).
- " *Северна граница античке Македоније*, *Strena Buliciana* 1925, 237—247 (=Вулић, Северна граница).
- " *Archäologische Karte von Jugoslawien, Blatt Prilep—Bitolj*, Beograd 1937 (=Вулић, Arch. Karte, Prilep—Bitolj).
- " *Archäologische Karte von Jugoslawien, Blatt Kavadarci*, Beograd 1938.
- " *Територија римског Скопља*, Гласник 1 (1925) 1—4.
- " *Ратовање македонског краља Персеја с Римљанима у нашој земљи 170 и 169 г. пре Хр.*, Глас 160 (1934) 28—39.
- " *Une inscription grecque de Macédoine*, *Mélanges Glotz II* (1932) 869—876.
- " *Deux nouvelles inscriptions grecques de Derriopos*, *Comptes rendus de l'Acad. des Inscriptions et Belles—Lettres*, Paris 1939, 221—230.
- " *Styberra. Древне-греческий город в южной Сербии. Сборник Русского археологического общества I* (1927) 113—118.
- " *Alexandre le Grand sur le Danube, Эвиза, Hommage international à l'Université nationale de Grèce à l'occasion du 75e anniversaire de sa fondation*, Athènes 1912, стр. 181—203.
- U. v. Wilamowitz—Möllendorff, *Staat u. Gesellschaft der Griechen*, Berlin—Leipzig 1910.
- F. B. Welch, *Ancient sites in the Strymon Valley*, BSA 24 (1918—1919) 64—66. *)
- F. W. Walbank, *Philipp V of Macedon*, Cambridge 1950. *)
- G. Zippel, *Die römische Herrschaft in Illyrien bis auf Augustus*, Leipzig 1877 (=Zippel).
- J. Zeiller, *Les origines chrétiennes dans les provinces danubiennes*, Paris 1906.

LES CITÉS MACÉDONIENNES À L'ÉPOQUE ROMAINE

Introduction

(pp. 1—14)

Autochtones ou colonies fondées par la volonté d'autrui, les villes de l'antiquité révèlent par leur existence même un milieu économique et social déjà évolué. Autochtones — elles sont l'effet du progrès de l'artisanat et du commerce, colonies — elles deviennent forcément la cause d'une profonde modification du régime économique et provoquent la désagrégation des tribus indigènes et la dislocation de leurs liens gentiles. A l'époque antique l'organisation de la vie urbaine a pour condition essentielle une société divisée en classes et exploitant la main-d'oeuvre servile; le régime patriarcal du génos est incompatible avec les agglomérations urbaines.

A l'époque hellénistique et, plus tard, à l'époque romaine, la diffusion du régime de la cité est à la fois la cause et l'effet de l'expansion de la civilisation gréco-romaine. On vit naître des villes dans les régions les plus arriérées de l'empire romain. Là même, où les circonstances historiques ne favorisaient pas la formation de centres industriels et commerciaux, le système municipal unissait les villages dispersés d'une région rurale. De cette sorte, les cités — communautés politiques, groupées pour la plupart autour des centres urbains — formaient les cellules de cet immense organisme qu'était l'empire romain. Ce n'est donc que par l'étude minutieuse de leurs institutions et de leur histoire — dans toute l'infinie variété de formes qu'elles engendrèrent dans les diverses provinces — qu'on peut arriver à une ample connaissance de la société romaine à l'époque impériale. L'investigation des cités s'impose aujourd'hui d'autant plus que c'est justement dans les villes qu'ont été sauvés les vestiges les plus nombreux de ce passé lointain.

Parmi les provinces romaines la Macédoine tenait une place assez modeste, à l'époque impériale surtout, quand elle se trouva à l'écart des courants politiques et militaires. Aussi, les auteurs anciens n'ont-ils rien d'intéressant à nous communiquer sur elle. Son nom n'évoquait chez eux que des réminiscences sur son passé célèbre et l'éclat de cette gloire ombrageait d'avantage son humble présent. De même aujourd'hui, l'attention des historiens de la Macédoine est portée vers l'époque de son indépendance, tandis que la Macédoine comme province romaine est tout à fait négligée. Pourtant, si avec la disparition de leur État les Macédoniens cessent d'avoir une histoire politique, ils ne cessent pas, pour autant, d'exister. En devenant partie intégrante d'un énorme organisme politique, ils ont conservé intacts leur langue, leurs cultes et leurs coutumes, et ils ont contribué,

concurrentement avec d'autres provinces, à donner à la civilisation romaine cette variété d'expression qui fait son attrait essentiel.

Province de langue grecque, mais non partie de la Grèce, comme on l'a traitée parfois à tort, se distinguant par sa structure et ses traditions historiques autant des pays helléniques au sens strict du mot que des provinces orientales, la Macédoine ne trouve qu'une place secondaire dans les ouvrages d'ensemble touchant l'histoire grecque sous la domination romaine. Sa place est tout aussi indéterminée, entre les provinces danubiennes et la Grèce, dans les histoires de l'empire romain. Les grandes synthèses d'histoire économique et sociale de l'époque impériale n'exploitent que superficiellement, faute d'études spéciales, les abondants matériaux archéologiques et épigraphiques mis à jour en Macédoine par des fouilles récentes. La vie de la province macédonienne est reproduite dans toutes ces oeuvres à grands traits et parfois avec des vues qui ne sont pas fondées sur des recherches de détail. Telle est l'opinion selon laquelle la Macédoine romaine aurait été un pays de paysans et de pasteurs, urbanisée seulement dans ses régions côtières, opinion qui domine l'interprétation de l'histoire économique et sociale de la Macédoine dans les oeuvres des savants les plus éminents, mais qui doit être soumise à revision.

Les cités de la Macédoine, dont je me propose de dégager, autant que les sources le permettent, la ligne de l'évolution à l'époque romaine, n'ont pas encore fait l'objet d'une étude spéciale. Tout de même, les recherches de géographie historique et de topographie étant à la base du présent ouvrage, on y trouvera peu de questions qui ne fussent déjà discutées, dans des monographies, des études spéciales ou des notes accessoires, par les nombreux voyageurs, archéologues, philologues et historiens qui ont traité de la géographie historique de la Macédoine. Leurs observations faites sur le terrain, leurs interprétations des sources littéraires, leurs identifications et leurs hypothèses, utilisées dans mon travail, montrent tout ce dont je suis obligée à mes savants prédécesseurs. Ce qui, pourtant, permettait d'espérer dès l'abord de nouveaux résultats, c'était non seulement les nombreuses découvertes archéologiques récentes, mais aussi et surtout le traitement des problèmes envisagés dans leur ensemble et sous un nouveau point de vue.

Aperçu critique des principales sources

(pp. 15—36)

L'antiquité connaissait de nombreux traités d'histoire et d'ethnographie macédonienne. La perte totale de ces Μακεδονικά explique l'insuffisance de la documentation littéraire à laquelle se heurte tout investigateur de la géographie historique et de la topographie de la Macédoine.

Parmi les sources qui nous sont parvenues, les suivantes sont d'une importance spéciale:

Pour l'époque de l'invasion romaine — la Liste delphique des théorodoques, Polybe et Tite-Live; pour la période augustéenne — Strabon et Pline; pour les premiers siècles de l'Empire — outre les nombreux documents épigraphiques, Ptolémée; pour le IIIe et le IVe siècle — les itinéraires; pour le Bas-Empire — Hiérocle, Procope, les actes des conciles et les notices d'évêchés; enfin — Étienne de Byzance, dont les données ne se rapportent pas à une époque déterminée.

L'examen attentif de ces sources, autant qu'elles concernent la Macédoine, a mis en lumière quelques traits caractéristiques de la méthode de travail dont se sont servis leurs auteurs. Tite-Live nous a transmis presque la moitié des noms des villes connues à l'époque de Philippe V et de Persée. Son récit des affaires macédoniennes remonte apparemment à Polybe. Le manque de précision dans ses descriptions topographiques s'explique par le procédé d'abréviation et de traduction du texte original.

La Liste delphique des théorodoques soulève, au sujet de l'organisation administrative de la Macédoine avant la conquête romaine, un problème auquel on ne saurait donner une solution décisive: Parmi les villes macédoniennes, visitées par les théories delphiques, on trouve Ainéa et Sapai. Ainéa étant absorbée par le synoecisme de Thessalonique, sa mention dans la liste reflète-t-elle une tradition antérieure à la fondation de Thessalonique, ou bien faut-il admettre que par la suite elle a recouvert son autonomie? Ceci est peu probable et notre doute est renforcé par le fait que les Sapai aussi, à notre connaissance, n'avaient pas la constitution d'une cité, mais étaient une tribu thrace.

Même à l'état fragmentaire dans lequel il nous est parvenu, le livre VII de la Géographie de Strabon, contient la description géographique de la Macédoine la plus complète dont nous disposons. Vu la diversité des sources utilisées par Strabon, il n'est pas toujours aisé de discerner les données concernant l'état contemporain du pays de celles puisées dans d'oeuvres anciennes et, par conséquent, de caractère historique. Les fragments du livre VII, contrairement à la critique exagérée, sont pleinement utilisables, pourvu que l'on n'oublie pas les méthodes de travail de l'excerptiste et que l'on en adapte l'interprétation des données. Il est difficile de dire laquelle des deux *Epitomae* est la meilleure. Tout de même, dans la plupart des cas, l'*Epitome* Vaticana semble être non seulement la plus complète mais aussi la plus exacte. La critique des frg. 10 et 11, avancée par St. Casson, est mal fondée.

Dans la Géographie de Pline on trouve entremêlées des données provenant des statistiques officielles à celles puisées

d'un périple ou d'une autre oeuvre littéraire. L'absence de discernement et d'esprit critique ont amené à de nombreuses itérations, à des mentions de villes inexistantes, à la confusion entre les frontières de la province et celles de la Macédoine proprement dite. On ne peut que déplorer que Pline, disposant des statistiques officielles, n'ait pas tenu à donner une liste complète des cités macédoniennes. Il est apparent qu'il utilisait de préférence les ouvrages littéraires et qu'il ne recourait aux statistiques que quand celles-là lui faisaient défaut.

Ptolémée s'intéresse principalement aux villes en tant qu'agglomérations humaines. Leur condition politique lui est indifférente. Aussi, parmi les poleis qu'il énumère il y en a qui ne sont pas des cités autonomes, mais toutes incontestablement existaient de son temps.

Les indications des Itinéraires, si importantes pour la localisation des sites antiques, ne sont pas toujours concordantes. On y constate des erreurs (contaminations de deux routes, omission de stations, distances inexactes). L'*Itinerarium Hierosolymitanum* a le grand avantage de noter la situation politique des stations.

Le Synecdème d'Hiérocle, document d'une valeur inestimable pour la topographie de l'antiquité avancée, ne contient non plus, semble-t-il, une liste complète des cités macédoniennes. D'ailleurs on n'arrive pas à une conviction sûre au sujet du caractère des poleis mentionnées dans ce recueil. Almopia, a-t-elle été une ville, ou bien ce nom désignait-il la région homonyme, comprenant les trois villes Apsalos, Horma et Europos, attestées dans les sources antérieures? La même question se pose peut-être aussi pour Éordaia. Il y a dans le Synecdème certains indices qui ne cadrent pas avec la datation de ce document à l'époque de Théodose II (moitié du Ve siècle). Ainsi, plusieurs cités, mentionnées au IIIe et IVe siècle, ne figurent pas dans la liste d'Hiérocle. Elles n'ont pu disparaître qu'à la suite des invasions gothiques à la fin du Ve siècle, ce qui indiquerait une date plus avancée pour la composition du Synecdème.

Les notices d'Étienne de Byzance sur les villes macédoniennes proviennent de sources de différentes époques et ne sont utilisables que dans la mesure où l'on sait leur origine. L'état assez lamentable dans lequel nous est parvenu cette oeuvre — nous avons des extraits hétérogènes du texte original, ceux-ci même non exempts de lacunes — présente une difficulté de plus. Étant donné qu'Étienne n'interprète pas sa source, les notions de géographie politique (πόλις Μακεδονίας, etc.) n'y sont pas uniformes.

Un grand nombre de villes macédoniennes, citées par Étienne de Byzance d'après des sources préhellénistiques, sont inconnues par ailleurs. Elles montrent combien la vie urbaine a été développée en Macédoine à une époque reculée. Une liste

des villes macédoniennes, d'après Étienne de Byzance, est dressée pp. 30—31. Les villes y sont groupées comme suit: I — Villes connues des autres sources; II — Villes mentionnées seulement par Étienne de Byzance; III — Villes de la Chalcidique; IV — Villes qui n'existaient pas à l'époque romaine et toponymes n'indiquant pas des villes; V — Villes désignées comme macédoniennes, mais se trouvant hors de la Macédoine; VI — doublets.

Il est probable qu'Étienne de Byzance dépouillait d'abord les oeuvres des auteurs les plus anciens (Homère, Hérodote, Hécateé, Thucydide) et qu'il a intégré ensuite tout détail mémorable rencontré dans les sources postérieures. La confrontation des renseignements qu'Étienne a tirés de Strabon avec le texte du livre VII de la Géographie de Strabon dont nous disposons est très instructive quant à la méthode de travail du lexicographe byzantin. La concordance presque textuelle des données d'Étienne avec les fragments des *Epitomae* augmente l'authenticité, mise en doute, de celles-ci. Peut-on en conclure qu'Étienne de Byzance aurait utilisé un exemplaire de la Géographie de Strabon, se trouvant dans le même état fragmentaire que le sont nos copies?

*Le développement de la vie urbaine en Macédoine
avant la conquête romaine*

(pp. 37—44)

Comparée à la Grèce, pays des cités par excellence, la Macédoine se présente aux yeux de la plupart des historiens modernes comme un pays essentiellement rural, qui n'a connu la vie urbaine que dans ses régions côtières. Parfois, on arrive même à une théorie fausse et mal fondée, que la *politeia* fut étrangère à l'esprit macédonien et que les villes furent créées dans ce pays non pas par l'effet du développement économique et social, mais par la volonté de ses souverains hellénisés.

Il est évident que dans les cadres de la monarchie macédonienne il n'y avait pas de place pour la *politeia*. L'État macédonien s'est formé sous des conditions sociales et économiques autres que celles qui favorisèrent la création des *poleis* grecques. Son organisation devança de beaucoup la formation de villes et c'est justement ce qui détermina l'évolution spécifique de la Macédoine et fit des Macédoniens des non-Grecs.

Mais, de la *politeia* il ne peut être question qu'à l'époque classique. A l'époque hellénistique une tendance nivelatrice se fait sentir dans le domaine économique et politique. Tandis que les cités grecques perdent pour la plupart leur indépendance, marque essentielle de la souveraineté, et deviennent des villes autonomes, les nouvelles fondations des monarques hellénistiques imitent l'organisation des *poleis*. En Macédoine même, la vie

urbaine prend un grand essor dès le milieu du IVe siècle, favorisée par les successeurs d'Alexandre. Naturellement, la destinée de ces villes ne pouvait dépendre des intentions de leurs fondateurs. Si la plupart d'entre elles se sont maintenues pendant toute l'antiquité, c'est que les conditions économiques étaient favorables à leur développement.

L'importance toujours croissante des villes macédoniennes à la fin du IVe et au IIIe siècle se manifeste par l'emploi toujours plus fréquent d'ethniques. Vers la fin du IIIe siècle une réorganisation administrative du pays accorda aux principales villes l'autonomie locale. Il y a même lieu de penser que tout le territoire de la Macédoine fut alors divisé en communes autonomes.

Tite-Live parle plus d'une fois de *civitates* macédoniennes au temps de la guerre de Persée. Il est peu probable qu'il désigne de ce nom seulement les villes grecques, annexées par les Macédoniens, tout comme il est invraisemblable que ces villes vaincues auraient joui d'un droit, dont les villes principales de la Macédoine seraient privées. Les villes macédoniennes étaient des cités, semblables aux cités grecques contemporaines, avec des assemblées, des boulay et des magistrats. Dans la Haute Macédoine, où le régime tribal était encore en vigueur, la *civitas* englobait toute une région ethnique. Ainsi, l'organisation de la Macédoine en *civitates* remonte à une tradition préromaine.

La Liste des théorodokes du début du IIe siècle mentionne une trentaine de *poleis* en Macédoine. Naturellement, par *poleis* il faut entendre en Macédoine non pas des États indépendants, mais des cités jouissant d'une autonomie locale. Du fait que la Liste ne cite qu'un nombre minime de villes de la Chalcidique, tandis que plusieurs villes de l'intérieur de la Macédoine y figurent, on peut conclure que l'envoi des théores delphiques en Macédoine se conformait à une tradition qui n'était pas antérieure au IIIe siècle, époque de la réorganisation administrative des derniers Antigonides.

La constitution de la Macédoine en 167 et 148

(pp. 45—57)

La liberté proclamée par Paul-Émile à la Macédoine assujettie, pillée, dévastée et lacérée signifiait, en premier lieu, l'abolition de la monarchie macédonienne — on l'a maintes fois souligné. Mais, *liberos esse Macedonas* signifiait aussi que les troupes et les garnisons romaines quitteraient la Macédoine et que l'administration du pays serait dans les mains des indigènes. Ceci est dit *expressis verbis* dans la proclamation analogue de la liberté aux Illyriens.

Le régime imposé aux quatre républiques macédoniennes en 167, quoique d'une courte durée, est d'un intérêt tout particulier pour l'histoire des États organisés sous la tutelle romaine. Il est

hors de doute que les Romains opposaient à la monarchie abolie des États fondés sur l'autonomie locale des *civitates*. Tite-Live et Plutarque l'attestent explicitement. Cette autonomie des *civitates*, qui pourtant ne sont pas des *poieis* indépendantes, donne un caractère spécial aux quatre États macédoniens et les distingue autant des États unitaires que des États fédératifs. La constitution des États macédoniens en 167 trouve son analogie la plus proche dans l'organisation des provinces romaines. A la tête de chaque république il y avait un magistrat qui était secondé dans la gestion des affaires par un conseil permanent constitué des représentants des *civitates* (*synedrion*, *concilium*). Rien ne prouve l'existence d'assemblées primaires et il est peu vraisemblable que Rome eut permis aux Macédoniens de se réunir en masses. Il n'y avait pas de conseil commun pour toute la Macédoine, comme on l'a supposé. Tout lien politique et économique entre les quatre républiques était interdit.

L'opinion commune que la constitution de Paul-Émile resta en vigueur en 148, lorsque la Macédoine fut organisée en province, n'est pas justifiée. Les lois de Paul-Émile dont parlent nos textes, en louant l'équité qui leur a valu une si longue durée, réglaient l'administration des cités et de leurs territoires. Celle-ci ne changea pas après 148, mais l'administration centrale ne pouvait guère rester la même. A la suite du gouverneur et de ses légions arrivait dans la province un nombreux personnel administratif qui rendait inutile le fonctionnement des autorités macédoniennes centrales. On a prétendu que la Macédoine n'avait pas la structure d'une province normale, parce que l'autonomie locale y était souvent de caractère tribal et qu'il y avait, entre les autorités romaines et les *civitates*, les synédriions des quatre régions. La présente étude a pour but, entre autres, de montrer que le régime tribal avait presque tout à fait disparu en Macédoine à l'époque romaine. Quant aux synédriions régionaux, on n'a pas de preuve qu'ils existaient après 148. Il n'est pas probable que le synedrion du koinon, mentionné à l'époque impériale, tire son origine de ces synédriions de 148. La division en quatre régions, si elle s'est maintenue jusqu'à l'époque impériale, ne pouvait désigner que des districts juridiques, parce que la province de Macédoine était beaucoup plus grande que la Macédoine de l'an 167 et les mérides ne couvraient qu'une partie de son territoire.

La division de la Macédoine en 167 av. n. è.

(pp. 58—63)

Dans la délimitation des quatre districts macédoniens on a constaté chez Tite-Live la contradiction suivante: le 3e district comprenait, selon Liv. XLV 29, 8, outre la région entre le Pénées, l'Axios et le mont Bora, la Péonie à l'ouest de l'Axios;

cependant, selon Liv. XLV 29, 14, ce district ne confinait pas à des terres barbares. Les interprétations de ce texte, avancées par N. Vulić et, en dernier lieu, par I. Venedikov, ne sont pas satisfaisantes. En rapprochant le passage de Tite-Live du témoignage correspondant de Diodore je suis arrivé à la conclusion que la Péonie sur la rive droite de l'Axios ne fut pas toute entière incorporée au 3e district. Sa partie septentrionale entra dans la 4e région. De cette sorte, la Péonie fut en 167 répartie entre trois districts (le 2e, le 3e et le 4e). Ce morcellement avait pour but manifeste l'affaiblissement de cette vaste contrée aux traditions d'indépendance politique encore très vives.

Les frontières de la Macédoine

(pp. 58—96)

A l'époque de l'invasion romaine on voit se former une notion géographique, historique et ethnique de la Macédoine proprement dite, qui se maintint invariable, pendant toute l'antiquité contrairement à la province de Macédoine dont les frontières ont constamment changé. Cette Macédoine proprement dite correspond à peu de chose près à la Macédoine de l'année 167: les régions traitées par les Romains, après la défaite de Pydna, comme des possessions de Persée furent par la suite toujours considérées comme macédoniennes (y compris les groupes ethniques encore distincts en 167, tels les Péoniens, les Orestes et autres tribus thraces).

La frontière macédonienne en 167. — A l'ouest la frontière de la Macédoine coïncidait avec la limite ethnique entre les Macédoniens et les Illyriens. Les Dassarètes (région du lac de Lychnitis) et les Pénestes (sources de l'Érigon et de l'Axios) restèrent hors de la Macédoine. Pylon, à l'est de Lychnis, et Uscana, ville pénestienne localisée à Kičevo, sont les seuls deux points connus de cette frontière.

Au nord, la Bylazora péonienne (à Veles) est le site le plus avancé dans la vallée de l'Axios appartenant à la Macédoine. Dans la région entre l'Axios et le Strymon, la Péonie embrassait le cours inférieur de la Bregalnica (Astibos) et toute la vallée de la Strumica. La Macédoine touchait de ce côté au territoire des Mèdes, peuplade thrace sur la haute Bregalnica et le moyen Strymon. La tribu thrace des Sintes, comprise dans les frontières de la Macédoine, tenait la région du Strymon au sud des Mèdes.

On ne peut tracer qu'approximativement la frontière entre le Strymon et le Nestos. Les tribus thraces au nord du Pangée n'ont jamais été tout à fait assujetties par les Macédoniens. Un passage de Tite-Live montre que même sur le littoral le pouvoir macédonien n'a pas été toujours ferme. Ce n'est qu'après l'occupation romaine qu'on a commencé à considérer cette contrée comme partie intégrante de la Macédoine et le Nestos comme

frontière ethnique entre les Macédoniens et les Thraces. En 167, la frontière politique se trouvait, comme au temps de Persée, sur le fleuve Hèbre. Le littoral à l'est du Nestos fit partie de la Macédoine, sauf Abdère, Maronée et Ainos, qui furent proclamés villes libres.

-Au sud, la frontière de la Macédoine commençait à l'embouchure du Pénée. La Tripolis perrrhaebique appartenait à la Thessalie. La frontière entre la Perrrhaebie et la Macédoine ne peut être reconstituée qu'au moyen d'indices postérieurs (inscriptions de Karia, au pied de l'Olympe, et de Césarée en Élimiotide). Au sud de l'Élimiotide, la Tymphée (entre Vélimesti et Kalambaka) et la Paravée (région montagneuse entre l'Élimiotide et l'Orestide) faisaient aussi partie du IVe district macédonien. Au-delà du Pinde ce district embrassait la région illyrienne de l'Atintanie. L'Élimiotide touchait au nord-ouest à l'Orestide. Il est probable que l'Orestide maintint la liberté acquise en 197 et qu'elle resta, par conséquent, hors des limites macédoniennes en 167.

Les frontières macédoniennes de 148 av. n. è. à 297 de n. è. — En 148 la Macédoine, à ce qu'il paraît, ne changea de frontière qu'à l'ouest, où, selon des indications insuffisamment précises, les pays illyriens jusqu'à la côte adriatique lui furent adjoints. Par la suite, les frontières de la province macédonienne (qu'il convient de distinguer toujours de la Macédoine proprement dite) s'élargissaient avec chaque nouvelle conquête des légions romaines. La Grèce d'abord (146), puis successivement les pays illyriens et thraces du Nord de la péninsule balkanique, furent soumis au gouverneur de la Macédoine. Sous Auguste l'Achaïe et la Mésie formèrent des provinces à part (c'est l'état des frontières que nous donne Str. VII frg. 20). Après l'organisation de la province de Thrace en 44, la Macédoine fut réduite à ces frontières naturelles, sauf à l'ouest où elle garda les territoires illyriens.

Pour les premiers siècles de l'Empire les données de Ptolémée sur la frontière macédonienne peuvent être complétées et précisées par les inscriptions. La datation par les ères macédoniennes est un des indices les plus sûrs pour déterminer le territoire macédonien. A cette époque la frontière commençait à l'ouest sur la côte adriatique entre Lissos et Dyrrhachium. La région de Tetovo au sud du mont Scardos (encore tout à fait inexplorée) appartenait plutôt à la Dardanie qu'à la Macédoine. Sur l'Axios, la frontière allait entre les villages de Novačani et de Rudnik, dont les monuments sont en langue grecque, et les villages de Blace et Valandovo, qui se trouvent dans la région latine. Cette constatation est confirmée par la Table de Peutinger: la station ad Cephalon, qu'il faut localiser aux environs de Novačani, était en Macédoine, tandis que la station suivante de Praesidium, près de Valandovo, se trouvait en Dardanie. La région d'Ovče Polje,

dont les nombreuses inscriptions sont toutes en langue grecque, avec une onomastique gréco-macédonienne, et souvent datées de l'ère macédonienne, appartenait sans aucun doute à la Macédoine. Plus au nord, la région de Kočane et de Kratovo avait une population thrace (onomastique, toponymie, tombes et monuments de type thrace). C'était peut-être là que se trouvait le pays des Mèdes qui formait, selon Ptolémée, une stratégie thrace. Les deux types de sépultures (péonienne et thrace), constatées dans la région de la Bregalnica, permettent d'y tracer la frontière entre la Médique et la Péonie. Elle commençait au nord de Stip et de Radanje et allait vers l'est, longeant la montagne Pljačkovica.

Dans la vallée du Strymon la frontière macédonienne peut être approximativement indiquée au moyen de nombreuses inscriptions datées de l'ère d'Auguste. Elle embrassait la région de Sv. Vrač et allait au nord jusqu'au village Sušica. Plus à l'est, les monts Pirin et Bozdagh formaient la limite naturelle de la Macédoine entre le Strymon et le Nestos. La vallée du Nestos appartenait à la Thrace.

Sur la frontière méridionale un grand remaniement eût lieu au cours du IIe siècle. La Thessalie, qui depuis l'an 27 avant notre ère faisait partie de l'Achaïe, fut rattachée à la Macédoine.

Les frontières macédoniennes au Bas-Empire. — On prend d'ordinaire, se fondant sur la datation du *Laterculus Veronensis* avancée par Mommsen, l'an 297 comme date du démembrement de la province de Macédoine et de la création des provinces de Thessalie et de Nouvelle Épire. Des recherches postérieures ayant montré que cette Liste fut composée à l'époque postconstantinienne, la question de la première apparition des deux provinces sus-mentionnées est à reprendre. À l'appui de l'opinion que la Thessalie fut séparée de la Macédoine sous Dioclétien, on peut signaler que deux villes macédoniennes — Pella et Argos Orestikon — ont été appelées Dioklétianoupolis. Il est peu vraisemblable qu'elles auraient pris le même nom si elles se trouvaient dans la même province. Or, comme on sait que plus tard l'Orestide et l'Élimiotide faisaient partie de la Thessalie, il faut en conclure que cet état existait dès l'époque de Dioclétien et que c'est pour cela qu'Argos en Orestide a pu être appelé Dioklétianoupolis, en même temps que Pella en Bottiée.

Un *terminus ante quem* pour la séparation de la Nouvelle Épire nous est donné par l'*Itinerarium Burdigalense* (333/4). Cette province est mentionnée aussi dans une inscription de Lychnidos de l'époque de Constantin ou de celle de ses fils. Du fait qu'au concile de Sardique (343) Lychnidos est censé être en Macédoine, nous concluons que la création de la Nouvelle Épire était de ce temps une innovation que l'administration ecclésiastique n'a pas encore appliqué dans sa nomenclature. Il est par conséquent probable que cette province fut créée à

l'époque constantinienne et non en 297, comme on l'a généralement admis.

Vers la fin du IVe siècle la Macédoine fut divisée en deux provinces. La plus petite de ces deux provinces, celle du Nord, dite *Macedonia salutaris*, n'a pas eu une longue existence. Elle disparaît au début du Ve siècle. Une nouvelle province, appelée *Macedonia secunda*, est créée vers la fin de ce siècle. Son territoire peut être délimité grâce aux données d'Hérocle. Elle embrassait sur la rive droite de l'Axios, la région du Bas-Érigon, sur la rive gauche, tout le cours de la Bregalnica, et s'étendait même au-delà, jusqu'au Strymon. Il ne faut pas identifier la Macédoine Seconde avec la Macédoine Salutaire. Ce sont deux provinces distinctes non seulement dans le temps mais aussi par leurs territoires. La Macédoine Seconde fut abolie entre 535 et 545. Sa partie septentrionale fut rattachée à la Dacie Méditerranéenne.

LES VILLES MACÉDONIENNES GROUPÉES PAR RÉGIONS

La Basse Macédoine

La Basse Macédoine comprenait, selon Thuk. II 99, la Piérie, la Bottiée, une partie de l'ancienne Péonie sur le cours inférieur de l'Axios, l'Almopie, la Mygdonie, la Crestonie et la Bisaltie. Cette dernière région est dans le présent travail placée parmi les régions de la Macédoine Orientale.

La Piérie (pp. 97—109). — Les sources anciennes ne sont pas d'accord au sujet de la délimitation de la Piérie. A l'époque romaine, la Piérie s'étendait sur la côte entre le Pénée et l'Haliacmon.

Des deux anciennes cités de la côte piérienne, dont on a nié récemment l'origine grecque, *Méthone* n'a pas survécu à la conquête de Philippe II. *Pydna*, au contraire, jouit au sein de l'État macédonien d'une importance toute particulière. Pillée après la défaite de Persée, elle est en décadence constante pendant l'époque romaine. L'hypothèse, avancée par Heuzey, que Pydna devint *vicus* de la colonie de Dion, quoique insuffisamment fondée, est tout de même probable. Pydna n'est pas mentionnée dans les sources de la basse époque. Elle est localisée à Paleo—Kitros (Heuzey) ou à Makriyalos (Edson).

Dion (localisé à Malathria) dépassa en importance toutes les autres villes piériennes, surtout après la fondation de la colonie romaine sous Auguste. Son territoire s'élargit aux dépens de ses voisins et, selon Heuzey, s'étendit jusqu'à la frontière thessalienne. L'inscription de Karia montre que *Leibethra* (mentionnée dans la Liste delphique des théorodoques comme polis) faisait partie du territoire de la colonie de Dion. Une telle preuve fait défaut pour *Hérakleion* et *Phila*, mais

il est très probable que ces villes étaient aussi des *vici* de la colonie. A l'est de Dion, *Petra*, qui ne devait être à cette époque qu'une place forte, entraînait aussi dans le territoire de la colonie. Sur *Agassae* (localisation incertaine), ville traitée comme *civitas* par les Romains, on n'a aucun témoignage postérieur à sa destruction (168). Après les recherches fondamentales de Heuzey, la Piérie a été très peu explorée et les monuments de l'époque romaine n'ont pas sensiblement augmenté, de sorte que les conclusions de l'éminent archéologue restent toujours valables.

A l'intérieur de la Piérie, *Phylakai* et *Valla* nous sont documentées par Pline comme cités autonomes. La localisation de *Phylakai* à Palaeograssano, entre Servia et Velvendos, proposée par Heuzey, doit être abandonnée, parce que des trouvailles postérieures ont montré que cette région appartenait à l'Élimiotide. Les diverses localisations de *Valla* (Palatitsa—Heuzey et, en dernier lieu, Edson; Volustana—Kéramopoulos) sont toujours des hypothèses.

Les itinéraires mentionnent plusieurs stations sur la route Dion—Berrhoia. Edson a récemment démontré qu'il y a eu contamination de deux routes: l'ancienne route Dion—Berrhoia—Thessalonique et celle qui fut construite à l'époque du Bas-Empire et qui menait directement de Dion à Thessalonique. Sauf *Arulos*, qui est sans doute identique à Aloros, les autres stations (*Hatera*, *Anamon*, *Acerdos*) ne peuvent pas être localisées avec la documentation actuelle. Les localisations proposées par Edson ne sont pas convaincantes.

La Bottiée (pp. 109—125). — La Bottiée comprenait la campagne centrale de la Macédoine entre la Piérie et l'Élimée au sud, l'Eordée à l'ouest, l'Almopie au nord et l'Amphaxitis à l'est. On a tort de distinguer comme une région à part, nommée Émathie, la partie ouest de la Bottiée avec les villes Édessa et Berrhoia. Le témoignage de Thuk. II, 104, 4, que la Bottiée s'étendait au sud-ouest de Pella, et l'oracle, cité Diod. VII, 16, qui met Aigai dans la Bottiée, en sont la preuve indiscutable. On appelait Émathie la Basse Macédoine en général, ou bien son littoral.

La Bottiée fut le berceau de l'État macédonien. On ne s'étonnera donc pas d'y voir plusieurs villes naître à une époque assez reculée.

On identifie à tort la ville royale *Aigai* avec l'ancienne capitale Édessa. Les inscriptions du IIIe siècle mentionnent également des Μακεδόν ἐξ Αἰγαῶν et des Μακεδόν ἐξ Ἐδεσσῆς. Cf. aussi l'ethnique Αἰγαῖος, *Arr. Ind.* XXIII, 6 et *Augaeus*, *Curt.* V, 2, 5. Ptolémée connaît de même deux villes distinctes, Aigai et Édessa. Il faut peut-être chercher Aigai dans la région de Naoussa, au sud d'Édessa, où les tombes „royales” sont nombreuses (à Édessa de pareilles tombes n'ont pas été constatées).

Édessa avait l'organisation d'une cité grecque, avec des politarques à la tête. De nombreux citoyens romains y étaient domiciliés. Le peu de monuments découverts à *Édessa* ne donnent pas une image réelle de l'importance de cette ville, qui, à l'époque impériale, jouissait du droit de battre monnaie. *Édessa* s'est maintenue jusqu'à la fin de l'antiquité et réapparaît au Moyen-âge sous le nom slave de *Vodena*.

La seconde capitale macédonienne *Pella*, désignée centre du IIIe district macédonien en 167, n'a pas l'apparence d'une ville florissante à l'époque romaine. L'établissement de colons romains sous Auguste accuse plutôt sa décadence. A en juger d'après Lucien et Dion Chrysostome, la nouvelle population n'a su régénérer cette cité. Tout de même elle s'est maintenue jusqu'à la fin de l'antiquité. Le nom de *Dioklétianoupolis*, que lui donne l'*Itinerarium Antonini*, signale peut-être une reconstruction de la ville sous Dioclétien. La localisation de *Pella* à *Alaklissi* est unanimement acceptée. Des fragments d'inscriptions latines trouvés à *Agalari* et à *Kufalovo* indiquent deux points du territoire de *Pella*.

Contrairement à *Édessa* et à *Pella*, *Berrhoia* prend à l'époque romaine un merveilleux essor. Elle fut le siège du koinon provincial, préférée à Thessalonique pour des raisons qui ne sont pas tout à fait claires. Sous les Flaviens elle reçoit la néocorie et le titre de métropole. Les cérémonies et les jeux liés au culte impérial faisaient de *Berrhoia* un centre de culture. A la basse époque elle n'a plus cette importance. Elle devient cependant de bonne heure siège épiscopal et elle s'est maintenue, sous le même nom, à travers le Moyen-âge jusqu'à nos jours.

Les témoignages sur la cité de *Kyrrhos* (localisée à *Palaeokastro*) vont du Ve siècle avant notre ère jusqu'au VIe siècle de notre ère, mais ils nous disent très peu de chose. *Skydra* (Episkopé, près de Naoussa) a dû être aussi une cité à l'époque impériale. Les informations dont nous disposons sur cette ville, ainsi que sur sa voisine, *Mieza*, sont très insuffisantes. Il n'est pas du tout certain qu'une ville nommée *Kition* (Citium) ait existé.

Ichnai, mentionnée déjà par Hérodote, est une cité autonome avant la conquête romaine, comme le montrent l'emploi de l'ethnique sur des inscriptions et la Liste delphique des théorodokes. Pour l'époque romaine nous ne disposons pas de témoignage valable quant à sa situation politique. Sur deux fragments d'inscriptions, trouvés à *Koufalovo* (non datés par l'éditeur), nous restituons Ἰχναίων. δη[μος et π]όλιν Ἰχ[ναίων. S'ils dataient de l'époque romaine, nous y aurions la preuve qu'*Ichnai* avait maintenu son autonomie locale. Cependant, vu la proximité de *Pella*, il est aussi admissible qu'elle fut englobée par cette colonie romaine.

Aloros, une des plus anciennes villes macédoniennes — son ethnique apparaît au IVe siècle — était, selon Pline, une cité. Son emplacement près de l'embouchure de l'Haliacmon n'est pas établi avec sûreté.

Dans la Bottiée se trouvait aussi la cité de *Tyrissa*, attestée par Ptolémée et Pline. Il faut peut-être lire *Tyrissa* au lieu de *Larissa* dans Hiérocle (638, 11). Cette émendation est à préférer à celle de Tomaschek (*Larissa* = *Arnisa*).

L'Éordée (pp. 125—129) — Des trois villes, mentionnées par les sources dans l'Éordée, *Arnisa* n'a laissé aucun vestige de l'époque romaine (sur l'émendation de *Larissa*, *Hiér.* 638, 11, en *Arnisa*, v. plus haut). *Kellai*, station de la via Egnatia entre Héraclée et Édessa, a été récemment localisée par Edson à Sorović, au sud-ouest du lac d'Ostrovo. C'était une *mansio* d'après l'*Itinerarium Burdigalense*. Du fait qu'elle figure dans la liste d'Hiérocle, il faut conclure qu'elle est devenue cité à une basse époque.

On met en doute d'ordinaire l'existence d'une ville *Éordée*, homonyme de la région, les témoignages n'étant pas suffisamment explicites à ce sujet. La thèse avancée par Kuhn, selon laquelle Éordée était à l'époque romaine non pas une ville, mais une communauté administrative encombrant toute la région de l'Éordée, probable pour les tous premiers temps de la domination romaine, ne l'est plus pour l'époque impériale. Dans Hiérocle sont mentionnées côte à côte Éordée et *Kellai*. Par conséquent, la région de l'Éordée ne formait pas une unité administrative et on ne pouvait désigner par Éordée que la ville et son territoire. La région de l'Éordée a été peu explorée. Elle a fourni ces derniers temps de nombreux vestiges antiques qui permettent de conclure qu'elle fut bien peuplée et qu'elle a eu des centres urbains. La localisation de sa ville principale, Éordée, n'est pas encore faite.

L'Almopie (p. 129—130). — La fertile vallée de la Moglenica, identifiée déjà par Leake à l'antique Almopie, avait selon Ptolémée trois poleis — Horma, Europos et Apsalos (localisations incertaines). Dans le Synecdème d'Hiérocle on trouve mentionnée seulement Almopie. Faut-il supposer que la région de l'Almopie faisait aux premiers siècles de la domination romaine une unité municipale (selon la thèse de Kuhn) et qu'on a transféré plus tard au centre administratif de cette *civitas* — c'était peut-être Europos — le nom de la région?

L'Amphaxitis (pp. 131—135). — Le nom de cette région apparaît pour la première fois à l'époque de Philippe V. Il désigne le pays sur les deux rives de l'Axios inférieur. Traversée par une importante voie de communication et ouverte au commerce maritime, l'Amphaxitis connut dès une époque reculée la vie urbaine. Ses quatre villes mentionnées au Ve siècle avant notre ère — Idoménaï, Europos, Gortynia, Allantion — se main-

tinrent jusqu'à l'époque impériale, les deux premières même jusqu'à la fin de l'antiquité.

On manque d'indices archéologiques pour localiser avec précision la cité d'*Idomenai*, qui se trouvait sur l'Axios à 12 milles de la station Stenas (Demir-Kapija). Dans le village de Grčiste près de Miletkovo, où Kiepert localise cette ville, on a trouvé un fragment d'inscription mentionnant un politarque. C'était sans doute un magistrat d'*Idomenai*.

L'emplacement d'*Europos* est fixé à Aşiklar par une inscription. *Europos* jouissait de l'autonomie locale au sein de l'État macédonien, à en juger par ses ethniques que l'on rencontre dans les inscriptions du IIIe siècle. *Gortynia* se trouvait vraisemblablement sur la rive droite de l'Axios, au sud d'*Idomenai*. Les sources de basse époque ne la mentionnent pas. La ville Atalanté (Thuc.) est peut-être identique à *Allanteion* de la Liste delphique, qui se trouvait près d'Ichnai et de Thessalonique, au sud d'*Europos*. C'était une cité (Pline), dont toute trace disparut au Bas-Empire.

La Mygdonie (pp. 136—166). — La Mygdonie s'étendait entre l'Amphaxitide, à l'ouest, et le territoire des Bisaltes, à l'est. Au nord, les monts Kruša et Beşik-dag formaient ses frontières naturelles. Au sud, elle embrassait la région des lacs Langadha et Bolbè. Elle a dû avoir une population dense, vu le grand nombre de villes dont les noms nous sont parvenus.

L'histoire de *Thessalonique*, ville principale de la Mygdonie et de toute la Macédoine, a fait le sujet de nombreuses études spéciales et de deux travaux d'ensemble. Nous nous sommes bornés donc ici à traiter les problèmes qui ont un intérêt spécial pour nous: les différents noms qu'on a attribué à Thessalonique, l'étendue du territoire de cette ville et sa situation politique à l'époque romaine.

L'identification traditionnelle de Thermè avec Thessalonique, fondée sur le frg. 24 de Strabon, a été reprise, en dernier lieu, par Edson. L'éminent savant affirme que le frg. 24, où il est dit que Thessalonique s'appelait autrefois Thermè, est plus digne de confiance que le frg. 21, dans lequel Thermè est citée parmi les villes englobées par le synoecisme de Thessalonique. Pourtant, contrairement à son opinion, la forme du nom Θεσσαλονίκηα, contenue dans le frg. 21, est authentique (cf. Str. c. 325; frg. 48; c. 389, 5 et le témoignage explicite d'Étienne de Byzance: Στράβων δὲ Θεσσαλονίκηαν αὐτὴν φησί). La phrase ἡ δὲ μητρόπολις τῆς νῦν Μακεδονίας ἐστὶ ne peut être une interpolation, parce qu'au moyen-âge Thessalonique n'était plus la métropole de la Macédoine. Le mot μητρόπολις a ici sa signification primaire de chef-lieu de la province. Il faut compléter de ce mot la phrase mutilée du frg. 20. Enfin, contre le troisième argument d'Edson (μετῴκισε du frg. 24 serait mieux que κατελών du frg. 21) on peut citer Dion, Hal. Rom. I, 49. Par conséquent, c'est

le frg. 21 qui reproduit fidèlement le texte original de Strabon. L'analyse des autres sources mentionnant Thermè montre que la tradition sur l'identité de cette ville avec Thessalonique ne remonte pas à l'antiquité. Pline, qui cite les deux villes, n'aurait pas manqué de dire que Thessalonique s'appelait jadis Thermè, si cette tradition lui avait été connue. Procope fournit une preuve de plus que le site de Thermè était autre que celui de Thessalonique. Étienne de Byzance distingue aussi ces deux villes. Ce n'est qu'à l'époque byzantine qu'apparaît pour la première fois la version selon laquelle Thermè a été la devancière de Thessalonique. Chez Malalas et Tzetzés Thermè est dite *κώμη*, ce qui indique sa situation après la fondation de Thessalonique. Outre ces deux écrivains, l'épitomateur de Strabon et l'opuscule *Nomina urbium mutata* sont les seules sources qui identifient Thermè à Thessalonique. On n'a donc aucune raison de préférer les sources byzantines aux témoignages concordants des auteurs anciens: Thessalonique n'a pas été fondée sur le site de Thermè.

Les sources anciennes mentionnent encore deux noms comme noms anciens de Thessalonique. Ἀλία est une corruptelle. Au lieu de l'émendation [Θέρ]μα (Meinecke), nous proposons [Ἡ]μαθία. Le nom d'Émathie comme ancien nom de Thessalonique est mentionné chez Zonara et dans les *Nomina urbium mutata*. Mais les auteurs antiques connaissent aussi une ville ancienne Émathie πρὸς θαλάσσην (Str. frg. 11; Steph. Byz. distingue Ἡμαθία de Ἡμαθεῖα = Oisymè). Dans deux passages de Tite-Live (XLIII, 7; XLIV, 44), il est aussi question d'une ville d'Émathie qui ne pouvait être Oisymè, parce que cette Émathie était une grande ville située dans une campagne à l'ouest d'Amphipolis (les Thraces, partant d'Amphipolis au secours d'Émathie, traversent le Strymon). Ce ne peut être que Thessalonique. Par conséquent, s'il y avait une ville ancienne qui s'appelait Émathie, elle devait se trouver sur l'emplacement de Thessalonique.

Le territoire de Thessalonique embrassait sur la côte, au sud de Thermè, *Ainéa* (probablement sur le cap Megalo Karaburnu) et une partie de la Crouside. Nous savons peu de chose sur les autres *πολιόματα* incorporés au territoire de Thessalonique (*Kissos*, au pied du mont homonyme, *Gareskos*, qu'il ne faut pas confondre avec la ville du même nom de la Parorbélie, *Chalastra*, à l'ouest de l'embouchure de l'Axios, *Sindos*, entre Chalastra et Thermè). Strabon mentionne parmi ces bourgades une *Apollonie*. Comme il dit explicitement qu'elles se trouvaient toutes sur le golfe Thermaïque ou dans la Crouside, il ne peut être question d'Apollonie de la Mygdonie, qui, en outre, est trop éloignée et, en 187 avant notre ère, était une cité autonome. La ville mentionnée par Strabon est sans doute identique à Apollonie dite de la Chalcidique, attestée dans Xénophon (*Hell.* V, 2; V, 3), qui, selon Démosthène, fut détruite par Philippe II. Au nord, la chaîne du Chortiate était la limite du territoire de Thessalonique.

Thessalonique fut le siège des autorités romaines provinciales. Après la bataille de Philippos elle fut proclamée cité libre. Il semble qu'elle ne faisait pas partie du koinon macédonien jusqu'au IIIe siècle. Sous Décius elle devint μητρόπολις et κοινονεία, mais ces titres ne changèrent pas sa situation juridique. Au IVe siècle l'importance de Thessalonique augmenta et elle devint la seconde ville de l'Empire d'Orient.

Apollonie était une polis autonome avant la conquête romaine. Elle se trouvait sur la via Egnatia à mi-chemin entre Thessalonique et Amphipolis (au sud du lac Bolbè, près de Polina?). Dans l'*Itinerarium Burdigalense* Apollonie est nommée *mansio*. Faut-il en conclure qu'elle a entre temps perdu son autonomie locale? Pourtant elle apparaît de nouveau dans Hiérocle et elle a eu un évêché (cod. Paris. 1555 A). C'était, par conséquent, une ville importante à la basse époque impériale. Hiérissos hérita de son siège épiscopal.

Lété nous est connue par ses monnaies dès le début du Ve siècle. Des inscriptions trouvées à Aivati (12 km au nord de Thessalonique) attestent l'existence de cette cité à l'époque romaine et nous éclairent sur son organisation municipale. Dans les derniers siècles de l'antiquité Lété n'est plus mentionnée. Le nom de l'évêché byzantin Λέτης και Πεντίνης semble pourtant indiquer que Lété a eu un siège épiscopal.

Aréthuse, à l'est du lac Bolbè, était une cité (Pline). Elle engloba probablement les anciennes bourgades Bormiskos, Bolbè et Aulon. Plusieurs villes mygdoniennes ne sont mentionnées que par Ptolémée: *Xylopolis*, *Physkai*, *Terpilos*, *Karrhabia*, *Alindoia* (?) *Asseros* (?). Elles ont sans doute existé de son temps, mais nous avons seulement pour Xylopolis la preuve qu'elle était une cité (Pline). On ne sait pas si *Parthenopolis* et *Tirsai*, notées par Étienne de Byzance d'après Théagène, se sont maintenues jusqu'à l'époque romaine.

La Haute Macédoine

(pp. 167—230)

On a délimité de façons différentes la Haute Macédoine en l'identifiant toujours au IVe district macédonien de 167. On lui a attribué l'Éordée, la Lyncestide, la Dassarétie, l'Orestide, la Paravée avec la Thymphée, l'Élimiotide (Wace et Woodward) et la Derriopos (Geyer, Kanatsoulis). Pourtant, la Dassarétie fut toujours une région illyrienne et elle ne fit jamais partie de la Macédoine proprement dite. La Paravée et la Thymphée étaient considérées comme macédoniennes à l'époque hellénistique et elles entrèrent dans la IVe région en 167; mais à l'époque impériale elles sont mentionnées comme régions thessaliennes.

L'Éordée était une des premières régions soumises par les Argéades lors de leur descente de la Haute Macédoine. Elle appartenait, selon Thuc. II, 99, à la Basse Macédoine. La répartition entre la Basse et la Haute Macédoine que nous présente Thucydide, *l. c.*, concorde avec les données de Strabon sur la Haute Macédoine (VII, 326). La IVe région macédonienne, qui était une unité politique de durée éphémère, comprenait la Haute Macédoine, sauf l'Orestide, plus l'Éordée, la Tymphée, l'Atintanie et une partie de la Péonie à l'ouest de l'Axios.

L'Élimée (pp. 172—179). — L'Élimée embrassait le bassin de l'Haliakmon, entre l'Orestide, l'Éordée et la Bottiée au nord, la Piérie et la Perrhébie à l'est. Sa frontière sud et sud-ouest est difficile à tracer. L'Élimée fut longtemps une royauté indépendante ou vassale, puis une région autonome. Elle a dû avoir une population dense et plusieurs agglomérations urbaines (on a peu de renseignements sur ce sujet).

Aianè est l'unique cité élimiote qui nous est attestée d'une manière certaine. On situe cette ville à Kaliani ou à Ktinla (Heuzey) ou bien un peu plus à l'est, sur la rive gauche de l'Haliakmon, à Paléokastro près de Késaria (Kéramopoulos). L'hypothèse de Kéramopoulos, selon laquelle Aianè fut sous Dioclétien reconstruite et reçut le nom de *Kaisaréa*, est très probable et semble être affirmée par des trouvailles récentes. Kaisaréa appartenait à la province de Thessalie (Procopé, Hiérocle).

On a mis en doute l'existence d'une ville homonyme de la région — *Élimée*. L'inscription de la Perrhébie, qui règle les frontières „*inter Dolichanos et Elimeotas*“, jette un jour nouveau sur cette question. Étant donné que l'Élimiotide ne faisait pas une unité municipale (plus d'une cité nous y est documentée), l'ethnique „*Elimiotae*“ de cette inscription ne pouvait désigner que les citoyens de la ville Élimée. Cette ville confinait à la Perrhébie; on doit la chercher, par conséquent, dans la partie orientale de l'Élimiotide (région de Servia, Paléogratisiano?).

Un site hellénistique et romain a été constaté à Kožane. Aux arguments avancés par Kanatsoulis contre l'hypothèse de Kallipolitiss que c'était peut-être Élimée, il faut ajouter l'inscription honorifique publiée par Makaronas (p. 178). La 3e ligne de cette inscription mutilée devait contenir le nom de la cité qui a érigé le monument. Nous lisons *ΜΑΛΕΙ...* et y voyons le commencement du nom d'une ville par ailleurs inconnue. Dans la partie ouest de l'Élimiotide (Grébéna—Siatista) il y a eu sans doute aussi des villes, mais tout renseignement nous manque sur cette région.

L'Orestide (pp. 179—186). — L'Orestide comprenait le cours supérieur de l'Haliakmon et le bassin du lac de Kastoria. Les Orestes ont su sauvegarder leur indépendance politique, mais au point de vue ethnique ils se sont assimilés aux Macédoniens; tout en leur donnant la liberté, les Romains les considé-

raient en 197 comme des Macédoniens. L'Orestide resta une région „libre“, même après la création de la province de Macédoine.

Argos était le centre des Orestes. On le localise, avec beaucoup de certitude, à Arménochori, dans la vallée de l'Haliakmon, au sud du lac. Sous Dioclétien la ville fut reconstruite et nommée Dioklétianoupolis. Une nouvelle reconstruction eut lieu sous Justinien, mais cette fois-ci on choisit un meilleur endroit pour élever la ville, plus au nord, sur le lac même, là où se trouvait l'ancien Kélétron et où apparaîtra au moyen-âge Kastoria. Contrairement à l'opinion de Honigsmann et de Kéramopoulos, la ville ne changea pas de nom (cf. Hiérocle et cod. Paris 1555 A). Sous Dioclétien l'Orestide fut rattachée à la Thessalie.

La fameuse inscription de Dranič (aujourd'hui Kranochori) nous révèle une ville par ailleurs inconnue — *Vatynna*. C'était une polis, avec un politarque, une ekklesia et autres autorités municipales. L'inscription mentionne, outre les citoyens de *Vatynna*, des Ὀρέσται et des ἐπαρχικοί. Les premiers étaient membres du koinon des Orestes, c'est-à-dire citoyens de ces poleis autonomes, semblables à *Vatynna*, dont était composé le koinon. Quant aux ἐπαρχικοί, nous y voyons, avec Pappadakis, les habitants de la province de Macédoine, que l'on oppose aux libres Orestes. Par conséquent, *Vatynna*, organisée comme polis, entraînait dans une unité administrative plus vaste — le koinon des Orestes. Ce type d'organisation se rencontre aussi dans les autres régions de la Haute Macédoine.

La Lyncestide (pp. 186—199). — La Lyncestide s'étendait dans la région de Florina—Bitola, entre les Dassarètes à l'ouest, les Derriopes au nord, les Pélagons à l'est et l'Eórdée au sud. Tous les auteurs anciens distinguent la Lyncestide de la Pélagonie.

Héraclée des Lyncestes (ἡ Λύγκου) était une fondation de Philippe II sur la frontière illyrienne. De nombreux témoignages littéraires et épigraphiques permettent de placer cette ville près de Bitola et éclairent de quelques faits son organisation municipale. La tribu des Lyncestes lui était attribuée. Sa situation très favorable sur la *via Egnatia*, entre l'Illyrie et la Basse Macédoine, lui a valu une importance toujours croissante. Son siège épiscopal est mentionné pour la dernière fois en 553. Ce n'est qu'à cette époque tardive que l'épithète *Pelagoniensis* a remplacé l'ancien ἡ Λύγκου, ce qui donna lieu à l'identification erronée d'Héraclée avec Pélagonie.

Héraclée était vraisemblablement l'unique cité de la Lyncestide. Les stations *Melitonus*, *Grande*, au sud-est d'Héraclée, *Parambole* (= *Castra* = *Nicea*?), *Brucida* et *Scirtiana*, à l'ouest, étaient sans doute des villages. C'est du côté de la frontière illyrienne qu'il faut chercher *Kydrai*. *Barnus* (Strabon) et *Carnuntem* (Tite-Live) sont peut-être identiques à *Sarnus*, ancienne

ville illyrienne, attestée par Polyen et par des monnaies. Nous la plaçons dans la région de Resen.

La solution proposée par L. Robert au sujet d'*Antania* et des *Antanoi* est, dans l'état actuel de la documentation, la plus vraisemblable. Nous soulignons deux difficultés: 1) Le territoire des Antanoi ne touchait pas la frontière macédonienne; or, on sait qu'il y avait des Antanoi hors de la Macédoine. 2) On croyait la tribu des Antanoi attribuée administrativement à la cité d'Héraclée; cependant, selon Hiérocle, Antanie était une cité autonome.

La Pélagonie (pp. 199—212). — La notion géographique de Pélagonie a changé au cours des siècles. Au temps de Philippe V et de Persée, la Pélagonie s'étendait entre la Lyncestide, au sud, la Péonie et la Dardanie, au nord. En 167, la *civitas Pelagonia* eut des limites plus restreintes; les Derriopes et d'autres tribus s'en séparèrent et formèrent des unités autonomes. Ptolémée place dans la Pélagonie les villes de Stobi et Audaristos. A l'époque du Bas-Empire le nom de Pélagonie s'étendit aussi sur une partie de la Lyncestide.

La *civitas Pelagonia* est mentionnée à plusieurs reprises dans les sources littéraires et épigraphiques. Elle a dû avoir un centre urbain homonyme, quoiqu'il soit impossible de résoudre définitivement la question sans de nouvelles données archéologiques. Ptolémée ne mentionne pas la ville, mais elle figure dans la liste d'Hiérocle. Nous la plaçons dans la région inexplorée de Morihovo, où plusieurs localités antiques ont été constatées. Une inscription de Kokra (près de Prilepac) mentionne une polis; c'était, peut-être, Pélagonie. Le κοινὸν τῶν Δοστρενέων, dont parle une inscription de Peštani, était sans doute une ville ou une komè. Ptolémée place dans la Pélagonie une ville *Audaristos*. C'était, selon Plin, une cité et il ne faut pas l'identifier avec la station Euristus, à 12 milles de Stobi.

La Derriopos (pp. 221—224). — La Derriopos est localisée, grâce à des données épigraphiques, dans la région de Čepigovo et de Bela Crkva, au sud de Prilep. On a beaucoup discuté la question de savoir s'il y avait une ville Derriopos (Heuzey, Saria, Vulić), partant de l'important décret, trouvé à Čepigovo, qui mentionne les ἐν Δερρίοπω πολιτάρχαι. Les sources littéraires et les données de la Table de Peutinger montrent pourtant indubitablement que la ville dont les restes ont été constatés à Čepigovo s'appelait *Stuberra*. Les fouilles récentes ont confirmé cette conclusion. Comment expliquer le fait que des actes publics furent promulgués dans la même ville tantôt par Στυβεραίων ἡ πόλις, tantôt par ἡ Δερρίοπος? Ces deux notions ne peuvent être identiques. Derriopos était le nom de la région qui faisait une unité administrative dont le centre était Stuberra. Mais Stuberra était aussi organisée comme polis, avec un territoire et des magistrats distincts, et il devait y avoir d'autres poleis encore dans la Derriopos.

Les monuments de Stuberra révèlent un milieu très civilisé, qui avait des relations constantes avec Thessalonique et le monde hellénique. Stuberra était une grande ville: sur ses deux listes éphébiques de l'an 190 le nombre d'éphèbes dépasse 130, alors qu'à cette époque on n'a d'ordinaire que quelques dizaines de noms dans les inscriptions éphébiques des autres villes grecques. On est surpris de ne pas trouver Stuberra dans le Synecdème d'Hiérocle. La ville a-t-elle disparu entre-temps? Les monuments découverts dans un état de conservation excellent font penser à une catastrophe (tremblement de terre?).

Alkoména (à Bela Crkva, 6 km à l'ouest de Čepigovo) était à l'époque impériale une komè de Stuberra. Il y a lieu à penser qu'elle était auparavant une polis (Strabon, Étienne de Byzance). L'éthnique d'un officier d'Alexandre le Grand, d'origine macédonienne, Ἀλκομενεύς (Arr. Ind. XVIII, 4), se rapporte à Alkoména de Derriopos. Ceci contredit l'opinion commune que la Haute Macédoine n'a pas connu la vie urbaine dans les temps reculés.

Ceramiae, qu'on est d'accord pour situer à Markov Grad près de Prilep, était-elle une ville ou une komè? Il n'y a pas moyen de le dire. *Kolobaisa*, dont une inscription nous fait connaître le sanctuaire d'Artémis Ephésia, était plutôt une komè, vu sa position à 1.200 m d'altitude. Strabon mentionne aussi *Bryanion* comme polis des Derriopes. Rien n'indique de plus près son site. On sait de même que Philippe V fit bâtir dans la Derriopos une ville qu'il appela *Perseis*, mais la destinée de cette fondation nous est inconnue.

Excursion sur les Dassarètes et Lychnidos (pp. 224—230).

— Le rapport entre la région de Derriopos et sa ville principale Stuberra peut être illustré par le cas analogue du lien qui existait entre les Dassarètes et leur chef-lieu Lychnidos. Dans une inscription, trouvée à Ohrid, nous restituons Λυχνειδίων [ἡ πό]λις. Trois autres inscriptions, trouvées également à Ohrid, mentionnent les Δασσαρήτιοι et leurs magistrats (ἄρχοντες, βουλή, δῆμος). Les Dassarètes, par conséquent, faisaient une civitas avec des autorités siégeant à Lychnidos, qui elle-même était organisée comme une polis. L'expression Δασσαρήτιοι équivaut à Δασσαρητίων τὸ κοινόν. Outre Lychnidos, il y avait dans la Dassarétide plusieurs autres poleis plus ou moins importantes.

La Péonie orientale

(pp. 231—256)

Traitée en territoire macédonien, la Péonie partagea; en 167, le sort de la Macédoine et fut morcelée entre la 1ère, la 2e et la 3e république macédonienne. Depuis, la Péonie n'est qu'une notion historique. Certaines de ses régions — telle la

Pélagonie et la Derriopos — organisées en communautés distinctes, furent à l'époque romaine assimilées à la Macédoine. On trouve la dernière mention de la Péonie dans la Géographie de Ptolémée: elle n'y désigne que le pays des Dobères; deux autres tribus péoniennes y figurent sous leurs propres noms.

Bylazora, la ville la plus importante de la Péonie avant la conquête romaine, localisée avec beaucoup de vraisemblance à Veles, semble avoir décliné ou même disparu à l'époque romaine. Aussi est-il difficile d'admettre une continuité entre son nom et celui de Veles.

C'est dans la région de Skačinci, au sud-est de Veles, qu'il faut chercher le site d'*Argos*, colonie macédonienne dans le pays péonien. Trois inscriptions, dont une trouvée tout récemment, montrent qu'on avait tort de faire rapporter à Argos Orestikon les témoignages d'Hiérocle et d'Étienne de Byzance sur un second Argos macédonien. Argos est attesté du IIe siècle avant notre ère au VIe siècle de notre ère. Une *Néapolis*, par ailleurs inconnue, est mentionnée dans une inscription de Vladilovci (environs de Veles).

Stobi était le chef-lieu de la Macédoine septentrionale pendant toute l'époque romaine. Il acquit le *ius italicum* comme municipe et ne fut jamais élevé au rang de colonie. Son importance accroit au Bas-Empire. Les monuments mis au jour par les fouilles dévoilent une cité florissante. Malgré le droit de cité romaine, la romanisation ne l'emporta pas sur l'élément grec. Stobi devint de bonne heure un siège épiscopal. Ses évêques participèrent aux conciles oecuméniques du IVe au VIIe siècle. Pourtant, au concile de Constantinople (680) et au Quint-Sexte (692) l'évêché de Stobi ne peut être que fictif, la ville ayant dû succomber aux invasions slaves. L'opinion commune, selon laquelle le siège de Stobi fut métropolitain, est mal fondée. Au moyen-âge Stobi n'est pas mentionné.

Au sud, la ville la plus proche de Stobi était *Antigoneia* (à Tremnik), mais il n'est pas certain que c'était une cité. Plus au sud, la localité antique de Demir-Kapija ne s'appelait pas Stenae, comme on l'a généralement admis; le fragment relatif de Strabon en est la preuve indubitable. Par conséquent, le nom de la cité grecque limitrophe de Stobi nous reste inconnu. La région de Kavadarci (entre Stobi et Antigoneia), riche en monuments funéraires d'une originalité primitive, est grecque de langue. L'unique inscription latine qu'on y a trouvée, quoiqu'elle soit érigée par un augustale, ne suffit pas pour conclure que que cette région faisait partie du territoire municipal de Stobi.

Sur la route qui menait de Stobi à Sardica, la station *Astibo* pouvait tirer son nom du fleuve homonyme: une cité Astibos ne nous est pas attestée. Les villes Bargala, Kélénidin, Armonia et Zappara, mentionnées par Hiérocle dans la Macédoine Seconde, se trouvaient sans doute dans la vallée de la Bregal-

nica et de ses affluents, pays habité de tribus thraces. L'importante inscription de Radane (au nord de Štip) fixe l'emplacement de *Bargala* et montre que cette cité appartenait en 367 à la Dacie Méditerranéenne. D'autre part, les Actes de Chalcédoine mentionnent *Bargala* dans la Macédoine Première. Par conséquent, elle ne faisait pas partie de la Macédoine Salitaire. *Zapara* ne peut pas être localisée à Capari (près de Bitola), parce qu'en 551, lors du Ve concile oecuménique, elle se trouvait sous la juridiction de Iustiniana Prima. Comme le montrent son nom et le témoignage d'Hiérocle, c'est du côté thrace de la Macédoine qu'il faut la chercher. On pourrait identifier à *Zapara* la ville *Ζεαπουρίες*, citée par Procope dans la région de Pautalie.

Dans la vallée de la Strumica, trois tribus péoniennes — les Dobères, les Astraoioi et les Iores — formaient à l'époque romaine des cités autonomes. L'identification de *Dobéros* avec Doïran, suggérée par l'apparente ressemblance des noms, trouve encore d'adhérents. Pourtant, Dobéros devait être au nord d'Idoménai et du mont Belasica, puisqu'elle appartenait autrefois à l'État odryse. Il est peu vraisemblable que les Macédoniens eussent poussé la frontière de leur royaume jusqu'à Idoménai sans occuper la région de Doïran. Selon Str. VII, frg. 36, Dobéros se trouvait au nord des gorges de Roupel. Radovište, indiqué par Kiepert comme emplacement de Dobéros, est trop au nord, étant donné que celui-ci entraînait dans la Macédoine Première. Il convient mieux d'y situer la cité d'Astraion, qui, elle, appartenait à la Macédoine Seconde. L'évêché médiéval Δεβρών n'a rien à faire avec l'antique Dobéros.

À l'époque antique il n'y avait pas de Tibérioupolis en Macédoine. La ville *Ioron*, notée par Ptolémée, apparaît dans une inscription de Berrhoia par son ethnique. Le site de *Bragylai* a été fixé récemment par une inscription des environs de Kilkis.

La Macédoine orientale

(pp. 257—302)

La Parorbélie (pp. 257—262). — Strabon (frg. 36) nous donne des indications précises sur la Parorbélie. C'est aux Bisaltes, et non aux Agriens que se rapportent ses mots οἷς παράκειται ἡ Παρορβηλία. Touchant à la Bisaltie, la Parorbélie ne dépassait pas au nord les gorges de Roupel. Elle se trouvait au sud de Dobéros et avait une vallée large qui allait d'Idoménai sur l'Axios au Strymon. Nous la situons au sud de la Belasica, dans la région des lacs de Doïran et de Butkovo.

L'identification de la Belasica avec l'Orbélus, qui ressort du passage de Strabon, est confirmée par Hérodote, plaçant le mont Orbélus près du lac Butkovo. Arrien (Anab. I, 1, 4 ss.) mentionne au pied de l'Orbélus une Φιλίππους πόλιν. Son identification avec Philippe est insoutenable Alexandre le Grand

longea la vallée du Strymon pour arriver au pays des Thraces autonomes, avant de franchir le Nestos. La ville de Philippe se trouvait donc à l'ouest du Strymon. Elle est identique à Philippopolis, que Strabon mentionne dans la Parorbélie.

La Bisaltie (pp. 263—272). — Contrairement à l'opinion commune qui la situe à l'ouest du Strymon, la Bisaltie s'étendait sur les deux côtés de cette rivière. Les Bisaltes habitaient, selon Strabon, au nord d'Amphipolis, dans la vallée fertile du Strymon, et touchaient au territoire des Sintes (Héraclée). Il n'y a rien qui contredise ces données claires et précises. Ce que Tite-Live dit sur l'attribution de toute la Bisaltie à l'ouest du Strymon à la 1ère république macédonienne en 167, ne prouve pas le contraire. Peut-être ce ne fut que pour sauvegarder l'entité de la tribu bisalte et celle des Sintes que la frontière entre la 1ère et la 2e république a été poussée à l'ouest du Strymon. C'est sur la rive gauche du Strymon qu'il faut chercher *Bergè*, parce que la région de Nigrita, où on localise d'ordinaire cette ville, appartenait au Ve siècle à la Macédoine. Or, on sait que *Bergè* était membre de la Ligue de Délos de 452 à 424. Si elle se trouvait à l'intérieur de la Macédoine, la soumission de *Bergè* à l'empire athénien serait d'autant plus difficile à expliquer, que *Tragilos*, situé au sud de Nigrita, n'entra dans la ligue qu'en 424. Une preuve de plus que *Bergè* devait se trouver hors du territoire macédonien, c'est qu'elle battait monnaie vers la fin du Ve siècle. Ptolémée cite *Bergè* parmi les villes de l'Odontique: cette faute n'est compréhensible que si l'on place *Bergè* à l'est du Strymon. L'inscription de Philippe, mentionnant une Pentapole dont *Bergè* était l'un des membres, parle aussi en faveur de notre thèse. *Bergè*, appelée *komè* par Strabon, devint polis à l'époque impériale.

Euporia se trouvait sur le Strymon, au sud de Butkovo. *Trinlo* (= *Tragilos*?), *Graero* et *Arason* (= *Araulos*) étaient des stations sur la route Amphipolis—Héraclée, qu'il faut, avec K. Miller, distinguer de la route Philippe—Héraclée.

La Sintique (pp. 273—279). — Héraclée, ville principale de la Sintique, fondée par Philippe II, se trouvait à l'ouest du Strymon (Tite—Live), au sud des gorges de Roupel (Strabon). Elle ne pouvait pas être à Zervochori (Leake, C. Müller, Collart), cette localité (20 km au nord d'Amphipolis) se trouvant sur le territoire bisalte. Le territoire sintique devait être plus au nord, parce qu'il limitait aux Péoniens et aux Mèdes. À l'est du Strymon, dans la région de Sv. Vrač, on situe, avec beaucoup de probabilité, *Parthicopolis*.

L'Odontique (pp. 279—283). Nous connaissons trois villes dans cette région: *Skotoussa*, cité libre, située près du Strymon à 4 milles d'Héraclée, *Gazoros*, célèbre par le culte d'Artémis Gazoritis et attestée dans plusieurs inscriptions, mais dont l'emplacement reste encore inconnu, et enfin *Serrhai*, la plus impor-

tante des villes odomantiques, une des peu nombreuses villes macédoniennes qui survécurent à l'antiquité et existent encore sous leurs anciens noms. Les sources littéraires et les inscriptions mentionnent Serrhai à plusieurs reprises depuis le IVe siècle avant notre ère jusqu'au VIe siècle de notre ère (Hiérocle). Il est étonnant qu'elle ne figure pas dans la liste de Ptolémée. Dans la Table de Peutinger il faut, avec C. Müller, corriger la station „Sarxa“ de la route Héraclée—Philippes en Sarra = Serrae. Serrhai était une cité grecque. Son territoire devait être assez petit.

L'Édonide et la Piérie (pp. 283—302). — La colonisation thasienne, dès le VIe siècle, celle d'Athènes, au Ve siècle, développèrent la vie urbaine sur le littoral de cette contrée peuplée de tribus thraces primitives. L'importance, économique et politique, de ces anciennes poleis diminua sensiblement après la fondation d'Amphipolis et de Philippes et surtout, plus tard, après l'occupation romaine. *Éion*, *Phagres*, *Myrkinos* et *Draveskos* étaient sans doute, à l'époque romaine, des komai d'*Amphipolis*. Il est probable que *Galepsos* aussi faisait partie du territoire de cette ville. Au nord, Amphipolis touchait au territoire de Serrhai; à l'ouest, son domaine s'étendait au delà du fleuve. Amphipolis fut une cité libre. Les dernières mentions d'Amphipolis concernent son siège épiscopal. Amphipolis disparut probablement lors des invasions slaves, mais son évêché, qui a pu survivre un certain temps à la destruction de la ville, est attesté encore en 692. Au moyen-âge Amphipolis n'existe plus.

Sur la côte à l'est de Galepsos, *Apollonie*, détruite par Philippe II, ne fut plus jamais reconstruite. *Oisymè* était polis lors de l'invasion romaine. Elle ne l'est plus à l'époque impériale, malgré Ptolémée qui la mentionne, tout comme Néapolis. On place Oisymè avec beaucoup de certitude à Leftéro-Limani. Il n'est pas aisé de dire laquelle des deux villes byzantines, Anaktoropolis ou Éleutheropolis, se trouvait à Leftéro-Limani, sur l'emplacement de l'ancien Oisymè. Mais il ne faut pas identifier ces deux villes, qui apparaissent dans des documents contemporains (Éleutheropolis a remplacé le nom d'Alektriopolis).

Néapolis (à Kavala) fut à l'époque romaine le port le plus important de la Macédoine orientale. Pourtant, les inscriptions trouvées à Kavala la qualifient de vicus de la colonie de Philippes. Elle a dû retrouver son autonomie locale à une basse époque (Hiérocle).

On sait très peu sur *Akontisma*, la première station sur la via Egnatia après la frontière thrace. Elle figure aussi dans le Synecdème d'Hiérocle.

L'histoire de *Philippes*, depuis sa fondation jusqu'à l'époque byzantine, a été exposée dans les oeuvres magistrales de P. Collart et P. Lemerle. Il suffit donc d'en rappeler les principaux moments et de traiter spécialement les questions concernant de plus près notre travail.

Philippes, ville insignifiante lors de l'invasion romaine, prit un grand essor après l'installation des vétérans de Marc Antoine (42) et surtout des colons italiques d'Auguste (30). On incorpora à la colonie des villes et des villages voisins. Collart a délimité le territoire de Philippes au moyen des inscriptions qui mentionnent soit la colonie, soit sa tribu ou ses magistrats. A son avis, la frontière est de la colonie ne coïncidait pas avec la frontière de la province. La colonie s'étendait jusqu'à Akontisma et non jusqu'au Nestos, comme l'avait supposé Perdrizet. On se demande pourtant quelle serait la cité à laquelle fut attribué le territoire entre Akontisma et le Nestos, si ce n'était pas Philippes, à moins de supposer qu'Akontisma fut aussi une cité. D'autre part, il n'est pas difficile de prouver que la frontière de la province aussi n'atteignait pas le Nestos. Collart diffère de Perdrizet au sujet de la frontière sud de la colonie. Selon Perdrizet toute la côte à l'est de Galepsos appartenait à la colonie. Contre l'interprétation différente du frg. 41 de Strabon, avancée par Collart, on peut signaler que Néapolis, qui était un vicus de Philippes, se trouvait aussi sur ce littoral. D'ailleurs il est peu probable qu'à l'époque romaine de petites villes, telle Apollonie ou Oisymè, aient pu maintenir leur autonomie, à proximité des grands territoires de Philippes et d'Amphipolis. Il serait intéressant de savoir si toutes ces villes furent rattachées à la colonie d'un coup, lors de sa création, ou bien successivement. A la liste des vici, composée par Collart, il faut ajouter les lollitae, attestés sur une inscription trouvée entre Drama et Karakavaka.

La Chalcidique (pp. 303—308). — La Chalcidique est traitée sommairement parce que les témoignages sur ses villes à l'époque romaine sont tout à fait insuffisants. Cette contrée se distingue du reste de la Macédoine au point de vue de la vie urbaine. Tandis que pour celle-ci le règne de Philippe II marque le commencement d'une urbanisation de plus en plus intense, pour la Chalcidique la conquête macédonienne signifie la fin de l'indépendance des dizaines de poleis et leur transformation en bourgs sans importance politique. Même les grandes villes, qui ont su sauvegarder leur autonomie, ne jouent qu'un rôle secondaire dans l'histoire de la Macédoine à l'époque hellénistique. Après la conquête romaine on entend peu parler des villes chalcidiennes. Les monuments épigraphiques y sont aussi très rares. L'idée qu'on se fait de la Chalcidique à l'époque romaine est tout à fait obscure.

Conclusion

(pp. 309—316)

Les recherches de détail sur les villes macédoniennes à l'époque romaine — leur apparition, leur durée et leur situation administrative — font la partie essentielle du présent travail. Elles

permettent de tirer certaines conclusions générales sur le développement de la vie urbaine en Macédoine dans la période envisagée.

Pour mieux mettre en évidence les résultats acquis dans les chapitres précédents, nous avons dressé à la fin de notre étude un *Tableau synoptique des villes macédoniennes* dans lequel les villes sont classifiées en cités (p. = polis, civitas), en cités dont l'existence à l'époque romaine n'est pas attestée (?polis, ?civitas) et en villes, dont la situation politique n'a pas pu être établie avec certitude (polis?, civitas?). Cette classification paraîtra plus d'une fois arbitraire; elle s'appuie pourtant sur l'étude approfondie de toutes les données dont nous disposons sur chacune de ces villes. Sans doute, nombreux sont les cas dans lesquels nous ne sommes arrivés qu'à une solution partielle ou approximative des questions posées et il était impossible de transférer de tels résultats sur un tableau sans les défigurer. Tout de même il ne nous a pas paru inutile de réduire en chiffres toutes ces conclusions: l'image générale qui se dégagera de notre étude n'en peut que profiter. Nous avons groupé les témoignages des sources anciennes chronologiquement en trois périodes: I-époque de l'invasion romaine, II-premiers siècles de l'Empire, III-fin de l'antiquité. Elles marquent les points les plus caractéristiques dans le développement du système municipal en Macédoine.

Pour la première période on arrive — en additionnant la moitié du nombre des villes marquées d'un point d'interrogation à celui des cités — à un total d'environ 90 poleis, qui semble être affirmé par la liste d'Étienne de Byzance. Pline parle de 72 villes macédoniennes que Paul-Émile aurait pillées et vendues, mais cette donnée se rapporte évidemment à l'Épire et non à la Macédoine.

Pour la seconde période on obtient, par un calcul semblable des données du tableau, un total d'environ 70 cités. La raison de la diminution du nombre des cités est apparente: les colonies romaines ont absorbé et transformé en vici mainte ville voisine. Pourtant il ne faut pas voir dans cette réduction un indice du déclin de la vie urbaine: tout en étant réduites administrativement à la situation de vici, ces villes n'ont pas cessé d'exister comme agglomérations urbaines.

Nous avons pour la seconde période une donnée tirée de la statistique officielle d'Auguste: la Macédoine avait, selon Pline, 150 populi. Évidemment il est question de la province de Macédoine et non de la Macédoine, au sens propre du nom. La moitié de ce nombre correspond à notre total, mais il est bien possible que même les deux tiers des cités enrégistrées dans la statistique appartenait à la Macédoine proprement dite. On doit en conclure que le nombre des villes macédoniennes qui nous sont toujours inconnues est assez considérable.

Pour la fin de l'antiquité la liste d'Héroclès mentionne 36 cités dans la Macédoine proprement dite. Cette fois-ci il n'est pas question seulement d'une réduction des unités municipales

par un procédé administratif, mais bien de la disparition réelle de plusieurs villes. Était-ce le résultat de la crise économique, de cet appauvrissement général qui envahit tout l'empire au IIIe et au IVe siècle? Ou bien les villes furent-elles la proie des invasions barbares du Ve siècle? Seules des recherches archéologiques peuvent éclairer cette intéressante question.

Quoiqu' il soit incomplet, ce peu de statistique jette une lumière toute nouvelle sur le problème du développement de la vie urbaine en Macédoine à l'époque romaine. Plus d'une centaine de villes macédoniennes sont mentionnées dans les sources. La plupart d'entre elles étaient, sans aucun doute, des *poleis*, du type hellénistique et romain, naturellement, et non classique. Beaucoup de ces villes ne nous sont connues que par leurs noms, mais d'autre part, les documents épigraphiques nous découvrent des villes inconnues à l'intérieur de la Macédoine, où, selon l'opinion traditionnelle, on pourrait le moins s'attendre à les trouver. Dans une telle région „arriérée“ de la Haute Macédoine surgissent peu à peu, sous l'oeil émerveillé de l'archéologue, les ruines de Stuberra, ville profondément hellénisée et civilisée.

L'opinion exprimée par tant d'éminents savants (Kuhn, Mommsen, Rostovtzeff, Larsen, Ranović), opinion devenue générale, selon laquelle la Macédoine resta, même à l'époque romaine, un pays peu urbanisé, ne peut résister à la preuve des nouvelles recherches. En dépit des ravages provoqués par les guerres, la vie urbaine fit de grands progrès dans la Macédoine romaine. On ne peut plus parler à cette époque-là d'un contraste entre la Macédoine, pays de paysans et de pasteurs, et la Grèce, pays des *poleis* par excellence. Les grands centres urbains de la Macédoine, tels Thessalonique, Philippes, Berrhoia, Stobi, ont eu une vie culturelle non moins intense que la plupart des villes grecques. De même, on ne peut plus opposer le littoral urbanisé de la Macédoine à son intérieur rural. Plusieurs villes côtières ont disparu ou perdu toute importance, tandis qu'à l'intérieur s'élevèrent de nouvelles villes florissantes.

Cet épanouissement de la vie urbaine contredit aussi l'opinion commune que la Haute Macédoine a sauvegardé le système tribal jusqu'à l'époque romaine. Il est vrai que les territoires des Orestés, des Pélagons, des Lyncestes et des autres tribus de la Haute Macédoine ont formé dans l'administration romaine des unités distinctes — des *civitates*. Mais cela ne permet pas de parler de la survivance du système gentilice, dont il n'y a aucune trace dans les sources. On a, au contraire, de preuves abondantes que ces unités administratives étaient composées de *poleis* (Stuberra dans la Derriopos, Vatynna dans l'Orestide), de même qu'il est certain que ces régions ont connu la vie urbaine avant la conquête romaine. La division administrative que les Romains adoptèrent dans la Haute Macédoine s'appuie aux traditions d'indépendance politique encore vivantes dans ces régions lors de l'invasion romaine.

ИНДЕКС*)

- Abbott F. F., 7.
 Абдера, 58, 69, 296, 308⁸².
 Abydon, 31, 32.
 Август, 46, 102³⁴, 113, 117, 304.
 августали, 243.
 Августова формула провинција, 165, 241⁴⁷, 262, 280⁶, 305, 312, 315.
 Агалари, село, 114.
 Agace, 51, 105—106.
 Agessos, 31.
 Agnonia, 31.
 агораноми, 163, 191, 219, 223.
 агонотети, 118⁵⁶, 282, 289.
 Агријани, племе, 85, 259, 260⁸.
 Агрипина карта царства, 21.
 ad Cephalon, 81, 82, 232²⁸.
 ad Decimum, 24.
 ad Duodecimum, 129.
 Ἀδριάντιον, 269²⁶.
 Aestrienses, 253¹¹⁰.
 Аетије, солунски епископ, 158⁸⁸.
 Азија, 298.
 Azoros, 30.
 Azorus (у Пелазгиотиди), 204.
 Aiana, 11, 19¹¹, 23, 30, 43²⁴, 153, 173—174, 175, 177, 313.
 Аианеа, 18, 19¹¹.
 Αἰάνεια, 152.
 Aigaia, етникон, 111¹³.
 Aigaïos, етникон, 40, 111.
 Аиге, 110, 111, 121⁷⁹.
 Айгинион, 71³, 76⁵², 106, 171, 222.
 Аинеја, 18 сл., 30, 43²⁴, 138, 141¹⁸, 148, 152—153.
 Αἰνεα, рт, 148.
 Аинос, 58, 69, 146.
 Airai, 28, 31.
 Aisa, 31.
 Αἰσρατιον, 253¹¹¹.
 Aisyme, (= Оисима), 31.
 Аја Параскеви, село 103.
 Ајвати, село, 153, 162, 163, 233.
 Аји Апостоли, 114.
 Анант, 30, 42²⁴, 150, 162, 272, 303¹, 304, 305, 307.
 Акарнанија, 74, 77.
 Аквинкум, 205.
 Akesai, 28, 31.
 Анесамене, 28, 31, 100.
 Аконтисма, 24—26, 80, 297, 300.
 Аконтисма, кланац, 297, 299.
 Акорнион Дионисије 189.
 Akrothynoi, 31.
 Аксиј, река, 21, 22, 38, 58—62, 68, 70, 79, 97, 98, 109, 110, 122, 123, 131—136, 139, 142, 149, 151, 167—169, 201—206, 208, 212¹, 231—235, 238, 249—251, 255, 256, 265, 267; в. Вардар.
 Акта црквених сабора (Acta conciliorum), 16, 26.
 Акте, полуострво, 303, 305.
 Алаклиси (Аји Апостоли), село, 114.
 Аалкомене (у Беотији), 222.
 Аалкомене (на Итаки), 222.
 Аалкомене (у Тимфаји), 222.
 Аалкомене, в. Алкомена.
 Allantenses, 135.
 Алантион, 25, 43²⁴, 122, 155.
 Ἀλλάντιον, 135.
 Ἀλλάντη, 30, 135.
 Аларих, 183.
 Албанија, 81.
 Александар Велики, 3, 7, 15, 39, 44, 45, 68¹³, 72, 78, 112, 170, 171, 260, 261, 305.
 Александар I, македонски краљ, 97, 168, 250, 263, 269.
 Александрија у Медици, 40.
 Алексарх, Касандров брат, 304⁴.
 Алектриопол, 294, 295.
 Алиндоја, 30, 166, 241⁵¹.
 Ἀλιστρος, кастел, 254¹¹⁷.
 Алкомена, 30, 33⁴³, 212, 221—223.
 Ἀλκομενεὺς, етникон, 40, 222³.
 Алмана, 244.
 Алмопи, 129, 168.
 Алмопија, област, 61, 97, 109, 129—130, 168, 169, 214.
 Алмопија, град, 26, 124, 126, 130, 214.
 Алор, 25, 30, 98, 99, 107, 109, 110, 122, 122—124.
 Aloritae, 221¹⁶, 106.
 Alorites, етникон, 40.
 Alponos, 31.
 Altos, 31.
 Амантија, 185.
 Амантини, 22 сл.
 Амбракија, 74.
 Аминта, краљ македонски, 40.
 Амитес, речица, 158.
 Амфакситида, 109, 131—135, 136.
 Амфилохија, 74.
 Амфипол, 24, 30, 35⁴⁷, 42, 43²⁴, 49, 52, 63, 92¹²², 136⁶, 146, 147, 155, 158, 160, 161, 165, 200, 256, 258, 260, 263—267, 270—272, 275, 276, 279, 281¹⁴, 284—287, 288—291, 292, 300.
 Amydon, в. Abydon.
 Анакторопол, 294, 295.
 Anamon, 108, 109, 124⁹⁴.
 Анаслица, село, 71, 172¹.
 Ангитис, река, 277¹⁹, 289.
 Андреј, епископ амфипољски, 289, 290.
 Андреј, епископ Прева-литане, 91.

*) Масним слогом унета су у регистар имена свих античких македонских насеља.

- Andria**, 31.
Андриск, в: Филип Лажни.
Андроникос М., 14, 118⁵².
Андрос, остров, 305.
Андротрион, 28³⁷.
Аниери, село, 128²¹.
М. Аније, квестор, 163, 233, 234¹⁶.
Анисије, митрополит солунски, 91.
Ано Копанос, село, 120, 121.
Ἄνω Μακεδονία, 155.
Ἀνταγνία, 199, 241.
Антани, 198, 199.
Ἀντανία, 241.
Антанија, 198—199.
ὁ ἀντάρχων, 219, 223.
Антемут, 136, 169, 307.
Anthemus, 30.
Антигон Гоната, 231, 241, 304⁴.
Антигон Досон, 41, 44.
Ἀντιγονιάς, фила, 155.
Антигониди, династија, 3, 41.
Антигонија, (на Вардари), 21, 37¹, 88, 152⁵⁷, 240—243, 306.
Антигонија, (на Халкидику), 18, 22, 30, 43²⁴, 88, 152, 241⁴⁷, 304, 306.
Antiochenses (= Antigonienses?), 22, 241⁴⁷, 306¹⁸.
Антиохија у Сирији, 156.
Антипатар из Тесалонике, песник, 153.
Антипатрија, 225⁶, 226.
Antisara, 31.
Антоније, епископ лихридски, 90.
М. Антоније, триумвир, 154, 298.
Аоус, река, 72.
ὁ Ἀπάλος, 26, 272.
Апијан, 134, 181, 234¹⁵, 287.
ἄποκος Ῥωμαίων, 236²⁵.
Аполлотор, граматичар, 29, 143.
Аполон Клариос, 239⁴⁰.
Аполонија πρὸς τῷ Ἀδῶνι (Ἀδῶνι), 159, 160.
Аполонија (у Илирији), 9, 74, 75, 88, 89, 160, 241⁴⁷.
Аполонија, (у Мигдонији), 24—26, 30, 35⁴⁸, 88, 149—152, 158—162, 165, 166, 256, 292.
Аполонија, (у Пиерији), 20, 88, 161, 292—293.
Аполонија, ἡ χαλκιδική (= мигдониска), 149, 150, 159⁹¹.
Аполонија, на Халкидику, 138, 148, 149—151, 159⁹³.
Апономи, рт, 148.
Апсал, 129—130.
Апсос, река, 224.
Арабај, краљ Линкеста, 186.
Арабис, река, 121⁸¹.
Ἀραλος, 26, 272.
Араманти, село, 95.
Arason, 24, 271, 272, 276, 284¹⁴.
Ἀραυρος, 272.
Arg, (у Пеонији), 23, 31, 93, 163, 181, 208, 232—235, 244, 314.
Arg, (у Орестиди), 31, 180—184, 233, 234, 313.
Argaestum campus, 181.
Аргеади, династија, 125, 180, 234¹⁵.
Ἀργεσταιῶν ἡ πόλις, 233, 234.
Аргил, 31, 263, 272, 275.
ἄργος, 181, 233.
Аргулице, села, 85.
Аретуса, 22, 131⁴, 164—165, 272.
Ἀρεθουσίωι Μακεδόνι, 40.
Аријан, 170, 171, 222, 260—262, 286.
Аристотел, 305.
Ἀρμενία, 246⁷⁴.
Арменохори, село, 181.
Армонија, 93—95, 246, 313.
Arne, 31.
Аринсе, 124, 125—126.
Ἀρρωλος, 272.
Артат, река, 67.
Ἀρτεμῖς Ἀγροτέρα Γαλαρῆτις καὶ Βλουρῆτις, 280.
Артемида Газорија, 119, 280.
Артемида Ефеска, 223.
Артемида Лохија, 239⁴⁰.
Ἀρτεμῖς κυναγωγός, 210.
Артемидор из Ефеса, географ, 133, 140.
Argulos (= Aloros), 108, 109, 124.
ἀρχαίρεσις ἐκκλησία, 54.
Архелај, краљ македонски, 8, 100, 101, 110, 112²⁴.
археолошка истраживања (и налази) у Македонији, 4, 10—14, 81, 83, 85, 101, 118⁵², 128, 129, 172, 173, 177, 180, 219, 220, 238, 283, 286¹⁶, 298, 308, 314.
археолошке карте, 12, 209; в. карте.
ἀρχηγός, 51, 62.
ἀρχιερεὺς, 289; в. прво-свештеник.
ἀρχιερεῖς τοῦ κοινοῦ, 156⁷⁷.
ἀρχοντες, 229.
Assa, 31.
Asapa, 43²⁴, 307.
Assera, 31, 165¹³⁷.
Асерос, 165, 307.
Asigonia, 236³⁵.
Ἀσκληπιάς, фила, 155.
Асклепиејон у Епидиуру, 272.
Аскорд, река, 106, 109⁶⁵.
Aspis, 31.
Astibo, 85, 244—245.
Астибос, река, 68, 244.
Astraia, 31, 252¹⁰⁹.
Ἀστράϊα, нимфа, 254.
Астраион, 22, 30, 44²⁴, 93, 132, 133, 208, 234, 248, 252—254, 255.
Астрај, река, 253.
Астраји, племе, 207, 231, 248, 252, 253.
Athacus, 224.
Атал, Александров офицер, 170, 222.
Аталанта, 39⁴, 132, 134, 135, 248.
Атамани, племе, 74.
Атенеј, 149, 159⁹¹.
Атерада, рт, 101.
Атина, 74, 75, 98, 99, 292, 303, 307.
Атинтани, 63, 66, 198.
Атинтанија, 59, 61¹², 73, 170.
Атињани, 159, 199, 267, 276¹⁷, 284, 286, 387, 291.
Атичко-делски савез, 267, 285, 303.
Атос, 159, 160, 162, 208, 303³, 307.
Athos, 31.
Аударист, 22, 207, 221, 243.
Audaristenses, 211, 244.
Аулон, 165.

- аутономија, в. градска самоуправа.
аутономне општине, 101, 229, 293; в. самоуправне општине.
Aphyte, 31.
Ахаја, 74, 75, 77, 86.
Ἀχρίς, 230.
Ацилар, село, 85⁸⁹.
Ашиклар, село, 134.
Aymard A., 53—54.

Бабуна, кланац, 202.
Bada, 107—109.
Bairos, 165.
Baition, 28, 31.
Бакалакис Г., 296, 300⁸⁸.
Balla, 31.
Балагро, писац, 16, 28⁸⁷.
Балкан, 2, 5, 45, 55, 56, 64, 65, 74, 76, 94, 137, 239.
Балканско Полуострво 77.
Baloion, 28, 31.
Баница, село, 129.
Баргала, 84, 85, 92, 93, 237, 245—246, 313.
Баргус (Маргус), река, 245.
Βαρλαά, 246.
Барнунт, 67, 196, 197.
Васанија, 66³.
βασιλεὺς Ἀντίγονος Μακεδόν, 41.
βασιλεὺς Ἀντίγονος καὶ Μακεδόνες, 41.
Бастарни, племе, 77.
Bata, 107.
Βαφύρας, 109.
Баш Тепе, 85.
Бебији, породица, 104⁴².
Бева (Bevus), 30, 31, 195, 224.
Bevum flumen, 195, 224⁵⁷.
Бегоритис, језеро, 120, 125.
Boesckh A., 112¹⁶.
Беласица, 95, 231, 246, 250, 251, 253, 256, 259, 260, 262.
Бела Црква, село, 212, 221, 222.
Белица, село, 86, 279.
Беловодице, село, 210.
Belon P., путописац, 295⁷⁰.
Beloch J., 150, 151, 188, 220⁴⁸, 260⁸, 333¹.
Bengtson H., 4.
Бендис, трачка богиња, 296.
Бененат, архиепископ Јустинијане Примае, 96, 237³¹, 247.
бенефицијарна станица, 82.
Бенигно, епископ хераклејски, 193, 194.
Београд, 11.
Беотија, 222.
Беођани, 74.
Берга, 23, 26, 32, 245, 265, 266—269, 272, 275, 279—282, 301.
Бергула (у Тракији), 245.
Bereu, 99¹¹.
Бермион, планина, 59, 97, 109, 112, 114³¹.
Βέρνον, 59⁶, 62.
Беровци, село, 219²⁶.
Бероја, 14, 31, 42, 43, 52, 57, 59, 62, 100¹⁵, 101, 106, 108—110, 113, 115—118, 120, 135³⁴, 156, 157, 221, 253—255, 259⁵, 271³⁷, 315.
Бертиск, планина, 79.
Беси, племе, 76.
Бешик-Даг, планина, 136.
Билазора, 61¹³, 67, 68, 85, 201, 202, 231—232, 235, 244⁶¹.
Bimazos, 31, 244.
Бине, 262.
Висалти, племе, 60, 63, 69, 136, 168, 258—260, 263—266, 273, 275, 279.
Bisaltia, 31.
Бисалтија, област, 20, 24, 58, 97, 136, 164, 168, 257—259, 263—272, 273, 279, 281¹⁴, 309.
Бистрица, река, 124.
Битољ, 60, 93, 95, 127, 187, 188, 190, 191, 193, 187, 198, 202, 206, 208, 218², 228, 247, 277²⁰.
битолска област, 203.
битолско-прилепска (пелагонска) равнина, 194, 209.
Блаце, село, 81, 82.
Боemiца (Бохемија), ре-чица, 86, 249.
Боз-Даг, планина, 69, 86, 261, 299.
Βοιοί, 225.
Боиребиста, дачки краљ, 189.
Болбе, језеро, 136, 158—161, 164, 165.
Bolbe, 31, 165.
βωρός, 178.
Бонча, село, 197.
Бора, планина, 59, 61¹², 73.
Bormann, E., 112¹⁶.
Бормиск, 31, 164.
Ботија, област, 21, 38, 40⁸, 97, 98, 108, 109—125, 119, 129, 131, 132, 168, 169, 172, 280.
Ботијаци, 168.
Βραχελινίτζα, епископија, 246.
Брагил, 43³⁴, 245⁶⁸, 252, 255—256.
Brandis, 76⁵¹.
Брасида, спартански војсковођа, 125, 186, 267, 287, 291.
Брегалница, 61¹², 68, 83—86, 93, 94, 187⁴, 231, 244, 245.
Брежане, село, 196.
Брианион, 31, 33⁴³, 198⁵⁹, 212, 223, 224.
Бриги, племе, 195, 196, 204.
Brucida, (mutatio), 195, 196⁴⁶.
М. Брут, 287, 298.
Brygias, 31, 195, 196.
Brygion, 31.
Βρύγιον (πόλις τῶν), 33.
Будиос, епископ стобски, 237.
Будур-Чифлик, село, 242⁵⁴.
Βουκεφάλα, фила, 155.
Буково, село код Битоља, 191.
Буково, село према Охрид, 195.
Βουλευτήριον, 191, 213, 216.
βουλή, 116¹³, 155, 179, 229.
ἡ βουλὴ καὶ ὁ δήμος, 163, 178, 216, 217¹⁹, 229.
Bullidenses, 22, 74.
Бурнум, 277²⁰.
Бутково, језеро, 133, 250, 258, 260, 271, 275, 276, 280, 281.
Бутурица, речица, 210⁴⁸.
Bürchner, 303¹.
Byllis, 22, 280⁶.

Вала, 25, 98, 106, 107, 108.
Vallaei, 106.

- Баландово, 133.
 Βάλλας Στενά, 197.
 Бардар, 11, 46, 62, 65, 80, 82, 85, 86, 93, 97, 132—134, 169, 171, 187⁴, 203, 234¹⁶, 244, 249, 255, 258; в. Аксиј.
 Ватина, 36, 184—186, 216¹⁶, 314, 315.
 Ватопедски манастир, 307.
 Вафира, (Потоки), речца, 102, 109.
 Веис Н., 88, 173.
 Велвендос, 72, 106, 172¹.
 Велес, 81, 93, 202, 232, 235, 244.
 Велика Лавра, манастир, 307.
 Велимисти, 71, 177²⁰.
 Венедиков И., 60—62, 84⁸⁸, 93, 93¹³¹, 201, 202, 206³⁴, 207, 211, 235²¹, 244⁶¹, 245—247, 249, 253¹¹².
 Верија, 107, 120⁶⁹, 128; в. Берија.
 Веспасијан, цар, 163, 206, 235.
 Ветије Болан, 213.
 М. Ветије Филон, до-бротвор Стубере, 213, 215, 216, 222.
 via Egnatia, в. Egnatia.
 византиски извори, 16, 34—35, 291.
 vicanī, 301, 302.
 vicus, 58, 101, 312.
 Виљуша, село, 254.
 Виминацијум, 277²⁰.
 Винени, село, 179¹.
 Виничани, село, 234.
 Витолиште, село, 209.
 Владиловци, село, 235.
 Воден, 112; в. Едеса.
 Водоврати, село, 232, 234.
 Војник, село, 83.
 Војуша, 66⁵, 72.
 Волково, село, 210.
 Volustana, кланац, 106, 107, 176.
 Враниште, село, 228²⁰.
 Вувала, село, 107.
 Вулић Н., 12, 36, 60, 62, 64—67, 81, 82⁷³, 84⁸⁶, 90, 135, 180⁷, 192²⁶, 212⁴, 213, 215, 216, 218—221, 223, 224, 234, 238⁸⁸, 240—242, 244⁶⁰, 253¹¹¹, 260⁸.
 Wace, A. J. B., 72, 167, 168, 170, 176, 177²⁰.
 Walbank, F. W., 185²⁶.
 Wesseling, 241⁵¹.
 Wilamowitz, U. von, 37¹.
 Woodward, A. M., 72, 118⁵², 167, 168, 170, 184—186.
 Габрово, село, 249.
 Газор, 23, 29, 31, 269, 279, 280—281, 282, 301.
 Γαζωρία, етникон, 281.
 Газорија Артемида, 119.
 Гајдрукастро, село, 288, 291.
 Geyer, F., 13, 55⁴⁰, 109², 115³⁷, 125¹, 125⁸, 126, 131, 134¹⁹, 138¹¹, 145³⁴, 149⁴⁵, 151⁵⁵, 152⁵⁷, 165, 167, 212¹, 224⁵⁷, 234¹⁴, 249, 251¹⁰¹.
 Галабрији, племе, 84.
 Галадре, 28, 31, 100.
 Галати, племе, 163, 233, 234¹⁶.
 Галатица, 136, 307.
 Галепс, 20, 29, 31, 286, 288, 291—292, 293⁶⁰, 300.
 Галеријев лук, 158⁸⁰.
 Галеријева палата, 14.
 Гали (= Бастарни), 232, 244.
 Галска најезда, 231.
 Gallicum, 236²⁶.
 Галијен, цар, 118, 208.
 Галичник, 218²².
 Гардун, 277²⁰.
 Гареск (у Парорбелији), 22, 149⁴⁵, 151, 152, 258, 259, 261—262.
 Гареск (на Термајском заливу), 138, 148, 262.
 Γασαρός, 281¹⁴; в. Газор.
 Gaebler, H., 13, 122⁸⁴, 151, 159⁹³, 160, 161¹⁰⁵, 249, 251⁹⁹, 299⁹².
 Γέβρων, 249, 252.
 Γερνιδος, 166, 241⁵¹.
 Geneati?, 209.
 Генуза, река, 125⁸.
 Генције, илирски краљ, 48, 66, 217.
 Географ Равенски, 24, 108, 190, 218, 221, 242, 243, 270—272, 276, 289.
 Геронтије, епископ, 118⁵⁴, 252¹⁰⁴.
 Gerrunium, кастел, 225⁶.
 Γερτοβς, 225⁶.
 герусија, 155.
 Gephira (mutatio) 24, 115.
 Gignos, 31.
 гимнасијарх, 191, 282.
 Глишић, село, 243.
 Гордијан III, (238—244), 114, 156, 229, 233, 234.
 Gordynia, 21, 31, 122; в. Гортинија.
 Горенци, село, 225⁶.
 Горничево, село, 191¹⁹.
 Горња Македонија, 7, 19, 32, 33, 59, 71, 98, 125, 129, 167—230, 309, 315; — горњомакедонске области, 12, 36¹, 43, 97, 155, 167—9, 175, 186, 225, 316; — горњомакедонска племена, 33, 167.
 Горња Мезија, 206.
 Гортинија, 128, 132, 134—135, 248; в. Gordynia.
 Гостивар, 218²².
 Готи, 25, 99¹¹, 102, 115, 119, 157, 192, 193, 208, 305, 310.
 Градац, село, 133.
 Градиште (Палеокастро између Едесе и Јениде) 119.
 Градиште (западно од Малог Петерског језера), 126.
 градови: — њихов значај у античко доба, 1 сл.; — као трговачко-занатски центри, 1, 38; — развитац градског живота и разним деловима Македоније, 8, 18, 28, 36, 38—41, 110, 132, 137, 175, 203, 207, 214, 303, 304, 312, 315, 316; — број градова у Македонији, 8, 18, 29 сл., 310—314; — спискови македонских градова, 13, 23, 25—28, 30—31, 310—314; — старомакедонски градови (са самоуправом), 39, 97, 98⁶, 100.
 градска самоуправа (аутономија), 18, 19, 38, 40—42, 51, 105, 123, 134, 161, 163, 165, 225, 269, 288, 298; в. локална самоуправа.

- градска територија, 36, 50, 51, 56, 103—106, 114, 118, 133, 148, 151, 209, 282, 284, 285, 287, 291, 292, 299—301, 304, 310.
- градско уређење, 1, 2, 5—7, 36, 38, 43, 56, 152⁵⁸, 278, 314, 315; в. муниципално уређење.
- Градско, 81, 82⁷³, 243.
- Graeco, 271, 372, 281¹⁴, 287²⁴.
- Grande (mutatio), 129, 195.
- Grandavia (= Candavia), 228²⁰.
- границе Македоније, 12, 20, 22, 28 сл. 36, 46, 57, 60, 63, 64—96, 170, 171, 184, 195, 225, 231, 245, 297, 299, 300, 312.
- граница етничка, 46, 64 сл., 74, 78, 89, 90, 116, 225.
- граница језичка 46, 80, 82⁷⁵.
- Grastillos, 28, 31.
- Грбић М., 191²⁰.
- Гревена, 71, 72, 73, 172¹, 177²⁰.
- Грегора Ниџифор, виз. писац, 34, 252.
- гробнице македонског типа, 111, 121.
- Грујић Р., 287³², 287³³.
- Грци, 38, 170.
- Грчиште, село, 133.
- Грчка, 4—6, 9, 37, 39, 44, 54, 75, 76, 315.
- грчка културна сфера, 82⁷⁵, 232.
- грчке колоније, 37¹, 38, 98, 100, 257, 284, 296, 303—305.
- грчки језик, 46, 84, 96, 232, 239, 243.
- грчки утицај, 98, 239.
- грчко-македонско (градско) уређење, 112, 133.
- Гуменица, 134.
- Gurbita, 81⁷¹.
- Dacia Meditteranea, 313; в. Средоземна Дација.
- Dalmanas, 244.
- Далмација, провинција, 81.
- Даматион, 195.
- Daravescus, 275, 287, 299, 301.
- Дарданија, 10, 61, 62, 80 —83, 94—96, 132, 133, 196⁵¹, 202, 232, 235, 247.
- Дарданци, 61, 67, 68¹³, 76, 77, 81, 84, 181, 201—203, 212, 218, 232.
- Дарије, персиски цар, 287.
- Дасарети, 35, 65, 66, 187, 188, 203, 212, 224—230, 233¹¹, 315.
- Дасаретија, 73, 167, 168, 195⁴², 201, 211, 225, 226, 230².
- Δασσαρήσιος, 229.
- Daton, 29, 31, 287, 298.
- Дачка дијецеза, 91.
- двојезичност, 96.
- Дебар, 218²³, 249, 252.
- Δέβρις, 249, 252.
- Девол, река, 224.
- Дексип, атински писац, 208.
- декурион, 243.
- Delacoulonche M., 114, 118⁵², 119, 124, 129, 130.
- ὁ Δελέβρις, 27³¹.
- Делфи, 42, 172.
- делфиске свечаности, 43, 44.
- делфиско пророчиште, 110.
- Деметријада (у Тесалији), 30, 31, 32, 315.
- Демир-Капија, 24, 93¹³¹, 133—135, 170¹⁰, 211, 241, 242, 244⁶¹, 258.
- Димир-Хисар, 270, 274; в. Сидерокастро.
- δῆμοι (деме), 26²⁹, 315.
- δημοκρατικὴ πολιτεία, 54.
- δῆμος, 122, 155, 229.
- δηροσία γῆ, 184, 185.
- Демостен, 150, 188, 189.
- Дентелети, племе, 76—79, 85, 264.
- Дентелетика, 84.
- Дервени, кланац, 161¹⁰³, 195³⁹.
- Дерда, елимски кнез, 150.
- Δεσσαρέφτης, етникон, 229²⁴.
- Desdèves du Désert Th., 9, 10²⁷, 211, 224⁵⁸, 248.
- Десудаба, 244, 272.
- Deilefsen D., 17, 21.
- Деуриоп, област, 18, 33, 37¹, 112¹⁶, 167—171, 200, 203, 208, 209, 212—224, 230, 255, 314, 315.
- Деуриоп (град?), 30, 33, 37¹, 212—216, 221 224⁵⁸.
- Деуриопи, племе, 63, 93, 188, 196, 204, 223, 224, 315.
- Деције, цар, 156, 157.
- Дечев, Д., 14, 86⁹², 278.
- Dia, 31.
- Dyggve E., 14, 158⁹⁰, 238.
- Дигесте, 102, 236.
- Димитрије Полиоркет, 304⁴.
- Димитрије II, син Антигона Гонате, 104.
- Димитрије, брат Персејев, 252.
- Димитров Д., 14.
- Димица М., 11, 16⁶, 27³⁵, 36⁵⁰, 104⁴², 112¹⁶, 114, 118⁵², 126⁷, 128, 138, 213, 215, 219, 228, 234¹⁴, 248, 267¹⁵, 285¹⁰.
- Dindrymē, 28, 31.
- Динић М., 240⁴⁴, 255¹²⁴.
- δίοδος, 185.
- Диодор Сицилиски, 18, 49, 58—63, 73, 110, 111, 203, 204, 207, 226, 265, 266, 273, 274.
- Диодор, командант Амфиопоља, 146.
- Диоклецијан, цар, 87, 88, 115, 174, 182, 183.
- Диоклецијанов маузолеј, 158.
- Диоклецијанопол (Касторија), 25, 88, 89, 115, 182—184, 313.
- Диоклецијанопол (Пела), 88, 115.
- Дион, 22, 31, 43²⁴, 71, 98, 101—105, 113, 118, 312.
- Дион Касије, 75.
- Дион-Хрисостом, 113, 305.
- Дионис (култ), 98, 103.
- Διονυσίης, фила, 155.
- Дионисије, епископ лихридски, 90.
- Дионисије, син Фронтоната, Стуберанин, 219, 223.
- Дионисије Халикарнашанин, 141, 142, 148.
- Дионисопол, на Понту, 189, 190.

- Дирахџон, 9, 65, 75, 79, 113, 193, 171³⁷; в. Драч.
 Дисор, планина, 250.
 Дисори, племе, 255.
 Dittenberger W., 304⁴.
 Добер, 208, 231, 248—252, 253—255.
 Добер, област, 22, 31, 92, 93, 110, 132, 133, 135, 168, 207, 208, 259, 273.
 Добер (?планина), 251.
 Добери, племе, 248, 251¹⁰¹, 253, 281¹⁸.
 Дојран, место, 248, 249, 253.
 Дојранска област, 85, 248, 250, 251.
 Дојранско језеро, 133, 241, 248⁸⁵, 250, 258.
 Дојрани, село, 249.
 Докса, планина, 126.
 Доксат, село, 280.
 Долихе, 70, 105⁴⁷, 107, 176, 204.
 Долопи, племе, 75, 180.
 Dölger F., 295⁷⁰.
 Döll M., 249, 250, 258—261.
 Домерос, 248⁸².
 Доња Македонија, 7, 15¹, 59, 97—166, 168, 189, 315.
 доњомакедонске области, 97, 257.
 Доње Водно, село, 83.
 Дориск, утврђење, 85.
 Достонеји, 210—211.
 Δοστανεών τὸ κοινόν, 210, 211.
 Драбеск, 275¹⁶, 276¹⁷, 285, 287, 288.
 Dravoskos, 31.
 Драма, 269, 276, 280, 287, 299, 301.
 Дранич (Идраница), село, 180, 184, 185²⁹, 216¹⁶.
 Draudacum, кастел, 218²².
 Драч, 74, 75, 81, 89.
 Премиглава, село, 163.
 Дреново, село, 243.
 Дриант, Капионов син, 229.
 Дрим, 11, 65, 66⁵, 76, 227, 228.
 Дропион, пеонски краљ, 41.
 Друга Македонија, 92—96, 250; в. Macedonia Secunda.
 Друга македонска област, 58, 60, 62, 63, 152, 200.
 Други македонски рат, 18, 170, 201; в. римско-македонски ратови.
 Дунав, 2, 20, 77, 133, 240, 260⁸.
 Дупница, 93¹³¹.
 Δυασσαρίτης, 230.
 Бавато, кланац, 193, 202.
 Бевђелија, 135⁸⁴, 258.
 Evans A., 196.
 Еврипид, 164.
 Европа, 298.
 Егеја, 132, 267.
 Egger R., 14, 238, 244⁶⁰.
 егзархат источниilirски, 158.
 Egnatia (via), 2, 9, 19, 23, 24, 67, 73, 75, 111, 114, 116, 125, 126, 129, 140, 158, 161, 188—191, 193, 194, 196, 227, 236, 270, 271, 288⁸⁴, 289.
 Едеса, 24, 42—44, 59, 62, 109, 110—112, 114, 115, 118—122, 124—127, 129, 135⁸⁴, 190, 191¹⁹, 221, 259⁵, 271³⁷.
 Ἐδεσσαῖος, етникон, 111;
 Ἐδεσσαῖωι, 40⁹.
 Едонида, 257, 279, 283—302.
 Едонци, 69, 122⁸⁴, 263—265, 283.
 Edson Ch., 14, 24²⁵, 35⁴⁵, 36⁵⁰, 101, 103³⁰, 103³¹, 107—109, 114³¹, 118, 124⁹⁴, 127, 135⁸⁴, 139—142, 143²³, 149⁴⁵, 154, 160⁹⁹, 185, 190, 191¹⁹, 195³⁹, 267—269.
 Ежовград (= Жежево), 245.
 Eidomene (= Идомене), 31.
 Еион (на Стримону), 29⁸⁸, 31, 263, 284—286, 288, 291, 295.
 Еион (на Халкидику), 29⁸⁸, 31, 285¹⁰.
 Ἰών, 285¹⁰.
 ἑκκλησία, 185.
 екуменски сабори, 26;
 — Никејски, 236; —
 Ефески, 89, 118⁵⁴; —
 Халкедонски, 27, 84, 92, 93, 237, 338, 245, 252, 278; — V Цариградски, 27, 92¹²², 92, 96, 118⁵⁴, 237³¹, 289; — VI Цариградски, 237, 240; — Трулски, 118⁵⁴, 237, 240, 254, 289, 290.
 Елагабал, цар, 235, 236.
 Еласон, 176.
 Eleutheriskos, 28, 31.
 Елеутеропољ, 294, 295.
 Елијан, 253, 254.
 Елимеја (Елимотида), област, 11, 12, 33, 40⁹, 49, 61¹², 70—73, 88, 89, 106, 109, 120, 125, 153, 167, 169, 171, 172—179, 192, 194, 195.
 Елимеја, град, 25, 31—32, 105⁴⁷, 174—177.
 Елимејци, 63, 168, 169, 172, 174, 175.
 Elimiotae, 175—176.
 Елимоти (илирски), 175¹⁶.
 Eloros (= Aloros), 31.
 Ематија, област, 29, 107, 109—110, 115, 124.
 Ематија, старо име Македоније, 145—147.
 Ематија (= Тесалоника), 144, 145, 293⁶⁸.
 Ематија (= Оисима), 145—147, 293.
 Emathia (стари град), 31, 145.
 Емилије Паул, 42, 45, 47, 49—51, 55⁴⁰, 56, 69, 73, 105, 203, 279, 281, 288, 311.
 Emporion, 28, 31.
 ἐμπόριον ἐπιθαλάσσιον, 285.
 Енеја, 148.
 οἱ ἐνεκκτημένοι Ῥωμαῖοι, 116.
 Ensslin W., 193³¹.
 Енхелејци, 196.
 Ἐρχεῶναι, 225.
 Еордаик, река, 125, 224.
 Еордаја 21, 23, 124, 126, 127—129.
 Еордаја, област, 59, 61¹², 72, 73, 97, 109, 120, 121, 125—129, 167—172, 174, 177, 179, 186, 188, 192, 214.
 Еордаја (илирска), 125³.
 Еордајци, 59, 62, 125³, 128¹⁶, 168, 169.

- Епафродит, писац, 28³⁷.
ἐπαρχικός, 184—186.
епископски споменици, 16, 35—36, 80—82, 86, 90, 91, 101, 103, 104, 111, 112, 114, 116—119, 122—123, 128, 133—134, 152, 155—157, 162, 173, 176—179, 181, 183—186, 189—191, 199, 200, 205, 206, 209, 217, 219—233, 229, 232—235, 243, 245, 255, 268, 269, 273, 277, 278, 280—283, 289, 299—301, 805—308.
Епидаур, 272.
Επιστά, 81.
Епир, 33, 59, 61¹², 73, 74, 77, 106⁴⁹, 171, 195, 311.
епирска племена, 19, 33, 73, 180.
Епирци, 167, 171.
Епископе, село, 119, 280.
епископије, 26, 34, 35, 102, 104, 105, 107, 112, 115, 118, 162, 163, 192—194, 226, 236, 240, 289, 290, 294, 297.
епискат, 303.
епитоматор (Страбон), 19, 20, 79, 160¹⁰⁰; в. Страбон.
Epitome edita, 19, 20, 140, 142.
Epitome Vaticana, 19, 20, 140, 142.
Ἐπιτάκεινδος, грчко име, 84⁸³.
Epyrum (civitas) = Topyrus, 300.
ера, провинциска, 13, 80, 83, 84, 86, 155⁷⁰, 185²⁶, 213⁷, 278, 307; — Августова, 84, 155⁷⁰, 213.
Ератина, 185.
Ερατυга, 33.
Еригон, 61, 67, 93, 95, 170¹⁰, 196, 201, 203—206, 211, 212, 218, 219, 221, 235, 238.
ἐρύματα, 58.
етникони, 21, 22¹⁶, 36, 40, 83, 106, 111, 113²⁷, 119, 122, 123, 152, 175, 176, 179, 219, 226, 246, 248, 301, 302, 306, 308.
Етолија, 75, 77.
ἑθνος, 41¹⁵, 186, 191, 194, 316.
Еуагрије, епископ хера-клејски, 192, 194.
Еудокс са Рода, 28³⁷.
ὁ Εὐδοχίου πόλεως, 27³¹.
еуергесија, 199.
Εὐτα, 226.
Εὐίστα, 226.
Еуполид, комедиограф, 28.
Еупорија, 29, 31, 269—271.
Euriston, 218, 236²⁶, 243, 271³⁷.
Euristus, 211, 243—244, 253¹¹¹.
Еуроп, у Амфакситиди, 21, 31, 39⁴, 43²⁴, 122, 132, 134, 135, 241.
Еуроп, у Алмопији, 21, 129—130.
Еуроп, река, 107.
Ευора (= Euporus), 134, 99¹¹.
Εὐρωπαῖος, етникон, 134; Εὐρωπαϊὸν Μακεδόνι, 134.
Еусебије, епископ доберски, 252.
Еустатије из Солуна, 285¹⁰.
Εὐστράτιον, 253¹¹¹.
Еуфорион, хеленистички писац, 28³⁷.
ефеби, 112, 163, 179, 215, 216, 220, 221, 314.
ефебија, 221.
Ефор, 244.
Ехеидор, река, 136, 253.
Запара, 27, 84, 93—96, 237, 246, 247—248, 313.
запарска епископија, 247.
Зворонос Н., 122⁸⁴.
Здравик, село, 276¹⁷, 287.
Ζεαποῦρις, 248.
Зевс Елеутериос и Рома (култ) 155⁷⁰.
Zeiller J., 96, 247⁷⁷.
земљишни односи, 185, 302, 310, 316.
Зервохори, село, 270, 274—276.
Зихне, село, 122⁸⁴, 276.
Zsambu... (vicani), 269, 301.
Зонл, Диоскуридов син, 210.
Ζωῖλος Δ..., βουλευτής, 243.
Зонара, 34, 144.
Зосим, 34, 208, 251, 305.
Iamphorynna, 68¹⁸.
Иванов J., 245, 246.
Idisseni (in civitate), 112²².
Идомене, 31, 39⁴, 43²⁴, 44, 93¹⁸¹, 132—133, 135, 242, 248, 249, 251, 252, 255, 258—260.
Idomenenses, 132.
Idomenia, 236²⁵.
Идраница (= Дранич), село, 184.
Икономос Г., 102²³, 102⁸⁶, 114⁸².
Илири, 47, 48, 67, 75, 167, 188, 196, 201—203, 205, 212, 217, 218, 225, 260⁸.
Илирија, 48, 59, 67, 73, 74, 80⁶⁶, 168, 197, 254, 312.
Илирија „грчка“, 10.
Илирик, 26, 77, 91, 192, 193, 290.
илирска држава, 65—67, 75.
илирска племена, 18, 19, 33, 65, 66, 187, 204, 207, 225.
илирске области провинције Македоније, 374, 45, 76, 80, 90, 125³, 189, 225, 280⁶, 312.
имена, грчкомакедонска 83, 163¹¹³, 179, 239, 243, 277²⁰; — римска, 163¹¹¹, 239⁸⁹.
Imera (= Hatera), 108⁶⁰.
имунитет, 47, 51, 105.
Инобаси, село, 128²¹.
Inscriptiones Graecae, X том, 14, 36⁶⁰.
In Tabernas, 228²⁰.
Иноћентије I, 91, 92.
Иноћентије, епископ филиппски, 290⁴⁸.
Τολλῆται, 301.
Иори, 207, 231, 248, 255.
Ιάριος, етникон, 255.
Иорон, 248, 255.
Иринопољ у Киликији, 289.
Исток, 2, 45, 48, 55, 296.
Источна Македонија, 12, 14, 257—302, 315.
Источна Пеонија, 22, 230—256.
Источни Готи, в. Готи.
Источни Илирик, 9, 158.
источномакедонске области, 97.
Источноримско

- Царство, 158.
 Istuberra, 218, 236²⁶, 271³⁷.
 итинерарији, 13, 16, 17, 23, 99, 101, 107, 108, 111, 118, 126, 127, 160, 190, 228, 232, 282, 289.
 Itinerarium Antonini, 23, 24, 100, 109, 115, 127, 161, 166, 190, 195, 228.
 Itinerarium Hierosolymitanum, 24, 80, 89, 114, 119, 127¹², 161, 164, 190, 194, 195, 228, 229, 256, 296, 300.
 Иуменион, 242⁵⁴.
 ius Italicum, 102, 113, 236, 299, 304.
 Ихне, 21, 31, 43²⁴, 110, 122—123, 135.
 Ἰχναῖος, етникон, 40⁹, 122.
 Јадранско море, 74, 78, 80, 94, 225.
 јадранско приморје, 20, 22, 65, 78.
 Jacoby F., 161.
 јеврејска општина, 116.
 Жежево, село, 245⁶⁴.
 Јенице језеро, 97, 114, 121³¹.
 Јенице, паланка, 114, 119.
 Јерис, 35⁴⁸, 162, 305.
 Јиречек К., 82⁷⁵, 254, 294, 295⁷⁰.
 Јован, епископ партикопољски, 278.
 Јован, епископ стобски, 237, 238.
 Јонија, 44.
 Јордан, 99¹¹, 101¹⁷, 115, 119, 134, 192.
 Јосифовска Б., 229²⁴, 234.
 Г. Јулије Бас, ветеран, 205, 206.
 Јулије Касијан, добротвор Арга, 233.
 М. Јулије Север, примипил, 210.
 Јулијан, цар, 158⁸⁸.
 Л... Јуније, проконзул, 233.
 Јустин, цар, 49, 111⁹.
 Јустинијан, цар, 7, 25, 88, 89, 92, 95, 119, 142, 173, 174, 182—184, 248, 305.
 Јустинијана, Прима, 92, 237³¹, 247.
 Јустинијанопољ, 25, 184.
 Кавадарци, 224⁵⁸, 243.
 Кавала, 136⁶, 293, 294, 296.
 Кавалски залив, 293.
 Каво-Плати, рт, 160.
 Кажани, село, 195.
 Keil J., 5.
 Маисареја, 88, 89, 172, 173—174, 184²⁴, 313.
 Καῖσαρόπολις, 295⁷⁰.
 Каламбака, 71, 106⁴⁹.
 Маларна, 30, 31.
 Калијани, 72, 172¹, 173, 174, 176.
 ὁ Καλλίκων, 27³¹.
 Καλίνδοισα, 166; в. Алиндоја.
 Kalinka E., 282²⁶.
 Калиполитис В., 14, 121, 122, 174, 177.
 Калиполь, 258, 259, 261.
 Калистрат, Атињанин, 298.
 Налитере, 272.
 Калиште, село, 227¹⁹.
 Καλπακουρεῖται, vicani, 301.
 L. Calpurnius Piso, проконзул 13—11 пре н. е., 116⁴⁵.
 L. Calpurnius Piso Caesoninus, проконзул 59—57 пре н. е., 116⁴⁵.
 Камара, локалитет, 103, 124⁹⁴.
 Кампања, 109¹.
 Камбуниске горе, 70, 71, 108.
 Каналиа, локалитет, 103.
 Канацулис Д., 14, 57⁴⁴, 112²⁴, 114³¹, 155—157, 167³, 172¹, 176, 177, 179²⁴.
 Кандавија, 189, 228³⁰.
 Κανδίδα, 27³³.
 Кантакузен Јован, 34, 136⁶, 295.
 Карса, 31.
 Карабурну, рт, 138, 148, 151.
 Нарабија, 165.
 Каракавака, село, 301.
 Карбинци, село, 245.
 Карија, село, 71, 107, 103.
 Carnus (Carnuntum), 195.
 карте, 61¹², 65, 85, 86⁹², 95¹³⁵, 109, 169¹⁰, 187⁴, 275.
 Kahrstedt U., 38², 98⁶.
 Касандар, краљ, 137, 141, 304.
 Касандра, кћи Касандропа, из Пелагоније, 210.
 Касандреја, 18, 29³⁸, 31, 40, 43, 113, 142, 152, 208, 304—305, 307.
 Κασσαρηνός, етникон, 84³³, 248, 283²⁶.
 Г. Касије, цезароубица, 287, 298.
 Casiropolis, 295⁷⁰.
 Casson S., 151, 16⁶, 20, 22¹⁶, 29—30.
 castella, 27, 58, 104, 225⁶.
 κάστρα, 26²⁹.
 Castra, 195.
 Кастри, село, 104⁴², 176.
 ὁ Κάστρον, 27³¹.
 Касторија, 25, 88, 115³⁷, 183, 184.
 Катерини, село, 106.
 Катланово, село, 81, 82.
 Катраница, паланка, 128.
 καθελών, 141, 142.
 καθηρέθη, 141.
 Капаров Г., 12, 209, 249.
 квесториј, 153.
 Квинтил, епископ хераклејски, 92.
 Κεκροπιάς, фила, 155.
 Келе (Cellae), 24—26, 124, 125, 126—127, 128, 129, 271³⁷.
 ὁ Κέλλης, 127.
 Келенидин, 93—95, 246, 313.
 Κελαινίδιον, 246.
 Κελαινίδην, 246⁷².
 Κελαινιδινόα, 246.
 Келетрон, 72, 182, 184.
 Келти, 233, 234¹⁶.
 Керамије, в. Ceramiae.
 Κεραμοπούλος Α., 12, 88, 107, 126—128, 173, 174, 181, 183, 190¹⁵, 190¹⁷.
 Κέραξ, 225⁶.
 Керкине, планина, 248, 250, 273².
 Керкинитис, језеро, 267¹⁵.
 Кесарија, село, 70, 88, 173, 174.
 Kidna = Pydna, 31.
 Кидре, 31, 32, 196.
 Кимон, 284, 285.
 Кинам, 194³⁷.
 Kiepert H., 104⁴², 125³, 133, 135³⁴, 138¹¹, 244⁶¹, 250, 258, 262, 267¹⁵, 275.
 Кипсела, 9, 68, 69, 78, 79.
 Нир, 25, 39⁴, 110, 119, 120.
 Cyrrrestae, 106.

- Кирли-Дервен, кланац, 127, 191¹⁹.
 Кисос, 138, 148.
 Кисос, планина, 148.
 Китион, 120—121.
 Китион, планина, 177.
 Китрос, 27, 101.
 Kitzinger E., 239³⁸.
 Кичево, 66, 67, 218.
 Claudanop, 228²⁰.
 Клаудија Приска, свештеница, 239⁴⁰.
 Клаудије, цар, 79, 300.
 Ти. Клаудије Диоген, 282, 289¹.
 Ти. Клаудије Флавијан Лисимах, 282.
 Клеон, 291.
 Cleo (civitas), 228, 229.
 Κλειδίον, 95, 246.
 Клиди, село, 124.
 κλίμα, 26²⁸, 297⁸⁷.
 κλίμα Μαστιχίων, 297.
 Клите, 43²⁴, 152⁵⁹, 306.
 Klotz A., 17.
 Клѹч, село, 95, 246.
 Cludum, 225⁶.
 Kobrys, 31.
 ковнице, право ковања, 114, 117⁴⁶, 122, 131, 159.
 Codrione, 225⁶.
 Кожани (Козани), 128, 173, 175, 177, 178.
 койнон, 41¹⁵, 57, 113, 116, 117, 155—157, 176, 210, 211, 216¹⁶, 230, 316.
 κοινὸν Μακεδόνων, 41, 42.
 κοινὸν Ὀρεστών, 181, 186, 315.
 κοινὸν τῶν Πατιόνων, 41.
 Којнаре, село, 82, 85³⁹.
 Кокре, село, 210, 211.
 Collart P., 13, 145³⁴, 271³⁷, 274—276, 284⁵, 286¹⁶, 287²⁴, 291—301.
 колективна својина, 302.
 Колобајса, 223.
 колонизација, колоније, 40, 46, 102²⁴, 103, 113, 114, 123, 156, 157, 236, 243, 284, 293, 297—302, 304, 310, 312; в. грчке колоније.
 кома, 26²⁹, 32, 103, 143, 152, 197, 211, 221—225, 235, 281, 287, 306, 312, 315.
 κομάρχων, 223⁵¹.
 Комбреа, 152, 306.
 Κομβεῖται, етникон, 152, 306.
 commercium, 48, 266.
 конвент, 112, 116, 219, 305.
 conventus iuridici, 21.
 consilium, 52.
 Констанс, цар, 90.
 Константин Велики, 87—90.
 Константин II, 90.
 Константин Порфирогенит, 34, 272.
 Констанције II, 90.
 континуитет насеља, 35¹¹², 118.
 conubium, 48, 266.
 concilium, 48, 51, 52, 54, 62.
 Копачи, село, 267¹⁵, 275.
 Coreni, vicani, 301.
 Corrhagum, 225⁶.
 Cormack J. M. R., 117⁴⁹, 156.
 Г. Корнелије Аудолеон, аугустал, 243⁵⁷.
 Kornemann E., 155.
 Костур, 181, 182, 185; в. Касторија.
 Костурско језеро, 73, 179, 181—183.
 Коцо Д., 227.
 Кочане, 84, 246⁷¹.
 Коцас Н., 102²⁶, 103, 118⁵⁶.
 краљевски чиновник, 43; в. епистат.
 Кранохори, село, 185²⁹.
 М. Крас, проконзул 29 г. пре н. е., 77.
 Кратово, 84, 246⁷¹, 248, 282²⁶.
 Крениде, 31, 298.
 Крестон, 31.
 Крестони, племе, 136, 168.
 Крестонија, 97, 136, 169, 263.
 Kromayer J., 104⁴², 105, 106, 121.
 Круша планина, 136, 260.
 Ксенофонт, 150, 151.
 Ксеркс, персиски цар, 250, 286.
 ζυλεια, 185.
 Нсилопољ, 22, 165.
 Ктинија, село, 173.
 Kubitschek W., 13, 17, 23, 89, 115³⁷, 127¹², 128¹⁸, 252, 277²⁰.
 Cousinéry E.-M., 9, 114, 287.
 Кулакија, село, 149.
 култ Зевса Елеутериоса и Роме, 155⁷⁰.
 култ Олинтиоса, 159⁹⁵, 162.
 култ 15 мученика, 255.
 култ „римских добротвор“, 154, 155⁷⁰.
 култ цара, 157.
 Куманичево, село, 209.
 Куманово, 83.
 Кумбалица, село, 269.
 Kuhn E., 182, 130, 149⁵⁰, 151, 174, 175, 214, 314.
 Cuntz O., 17, 21.
 Куфалово, село, 114, 122, 123.
 ὁ Κυπριον, 273¹.
 Лазаридис Д., 14.
 Лажни Филип, в. Филип.
 Лајаји, племе, 85.
 Лакедемон, 150.
 Лакочереј, село, 227, 228³⁰.
 Ламбези, 205.
 Лангада језеро, 136, 161¹⁰³.
 Лапина, 185.
 Лариса, 88, 124, 184²⁴, 192.
 Λάρισα (= Τέρισα?), 124—126.
 лариска митрополија, 172—174.
 Larsen J. A. O., 5, 43²¹, 47, 49—57, 168⁶, 314.
 Laterculus Veronensis, 87.
 латински елеменат, 84, 114; — језик, 46, 102; — културна сфера, 82⁷⁵, 83.
 Леибетра, 43²⁴, 98, 103.
 lex provinciae, 55⁴⁰.
 Lemerle P., 13, 290⁴⁸, 294, 295⁷⁰, 297.
 Ленк, 99¹¹, 120⁶⁹, 120⁷².
 Лерин, 95, 127, 190¹⁹.
 леринска област, 187, 194, 202.
 леринско-битолска равнина, 186, 209.
 Лета, 18, 31, 43²⁴, 153, 162—164, 181⁸, 221, 233, 234, 255, 256.
 Лефкади, село, 121.
 Лефтере (Лефтеро-Лимани), село, 293—295.
 Лефтерохори, село, 99.

- Λευγαία ἰλν, 111¹³.
 Liebenamm H., 7.
 libertas, 47, 54; в. слобода.
 Либурни, 204.
 Ливије, 16—18, 41, 42, 47—52, 58—63, 65, 66, 68—73, 84, 98, 99, 103, 105, 106, 111, 112²⁴, 115, 120, 121, 145—148, 160, 168—170, 175, 177, 181, 182, 186, 188, 195, 197, 200, 202—204, 207, 212, 217, 218²⁵, 221, 223³²—226, 232, 235, 244, 265, 266, 273, 274, 279, 281, 291, 296, 310, 311.
 Lignidonenses, 91.
 Ликийска лига, 54.
 Ликостомиион, село, 104⁴².
 Ликофрон, 28, 100, 263.
 Линк, 125, 127, 187, 188, 190, 194, 195, 202, 217.
 Линкести, 22, 59, 62, 93, 168, 169, 186—188, 191, 194, 199, 203—205, 212, 315.
 Линкестиди, 18, 30, 37¹, 59, 73, 125, 129, 167—171, 186—199, 209, 224³⁷, 255.
 Лисимах, 231.
 Лисимахија, 68.
 Лисичар П., 217¹⁹, 225⁶, 226, 228²⁰.
 Λίτης καὶ Πεντέλης, епископија, 163.
 Лихнид, 35, 66, 67, 80⁶⁶, 89—91, 189, 190, 193, 195, 201, 224—230, 315.
 Loedias, 130.
 локална самоуправа, 7, 39, 42, 43, 49—51, 55, 97, 302, 303; в. градска самоуправа.
 Локри, 74.
 Laurent V., 263³⁰.
 Лудија, река, 97, 123, 129, 131, 167, 253.
 Лукијан из Самосате, 113, 153.
 Лукил из Таре, 16, 283⁷.
 Г. Лукреције, претор, 145, 146.
 Lynkos, 31—33.
 Λύκας, 189.
 τὸ Λυκαστῶν ἔθνος, 191.
 Λυχνίς, 66¹.
 Љбеш, 76, 81.
 магистрати (градски), 43, 50, 54, 62, 155, 207, 214; в. муниципални органи.
 Магнесија, 70.
 Магнети, 180, 315.
 οἱ Μάγνητες, 316.
 Meinecke, 144.
 Макаронас X., 14, 102²³, 112¹⁶, 118⁵², 121⁷⁹, 128²¹, 154⁷⁰, 158⁹⁰, 161¹⁰³, 177, 185²⁹, 249.
 Μακεδών, 40, — ἐκ Βεροίας, 40; — ἐξ Ἀμφιπόλεως 40.
 Μακεδών ἐξ Αἰγῶν, 111¹³.
 Македонија, као римска провинција, 2—4, 7, 45, 46, 55, 56, 64, 67, 75, 153, 288, 312; — њен положај у римском царству, 5; — њен допринос римској цивилизацији, 5; — романизација, 6, 45, 43; — у савременој историографији, 3—5, 9; — уређење под Антигонидима 41 сл.; — уређење 167 г. пре н. е., 18, 45—55, 207; — подела на четири области 167 г., 18, 48, 53—56, 58—63, 140, 169¹⁰, 200, 203, 204, 207, 225, 235, 266, 273; — у ужем смислу, 22, 64, 74, 75, 78, 91, 280⁶; — средње-вековни појам Македоније, 34, 141, 154.
 Μακεδονικά, 15, 16⁶.
 македонијарси, 118³⁶, 155—157, 220.
 Македонци, 15, 16⁶, 38—40, 48, 55, 60, 63, 98, 99, 167, 170, 172, 304.
 Μακεδὴν ἐξ Ἐδέσσης, 111¹³.
 Макријалос, село, 101.
 Мала Азија, 44, 210, 306.
 Малала Јован, 34, 143, 144.
 Малатрија, село, 102, 103.
 Малои..., 177—179.
 Малешке планине, 250, 257.
 Мало Петерско језеро, 126.
 Г. Манлије, конзул, 68.
 Мано-Зиси, 14, 238.
 mansiones, 24, 127, 161.
 Маргарит, епископ стобски, 237, 238.
 Marquardt J., 5, 7, 75⁴⁸, 154.
 Маркова Варош, 218, 219, 223.
 Маронеја, 58, 68, 69, 146.
 Марсија Старији, 15.
 Марсија Млађи, 15.
 Марцелин Комес, 92, 196³¹.
 Mateescu G., 277²⁰.
 Macedonia Prima, 25, 91, 92, 124, 126, 192, 238, 244, 313; в. Прва Македонија.
 Macedonia Salutaris, 27, 65, 91—95, 237, 238, 246, 247.
 Macedonia Secunda, 25, 27, 65, 92—96, 192, 208, 233, 234, 237—239, 247, 248, 253, 313; в. Друга Македонија.
 Мега Алабор, село, 124.
 Меди, племе, 68, 76—79, 84—86, 234¹⁶, 250, 264, 273, 275, 278²⁵, 279.
 Mediana, 99¹¹.
 Mediani (vicani) 301.
 Медика, 40, 84, 244.
 Мези, племе, 77.
 Мезија, провинција, 46, 78, 79, 81, 199, 262.
 Mokyberna, 31.
 Mellissurgin, 166.
 Melitonus, mutatio, 194, 195.
 Мелник, 86, 274, 277.
 Meloni P., 169¹⁰, 187⁴.
 Мемије Аненклет, аугур, стал, 243.
 Менде, 31, 285¹⁰, 303¹.
 Μενέλαος Πελαγον, 200.
 мериде (μερίδες), 49—50, 55—58, 63, 66, 68, 235²¹, 266.
 μερίς, μέρος, 58¹.
 Меркаторова карта, 268²¹.
 Мермер-Бурну, рт, 160.
 Мерцидис, 290⁴⁸.
 Месопотамија, 122.
 Места, 97, 237³³; в. Нест.
 Μέσσυλος, 84³³.
 Метона, 31, 38, 98, 99—100, 123, 142, 150, 151.
 μετώκιον, 141.
 метропола (главни град

- провинције), 116, 137, 156.
 μετροπόλις (титула), 117, 141, 154, 157.
 Мигдонија, 151, 20, 22, 28, 97, 131, 136—166, 148, 168, 169, 241, 263.
 Мигдонци, 168.
 Миеза, 21, 22¹⁶, 23, 31, 43²⁴, 110, 119—120, 121, 122, 128, 135³⁴.
 Μιέζα, 119⁶⁸.
 Микрон-Аиани, село, 101.
 Miller K., 82⁷³, 108, 115³², 121⁸¹, 219²⁶, 270, 271, 274, 276.
 Милет, 307.
 Милетково, село, 93¹⁸¹, 133, 258.
 милиарији, 127, 129, 191¹⁹, 225⁵, 226, 288³⁴, 297.
 Миркин, 31, 286—288.
 Мировце, село, 133¹⁵.
 Misetos, 28, 31.
 Мисир-Баба, село, 114³³, 122.
 Митис, речича, 106.
 Моглен, област, 129.
 Моглен, средњовековни град, 130.
 Могленица, река, 97, 129.
 Μογδόλις, 262.
 Мојно, село, 197.
 Mommsen Th., 4, 5, 371, 461, 77, 87, 99¹¹, 101¹⁷, 115³⁸, 118⁶², 128¹³, 193³¹, 206, 314.
 Montani, (vicani), 301.
 Морава, 46.
 Моранли (Риаки), село, 128.
 Морил, 22, 43²⁴, 152⁵⁹, 305.
 Морихово, 209, 223.
 мориховска област, 12, 206, 209.
 Музе (култ), 98, 101, 103.
 муниципиј, 46, 96, 211, 235, 236, 243.
 муниципална организација, 174, 175, 207, 214, 308; в. градско уређење.
 муниципални органи, 185, 314, 315; в. магистрати.
 mutationes 24, 127¹², 194, 228²⁰, 248⁸⁵, 296.
 mutatio Peripidis, 164.
 Müller C., 17, 119⁶⁸, 125²⁴, 165¹³⁷, 203, 231², 241⁵¹, 242⁵⁴, 244⁶², 249, 255, 256, 258, 262, 267¹⁵, 268, 274, 276, 281¹⁴, 282.
 Müller K. O., 248.
 Myrkinos, 31; в. Миркин.
 Нагоричино, село, 83.
 Нансус, 24, 192.
 Наркис, епископ из Иринопоља, 289.
 Народни музеј у Београду, 238, 239.
 Науса, 111, 119—121.
 Νεαπολίτων τὸ κοινόν, 211, 235.
 Неаполь. (у Пеонији), 26, 43²⁴, 68, 235, 312, 314.
 Неаполь. (пиериски), 161, 271³⁷, 284, 292, 293, 296—297, 300, 301.
 Неврокоп, 86.
 Неготино на Вардару, 240⁴⁶.
 некрополе, 101, 118, 289, 291.
 Немесејон стобски, 236, 243⁵⁷.
 οἱ νεοί, 281.
 νεακoρία, 117, 157.
 νεακoρος, 156.
 Неос Скопос, село, 283.
 Неохори (Јенице), село, 270³², 285¹⁴.
 Неречка планина, 73, 125.
 Нерва, цар, 117.
 Нест, река, 58, 60, 68, 69, 78—80, 86, 89, 257, 260, 263, 266, 268, 283, 284, 292, 296, 299, 300.
 Нигрита, паланка, 267¹⁵, 275.
 Niese B., 32⁴², 218²², 223⁵², 304³.
 Nikaia, 31, 195⁴³.
 Nicaenses (vicani), 301.
 Nicaea, 195.
 ὁ Νίκης, 26, 195⁴³.
 Νικῆδης, 26, 194⁴³.
 Никифор Бријеније, 163.
 Никифор Грегора, в. Грегора.
 Никола, епископ стобски, 237.
 Николајевић—Стојковић И., 240⁴⁴.
 Nicopolis ad Nestum, 86.
 нимфеион (Миезе), 120, 122.
 Nissen H., 17.
 Нице планина, 59, 129.
 Ниш, 192, 208, 251.
 новац (македонски), 13, 41; — пеонски, 13; — царски 154, 235, 236²³, 251¹⁰¹, 267, 268, 296, 299; — 196, 274, 285¹³.
 Новачани, село, 81, 82.
 Новиград, варошица, 191¹⁹.
 Нови Епир, 80⁶⁶, 87, 90, 91, 94, 95, 225, 247, 254.
 νορῆς, 185.
 Norakos, 31.
 Нотион у Јонији, 239⁴⁰.
 Notitia dignitatum, 87, 91, 96, 247.
 notitiae episcopatum, 16, 25, 26, 156.
 Notitia cod. Paris. Graec. 1555 A, 26, 27³¹, 127, 161, 183, 184, 272, 290.
 нумизматика, 9, 12.
 Νοῦμῆτιον, 242⁵⁴.
 Oberhammer E., 13, 95, 113²⁷, 139¹³, 144, 145³⁴, 183¹⁷, 184²⁴, 238³.
 Овче Поље, 82, 83.
 Одоманти, 69, 263, 264, 273, 279, 281.
 Одомантика, 257, 268, 269, 279—283.
 одриско кралевство, 77, 260.
 Оаеонеум, 66⁶, 67, 217, 218²².
 Оисима, 29, 31, 43²⁴, 284, 291, 292, 293—295, 301.
 Октавијан (Август), 154, 298, 299.
 Olbelos, 31.
 Олган, брат Берије и Миезе, 121.
 Олдени, 283.
 Олимп, 70, 71, 97, 101, 103.
 Олимписке игре (у Диону), 101; — (у Берији), 117.
 Олинт, 31, 40, 150, 151, 159, 162, 303, 307.
 Олинтијак, река, 158.
 Олинџани, 307, 308.
 Olobagra, 28, 31.
 Олосон, 71, 103.
 Oloros, 22¹⁶.
 Olophyxos, 31.
 Олука, 28, 31.
 ономастички материјал, 80, 83.
 oppida, 58, 225.

- oppidum civium Romanorum, 21, 235, 241.
 Орбел планина, 79, 257—262.
 Орбели, племе, 261.
 Орбелија, 149⁴⁵, 151, 261, 262.
 Ordaia, 31, 128.
 ordo decurionum, 313.
 Orgessum, 225⁶.
 Орест, херој епоним, 180.
 'Ορέσταί = ἑθνός 'Ορεστών = κοινόν 'Ορεστών, 185, 186.
 Oreste, 33.
 'Ορέστης, етникон, 176.
 'Ορέστης, лично име, 179¹.
 Орести, 22, 33, 64, 72, 169, 171, 179—181, 185, 315.
 Orestia, 31, 33.
 Орестида, 36, 72, 73, 88, 89, 125¹, 167, 169—171, 174, 176, 179—186, 216¹⁶, 314.
 орестијарх, 181⁸.
 Оризари, село, 85, 246.
 Орландос А, 118⁵².
 'Ορωπός (= Еуроп), 31, 134.
 Ортополь, 258, 259, 261, 262.
 Орфано, село, 287, 291.
 Орфеј (култ), 98.
 Оса, 272.
 ослобођење робова, 197.
 Осогово планина, 258.
 Острово, 85, 95, 126, 129.
 Островско језеро, 120, 125, 127, 128, 191¹⁹.
 Otlobum, 198³⁹, 224.
 Othryonei, 22.
 Охрид, 11, 34, 89, 190, 193, 202, 225⁵, 227—229.
 Охридско језеро, 65, 197, 224, 226, 227¹⁹, 237³³.
 Павле, апостол, 116.
 Пајак, планина, 97, 109, 114³¹, 129.
 Пајопли, племе, 248, 281¹⁸.
 Палатица, село, 11, 107.
 Палена, полуострво, 148, 151, 303, 304.
 Pallene, 31.
 Палеокастро, локалитет, 173, 174.
 Палеокитрос, село, 101.
 Палеокоми, село, 300.
 Палеостенес, локалитет, 106.
 Палеохори, село, 124.
 Палиограцијано, локалитет, 106, 108, 176, 177.
 Pamphyliа, 28, 31.
 Пангајска гора, 68, 69, 98, 231², 248, 260, 261, 279, 281, 283, 286, 300.
 Пангајска област, 12.
 Παννονία = Παιονία, 208³⁷.
 Папагеоргиу Г., 12.
 Пападакис Н., 12, 126, 128—130, 181¹², 184²⁵—186.
 Папазоглу Ф., 187⁴, 200³, 213⁶, 220³⁵, 236, 238³⁶, 242⁵⁴, 291⁴⁹.
 Папаконстантинос К., 147³⁷.
 Папаставру Ј., 285¹⁴, 285¹⁵.
 Параваја, 72, 167, 170—172.
 Параваји, 63, 72, 73.
 Парадисос (Инџес), село, 79, 300.
 Paraktia, 131⁴.
 Parembolē, mutatio, 195.
 Παροικία, 278.
 Парорбелија, 20, 22, 149, 257—262.
 парорбелиска котлина, 260, 261.
 Parogeia, 31.
 Паренополь, 28, 31, 165—166.
 Партенос, богиња, 296.
 Партинополь, 86, 92, 93, 255, 261, 262, 275, 278.
 Партини, племе, 65, 66³, 74, 75, 195, 225.
 Парђани, 279.
 Πασιφράτας (δραῦς), 197.
 Патели, село, 85.
 Patras, 228²⁰.
 Πατρία Θεσσαλονίκης, 151, 16.
 Паузанија, 103.
 Пауталија, 85⁹⁰, 93¹³¹, 96, 247.
 Ratsch K., 6, 27³³, 46¹.
 Пеитон, син Кратеве, Александров офицер, 222, 223.
 Пела, 15, 24, 31, 39—43, 45, 88, 100¹⁵, 108—110, 112—115, 116, 119, 120, 122, 123, 131, 132, 135³⁴, 210, 271³⁷, 312.
 Пелагонија, област, 33, 59—61, 72, 93, 109³, 125, 167—171, 175, 187, 188, 194, 199—211, 212, 214, 217, 221, 224, 231, 235²¹, 251, 255.
 Пелагонија, (град), 20, 27, 30, 35⁴⁹, 93, 140, 187, 192, 203—211, 214, 234.
 Пелагонија, средњевековно име Битоља, 194.
 Πελαγονίας ἐπίσκοπος, 194.
 Pelagonienses, 103, 194.
 Πελαγονίων βασιλεύς, 199, 200.
 Пелагонска равнина, 219.
 Пелагонци, племе, 59, 62, 169, 186—188, 199—201, 203, 204, 315.
 Пелагонци (суседи Либурна), 204.
 Пелазгиотида, 204.
 Πελλαῖος, етникон, 40.
 Πελλαῖα, етникон, 113²⁷.
 Pellas, 99¹¹.
 Пелеканидес С., 121⁷⁹.
 Пелекидес С., 155⁷³, 155⁷⁶, 155⁷⁷, 156⁸¹.
 Пелина (у Тесалији), 72, 171.
 Пелиум, 225⁶.
 Пелопонески рат, 186, 267, 284—286.
 Пенеј, река, 59—21, 70, 71, 97, 104, 105.
 Пенести, племе, 65, 66, 203, 217, 218, 224.
 Pennana, mutatio, 256.
 Пентапола (οἱ Πενταπολεῖται), 268, 269, 280, 282, 301.
 Пеонија, 44, 59—62, 67, 68, 85, 97, 124⁹⁴, 132, 134, 135, 168—170, 200—202, 207, 208, 212, 223, 231—256, 259, 281, 314.
 Пеонија — њено распарчавање, 200, 231.
 пеонска племена, 85, 281¹⁸.
 пеонске некрополе, 85.
 пеонске области, 257.
 пеонски новац, 13.
 Пеонци, 41, 59, 63, 64, 85, 86, 109⁴, 131, 200—203, 231, 248, 260⁸, 265, 273, 275.
 Пераиби, 180.
 Пераибија, 33, 70, 71, 74, 105, 120, 172, 176.

- Пераибиски Триполис, 70.
 Пергам (у Пиерији) 287²⁴.
 Пердика I, оснивач македонске државе, 110.
 Пердика II, македонски краљ, 97, 125, 159, 168, 169, 186.
 Perdrizet P., 12, 191²³, 198, 275¹⁶, 276¹⁷, 287, 289, 291, 292, 299, 300.
 peregrini, 302.
 перипл, 21, 100.
 Персеј, македонски краљ, 18, 41, 45, 48, 66—68, 70, 105, 112²⁴, 120, 170, 175, 177, 188, 217, 218, 232, 244, 291.
 Персеида, 37, 212, 213⁸, 224.
 Персијанци, 267, 285.
 Персиски ратови, 250, 285, 286.
 Петерско језеро, 127, 191¹⁹.
 Petit L., 254.
 Petina, 99¹¹, 101¹⁷.
 Петковић В., 14, 238.
 Петра (пиериска), 71, 105.
 Петра, у Медици, 86, 279.
 Petraea in Dolichis, 105⁴⁷.
 Петраδηνός, 86, 279.
 Петрич, 86, 277.
 Петронија Стратила, кћи Л. Петронија Баса, 112.
 Петрушевски, М. Д., 189¹², 242⁵⁴.
 Пештани, село, 210, 211.
 Пидна, 23, 27, 31, 38, 43³⁴, 98, 99, 100—101, 105, 106, 108, 109, 120, 135³⁴, 148, 312.
 Пидна (битка код), 45, 53, 100, 112, 116, 146, 279, 288, 291, 310.
 Pieria, 31, 103.
 Пиерија I, 20, 21, 28, 51, 70, 97—109, 110, 115, 129, 131, 132, 168, 169, 172, 286.
 Пиерија, трачка, 68, 98⁵, 145, 257, 283.
 Пиеријци, 98, 168, 281¹⁸, 283, 286.
 Пиериске планине, 97.
 пиериско (трачко) приморје, 20, 98, 283, 285, 291—293, 300.
 Περικὸς κόλπος, 283.
 Пилон, 67, 73, 75, 197.
 Piloros, 31.
 Пимплеја, 98, 103.
 Пинд, 72, 73.
 Пир, епирски краљ, 171.
 Пиретос, село, 104⁴².
 Пирин планина, 79, 86, 250, 258, 261.
 Пирусти, племе, 224.
 Писаион, 31, 201, 211.
 Питион, 70²¹, 71, 107.
 Πλακιδιάνα, 27³³.
 Платамон, 104, 108.
 Платанија, речица 299.
 Plassart A., 112²⁶.
 племенска утврђења, 1, 41¹³.
 племенске територије са муниципалним уређењем, 7, 43²¹, 199, 200, 207, 214, 229—231, 315.
 племенско уређење, 1, 5—8, 38, 42, 43, 56, 207, 210⁶¹, 214, 266, 283, 314, 315.
 Плетварски кланац, 210.
 Плеурат, илирски краљ, 65, 225.
 Плешинци, село, 248.
 Плиније, 2, 7, 16, 17, 21, 84, 99, 100, 104, 106, 107, 119, 120, 122—124, 128, 130, 132, 134, 135, 138¹¹, 140, 142, 155, 159, 160, 163—165, 188, 204, 235²², 241, 244, 250, 253, 262, 264, 274, 280, 286, 292, 304—308, 311, 312, 315.
 Плуина, 198⁵⁹, 224.
 Плутарх, 49, 51, 120, 170.
 Пљачкавица, планина, 86.
 Повардарје, 68, 211.
 Подмол, село, 197, 198.
 позориште у Едеси 111.
 πολεῖτης, 186, 216.
 Полемије Силвије (попис провинција), 87.
 Полибије, 16, 17—18, 19, 28, 49, 61, 67, 84, 100, 103, 111, 112²⁴, 131, 140, 187, 189, 190, 200—203, 211, 221, 225, 226, 231, 232.
 Полигирокс, паланка, 151⁵⁴.
 Полијен, 196, 244, 261.
 Полина, место, 161.
 полис, 1, 7, 8, 12, 23, 26, 28, 33, 38—41, 43, 50, 97, 100, 123, 128, 152, 153, 163, 196, 211, 213, 214, 221, 222, 225, 229, 235, 282, 285, 309, 310, 314—316.
 πόλις Θράκης, 28—30, 32.
 πόλις Παιονίας, 30, 33.
 πόλις Μακεδονίας, 28—30, 32.
 πόλις Πελαγονίας, 30.
 πόλις Παιονίας, 30, 32.
 πόλις περὶ τὸν Ἄδων, 30.
 πόλις Χαλκιδικῆς, 30.
 πόλισμα, 211.
 политарси, 112, 133, 154, 163, 185, 191, 213, 216, 216¹⁶.
 πολιταρχούντων τῶν περὶ, 112¹⁸.
 политеја, 38—40, 43, 54, 97.
 Помпеј, 75, 171, 189.
 Помпоние Мела, 292.
 Pons Servilii, 227, 288²⁰.
 Понт, 77.
 Понт, река, 262.
 К. Попилије Питон, 117.
 populi, 22, 312.
 попис провинција, 21, 22, 25, v. formula provinciarum.
 посаде (praesidia), 47, 48.
 Потидеја, 29, 31, 150, 303¹, 304.
 Прави, село, 295.
 Прависта, село, 288.
 Прасијада, језеро, 250, 260, 281.
 Praxilos, 28, 31.
 Прва Македонија, 89, 92—95, 250, 253; Macedonia Prima.
 Прва македонска област, 58—63, 69, 265, 266, 273, 288.
 првосвештеник, 282; в. ἀρχιερεὺς.
 Превадитана, провинција, 35, 91, 94—96, 247.
 Превелис, 35, 91.
 Предња Азија, 40, 56.
 praeses, 89, 91.
 Praesidium, 81⁷², 82.
 Premerstein, A. von, 238³⁸.
 Преспанска област, 95.
 Преспанско језеро, 65, 187, 197, 224, 237³³.
 Преспанско језеро (Мало), 179¹, 202.

- префект преторија за Илирик, 158.
 префектура Илирик, 91.
 Прилеп, 93, 202, 210⁴⁰, 212, 218, 219, 223, 233, 234, 240⁴⁴.
 Прилепец, село, 210, 211, 219²⁶.
 Примана, 255, 256.
 примарна скупштина, 49—52, 54.
 Πρίμουλα, 255.
 Πριπίνα, 27³⁸.
 провинциска управа, 7, 43, 50, 53, 56, 315.
 провинциско уређење, 5, 13; провинциско-административни систем, 10, 45.
 Прокопије, 16, 27, 35⁴⁶, 80⁶⁶, 88, 89, 91, 96, 115³⁷, 119, 138⁴¹, 140, 142, 143, 147, 165, 173, 174, 184—186, 226, 247, 254¹¹⁶, 269²⁶, 297, 305.
 проксени, 164¹²⁴, 172².
 проксенија, 199.
 Προξενιστοὶ, vicari, 283, 401.
 Прусочани, 29.
 псефизма (одлука градског већа), 184, 213, 215.
 Птолемеј, 7, 16, 17, 23, 61, 79, 80, 99—100, 106, 107, 110, 111, 119, 120, 124, 125, 130, 131, 134—136, 159, 161, 163—166, 171, 175, 188, 207, 208, 211, 226, 231, 235²¹, 241, 244, 253, 255, 261, 262, 268, 269, 272, 278—281, 284, 286, 289, 293, 294; 304—308. Птолемеев схолијаст, 294, 295.
 Птолемеј из Алора, узурпатор, 123.
 Purdis, mutatio, 300.
 путеви: Тесалоника—Стоби—Дунав, 133; Тесалоника—Наисус—Сирмиум, 236; Тесалоника—Стоби—Скупи, 23, 24, 248, 271³⁷; Стоби—Скупи, 81, 82⁷³, 232; Скупи—Наисус, 24, 82⁷³; Сердика—Стоби—Хераклеја, 236, 244; Стоби—Хераклеја, 23, 190, 211, 215, 218, 243, 253¹¹¹, 271³⁷; Стоби—Пауталија, 23; Лариса Тесалоника, 23; Дион—Тесалоника (директан), 108, 124; Дион—Тесалоника (преко Бeroје), 108, 116, 118; Темпе—Тесалоника, 108; Дион—Бeroја, 24, 109; Бeroја—Пела, 121; Хераклеја—Амфиполь, 270, 271, 274, 276; Хераклеја—Филипи, 270, 271, 274, 276, 281¹⁴.
 путописци 8.
 Путуруш, село, 197, 198.
 Πύργος Ἀπολλωνίας, локалитет, 293⁶⁰, 295.
 Πύθιον, (Pythion) 172.
 Pythoum, 204.
 Пчиња, река, 82—85.
 Пчиња (Војник), село 83.
 Ravennatis Anonymi Cosmographia. в. Географ Равенски.
 Радања, село, 80, 85, 86, 245.
 Радовиште, 250.
 Рајец, речица, 210, 243.
 Rhakelos, 31.
 Ramsay A. W., 25²⁶.
 Ранович А. Б., 6, 314.
 regiones, 58, 60.
 Рендина, 136.
 репрезентативни систем, 49, 50, 54, 55.
 Ресан, 195, 197.
 Ретина, 101¹⁷.
 Риаци, в. Моранли.
 Ризари, село, 112.
 Ризонски залив, 10.
 римско-македонски ратови, 17, 70, 71, 99, 100, 104, 112²⁴, 195, 200, 212, 218, 223, 225, 244, 305; в. Други и Трећи македонски рат.
 Ritterling E., 206.
 Robert L., 35⁴⁷, 44, 122⁸⁴, 198—199, 241⁵¹, 242⁵⁴, 278, 293⁶³, 308⁸⁴.
 Robinson D. M., 308.
 робовласнички систем, 1, 316.
 Roger J., 267¹⁵, 268, 269.
 родовско-племенско уређење, 316; в. племенско уређење.
 Родоливос, село, 288, 300.
 Родопе, провинција, 80.
 Родопи, планина, 79, 251, 259.
 Rhodias, река 21, 130.
 романизација, 116⁴⁵; в. Македонија (романизација) и латински елеменат.
 Ῥωμαίων εὐεργεσιῶν (култ), 154.
 Ромеји, 45.
 Ромеос К., 139, 144.
 Росна, село, 129, 195³⁹.
 Ростовцев М., 5, 41¹⁸, 118²², 185, 186, 191, 199, 314.
 Рудине, село, 130.
 Рудник, село, 81, 82.
 рудници, 48.
 Рупелски кланц, 251, 270, 273—275.
 Roussel P., 308⁸⁴.
 Руф, солунски епископ, 92.
 Sabatium, 108.
 Sabatum, Sabation, 108⁵⁹.
 Сабинијан, епископ запарски, 93, 247.
 савез градова, 41, 49, 50, 57.
 савет (була), 43, 51, 54, 207, 214.
 Сакелариу Ф., 185.
 Салона, 205.
 Самотрака, 291, 313.
 самоуправа, в. градска самоуправа.
 самоуправне (градске) општине, 1, 8, 23, 42, 44, 47, 51, 99, 100, 104, 105, 127, 128, 130, 175, 186, 200, 214, 216, 269, 287, 288, 300, 304, 306, 307, 309—314.
 Сане, 31.
 Σάπαι, 19, 43²⁴.
 Сапарево (срез Дубнишки), 247.
 Сандановорос, кланец, 107, 176.
 Сарди, 77.
 Сардика, 244; концил у С., 90, 118⁵⁴, 158⁸⁸, 192, 194, 252¹⁰⁴, 289.
 Сари—Гјол, 121.
 Сарија Б., 14, 46³, 82⁷⁵, 179, 213, 215, 218, 224⁵⁸, 238, 239³⁹, 240⁴⁴.
 Σαρπτης, 35, 230.

- Сарнунт, 196, 197.
 Sa punto, кастел, 196⁵¹.
 Sarra, Sarrae, 276, 282.
 Sarrens ecclesia, 282²⁸.
 Sarxa, 276, 282, 283.
 Sarton, 225⁶.
 Сатри, 281¹⁸.
 Satriceni vicani, 301.
 Свети Врач, 86, 93, 278, 279.
 Свети Еразмо, 228.
 Свети Ђорђе, 289.
 Света Софија, црква, 229.
 Седес, село, 138, 139.
 седиште провинције, 119, 137, 153, 155, 156.
 села, 301, 302; сеоске општине, 302; сеоска привреда, 314.
 Семени река, 224.
 Semylia, 31.
 сенат, 42, 46, 49, 52.
 сеоско становништво, 38.
 Септимије Север, Каракала и Гета, 268, 288.
 Септимије Силван Никомах, 220, 221.
 Сер, 23, 37¹, 69, 92, 269, 276, 277, 279, 280, 281—283, 289, 300.
 серска епископија, 283.
 серска равница, 68, 69, 279.
 Сервија, 72, 106, 108, 172¹, 176.
 Сердика, трачка стратегија, 84.
 Сиатиста, варошица, 71, 72, 172¹, 177²⁰, 179.
 Сидерокастрон, варошица, 20.
 Симболон, планина, 300.
 Симеон Магистер, 145³².
 симполитија, 316.
 Синг, 306.
 Синд, 149.
 Синдик И., 268²¹.
 синедри, 52, 118⁵⁶.
 синдериони, 52—57.
 синоикизам, 19, 20, 137, 140, 141, 143, 144, 148, 151—153, 315.
 Синти, племе, 68, 69, 84, 248, 250, 255, 262, 266, 270, 273, 275, 278.
 Sintia, 31.
 Синтика, 22, 37¹, 86, 170¹⁰, 257, 262, 273—279.
 Sirra, 31, 281.
 Сирија, 111, 119.
 Сирус (пеонски), 281.
 Сиропајони, племе, 281.
 Сисанија, варошица, 179.
 Ситалк, одриски краљ, 38, 97, 132, 134, 135, 168, 169, 248, 249, 273².
 Ситалкова држава, 250.
 Ситонија, полуострво, 303, 305.
 Sium (= Dium), 99¹¹.
 Скадар, 66⁶, 67.
 Скард, планина, 79, 81.
 Скачинци, село, 93, 232, 234, 235.
 Skempsa, 31.
 Скердилаида, илирски краљ, 201.
 Скидра, 21, 31, 110, 119—121, 128, 280.
 (Псеудо)—Скилакс, 29, 103, 123, 159, 164, 286, 291.
 Скимберти, 269, 280, 282, 301.
 (Псеудо)—Скимн, 113, 116, 148, 188, 203, 204, 264, 93, 305.
 Скилица Јован, виз. писац, 34.
 Skione, 31 303¹.
 Skithai, 28, 31.
 Скодра, 47.
 Скомиос, планина, 259.
 Скопље, 82⁷³, 93¹³¹, 205.
 Скордисци, 76, 77.
 Скотуса, 22, 276, 279—280, 283.
 Скупи, 24, 46, 82⁷³, 132, 205.
 скупштина, 43, 207, 214.
 Σκοδρας, 119.
 Слатина (Суботско), 130.
 слобода, 42, 45—50, 55, 67, 70, 76, 170, 171.
 „слободна“ Македонија, 171.
 слободне општине, 180, 186.
 слободни градови, 154—157, 280, 288.
 Словени, 26, 27, 34, 232, 240, 290.
 Smila, 31.
 Смилево, село, 195.
 Солун, 9, 11, 14, 136, 138, 139, 148, 153, 162, 192, 229²⁴, 233, 240⁴⁴, 251.
 солунска архиепископија, 127, 161, 238, 247, 290.
 Сопот, село, 82.
 Соровић, варошица, 127, 191¹⁹.
 Сотириадис Г., 102.
 Софроније, намесник Новог Епира, 89.
 Спарта 150; Спартанци, 291.
 Spartolos, 31.
 Списак делфских теородоха, 13, 16, 18—19, 43—44, 99, 103, 120, 122, 132, 134, 135, 152, 163, 252, 255, 256, 293, 305—308, 310.
 Спискови атинског фороа, 151⁵⁵, 164, 267, 278²⁴.
 Спискови градова који су променили име, 34—35, 91, 101¹⁸, 144, 194, 230, 254.
 Средоземна Дакија, 80, 84, 92, 94, 96, 245, 247, 248; в. Dacia Mediterranea.
 Стагира, 31, 131⁴, 272, 305.
 Стари град, село, 234.
 Стари Исток, 39.
 Стари Српци, село, 219²⁶.
 старомакедонска насеља, 122, 123.
 старохришћанска базилика, 238⁸⁸.
 статус градова, 18, 19, 21, 23, 24, 26, 41¹³, 100; в. градско уређење.
 Stenas (Демир-Капија), 24, 133, 236²⁵, 242.
 Stenas (Темпе), 24, 242.
 Стефан Византиски, 15—17, 27—34, 72, 80⁶⁶, 100, 104, 107, 119, 121, 122, 128, 130, 134, 135, 140, 143—145, 147, 149, 163—165, 173, 175, 181⁸, 188, 194—196, 212, 221, 222, 234, 236²⁵, 244, 252, 263, 269—271, 273⁴, 280, 281, 285¹⁰, 286, 293, 310, 311.
 Stipeion, 240⁴⁴.
 Stobensium municipium, 236²³.
 Stobera, 219.
 Стоби, 4, 14, 21, 37¹, 46, 61, 62, 81, 92—94, 96, 133—135, 169, 181⁸, 187⁴, 190, 192, 193, 198, 202,

- 205—208, 211, 212¹, 218, 231, 234, 225—244, 315.
 стобска базилика, 237, 239, 240⁴⁴.
 стобска епископија, 27, 237, 238, 240.
 стобско позориште, 14, 46⁴, 236, 239, 243⁵⁷.
 Страбон, 16, 17, 19—20, 32—34, 67, 71, 73, 77—79, 84, 98—100, 103, 111, 119, 123, 131, 132, 134, 135, 137, 140, 142, 145, 147, 149, 153, 154, 159—161, 168—170, 175, 181, 185—189, 196, 203, 204, 206, 207, 209, 213⁵, 218, 222, 223, 233, 242, 251, 257—262, 264, 265, 269, 273—275, 286, 287, 291, 292, 300, 301, 304—306, 308³².
 Страбонов епитоматор, 138—142, 144, 145, 162, 257, 265.
 стратег Пеоније, 241.
 стратеги Тракије, 79, 300.
 стратегија, 84.
 Стратоника, кћи Деметрија Полиоркета, 304⁴.
 Стратоникеја, 31, 304, 306.
 Strepса, 30, 31.
 Стримон, 22, 24, 58—59, 68, 69, 84—86, 94—97, 121⁸¹, 133, 136, 146, 170¹⁰, 231, 248—251, 255—261, 263—280, 283—289, 291, 292, 296, 312.
 Стримонска област, 12.
 Стримонски залив, 272, 291.
 Στρώβος, 31, 236²⁵.
 Струга, 225⁵, 226.
 Struck A., 108, 109¹, 112¹⁶, 114³¹, 118, 122—124, 129.
 Струма, 86, 93, 97; в. Стримон.
 Струмица, река, 68, 86, 93, 95, 248—251, 253, 258, 262.
 Струмица, град, 253—255.
 Strymon, станица, 276, 277¹⁹.
 Слубера, 23—25, 33⁴³, 37¹, 66, 93, 152, 212, 214¹², 215, 216—221, 222, 224, 230, 306, 313—315.
 Stubeгаeus, етникон, 219²⁸.
 Stymbara, 212.
 Στυμφαῖος, етникон, 222.
 Субаскеј, село, 282, 300.
 Суботско, варошица, 130.
 Суводол, село, 197, 198.
 Сунион, рт, 292⁵⁶.
 Σύβερος, 33⁴³.
 συνεδριακὴ πολιτεία, 54.
 Suritani, vīcani, 301.
 Сушица, село, 86.
 οἱ συναγματούμενοι Ῥωμαῖοι, 112, 215, 219.
 Табула Појтингериана, 23, 24, 81, 82⁷³, 84, 108, 115, 124, 127⁴², 133, 166, 190, 211, 218, 221, 223, 228, 240—245, 248, 270—272, 274—276, 280—283, 287, 289, 299.
 ταμίας, 191.
 τάξις, 180².
 Таринци, село, 85, 245.
 Tarn W., 42, 152³⁷, 241, 304⁴.
 Тарс у Киликији, 156.
 Тас, остров, 70, 268, 284, 288, 293, 298, 313.
 Tasibasteni, vīcani, 283, 301.
 Тауланци, племе, 125.
 Tauriana, 133, 236²⁵, 248, 249.
 Tafel, Th. L. Fr., 9, 88, 115³⁷, 125³, 126, 128, 131, 136, 137, 142—144, 149, 154, 157, 162, 163, 248, 254, 272.
 Tafrali, O., 137, 138, 144, 147³⁷.
 Тахино, место, 267¹⁵.
 Тахинско језеро, 263, 270, 274, 289.
 Teagen, 15, 28, 100, 165.
 τὸ τοῖχος, 285, 286.
 Темениди, династија, 129.
 Темпе, кланац, 24, 70, 104, 242, 271³⁷.
 Tenney Frank, 49, 50.
 Теодорих Велики, 99^ц, 192, 193.
 Теодорихови Готи, 134, 183, 216, 239; в. Готи.
 Теодосије II, 24.
 Теокист, епископ тибериопољски, 254.
 Теокист, епископ цесарејски, 89.
 Теопомп, 27, 135, 281, 286.
 Теофилакт Охридски, 246, 254.
 Терма, 28—29, 31, 35⁴⁷, 138—144, 147, 148, 152.
 Термајски залив, 29, 97, 103, 138, 147—149, 151, 152, 283.
 Терпил, 165.
 Тесалија, 10, 70, 71, 74—77, 86—89, 103, 106⁴⁹, 115³⁷, 125, 154, 171, 172, 174, 182, 184, 192, 242, 313, 315.
 Тесалоника, 9, 16, 19, 24, 31, 32, 35⁴⁷, 40, 43, 46, 79, 100¹⁵, 108, 112, 114, 116, 117, 122, 125, 131—133, 135, 137—158, 166, 208, 236²⁵, 240, 253, 255, 262, 288, 304, 315.
 Θεσσαλονίκηα, 20, 32, 140.
 Тетово, 66⁹, 81.
 Тетрахорити, 34.
 Тиберије, цар, 77.
 Тибериопољ, 254, 255.
 Тивкеш, 224⁵⁸, 240⁴⁶.
 Тимотеј, стратег атински, 200.
 Тимфаја, 22, 40⁹, 59, 61¹², 71—73, 76, 77, 167, 170, —172, 222, 280⁶.
 Тимфаји, 63, 71.
 Тириса, 110, 124—125, 126.
 Тирсе, 28, 31, 165—166.
 Титов Велес, 68; в. Велес.
 титула колоније, 46, 236.
 Тиудимер, отац Теодорихов, 119, 192.
 Tod M. N., 13.
 Tomaschek W., 11, 94, 95, 124, 126, 133, 247, 251⁹⁹, 258, 262, 294.
 Thomson, 176, 177²⁰.
 Топир, 89, 300.
 Торона, 22, 31, 303¹, 305.
 Тработиниште, село, 246.
 Трагил, 31, 267, 271, 272.
 Трајан, цар, 176, 279.
 Тракија, 5, 6, 10, 20—22, 29, 69, 70¹⁸⁹, 78—80, 83—86, 93, 95, 98, 199, 245, 250, 281, 300, 308³².

- Транупара, 84, 244⁶², 245.
 Трап, село, 197.
 Трачани, 11, 84, 110, 134, 135, 146, 249, 251, 273.
 Трачани, тзв. аутономни, 260.
 трачка племена, 18, 64, 76, 85, 98, 257, 259, 263, 279, 284, 303.
 трачка имена, 83⁷⁷, 277²⁰, 278.
 трачке области Македоније, 371, 45, 280⁶, 283.
 трачки елеменат, 83, 98.
 трачко приморје, 28, 40.
 Требениште, 225⁶.
 Тремник на Вардару, 240—242.
 Трескавац манастир, 223.
 Трећа македонска област, 59—62, 70, 111, 113, 200.
 Трећи македонски рат, 18, 41, 45, 66, 69, 70, 201.
 триба, 36; (Fabia) 191, 192, 277; (Maestia), 205, 206; (Scaptia), 219; (Aemilia), 236; 252; (Quirina), 282; (Valeria) 299.
 Трибали, племе, 77, 260, 261.
 трибут, 47, 48.
 Трике (Трикала), 71.
 Trillon, 271.
 Тринло, 271, 272.
 Триполис перајбиски, 70, 172², 204.
 Tripolis, 31, 33.
 Τριπολίτης, 301.
 Тристол, 279.
 Tritonos, 31.
 Тројанци, 148.
 Тукидид, 283⁷, 29, 32, 38, 65, 97, 110, 112²⁴, 119, 124—126, 129, 131, 132, 134—136, 159, 164, 165, 168—170, 186, 187, 248—251, 263, 267, 272, 273, 275, 285, 286.
 Тумба, село, 280.
 тумбе, 114, 139.
 Тунати, племе, 84.
 Tyrrisaei, 124.
 Туприја, 244⁶⁰.
 Тустендил, 848⁸³, 931⁸¹.
 Улпијана, 192.
 Уранопол, 304, 306.
 urbes, 225.
 Ускана, 66, 67, 217, 218.
 устав Македоније, 47, 49.
 Вагет, 31, 285, 286—287, 288, 291.
 Feyel M., 52—54.
 Festus, 87.
 Фила, мајка Деметрија II, 104.
 Фила, 31, 98, 103, 104.
 Phylasaei, 106.
 Φυλακαίος, 106.
 Филане, 98, 106, 107.
 Филарх, Хеланинов син, Елимејац, 172.
 фила, 155.
 Филеас, 283⁷.
 Филип, епископ стобски, 237, 239, 240⁴⁴.
 Филип II, 3, 20, 39, 44, 45, 68, 70, 78, 98—100, 112, 123, 126, 150, 151, 159⁹⁵, 172, 180, 187, 188, 196, 200, 224, 231, 257, 261, 262, 273, 275, 284, 288, 292, 296—302, 303, 306, 307.
 Филипп V, 18, 41, 67, 68¹³, 69, 112², 129, 131, 159, 188, 201, 202, 213⁸, 217, 224—226, 231, 232, 235, 251¹⁰¹, 252.
 Филип Лажни (Псеудо-), 45, 55, 69, 76.
 Филиппи, 11, 15, 20, 22, 24, 29, 31, 371, 40, 43²⁴, 46, 92, 113, 136⁶, 257, 260, 261, 268, 270—272, 274, 276, 279—284, 287, 288, 290—292, 297—302, 312, 315.
 Филиппи (ископавања), 4, 13.
 Филиппи (битка), 10, 154, 287, 298.
 филиппска митрополија, 294.
 Филиппопол у Орбелији, 40, 258—262.
 Филиппопол у Тракији, 40.
 Philippson A., 115³⁷, 248.
 Finlay G., 4.
 Фиске, 165, 311¹.
 федеративно уређење, 49, 50.
 феудална структура, 41¹³.
 Кв. Фламинин, 65, 70.
 Флегон, 278.
 Phlegra, 31.
 Fluss M., 80⁶⁶, 227.
 Φοιβαίης, 225⁶.
 Phocas Staliensis, 96, 237³¹, 140.
 Фокејци, 74.
 Forma imperii Byzantini, 275.
 формула Македоније, 49.
 formula provinciarum, (Августова званична статистика), 21, 22, 100, 106; в. Августова — .
 φόροι, 62.
 Фотије, 151.
 Фрамбурска гора, 106.
 Француска археолошка школа у Атини, 13, 298.
 Фронтон, Дионисијев син, Стуберанин, 219, 223.
 К. Фулциније Епиктет, августал, 243³⁷.
 Хадријан, цар, 87.
 Хадријанопол, 269, 280, 282, 301.
 Хадријанопол у Тракији, 269.
 Халастра, 31, 138, 142, 148, 149, 152.
 Халачар, село, 85⁸⁹.
 Hald V., 238⁸⁸.
 ἑλίκια, 144, 147.
 Халиакмон, 22, 70—73, 76⁵², 88, 97, 98, 106, 108—110, 120, 123, 131, 167, 172, 173, 176, 177, 179, 181, 185, 253.
 Халија, 144.
 Халкидик, 18, 22, 28—30, 39, 44, 148, 152, 153, 159⁹¹, 160, 263, 303—308, 311.
 Халкидик, 164.
 Халкијани, 145—147, 159, 200.
 Hahn J. G. von, 11, 112¹⁶, 129, 133, 209, 238³⁷.
 Hatera, 108, 109.
 Харакнома, 43²⁴, 255, 256.
 Хебар, река, 20, 22, 69, 78, 79, 285.
 Хегесандар, 149, 159⁹¹.
 Хекатеј, 16⁶, 283⁷, 29, 32, 33, 286.
 Хелени, 45.
 Хелеспонт, 68, 208.
 Хем, планина, 79, 251.

- Heordaia, 128.
 Хераклеон, 43²⁴, 98, 103
 104, 312.
 Хераклеја, (у Линкестиди), 24, 27, 31, 35⁴⁹, 37¹,
 67, 88, 93, 95, 124, 126,
 127, 140, 187, 188—194,
 201, 205, 206³⁴, 218, 228,
 236²⁶, 273⁴, 277²⁰, 315.
 Хераклеја (на Стримо-
 ну), 22, 31, 37¹, 58, 69, 88,
 188, 189¹³, 192, 251, 255,
 258, 259, 262, 265, 266,
 271³⁷, 272, 273—278,
 280, 282, 283.
 Хераклеја њ Дубков, 189,
 190, 192—194.
 Хераклеја њ ел тоб Дбков,
 189, 190.
 Хераклеја Pelagoniae,
 193, 194.
 Хераклеја у Фтиотиди,
 192.
 хераклејска епископија,
 247.
 Херодот, 28³⁷, 32, 65, 110,
 112²⁴, 122, 131, 135, 148,
 149, 152, 168, 231², 248,
 260, 263, 272, 279, 281,
 285, 286, 306.
 Херули, 118.
 Hertzbeg G., 4.
 Хестијотида, 76⁵², 171.
 Heuzeu L., 11, 12, 99, 100
 —106, 173, 195⁴², 209,
 210⁴⁶, 213—216, 219, 223,
 224, 238, 240⁴⁶, 287, 293,
 296⁷⁵.
 Хијерокле (Хијероклов
 Синекдем) 7, 13, 16, 17,
 25—27, 34, 84, 89, 91—
 95, 99, 101, 102, 111, 115,
 119, 124, 126—128, 130,
 133—135, 161, 163, 166,
 172, 174, 183, 184, 192,
 193, 199, 208, 221, 233,
 234, 237, 239, 241, 245
 —247, 250, 252, 253, 255,
 256, 262, 269, 272, 274,
 275, 278, 283, 289, 292,
 297, 305, 310, 313, 314.
 Хиларијан, патриције,
 192.
 Hirschfeld O., 106, 126,
 132, 151⁵⁵, 161¹⁰⁵, 164,
 234¹⁴.
 Хистијеј, тиранин, 287.
 Holleaux M., 198, 199.
 Хомер, 32, 293.
 Хомерови коментатори,
 19.
 Хомодион, 30, 31, 34.
 Honigmann E., 17, 25,
 27³¹, 27³⁴, 95, 124, 133¹⁵,
 134¹⁹, 183²³, 195⁴³, 227,
 241⁵¹, 246, 247, 249, 253,
 275, 278, 297⁸⁷.
 Хорма, 129—130.
 Хормизда, папа, 91.
 Хоропан, село, 120.
 Хортач, планина, 136,
 150, 153, 161¹⁰³.
 Л. Хортензије, претор,
 145, 146.
 хφρα, 51.
 χωρία, 26²⁹.
 Хрисопол, 35⁴⁷, 136⁶, 291,
 295⁷⁰.
 Христодор из Копта, 16.
 Христопол, 136⁶, 294,
 —296.
 хришћански споменици,
 290.
 Хрупишта, 181.
 Χρυσονδών, 225⁶.
 Цапари, село, 95, 247.
 Цариград, 240.
 царски култ, 117, 157.
 Цвијић Ј., 227¹⁹.
 Цезар Г. Јулије, 171, 189.
 Caesarea, 173; в. Кан-
 сареја.
 П. Целидије Фронтон,
 191, 194.
 Cellis, 115; в. Келе.
 Централна Македонија,
 29—30.
 централна власт, в. про-
 винциска управа.
 Ceramiae, 218, 219²⁶, 223,
 236²⁵.
 Ти. Цервоније Максим,
 128.
 Ceremia, 197, 223.
 Cerru, 99¹¹, 119⁶².
 Цецес, виз. писац, 143,
 144.
 civitates, 21, 23²³—26, 41,
 42, 49, 55, 112, 119,
 122, 124, 125, 127, 128,
 130, 152, 161, 165, 179,
 195, 203, 207, 213, 214,
 222, 229, 242, 248, 262,
 280, 281, 297, 304—306,
 309, 313, 315.
 civitas liberae conditio-
 nis, 154, 155.
 Zippel G., 66¹, 66⁶, 74, 75,
 227.
 Цисалписка Галија, 76.
 Citium, 120; в. Китион.
 Цицерон М. Тулије, 74,
 75, 116, 153.
 црквена администрација,
 99.
 црквена акта, 26—27.
 „Црквиште“, локалитет,
 209.
 Црна Река, 65, 210, 223,
 240⁴⁴, 243.
 Cyrrhus, 115³⁸; в. Кир.
 Чаушица, село, 85.
 Чебрен, село, 223, 224.
 Челопек, село, 83.
 Чепигово, 66, 93, 212—
 221.
 Четврта македонска
 област 59—63, 71—73,
 76, 168—171, 180, 200,
 203, 204, 207, 235.
 Чурхли, село 177²⁰.
 Jones A. H. M., 7, 21¹⁴,
 22²⁰, 23²⁸, 25²⁶, 26²⁹, 31¹³,
 87⁹⁷, 313⁴.
 Johnson A. C., 7.
 Шар-планина, 66⁶, 67, 76,
 79, 81.
 Schwartz E., 87.
 Schmidt J., 180³, 298⁸⁸.
 Шоп, село, 218.
 Stein E., 95, 96, 247⁷⁷.
 Штип, 80, 85, 86, 240⁴⁴,
 244, 245.

ADDENDA ET CORRIGENDA

- стр. 31. На крају прве групе градова додати под бројем 55. *Physkai*; уп. стр. 165 и 311, пр. 1.
- стр. 40. На јако оштећеном натпису из пелопонеског *Арга* IG IV, № 617, р. 106, који садржи списак новчаних прилога које су слали разни градови Тесалије и Македоније, сачувана су у р. 16—17 имена три македонска града, Едеса, Аталанте и Еуропа. Овај натпис потиче с краја IV или почетка III в. пре н. е.
- стр. 68, други ред одозго, треба аутаркичним, место аутархициним.
- стр. 91, пр. 117, О провинцијама званим „салутарис“ и времену њиховог постанка, в. сада Н. Grégoire—P. Orgels, *Les cinq provinces „Salutaires“ de l'empire romain*, *Bulletin de la Classe des Lettres de l'Académie royale de Belgique*, 1956, 3, стр. 102 и д.
- стр. 91, пр. 118, треба *Not. gign. Or.* р. 10, место р. 14.
- стр. 111. Едеса се спомиње у раном III в. или можда чак у IV в. на натпису цитираном у претходној белешки. Против њеног идентификовања са Аигама говори и етникон *Αἰγαῖος*, који се појављује на прелазу из I в. пре н. е. у I в. н. е. на натпису из Самотраке IG XII, 8, № 206 р. 12.
- стр. 134. Старим епиграфским сведочанствима о Еуропу додати и IG IV, № 617, р. 106, 17.
- стр. 135. У IG IV, № 617 р. 106, 17 допуњују се [*Ἀταλα*]*νταῖοι*. То би било најраније епиграфско сведочанство о Алантиону.
- стр. 169, пр. 9, треба *Str. VII*, 326.
- стр. 192, пр. 27, први ред, треба *Jahresh. 12* (1909) Ббл. 158.
- стр. 205, пр. 29, први ред, треба *CIL III* 630.
- стр. 217, пети ред одоздо, треба *Οεпаеит*, место *Οεπεит*.
- стр. 219. Епиграфским сведочанствима о Стубери додати и списак миста из Самотраке (I в. пре н. е. — I в. н. е.), IG XII, 8, № 206, р. 11/12, где је забележен *Ἀντιφάνης Διοσκουρίδου Στυβερταῖος*.
- стр. 255. О граду Брагилу потребно је забележити и следеће: Eugène Vanderpool, *News Letter from Greece*, *American Journal of Archaeology*, 57 (1953) 286, нотира према солунском дневном листу „Фос“ од 9. III. 1952 да су код села Металион, близу Килкиса (Кукуша), нађена два оштећена натписа. Један од њих садржи посвету цару Хадријану и његовој жени Сабини исклесану на бази статуе подигнуте од стране града *Bragiuae*. Овим податком добија се једна карика између једина два помена овог града којим смо располагали. Моја претпоставка да су се Брагиле налазиле између Аксија и Стримона јужно (или северно) од Беласице овим се потврђује и прецизира. Брагиле су према томе припадале Мигдонији.
- стр. 269. Према натпису из Анкаре, IGR, III, № 215, Берга је била полис у II в. н. е.
- стр. 277, пр. 20, ред 9. одозго, стоји *Jahresh. 7* (1909) а треба *Jahresh. 12* (1909).
- стр. 294, 17. ред одоздо, стоји епимологији, а треба етимологији.

С А Д Р Ж А Ј

Предговор	I
У в о д	1
Критички осврт на основне изворе	15
Развитак градског живота у Македонији пре доласка Римљана	37
Уређење Македоније 167 и 148 г. пре н. е.	45
Подела Македоније 167 г.	58
Границе Македоније	64
Преглед македонских градова по областима:	
Доња Македонија	97
Пиерија	97
Ботиаја	109
Еордаја	125
Алмопија	129
Амфакситида	131
Мигдонија	136
Горња Македонија	167
Елимеја	172
Орестида	179
Линкестида	186
Пелагонија	199
Деуриоп	212
Екскурс о Дасаретима и Лихниду	224
Источна Пеонија	231
Источна Македонија	257
Парорбелија	257
Бисалтија	263
Синтика	273
Одомантика	279
Едонида и Пиерија	283
Халкидик	303
Закључак	309
Синоптичка табела македонских градова уз. стр.	316
Скраћенице	317
Списак употребљених извора и литературе	318
Les cités macédoniennes à l'époque romaine (Résumé)	332
Индекс	360
Прилог: карте I—IV.	

Тираж 800 примероци

Печатница при Филозофскиот факултет — Скопје.

